www.libtool.com.cn

Digitized by Google

561 S
A. 5

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

SVERIGES HISTORIA

FRÅN ÄLDSTA TID TILL VÅRA DAGAR.

MED ÖFVER TVÅ TUSEN TRÄSNITT.

I.

Från äldsta tid till 1350.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

SVERIGES HISTORIA

www.libtool.com.cn

FRÅN ÄLDSTA TID TILL VÅRA DAGAR.

I SEX DELAR.

I. Af OSKAR MONTELIUS.
II. Af HANS HILDEBRAND.
III. Af OSKAR ALIN.
IV. Af MARTIN VEIBULL, MAGNUS HÖJER m. fl.
V. Af RUDOLF TENGBERG och SIMON BOËTHIUS.
VI. Af TEOFRON SÄVE.

MED 2312 TRÄSNITT.

FÖRSTA DELEN.

Sveriges hednatid, samt medeltid, förra skedet. 1060–1350.

MED 537 TRÅSNITT.

STOCKHOLM,
HJALMAR LINNSTRÖMS FÖRLAG.
1877.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

STOCKHOLM,
IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI.
1877.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

SVERIGES HEDNATID,

SAMT

MEDELTID,

FÖRRA SKEDET, FRÅN ÅR 1060 TILL ÅR 1350.

AF

OSKAR MONTELIUS.

MED 537 TRÄSNITT.

STOCKHOLM,
HJALMAR LINNSTRÖMS FÖRLAG.
1877.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

STOCKHOLM,
IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI.
1877.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL:

A. SVERIGES HEDNATID.

Från äldsta tid till omkring år 1060.

Inledning ..... s. 1.

Äldsta skriftliga källor till vår hednatids historia. — Främmande länders författare om Skandinaviens forntid. — Snorre Sturlassons konungasagor och Eddorna. — Fornlemningarnas historiska betydelse. — Hednatidens indelning.

STENÅLDERN.

Äldsta spår af menniskor i Norden. — Kjökkenmöddingar s. 10.

Huru länge har Sverige varit bebodt? — Kjökkenmöddingarnas innehåll. — Kjökkenmöddingar från den äldre stenåldern ännu ej funna i Sverige.

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd ..... s. 15.

Kläder. — Prydnader ..... s. 23.

Fiske. — Jagt. — Vapen. — Verktyg ..... s. 28.

Tillverkningen af stensakerna ..... s. 41.

Stenverktygen förfärdigade endast med tillhjelp af andra stenar. — Förfaringssättet hos senare tiders stenåldersfolk. — Slipstenar. — Stenyxor med skafthål. — I Sverige funna fornsaker från stenåldern nästan alla af inhemsk tillverkning. — Samfärdseln mellan Skandinaviens olika delar.

Grafvar. — Begrafningssätt. — Offer ..... s. 51.

Stendösar. — Gånggrifter. — Hällkistor. — Liken begrafvas alltid obrända. — Det svenska stenåldersfolkets tro på ett tillkommande lif bevisad af omsorgen om de dödes grafvar.

Befolkningen och dess utbredning. — Lapparnes stenålder s. 70.

Till hvilken folkstam hörde Sveriges invånare under stenåldern? — Sveriges södra och vestra delar först befolkade. — De olika grafformernas fördelning. — »Arktiska» fornsaker. — Lapparnes forna utbredning i Sverige.

Stenålderns slut. — Stensakers användande derefter. — Vidskepliga föreställningar om dem ..... s. 80.

Stenålderns slut infaller vid olika tid i olika trakter af jorden. — Stenålderns slut i Sverige. — Stensaker använda äfven sedan man fått kännedom om metaller. — »Åskviggar» eller »torviggar».

Digitized by Google

BRONSÅLDERN.

(Till omkring Kristi födelse).

www.libtool.com.cn

Olika åsigter om bronsålderns början ..... s. 84.

Hafva foinikerne fört den första bronsen till Norden? ..... s. 90.

Professor Nilssons åsigt härom och skälen derför. — Spiralsirater. — Bronssvärdens fästen. — Bronsvagnsfynden i Ystad och Peccatel. — Kiviksgrafven. — Hällristningarnas fartyg.

På hvilken väg har den första kännedomen om bronsen framträngt till Norden? ..... s. 101.

Likheten mellan Skandinaviens samt söder och sydost derom belägna länders bronsåldersfynd. — Kännedomen om bronsen utbreder sig från Medelhafvet till Norden. — Bronsålderns nordbor åtminstone till stor del ättlingar af stenålderns folk.

Bronsålderns indelning ..... s. 107.

Grafvar med obrända lik samt spiralprydda bronssaker betecknande för den äldre bronsåldern. — Den yngre bronsålderns grafvar innehålla brända ben.

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd ..... s. 117.

Kläder. — Prydnader ..... s. 123.

Ylletyg från bronsåldern. — Märkliga fynd af mans- och qvinnodrägter från den äldre bronsåldern. — De äldsta spår af linets förekomst i Norden. — Sybehör. — Prydnader.

Vapen. — Verktyg ..... s. 132.

Nya vapen. — Hjelmar. — Stridslurar och sköldar af brons. — Olika slags verktyg.

Förfärdigandet af bronssakerna. — Inhemsk tillverkning ... s. 138.

Olika metoder vid bronsgjutning. — De flesta hos oss funna bronssaker äro af nordiskt ursprung. — Nordborne i smak och skicklighet i bronsgjutning öfverlägsna nästan alla europeiska bronsåldersfolk. — Ornamentik. — Guld kändt under bronsåldern.

Förbindelse med främmande länder ..... s. 149.

Förbindelsen mellan olika delar af Skandinavien. — Samfärdsel med Finland. — I Norden funna sydeuropeiska bronssaker. — Bernstenshandeln. — Bronsålderns fartyg.

Hällristningar ..... s. 156.

Deras ålder. — Olikheter mellan hällristningar i olika delar af Skandinavien. — De voro ett slags bildskrift. — Bokstafsskriften ännu okänd. — Hällristningar i andra länder.

Religion. — Offer. — Grafvar ..... s. 165.

Religiösa symboler. — Grafhögen vid Peccatel. — Offerkärl. — Likbränning blir vanlig under bronsåldern. — Begrafningssättet.

Bygdens utsträckning. — Bronsålderns slut i Sverige. — Blick på andra länders bronsålder ..... s. 169.

Landet norr om Mälaren redan något bebygdt. — Norrland. — Bronsåldersminnenas utbredning i södra och mellersta Sverige. — Bronsålderns slut. — Hellenernes och egypternes bronsålder. — Bronsålderns fortvaro i Amerika vid dess upptäckande af spaniorerne.

Digitized by Google

JERNÅLDERN.

(Från omkring Kristi födelse till senare hälften af det elfte århundradet).

www.libtool.com.cn

Inledning ... . s. 173.

Den äldre jernåldern.

(Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 450).

Nordens förbindelse med det romerska riket ..... s. 178.

Nordens beröring med romarne under århundradena närmast efter Kristi födelse. — Handelsvägarna till Norden. — I Skandinavien funna romerska mynt och andra arbeten från kejsartiden.

Lefnadssätt. — Kläder. — Prydnader. — Vapen. — Verktyg. — Husgeråd .... s. 185.

En nordisk höfding från den äldre jernåldern. — De förnämsta klädesplaggen. — Fotbeklädnaden. — Väfnadskonsten. — Smyckena. — Prydnader och toalettsaker. — Hugg- och stickvapen. — Skyddsvapen. — Nya verktyg. — Skedar och dryckeshorn. — Dryckeskärl af glas. — Guldhornen från Gallehus. — Spelbrickor och tärningar.

Handel. — Samfärdsel. — Fartyg .... s. 199.

Inhemskt prägladt mynt ännu okändt. — Nordens handel med främmande länder bevisad genom talrika fynd af mynt och andra utländska föremål. — Färder till lands och sjös. — Skeppsbygnadskonst. — Nydamsbåten.

Religion. — Offer. — Grafvar ..... s. 205.

Den äldre jernålderns gudatro. — De danska mossfynden. — Krigsbytets förstöring och offring efter vunnen seger. — Kimbrers och teutoners offerfest efter segern öfver romarne (105 f. Kr.). — Likbränning ensam bruklig i jernålderns första tid. — Seden att jorda de döde obrända åter införd. — »Brandpletter». — Bautastenar. — Graffältet vid Greby i Bohuslän.

De äldsta runorna. — Språket i Sverige under den äldre jernåldern ..... s. 212.

Olika åsigter om runskriftens ålder och härkomst. — Runraden i dess äldsta nu kända form. — Runstenar och andra i Norden funna föremål med äldre runor. — Inskrifter med sådana runor allmänna i England. — Runristade föremål anträffade utom Skandinavien och England. — Språket i svenska runinskrifter från jernålderns äldre del.

Midten af jernåldern.

Från omkring år 450 till omkring år 700).

Förbindelse med det byzantinska riket. — Guldrikedom. — Inhemska arbeten. — Förhållande till den yngre jernåldern .. ... s. 224.

I Sverige funna östromerska guldmynt. — Kejsarne i Konstantinopel måste betala skatt i guld till goterne vid Donau. — Guldskatternas vägar från Donau till Östersjön. — Prokopios' berättelse om Skandinavien och dess invånare. — Skridfinnarne (lapparne). — Det stora guldfyndet vid Tureholm år 1774. — Nordens praktfullaste guldsmycken från hednatiden. — Silfret ännu sällsynt. — Guldringar som betalningsmedel. — Guldbrakteater. — Präktiga spännsmycken. — Ultunafyndet. — Osannolikheten af ett nytt folks (svearnes) invandring i Sverige vid den yngre jernålderns början.

Digitized by Google

Den yngre jernåldern eller vikingatiden.

(Från omkring år 700 till omkring år 1060).

Sverige blifvet ett rike. — Ynglingaätten. — Erik Segersäll. — Olof Skötkonung och hans söner ..... s. 240.

Inledning. — Sverige deladt i flere smärre riken. — Ynglingaättens historia grundad på isländska sagor. — Konungar af ynglingaätten. — Ingjald Illråde. — Ivar Vidfamne och Harald Hildetand. — »Sigurd Ring». — Bråvallaslaget. — Ragnar Lodbrok och hans söner. — Stridiga uppgifter om Svitiods konungar under 800-talet. — Ansgars första besök i Sverige, omkring 830. — Vikingatidens Svitiod. — Det ryska rikets grundläggning. — Islands bebyggande, år 874. — Erik Emundsson. — Björn och hans söner. — Erik Segersäll († inemot 994). — Slaget på Fyrisvallarna. — Olof Skötkonung. — Slaget vid Svolder (år 1000). — Olof Skötkonungs dop (år 1008). — — De första svenska mynt. — Anund Jakob. — Emund den gamle († omkring 1060).

Vikingatåg. — Väringafärder ..... s. 264.

Vikingalifvet enligt våra förfäders åskådningssätt. — Vikingatågens orsaker. — Vikingarne hemsöka länderna vid Nordsjön och Medelhafvet. — Belägringen af Paris, år 885—886. — Gånge-Rolf. — Normandie. — Nordmannaväldet i Napoli och Sicilien. — Nordiska konungariken i Irland och Northumberland. — Eröfringen af England. — Minnen af vikingarne i vestra Europa. — Väringafärder österut. — Vikingarnes fartyg och vapen.

Fredlig samfärdsel med främmande länder ..... s. 288.

Nordborne upptäcka Grönland och Amerika. — Handelsförbindelser med vestra Europa, Tyskland, Ryssland och Asien. — Minnen i Sverige af samfärdseln med andra länder. — Handel. — Marknader. — Städer. — Samfärdselsmedel.

Lefnadssätt. — Näringar ..... s. 316.

Bostäder. — Bohag. — Kläder och prydnader. — Åkerbruk. — Boskapsskötsel. — Slöjd.

Den andliga odlingen ..... s. 334.

Gudatro och verldsåskådning. — Sedelära. — Gudadyrkan. — Ännu lefvande minnen af heduatidens tro. — Grafskick. — Runor. — Skaldekonst. — Konst.

B. SVERIGES MEDELTID,

förra skedet, 1060—1350.

Inledning.

Kristendomens införande ..... s. 360.

Kristendomens förkunnande. — Ansgar och tyska missionärer. — Engelska, danska och svenska missionärer. — Följderna af kristendomens antagande.

Stenkil och hans ätt. 1060—omkring 1130 ..... s. 371.

Strid mellan svear och götar. — Stenkil. — Slägttafla: Stenkilska ätten. — Oroliga tider efter Stenkils död. — Halsten och Inge den äldre. — Blot-Sven. — Hedendomens sista tid i Svealand. — Krig med Norge. — Erkebiskopen i Lund blir Sveriges primas. — Jemtland under Norge. — Filip och Inge den yngre. — Ragnvald Knaphöfde och Magnus Nilsson.

Digitized by Google

Sverkerska och eriksa ätterna. Omkring 1130—1250 ..... s. 376.

Sverker den äldre. — Slägttafla: Sverkerska ätten. — Klosteranläggningar. — Möte i Linköping 1152. — Romaskatt. — Danskt infall i Värend vintern 1153—1154. — Erik den helige. — Slägttafla: Eriksa ätten. — Tåg till Finland. — Magnus Henriksson. — Karl Sverkersson konung öfver hela riket. — Striden mellan svear och götar afslutad. — Erkebiskop i Upsala 1164. — Knut Eriksson. — Sverker Karlsson. — Det andliga frälset. — Erik Knutsson, död 1216. — Johan Sverkersson, död 1222. — Erik Eriksson, död 1250. — Knut Länge. — Nytt tåg till Finland. — Birger jarl. — Slägttafla: Folkungaslägten. — Möte i Skeninge 1248.

www.libtool.com.cn

FOLKUNGAÄTTEN, tiden 1250—1350.

Birger Jarl och hans söner. 1250—1290 ..... s. 406.

Birger jarl regent († 1266). — Folkungauppror. — Fred med Norge och Danmark. — Handelsfriheter åt tyska städer. — Lagstiftning. — Valdemar ensam regent (1266). — Uppror af hans bröder. — Magnus Ladulås konung († 1290). — Nytt folkungauppror. — Gotland. — Verldsliga frälset.

Konung Birger Magnusson och hans bröder. 1290—1318 ... s. 426.

Konung Birgers förmyndarstyrelse. — Tyrgils Knutsson. — Finland. — Krig med Ryssland. — Uplands nya lag. — Inskränkningar i kyrkans friheter. — Strid mellan Birger och hans bröder. — Magnus Birgersson blir tronföljare (1304). — Förlikning i Kolsäter (1305). — Tyrgils Knutsson afrättas (1306). — Håtunaleken. — Krig med Danmark och Norge. — Fredsmöten i Helsingborg 1310 och 1313. — Riket delas mellan konungen och hertigarne. — Nyköpings gästabud (1317). — Hertigarne dö (1318). — Deras anhängare intaga hela landet. — Mattias Kettilmundsson blir rikets höfvidsman och infaller i Skåne. — Fred i Roskilde (1318). — Birger landsflyktig.

Magnus Eriksson. — Från valet till digerdöden, 1319—1350 s. 445.

Magnus Eriksson blir konung i Norge och Sverige (1319). — Unionsakten. — Förmyndarregeringen. — Hertiginnan Ingeborg. — Knut Porse. — Rådets förening i Skara (1322). — Fejd med Knut Porse. — Fred med Ryssland i Nöteborg (1323). — Magnus blir myndig och förvärfvar Skåne (1332). — Träldomen afskaffad. — Drottning Blanche. — Konung Valdemar af Danmark afstår Skåne (1343). — Unionens upplösning. — Krig med Ryssland (1348). — Digerdöden (1350).

Öfversigt af Sveriges inre utveckling under medeltidens förra skede.

Styrelse och förvaltning ..... s. 460.

Sverige ett förbund af smärre stater. — Odalmän. — Verldsligt frälse. — Konungamakten. — Rådet. — Rådsmöten eller herredagar. — De höga riksembetena. — Skatter. — Tjenstemän. — Lagstiftning. — Lagskipning. — Förvaltning. — Beskattningsrätt.

Den materiela odlingen..... s. 468.

Näringar. — Bergshandtering. — Nybyggen i Norrland och Finland. — Birkarlar. — Handel. — Städer. — Stadslagar. — Samfärdseln. — Betalningsmedel. — Vigt. — Mynt.

Den andliga odlingen ..... s. 476.

Kyrkan. — Skatter till påfven. — Fattigvård. — Sjukvård. — Kloster. — Undervisning. — Skolor. — Svenskar vid universitetet i Paris. — Vetenskap. — Literatur. — Bibelöfversättning. — Språket. — Konsten.

Lefnadssätt och seder ..... s. 484.

Samhällsklasser. — Riddare. — Sköldemärken. — Lefnadssättet. — Boningar. — Klädedrägt. — Vapen. — Förordning mot öfverflöd. — Rimkrönikans skildring af konung Birgers bröllop.

Digitized by Google

Använda källor till första delen af Sveriges historia.

www.libtool.com.cn

HEDNATIDEN.

De för en närmare kännedom om denna tid vigtigaste arbetena äro redan på sina ställen anförda. Jfr äfven Bibliographie de l'archéologie préhistorique de la Suède pendant le XIX:e siècle, par O. Montelius (1875) och dess forts. i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, h. 8 o. f.

MEDELTIDEN.

Utgifna källskrifter.

Svenskt diplomatarium, utg. af J. G. Liljegren och B. E. Hildebrand. D. 1—5. Åren 817—1347 (1829—1865). Samt Svenska sigiller från medeltiden, utgifna af B. E. Hildebrand. B. 1. Åren 1164—1350 (1862—1867).

Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar, utgifne af O. S. Rydberg. D. 1. Åren 822—1335 (1877).

Scriptores rerum svecicarum medii ævi. T. I—III (1818—1876).

Samling af Sveriges gamla lagar. Utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter. B. 1—13 (1827—1877).

Svenska medeltidens rimkrönikor. Utg. af G. E. Klemming. D. 1. Gamla eller Erikskrönikan (1865).

Pavelige nuntiers regnskabs- og dagböger, förte under tiende-opkrævningen i Norden 1282—1334. Utg. af P. A. Munch (1864).

Saxonis Grammatici Historia danica. Utg. af P. E. Müller (1839).

Snorre Sturlasson, Heimskringla. Utg. af C. R. Unger (1864—1868). — Öfvers. af H. Hildebrand (1869—1871).

Íslenzkir annálar sive annales islandici ab anno Christi 803 ad annum 1430 (1847).

Vigtigare bearbetningar af källskrifterna.

Ericus Olai, Historia svecorvm gothorvmqve. Utg. af J. Messenius (1615).

Olai Petri Svenska krönika. Utg. af G. E. Klemming (1860).

Lagerbring, S., Svea rikes historia ifrån de äldsta tider till de närvarande. D. 2—3 (1773—1776).

Geijer, E. G., Svenska folkets historia. D. 1 (sista uppl. 1876).

Strinnholm, A. M., Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider. B. 3—5 (1834—1854).

Reuterdahl, H., Svenska kyrkans historia. B. 1—2 (1848—1850).

Maurer, K., Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume. B. 1—2 (1855—1856).

Munch, P. A., Det norske folks historie. D. 2—4 och anden hovedafdeling, d. 1 (1855—1862).

Rättelser och tillägg till första delen.

S. 27, r. 17, 32 (ej 34); — s. 34, r. 2, Bohuslän (ej Småland); — s. 66, r. 42, 9 (ej 3); — s. 303, not 1: Inskriften å runstenen i Gripsholms slott är här återgifven i enlighet med professor C. Säves tolkning i Nordisk universitetstidskrift, 3:e årg., häft. 4, s. 117, not 1. Slutet torde dock böra läsas: Thair fauru tri[n]kil[i]k fiari at kuli (eller gulli) auk austarla [a]rni kafu (eller gafu); tuu sunarla i Sarklanti (De foro modigt fjerran efter guld och i östern åt örnen gåfvo; dogo söderut i Särkland). Jemför Svend Grundtvig, Om Nordens gamle literatur, s. 104. »Gifva åt örnen», nämligen fallna fienders lik till föda, var ett i det gamla skaldespråket vanligt uttryck. — S. 303, not 2, runa[r] rista (ej runa rista).

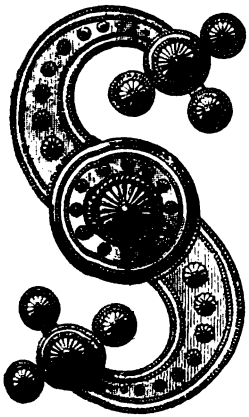

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

HEDNATIDEN.

Inledning.

ent hunno Nordens folk, och senast bland dem Sveriges, den mognad, att de började skrifva sin historia. De krönikor som berättat, huru i Orienten det ena väldet efter det andra uppstått, blomstrat och störtat samman, de historiska mästerverk som skildrat, huru hellenisk bildning och romersk statskonst underlagt sig verlden, de hade alla för länge sedan gått förlorade eller i sekel legat halfförgätna, innan någon här i Sverige företog sig att förtälja vårt folks öden. Och sedan man börjat, nöjde man sig länge med att i torftiga annaler bevara minnet af samtidens märkligaste händelser, förr än någon försökte att skrifva verklig historia, ehuru man i dansken Saxe och isländaren Snorre kunde hafva funnit ypperliga förebilder. Det var först vid medeltidens slut och efter upprättandet af Upsala universitet, som Sverige fick någon egentlig historia. Ericus Olai skref den första, som snart efterföljdes af flere, bland hvilka vi i synnerhet märka en af Olaus Petri. Den förre, prelat vid Upsala domkyrka och lärare vid universitetet, begagnade i sin historia de lärdes språk, latinet; den senare, reformationens förkämpe och folkets lärare, skref den första historia på svenska.

Då Ericus Olai och Olaus Petri författade sina arbeten, hade emellertid mer än ett halft årtusende förflutit efter kristendomens första predikande här i landet, och de få uppgifter man hos dem finner om hednatiden äro således lånade från andra författare och måste med varsamhet begagnas. Äfven våra äldre krönikor innehålla mycket få upplysningar om hednatidens historia, och allt hvad vi i dem finna antecknadt om tiden före kristendomens antagande är utan tvifvel hemtadt från utländska källor. De äldsta ursprungligen inhemska historiska anteckningar vi ega äro en konungalängd och en förteckning öfver Vestergötlands lagmän, hvilka längder troligen ej äro författade förr än

Digitized by Google

kort efter år 1222. Men konungalängden börjar först med Olof Skötkonung, och den andra upptager endast ett par lagmän från hednatidens slut. Båda förteckningarna meddela för öfrigt föga mer än namnen.

Under hednatiden var väl skrifkonsten icke okänd i Sverige, och mången runinskrift från denna tid är bevarad till våra dagar. Men lika vigtiga som dessa inskrifter äro för kännedomen om språket och månget kulturförhållande, lika litet upplysa de oss om det som man vanligen menar med Sveriges historia.

www.libtool.com.cn

I afseende på skriftliga källor till denna äro vi således nästan helt och hållet hänvisade till utlandet. Äfven de utländska författarne hafva dock endast föga att förtälja om Sverige under hednatiden; det är egentligen först om den allra sista delen af denna period, som deras berättelser om svenska förhållanden blifva mera upplysande och fullt trovärdiga.

Första gången vi i de gamles skrifter spåra den Skandinaviska norden torde vara i berättelsen om den resa, som **Pyteas** från Massilia, det nu varande Marseille, omkring 300 år före Kristi födelse företog till norra Europa. Han besökte härunder Britannia och hörde der omtalas ett stort land Tule[1], som låg sex dagsresor derifrån mot norr och gränsade till det isiga hafvet. Invånarne i Tule idkade åkerbruk; säden sammanfördes i stora hus (lador), der axen uttröskades, ty detta kunde icke här, såsom i södra Europa, göras under öppen himmel, emedan man i Tule sällan hade solklara dagar, men deremot öfverflöd på regn. Af säd och honing bereddes ett slags dryck, hvarmed tydligen afses mjödet. I synnerhet som Skandinavien äfven enligt senare klassiska författares åsigt låg norr om England, torde det icke lida något tvifvel, att Pyteas med Tule betecknar den skandinaviska halföns vestra kust, troligen den norska. Pyteas meddelar äfven underrättelser om bernstenens hemland, det vill säga Östersjöns södra kustländer. Han omtalar der ett folk, **guttoner,** hvilket, såsom vi i det följande få tillfälle att visa, torde vara en omständighet af stor vigt, emedan man i detta ord utan svårighet synes kunna igenkänna gutarnes eller götarnes namn.

Trovärdigheten af Pyteas' uppgifter har visserligen varit ifrågasatt, i synnerhet emedan dessa uppgifter icke stämde öfverens med de föreställningar den gamla tidens geografer hade om Norden. En oveldig granskning har emellertid visat, det någon anledning att betvifla Pyteas' sanningskärlek icke finnes, och man har i senare tid ådagalagt [2], att en berättelse som Pyteas meddelar om en märkvärdig företeelse i hafvet vid Tule, och hvilken berättelse just blifvit anförd som prof på denne resandes dikter, i sjelfva verket är en ganska trogen skildring af det egendomliga sätt, hvarpå vattnet vid våra kuster tillfryser.

Olyckligtvis hafva alla Pyteas' egna skrifter gått förlorade, och vi ega

[1] Man har antagit, att namnet Tule uppkommit af ett i det fornirländska språket förekommande ord Thual, som betyder norr.

[2] Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. Bronsåldern. Andra upplagan (Stockholm, 1862—1864), s. 139.

Digitized by Google

ej i behåll deraf mera än några af senare författare tillfälligtvis anförda korta utdrag.

Först flere århundraden efter Pyteas, sedan romarne underlagt sig Gallia och Britannia, finna vi hos de klassiska författarne några nya underrättelser om våra trakter.

www.libtool.com.cn

Det är möjligt, att namnet Codanonia, hvarmed de till vår tid komna handskrifterna af **Pomponius Melas** geografiska verk beteckna vår halfö, endast är en genom fel vid afskrifvandet uppkommen förvrängning af Scandinavia. Detta arbete skrefs vid midten af första århundradet. Codanonia beskrifves såsom en stor och fruktbar af teutoner bebodd ö.

Den förste hos hvilken Skandinaviens namn tydligt förekommer är dock **Plinius den äldre,** hvilken sjelf besökt Nordsjöns kuster och hvilken omkom år 79 efter Kristi födelse vid det bekanta utbrott af Vesuvius, som begrof Herculaneum och Pompeji. »Jag har fått underrättelse, säger han, om omätliga öar, ej länge sedan från Germania upptäckta». Den ryktbaraste af de många öar som ligga i den Codaniska viken är Scandinavia, af ännu okänd storlek; den delen som är bekant bebos af folket hillevioner, hvilka kalla den en annan verld. Då Plinius beskrifver de Britanniska öarna, möta honom der andra sägner om den Skandinaviska norden, hvilka han anför utan att misstänka, det fråga är om samma stora land. Bland öar, som ligga midt emot Britannia i det Germaniska hafvet, nämner han Scandia, Nerigon, den största af dem alla, och ytterst Tule. Scandia och Scandinavia äro troligen olika former af samma namn, ursprungligen betecknande halföns sydligaste del, der det ännu återfinnes i namnet Skåne. I Nerigon möta vi för första gången Norges namn; och Tule är dess nordligaste del, såsom en egen ö. Det bör ej förvåna oss, att romarne, för hvilka den skandinaviska halföns sammanhang med Finland och Ryssland ej gerna kunde vara kändt, och som endast genom osäkra, från flere olika håll erhållna uppgifter fått någon kunskap om Norden, betraktade denna halfö såsom en ö, eller rättare såsom flere öar.

Det svenska namnet träffa vi första gången hos **Tacitus,** hvilken omkring hundra år efter Kristi födelse skref sitt bekanta och för kännedomen om de germaniska folkens äldsta förhållanden så ytterst vigtiga arbete om Germania. Liksom de gamla författarne i allmänhet anser han Östersjön vara ett öppet haf, som han kallar det Sveviska. Detta haf begränsas i vester af den jylländska, eller som den af romarne kallades kimbriska, halfön, hvilken enligt Taciti, liksom enligt Plinii, tanke går i en ofantlig böjning högt mot norr; å den östra sidan begränsas det Sveviska hafvet af ostyernes land, hvilket isynnerhet beskrifves såsom bernstenens hem, och i hvilket vi återfinna den sydöstra östersjökusten. I denna stora, mot norr öppna vik af Oceanen förlägger Tacitus svionernas samhällen, hvilka, utom genom sin folkrikhet, äro mäktiga genom vapen och skepp. För den märkliga beskrifning han gifver på deras fartyg torde vi få tillfälle att närmare redogöra, då vi komma till skildringen af Sverige under den äldre jernåldern. Ofvan svi-

Digitized by Google

onerne är, enligt Tacitus, ett annat haf, trögt och nästan orörligt, hvilket tros sluta och ytterst omgifva jordkretsen, emedan den nedgående solens glans der varar ända till uppgången, så klar, att stjernornas ljus för den bleknar.

I andra århundradet efter Kristus omtalar den alexandrinske geografen **Ptolemaios,** att öster om den Kimbriska halfön ligga de Skandiska öarna, tre smärre och öster om dem den fjerde och östligaste, hvilken egentligen kallades Skandeia. Han uppräknar på denna ö sex folkslag, hvilkas namn dock numera, till en del troligen genom afskrifvarnes fel, äro nästan alldeles oigenkänliga, utom »gutai», gutarne eller götarne, hvilka af Ptolemaios för första gången omtalas såsom beboende Skandinavien.

Bland de midt emot på andra sidan om Östersjön boende folken, som Ptolemaios uppräknar, nämnas äfven finnar och gytoner såsom bosatta i trakterna af Weichsel.

Då Ptolemaios berättar, att Skandeia ligger midt emot Weichsels utlopp, beror detta tydligen derpå, att den vanliga vägen mellan Europas fastland och Sverige gick öfver mynningen af denna flod, ett förhållande, hvilket, fullkomligt bekräftas genom de fynd af romerska mynt och andra om en liflig förbindelse med den romerska verlden vitnande föremål, som man känner från Skandinavien och norra Tyskland.

Detta är i hufvudsak alla de upplysningar vi finna om den skandinaviska halfön i de skrifter af klassiska författare, som blifvit bevarade till våra dagar.

Under fyrahundra år efter Ptolemaios höra vi intet om förhållandena i Norden. Först i sjette århundradet, sedan Roma fallit för goternes vapen och de germaniska folken skiftat mellan sig det vestra romerska rikets länder, få vi å nyo underrättelser om Skandinavien, nämligen af en byzantinsk författare **Prokopios,** kejsar Justiniani samtida. Han är den förste, hvilken uttryckligen om Tule, såsom han kallar den Skandinaviska halfön, åberopar inhemska underrättelser; han hade erhållit dem af personer »som kommit derifrån».

Den förste författare af germanisk härkomst, som talar om vårt land, är **Jornandes** eller **Jordanes,** till börden en got, hvilken lefde vid midten af sjette århundradet och således var samtidig med Prokopios. Ingen har i så hög grad som denne »mäster Ardan» under hela medeltiden utöfvat inflytande på föreställningen om vår äldsta historia.

Vid skildringen af tillståndet i Sverige under midten af det första årtusendet af vår tidräkning få vi tillfälle att närmare redogöra för de upplysningar, som Prokopios och Jornandes hafva att lemna om vårt land.

Bland källor till vår hednatids historia torde vi äfven kunna nämna den gamla anglosachsiska sången om **Beowulf,** konung öfver götarne i Sverige. Om man också i denna sång ej finner fullt säkra upplysningar om vår politiska historia, äro dock de deri meddelade bidragen till vår äldre kulturhistoria af stort värde.

Den gaeliske **Ossians** sånger tala väl äfven mycket om förbindelser mellan Skotland och »det skeppsrika Lochlin», hvarmed utan tvifvel Skan-

Digitized by Google

dinaviens vestkust torde betecknas; men det torde vara svårt att afgöra till hvilken tid de bragder böra förläggas, om hvilka den skotske konungen sjunger. Visserligen har äktheten af dessa dikter blifvit ifrågasatt; på ett, såsom det synes, tillfredsställande sätt har man dock ådagalagt, att åtminstone flere af dessa sånger måste vara äkta.

Vi närma oss nu den sista delen af vår hednatid, om hvilken, såsom redan är nämdt, källorna börja att flyta rikligare. I de frankiska och anglosachsiska krönikorna finna vi vigtiga upplysningar om nordmännens färder i »Vesterviking»; den ryske historieskrifvaren **Nestor** (död omkring år 1115) och några arabiska författare gifva oss oskattbara bidrag till historien om förhållandet mellan Sverige och länderna på andra sidan Östersjön och om den lifliga förbindelse, som under vår hednatids sista århundraden egde rum mellan Skandinavien och de arabiska länderna i Asien.

Af särskildt värde är berättelsen om den resa, som **Ottar** och **Ulfsten** i slutet af det nionde århundradet företagit i Norden, hvilken berättelse är intagen i en anglosachsisk öfversättning af Orosii Historia, som tillskrifves konung Alfred i England.

Öfver Sverige, liksom öfver så många andra länder, börjar dock historiens fulla ljus att falla först vid den tid, då kristna missionärer här lade grunden till en ny tro. Lyckligtvis hafva vi i behåll den lefnadsteckning af Ansgar, Sveriges förste kände missionär, som är författad af hans lärjunge och efterträdare på Bremens och Hamburgs erkebiskopsstol, Rimbert (död 888). Den ger oss i skildringen af Ansgars första resa till Sverige år 829 den första säkra berättelse om någon på året bestämbar tilldragelse i Sverige.

Bland vigtigare källor till vårt lands historia under hedendomens sista århundraden, böra vi dessutom nämna **Adams af Bremen** arbeten och **Saxes** på latin skrifna danska historia. Den förre, hvilken lefde som kanik i Bremen under senare hälften af elfte århundradet, åberopar som sin förnämsta sagesman i afseende på förhållandena i Sverige den danske konungen Sven Estridsson, hvilken länge uppehållit sig vid sveakonungen Anund Jakobs hof. Saxe, kanske mera känd under namnets latinska form Saxo, lefde i slutet af 1100-talet; hans historia går till år 1185.

Vigtigast bland alla skriftliga källor till vår hednatids historia äro dock **Snorre Sturlassons** konungasagor och flere andra isländska sagor, samt kanske i ännu högre grad de båda Eddorna. Härvid böra vi komma i håg, att med saga fordom menades ungefär detsamma som vi nu kalla historia, det vill säga en skildring af händelser som verkligen timat eller ansågos hafva timat, och icke af sådana som endast voro alster af författarens fantasi.

Snorres konungabok, författad i förra hälften af 1200-talet, börjar med Ynglingasagan, en berättelse om den i Sverige länge regerande Ynglingaätten, från hvilken så många af Norges konungar ledde sina anor. Den äldre delen af denna Ynglingasaga kan visserligen icke betraktas såsom trovärdig historia, emedan de händelser som deri skildras skulle hafva tilldragit sig flere århundraden före den tid, då sägnerna om dem första gången ned-

Digitized by Google

skrefvos; men den sista delen af sagan torde i hufvudsaken vara fullt trovärdig.

Den så kallade Sæmunds Edda är en omkring år 1240[1] gjord samling af gamla sånger, af hvilka en del lär oss känna våra hedniska förfäders gudatro och verldsåskådning, under det att i de andra minnet af sagotidens hjeltar förvarats. Dessa sånger blefvo visserligen icke fullständigt upptecknade och bevarade annorstädes än på Island; men allt visar, att det var en för hela Norden, ja troligen för hela den germaniska stammen gemensam skatt af fornsånger och forntida lefnadsvishet, som af isländarne räddades från förgängelse.

www.libtool.com.cn

Snorres Edda är en till en del af Snorre Sturlasson författad framställning af de hedniska nordbornes verldsåskådning och gudalära samt af deras skaldekonst.

Dessa ovärderliga skatter lågo dock länge begrafna på Island, okända för Nordens lärde. Först vid slutet af det sextonde århundradet gjorde dessa bekantskap med Snorres konungasagor genom det utdrag af dem, som Jens Mortensen år 1594 utgaf i Kjöbenhavn. Den första upplagan af konungasagorna på originalspråket utgafs omkring år 1700 af svensken Peringsköld.

Den äldre Eddan var okänd ända till midten af det sjuttonde århundradet. Det finnes blott en enda handskrift, som ger oss begrepp om hvad denna samling är. Denna handskrift upptäcktes omkring år 1640 på Island af biskopen i Skålholt, Brynjulf Sveinsson. Den första fullständiga upplagan deraf utkom visserligen först omkring år 1800, men vissa vigtiga delar (Håvamål och Völuspå) hade blifvit utgifna redan år 1665.

Denna öfversigt af de skriftliga källorna till Sveriges historia under hednatiden visar, att det endast är den sista delen af denna period, som belyses af den blott på skrifna urkunder grundade historien. Om den föregående tiden — och det visar sig snart, att denna tid varit mycket lång — känna dessa urkunder antingen intet, eller också hafva de endast få och ovissa uppgifter att meddela derom.

Lyckligtvis har dock denna äldsta tid lemnat efter sig talrika minnen hvilka, om man blott lärt sig att rätt förstå dem, kunna förtälja mycket om lifvet i Sverige under de årtusenden, som förflutit mellan landets första bebyggande och hednatidens slut. Det är sant, att vi om dessa första tider icke få någon politisk historia; men högre än konungalängder och berättelser om sagolika hjeltebragder böra vi väl skatta kännedomen om, huru Sveriges folk, slägte efter slägte, förstått att småningom tillkämpa sig allt mera af bildningens goda. Och det företräde hafva fornminnena framför sägner och sånger om flydda tider, att de förra af jorden förvarats oförfalskade sedan den tid, om hvilken de hafva att förtälja, under det att de senare sällan upp-

[1] Bugge, Norrœn fornkvæði (Kristiania, 1867), s. LXVII.

Digitized by Google

tecknats förr än de i århundraden lefvat i folkets minne, utsatta för faran att förlora sin historiska trohet, äfven om de en gång egt en sådan.

I mer än två och ett halft århundrade hafva minnen från hednatiden i Sverige varit föremål för de lärdes undersökningar. Det är dock egentligen först under den sista mansåldern som lemningarna från periodens äldre del blifvit så samlade och studerade, att de kunnat gifva oss någon tillförlitlig upplysning. Den oväntadt mångsidiga kännedom vi under några få årtionden af dem erhållit om vårt lands äldsta invånare ger oss emellertid anledning att hysa de bästa förhoppningar om det resultat, till hvilket ett fortsatt ihärdigt studium af dessa fornminnen bör kunna leda.

Runinskrifterna äro de svenska fornminnen, som längst varit föremål för uppmärksamhet. Redan i början af 1500-talet syselsatte sig Olaus Petri, Johannes Magni och dennes broder Olaus i sina arbeten med runorna; dock endast i förbigående. De båda senare meddela emellertid under benämningen »det götiska alfabetet» en förteckning å de vanliga runorna, med angifvande af hvarje teckens betydelse. I slutet af århundradet börjar **Johan Bureus,** en af Gustaf Adolfs lärare, att på allvar studera runorna, och under loppet af 1600-talet afbildades nästan alla då kända svenska runstenar samt skuros i trä; det är dessa träsnitt som år 1750 trycktes i det under namnet Bautil bekanta arbetet. Först den senaste tiden har sett detta storartade, dyrbara och omsorgsfulla verk öfverträffadt.

Öfriga fasta fornlemningar, såsom ättehögar, bautastenar m. m., voro äfven föremål för fornforskarnes uppmärksamhet under 1600-talet, men de lösa fornsakerna, hvilka sedan visat sig vara af så stor betydelse för en riktig kännedom om vår äldsta kulturhistoria, ansågos under både det sjuttonde och adertonde århundradet ega ett mycket underordnadt värde.

Vid midten af det sist nämda århundradet och långt senare plägade man, hufvudsakligen efter Snorre Sturlassons anvisning, indela tiden före kristendomens införande i en »Kummelålder», en »Bränneålder» och en »Högålder». Äldst skulle Kummelåldern vara, under hvilken ett kummel, det vill säga ett stenröse, uppkastades öfver den döde. Sedan denna period »påstått vid pass 550 år», säger **Olof von Dalin** i den år 1747 utgifna första delen af sin Svea rikes historia, »började Oden låta bränna de döda och förvara askan i käril, som nedsattes i jorden. Denna bränneålder aflöstes slutligen af högåldern, då liket obrändt sattes i hög». De vidt omfattande undersökningar, som i senare tid företagits i landets olika delar, hafva dock till fullo visat, att denna åsigt, åtminstone hvad Sverige beträffar, icke är riktig.

Det är först sedan ett annat »treperiodssystem» uppstälts och visat sig vara riktigt, som de svenska fornminnena gifvit upplysningar om vår äldsta kulturhistoria på ett sätt, som man ännu för femtio år sedan knäpt kunde ana.

Redan i ett år 1738 utgifvet arbete söker **Kilian Stobæus,** professor i historia vid universitetet i Lund, vederlägga den både då och ännu långt senare vanliga föreställningen, att åtskilliga stenar af ovanlig form, i synnerhet stenyxor och flintknifvar, skulle vara nedslungade genom blixten. »Det

Digitized by Google

torde icke böra betviflas», säger han vidare, »att de äldsta verktygen för dagligt bruk, innan ännu jernets användande blifvit kändt, varit förfärdigade af sten». För denna mening finner han stöd i hvad som redan då berättades om vilda folkslags bruk af stenredskap. Mot den åsigt, som gjort sig gällande hos de lärde, t. ex. den berömde **Olof Rudbeck,** att stensakerna uteslutande varit bestämda för religiöst bruk, vid offringar och dylikt — en åsigt som ännu ett århundrade fortfor att herska såväl bland fornforskarne som bland allmänheten — gör Stobæus den anmärkningen, att de talrika grafhögar, som innehålla fornsaker af flinta icke uteslutande torde hafva tillhört offerprester, utan snarare krigare och höfdingar. Ty till stridsvapen anser han de vanligen förekommande formerna af flintredskap företrädesvis lämpliga.

Stobæi i hufvudsaken riktiga uppfattning af stensakerna ådrog sig dock icke den uppmärksamhet den så väl förtjent. Det var först efter det nittonde århundradets början, som dylika åsigter lyckades göra sig gällande.

I ett år 1813 utgifvet arbete, »Udsigt over natjonalhistoriens ældste og mærkeligste perioder», säger den danske historikern **Vedel Simonsen:** »Nordbornes vapen och husgeråd voro först af sten och trä, senare lärde de att bearbeta kopparn och, såsom det synes, senast jernet. Deras kulturhistoria kunde alltså, från denna sida betraktad, indelas i en sten-, en koppar- och en jernålder».

Redan för sextio år sedan framställdes således grunddragen af det system, hvarpå den nordiska fornforskningen nu hvilar, men det dröjde ännu länge, innan det blef af praktisk vigt. Detta skedde först på 1830-talet, sedan **Sven Nilsson** utgifvit sitt klassiska verk »Skandinaviska nordens urinvånare» och **Kristian Jürgensen Thomsen** i »Ledetråd til nordisk oldkyndighed» utvecklat treperiodssystemet, uppdragit grundlinierna till teckningen af de olika åldrarna och uppvisat, hvilka fornminnen äro karakteristiska för hvarje period.

Vid samma tid tillämpades äfven systemet vid anordningen af museerna i Stockholm och Kjöbenhavn, hvilka nu började få sin stora betydelse, det förra under **Bror Emil Hildebrands,** det senare under Thomsens kraftfulla och nitiska ledning.

De tre perioder, i hvilka vår hednatids kulturhistoria enligt detta system bör indelas, äro:

1. **Stenåldern,** under hvilken Sveriges invånare lefde i fullkomlig okunnighet om metallernas bruk och således voro tvungna att af sten, trä, ben, horn och dylikt förfärdiga sina redskap och vapen.

2. **Bronsåldern,** då vapen och eggverktyg gjordes af brons, en blandning af koppar och någon annan metall, vanligen tenn, och då jernet ännu var en okänd metall.

3. **Jernåldern,** då jernet användes till vapen och eggverktyg, men bronsen endast till kärl, prydnader och dylikt.

För att förebygga ett missförstånd som blott allt för ofta gjort sig gällande, måste vi särskildt fästa uppmärksamheten derpå, att fornforskarne icke

Digitized by Google

hänföra alla fornsaker af brons till bronsåldern. Kärl, ringar, spännen, nålar och dylikt gjordes naturligtvis äfven efter bronsålderns slut, lika väl som i våra dagar, af brons, ehuru vanligen af en något olika blandning än den under bronsåldern begagnade. Till sistnämda tid höra inga andra bronssaker än vapen och eggverktyg samt sådana kärl och prydnader m. m., som pläga hittas tillsammans med dessa vapen och verktyg.

www.libtool.com.cn

De tusentals fornminnen, som under de sista årtiondena kommit till vår kännedom, hafva icke blott bekräftat riktigheten af det utkast till Nordens äldsta kulturhistoria, som för snart fyrtio år sedan framställdes, utan äfven gjort det möjligt att följa utvecklingen inom hvar och en af de tre stora perioderna, derigenom att man kunnat urskilja hvad som hör till periodens olika delar.

Vid upptäckten af dessa tre åldrar och ända till senaste tid har man varit allt för mycket böjd för att i hvar och en af dem se en skarpt begränsad period och att om de båda senare antaga, att de börjat med invandringen af ett nytt folk, som i besittning af en öfverlägsen, på den nya metallen grundad kultur undanträngt eller underkufvat landets förra invånare. Det långa afståndet och den svaga belysningen gjorde, att man i början endast gaf akt på det mest i ögonen fallande hos hvarje period och icke märkte de förmedlande öfvergångarna. En närmare undersökning har emellertid visat, att sådana finnas, och på skäl som i det följande skola utvecklas är jag öfvertygad om, att man icke får såsom säkert förutsätta, att under hvar och en af de tre stora perioderna en särskild folkstam bott i landet. Det är nämligen i och för sig sjelft klart, och erfarenheten från andra länder bekräftar det, att kännedomen om bronsens och jernets bruk kan införas i ett land, utan att någon förändring inträffar i landets befolkningsförhållanden.

Det är derför af vigt att framhålla, att, då vi tala om de tre perioderna eller deras underafdelningar, vi endast afse en tidsskilnad på samma sätt som då man begagnar uttrycken »hednatiden», »medeltiden» och »den nyare tiden», eller »den äldre medeltiden» och »den yngre medeltiden».

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

STENÅLDERN.

Äldsta spår af menniskor i Norden. — Kjökkenmöddingar.

En af de första frågor som tränga sig på oss, då vi betrakta vårt fäderneslands kulturhistoria, är den: »Huru länge har det land vi nu kalla Sverige varit bebodt?»

Det är naturligt, att, då Sveriges första bebyggande inträffat långt före den tid som belyses af historien, svaret på denna fråga erbjuder stora svårigheter och måste utfalla olika allt efter de forskares olika ståndpunkt, som försökt att afgifva det, och allt efter den på deras tid herskande åsigten om menniskoslägtets ålder. Så finna vi, att den berömde fornforskaren Olof Rudbeck för nära 200 år sedan med öfvertygelsens hela värme framställde den åsigten, att den svenska halfön var bebodd redan före syndafloden, under det att Dalin ett halft århundrade senare sökte visa, att största delen af Sverige ännu vid Kristi födelse var obeboeligt, i det hafvet då stod tretton famnar högre än på 1700-talet.

Då studiet af den förhistoriska tidens minnen i detta århundrade åter upptogs, fann man väl snart att Sverige varit bebodt vida längre än någon haft skäl att antaga på den tid, då man endast hade den skrifna historiens uppgifter att tillgå; men det visade sig också vara nästan omöjligt att bestämma tiden för Sveriges första bebyggande närmare, än att det måste hafva inträffat åtminstone ett par årtusenden före den kristna tidräkningens början.

Ehuru Rudbecks nyss omnämda lära om Sveriges befolkande redan före syndafloden numera måtte hafva mycket få anhängare, och ehuru en senare tids lugnare forskning funnit, att Sverige icke kan, såsom Rudbeck trodde, göra anspråk på en vida äldre odling än jordens öfriga länder, böra vi dock ihågkomma att, emedan syndafloden på Rudbecks tid ansågs hafva inträffat knapt 2400 år före Kristi födelse, hans lära endast gaf åt Sveriges folk en ålder af något mera än 4000 år, en ålder, som, om vi betrakta den från fornforskningens nuvarande ståndpunkt, icke kan sägas vara öfverdrifvet hög.

Geologien lär oss, att klimatet i Europa ej alltid varit sådant som i våra dagar; att en gång länderna i norra och mellersta delarna af vår verlds-

Digitized by Google

del varit betäckta af ofantliga jöklar (glacierer), långsamt framglidande massor af is och snö, liknande det istäcke, som ännu trycker större delen af Grönland. Allt efter som dessa ismassor smälte undan och drogo sig tillbaka mot norr eller uppåt Alperna, der lemningar af dem ännu finnas qvar, kunde menniskan utbreda sig öfver Europa. När denna s. k. istid slutade, kan väl ännu icke bestämmas, men, utan fara att misstaga sig, synes man kunna räkna denna tidpunkts afstånd från Kristi födelse åtminstone i årtusenden. Det oaktadt hafva talrika fynd bevitnat menniskans tillvaro i vestra Europa — i det nuvarande Frankrike, i Belgien, England m. fl. länder — redan under denna aflägsna period. Säkerligen hade emellertid menniskor mycket långa tider lefvat i vestra delen af Europa, innan vårt land blef beboeligt, och innan den, såsom det synes, hufvudsakligen utmed Atlantiska hafvets kust sig utbredande befolkningen hunnit framtränga hit.

www.libtool.com.cn

De äldsta med säkerhet kända spåren af menniskan i Skandinavien äro att söka bland de under namnet kjökkenmöddingar (afskrädeshögar) kända fornlemningar, som i betydligt antal påträffats i Danmark, och som under de sista årtiondena ådragit sig stor och välförtjent uppmärksamhet.

Dessa kjökkenmöddingar, hvilka hufvudsakligen bestå af qvarlefvor från de äldsta invånarnes måltider, hafva på ett i högsta grad oväntadt sätt låtit oss få en inblick i det dagliga lifvet under denna första, för årtusenden sedan slutade period af Nordens kulturhistoria. De visa oss ett folk, som för sitt uppehälle var helt och hållet hänvisadt på jagt och fiske, och som i många afseenden var närmast jemförligt med de lägst stående bland de vilda folkslag, hvilka europeerne lärt känna i den Nya verlden.

Hufvudmassan af kjökkenmöddingarna består af ostronskal och skal af andra, äfven i våra dagar till föda använda muslor; bland dem ligga inblandade en mängd ben af fiskar och fåglar, samt af flere sådana däggdjur som ända till senaste tid varit jagtens mest eftersökta föremål: kronhjortar, rådjur, vildsvin, bäfrar, skälhundar, uroxe, björn, räf, varg, lo, mård m. fl. Märkvärdigt nog saknas renen nästan fullständigt, hvilket djur i vestra Europa förekom i stor mängd under vissa delar af den äldsta stenåldern. Hos det folk, som lemnat dessa minnen efter sig, har hunden tydligen varit det enda husdjuret.

Bland qvarlefvorna efter födoämnena träffar man dessutom de af kol ännu betäckta, af några stenar löst hopfogade eldstäderna, samt en mängd groft slagna, oslipade verktyg af flinta, bitar af grofva lerkärl, redskap af ben och horn m. m.

Visserligen har man på flere ställen i Sverige gjort fynd som påminna om de nu beskrifna kjökkenmöddingarna deruti, att de till stor del bestått af qvarlefvor efter födoämnen; men de hafva alla, så vidt de hittills äro kända, visat sig tillhöra helt andra tider än den äldre stenåldern.

Om det än, som jag redan antydt, synes vara sannolikt, att Skandinaviens äldsta befolkning hitkommit från sydvest, följande Atlantiska hafvets och Nordsjöns kuster, och att således det nu varande Danmark blifvit något tidigare taget i besittning af menniskan än södra delen af Sverige, få vi dock

Digitized by Google

icke endast af den omständigheten, att kjökkenmöddingar från den äldre stenåldern ännu icke påträffats i Sverige, draga den slutsatsen, att vårt land varit alldeles obebodt under den tid som motsvarar nämda period i Danmark. Att menniskor redan då lefde i Sverige, åtminstone i Skåne, visas deraf, att man ofta nog i detta landskap funnit verktyg af flinta, hvilka äro af fullkomligt samma form som de i de danska kjökkenmöddingarna förekommande. Ett par sådana i Skåne hittade flintor ses fig. 1—6. De äro groft slagna, utan spår af slipning; eggen bildas endast af den skarpa vinkel, som de båda med två hugg åstadkomna bredsidorna göra mot hvarandra. Dessa verktyg äro funna i Skåne och, liksom nästan alla dylika, ej långt från hafvet. Af naturliga skäl var det de öppna, utmed hafvet liggande trakterna som först togos i besittning.

www.libtool.com.cn

Dessa enkla, om ringa konstfärdighet vitnande verktyg, hvilka synas så obetydliga och värdelösa, att de först i senaste tid ådragit sig forskares och samlares uppmärksamhet, de hafva dock i deras ögon, som studera Sveriges äldsta kulturhistoria, ett mycket högt värde, emedan de måste räknas bland de äldsta spår af mensklig verksamhet, som man för närvarande känner från Sverige. De tala, dessa flintor, om ett folk som stod mycket lågt på den mensklig odlingens skala. Hvilken rad af årtusenden har icke fordrats för Sveriges invånare för att från denna låga ståndpunkt höja sig till den de nu innehafva. Det är den svenska historiens, och således äfven detta arbetes, uppgift att söka följa det svenska folket steg för steg på den långa bana, hvars ändpunkter betecknas med »den äldre stenåldern» och »det nittonde århundradet».

1. 2. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. $^2/_3$.

Långsamt har framåtskridandet gått, och säkerligen långsammast i början. Äfven under stenåldern kan dock en utveckling till det bättre spåras och är der så mycket mera värd vår uppmärksamhet, som de medel hvilka då stodo menniskan till buds voro ringa. För att öfvertyga oss om, att verkligen ganska betydande framsteg gjorts redan under denna första period af vår historia, behöfva vi endast jemföra de ytterst grofva flintverktygen från den äldre stenåldern (fig. 1—6) med de fina, om en förvånande hög grad af skicklighet vitnande arbetena från stenålderns slut (t. ex. fig. 46, 51).

Digitized by Google

Då vi nu skola söka att med hjelp af de spridda minnen, som från stenåldern bevarats till våra dagar, skapa oss en bild af detta äldsta skede i vårt lands kulturhistoria måste vi ihågkomma, att det mesta af det, som från denna tid genom årtusenden räddats åt oss, gifver upplysning endast om några sidor af lifvet under denna aflägsna period. Med få undantag är nämligen allt det förstördt som var förfärdigadt af organiska ämnen, således alla kläder, alla bygnader, alla husgeråd och redskap af trä; vi hafva ej qvar mera än en mycket ringa del af de arbeten, som varit af sten eller andra för tidens förstörande inverkan mindre utsatta ämnen.

3, 4. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. $^1/_1$.

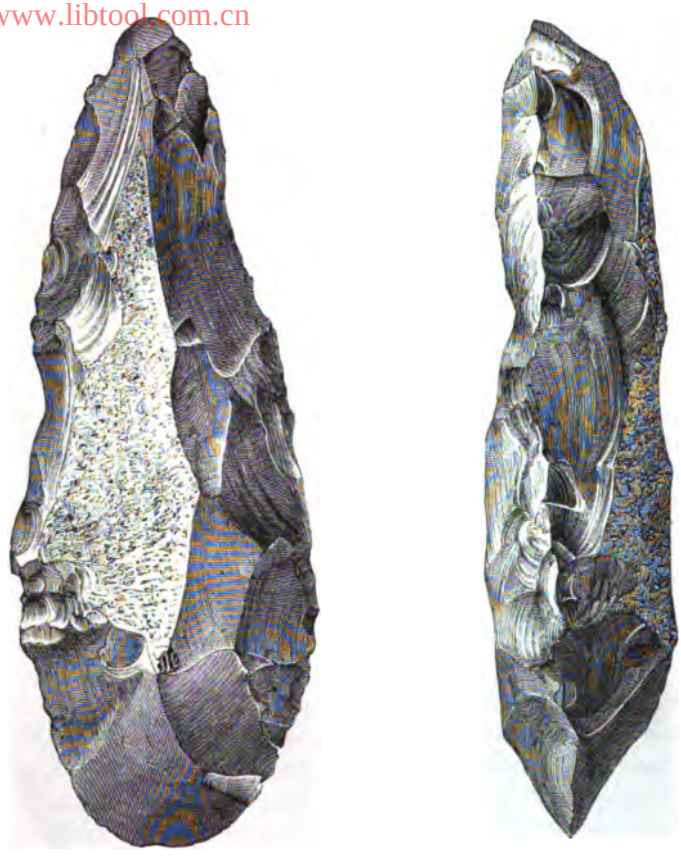
Om vi vore uteslutande hänvisade på de fornminnen från stenåldern, som den svenska jorden har att bjuda oss, skulle således bilden af de svenska urinvånarnes lif blifva ganska ofullständig. Lyckligtvis äro vi dock i stånd till att i väsentlig mån afhjelpa denna brist. Genom en ovanlig förening af gynsamma förhållanden hafva i andra europeiska länder, i synnerhet i Schweiz, mycket af det som hos oss saknas blifvit bevaradt. De schweiziska pålbygnaderna låta oss nämligen blicka in i lifvet i Europa under stenåldern på ett sätt som väl ingen för tjugu år sedan kunde ana. Derjemte har man utom Europa haft tillfälle att lära känna många folk, som ännu i senaste tid

Digitized by Google

saknat kännedom om metaller och lefvat under nästan alldeles samma förhållanden som Sveriges äldsta invånare. Allt detta har spridt mycket ljus öfver lifvet i Sverige under stenåldern.

Att oaktadt alla dessa lyckliga omständigheter många frågor ännu åter-

www.libtool.com.cn

5, 6. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. $^2/_3$.

stå att besvara om vår stenålder, bör icke förefalla oväntadt. Den erfarenhet vi hittills vunnit ger oss dock rätt att hoppas, att framtida fynd och undersökningar skola skänka oss upplysning om mycket som nu förefaller dunkelt och oförklarligt.

Digitized by Google

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd.

Vi hafva sett, att de äldsta lemningarna efter menniskor i Norden lära oss känna ett folk, som för sitt uppehälle helt och hållet var hänvisadt till jagt och fiske. Under långa tider har väl detta förhållande fortfarit, men att ett sådant tillstånd icke är en nödvändig följd af obekantskap med metallers bruk, och att ett stenåldersfolk kan idka både boskapsskötsel och något åkerbruk, det visar erfarenheten från många länder både inom och utom Europa. I Schweiz, i Belgien, i England och andra länder har man funnit de mest otvetydiga bevis för att de ännu i dag vigtigaste husdjuren spelade en stor rol redan före stenålderns slut.

Det bör då icke väcka vår förvåning, att man påträffat bevis för att äfven stenålderns folk i Sverige egde **husdjur.** I grafvar från senare delen af denna period har man nämligen äfven i vårt land vid flere tillfällen funnit ben af nötkreatur, häst, får, svin och hund; möjligen äfven af get. Att dessa ben verkligen äro lika gamla som sjelfva grafvarna och icke blifvit, såsom man varit böjd att antaga, i senare tid insläpade af något djur som i grafven tagit sin bostad, visas både af benens läge och deraf att flere af dessa ben äro förarbetade till verktyg.

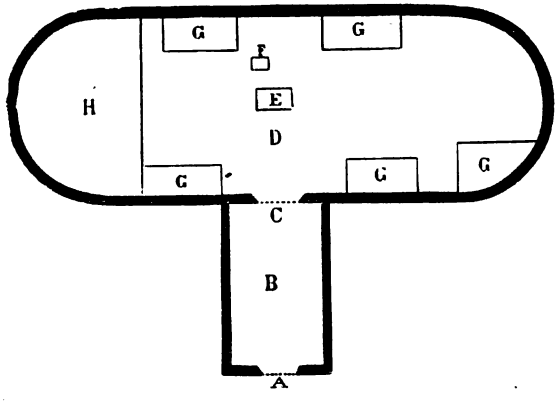
Den omständigheten, att boskapsskötseln var främmande för den äldre stenåldern, men känd under periodens senare del, är af synnerligen stor vigt icke blott derför, att den utvisar en förbättring i befolkningens lefnadsförhållanden, utan äfven derför, att vi, då husdjuren icke kunna anses vara inhemska i vårt land, häri spåra verkan af en förbindelse mellan Sverige och den öfriga verlden under stenåldern. Vi kunna tillägga, att detta förhållande utan tvifvel äfven antyder en förbindelse mellan Asien och Europa, och att husdjuren torde kunna betraktas såsom den första af de många i kulturhistoriskt hänseende oskattbara gåfvor som Europa mottagit af Orienten. Denna gåfva efterföljdes först af sädesslagen, sedan af bronsen, jernet och skrifkonsten.

I ruinerna efter de schweiziska pålbygnaderna har man funnit bevis för att hvete, korn och lin redan under stenåldern odlades af Alpernas folk. I Sverige äro några spår af **åkerbruk** under denna tid visserligen ännu icke upptäckta, men detta torde dock ej böra anföras såsom något afgörande bevis för att åkerbruket då varit alldeles okändt i vårt land. Före upptäckten af pålbygnaderna var man ju fullkomligt okunnig om åkerbrukets höga ålder i Schweiz, och vi böra komma i håg, att vi icke från Sverige känna något stenåldersfynd, i hvilket man med skäl kunnat vänta att påträffa ännu bestämbara lemningar af säd. Äfven om sådana lemningar aldrig skulle hos oss upptäckas, kan man dock tänka sig möjligheten af att bevisa det svenska stenåldersfolkets bekantskap med något åkerbruk, t. ex. genom fyndet af en handqvarn i en graf från denna tid; sådana qvarnar, naturligtvis af enklaste slag, hafva flere gånger påträffats i de schweiziska pålbygnaderna. Skulle

Digitized by Google

emellertid ett dylikt lyckligt fynd i framtiden visa, att åkerbrukets anor äfven i Sverige nå upp till tiden före bronsålderns början, så synes det dock vara sannolikt, att jordens odling då varit af mindre betydande vigt.

Ett af de väsentligaste vilkoren för möjligheten af ett åkerbruk, drifvet i stor eller liten skala, är att befolkningen är bofast och icke ständigt ströfvar omkring med sina hjordar eller för att söka nya jagtmarker och fiskevatten. Att detta vilkor varit uppfyldt i Sverige under stenålderns sista del, synes antydas af de väldiga grafbygnaderna från denna tid, som i så stort antal ännu finnas qvar, oaktadt naturligtvis de flesta blifvit förstörda. Uppförandet af dessa grafvar, bygda af stenblock, hvilka ofta genom sin storlek väcka vår förvåning, torde förutsätta gemensamma ansträngningar af en större menighet och början af ordnade samfundsförhållanden. Att dessa grafvar ofta ligga i större antal helt nära hvarandra, synes äfven tala för en bofast befolkning under denna tid.

7. Plan af en lapsk stuga (gamme) vid Komagfjord i norska Finmarken, nära Hammerfest.

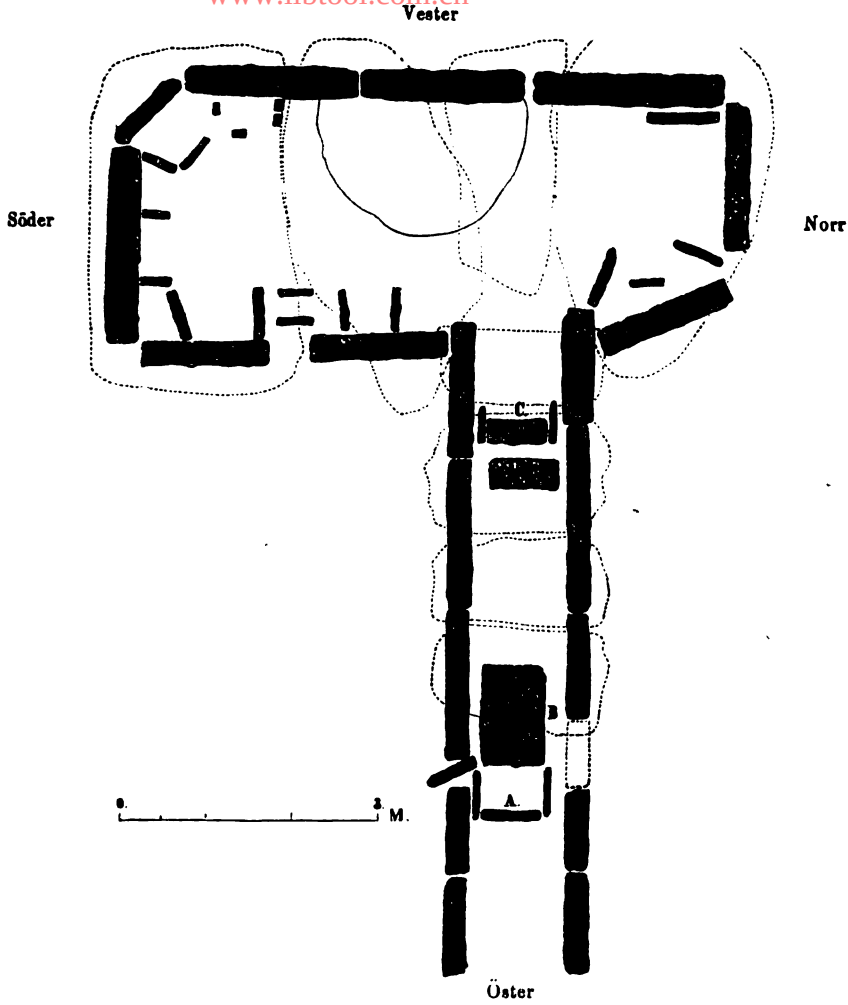
Af sjelfva **boningarna** finnas inga lemningar qvar, så vida man icke vill såsom sådana lemningar betrakta de af löst hoplagda, brända, med kol betäckta stenar bildade eldstäder, som likna dem vi nyss omtalat från kjökkenmöddingarna, och hvilka några gånger anträffats i Sverige under förhållanden som antyda, att de förskrifva sig från stenåldern. Vi kunna icke heller med skäl vänta att finna qvarlefvor af boningarna, då dessa troligen varit antingen skinntält liknande lapparnes kåtor eller simpla kojor med stomme af trä och således i intetdera fallet kunnat trotsa årtusenden, så vida icke särdeles gynsamma förhållanden dertill bidragit. Det är sådana förhållanden vi hafva att tacka för att så mycket af stenåldersfolkets boningar i Schweiz bibehållit sig. Bygda på pålar ute i sjön, hafva dessa delvis nedstörtat i vattnet och der blifvit öfverväxta med torf som skyddat dem och deras innehåll, äfven det mest ömtåliga. Hittills är något liknande fynd icke kändt från Skandinavien.

Ehuru således inga ruiner finnas qvar som kunde visa oss, huru bostäderna sett ut, och ehuru vi ej heller ega några samtida afbildningar af dessa, så torde vi dock från ett håll som vi minst väntade få upplysning om formen af åtminstone en del af boningshusen.

Digitized by Google

Man har nämligen anmärkt [1], att de under namnet gånggrifter kända grafvar från stenåldern, som i så stort antal finnas i Sverige, på ett i ögonen fallande sätt påminna om de nuvarande polarfolkens bostäder både i Grönland och i den Skandinaviska halföns nordligaste trakter (fig. 7 och 8). Häraf har

www.libtool.com.cn

8. Plan af en graf från stenåldern (gånggrift) i Vestergötland.

man dragit den slutsatsen, att de svenska gånggrifterna bygdes i likhet med de dåvarande boningshusen; en åsigt som stödjes icke blott deraf, att flere af historien kända folk åt sina döda uppfört hvilorum som fullkomligt liknat de lefvandes bostäder, utan äfven deraf, att gånggriftens form är lika litet naturlig för en graf, som den är lämplig för en bostad i ett kallt klimat.

[1] Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. Stenåldern. 1 uppl. (Stockh., 1838—43), 3 kap.

Digitized by Google

Den långa, låga gången kan icke gerna hafva haft någon praktisk betydelse för grafven, under det att den var särdeles egnad att utestänga kölden från boningshuset och att försvåra en fiendes inträngande deri. Att verkligen de svenska gånggrifterna äro bygda efter mönstret af ett sådant boningshus som det fig. 7 afbildade, visas på ett särdeles märkligt sätt deraf, att man ofta i dessa gånggrifters gångar finner efterbildningar i sten både af dörren och af tröskeln och dörrposterna, samt detta icke allenast vid gångens yttre ända — der en dörr kan hafva haft någon betydelse såsom tillstängande ingången till grafven — utan äfven vid den inre, der en sådan inrättning icke gerna kunnat vara af någon nytta (se fig. 8 *a*, *c*).

Den danske kaptenen Graah, som för fyrtio år sedan gjorde en resa utefter Grönlands östkust, ger följande skildring af ett grönländskt vinterhus. »Huset utgör en aflång fyrkant. Dess storlek är mycket olika efter antalet af de familjer som bo tillsammans. De största husen äro ungefär 60 fot långa och 14 till 16 fot breda. Murarna äro 6 till 8 fot höga, uppförda af sten och jordtorfvor. Golfvet är vanligen belagdt med flata stenar. Det platta taket består af bjelkar af driftimmer, som räcka från den ena muren till den andra. På dessa bjelkar läggas mindre timmer kors och tvärs, jemte ljung och enris, samt öfverst grästorfvor och ett tjockt jordlag. Midt på den åt solsidan (söder eller öster) vettande långväggen är dörren, till hvilken leder en 20 till 30 fot lång, betäckt, stundom något böjd gång, som är 2,5 till 3 fot bred och så låg, att man vanligen måste krypa igenom den. Sjelfva stugan är högre, men dock ej mer än 5 eller 6 fot från golfvet till taket. Utmed väggarna, der husets folk plägar sitta och ligga, äro bänkar anbragta, och rummet är der ofta genom nedhängande hudar deladt i små celler, liksom spiltorna i ett stall.»

Om vi till denna beskrifning tillägga, att det finnes, eller åtminstone har funnits, grönländska hus med väggar af endast sten, stundom af stora, på kant resta stenhällar, hvilka passa väl intill hvarandra, och att gången stundom är täckt med flata stenar, så blir likheten med våra gånggrifter ännu mera slående.

Det som emellertid torde för frågan om de svenska stenåldersboningarna vara af ännu större vigt än gånggrifternas likhet med de grönländska stugorna är, att man äfven inom Skandinaviens egna gränser ännu i detta århundrade haft bygnader af alldeles samma form.

Fig. 7 visar planritningen af en sådan stuga, en af de s. k. »gammer», som haflapparne i norska Finmarken bebo, och som en engelsk resande, Brooke, på 1820-talet aftecknat och beskrifvit. Största höjden i den här afbildade gammen var (nära F) 1,80 meter (6 fot), bredden 4,15 meter (14 fot) och hela längden 8,90 meter (30 fot); således nästan alldeles samma mått som vi återfinna i många gånggrifter i Falköpingstrakten. *A* är den yttre dörren; *B* gången, som var 0,90 meter (3 fot) hög, 1,80 meter bred och 3,60 meter lång; *C* den inre dörren, som leder in till stugan *D*; *E* eldstaden, bildad af några få stora, på marken lagda stenar; *F* en öppning i taket för att släppa ut röken; *GG* sofplatser; samt *H* en för fåren och

Digitized by Google

getterna afstängd del af stugan. Gången *B* tjenar till att utestänga den yttre luften och till förvaringsrum för allehanda husgeråd. Brooke anmärker, att detta slags boningar, bygda af trä och täckta med torfvor, hvilket ger dem utseende af små kullar, äro vida lämpligare för klimatet än de norska nybyggarnes hus.

www.libtool.com.cn

I afseende på de svenska boningarna under stenåldern böra vi emellertid fästa uppmärksamheten på, dels att icke alla torde hafva varit af detta slag, dels att användningen af trä vid husens uppförande utan tvifvel spelat en mycket större rol i det skogrika Sverige än i det trädlösa Grönland.

Hur såg det ut i dessa boningar? Hvad hade vi fått se, om vi kunnat inträda i ett svenskt hem under stenåldern? Svaret på dessa frågor få vi icke af det man hittills funnit i Sverige, ty nästan allt som kunde hänföras till bohag och husgeråd har gått förloradt; men vi skulle troligen få ett i hufvudsak riktigt begrepp om lifvet här i Sverige ett eller par tusen år före Kristi födelse, om vi nu trädde in i en grönländsk stuga af det gamla slaget eller i en lapsk gamme i Norges nordligaste trakter.

Adjunkten Fries ger oss i sitt arbete om Grönland, dess natur och invånare (s. 78) en liflig skildring af ett sådant besök. Sedan han beskrifvit den i ingångens omedelbara närhet liggande »afskrädeshögen, hufvudsakligen bestående af skallar, ben, ruttnande inelfvor och annat affall från skälköttsmåltiderna», samt inkrypandet genom den låga gången, der man, »om vädret är kallt och ruskigt, kan få göra en mindre treflig bekantskap med de ilskna hundarna, som hit tagit sin tillflykt», säger han: »Vi antaga, att vi lyckligen genomgått denna skärseld och genom det skinnförhänge, som gör tjenst som dörr, inkommit i stugans enda rum. Dagsljuset insläppes endast sparsamt genom en eller ett par med trandränkta tarmskinn öfverspända gluggar, och med tillhjelp häraf se vi, att i förhållande till invånarnes antal rummet hvarken till längd, bredd eller höjd uppfyller de allmänt antagna hygieniska föreskrifterna. Golfvet är belagdt med flata stenar, men med städningen är uppenbarligen ej synnerligen noga, ty affall från måltiderna med mera ligger der i orubbad ro; myckenheten häraf kan tjena såsom mätare på åtgången af födoämnen, det vill säga på välståndet och jagtutbytet. Vid väggen midt emot ingången finnes en upphöjning, om natten belagd med skinn, hvilka om dagen ligga hoprullade uppe vid väggen. Denna så kallade brix upptager en stor del af rummet och utgör om natten sofplats, om dagen qvinnornas arbetsplats. Genom upphängda skinn eller på annat sätt är den fördelad liksom i flere bås eller spiltor, hvardera tillhörigt ett äkta par; vid motsatta väggen finnas smärre brixer för husets ogifta vuxna medlemmar. Den öfriga inredningen är af enklaste slag och förtjenar ej att närmare omnämnas, om man undantager lamporna och grytorna. Väggarna äro i bättre hus, åtminstone delvis, beklädda med gamla skinn».

Olikheten i klimatet och den höga utveckling i teknisk färdighet som så många svenska arbeten från slutet af vår stenålder förråda, äfvensom de om boskapsskötsel vitnande fynden, torde dock berättiga oss att antaga, att

Digitized by Google

åtminstone de bättre lottade bland Sveriges invånare vid slutet af nämda period kunnat glädja sig åt något större trefnad i sina hem än de af Fries skildrade grönländarne.

Af **husgerådet** hafva vi intet annat qvar från stenåldern än några lerkärl, af hvilka flere tydligen varit använda som kokkärl. Det sot, som någon gång ännu betäcker dem, vitnar om en sådan användning.

Eldstäderna i kjökkenmöddingarna visa också, att nordborne redan under den äldre stenåldern kunde koka sin föda. På en tid, då icke ens eldstål och flinta fans, var det dock icke så lätt som nu att åstadkomma eld. Man kunde endast få eld antingen genom att hastigt och länge gnida två fullkomligt torra trästycken mot hvarandra — såsom flere vilda folk ännu måste göra — eller med tillhjelp af flinta och svafvelkis, använda ungefär som stål och flinta. I engelska grafvar från sten- eller bronsåldern har man funnit flintor och svafvelkisstycken tillsammans, hvilka bära tydliga spår af att hafva varit begagnade till nyssnämda ändamål. Äfven i en af de belgiska stenåldersgrottorna har man funnit ett stycke svafvelkis med spår af nötning.

Såsom minnen från en tid, då elden endast genom den mödosamma gnidningen af ett par torra träbitar kunde uppväckas, torde man kunna betrakta dels den rol som »gnidelden» ännu spelar, äfven i vårt land, vid signerier, dels det hos många folk förekommande bruket att underhålla en aldrig slocknande eld, hvilket bruk väl först iakttogs af praktiska, och sedan af religiösa skäl. Då denna heliga eld någon gång slocknade och måste åter tändas, eller då den på vissa tider skulle förnyas, fick det mångenstädes endast ske genom gnideld [1].

Ännu i senaste tid har visserligen krukmakarkonsten varit alldeles okänd för flere folk både i södra Afrika, Australien och Amerika, äfven för de redan vid europeernes första ankomst för öfrigt ganska högt stående invånarne på Tahiti. De i kjökkenmöddingarna funna bitarna af grofva lerkärl visa emellertid, att denna vigtiga konst redan under den äldre stenåldern varit känd här i Norden, om än dess alster röja nybörjaren. Ett stort antal i de danska och skånska gånggrifterna funna lerkärl (fig. 9—13) ådagalägger dock både genom sitt »gods», sin form och sina sirater, att nordborne under stenålderns senare del gjort ganska betydande framsteg i denna konst, hvilket är så mycket mer anmärkningsvärdt, som man icke från hela bronsåldern känner något i Norden funnet lerkärl, hvilket i godsets finhet eller arbetets prydlighet kan mäta sig med de bättre bland stenålderns arbeten.

Många af dessa finare lerkärl från stenåldern äro nedtill afsmalnande och afrundade, så att de icke kunna stå för sig sjelfva. De på dem vanligen förekommande hålen eller små öronen visa också, att de varit afsedda att hängas öfver elden eller bäras med remmar; ej sällan hafva de lock (fig. 13).

Utom dessa finare kärl hittar man emellertid ofta i grafvar från den yngre stenåldern andra, mycket gröfre lerkärl, hvilka mera likna dem från

[1] Fustel de Coulanges. Staten i forntiden (Örebro, 1872), s. 19.

Digitized by Google

periodens början (fig. 14 och 15). Det är anmärkningsvärdt, att man i de många, omsorgsfullt undersökta stenåldersgrafvarna i Vestergötland nästan endast funnit sådana grofva kärl och blott några bitar af det finare slaget; särskildt gäller detta om »hällkistorna», hvilka dock efter all sannolikhet förskrifva sig från en ännu senare del af perioden än gånggrifterna.

Äfven de bättre kärlen från vår stenålder äro förfärdigade af mer eller mindre oslammad lera. Troligen äro de gjorda på fri hand, utan hjelp af

9. Jylland.

10. Jylland. 1/3.

11. Möen. 1/6.

12. Skåne. 1/2.

13. Möen. 1/2.

9—13. Lerkärl, funna i nordiska grafvar från stenåldern.

drejskifva, och brända i öppen eld. De på dessa kärl anbragta siraterna hafva ofta varit fylda med en hvit, kritlik massa; stundom synes hela kärlet hafva varit öfverstruket med en sådan massa.

Att äfven träkärl begagnats här i Sverige under stenåldern är naturligtvis mer än sannolikt, ehuru vi icke kunna vänta att finna några sådana kärl, då arbeten af trä så godt som aldrig bibehållit sig hos oss från denna

Digitized by Google

aflägsna tid. Någon gång har man dock i danska fynd från stenåldern träffat lemningar af träkärl. Och i ruinerna efter de schweiziska pålbygnaderna

14. Groft lerkärl, funnet i en hällkista vid Herrljunga, Vestergötland. $^1/_2$.

15. Groft lerkärl, ovanligt lågt, funnet i samma graf som fig. 14. $^1/_2$.

från samma tid äro många träkärl af olika slag funna; äfven sådana bräckliga träsaker som slefvar och dylikt hafva der blifvit bevarade ända till våra dagar (fig. 16 och 17).

16.

17.

16, 17. Träslefvar från stenåldern, funna vid Robenhausen i Schweiz.

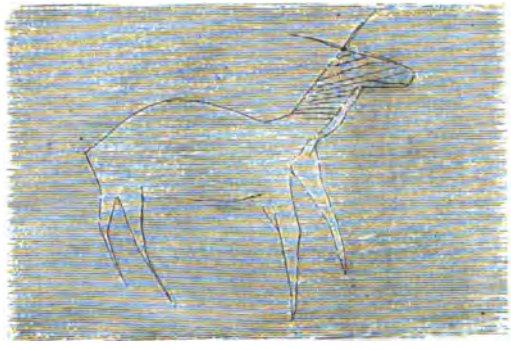
Lerkärlen från stenåldern hafva ett särskildt värde för oss derför, att vi på dem finna nästan de enda till vår tid bevarade profven på de under stenåldern i Norden vanliga siraterna.

Dessa voro, såsom de här afbildade kärlen visa, mycket enkla och bestodo endast af räta linier, zigzaglinier, trianglar fylda med parallela streck, och dylikt. Några försök att afbilda växter, djur eller menniskor spåras al-

Digitized by Google

drig å våra stenålderskärl; ett förhållande som torde förtjena uppmärksamhet derför, att detsamma, såsom vi i det följande få se, äfven gäller om nästan alla fornsaker från vår bronsålder, i synnerhet om dem, som äro af inhemskt ursprung.

Å andra fornsaker från den nordiska stenåldern ses dock några få afbildningar af djur. De enda man nu känner från Sverige finnas å en i en skånsk torfmosse funnen hornyxa af samma slag som fig. 63 här nedan. Af de två på denna yxa afbildade djuren, båda troligen hörande till hjortslägtet, är det ena i originalets storlek återgifvet här bredvid (fig. 18).

18. Djurbild å en i Skåne funnen hornyxa. $^1/_1$.

Några afbildningar af menniskor eller växter känner man emellertid icke från stenåldern i Norden.

Från vestra Europas äldre stenålder har man deremot många afbildningar af både menniskor och djur, de flesta utförda på föremål af ben, dels fint inristade såsom fig. 18, dels skurna i relief eller fristående. Dessa äldsta nu kända prof af mensklig konst vitna ej sällan om en oväntad skicklighet.

Kläder. — Prydnader.

Af **kläder** har man ännu icke träffat några lemningar i fynden från vår stenålder. De voro utan tvifvel nästan uteslutande af skinn och läder; under periodens sista del har man dock troligen lärt sig att använda fårens ull till grofva väfnader. I Schweiz odlades linet visserligen redan under stenåldern, och i lemningarna efter en pålbygnad från denna tid är en bit ganska fint linne anträffad. Men här i Norden har man icke funnit någon antydan om, att linet eller linnet varit kändt redan under denna period; och det synes vara så mycket sannolikare, att så icke varit fallet, som man ej heller under bronsåldern hos oss funnit något spår af linne förr än i en graf från periodens sista del.

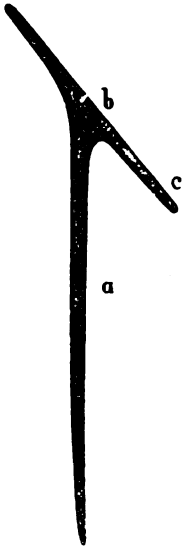
I mellersta Europa är en mängd sländtrissor från stenåldern funnen, hvilka visa, att konsten att spinna med slända redan då var känd der. Om sländans bruk äfven i vårt land gått lika långt upp i tiden, skulle vi med skäl kunnat vänta, att i våra stenåldersfynd påträffa några sländtrissor, helst dessa pläga vara af sten eller bränd lera och således kunnat bibehålla sig. Några sådana fynd äro emellertid hvarken kända i Sverige eller i Danmark,

Digitized by Google

hvilket förhållande dock ej kan anföras såsom ett afgörande bevis för att detta spinnredskap varit okändt här, helst sländor med trissor af trä ännu i vår tid användts, t. ex. i Dalarna. Äfven om sländans bruk icke ännu hunnit sprida sig hit, följer dock ej deraf, att konsten att spinna varit helt och hållet okänd här; från vår bronsålder har man icke heller ännu funnit någon sländ-trissa, och dock voro ylletyg, utan tvifvel väfda af här i Norden spunnen ull, bevisligen i bruk då. Det finnes nämligen ett spinnredskap ännu enklare än sländan, hvilket lika som denna ännu är i bruk i vissa aflägsna delar af vårt land; det är »kroken», gjord af första, bästa trädgren. Fig. 20 visar en sådan

19. Flintskrapa. Bohuslän. $^1/_2$.

20. Modern spinnkrok af trä. Sverige. $^1/_4$.

21. Undersidan af skrapan fig. 19.

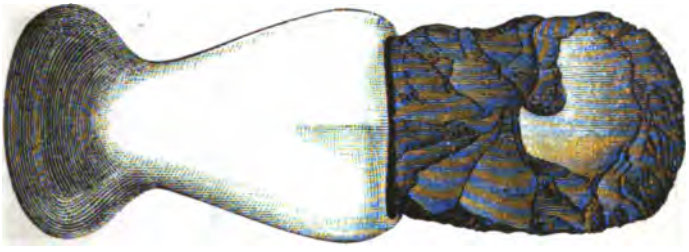
spinnkrok. Den långa grenen *a* hålles i högra handen, under det att den venstra bereder ullen (eller linet eller nöthåret), hvilken fästes vid *c*; genom högra handens rörelse kringvrides kroken, och det färdigspunna garnet nystas efter hand upp omkring *b*.

De till kläder, tält och dylikt afsedda skinnen rengjordes och bereddes genom skrapning med sådana flintverktyg som fig. 19. Dessa äro på undersidan flata och på öfversidan mer eller mindre kullriga, samt hafva en rundad, genom små hugg bildad egg. De flesta »skraporna» hafva dock icke såsom fig. 19 ett handtag af flinta i samma stycke som bladet, utan äro korta, ofta nästan runda och hafva sannolikt varit insatta i skaft af trä eller ben på samma sätt som den fig. 22 afbildade eskimåiska skrapan, hvars skaft är af fossilt elfenben.

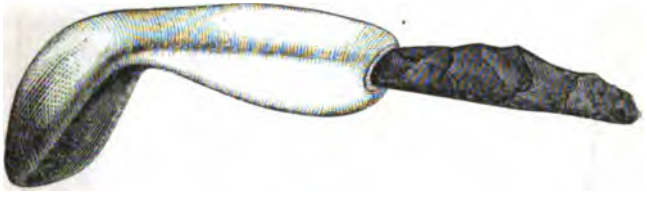
Digitized by Google

Många af dessa flintskrapor, hvilka i stort antal förekomma i fynden från stenåldern både i Sverige och andra länder, hafva dock troligen äfven varit använda till andra ändamål, t. ex. i stället för hyfvel för att finskrapa träarbeten.

Skinnkläderna syddes troligen med trådar gjorda af senor, på samma sätt som eskimåer och lappar ännu bruka. En nyare författare[1] beskrifver på följande sätt, huru sådan tråd tillverkas af renens senor i Lappland: »De senor, som finnas å renens framben till fotens böjmuskler, tillvaratagas alltid, och om de icke genast användas, förvaras de torkade, tills de behöfvas, för att deraf göra tråd. Motsvarande senor från bakbenen anses sämre och äro äfven gröfre; de begagnas till snören, men bearbetas, lika som de förstnämda, för

22. Skrapa af sten med handtag af fossilt elfenben, begagnad af eskimåerne i Nordamerika. $^1/_2$.

23. Skrapan fig. 22, sedd från sidan.

detta ändamål hufvudsakligen sålunda: torkade uppmjukas senorna med vatten, färska behandlas de direkt; först bultas de och upplossas derigenom; derefter sönderslitas de med tänderna i långa lockar, allt finare och finare; nu uppblötas de ytterligare på så sätt, att de uppvärmda ingnidas med märg eller något annat fett, så att de blifva så hala och smidiga som möjligt. Derefter tillspetsas hvarje tråd och drages successivt genom hål af olika storlek, borrade för ändamålet i skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä eller ben, eller af de handformiga framtaggarna å renens horn. Genom sådan dragning blir tråden slät och jemntjock samt, då han drages genom allt finare hål, ibland ytterligt fin. Två sådana trådar snos sedermera tillsamman med handen mot kinden eller låret, under det att de tid efter annan blötas med saliv. Man brukar icke alltid och öfver allt dessa

[1] G. von Düben, Om Lappland och lapparne (Stockholm, 1873), s. 131.

Digitized by Google

maskiner, utan blott tand och hand, hvarmed man hjelper sig fram, om äfven tråden icke blir så jemn och vacker.»

I danska kjökkenmöddingar har man funnit kamformiga redskap (fig. 24), hvilka troligen, lika som dylika hos eskimåerne, varit använda till att klyfva de senor, med hvilka man skulle sy.

www.nptool.com.cn

I svenska grafvar från stenåldern hittas ej sällan benprylar (fig. 25), af hvilka de flesta troligen varit använda till att vid sömnad i läder och skinn borra hål för tråden. Deremot har man ännu icke hos oss funnit några synålar från denna tid. Troligen voro de dock icke helt och hållet okända, emedan man i danska grafvar från denna tid någon gång, ehuru sällan, hittat sådana nålar af ben (fig. 27); de hafva ett stort aflångt öga vid midten.

24. Redskap af ben, funnet i en dansk kjökkenmödding. $^{2}/_{3}$.

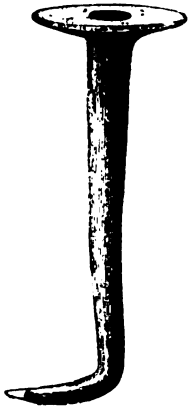
25. Benpryl. Vestergötland. $^{1}/_{2}$.

26. Synål af ben från den äldre stenåldern i Frankrike. $^{1}/_{1}$.

27. Synål af ben, funnen i en dansk gånggrift. $^{1}/_{1}$.

28. Bennål med genomborradt hufvud. Vestergötland. $^{2}/_{3}$.

I Frankrike och England begagnades emellertid redan under stenålderns äldre del ganska fina synålar af ben med ett litet öga vid öfre ändan (fig. 26), såsom på de nu brukliga synålarna. Man har äfven i franska grottor från nämda tid funnit flintspåner fint tillspetsade i ena ändan, hvarmed man troligen borrat nålarnas ögon. Dylika, ehuru något gröfre bennålar användes i Grönland ännu i början af detta århundrade. Sir John Ross säger (år 1819) om de grönländska qvinnorna, att de »sy med nålar af elfenben och trådar af skälens senor; söminarna äro så nätta, att de knapt märkas».

I Vestergötlands gånggrifter har man funnit några bennålar med rundt, platt, stundom mycket stort, genomborradt hufvud och böjd spets (fig. 28). Huru de varit använda, torde vara svårt att afgöra.

Digitized by Google

De förnämsta **prydnader** som under stenåldern stodo nordbon till buds voro perlor och andra arbeten af ben och bernsten (fig. 29—36). Hittills kända förhållanden gifva nämligen ingen anledning att förmoda, det guldet letat sig väg till Norden förr än ungefär samtidigt med bronsen; och perlor af glas, hvilka pläga vara så omtyckta af vilda och halfvilda folk, synas först vid jernålderns början hafva blifvit kända i Norden. Östersjöns kuster, äfven den skånska, erbjödo i stället nordborne riklig tillgång på bernsten, som hos södra Europas folk stod i så högt värde, att den med dryga kostnader hemtades från Norden.

29. Benperla, sedd framifrån och från sidan. Vestergötland. 1/1.

Fig. 30—36 visa några af de under denna tid vanliga formerna af bernstensperlor, hvarvid det förtjenar anmärkas, att perlor af dessa former nästan aldrig blifvit anträffade i fynd från tiden efter stenålderns slut. I en gånggrift vid Falköping hittades för några år sedan en bernstensperla af samma form som de vanliga stenyxorna med skafthål (fig. 34).

30. 1/1.

31. 1/1.

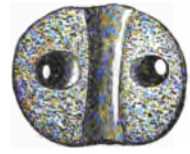
32. 1/1.

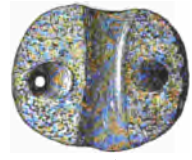
33. 2/3.

34. 2/3.

35. 1/1.

36. 1/1.

30—36. Bernstensperlor, de flesta vittrade, funna i gånggrifter i Vestergötland. Fig. 35, 36 har gått sönder och båda halfvorna sedan blifvit ihopbundna med tillhjelp af de å figurerna synliga hålen.

I torfmossar har man flere gånger funnit stora samlingar af bernstensprydnader från stenåldern, hvilka tydligen blifvit med afsigt nedsänkta i vattnet, innan torfven bildats; stundom äro de förvarade i ett kärl af lera eller trä. Så hittades år 1837 vid Lästen, nära Randers i Jylland, på tre fots djup i en torfmosse icke mindre än 3 900 perlor och andra arbeten af bernsten, vägande tillsamman 20 svenska skålpund och nedlagda i ett träkärl. Af några bland de här funna bernstensstyckena har man lyckats, på ett åtminstone i hufvudsaken säkerligen riktigt sätt, att åter hopsätta ett stort smycke (fig. 37), hvilket mycket liknar några i England och Skotland funna halssmycken af gagat.

Digitized by Google

I gånggrifter, äfven i det från bernstenskusterna ganska aflägsna Vestergötland, hittas ofta bernstensperlor i stort antal. I en dylik graf helt nära Falköping fann man t. ex. år 1868 öfver 200 sådana perlor. Och i en vid Karleby i samma trakt år 1872 undersökt gånggrift anträffades äfven en

www.libtool.com.cn

37. Smycke af bernsten, funnet vid Lästen i Jylland. 1/8.

mängd perlor af samma ämne; bland dem den stora och vackra som är afbildad fig. 32. I de troligen till en något senare del af stenåldern hörande grafvar, som äro kända under namn af hällkistor, har man deremot endast mycket sällan hittat bernstensperlor, hvilket synes vara så mycket mera anmärkningsvärdt, som några af de med största omsorg undersökta grafvarna af detta slag äro belägna i samma trakt som de på bernstensperlor rika gånggrifterna. Denna omständighet förtjenar vår uppmärksamhet äfven derför, att bernstensperlor äro mycket sällsynta, ja knapt någonsin anträffas i svenska grafvar från bronsåldern. Då vi komma till denna period, torde vi få tillfälle att syselsätta oss med detta för frågan om bernstenshandeln med södra Europa troligen icke ovigtiga förhållande.

38. Hängprydnad af en genomborrad björntand. Vestergötland. 2/3.

Såsom prydnader och ärorika minnen från jagten, eller som amuletter, buros genomborrade tänder af björn, varg och andra djur (fig. 38). Detta bruk återfinna vi mångenstädes i Europa, både under stenåldern och i senare tid.

Fiske. — Jagt. — Vapen. — Verktyg.

Om vi få döma efter förhållandena hos de flesta andra folk på ungefär samma bildningsgrad som nordborne under stenåldern, var väl arbetet så fördeladt, att qvinnorna sörjde för allt som hörde till de i hemmet förefallande göromålen, äfven de tyngsta, under det att männen tillbragte sin tid med fiske, jagt och krig. Af lätt insedda skäl hafva emellertid vida talrikare minnen

Digitized by Google

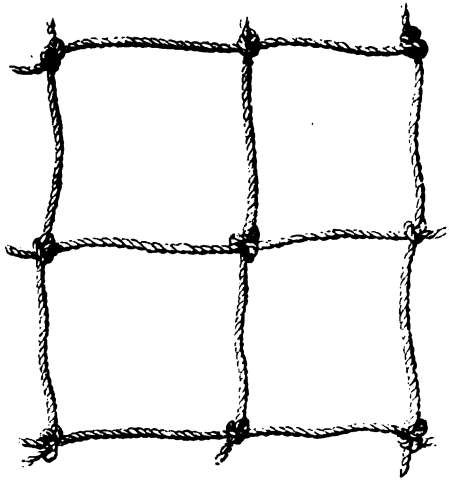
www.libtool.com.cn

39. Pil med två spetsar af ben, från Nordamerika. 1/2.

40. Metkrok af ben. Skåne. 1/2.

41. Nät från stenåldern, funnet vid Robenhausen i Schweiz. 1/2.

42. Ljuster af ben. Dal. 1/2.

43. Båt från stenåldern, 3,60 meter (12 fot) lång, funnen vid Robenhausen i Schweiz.

Digitized by Google

af dessa männens syselsättningar än af de qvinliga arbetena bibehållit sig till vår tid. Samlingarna innehålla också jagt- och stridsvapen i tusental.

Äfven **fiskedon** äro flere gånger anträffade. Bland dem märkas i synnerhet metkrokar af ben, harpuner och ljuster. Metkrokarna (fig. 40) äro anmärkningsvärda derför, att de till formen nästan helt och hållet likna dem som ännu i våra dagar, årtusenden efter stenålderns slut, äro i bruk. Harpunerna voro väl skodda antingen med spetsar af flinta eller af ben. Sådana benspetsar som fig. 42, med flere bakåt riktade hullingar, hafva utan tvifvel varit fästa på en längre eller kortare stång, parvis med hullingarna vända mot hvarandra, så som fig. 39 visar, och begagnade som ett slags ljuster. Dylika benspetsar ses t. ex. på pilar, hvarmed invånarne på Vancouvers-ön, vid nordvestra kusten af Nordamerika, skjuta fisk.

45. Spjut med stenspets från Grönland. $^1/_1$.

44. Spjutspets af flinta. Bohuslän. $^1/_2$.

Äfven not och nät begagnades utan tvifvel af nordborne under stenåldern, ehuru inga sådana fiskeredskap gerna kunnat bibehålla sig till våra dagar. Bland ruinerna af en till stenåldern hörande pålbygnad i Schweiz har man emellertid funnit ganska väl bevarade stycken af nät (fig. 41).

Att stenålderns nordbor för fiske och sjöfärder hade något slags fartyg, är naturligt och bevisas bland annat af de i kjökkenmöddingarna funna ben af sådana fiskar, som endast kunna fångas ute i hafvet på djupt vatten. Så vidt vi känna, har man emellertid ännu icke i Sverige funnit någon farkost, som med säkerhet kan hänföras till denna tid, ehuru de i våra sjöar och mossar ofta påträffade, af en urhålkad trädstam, vanligen af ek, gjorda båtar med skäl kunna anses fullkomligt likna den äldsta tidens fartyg. Åldern kan dock icke i hvarje särskildt fall bestämmas, då sådana »ekstockar» äfven begagnats långt efter stenålderns slut, i vissa mera aflägsna nejder ända in i våra dagar. Bland lemningarna efter schweiziska pålbygnader, både de som höra till stenåldern och de från bronsåldern, har man emellertid funnit flere

Digitized by Google

sådana kanoter, af hvilka en, som med säkerhet kan hänföras till förstnämda period, är afbildad här (fig. 43). Ännu i början af detta århundrade lär man på alla sjöar i Schweiz hafva kunnat se sådana båtar i bruk.

www.libtool.com.cn

De dels för jagten dels för kriget afsedda **vapen,** som begagnades under stenåldern och som åtminstone delvis bevarats till vår tid, voro: dolkar, spjut och lansar, bågar och pilar samt yxor och stridshammare, hvartill vi sannolikt äfven böra lägga klubbor och slungor. Skölden var troligen det enda försvarsvapnet. Af de tre sist nämda slagen hafva dock ännu icke några lemningar blifvit funna i Sverige, ehuru erfarenheten från andra länders stenåldersfolk sätter det utom allt tvifvel, att de icke varit okända här.

46. Pilspets af flinta, tunn. Skåne. 1/1.

49. Modern pil med flintspets. 1/1.

47. Trekantig pilspets af flinta. Skåne. 2/3.

48. Pilspets af ben med två rader insatta flintskärfvor. Skåne. 1/2.

50. Flintdolk med träskaft, funnen i Egypten. 1/4.

Af de öfriga vapnen hafva vi med få undantag naturligtvis endast de delar i behåll som varit af sten, det vill säga de spetsar med hvilka spjuten och pilarna varit skodda, dolkarnas klingor samt yxornas blad och hammarna. Endast de dolkar, hvilka såsom fig. 51 haft hela skaftet af flinta, äro fullständigt bevarade.

Man känner redan från Sverige mer än 9000 spjutspetsar och dolkar af flinta, och af de små, ofta endast med svårighet i jorden igenkänliga pilspetsarna äro redan mellan två och tre tusen tillvaratagna hos oss. Prof på dessa vapen ses fig. 44—53. Spjutspetsarna af flinta hafva någon gång ända till 36—40 centimeters (1,2 eller 1,3 fots) längd, ehuru de äro mycket tunna; praktstycken i afseende på hvilka vi förvånas lika mycket öfver, huru det

Digitized by Google

varit möjligt att åstadkomma dem af ett så skört ämne som flinta, som deröfver att de kunnat oskadade bevaras till vår tid.

Huru spjut- och pilspetsarna troligen varit fästa vid skaften, ses af de från stenåldersfolk i nyare tid härstammande vapen af samma slag med spetsar af sten, hvilka äro afbildade fig. 45 och 49.

www.libtool.com.cn

51. Flintdolk. Småland. $^2/_3$.

52. Utnött flintdolk. Skåne. $^2/_3$.

53. Ändan af skaftet å dolken fig. 52.

Man har några gånger här i Norden funnit ben af menniskor och djur, som tydligen blifvit dödade eller sårade med pilar eller andra dylika vapen af flinta. Så hittades i en gånggrift vid Borreby på Själland en menniskohufvudskål, i hvars ena ögonhåla en liten pilspets af flinta satt fast. Och i en dansk torfmosse har man funnit underkäken af en kronhjort, som blifvit träffad af en flintpil, hvilken genom stötens häftighet sprungit sönder, så att många små skärfvor deraf inträngt i benmassan, ehuru såret sedan blifvit läkt. I en annan torfmosse hittades skelettet af en kronhind, i hvilkens ena refben en af benmassa sedan öfvervuxen flintskärfva inträngt.

Jemte pilspetsar af flinta användes säkerligen under stenåldern liksom långt derefter äfven sådana af ben. I svenska torfmossar finner man äfven

Digitized by Google

ej sällan ett slags pilspetsar af ben, hvilka utmed båda kanterna äro försedda med en djup fåra, hvari tunna, skarpa flintskärfvor äro fästa med ett mörkbrunt hartslikt ämne (fig. 48). Lemningar af samma slags harts ses ofta vid bakre ändan af benet, som dermed varit fäst vid pilskaftet. Det är dock ovisst, om dessa pilspetsar förskrifva sig från stenåldern eller från bronsåldern.

www.lintool.com.cn

Bågarna voro utan tvifvel gjorda endast af ett stycke böjdt spänstigt trä, utan stock, således liknande de »långbågar», som varit i bruk här i Norden under brons- och jernåldern, samt hos senare tiders stenåldersfolk. I lemningarna efter en till stenåldern hörande pålbygnad i Schweiz har man funnit sådana bågar af idegran.

Flintdolkarnas blad äro alldeles lika de vanliga spjutbladen; då skaftet har varit af trä (jfr fig. 50), är det derför ofta omöjligt att se, om man har för sig ett dolkblad eller en spjutspets. De svenska dolkarna hafva dock ofta tydliga skaft af flinta, hvilka ej sällan äro utarbetade med synnerlig finhet och utmed kanterna prydda med en rad små, regelbundna hugg (fig. 51). Någon gång är eggen fint sågtandad. Då eggen på något ställe blef skadad, t. ex. genom en stöt mot något hårdt föremål, måste den knackas om; och för att undvika snedhet, var det nödvändigt att omarbeta äfven den andra eggen. Härigenom förminskades småningom dolkens bredd, och man finner ej sällan flintdolkar, af hvilkas blad endast en spets återstår, under det att det med stor omsorg utarbetade skaftet bibehållit sitt ursprungliga utseende (fig. 52).

54. Stenyxa med skafthål. Södermanland. $^1/_2$.

Sådana stenyxor som fig. 54 hafva tydligen icke varit ämnade till verktyg, utan till vapen, såsom vi se af deras prydliga form och det myckna på dem nedlagda arbetet. Detsamma torde äfven gälla om yxor af samma slag som fig. 55—57. Om de flesta andra stenyxor kan man deremot icke afgöra, om de varit gjorda för det ena eller andra ändamålet. De stora, tunga flintyxor af mer än 45 centimeters (15 tums) längd, som några gånger blifvit funna i Sverige, synas vara nästan lika litet lämpliga till vapen som till verktyg. Detsamma gäller också om de största stenyxorna af trapp. En sådan, funnen i Qville socken, Bohuslän, är afbildad fig. 58; den håller 35 centimeter (11,8 tum) i längd och väger öfver sex och ett halft skålpund. Vanligen äro dock yxorna både af flinta och andra stenslag betydligt mindre (fig. 60—62, 64—66).

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

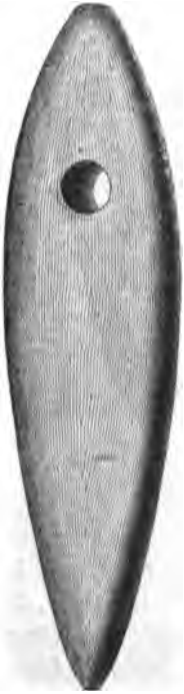
55. Stenyxa med skafthål. Småland. 1/2.

56. Stenyxa med skafthål. Södermanland. 1/3.

57. Stenyxa med skafthål. Skåne. 1/2.

58. Stenyxa med skafthål. Bohuslän. 1/4.

59. Stenyxa med skafthål, af ovanlig form, prydd med inristade zigzagsirater. Bohuslän. 1/3.

60. Trind yxa af trapp, utan hål. Bohuslän. 2/3.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

61. Fyrsidig yxa af trapp, utan hål. Bohuslän. $^{2}/_{3}$.

62. Yxa af trapp, med rännformig fördjupning för skaftet. Bohuslän. $^{2}/_{3}$.

63. Yxa af horn med skafthål. Skåne. $^{1}/_{3}$.

64. Oslipad flintyxa. Skåne. $^{1}/_{3}$.

65. Slipad flintyxa. Skåne. $^{1}/_{2}$.

66. Oslipad flintyxa. Skåne. $^{1}/_{2}$.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

67. Stenyxa med träskaft, funnen i en torfmosse vid Solway i Cumberland, England.

68. Stenyxa, troligen från Nya Caledonien, öster om Australien. Endast eggen är af sten; öfre delen af »bladet» och skaftet af trä. $^1/_6$.

69. Yxa af musselskal med träskaft, från en af Pelewöarna, i Stilla hafvet. $^1/_6$.

Digitized by Google

Många stenyxor hafva borrade hål, i hvilka skaften varit instuckna på samma sätt som i de nu brukliga yxorna. I flintan kunde man dock icke borra sådana hål[1], hvarför flintyxorna liksom en mängd yxor af andra stenslag skaftades på det sätt, att yxan fästes i ett klufvet eller genomborradt skaft. Fig. 67 visar en sådan stenyxa med ännu bevaradt träskaft, funnen i en torfmosse i England, och fig. 70 en flintyxa af samma form, funnen i en torfmosse vid Borgeby nära Lund i Skåne, hvilken yxa tydligen varit skaftad på samma sätt som fig. 67. Rundt omkring denna yxa, hvars yta för öfrigt är grå, ses nämligen något ofvan midten ett ljusare band af 3,6 centimeters (1,2 tums) bredd, hvilket uppkommit derigenom, att skaftet bibehållit sig i mossen så länge, att yxan på ömse sidor derom hunnit få en annan färg än den del som var betäckt af skaftet. Bandets sneda riktning visar, att yxan bildat nästan alldeles samma vinkel mot skaftet som den fig. 67 afbildade yxan.

Stundom äro yxorna af trapp omgifna af en rännformig fördjupning, i hvilken skaftet hvilat (fig. 62). Sådana yxor äro dock mera sällsynta i Sverige än i vissa andra länder, t. ex. Amerika.

Några af stenyxorna hafva troligen varit skaftade som »tväryxor», det vill säga de hafva varit fästa i skaftet på det sätt, att eggen bildat en rät vinkel mot det vanligen knäböjda skaftet. En dylik yxa från en af Stilla hafvets öar ses fig. 69. Å denna stödjes bladet, som är gjordt af ett stort och hårdt musselskal, med öfre hälften af ena bredsidan och med öfverkanten mot en rätvinklig inskärning i skaftets ända. Denna anordning, som ofta användts af senare tiders vildar och som troligen icke var okänd för stenålderns nordbor, hindrade yxan att vid hugget tränga in i skaftet.

Utom yxor af sten begagnades här i Norden under stenåldern äfven yxor af ben och horn. En sådan, funnen i en torfmosse i Skåne, är afbildad fig. 63.

Vi hafva redan nämt, att en dylik, äfven i en skånsk torfmosse funnen hornyxa är prydd med fint inristade djurbilder (fig. 18 å sidan 23).

70. Flintyxa med märke efter skaftet. Skåne. 1/3.

För utförande af arbeten i trä hade stenålderns svenskar äfven andra verktyg än stenyxor. De hade mejslar, knifvar, borrar och sågar. Af de förstnämda äro många af trapp eller dylika stenslag; de flesta äro dock, liksom alla knifvarna, borrarna och sågarna, af flinta.

Många mejslar hafva rät egg (fig. 71); andra, som användes för att urhålka trä, hafva sådan svängd, ofta ganska djupt urgröpt egg som fig. 72.

[1] Någon enda gång har man emellertid funnit flintyxor med ett af naturen danadt hål, i hvilket då troligen skaftet varit fäst.

Digitized by Google

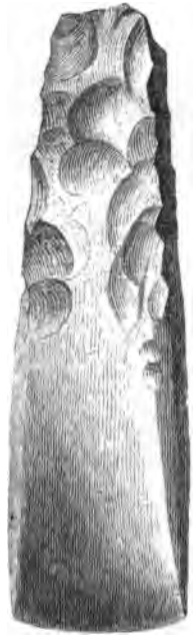
De flesta mejslarna från denna tid äro mycket större och bredare än de nu brukliga; många finnas dock, som både till storlek och form nära likna våra vanliga huggjern (fig. 73). Att stenmejslarna varit skaftade på samma sätt som de sistnämda, ses bland annat af de mejslar med ännu bevarade skaft, som man hittat i schweiziska pålbygnader (fig. 74).

www.libtool.com.cn

Täljknifvarna voro vanligen mycket enkla, såsom fig. 78, ofta tveeggade; stundom finner man dock större sådana knifvar med en egg och tjock, omsorgsfullt knackad, mot spetsen böjd rygg (fig. 75). Då knifven är väl gjord och oskadad, är eggen ganska skarp; den är icke åstadkommen genom slipning.

71. Bred rätmejsel af flinta, slipad. Skåne. $^2/_3$.

72. Bred hälmejsel af flinta, slipad. Skåne. $^1/_2$.

73. Smal rätmejsel af flinta, slipad. Skåne. $^1/_2$.

74. Stenmejsel med skaft af horn, funnen vid Meilen i Schweiz. $^2/_3$.

utan endast genom den mycket spetsiga vinkel, som sidorna bilda mot hvarandra. Genom försök öfvertygar man sig lätt om, att sådana flintor verkligen kunna begagnas som knifvar. I Mejico användes ännu på 1500-talet, efter den spanska eröfringen, dylika knifvar af obsidian till rakknifvar.

Fig. 76 visar en eneggad stenknif med tjock rygg från Australien, kring hvilkens bakre ända ett stycke skinn med påsittande hår är fastbundet, hvarigenom ett slags skaft bildas, som man kan hålla i utan att skada handen. Troligen hafva många af de svenska flintknifvarna varit på samma sätt omlindade med skinn eller insatta i skaft af trä.

Till borrar användes smala, spetsiga flintskärfvor, och den nötta spetsen å flere sådana vitnar ännu i dag om det sätt, hvarpå de för årtusenden sedan begagnats. De i stenålderns grafvar funna bernstensperlorna och bennålarna

Digitized by Google

(fig. 26—36) visa, huru fina och väl borrade hål man kan åstadkomma utan metallborr, och den franske fornforskaren Lartet har verkligen borrat ett hål i en smal bennål med en flintborr, funnen i en fransk grotta jemte minnen från den äldre stenåldern. Äfven engelsmannen Evans berättar, att han både i hjorthorn och trä borrat alldeles runda och släta hål endast med flintskärfvor. »Om hålet fuktas med litet vatten, säger han, blir man öfverraskad af

www.libtool.com.cn

76. Stenknif, baktill omlindad med skinn, från Australien. $^1/_2$.

77. Ryggen af knifven fig. 76.

75. Knif af flinta, eneggad (se genomskärningen). Skåne. $^1/_2$.

78. Knif af flinta, tveeggad (se genomskärningen). Skåne. $^2/_3$.

att finna, huru lätt arbetet går, och huru litet flintans egg lider, sedan blott dess tunnaste del blifvit afnött».

I Sverige har man funnit en stor mängd flintsågar — mellan två och tre tusen äro redan kända — af samma slag som fig. 79; sågtänderna äro dock ej alltid lika tydliga som å den här afbildade. Eggen har ej sällan en glänsande yta, åstadkommen genom nötning mot det sågade träet; äfven utmed den motsatta, vanligen starkt utåtböjda kanten plägar en glänsande rand vara synlig, uppkommen genom verktygets nötning mot skaftet.

Dessa stenverktyg förefalla väl oss mycket dåliga, och mången timmerman eller snickare torde vara redo till den förklaringen, att man med slika

Digitized by Google

verktyg ej kan slöjda. Man får dock icke vara allt för rask i fällandet af ett sådant omdöme. Om vi, som äro vana vid de ypperliga verktygen af bessemerstål, icke kunna arbeta i trä med en flintknif eller en stenyxa, så följer ej deraf, att detsamma skall gälla om män, som aldrig sett en jernyxa, utan för hvilkas ögon en flintyxa är ett ypperligt verktyg, och hvilka från sin barndom vant sig vid att begagna denna.

Säkerligen betrakta äfven de nu lefvande invånarne på Tahiti stenyxor såsom alldeles odugliga verktyg, och dock är det knapt hundra år sedan sådana yxor der voro i allmänt bruk och de enda som funnos.

Eggen på en väl slipad flintyxa torde nästan kunna, så länge hon är ny och oskadad, täfla i skärpa med den på våra vanliga arbetsyxor. Flintyxans egg är likväl underlägsen derigenom, att den lättare blir slö och lättare springer sönder. För att förminska olägenheten häraf hafva väl nordborne under stenåldern användt samma hjelpmedel som indianerne i Nord-

79. Såg af flinta. Bohuslän. $^1/_2$.

amerika på den tid de begagnade stenyxor. De brukade nämligen först genom pålagda glöd kola den del af trädet, som skulle huggas bort.

Då man med skäl kan antaga, att de i jorden hos oss funna stenyxorna i allmänhet varit använda till samma ändamål som de yxor senare tiders stenåldersfolk begagnat, kan det för oss vara upplysande att se följande redogörelse för det bruk, som invånarne på Nya Zeeland göra, eller gjort, af sina stenyxor[1]. »Med dem fällas träd och urhålkas kanoter; med dem tillhugga de stolparna för hyddorna och skaffa sig bränsle; med dem gräfva de upp rötter och döda djur till föda; med dem skrapa de köttet från benen på de djur som ätas; och med dem utföras många andra i det dagliga lifvet förekommande arbeten. Men i krigstider begagnas de äfven såsom vapen.» Låtom oss tillägga, att de åtminstone i vissa europeiska länder, t. ex. Schweiz, der något åkerbruk redan under stenåldern idkades, utan tvifvel äfven användes såsom åkerbruksredskap; samt att de begagnats som hackor vid de äldsta grufarbeten i Europa, i de engelska flintgrufvorna.

Att man med yxor och andra verktyg af sten verkligen kan bearbeta trä och äfven hårdare ämnen, såsom ben och horn, bevisas emellertid icke blott af erfarenheten från senare tiders stenåldersfolk; äfven från Europas stenålder hafva många prof på de med sådana verktyg utförda arbetena bibehållit sig, i trots af de årtusenden, som sedan denna tid förflutit. Ruinerna

[1] Evans, Ancient stone implements ... of Great Britain (London, 1872), s. 153.

Digitized by Google

efter de schweiziska pålbygnaderna äro de mest storartade bland dessa prof. Der har man funnit nedtill tillspetsade pålar i hundratusental och dessutom en stor mängd olikartade arbeten af trä och horn, såsom båtar, klubbor, bågar, skaft till yxor och mejslar, kärl, slefvar m. m. (fig. 43, 74, 16 och 17).

I Sverige har man visserligen ännu icke funnit arbeten af trä från stenåldern, men ett icke obetydligt antal ganska väl gjorda saker af ben, horn och bernsten visar, huru man med de i våra ögon simpla stenverktygen kan åstadkomma rätt goda arbeten. Såsom prof härpå kunna vi t. ex. anföra bennålarna med små hål och stundom med stora tunna, skifformiga hufvuden, prylarna, perlorna, harpunspetsarna, metkrokarna m. m. af ben, hornyxorna samt bernstensperlorna (fig. 25, 27—36, 40, 42, 48 och 63).

www.libtool.com.cn

Tillverkningen af stensakerna.

Då man i senare tid började egna uppmärksamhet åt qvarlefvorna från stenåldern, hade man länge svårt att föreställa sig, huru dessa flintdolkar, flintyxor och stenhammare åstadkommits. Sedan hvarje minne af denna tid och dessa saker för länge sedan hunnit dö ut, hade folktron skapat sig den föreställning om dem, att de icke voro gjorda af menniskohänder, utan »åskviggar» eller »torshammare», slungade af åskans gud mot trollens flyende skaror; en åsigt som i hufvudsaken lika, märkvärdigt nog, återfinnes i nästan alla delar af verlden. På hvarje ställe, der åskan slår ned, borrar sig en sådan åskvigg in i jorden, för att efter viss tids förlopp åter visa sig på jordytan.

Om ock denna tro, hvilken ännu lefver mångenstädes i Norden, ej blef de lärdes, hade dock flere bland dem åsigter om stenverktygens tillkomst, som måste förefalla oss nästan lika förvånande. Mången, hvilken endast hemtade sin erfarenhet från de arbetare, som i senare tid med hammare af jern tillverkat bössflintor och eldstålsflintor, trodde t. ex., att flintan endast kunde med metall bearbetas, och att således de i jorden funna flintverktygen äro förfärdigade med tillhjelp af metallhammare, troligen bronshammare. Förgäfves frågade man, hvarför forntidens folk, om de känt metaller, användt dem endast till flintans bearbetande; det hade väl då varit vida mera ändamålsenligt att göra sjelfva vapnen och verktygen af metall.

Professor Nilsson ådagalade också redan för mer än tretio år sedan, att stenålderns flintverktyg måste vara förfärdigade med tillhjelp endast af andra stenar, och i sitt stora arbete om stenåldern afbildade och beskref han flere »knackstenar», på hvilka han uppvisade tydliga märken efter deras användande till detta ändamål. Hans uppmärksamhet hade riktats på dem, emedan han såsom yngling under sina jagtvandringar i Skåne mången gång sjelf med en sten, tagen på fältet, tillformat sina bössflintor.

Digitized by Google

Han skildrar på följande sätt, huru han härvid gick tillväga[1]: »Då jag behöfde en bössflinta, fann jag lätt en flintsten af ett par knytnäfvars storlek och af ren (s. k. mogen) flinta. Derpå sökte jag upp en rullsten af passande storlek och af tät, hård granit eller qvartssandsten. Med denna klyfde jag genom enkla slag, på fri hand, mer eller mindre tunna, alltid skarpkantiga skärfvor från flintstenen; och sedan jag deribland såg en eller annan passande skärfva, tog jag den för mitt ändamål mest passande, gick till en större granitsten, stödde derpå flintskärfvan, som jag fasthöll med venstra handen, och i den högra hade jag tillhuggningsstenen, och med en utstående kant eller trubbig spets på denna kunde jag på kanterna tillknacka flintskärfvan till bössflinta och deråt gifva den erforderliga formen. Men ett nödvändigt vilkor var, att den punkt af flintskärfvan, på hvilken knackningen skedde, låg stödd på underlaget; eljest sprang flintskärfvan sönder».

Bekräftelser på professor Nilssons åsigt om sättet för stensakernas tillverkning hafva äfven erhållits genom berättelser af europeiska resande, som hos Nya verldens stenåldersfolk haft tillfälle att se, huru dessa med en naturlig sten eller ett stenverktyg bearbetat flintan, eller de flintan liknande stenarter, som i vissa trakter i dess ställe begagnats.

Så kom en engelsman för några år sedan till en indianstam i California, hvilken ännu begagnade stenverktyg. Engelsmannen kände till de i Europa funna föremålen från stenåldern, men trodde, att de voro förfärdigade medelst verktyg af härdad koppar. Han träffade nu en af stammens »pilspetsmakare» och bad att få se prof på hans konst. Indianen satte sig ned, lade en slät sten i sitt knä och tog i den ena handen ett verktyg, en mejsel af agat, i den andra ett stycke obsidian, hvilken sten för Amerikas äldsta invånare haft samma betydelse som flintan för Europas. Med ett slag af agaten klöf han obsidianstycket och med ett nytt slag mot den genom klyfningen uppkomna ytan afskilde han en spån af en fjerdedels tums tjocklek. Denna fattade han nu med tummen och pekfingret, höll henne mot stenstädet i knäet och gaf med agaten hugg på hugg, som hvart och ett tog bort en liten skärfva. Småningom fick obsidianstycket en bestämd form. Efter något mer än en timme hade han fullbordat en pilspets, som var en god tum lång. Engelsmannen gaf honom då en sönderslagen butelj och bad honom göra en pilspets af glaset, hvilket mycket liknar obsidian. Två försök misslyckades, men tredje gången gjorde han verkligen en pilspets, och han ursäktade sig för de två olyckliga försöken dermed, att han aldrig förr bearbetat glas och således icke kunde känna dess natur. »Aldrig, säger berättaren, handterade en bildhuggare sin mejsel med större säkerhet eller beräknade bättre kraften och verkan af hvarje slag, än denne indian gjorde. Bland indianerne är förfärdigandet af pilspetsar ett särskildt yrke, hvari få uppnå mästerskap. På ett ögonblick hade allt, som jag läst om härdande af koppar för tillverkning af flintyxor och dylikt, försvunnit inför den enklaste mekaniska process»[2].

[1] Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. I. Stenåldern. 2:a uppl. (Stockholm, 1866), s. 177.

[2] Lartet och Christy, Reliquiæ aquitanicæ (London, 1865—1875), texten, s. 17.

Digitized by Google

Andra stenåldersfolk i senare tider hafva haft andra förfaringssätt vid tillverkningen af sina stensaker. Så t. ex. brukade infödingarne i norra Australien afskilja spånerna från den sten med hvilken de slogo, icke från den som slaget träffade.

Ännu i dag bearbetas flintan i England för tillverkning af böss- och eldstålsflintor. Nu begagnar man hammare af jern, men erfarenheten har, såsom vi sett, visat, att man härvid äfven kan med framgång använda en vanlig, af böljorna afrundad och slätslipad kiselsten. Man har också både hos oss och i andra länder funnit sådana stenar, hvilka tydligen varit under stenåldern använda såsom knackstenar vid flintans bearbetande. För att bereda säkrare fäste för fingrarna gjorde man stundom runda skålformiga fördjupningar i stenen (fig. 80). Äfven de af vilda folkslag i senare tider använda knackstenarna hafva någon gång dylika fördjupningar.

Vid bearbetandet af ett flintblock kunna antingen de afslagna spånerna eller den återstående midten vara hufvudsaken. Det förra är händelsen vid

80. Knacksten af granit. Bohuslän. $^1/_2$.

81. Flintstycke med derifrån afslagna och åter ditlagda spåner. $^1/_2$.

tillverkningen af sådana knifvar som fig. 75 och 78, af pilspetsar, skrapor m. m. (fig. 46, 47 och 19). Deremot är den qvarvarande hufvudmassan af flintblocket det vigtigaste vid förfärdigandet af yxor, mejslar, spjutspetsar, dolkar och dylikt.

Fig. 81 visar ett flintstycke, från hvilket en mängd spåner blifvit på olika sidor afslagna, samt åtskilliga af spånerna som blifvit åter lagda på sina ursprungliga platser.

Dessa spåner kunde nu, såsom vi redan visat, utan vidare åtgärd användas som knifvar; men ofta gjordes af dem pilspetsar, skrapor och dylikt, hvarvid man antingen använde samma sten som vid spånernas afslagning eller också andra verktyg.

Genom försök har man nyligen öfvertygat sig om, att man kan med en vanlig grästen knacka den runda eggen på flintskraporna. Äfven genom tryckning med ett ben- eller hornverktyg kan man afskilja små skärfvor ur kanten på en flintspån. Amiralen Sir Edward Belcher, hvilken sett india-

Digitized by Google

nerne i Californien göra pilspetsar af obsidian och eskimåerne i nordvestligaste delen af Amerika göra pilspetsar af qvarts eller flinta, säger, att förfaringssättet på båda ställena var detsamma.

Det af eskimåerne härvid använda verktyget har vanligen ett handtag af fossilt elfenben, böjdt i ena ändan för att ligga bättre i handen och med en djup fåra i den andra ändan, hvari en bit renhorn, som visat sig vara hårdare än elfenbenet, är fastbunden med våta läderremmar eller våta senor, hvilka sitta mycket fast, då de torka. Qvarts- eller flintspånen lägges öfver en skedbladformig fördjupning i ett trästycke, och genom tryck af renhornets spets mot spånens kant afskiljas små skärfvor än från den ena än från den

82. Slipsten af sandsten med en derpå lagd flintyxa. Skåne. $^1/_5$.

83. Slipsten af sandsten med en derpå lagd flintmejsel. Skåne. $^1/_3$.

andra sidan, till dess man fått en pil- eller spjutspets färdig med två nästan sågtandade eggar.

Vid den arkeologiska kongressens möte i Norwich år 1868 gjorde den engelske fornforskaren Evans flintskrapor med ett stycke hjorthorn i form af en mejsel, som trycktes mot eggen af en flintspån.

I stället för att endast med handen trycka en hornspets mot stenen användes stundom ett slags mejsel af horn eller ben, hvars spetsiga ända sättes mot stenen, hvarefter man med en hammare slår på den andra ändan.

Det sätt hvarpå apache-indianerne i Mejico göra sina pilspetsar af flinta beskrifves af ett ögonvitne på följande sätt[1]: »Liksom de flesta stammarna vester om och bland Klippbergen göra de spetsarna på sina spjut och pilar af flinta eller obsidian; och liksom de andra stammarna bevara de som en djup hemlighet det sätt, hvarpå man härvid går tillväga. Hvarje stam har sin

[1] Stevens, Flint chips (London, 1870), s. 82.

Digitized by Google

verkstad, der dessa pilar göras och der endast vissa invigde kunna och få göra dem för hela stammens behof. Erratiska flintblock samlas — de föras stundom mycket långa vägar — och krossas i en mängd skärfvor med ett slags slägga, gjord af en rund sten fäst i ett handtag af en flätad vidja. Sedan man utvalt en lämplig skärfva, sätter en arbetare sig på marken och lägger skärfvan mot venstra handlofven, under det han med den högra handen håller en mejsel mot det ställe som skall huggas bort. En medhjelpare, som sitter midt emot honom, slår på mejselns öfre ända med en hammare af något mycket hårdt trä. På detta sätt bortslås små flisor än från den ena än från den andra sidan af flintan, till dess pilspetsen är färdig. Mejseln, som är omkring 18 centimeter (6 tum) lång med en rundad och två plana sidor, är gjord af spermacetihvalens tand, hvilka hvalar ofta stranda på Stilla hafvets kuster. Båda arbetarne sjunga, och hammaren faller i takt med sången, med ett skarpt och återstudsande slag, hvari indianerne förklara sjelfva hemligheten eller kraften af förfaringssättet ligga».

84. Stor slipsten af granit med tre rännformiga slipbanor. Gotland. 1/10.

Hittills hafva vi hufvudsakligen fäst oss vid de olika sätt, hvarpå flintan kan bearbetas. Flintan var visserligen det bästa ämne till vapen och eggverktyg som stenålderns svenskar kände, men hon var, såsom vi veta, icke det enda. En stor mängd verktyg af andra stenslag, vanligen trapp, är också bevarad från denna tid, i synnerhet i sådana trakter, som icke hafva tillgång på flinta, såsom t. ex. mellersta och norra Sverige. Äfven trappen bearbetades med andra stenar, i det man genom slag gaf stenen ungefär den form som önskades och derefter fulländade arbetet dels genom hackning, dels genom slipning.

Nästan alla knifvar, dolkar, spjut- och pilspetsar samt sågar och skrapor af flinta äro endast knackade och icke slipade. Någon gång finner man väl spår af slipning utmed midten af ett dolkblad eller en spjutspets, om någon ojemnhet der funnits, som icke lämpligen kunnat på annat sätt bortskaffas; men, så vidt man känner, är eggen å dessa vapen aldrig slipad.

De flesta flintyxorna och flintmejslarna samt nästan alla arbeten af andra stenslag än flinta äro deremot mer eller mindre slipade, och man har ännu i behåll ett stort antal härtill begagnade slipstenar. De längsgående repor, som ofta synas å de slipade yxorna och mejslarna, torde antyda, att sand och vatten användes, åtminstone vid slipningens början, för att underlätta bortnötningen af de största ojemnheterna.

Digitized by Google

De två vanligaste slagen af slipstenar från stenåldern ses fig. 82 och 83. Å de förra slipades de stora flintyxorna och dylika verktyg; de senare användes vid slipning af smalare mejslar, i synnerhet hålmejslar, såsom deras många konkava och konvexa slipytor visa. Derjemte har man funnit flere större slipstenar, hvilka icke äro glattslipade på hela den flata sidan, utan på hvilka man endast ser några breda, djupa refflor med afrundad botten och afrundade ändar (fig. 84); de hafva troligen varit använda till slipning af sådana trinda stenyxor som fig. 60.

www.libtool.com.cn

85. Yxa af trapp med ett från ena sidan påbörjadt skafthål, i hvars midt en tapp qvarsitter. Vermland. 1/2.

De fig. 82 och 83 afbildade flintverktygen äro visserligen icke funna tillsammans med de slipstenar, på hvilka de nu ligga; men man har på några ställen i Sverige funnit sådana slipstenar tillhopa med yxor och mejslar af flinta [1].

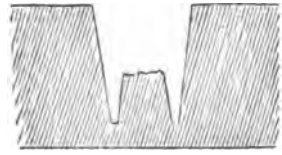
Många yxor af trapp och liknande stenslag hafva, såsom vi sett, ett borradt hål för skaftet. Man var länge oviss, huruvida det kunde vara möjligt att utan metallborr åstadkomma stenyxornas hål. Mången ansåg det vara omöjligt. Men sedan man flere gånger hittat yxor med skafthål i stenålderns grafvar, var det klart, att stenålderns folk på något sätt förstått att borra dessa hål utan tillhjelp af metall, och under de sista åren har man äfven genom försök öfvertygat sig om, att detta verkligen låter sig göra. En amerikansk vetenskapsman, professor Rau i Newyork, gjorde för några år sedan ett sådant försök. Ett stycke ovanligt hård diorit af omkring 3 centimeters (1 tums) tjocklek genomborrade han verkligen med en träkäpp samt sand och vatten. Käppen, som tryckte hårdt emot stenen, sattes i en hastig, roterande rörelse, hvarigenom sandkornen pressades in i dess nedre ända och småningom nötte ett hål i stenen. Men härvid måste Rau utveckla en ofantlig ihärdighet; ty genom två timmars arbete fördjupades hålet endast så mycket som motsvarar ett vanligt blyertsstrecks tjocklek. Borrningen började från stenens båda sidor. Först uppkom å hvardera sidan en grop, hvilkens nedre del blef allt smalare; slutligen genombröts skiljeväggen, och hålet såg då ut som tvenne med spetsarna mot hvarandra ställda käglor. Fördjupningen blir naturligtvis smalare nedåt, derför att käppen småningom nötes, så att dess ända blir kullrig.

Bland de i jorden hos oss funna stenyxorna finnas många med ofullbordade hål, hvilka alldeles motsvara det af professor Rau borrade hålet i dess olika stadier af fulländning.

[1] Montelius, Sveriges forntid, text (Stockholm, 1874), s. 53.

Digitized by Google

Andra svenska stenyxor med ofullbordade skafthål visa sig emellertid vara borrade på ett annat sätt. I midten af hålet sitter en rund, upptill smalare tapp, såsom å fig. 85. Man har sagt, att dessa hål icke kunnat åstadkommas utan metallcylinder. Men dels har en närmare undersökning visat, att den ringformiga gropen omkring tappen ofta är alldeles för bred för att tillåta någon tanke på en sådan metallcylinder, dels har man genom försök öfvertygat sig om, att sådana hål lätt kunna åstadkommas utan användande af metall.

86. Genomskärning af yxan fig. 85.

Professor Keller i Zürich, bekant genom sina utmärkta arbeten om pålbygnaderna i Schweiz, har för några år sedan borrat hål i stenyxor endast med sand, vatten och ett rörben af djur eller med ett rör gjordt af horn eller trä. Först bildade sig på stenens yta en ringformig insänkning. Borren nöttes småningom, och ringen blef i följd deraf allt smalare nedåt, under det att upptill den sand, som låg omkring borren och bragtes i rörelse af denna, fortfarande nötte på väggarna af det redan bildade hålet, utvidgande detta och gifvande tappen i midten formen af en kägla. I borrhålets väggar visade sig, alldeles som på väggarna i de gamla stenyxornas skafthål, parallelt gående repor, hvilka tydligt syntes å den för öfrigt glatta ytan. Dessa repor åstadkommos af enstaka större sandkorn, den glatta ytan åter af de andra, småningom till ett fint pulver förvandlade kornen. Också andra forskare hafva med framgång gjort samma försök.

Äfven i detta fall är det naturligtvis egentligen sandkornen som åstadkomma hålet. Detta förfaringssätt, hvilket troligen är yngre än det först beskrifna, är mycket mindre tidsödande än detta, emedan man icke behöfver nöta bort hela stenmassan i det blifvande skafthålet, utan endast ringen omkring tappen, hvilken slås af eller utfaller.

Raus och Kellers försök visa, huru man kan med de enkla medel, som stodo stenålderns svenskar till buds, genomborra yxor äfven af mycket hårda stenslag. Det är väl sant, att lång tid och stort tålamod ofta torde hafva erfordrats för dessa arbeten. Men tiden hade väl ej samma värde i stenåldern som i våra dagar, och man har förvånande prof på det tålamod, de s. k. »vilda» folkslagen kunna utveckla vid dylika arbeten. Så berättas det t. ex., att indianerne i Nordamerika stundom använde hela sitt lif för att göra en tomahawk (stridsyxa) af sten, utan att ändå hinna få den alldeles färdig. Och det finnes små cylindrar af bergkristall, 10—20 centimeter (3,5—7 tum) långa och omkring 3 centimeter (1 tum) i diameter, hvilka infödingarne vid Rio negro i Sydamerika genomborrat med sand, vatten och en böjlig växtstjelk, som rullats mellan händerna mot stenen. Ett enda sådant hål fordrar flere års arbete, och för att genomborra de cylindrar som höfdingarne bära åtgå två mansåldrar.

Digitized by Google

Genom kännedom om de olika sätt, hvarpå flintan och andra dylika stenar ännu i senaste tid bearbetats, och med tillhjelp af den mängd mer eller mindre fulländade arbeten man hos oss funnit från stenåldern, få vi således, ehuru flere tusen år sedan dess förflutit, en ganska liflig bild af det sätt, hvarpå stenålderns svenskar förfärdigat de olika verktyg och vapen af sten, hvilkas tillkomst länge synts så svårförklarlig.

www.rbtool.com.cn

Då man studerar ett lands kulturhistoria under en länge sedan förgången tid, är det af vigt att undersöka icke blott hurudana de minnen äro, som denna tid lemnat efter sig, utan äfven om dessa minnen — eller en del af dem — äro förfärdigade inom landet. Endast i senare fallet gifva de egentligen någon omedelbar upplysning om den grad af odling, som landets invånare uppnått och om deras slöjdskicklighet.

Af så mycket större intresse är det då att finna, det vi måste såsom alster af inhemsk tillverkning betrakta nästan alla i Sverige funna fornsaker från stenåldern, och deribland äfven de om en så oväntadt högt uppdrifven konstskicklighet vittnande arbeten, som vi i det föregående omtalat.

En så stor inhemsk tillverkning möjliggjordes genom den rika tillgång på ypperlig flinta som finnes, i synnerhet i vissa delar af Skåne. De senare årens undersökningar hafva dessutom visat, att äfven i Bleking, Bohuslän m. fl. landskap flinta funnits, om ej öfver allt lika god som den skånska.

Denna för stenålderns folk så dyrbara stenart, hvilken vanligen bildar mer eller mindre runda, stundom ganska betydliga bollar i kritlagren, förekommer äfven i många andra länder, t. ex. i Danmark, England, Belgien, Frankrike m. fl. Under de sista åren har man i Belgien och England till och med påträffat de under stenåldern för flintans upptagande bearbetade grufvorna med deras schakt och gångar gräfda nere i jorden, ofta i betydlig utsträckning. I Sverige och Danmark har man visserligen icke påträffat några spår af sådana grufvor, men det är icke omöjligt, att dylika kunna finnas här, hvarför man med uppmärksamhet torde böra iakttaga hvarje antydan om sådana fynd.

Att tillverkning af stensaker, och en sådan tillverkning i stor skala, egt rum i Sverige under stenåldern, bevisa talrika fynd af knackstenar, slipstenar, påbörjade eller misslyckade verktyg samt af de vid flintans bearbetande afskilda flintskärfvorna. Då de platser, der flintsaker i senare tider förfärdigats, alltid äro betäckta med skärfvor, misslyckade arbeten och affall från tillverkningen, så kunna vi ju också lätt inse, att om man på något ställe i Sverige finner en större mängd flintskärfvor, mer eller mindre väl knackade flintsaker m. m. från forntiden, en betydande tillverkning af flintsaker en gång egt rum der.

Sådana fynd äro anträffade på mångfaldiga ställen i olika delar af landet, framför allt i Skåne och angränsande landskap samt Bohuslän. Att dessa fynd vanligen anträffas invid stranden af hafvet eller större sjöar beror väl derpå, att under stenåldern hufvudsakligen endast de öppna och lätt till-

Digitized by Google

gängliga kuststräckorna voro bebodda, samt att stenålderns folk måste tillbringa en stor del af sin tid vid kusten för fiskets skull.

Närmare upplysningar om beskaffenheten af de inhemska arbetena från denna tid få vi af de många halffärdiga saker som hos oss anträffats. Men äfven på en annan väg kunna vi erhålla kännedom derom. Emedan nästan alla de i Norden — d. v. s. Skandinavien och nordligaste delen af det nuvarande Tyskland — funna sakerna, både de af sten, ben, bernsten, bränd lera m. m., tillhöra typer, som här äro ytterst allmänna, men som i andra länder icke återfinnas fullkomligt lika, måste vi deraf draga den slutsatsen, att alla dessa saker äro förfärdigade här i Norden. Hvartill kommer, att man i de flesta fall kan se, att den flinta och de andra ämnen, hvaraf de här funna sakerna äro tillverkade, förskrifva sig från Skandinavien.

På detta sätt har man kunnat öfvertyga sig om, att icke blott de vanliga, jemförelsevis mindre väl utförda arbetena äro tillverkade här i Norden, utan att detsamma äfven gäller om de präktigaste, såsom t. ex. om de många flintdolkarna af samma slag som fig. 51, om de fina pilspetsarna, lika fig. 46, om de smakfulla stenhammarna, fig. 54, m. fl. arbeten.

Det sätt, hvarpå de svenska fornsakerna från den yngre stenåldern äro förfärdigade, visar, att Sveriges invånare redan före periodens slut hade höjt sig så mycket öfver de råa naturfolkens ståndpunkt, att de icke blott utförde sådana arbeten, som voro oundgängliga för lifvets nödtorftiga uppehälle, utan att de äfven nedlade en icke obetydlig möda för att få sina arbeten så prydliga som möjligt. Vi se ett bevis härför t. ex. deruti, att yxorna och mejslarna vanligen äro omsorgsfullt slipade icke endast vid eggen, utan öfver hela ytan. Och vackra prof på den skicklighet och smak, som stenålderns nordbor förstodo utveckla, lemna den fig. 51 afbildade präktiga flintdolken samt mångfaldiga andra dylika arbeten.

De skandinaviska folken hade således redan före stenålderns slut nått en icke ringa grad af teknisk färdighet, och en jemförelse mellan de nordiska arbetena och dem som i andra europeiska länder blifvit bevarade från stenåldern visar, att de nordiska folken i konstflit icke blott fullt kunde mäta sig med de andra stenåldersfolken, utan att de till och med kunna sägas hafva öfverträffat dem. Ingenstädes utom Norden torde man nämligen finna motstycken till våra finaste flintarbeten eller våra vackraste stenyxor, ingenstädes finner man så smakfulla former i förening med en sådan förmåga att beherska och behandla ämnet som här i Norden.

Härmed vilja vi emellertid naturligtvis icke säga, att de nordiska folken under den sista delen af sin stenålder i teknisk färdighet öfverträffade Europas alla öfriga samtida folk. Under den tid, då stenålderskulturen nådde sin högsta utveckling i vårt land, var nämligen stenåldern redan slut och bronsen i allmänt bruk i flere af Europas öfriga länder.

Orsaken till att stenålderskulturen här i Norden nådde en så ovanligt hög utveckling bör utan tvifvel i främsta rummet sökas just deri, att det dröjde längre innan kännedomen om metallernas bruk hann sprida sig till

Digitized by Google

vårt aflägsna land än till södra och mellersta Europa, och att således stenålderskulturen här hade bättre tid att nå sin högsta utveckling. En bidragande orsak af stor vigt var naturligtvis äfven, att här fans så rik tillgång på god flinta, det ämne som för stenålderns folk var af ungefär samma betydelse som stålet för oss.

www.libtool.com.cn

Under en tid, då metallerna ännu äro okända, plägar samfärdseln mellan olika länder och olika landsdelar vara ringa. Att någon samfärdsel fans mellan de olika delarna af Skandinavien under denna tid, visas dock redan af den nästan fullständiga likhet i formen, som fornsakerna och grafvarna från Norden, äfven från vidt skilda trakter, sins emellan ega. Så har man t. ex. funnit stenyxor af samma, ganska utvecklade form som fig. 54 både i Jemtland, Ångermanland, Skåne och mellanliggande landskap; och flintdolkarna från Norge, norra och södra Sverige, Danmark och Mecklenburg äro hvarandra ofta så lika, att de skulle kunna förblandas.

87. Bred hålmejsel af flinta, alldeles oslipad. Funnen vid Bjurselet i Vesterbotten. $^2/_3$.

Andra vitnesbörd om förbindelse mellan de olika delarna af Sverige hafva vi deruti, att man i de mellersta och norra landskapen funnit fornsaker af sådan flinta, som icke torde finnas på närmare håll än i Skåne. Antingen äro sakerna färdiga förda från Skåne till de trakter der de nu hittas, eller också äro de förfärdigade der af flinta, som blifvit ditförd från Skåne.

Ett af de i detta afseende märkligaste svenska fynd man känner är det, som omkring år 1830 gjordes i Vesterbotten, vid Byske elf å Bjurselets bys egor i Skellefte socken. Vid gräfning af en brunn ungefär tusen fot från elfven påträffade man här, å två fots djup i jorden, icke mindre än sjutio mejslar af flinta, hvilka stodo, med eggarna vända nedåt, i en krets af omkring tre fots diameter. Af dessa mejslar förvaras nu 23 i statens historiska museum; alla äro de, liksom den här fig. 87 afbildade, breda hålmejslar, men oslipade och troligen obegagnade, och alla hafva de samma ljusgrå färg, som torde höja det öfver hvarje tvifvel, att de äro förfärdigade af skånsk flinta. Det ställe der de hittades ligger dock på ett afstånd af mer än hundra svenska mil från Skåne.

Det anmärkningsvärdaste vid detta fynd är kanske, att man helt nära det ställe der mejslarna anträffades hittat dels en mängd flintskärfvor, dels ett större flintstycke, från hvilket bitar i gammal tid äro afslagna, och som tydligen är att betrakta som ett råämne, hvaraf verktyg skulle förfärdigas. Detta flintstycke, som nyligen blifvit funnet, är af samma slags flinta som mejslarna.

Digitized by Google

Om förbindelser mellan Skåne och mellersta Sverige vitna äfven de många prydnader af bernsten, hvilka man anträffat i Vestergötlands gånggrifter.

I Sverige har man visserligen ännu icke funnit några fornsaker från stenåldern, som kunna uppvisas vara hit införda från icke-skandinaviska länder. Men att Norden under denna tid dock ej var helt och hållet afstängd från hvarje förbindelse med andra länder visas icke blott, såsom vi redan nämt, deraf, att flere af de vigtigaste husdjuren under stenålderns senare del infördes till Skandinavien. Det framgår äfven af den omisskänliga likhet som finnes, både i afseende på form och innehåll, mellan de till denna del af perioden hörande nordiska grafvarna samt de i länderna vester och söder härifrån.

www.libtool.com.cn

88. Stendös i Stala socken på ön Orust, Bohuslän.

Grafvar. — Begrafningssätt. — Offer.

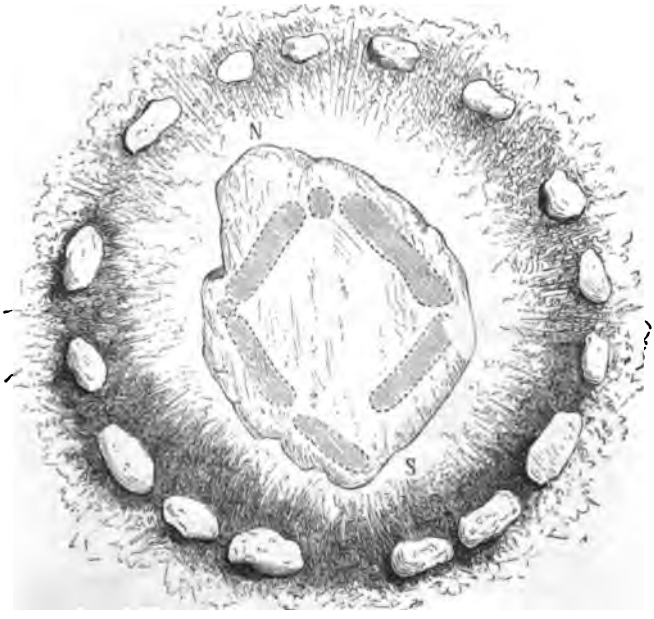
Under det att man hvarken i Sverige eller Danmark för närvarande kan uppvisa en enda graf från den äldre delen af stenåldern — hvilket naturligtvis ej kan bero på något annat än vår ofullkomliga bekantskap med minnena från den tiden — känna vi ett stort antal grafvar i Sverige från periodens senare del.

Digitized by Google

De flesta af dessa grafvar kunna hänföras till fyra hufvudgrupper: stendösar, gånggrifter, fristående hällkistor och stenkistor täckta af en jordhög eller ett stenröse[1]. Dessa fyra slag af grafvar torde i allmänhet höra till fyra olika tidsafdelningar inom vår yngre stenålder, hvilka följt efter hvarandra i den ordning de här uppräknats, så att stendösarna äro de äldsta hittills kända grafvar i Sverige, och de af en jordhög eller ett röse täckta stenkistorna höra till stenålderns allra sista del och öfvergångstiden till bronsåldern[2].

www.libtool.com.cn

En **stendös** är en grafkammare, hvilkens väggar bildas af stora, tjocka, på kant resta stenar, som räcka från golf till tak, och som på insidan äro släta, men på utsidan vanligen ojemna. Golfvet består af sand, småsten och dylikt. Taket bildas vanligen af ett, någon gång af flere mycket stora stenblock, hvilka likaledes äro släta på den inåt kammaren vända sidan, men för öfrigt oregelbundna. Kammarens form är fyrsidig, femsidig, oval eller nästan rund; längden brukar vara 2,40–4,50 meter (8–15 fot), bredden 1,50—2,10 meter (5—7 fot) och höjden 0,90—1,65 meter (3—5,5 fot).

89. Plan af stendösen fig. 88.

Många dösar, äfven sådana vid hvilka man ej ser någon antydan till gång, hafva på södra eller östra sidan af kammaren en större öppning; andra äro på alla sidor slutna.

De flesta stendösarna ligga i eller på en hög, som nästan alltid lemnar taket och i de flesta fall äfven väggstenarnas öfre del obetäckt. Högen, som

[1] Med stenröse, stenrör eller stenkummel betecknas en hög, bildad endast eller nästan uteslutande af sten, vanligen kullersten.

[2] Se författarens föredrag vid arkeologiska kongressen i Stockholm år 1874, »Sur les tombeaux et la topographie de la Suède pendant l'âge de la pierre», infördt i Compte-rendu du congrès ... de Stockholm, s. 152 o. f.; samt Sveriges forntid, texten, s. 139.

Digitized by Google

i Sverige vanligen är rund (fig. 89), någon gång aflång (fig. 92), omgifves kring foten ofta af stenar, stundom ganska stora. Då högen är aflång, ligger dösen vanligen närmare dess ena ända än den andra; någon gång finnas två dösar på en sådan hög.

www.libbol.com.cn

Den stendös, som är afbildad fig. 88, ligger på Haga utmark i Stala socken, Bohuslän. Kammaren, omsluten af fem väggstenar, är nästan fyrsidig; dess längd är vid golfvet 2,10 meter (7 fot), bredd och höjd nära 1,80 meter (6 fot). Takstenens största längd är 3 meter (10 fot). Då man trycker hårdt på ett ställe (vid *x* å fig. 89) invid dess kant, kan man sätta den stora stenen i en vaggande, ehuru endast obetydlig rörelse, hvilket lär frambringa ett doft ljud. Ett dylikt förhållande är äfven iakttaget vid andra stendösar både i Norden och i andra länder (fig. 91).

90. Stendös vid Massleberg i Skee socken, Vette härad, Bohuslän.

En **gånggrift** består af en grafkammare och en till denna ledande, lägre och smalare gång; det hela omslutes af en hög, hvars fot vanligen är omgifven med en krets af större eller mindre kullerstenar. Fig. 93—97 torde kunna gifva ett begrepp om dessa ofta storartade grafbygnader.

»Kammaren» i en gånggrift är antingen aflångt fyrsidig, oval eller, någon gång, nästan rund. Väggarna likna stendösarnas och bildas af stora, på kant stående hällar eller stenblock, hvilka på insidan äro plana och ganska jemna, ehuru aldrig släthuggna. Mellanrummen mellan dem pläga vara med stor omsorg utfylda med stenflisor, småsten och dylikt; någon gång finner man till och med björknäfver mellan flisorna. Taket bildas af väldiga hällar eller stenblock, på den undre sidan släta, men på den öfre merendels ojemna och kullriga; äfven mellanrummen mellan dem bruka vara tätade på samma sätt som fogarna i väggarna. Golfvet är stundom belagdt med smärre, flata stenar; men ofta består det endast af jord.

På kammarens ena långvägg, vanligen den östra eller södra, finnes en större öppning, från hvilken en gång leder, bygd på samma sätt som kammaren, men lägre och smalare. Gången, åtminstone dess inre del, är täckt med stenblock, liknande kammarens takstenar, ehuru mindre. Vid gångens inre mynning och vid den yttre ändan af dess betäckta del finnes ej sällan

Digitized by Google

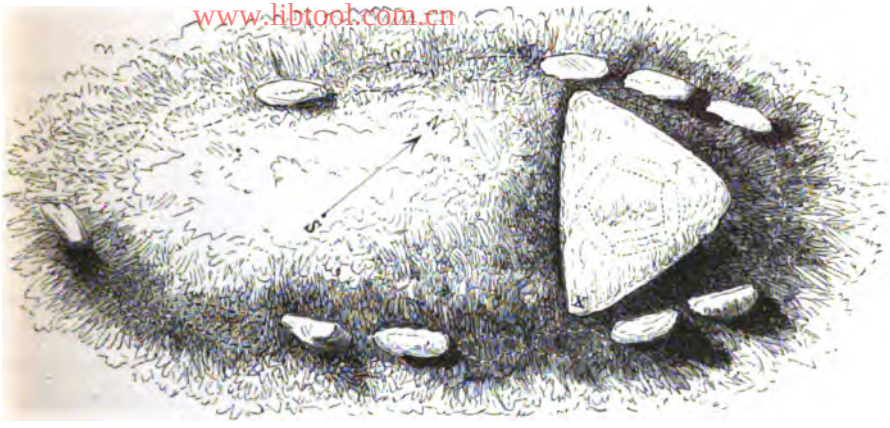
91. Stendös vid Vrångestad i Bottna socken, Bohuslän. — Takhällen kan genom tryckning på ena hörnet (vid x å planen fig. 92) sättas i en gungande, men obetydlig rörelse, som förorsakar ett doft ljud.

Digitized by Google

ett slags dörrinfattning, bestående af en tröskelsten och två smala, något inskjutande dörrposter (fig. 97 A, C). I den år 1872 öppnade gånggrift vid Karleby kyrka nära Falköping, som ses fig. 95, påträffades innantör gån-

www.libtool.com.cn

92. Plan af stendösen fig. 91.

93. Gånggrift vid Luttra i Vestergötland, undersökt år 1863.

gens yttre tröskel en flat, nästan rektangulär kalkstenshäll, hvilken hade samma bredd som »dörröppningen» och troligen tjenat som dörr, ehuru han nu låg kullfallen (fig. 97 B). Och gången till en år 1866 undersökt gång-

Digitized by Google

grift vid Enslev i Jylland var ännu vid den yttre ändan stängd med en upprätt stående stenhäll. Äfven många andra gånggrifter hafva haft sådana dörrar af sten. Några hafva möjligen varit stängda med dörrar af trä, såsom fallet varit i en för några år sedan i Sachsen upptäckt dylik graf.

De svenska gånggrifterna äro af mycket olika storlek. Kammarens längd är vanligen 3,60—7,15 meter (12—24 fot), dess bredd 1,50—3 meter (5—10 fot) och höjd 1,20—1,80 meter (4—6 fot). Gången är ofta lika lång som kammaren, ej sällan längre; dess bredd är vanligen 0,60—1,20 meter (2—4 fot) och höjd 0,90—1,50 meter (3—5 fot). Några gånggrifter i trakten af Falköping, Vestergötlands förnämsta stenåldersbygd, äro dock betydligt större, med en kammare af 9,50—12,50 meters (32—42 fots) längd. Den största gånggriften i Sverige, och säkerligen äfven i hela Norden, är en af de många som ligga vid Karleby kyrka, nära Falköping. Kammaren, täckt af nio stora granitblock, håller 16,65 meter (56 fot) i längd med 2,40 meters (8 fots) bredd; gången är nära 12 meter (40 fot) lång.

94. Gånggrift vid Luttra i Vestergötland (synes i bakgrunden å fig. 93).

Gånggrifterna i Sverige äro, liksom stendösarna, mycket sällan helt och hållet betäckta af den omgifvande högen. Åtminstone de öfre delarna af takstenarna, ofta äfven väggstenarnas öfverkanter, äro mer eller mindre synliga. I Danmark har man visserligen funnit flere gånggrifter, äfvensom stendösar, hvilka varit alldeles dolda i högar. I de flesta fall torde emellertid högens öfre del hafva tillkommit efter stenålderns slut, hvilket antydes bland annat deraf, att man mycket ofta finner grafvar från bronsåldern i dessa högar.

De fristående **hällkistorna** bildas af flata, på kant resta stenhällar; de äro städse fyrsidiga, ehuru långsidorna ej alltid äro fullkomligt parallela, hvarigenom kistan blir smalare vid den ena ändan än vid den andra (fig. 98).

Digitized by Google

95. Gånggrift vid Karleby i Vestergötland, undersökt år 1872.

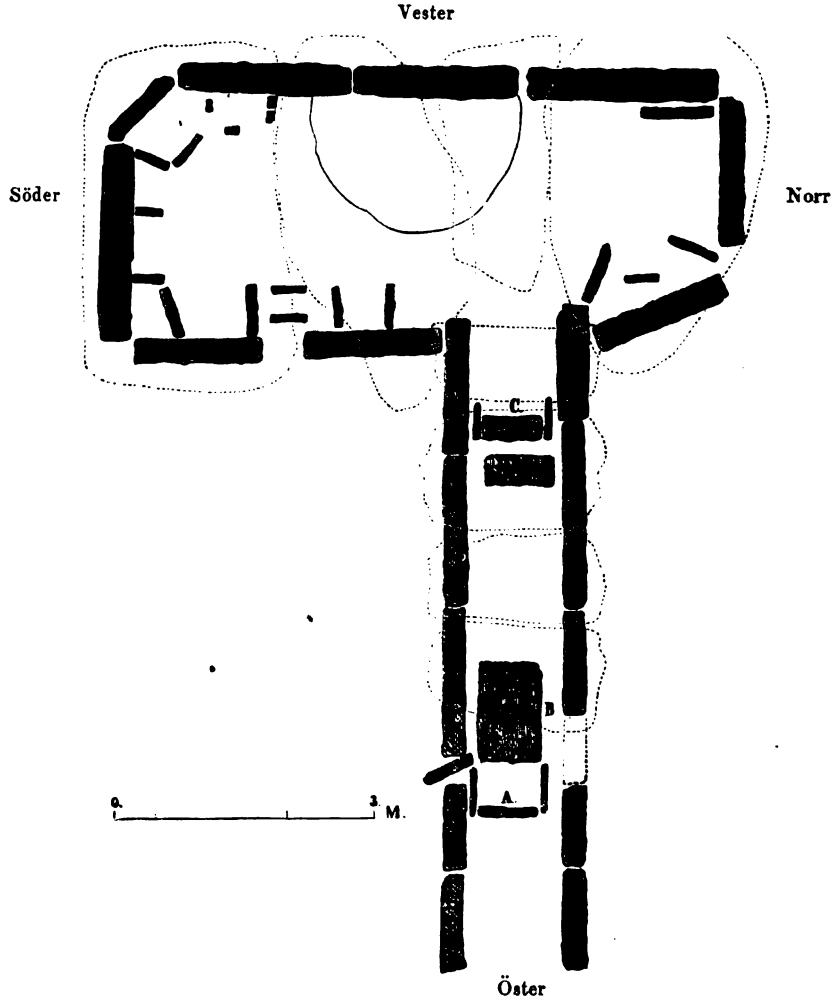
96. Gången till grafven fig. 95, sedd utifrån.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

De flesta hafva troligen varit täckta med en eller flere stenhällar, ehuru dessa mångenstädes blifvit för länge sedan förstörda eller nedvältade från sina platser; stundom finnas de dock ännu qvar (fig. 107).

Dessa hällkistor ligga nästan alltid i riktningen från norr till söder och äro vanligen omgifna af en kulle af mer eller mindre stenblandad jord; lik-

97. Plan af gånggriften fig. 95 vid Karleby i Vestergötland. A den yttre tröskeln och dörrposterna; B dörren; C den inre tröskeln och dörrposterna.

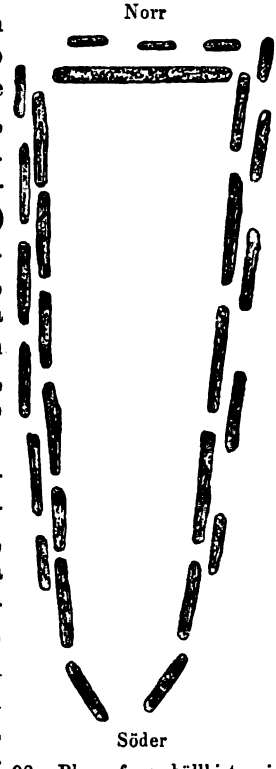
som gånggrifterna höja de sig dock så mycket öfver kullens yta, att åtminstone takhällarna, der de finnas qvar, och väggstenarnas öfverkanter äro synliga.

Denna grafform har troligen uppstått derigenom, att man från gånggriften borttagit gången. Flere mellanformer finnas nämligen, hvilka visa,

Digitized by Google

huru gången småningom förändrades och förminskades, till dess den slutligen endast kan spåras i hällkistans öppna, vanligen afsmalnande södra ända.

En sådan mellanform är den fig. 99 afbildade grafven vid Våmb Nedregården nära Sköfde i Vestergötland. Från den östra gafveln utgår nämligen en kort gång, hvilken, i olikhet med gånggrifternas, dels ligger i fortsättningen af grafvens längdriktning, dels är nästan lika bred som sjelfva grafkammaren. Förbindelsen mellan denna och gången bildas icke heller, såsom i gånggrifterna, af mellanrummet mellan gångens sidostenar, utan af en i östra gafvelhällen uthuggen cirkelrund öppning af 45 centimeters (1,5 fots) diameter. Kistans längd, utom gången, är 4,15 meter (14 fot); gångens längd 1,20 meter (4 fot). I denna graf hittades år 1859 flere menniskoskelett, 5 dolkar och spjutspetsar af flinta, 2 flintpilar, 2 små brynstenar af skiffer och en bennål.

98. Plan af en hällkista vid Knyttkärr nära Åmål. Dal; 5 meter (17 fot) lång.

Hällkistornas längd är vanligen 2,40—4,15 meter (8—14 fot); bredden 0,90—1,50 meter (3—5 fot) och höjden eller djupet 0,75—1,50 meter (2,5—5 fot). Några, i synnerhet i Vestergötland, äro dock större, af 6—9,50 meters (20—32 fots) längd. Den längsta nu kända graf af detta slag i Sverige torde vara en som ligger på »Stora Lundskullen» i Härene socken, Kullings härad, Vestergötland. Dess längd är 10,40 meter (35 fot) och bredd 2,40 meter (8 fot).

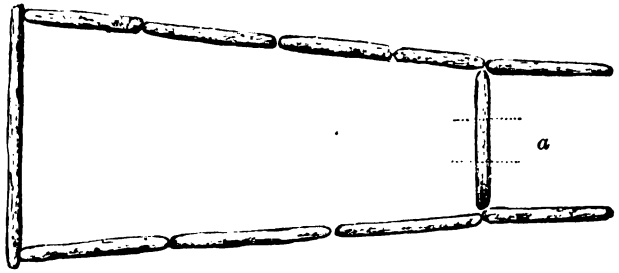
En vacker fornlemning af detta slag är afbildad fig. 100. Grafven, hvilken liksom många andra hällkistor af folket i trakten kallas »jättestugan», ligger långt in i skogen å Skotteneds egor i Södra Ryrs socken i Vestergötland, nära Venersborg. Hällkistan, som sträcker sig från nordost till sydvest, är 6,55 meter (22 fot) lång på den östra, något böjda sidan och 6,25 meter (21 fot) på den vestra, som är nästan rak. Bredden är 2,30 meter (7,7 fot) vid nordöstra gafveln, hvilken består af en häll, och 1,50 meter (5 fot) vid den sydvestra, som är öppen, och mot hvilken kistan afsmalnar. Hällarnas höjd är 1,50—1,80 meter (5—6) fot. De stå alla tätt intill hvarandra och äro med stor skicklighet afpassade så, att hvarje häll, utan att rubba väggens jemnhet, skjuter något framför den föregående, sålunda stödjande denna. Af täckstenarna, hvilka sannolikt varit fem eller sex, finnas endast två qvar jemte ett stycke af en tredje; alla äro nu nedfallna i grafven. Dessutom ligger bredvid sydvestra gafveln en häll, som troligen hört till taket eller tjenat som ett slags dörr vid den öppna ändan. Kistans botten synes vara nedsänkt ungefär 60 centimeter (2 fot) under den omgifvande marken. Omkring grafven är, utom vid ingången i sydvestra ändan, ett med mossa nu öfverklädt

Digitized by Google

stenröse af större och mindre kullersten upplagdt, och öfver detta höja sig hällarna i allmänhet endast några tum.

Liksom denna graf sakna nästan alla andra hällkistor nu gafvelhäll vid den södra ändan, hvilket icke gerna kan bero på någon tillfällighet och hvilket, såsom vi ofvan antydt, är en omständighet af stor vigt, emedan denna öppning vid södra ändan utan tvifvel bör betraktas som ett minne af gånggrifternas ingång, hvilken ju likaledes vetter åt solsidan. En omständighet, som äfven talar för att de flesta hällkistorna ursprungligen varit öppna i södra ändan, är den, att många af dem blifva smalare och lägre mot denna ända.

Ett annat minne af gånggriftens ingång torde vara den öppning, som stundom ses ungefär midt på hällkistans östra långsida, således just på det ställe, der gången å de äldre grafvarna vanligen inmynnade. I en år 1875 undersökt hällkista vid Herrljunga jernvägsstation i Vestergötland fans en sådan öppning af 2,30 meters (7,7 fots) bredd; grafvens längd var ej mindre än 9,40 meter (31,5 fot).

99. Plan af en hällkista vid Våmb Nedregården nära Sköfde i Vestergötland. Rund öppning i östra gafvelhäflen, vid *a*.

Någon gång äro de fristående hällkistorna icke helt och hållet öppna i södra ändan, utan hafva endast en större upptill rundad öppning, uthuggen i den södra gafvelhällen. En sådan graf, belägen vid Röd i Lommelands socken, i nordligaste delen af Bohuslän, är afbildad fig. 101. Kistan, hvars längdriktning är från norr till söder och som bildas af gråstenshällar håller 3 meter (10 fot) i längd, 1,50—1,80 meter (5—6 fot) i bredd och 1,20—1,50 meter (4—5 fot) i djup; någon takhäll finnes icke nu. Den i södra gafvelhällen uthuggna öppningen, som börjar vid dennas nedre kant, mäter 75 centimeter (2,5 fot) i höjd och 42 centimeter (1,4 fot) i största bredd.

Utom de hällkistor, hvilka vi nu betraktat och hvilka äro mer eller mindre synliga öfver ytan af den omgifvande kullen, har man äfven funnit flere af en jordhög eller ett stenröse helt och hållet dolda stenkistor, hvilka likaledes visat sig vara grafvar från stenåldern. De äro vanligen bildade af kantresta stenhällar och täckta med hällar, på samma sätt som de nu beskrifna kistorna; men de flesta äro mindre än de fristående hällkistorna, 1,80—3 meter (6—10 fot) långa, och slutna på alla fyra sidorna.

Digitized by Google

Stundom ser man dock i deras södra gafvelhäll en sådan öppning uthuggen som den fig. 103 afbildade. En af de märkligaste grafvar af detta slag som man hittills funnit i Sverige är en, som ligger helt nära de redan omtalade gånggrifterna vid Karleby i trakten af Falköping och som undersöktes år 1874. Under ett stort, men ej synnerligen högt stenröse påträffades en af kalkstenshällar bildad graf, delad i en större kammare och två mindre rum utanför denna (fig. 104). Taket hade äfven utgjorts af kalkstenshällar, hvilka legat i jemnhöjd med den omgifvande jordytan. I skiljeväggen — stenen 1

100. Hällkista vid Skottened i Södra Ryrs socken, Vestergötland; 6,55 meter (22 fot) lång.

å fig. 105 — mellan den egentliga grafkammaren och den inre »förstugan» ses nedtill en större rundad, 60 centimeter (2 fot) bred öppning lik fig. 103. På utsidan var denna öppning stängd med ett slags dörr, bestående af en mindre häll, hvilken stöddes och qvarhölls på sin plats af en kullersten (fig. 105, n:r 18 och 19). Afven i skiljeväggen (stenarna n:r 15 och 16) mellan den inre och den yttre förstugan fans en stor rund öppning, af 75 centimeters (2,5 fots) bredd, hvilken dock ej satt nedtill såsom den förra, utan upptill. Denna öppning var likaledes stängd med en dörr bildad af en större häll, hvilken ses å fig. 105 (n:r 20). Grafkammarens längd är i midten 4,50

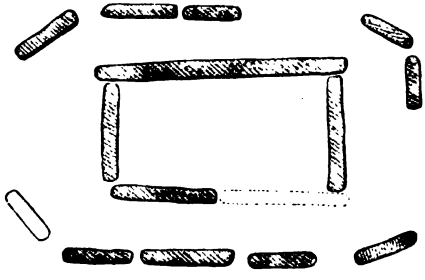
Digitized by Google

meter (15,2 fot); dess bredd 2,10 meter (7 fot) och höjd 1,85 meter (6,2 fot), således vanlig manshöjd.

I denna graf, hvilken nu var alldeles fyld med sand och jord, hade mer än sextio lik blifvit nedlagda obrända och vid deras sida ett ovanligt stort antal dolkar, spjutspetsar, pilspetsar och andra arbeten af flinta, utvisande att grafven tillhör en tid, under hvilken stenålderskulturen ännu var herskande. Det var då af så mycket större vigt att bland skeletten i grafvens nedersta del påträffa ett par perlor af brons och udden till en spjutspets af samma metall, hvilka visa, att någon kännedom om denna metall

101. Hällkista vid Röd i Lommelands socken, Bohuslän; 3 meter (10 fot) lång.

102. Plan af kistan fig. 101.

103. Södra gafvelhällen i kistan fig. 101.

hunnit sprida sig till Vestergötland på den tid, då grafven uppfördes eller ännu begagnades.

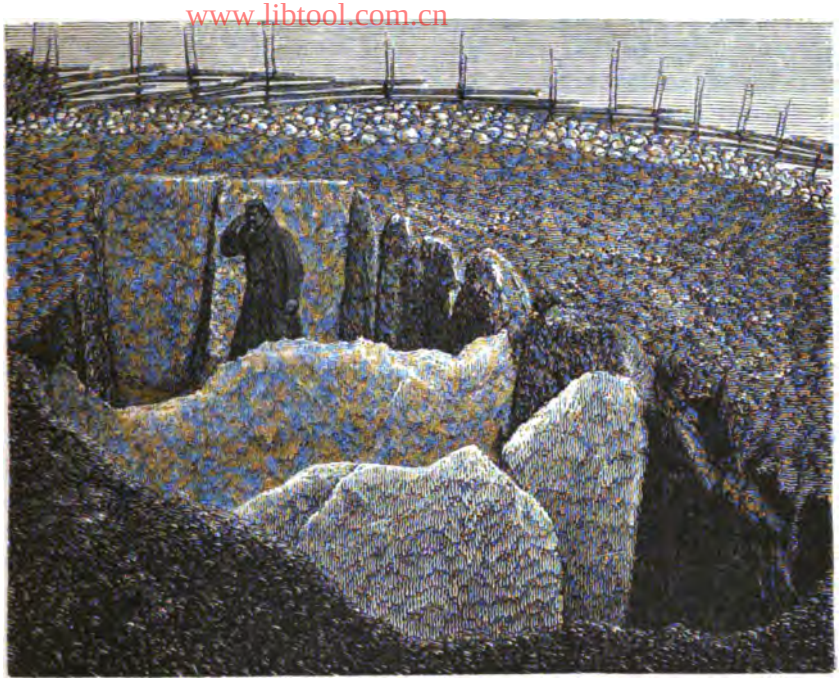
Denna omständighet är icke den enda, som talar för att sådana stora af högar betäckta stenkistor tillhöra stenålderns allra sista del. Dylika fynd af både stensaker och bronsföremål äro nämligen anträffade också i andra liknande grafvar, hvarjemte alldeles dylika, af en jordhög eller ett stenkummel höljda stenkistor äfven begagnades under bronsåldern, i synnerhet under denna periods förra del.

Med skäl har man frågat sig, huru det kunnat vara möjligt för stenålderns folk att, utan de mekaniska hjelpmedel som stå vår tid till buds, uppföra så

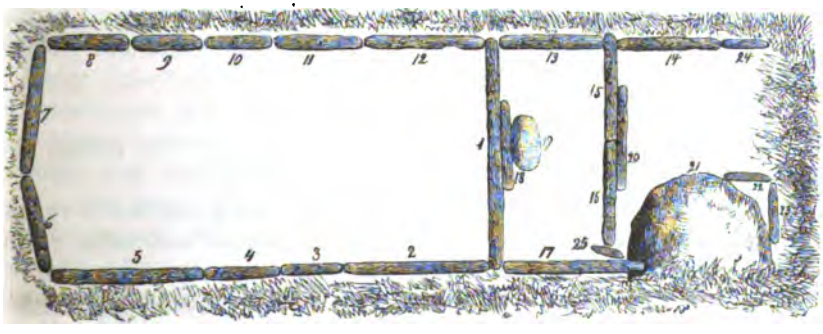
Digitized by Google

storartade grafbygnader som i synnerhet flertalet af gånggrifterna är. Redan anskaffandet af det dertill nödiga bygnadsämnet måste hafva vållat stora svårigheter. Då hvarje större graf erfordrade många stenar med åtminstone en

www.libtool.com.cn

104. Hällkista vid Karleby i Vestergötland.

105. Plan af grafven fig. 104.

slät yta, och då man ofta ännu, trots årtusendens förstörande inverkan, finner flere sådana grafvar inom ett litet område, inser man lätt, att så många stenar af lämplig storlek och form ej kunnat vara att tillgå, utan att sten-

Digitized by Google

ålderns folk måste hafva förstått att på något sätt klyfva de väldiga stenblocken [1].

Möjligen hafva de härvid gått till väga på samma sätt som ännu användes i flere trakter af Norden för att klyfva stora rullstensblock af granit. I den riktning, hvari man antager, att stenen lättast klyfver sig, hugger man nämligen en fåra, i hvilken man häller vatten, som får stå en tid. Man omgifver sedan stenen med eld eller lägger eld under honom, så att han upphettas. Sedan sättas små kilar i fåran, och med en klubba slår man på kilarna, till dess stenen delar sig i två stycken, hvartdera med en flat sida. Man torde utan synnerlig svårighet kunna hugga de erforderliga fårorna med sådana verktyg, som stenålderns folk hade till sitt förfogande.

Ungefär samma förfaringssätt begagna kassierne i Indiens högland, ett folk som ännu i dag bygger stendösar till grafvar åt sina döda. De ofta mycket stora stenar, som behöfvas till dösarna, erhållas på det sätt, att man i större stenblock hugger fördjupningar och i dessa häller kallt vatten på den upphettade stenen, så att han delar sig. Tåg och häfstänger af trä äro de enda mekaniska hjelpmedel, som kassierne använda för att flytta de stora stenarna och bygga dösarna.

Den största svårigheten vid uppförandet af gånggrifterna var väl att på sina platser lägga de ofta väldiga stenblock som bilda taket. Konung Frederik VII i Danmark har emellertid sökt visa [2], huru detta för stenålderns folk kunnat vara möjligt genom att skjuta stenen uppför sluttningen af den grafven omgifvande högen, hvilken, såsom vi sett, ofta når upp just till väggstenarnas öfverkant.

Hvilka storartade bygnader ett folk som saknar kännedom om metaller kan åstadkomma, visas af kapten Cooks berättelse om en grafvård uppförd af invånarne på ön Tahiti, det högst utvecklade af alla senare tiders stenåldersfolk. Denna grafvård, som hade form af en pyramid med höga trappsteg på alla fyra sidorna, var bygd af hvit, tillhuggen och polerad korallsten, utan bindmedel mellan stenarna. Dess höjd var 13,40 meter (45 fot), längd 81,40 meter (274 fot) och bredd 26,50 (89 fot) [3].

Äfven från andra länder än Sverige känna vi en stor mängd grafvar af samma eller liknande form som den från vår stenålder.

Grafvar af samma slag som våra stendösar utan gång hafva en ganska stor geografisk utbredning. De finnas i sydöstra Norge [4] och södra Sverige, i

[1] Vid Uby på Själland ligger en gånggrift, hvars kammare är täckt af två stora stenar som lära vara klufna ur samma block. Madsen, Steenalderen (Kjöbenhavn, 1868), s. 12.

[2] »Bemærkninger angående oldtidens bygningsmåde af gravkamre og de så kaldte jättestuer», införda i den danska Antiquarisk tidsskrift, 1855—57, s. 88—101.

[3] Lubbock, Prehistoric times, 1:a uppl. (London, 1865), s. 385, der äfven andra dylika bygnader omtalas, hvilka äro uppförda af invånarne på Stilla hafvets öar, innan metallernas bruk blef kändt der.

[4] I Norge känner man dock endast en, som ligger nära Frederikshald.

Digitized by Google

Danmark, i norra Tyskland, der de i öster gå till Weichsels floddal, i Polen, Holland, Belgien, England, Irland och på Kanalens öar, i Frankrike, Spanien och Portugal. Man har äfven funnit dem i Schweiz — der de dock äro sällsynta, utom bland Jurabergen — samt i Savoyen och Italien (Etruria), på Corsica och Sardinien. I norra Afrika (Algeriet) äro de mycket talrika. Vidare finnas de på Morea, på Krim, på Svarta hafvets norra kust, i Palestina och slutligen i stor mängd i Indien. Många, i synnerhet af dem i sistnämda länder, skilja sig dock från våra dösar deruti, att både deras vägg- och takstenar äro tunnare, samt mera flata och regelbundna än i Nordens dösar; de närma sig härigenom mera de svenska fristående hällkistorna.

Gånggrifter förekomma mycket talrikt i Danmark; dessutom har man också i norra Tyskland, Nederländerna, Bretagne, på Kanalens öar, i England, Skotland och Irland funnit grafvar, som mer eller mindre likna våra gånggrifter. Äfven i några andra länder träffas visserligen grafbygnader med gång, men dessa hafva antingen, såsom de s. k. »allées couvertes» i Frankrike, gången i samma riktning som kammaren och af ungefär samma bredd som denna, eller också höra de till helt andra kulturperioder än de skandinaviska gånggrifterna.

Hällkistor med sådana runda öppningar som å den fig. 101 afbildade äro äfven kända från Tyskland (trakten af Merseburg), Frankrike, England, Tsjerkessien och Indien.

Alla här omtalade grafvar af samma former som våra från stenåldern höra dock icke till denna period. I många, t. ex. i de sydfranska och afrikanska stendösarna, finner man brons- och jernsaker, och kassierne i Indien bygga ännu i dag, såsom vi redan nämt, ett slags dösar åt sina döda.

Efter allt hvad man för närvarande känner, jordades de döda under stenåldern i Sverige alltid *obrända*. Stundom nedlades de *utsträckta* i grafven, stundom begrofvos de i *sittande* ställning.

Detta senare bruk återfinnes äfven hos flere folk utom Norden både under stenåldern och i senare tid. Så hittades t. ex. i en graf i Podolien femton sittande skelett, hvart och ett med en stenyxa i venstra handen. I Australien, hos kaffrerne i Afrika, hos indianerne i Nordamerika och på många andra ställen träffas denna sed. I Peru var det vanligt att åt liket gifva en sittande ställning; och de gamla mejikanerne satte den döde in i en murad graf på en stol. Såsom vi i det följande få se, har man äfven här i Norden någon gång träffat grafvar från jernåldern med liken sittande på trästolar.

I gånggrifterna äro stundom utmed kammarens väggar små nischer eller bås bildade genom kantresta, mot väggarna vinkelräta flisor eller små hällar, vanligen af kalksten, hvilka i allmänhet endast hafva en höjd af 45 eller 60 centimeter (1,5 eller 2 fot) och således äro betydligt lägre än sjelfva grafkammaren. Dessa små rum, hvilka innehålla ett eller flere lik, äro stundom

Digitized by Google

täckta med små hällar af samma slag som skiljeväggarna; de påminna om de små bås som finnas utmed väggen i grönländarens stuga (s. 18).

Utom lemningar af liggande och sittande lik har man emellertid i svenska grafvar från stenåldern äfven funnit en mängd menniskoben liggande i den största oordning. Det är sannolikt, att detta förhållande i några, kanske i många fall beror derpå, att benen efter de förut jordade liken rubbats vid nya liks införande i grafven. Och en sådan förklaring synes hafva skäl för sig, i synnerhet då man — såsom i den under namnet »Åsahögen» bekanta, af prosten Magnus Bruzelius år 1819 undersökta gånggriften vid Qvistofta i Skåne — i grafkammaren finner två lager af ben, af hvilka det undre, tätt sammanpackadt och oordnadt, genom ett qvarterstjockt sandlager var skildt från det öfre, der benen icke lågo i sådan oordning [1]. Det är troligt, att orsaken till det undre lagrets tillstånd bör sökas deri, att man, för att bereda plats åt nya lik, på minsta möjliga rum sammanpackat de i grafven förut befintliga benen och genom ett deröfver utbredt sandlager bildat ett nytt golf.

Med anledning af undersökningar i två gånggrifter vid Luttra och Slöta i Vestergötland har riksantiqvarien Hildebrand emellertid äfven sökt en annan förklaring, nämligen att benen stundom nedlagts i grafven först sedan köttet blifvit förstördt och skelettets olika delar skilda från hvarandra, samt att således de gånggrifter, i hvilka benen ligga hoppackade utan ordning, snarare äro att betrakta som ett slags benhus än som grafvar i vanlig mening [2].

Hos flere folk, både i äldre och nyare tider, har man nämligen iakttagit en sådan, i våra ögon besynnerlig sed, att behandla de döda. Så t. ex. berättar Schoolcraft [3], att, då en medlem af de kring de canadiska sjöarna boende indianstammarna dött, »liket insyddes i eller omvecklades med hudar eller bark och lades på ett högt ställe, i ett träd, på en ställning eller dylikt, för att skyddas för vilda djur; här förblef det, till dess köttet genom luftens inverkan blifvit skildt från benen. När flere lik på detta sätt förvandlats till skelett, hopsamlades benen på bestämda tider af året genom vissa dertill bland stammen utvalde män och nedlades i jorden, i stora gemensamma grafvar eller benhus, tillsammans med vapen, redskap och smycken. Många sådana benhus har man i senare tider funnit; de innehålla en stor mängd obrända menniskoben, liggande i den största oordning».

Andra exempel på ett liknande förfaringssätt med de döda äro kända både från Asien och Stilla hafvets öar.

Några svenska grafvar från stenåldern innehålla endast lemningar af ett lik; vanligen finner man dock ben af flere skelett i samma graf. I Vestergötlands gånggrifter och hällkistor har man flere gånger påträffat ben af femtio till hundra lik i hvarje graf; någon gång ännu flere. I gånggrifterna träffas ej sällan skelett eller spridda menniskoben äfven i gången.

[1] Iduna, h. 3, s. 328 (Stockholm, 1812).

[2] Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 1, s. 271, (Stockholm, 1864).

[3] Schoolcraft, Indian tribes of the United states (Philadelphia, 1851) b. 1, s. 102.

Digitized by Google

Både män, qvinnor och barn hvila i dessa grafvar, hvilka troligen böra betraktas som ett slags familjgrafvar.

Vid de dödas sida lades vanligen några vapen, redskap eller prydnader. Ofta finner man äfven i grafvar från denna tid lerkärl, hvilka nu endast innehålla jord; troligen hafva många af dem en gång innehållit födoämnen, som de döda ansågos kunna behöfva för lifvets fortsättning på andra sidan grafven.

En del af de stensaker, som finnas i grafvarna, synas hafva varit nya och obegagnade, då de nedlades; andra äro ofullständiga och några torde hafva blifvit med afsigt sönderslagna. Sådana sönderslagna saker äro också anträffade i engelska och franska grafvar från stenåldern; och, såsom vi i det följande få se, har man äfven i nordiska grafvar från senare delen af hednatiden funnit spår af en sådan afsigtlig förstöring af de jemte den döde nedlagda vapnen.

I sammanhang med den föreställningen, att tillståndet efter döden liknade jordelifvet, med samma behof och samma sysselsättningar, står utan tvifvel det redan anmärkta förhållandet, att många af de svenska stenåldersgrafvarna torde vara bygda så, att de liknade de lefvandes boningar. Samma bruk att bygga grafvarna i likhet med husen, i hvilka de lefvande bo, finna vi hos många andra folk. Kring de egyptiska pyramiderna, konungarnes hvilorum, finnas grafvar som hafva fullkomlig husform, fyrkantiga med platt tak, samt med uppåt sluttande och afsmalnande väggar och dörr; det inre är deladt i flere rum. Vid Pasargada ligger den persiske konungen Kyros' graf: ett hus med en liten port samt med sluttande tak, allt af huggen sten. Huset hvilar på en terrassformig grund. I Mindre Asien, Grekland, Etrurien och många andra länder har man åt grafvarna gifvit samma form som boningshusen egde [1].

I grafkamrarna från stenåldern eller i den omgifvande högen har man hos oss flere gånger påträffat ben af tama eller vilda djur, samt någon gång äfven skal af ätliga musslor, hvilket allt troligen är minne från grafölet. Stundom finner man äfven i eller tätt invid grafven en mängd bitar af lerkärl, hvilka tydligen blifvit med afsigt sönderslagna. Äfven i Grekland var det sed att krossa de lerkärl som användes vid graffesten.

Stendösarna betraktades fordom både i Norden och i andra länder som offeraltaren. Ehuru man nu vet, att de äro grafvar, är det dock mycket sannolikt, att offer förrättats på eller vid dem. Offer åt de döda, egnade åt dem under längre eller kortare tid efter begrafningen, hafva nämligen varit i bruk hos folk af olika stammar och på den mest olika bildningsgrad, hos inder, greker och romare, liksom hos lappar och finnar; äfven i den kristna kyrkan kunna dylika grafoffer spåras. Det är således i och för sig icke osannolikt, att sådana offer, under en eller annan form, redan under stenåldern varit i bruk här i Norden. Och man torde med skäl kunna se

[1] H. Hildebrand, Folkens tro om sina döda (Stockholm, 1874).

Digitized by Google

bevis för en sådan åsigt i de utan tvifvel för offer afsedda skålformiga fördjupningar af ett par tums vidd, som så ofta finnas på öfversidan af takstenarna till våra stendösar och gånggrifter (fig. 106). Äfven på hällkistornas täckstenar (fig. 107), liksom någon gång å gånggrifternas väggstenar, finnas dylika »skålar». Då dessa stenar varit obetäckta, kunde man visserligen föreställa sig, att »skålarna» tillkommit under någon senare tid än stenåldern. Men en sådan åsigt får föga sannolikhet för sig, då man ser, huru ofta dessa fördjupningar förekomma på stenålderns grafvar i olika delar af landet, och då man återfinner dem äfven på stendösar och gånggrifter i andra länder. I Skotland har man till och med träffat dem på insidan af väggstenarna till ett par gånggrifter.

Sådana skålformiga fördjupningar, vanligen kända under namnet »elfqvarnar», förekomma också, såsom vi i det följande få tillfälle att närmare

106. Stendös med skålformiga fördjupningar å takhällen, vid Fasmorup i Skåne.

visa, på fornlemningar från senare tider än stenåldern. Att de verkligen varit afsedda för offer, bevisas till fullo deraf, att man ännu i dag offrar i sådana elfqvarnar.

Dessa grafoffer, den omsorg hvarmed man sörjde för de dödas hvila, de vapen, redskap och prydnader, som man lät följa dem i grafven, allt detta antyder, att Sveriges invånare under stenåldern, liksom de flesta andra folk, haft någon föreställning om ett lif efter detta. Då vi alldeles sakna skriftliga underrättelser om denna aflägsna tid, kunna vi emellertid naturligtvis icke vänta att finna närmare upplysningar om de religiösa föreställningar, som Sveriges äldsta bebyggare haft.

Man har dock här i Sverige gjort några fynd från stenåldern, hvilka möjligen kunna ega något samband med den tidens religiösa bruk. Vid

Digitized by Google

flere tillfällen hafva nämligen fornsaker af sten anträffats, hvilka synbarligen blifvit med afsigt och med en viss omsorg nedlagda i jorden, ehuru vi icke ega någon anledning att betrakta dem såsom hörande till graffynd. Det synes derför icke vara osannolikt, att åtminstone några af dem blifvit nedlagda såsom offer åt gudarne eller af någon liknande orsak.

Såsom prof på sådana fynd från Sverige kunna vi anföra följande. På Ryssviks egor i Urshults socken, södra Småland, hittades år 1821 femton stora och väl slipade flintyxor, lika fig. 70, hvilka lågo »i en halfcirkel med de spetsiga ändarna mot öster». År 1863 gjordes ett liknande, ehuru mindre fynd vid Bro i Gellersta socken, Nerike; man fann der fem stora, väl slipade flintyxor af samma form, »liggande i rad på stranden af den till en del torrlagda Mosjön». Vid Knem i Tanums socken, norra Bohuslän, hittades år 1843 sju sågar, lika fig. 79, en spjutspets och en skrapa, alla af flinta, liggande bredvid hvarandra under en stenhäll. På Skarstads egor i Bro socken, Bohuslän, fann man äfven år 1843 tio flintsågar af samma form, »liggande tillhopa under en stenhäll». Äfven i Skee socken, Bohuslän, hittades för några år sedan tio dylika sågar liggande tillsammans; »de voro omgifna af näfver». Att sådana flintsågar så ofta hittas flere på ett ställe och tydligen blifvit med afsigt nedlagda, är ett förhållande, som redan för tretio år sedan väckte A. E. Holmbergs uppmärksamhet. Han säger nämligen om dem: »Vid förklaringen af dessa redskaps forna bestämmelse bör man icke förbise den omständigheten, att de ofta finnas flere tillsammans och merendels med omsorg hoplagda under en stenhäll, t. ex. såsom fig. *a*.»

Nordost

Sydvest

107. Plan af en hällkista med skålformiga fördjupningar å takhällen, nära Tanums kyrka i Bohuslän.

Dylika fynd äro äfven gjorda i torfmossar. Så hittades år 1863 i en torfmosse å Skedala egor nära Halmstad omkring tjugu flintsågar af samma form som de nyss beskrifna, »liggande tätt tillsammans».

a

Äfven i andra länder, t. ex. i Danmark, har man under stora stenar eller i torfmossar anträffat liknande fynd från stenåldern.

Digitized by Google

Befolkningen och dess utbredning. — Lapparnes stenålder.

Ofta träffar man den föreställningen, att Sveriges inbyggare under stenåldern varit af mycket olika kroppsstorlek med den nu här lefvande befolkningen. De i grafvarna från nämda tid anträffade skeletten hafva emellertid visat, att Sveriges invånare under den yngre stenåldern haft ungefär samma kroppslängd som de nu varande svenskarne. Professor von Düben säger i sin beskrifning öfver de ur gånggrifterna vid Luttra och Slöta i Vestergötland år 1863 upptagna benen: »En mängd lårben samt öfver- och underarmben äro mätta. De visa talrika variationer i storlek och groflek, men häntyda icke på någon för gånggrifternas folk normal kroppstorlek öfver eller under nutidens medelmåtta.» Till samma åsigt har Gustaf Retzius kommit vid undersökning af de menniskoben han upptagit ur andra svenska grafvar från stenåldern.

En synnerligen vigtig fråga är naturligtvis den: Till hvilken **folkstam** hörde Sveriges invånare under stenåldern?

Det är egentligen genom att studera de i grafvarna från denna tid funna hufvudskålarna, som man sökt svara på denna fråga. Då emellertid, såsom vi af det föregående sett, inga grafvar från den nordiska stenålderns äldre del äro kända, kunna vi ej vänta att på denna väg få upplysning om annat än förhållandet under periodens senare tid.

Redan för mer än tretio år sedan försökte professor Nilsson att genom mätningar af några i sydskandinaviska grafvar funna hufvudskålar finna svaret på nyssnämda fråga. Sådana fynd voro emellertid då kända i allt för litet antal, för att man af dem kunnat med säkerhet se, hvilken hufvudskålsform under nämda tid varit den vanliga. De förnämligast i danska gånggrifter funna hufvudskålar, som kommit till professor Nilssons kännedom, syntes honom »förete en påfallande likhet med lapparnes». »Man har således, säger han i första upplagan af Skandinaviska nordens urinvånare [1], allt skäl att antaga, att lappfolket är den sista qvarlefvan i vår nord af den folkstam, som bygt dessa grifter, samt tillverkat och begagnat de i dem förvarade redskapen af sten, djurben m. m.»

Sedan detta skrefs, har man emellertid genom undersökningar af stenåldersgrafvar i olika delar af Skandinavien — i synnerhet i Vestergötland och Danmark — betydligt utvidgat kännedomen om hufvudskålarnas form hos stenålderns nordbor. Men flertalet af dessa nyfunna hufvudskålar äro, såsom professor von Düben och Gustaf Retzius visat, af en helt annan form än lapparnes. De äro nämligen långsträckta (»dolikokefala»), under det att lapparnes hufvuden utmärka sig genom sin korthet, äro »brakykefala». Vanligen äro hufvudskålarna från stenåldern till och med ännu mera långsträckta än de nu varande svenskarnes.

[1] Andra kapitlet, s. 11; jemför andra upplagan af Stenåldern, s. 105.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

Det som härvid synes förtjena synnerlig uppmärksamhet är emellertid det märkliga, både af Düben och Retzius anmärkta förhållandet, att man ofta i samma graf, som inneslutit flere lik med dolikokefal hufvudskålsform, finner ett eller ett par med tydligt utpräglad brakykefal form (fig. 108 och 109). Man måste således antaga, att en mindre del af Sveriges invånare under den yngre stenåldern varit brakykefaler, men att det stora flertalet varit dolikokefaler, och det i ännu högre grad än landets nuvarande inbyggare.

www.retool.com.cn

I den år 1866 utgifna andra upplagan af sitt arbete om stenåldern (s. 185) säger också professor Nilsson om den i en gånggrift på Möen funna hufvudskål, på hvilken han i första upplagan egentligen stöder sin åsigt:

108. Kort (brakykefal) hufvudskål. $^1/_3$. Förhållandet mellan längd och bredd är 100 : 85,5.

109. Lång (dolikokefal) hufvudskål. $^1/_3$. Förhållandet mellan längd och bredd är 100 : 72,9.

108, 109. Två hufvudskålar funna i den år 1872 undersökta gånggriften vid Karleby i Vestergötland (se fig. 95—97).

»Den synes mig nu utgöra ett märkvärdigt undantagsfall och bevisa, att en blandning någon gång redan då egt rum mellan den äldsta befolkningen, som sannolikt tillhörde lappfolket, och den invandrade, starkare folkstammen, som bygde gånggrifterna».

Äfven i Danmark har man, om än i mindre grad, anmärkt den blandning af dolikokefaler och brakykefaler, som synes hafva funnits i Sverige under stenåldern. Den bekante franske forskaren Quatrefages fäste nämligen för några år sedan uppmärksamheten derpå, att man bland de i en gånggrift vid Borreby på Själland funna hufvudskålarna kunde urskilja två typer, den ena finare och mera dolikokefal, den andra gröfre och mera brakykefal[1].

[1] Compte-rendu du congrès de Bruxelles 1872, s. 425.

Digitized by Google

Kort förut hade den utmärkte tyske vetenskapsmannen professor Virchow i Berlin offentliggjort en beskrifning på de i Kjöbenhavns museum förvarade hufvudskålarna från Danmarks hednatid [1]. Såsom resultat af sina mätningar på skallarna från stenåldern förklarar han först och främst, att icke ens de från Möen äro lika lapparnes hufvudskålar, ehuru professor Nilsson ansett just dem ega en sådan likhet. Deremot säger han (s. 71) sig »i allmänhet hafva erhållit det intryck, att den nydanska typen mest närmar sig de i Borrebygånggriften funna skallarna.» »Han vore derför färdig att antaga, att i sjelfva verket redan under stenåldern förfäderna till den nuvarande befolkningen bott i landet.» I sammanhang hvarmed det bör nämnas, att han äfven anmärkt likheten mellan nysvenskarnes skallar och de i vestgötagånggrifterna funna hufvudskålarna. »I alla händelser, säger han slutligen (s. 80), torde man kunna tills vidare antaga, att de svenska stenåldersskallarna hafva större likhet med de nysvenska hufvudskålarna än med flertalet af dem man för närvarande känner från danska stenåldersgrafvar. Skulle det vidare bekräfta sig hvad jag visserligen blott efter ögonmått nämt, att de nydanska skallarna mera närma sig den brakykefala formen, så kunde det synas, som om hvart och ett af de båda folken redan i stenålderns grafvar återfinner sin nuvarande typ.»

Skulle än framtida forskare icke komma till samma resultat, kunna vi dock ej frånkänna Virchows sist anförda yttrande all betydelse. Det är nämligen i hög grad sannolikt, att det rinner något af det nordiska stenåldersfolkets blod i de nu lefvande skandinavernes ådror. Ty äfven om Nordens befolkning efter stenålderns slut mottagit nya tillsatser, är det föga troligt, att ett folk, hvilket hunnit den utveckling som stenålderns nordbor, kunnat helt och hållet utrotas.

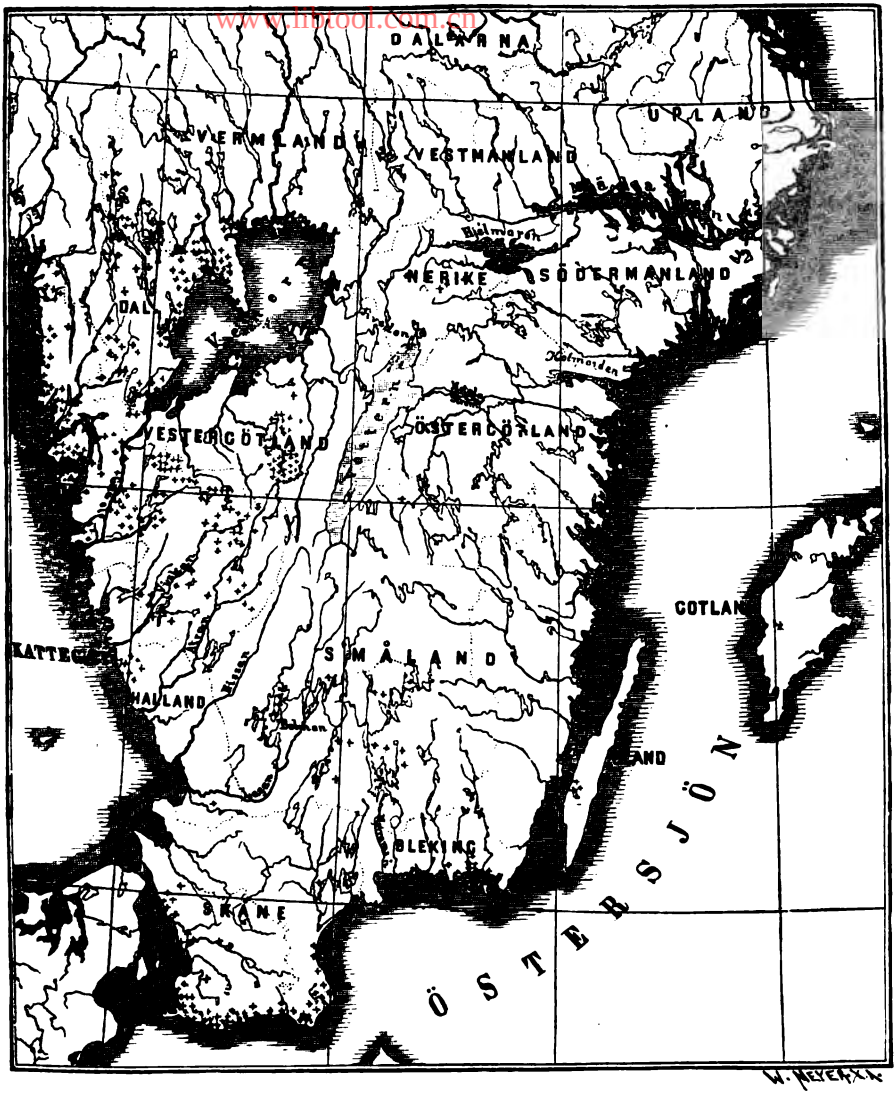
En fråga, hvars besvarande vi måste öfverlemna åt framtiden, är, om den blandning af två hufvudskålstyper, hvilken man anmärkt i grafvarna från vår yngre stenålder, kan anses häntyda på, att under stenåldern någon större eller mindre ny invandring egt rum till Sverige. Nyss anförda yttrande af professor Nilsson visar, att han antager en sådan invandring.

Flere upplysningar än om den folkgrupp, till hvilken Sveriges invånare under stenåldern hörde, få vi af grafvarna och fynden om den ej mindre vigtiga frågan, hvilken del af landet var bebodd redan under denna aflägsna tid. Säkraste svaret på denna fråga få vi af grafvarna från stenåldern, hvilka lyckligtvis, såsom vi af det föregående sett, i allmänhet hafva ett sådant yttre, att de redan derigenom kunna med lätthet igenkännas såsom förskrifvande sig från denna period. För att gifva en öfversigt öfver dessa grafvars utbredning i Sverige meddela vi här ett utkast till en karta, upptagande alla de grafvar från stenåldern som nu äro kända (fig. 110). Häraf se vi, att åtminstone

[1] Virchow, »Die altnordischen schädel zu Kopenhagen» i Archiv für anthropologie, b. 4, s. 55 o. f. (Braunschweig, 1870).

Digitized by Google

största delen af Götaland samt vissa delar af Vermland, Nerike och Södermanland redan före stenålderns slut haft en mer eller mindre tät befolkning. Äfven från andra delar af Sverige, ända upp till Vesterbotten, känner man visserligen spridda stensaker af samma slag som i de södra landskapen. Men

110. Karta öfver stenåldersgrafvarnas utbredning i Sverige. — Hvarje rödt kors utmärker en eller flere grafvar.

då man vet, att sådana stensaker begagnats också efter stenålderns slut, och då man således icke kan betrakta hvarje fornsak af sten som ett minne från stenåldern, torde det ännu vara ovisst, huru stor del af Sverige nordanskogs varit bebodd före denna periods slut.

Digitized by Google

I allmänhet torde endast de delar af Sverige som ligga vid hafvet, sjöarna och de större vattendragen varit bebodda. I det inre af landet finner man mera sällan minnen från denna tid.

De flesta minnena från stenåldern, både de fasta och de lösa, träffas i landets södra och vestra delar. Utan jemförelse rikast på fornsaker från denna tid är Skåne, i hvilket landskap, som endast innefattar en åttondedel af Götaland, man funnit mer än tre fjerdedelar af alla från hela Sverige nu kända stensaker af de till stenåldern hörande formerna. Härtill kommer, att de allra flesta skånska stensakerna äro funna på slättbygden utmed kusten, under det att endast jemförelsevis få sådana saker hittats i landskapets vidsträckta inre, mera skogbeväxta och bergiga trakter. Häraf framgår, att Skånes kusttrakter under stenåldern utgjort den tätast bebygda delen af Sverige.

Näst Skåne äro de södra och vestra kusttrakterna — Bleking, Halland och Bohuslän — samt Vestergötland, Dal och sydvestra delen af Vermland rikast på grafvar och andra minnen från stenåldern och synas således hafva jemte förenämda landskap varit stenålderns förnämsta bygder i Sverige. Å slättlandet kring Falköping finnes ännu, trots tusenårig odling, en större mängd grafvar från stenåldern än annorstädes.

Rika på minnen från denna tid äro äfven vissa trakter af Småland, i synnerhet kustnejden vid Östersjön och den del af det inre som ligger kring de stora sjöar och vattendrag, hvilka medelst de genom Bleking och Halland gående floderna stå i förbindelse med hafvet.

Så mycket mera anmärkningsvärdt är det då, att ingen enda graf från stenåldern är känd från hela den östra kusten, och att äfven de lösa fornsakerna från samma tid, så talrika i de vestra kusttrakterna, mycket sällan anträffas i de östra, norr om Kalmar sund, samt att både grafvar och fornsaker från stenåldern äro mycket sällsynta å de på minnen från hednatidens senare del så ovanligt rika öarna Öland och Gotland.

En omständighet som förtjenar vår särskilda uppmärksamhet är, att de olika fornsakstyperna och grafformerna icke äro likformigt fördelade inom den del af Sverige som varit bebodd under stenåldern [1].

De stensaker af den äldre stenålderns typer (fig. 1—6), som hittills äro kända från Sverige, hafva nästan alla blifvit funna i Skåne. Och i detta landskap har man äfven träffat ett jemförelsevis stort antal af ett slags till den yngre stenålderns äldsta tid hörande flintyxor (fig. 111), hvilka i landet norr om Skåne äro vida mera sällsynta [2].

---

[1] Att arbeten af flinta i Skåne äro jemförelsevis vida allmännare än i de andra landskapen, hafva vi redan anmärkt. I Skåne äro mer än sex sjundedelar af alla stensakerna förfärdigade af flinta, under det att i Svealand flintsakerna knapt utgöra en sjundedel af det hela. Utom Skåne är det endast i Halland, Bohuslän och Vestergötland som man funnit flere arbeten af flinta än af andra stenslag. — Se författarens föredrag vid kongressen i Stockholm (s. 174).

[2] Se författarens afhandling om de olika typerna af flintyxor, i Tidskrift för antropologi, h. 1 (Stockholm, 1875).

Digitized by Google

Allt detta synes visa, att Skåne varit icke blott den tätast, utan äfven den tidigast bebygda delen af Sverige.

Ännu märkligare torde fördelningen af de olika grafformerna i landet vara. Vid redogörelsen för dessa hafva vi på skäl, som det skulle hafva blifvit för vidlyftigt att der anföra, uttalat den åsigten, att de fyra vigtigaste af dessa grafformer följt efter hvarandra i följande tidsordning: 1) stendösar, 2) gånggrifter, 3) fristående hällkistor och 4) de af jordhögar eller stenrösen täckta stenkistorna, hvilka sist nämda tillhöra stenålderns slut, liksom de äfven under bronsålderns första tid voro i bruk.

Nu visar det sig, att stendösar endast finnas i Skåne, Halland och Bohuslän, samt på ön Öland, der dock blott fyra, alla belägna helt nära hvarandra, äro kända. Med undantag af denna enstaka liggande grupp, finnas således stendösarna, den äldsta nu kända grafformen från stenåldern, endast i Skåne och utefter vestra kusten. Den nordligaste i Sverige ligger vid Massleberg i Skee socken, i Bohusläns nordligaste härad (fig. 90); från Norge känner man endast en enda, liggande ej långt från den bohuslänska gränsen.

De i ålder troligen närmast efter dösarna följande grafvarna, gånggrifterna, äro ganska talrika i Skåne, men i synnerhet i Skaraborgs län af Vestergötland; några finnas äfven i Bohuslän. Af de omkring 140 gånggrifter som för närvarande äro kända i Sverige ligga mer än 110 i Skaraborgs län, de flesta i trakten af Falköping.

Två grafvar, som synas hafva varit af samma form som gånggrifterna, äro funna i Nerike och vestligaste delen af Södermanland. Man vet dock icke med visshet, om de tillhöra denna tid [1].

Från den till Elfsborgs län hörande delen af Vestergötland känner man endast en eller två stenåldersgrafvar med tydlig gång; de afvika dock betydligt från de egentliga gånggrifterna.

111. Oslipad flintyxa, äldre form. Skåne. 1/3.

I andra delar af Sverige än de nu uppräknade känner man för närvarande ingen gånggrift, således icke i Dal och Vermland, icke i Bleking, Småland och Östergötland, icke på Öland och Gotland, i hvilka trakter man deremot funnit stenåldersgrafvar af andra, yngre former.

Hällkistorna, hvilka synas vara de yngsta grafvarna från stenåldern, hafva en vida större utbredning än stendösarna och gånggrifterna.

»Fristående» hällkistor — det vill säga de, hvilkas öfversta del är obetäckt — finnas ganska talrikt i Vestergötland, i synnerhet i den till Elfsborgs län hörande delen, i Bohuslän, Dal och sydvestra Vermland.

[1] De äro afbildade i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 3, s. 302 o. 359 (Stockholm, 1873).

Digitized by Google

De af en jordhög eller ett stenröse täckta stenkistorna som tillhöra stenåldern äro funna i nästan alla de landskap, der de andra, äldre grafformerna förekomma, såsom i Skåne, Halland och Bohuslän, i Vestergötland — både Elfsborgs och Skaraborgs län — i Dal och Nerike. Men de förekomma äfven i Bleking, Småland och (sydvestra) Östergötland, samt på Gotland, således i trakter, der man hvarken funnit stendösar, gånggrifter eller »fristående» hällkistor.

www.libtool.com.cn

Om stendösarna böra vi anmärka, att de städse ligga i närheten af hafvet, sällan mer än en mil från den nuvarande hafskusten. De andra nu omtalade slagen af grafvar från stenåldern träffas visserligen, såsom vi sett, ofta långt från hafvet; men de ligga nästan alltid i närheten af en sjö eller en ström, som står i förbindelse med hafvet, och som vanligen ännu är eller fordom varit betydande.

Allt detta utvisar, såsom oss synes, på ett afgörande sätt, att Skåne och vestra kusten af Sverige blifvit först tagna i besittning af de äldsta inbyggarne; att befolkningen sedan utbredt sig steg för steg mot norr och nordost och inträngt i det inre af landet, i det den följt flodernas lopp och de stora sjöarnas stränder eller Östersjöns kust; samt att de östra delarna af landet — Småland och Östergötland — äfvensom Gotland först mot stenålderns slut fingo en nämnvärd befolkning.

Huru ringa betydelse bosättningen utmed landets östra kust egde i jemförelse med den i de vestra landskapen, visas på ett synnerligen tydligt sätt i Södermanland, der minnena från stenåldern äro mycket sparsammare i den utmed Östersjön liggande delen än i den sydvestra, i Vingåkerstrakten[1]. Förklaringen torde böra sökas deri, att från den vigtiga bygden i norra hälften af Vestergötland en gren sträckt sig genom Nerike till vestra Södermanland.

Ett vigtigt resultat af det föregående är, att den första invandringen af det folk, som lemnat efter sig de minnen vi nu studerat, måste hafva kommit från söder eller kanske rättare sydvest, det vill säga öfver Danmark.

Denna riktning från sydvest är så mycket mera anmärkningsvärd, som riktningen från sydost och förbindelsen med länderna österut under de följande perioderna ända till de sista århundradena varit af en så öfvervägande betydelse för vårt land.

Då man känner, hvilken rol Öland och Gotland spelat under jernåldern, förtjenar det särskildt vår uppmärksamhet, att minnena från stenåldern äro så sparsamma på dessa öar.

Utom de nästan endast i södra och mellersta Sverige funna minnen från stenåldern, som vi hittills betraktat, har man äfven i norra delen af

[1] Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 3, s. 425.

Digitized by Google

vårt land funnit åtskilliga fornsaker af sten, vanligen skiffer, hvilka visat sig icke gerna kunna hafva tillhört den »sydskandinaviska» stenåldern och samma folk som det, hvilket bygt stendösarna och gånggrifterna[1]. Dessa fornsaker, hvilka man kallat »arktiska» och af hvilka några prof ses fig. 112—118, hittas nästan endast i Lappland och Norrland, der stensaker af »sydskandinaviska» typer äro mycket sällsynta. Att de sist nämda förskrifva sig från ett annat folk än de »arktiska» framgår äfven deraf, att dessa båda slag af stensaker aldrig blifvit, så vidt man vet, funna tillsammans, äfvensom deraf, att de senare visa stor öfverensstämmelse med dem som hittas i Finland och andra af lappar, finnar eller närbeslägtade folk bebodda nordliga länder, der stensaker af samma former och samma ämne som de »sydskandinaviska» äro så godt som okända.

Allt detta synes tala för det antagande, som man i senare tid gjort, att de så kallade »arktiska» stensakerna äro minnen från de i Sverige boende lapparne och från den tid, då detta folk ännu var obekant med metallernas bruk. Det jemförelsevis stora antal sådana stensaker, som träffas i de af lappar nu icke bebodda norrländska kustlandskapen från Vesterbotten till Gestrikland samt i Dalarna, torde emellertid antyda, att lappar fordom bott i sydligare trakter än nu.

Någon gång, ehuru mycket sällan, har man äfven i Svealand söder om Dalarna och Götaland hittat de för den arktiska stenåldern egendomliga spjutspetsarna och knifvarna af skiffer[2] och det är för närvarande svårt, kanske omöjligt, att förklara detta förhållande. Hafva äfven söder om Dalelfven lappar en gång funnits, om än i mindre antal? Eller hafva skiffersakerna begagnats af de sydskandinaviska stenåldersfolken, i hvilket fall vi väl få antaga, att dessa fått dem från sina nordliga grannar, då den stora likheten i ämne och form synes tala för ett gemensamt ursprung?

Redan innan fynden af de arktiska stensakerna ådragit sig allmännare uppmärksamhet i Sverige uttalade sig von Düben, den utmärkte kännaren af Lappland och lapparne, på följande sätt om lapparnes invandring i Sverige och utbredning i landet: »Lapparne hafva, det visar allt, norr om Bottnen vandrat in i landets nordligaste delar på en tid, då de ännu endast nyttjade ben- och stenredskap, sannolikt mest blott de förra, ty lämplig sten var i dessa land sällsynt, man hade blott qvarts och skiffer, hvarför man icke heller lärt sig väl arbeta stenredskap. De hafva, som husdjur, dit medfört hunden och möjligen, ja troligen, äfven renen. Derifrån hafva de vida senare, sannolikt först då de lärt känna metallers bruk, ströfvat ned till landet kring

[1] Se professor Ryghs föredrag vid kongressen i Stockholm (s. 177), samt författarens afhandling »Om minnen från lapparnes stenålder i Sverige», införd i Vitterhets, historie och antiqvitetsakademiens månadsblad 1874 (s. 97), samt i redogörelsen för kongressen i Stockholm (s. 188).

[2] Från Svealand (utom Dalarna), der mer än 2 300 sydskandinaviska stensaker äro funna, känner man endast tolf spjutspetsar och knifvar af skiffer; och från Götaland, der mer än 44 000 sydskandinaviska fornsaker af sten äro tillvaratagna, känner man endast fem spjutspetsar af skiffer.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

112. Hålmejsel. Vesterbotten. 1/2.

113. Spjutspets. Helsingland. 1/2.

114. Spjutspets. Norrland. 1/2.

115. Hålmejsel. Medelpad. 1/2.

116. Spjutspets. Ångermanland. 1/2.

117, 118. Yxa sedd från två sidor. Vesterbotten. 1/2.

112—118. »Arktiska» (lappska) fornsaker af skiffer.

Digitized by Google

61° nordlig latitud[1]. Vid denna polhöjd finnas de i de första historiska och sagoberättelserna; der hafva de fått sin största utbredning möjligen efter digerdöden; der äro de sedan dess, allt efter olika lokala och administrativa förhållanden, dels ökade, oaktadt absorption i den öfriga folkmassan, dels minskade, utgångna eller undanträngda så väl mot norden som in mot fjällen»[2].

Då det således verkligen synes vara mer än sannolikt, att man i vårt land funnit lemningar af två olika folk, som här genomlefvat sin stenålder, så torde vi böra dröja ett ögonblick vid frågan om det tidsförhållande, i hvilket den arktiska stenåldern står till stenåldern i södra Skandinavien. Har den förra, i Sverige, börjat tidigare eller senare än den andra? Hafva lapparne blifvit bekanta med metaller samt upphört att begagna vapen och verktyg af sten före eller efter den sydskandinaviska stenålderns slut?

På den förra frågan torde man för närvarande icke kunna gifva något bestämdt svar, då man hvarken vet, när lapparne eller södra Sveriges första inbyggare vandrat in i landet.

Den senare frågan kunna vi väl deremot utan tvekan besvara så, att lapparne lärt känna metaller först efter den sydskandinaviska stenålderns slut. Ett af de vigtigaste skälen för denna åsigt är det märkliga förhållandet att, såsom redan professor von Düben anmärkt, lapparne fått namnen på alla metaller från sina skandinaviska grannar. Så kommer det lappska namnet på jern rauta tydligen af det fornnordiska uttrycket för myrmalm rauði; koppar heter på lappska kuoppar eller air, det fornnordiska eir (koppar); och lika mycket i ögonen fallande är likheten mellan de svenska namnen på stål, guld och tenn samt de lappska benämningarna derpå: stale, gåll och tadne[3].

Om, såsom man antagit, de af Tacitus omtalade fenni äro lapparne — norrmännen kalla ju ännu lapparne »finner» — så voro lapparne troligen ännu i första århundradet efter Kristi födelse obekanta med metaller. »Deras enda tillit, säger han, äro pilarna, dem de spetsa med ben i stället för jern.» Men vid denna tid kände södra Skandinaviens inbyggare redan jernets bruk och hade i århundraden varit förtrogna med bronsens.

Lapparne lära till och med ända in i senaste tid begagnat vapen och verktyg af sten, ehuru de sedan länge känt jern och stål. Så har man en uppgift om, att spjutspetsar af sten ännu i slutet af förra århundradet begagnades af lapparne i Enare lappmark för att fälla vildren, i det de fästes på springfjädrar af enträd i rengrafvarna. Och i Kemi lappmark lär för icke många årtionden tillbaka stenmejslar hafva begagnats till »bortskafvande af hårbeklädnaden från uppblötta renhudar».

Det är derför möjligt, att några af de spjutspetsar och verktyg af skiffer, som vi betrakta såsom minnen från lapparnes stenålder, icke äro syn-

[1] Denna breddgrad går genom nordligaste delen af Gestrikland och något norr om Falun.

[2] Düben, Lappland och lapparne, s. 398.

[3] Düben, Lappland och lapparne, s. 306.

Digitized by Google

nerligen gamla; å andra sidan synas de omständigheter, under hvilka flere af dem äro funna, tala för att åtminstone dessa under mycket lång tid legat i jorden.

www.libtool.com.cn

Stenålderns slut. — Stensakers användande derefter. — Vidskepliga föreställningar om dem.

Att den stenålder, med hvars minnen vi här egentligen syselsatt oss, den »sydskandinaviska stenåldern», omfattar en mycket lång tid, visas både af den stora mängd fornminnen af olika slag, som från denna aflägsna period bevarats till våra dagar, och af det redan anmärkta förhållandet, att vi kunna skönja ett betydande framåtskridande, om vi jemföra med hvarandra arbetena från vår stenålders början och slut. Mellan den tid, då arbeten af samma slag som fig. 1—6 voro det yppersta man kunde åstadkomma, och den tid, då man förmådde ur den omedgörliga flintan framlocka sådana mästerverk som fig. 51, måste vi nämligen antaga, att en lång följd af århundraden, kanske af årtusenden, hafva förflutit, i synnerhet som vi böra ihågkomma, att erfarenheten från andra folk visar, huru långsamt framstegen följa hvarandra, då fråga är om en så låg grad af odling som den Sveriges inbyggare under den äldre delen af stenåldern intogo.

På den frågan, när **stenålderns slut** inträffat i Sverige, kunna vi för närvarande ej gifva annat svar, än att det troligen skett mer än tusen år före Kristi födelse, således åtminstone ungefär tre tusen år före våra dagar. En närmare kännedom om vår bronsålder gifver nämligen vid handen, att denna periods början, och således äfven stenålderns slut, i Sverige inträffat senast vid nämda tid. Möjligen är dock stenålderns slut ännu mera aflägset. En så försigtig forskare som etatsrådet Steenstrup vågar till och med säga: »Med faraonernes bygnader äro våra stendösar och gånggrifter åtminstone samtidiga, om de icke, hvilket ej synes onaturligt för tanken, redan då stodo här som tusenåriga minnesmärken».

I de gamla kulturländerna vid Medelhafvet hade stenåldern slutat långt tidigare[1]. Ända till kejsartiden synes dock en tradition om denna menniskoslägtets barndomstid hafva bibehållit sig, att döma af skalden Lucretii yttrande, att »de äldsta vapnen varit händer, naglar och tänder samt stenar och grenar; sedan blefvo jernet och kopparn upptäckta. Men förr blef kopparns bruk kändt än jernets». Vi återfinna här hela treperiodssystemet.

I Italiens och Greklands klassiska jord, i Mindre Asien och Egypten, i Indien, Kina och Japan, liksom i Amerika och på Stilla hafvets öar, ja snart sagdt i alla delar af verlden har man funnit minnen från stenåldern. Men under det att denna period för årtusenden sedan var slutad i de flesta europeiska

[1] Herodotos berättar dock, att de i perserkonungens här tjenande etioperne ännu på Xerxes' tid, således omkring 500 år före Kristi födelse, hade pilspetsar af sten.

Digitized by Google

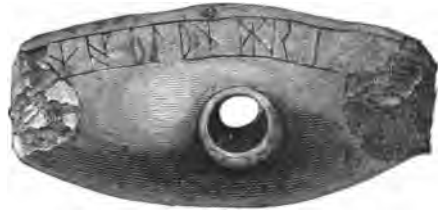
länder, har den i andra trakter, i synnerhet i Nya verlden, fortvarat ända in i våra dagar.

Äfven sedan metallernas bruk blifvit kändt, fortfor man länge att begagna vapen och verktyg af sten. Under bronsåldern, då den dyra bronsen måste hemtas till Norden från fjerran liggande länder, var det naturligt, att man hellre använde den billiga stenen än den kostbara metallen, t. ex. till de så lätt förlorade spjut- och pilspetsarna, eller till sådana mycket råämne fordrande saker som de tunga stridsyxorna, särdeles som stenen i dessa fall gjorde nästan lika god verkan som metallen. Många fynd från bronsåldern i Norden, liksom i andra länder, hafva innehållit vapen och verktyg af sten; och dessa fynd höra icke endast till bronsålderns början, utan äfven till dess senare del.

Om vapen af sten någon gång begagnats här i Norden äfven efter jernålderns början, har det kanske mera varit för den trolldomskraft som tillskrefs dem, än af andra orsaker. Så berättas det, att Örvar Odd af en gubbe i Hunaland fått tre »stenpilar», hvilka visade sig vara mera mäktiga mot trolldom än de berömda pilar, »Gusesnöt», som Odd erhållit af sjelfva finnkonungen.

Att några af de stenyxor man hittat i jorden varit i händerna på jernålderns folk, bevisas bland annat deraf, att man i Upland funnit en sådan yxa, försedd med runinskrift, hvilken ej kan vara äldre än jernålderns början (fig. 119).

Långt sedan stenverktygen upphört att begagnas i det dagliga lifvet, finner man dem mångenstädes i bruk vid religiösa förrättningar.

119. Stenyxa med runinskrift funnen i Upland. $^2/_3$.

I Egypten användes vid likens balsamering »en skarp etiopisk sten» till att öppna kroppen. Man har också några gånger funnit tunna flintknifvar i de egyptiska grafvarna. Å en i Egypten hittad flintknif är med hieroglyfer skrifvet namnet på en officer, Ptamnes.

Äfven liken af guanchernes höfdingar på Teneriffa uppskuros med obsidianknifvar af personer, som voro särskildt utsedda dertill. Af Gamla testamentets skrifter se vi, att judarne vid omskärelsen begagnade knifvar af sten. Äfven hos romarne finna vi spår af stenverktygs användande vid vissa heliga förrättningar.

Sedan stensakerna kommit ur bruk, föll deras rätta betydelse snart i glömska. När de sedan anträffades i jorden, gåfvo okunnigheten och vantron sin förklaring öfver deras ursprung och bestämmelse. Stenyxorna kallades »åskviggar» — i Norden »torviggar» — och ansågos vara det dödande i åskstrålen. Tor håller i handen en sådan vigg eller hammare af sten, med hvilken han slår efter trollen; detta är, enligt en ännu i Sverige gängse tro,

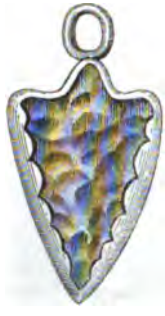
Digitized by Google

åskan. Då torviggen träffar jorden, slår åskan ned. Härvid drifves stenen djupt ned i jorden. På Gotland trodde man för ej länge sedan, att åskviggen drefs ned sju alnar i jorden, hvarpå han efter sju års förlopp åter kom i dagen, sedan han under tiden stigit åt jordytan en aln hvarje år.

www.fibtool.com.cn

Denna åsigt om stenyxornas ursprung, som ännu är vida utbredd i vårt land, återfinnes märkvärdigt nog i nästan alla trakter på jordklotet. Redan för två tusen år sedan fans den i Hellas.

I följd af sitt ursprung från åskans gud och trollens besegrare anses också »torviggarna» vara ett utmärkt skyddsmedel mot åska och trolldom. Derför är det ofta omöjligt, eller åtminstone mycket svårt, att förmå personer sälja fornsaker af sten, emedan de tro sig då förlora en skyddande talisman. Så förvaras i Visby museum en stenyxa, som tillhört en qvinna på Gotland, hvilken länge vägrade att lemna den ifrån sig och först förmåddes dertill, sedan åskan, utan att fästa afseende vid »torviggens» närhet, slog ned i ett bredvid hennes boning beläget kyrktorn.

120. Pilspets af flinta infattad i silfver. Från Skotland. $^1/_1$.

121. Stenyxa med grekisk inskrift. Egypten. $^1/_1$.

122. Pilspetsen fig. 120 sedd från andra sidan.

För att skydda nybygda hus mot åska och andra olyckor brukade man ännu i förra århundradet sticka en stenyxa eller en flintknif in i väggen eller under tröskeln.

Följande prof på de olika sätt, hvarpå stensakerna ända in i vår tid gjort tjenst som skydd mot trolldom eller såsom lyckobringande, torde förtjena anföras.

En stor stenyxa begagnades länge af sin egarinna på Gotland till att hängas ned i bryggkaret för att hindra trollen förstöra brygden. En bonde i Vermland använde för några årtionden sedan stenyxor som sänken på en fiskryssja och trodde sig märka, »att fisken med mycket större begärlighet går i de redskap, på hvilka man begagnar stenyxor till sänken». Och en bonde i samma trakt förvarade en flintdolk bland säden i sin loge, »der han gjorde stor nytta».

Digitized by Google

Då en nämdeman i Jönköpings län omkring år 1860(!) skulle afbränna sitt svedjeland, plägade han, innan han antände, uttaga en i chiffonieren omsorgsfullt förvarad »åskvigg», en stenyxa med ett genom skafthålet draget snöre. Denna yxa lät han en dräng släpa tre slag rättsyls i mullen, rundt omkring svedjelandets yttergräns, på det att ingen vådeld skulle utbrista och antända skogen derinvid. Sedan inlades yxan åter i chiffonieren för att på samma sätt användas det följande året.

Äfven mot sjukdomar hos menniskor och djur anses de gamla yxorna ega en underbar kraft. Statens historiska museum eger en stenyxa från Bleking, hvars egg blifvit sönderstött och gifven som läkemedel åt sjuka kreatur. Samma läkande kraft tillskrifves äfven sländtrissorna af sten, ehuru dessa icke äro äldre än jernåldern.

Ett af de märkligaste exemplen på stenyxornas användande som amuletter hafva vi i den fig. 121 afbildade egyptiska yxan, hvilken på båda sidor är betäckt med en mystisk inskrift, ganska väl ristad i den utomordentligt hårda stenen; bokstäfverna äro grekiska af den form, som var vanlig under tredje och fjerde århundradena af vår tidräkning. En annan stenyxa med grekisk inskrift är funnen i Grekland.

Under det att stenyxorna betraktats som åskviggar, har man i flintpilarna dels sett åskgudens med blixten nedslungade vapen, dels »elfvaskott». I Skotland och Irland trodde man nämligen förr, att flintpilarna, som hittas på marken, äro afskjutna af elfvorna, hvarför de ock ansågos kunna skydda mot de af elfvorna i synnerhet mot kreaturen sända sjukdomar och annat ondt. Derför buros de också ofta som amuletter. Fig. 120 visar en sådan pilspets af flinta infattad i silfver och buren af en skotsk dam för ett halft århundrade sedan. Flera andra i silfver infattade och troligen som amuletter burna flintpilar äro kända både från de britiska öarna och från andra länder. Å ett grekiskt eller etruskiskt halsband af guld, som nu förvaras i Britiska museet, hänger i midten en i guld infattad pilspets af flinta[1].

[1] Montelius, Sveriges forntid, texten, s. 162.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

BRONSÅLDERN.

(Till omkring Kristi födelse).

Olika åsigter om bronsålderns början.

Bronsen har såsom den första till vapen och verktyg använda metallen under en lång följd af århundraden och i vidt skilda delar af verlden för menniskoslägtets utveckling varit af en betydelse, som man först i våra dagar lärt att till fullo uppskatta.

Då bronsen är en blandning af koppar och någon annan metall — i äldsta tider vanligen tenn — men jernet en enkel metall, har det visserligen förefallit mången svårförklarligt, hvarför bronsen af så många folk och i så långa tider uteslutande användts till de olika ändamål, hvartill jernet sedermera begagnats. Förklaringen torde dock utan tvifvel böra sökas deri, att både koppar och tenn förekomma i naturen på sådant sätt, att de lättare än jernet ådraga sig uppmärksamheten och lättare kunna framställas rena, samt deri, att de båda förra metallerna smälta vid en betydligt lägre värmegrad än jernet. Härtill kommer, att man lätt och med enkla medel kan genom gjutning af bronsen framställa äfven de finaste och mest formfulländade arbeten, under det att man först i senare tid lärt sig den svårare konsten att gjuta och valsa jernet, hvilket förut endast genom hamring kunnat bearbetas.

Redan några årtusenden före vår tidräknings början var bronsen känd och använd i österlandet, och derifrån utbredde sig, ehuru med en långsamhet, om hvilken man i våra dagar blott med svårighet kan bilda sig en föreställning, kännedomen om denna vigtiga upptäckt öfver Europa, till dess den slutligen hann den Skandinaviska norden.

Enär bronsålderns början öfver allt varit en af de vigtigaste tilldragelserna i ett lands kulturhistoria, är det naturligt, att frågan om det sätt, hvarpå Nordens folk först fingo kunskap om bronsens bruk, varit föremål för stor uppmärksamhet både inom och utom fornforskarnes krets. Få frågor hafva emellertid blifvit så olika besvarade.

För att erhålla en klar öfversigt af de skiftande åsigter, som uttalats om bronsålderns början i Norden, torde det vara bäst, att vi redogöra för de

Digitized by Google

förnämsta bland dem i den ordning som de framträdt, innan vi öfvergå till en framställning af den uppfattning af denna vigtiga fråga, hvilken synes oss hafva de bästa skälen för sig.

I allmänhet kunna vi naturligtvis icke i ett arbete sådant som detta redogöra för de olika åsigter, som i hvarje särskild fråga sökt göra sig gällande, utan endast för den, vid hvilken forskningen slutligen stannat; men frågan om det sätt, hvarpå Nordens folk först blefvo förtrogna med metallers bruk, är en af de vigtigaste, som möta oss vid studiet af Sveriges äldsta odlingshistoria, och tillika en, om hvilkens besvarande man ännu ej blifvit fullt ense.

Det torde vara nästan öfverflödigt att anmärka, att vi här endast kunna i största korthet redogöra för de olika meningarna samt blott antyda, icke fullständigt utveckla de skäl, hvilka synas oss tala mot de åsigter som vi ej omfatta. För en närmare kännedom om dessa skäl skola vi emellertid hänvisa till de arbeten, der de äro mera utförligt framställda.

Då Thomsen år 1836 i »Ledetråd til nordisk oldkyndighed» för första gången skildrade bronsåldern såsom en särskild period i Nordens kulturhistoria, sökte han visa, att våra bronssaker icke kunna vara »en efterbildning af romarnes, från deras blomstringstid; eller att de i den perioden voro förfärdigade i sydliga länder och derifrån genom handel förts till Tyskland och Norden». Detta visas, säger han, dels deraf, att de allra flesta sådana fornsaker finnas i de mera aflägsna länderna, t. ex. i Norden och Irland, der beröringen med romarne troligen varit minst, dels deraf, att romarne redan länge känt jernet, innan de kommo i lifligare förbindelse med germanerne. Om nordborne ännu vid den tiden hade vapen af brons, så måste dessa hafva varit efterbildningar af dem, som tillhört en äldre tid och en äldre smak. I början hade man erhållit bronssakerna från sydligare länder eller efterbildat dem som der begagnades, men sedan hade förbindelsen kanske afbrutits, hvarigenom nordborne länge lefvat i okunnighet om jernet och de andra senare upptäckter som gjorts i södern. Thomsen nämner här icke något om en ny invandring till Norden vid vår bronsålders början.

En sådan åsigt uttalades deremot af professor Nilsson i början af år 1843, då han i sjette kapitlet af sitt arbete om Skandinaviska nordens urinvånare lemnade ett »utkast till en beskrifning öfver en kimbrisk koloniststam, som i forntiden inflyttat i södra och vestra Skandinavien, undanträngt vildarne (det vill säga stenålderns folk) och odlat landet». Dessa kimbriska eller keltiska nybyggare kände brons och guld, de idkade boskapsskötsel och åkerbruk; deras religion var densamma som de i vestra Europa boende kelternes »druidkult»; stendösarna voro deras altaren. Professor Nilsson anser, att dessa nybyggare, hvilkas hufvudskålsform skulle hafva varit olik stenåldersfolkets, troligen varit de i våra sagor omtalade alferne och, »åtminstone till en del, den nu varande skånska allmogens hedniska förfäder». Han betonar särskildt (i förordet), »att der i intet hänseende finnes öfvergång mellan de folk som brukade stenvapen

Digitized by Google

och det som egde kopparredskap». — Det torde vara allmänt kändt, att professor Nilsson sedermera öfvergifvit denna kimbriska teori.

Samma år, 1843, endast några månader efter fullbordandet af Nilssons klassiska verk, utkom Worsaaes »Danmarks oldtid». Äfven Worsaae antager i detta arbete en ny invandring till Norden vid bronsålderns början, hufvudsakligen på grund af den fullkomliga olikhet i begrafningssättet, som då och långt senare ansågs hafva inträdt samtidigt med begynnelsen af nämda period. Men han anser, att invånarne i södra Skandinavien under bronsåldern voro af gotisk, således germanisk stam, och icke kelter, en åsigt beroende på en af de danska fornforskarne vid den tiden hyllad, men sedermera öfvergifven föreställning, att bronsåldern i Danmark varat ända in emot det åttonde eller nionde århundradet efter Kristi födelse, i hvilket fall man icke kunde tänka på, att något annat folk än ett af germanisk härkomst under bronsåldern bott i landet. Jyllands gamla namn »den Kimbriska halfön» och det vanliga antagandet, att denna halfö varit bebodd af kimbrer, ett folk af keltisk härkomst, föranleda dock Worsaae till det tillägget, att möjligen »en enstaka keltisk stam kunde i någon tid hafva uppehållit sig på den jylländska halfön» under bronsåldern. Worsaae antager, att goterne vid bronsålderns början invandrat från norra Tysklands östersjöländer till Danmark, der de antingen fullkomligt tillintetgjorde eller underkufvade landets förra invånare, hvilka möjligen måste tjena sina nya herrar som trälar och härigenom bildat grundstommen till det trälstånd, som ända in i medeltiden fans i Norden. »Hade de blandat sig med dem, borde man i grafvarna finna spår af denna sammansmältning, och olikheten mellan sten- och bronsålderns grafskick skulle då icke alltid hafva varit så i ögonen fallande som den verkligen är.» Sedan man hunnit få en mera omfattande kännedom om bronsålderns förhållanden, har emellertid Worsaae sjelf ådagalagt, att denna hans äldsta uppfattning berott på förutsättningar, hvilka visat sig vara oriktiga.

Axel Emanuel Holmberg, hvilkens år 1852 utgifna skildring af Nordbon under hednatiden till en stor del grundar sig på Worsaaes nyss omnämda arbete, säger visserligen också, att stenåldern plötsligen slutade genom en ny invandring, hvilket han söker bevisa i synnerhet genom det olika begrafningssätt och den olika hufvudskålsform, som då skulle hafva framträdt. Men han tillägger, att Nilsson och Anders Retzius ådagalagt, att de i bronsålderns grafvar funna hufvudskålarna tillhört en keltisk folkstam. Holmberg söker till och med bevisa, att en qvarlefva af denna keltiska befolkning ända in i vår tid bibehållit sig på ön Tjörn i Bohuslän.

År 1859 uppvisade emellertid Worsaae, att det icke varit en så skarp gräns mellan stenåldern och bronsåldern, som man förut antagit, i synnerhet med afseende på grafskicket, utan att man kunde steg för steg följa en öfvergång mellan stenålderns och bronsålderns grafvar, hvilket synes antyda, att den nya kulturen småningom utbredt sig öfver landet, och att stenålderns folk ej blifvit på en gång undanträngdt eller tillintetgjordt. Han visar likväl, att det icke såsom en öfvergångstid mellan stenåldern och den egentliga brons-

Digitized by Google

åldern i Norden funnits någon »kopparålder», det vill säga en tid, då nordborne begagnat redskap af koppar utan tillsats af tenn eller någon annan metall.

Ännu under förra hälften af 1860-talet uttalar sig Worsaae för den åsigten, att ett nytt folk troligen invandrat i Norden och medfört hit de vackra bronsarbetena, som så hastigt efterträda stensakerna. Han nämner dock icke, till hvilken folkstam dessa invandrare skulle hafva hört.

www.libtool.com.cn

År 1862 började professor Nilsson att utgifva andra upplagan af »Skandinaviska nordens urinvånare, bronsåldern». Med öfvergifvande af sin tjugu år förut uttalade åsigt om det nordiska bronsåldersfolkets keltiska ursprung framställer han här följande tre hufvudsatser (s. 103):

»1. Phoenicer hafva under en långt aflägsen forntid idkat byteshandel på Europas vestra kustländer, hufvudsakligast för att erhålla tenn och bernsten, äfvensom fisk och pelsverk.

2. Dessa phoenicer, som innehade en hög teknisk bildning, hafva hit infört bronskulturen och småningom, medelst talrika kolonier, bosatt sig bland landets dåvarande halfvilda invånare i vestra och norra trakterna af vår verldsdel.

3. Tillika med bronskulturen hafva de äfven hitfört och bland invånarne kringspridt sin phoeniciska soldyrkan, d. v. s. Baalskult, och denna har länge efter bronsålderns slut fortfarit och ännu, då kristendomen infördes, varit den allmännast rådande hednakult i södra och vestra delarna af Skandinaviska halfön.»

I en tredje upplaga, hvars början utkom år 1872, har den nu nära nitioårige författaren ytterligare utvecklat sina åsigter om foinikernes [1] inflytande på skandinavernes odling.

Vi skola strax närmare redogöra för de skäl, som professor Nilsson med så mycken lärdom och vältalighet framstält för sin åsigt. Men vi torde först böra afsluta öfversigten af de vexlande meningar, som sökt göra sig gällande i denna lika vigtiga som svårlösta fråga.

Omkring år 1860, således ungefär samtidigt med framträdandet af Nilssons nyss omnämda åsigt, sökte två framstående fornforskare, tysken Lindenschmitt och schweizaren von Bonstetten, bevisa, att en mängd metallarbeten, åtminstone de bättre af dem, som under bronsåldern begagnades i Europa norr om Alperna, voro utgångna från etruskiska verkstäder, och att således äfven våra länder haft etruskerne att tacka för den på kännedom om metallernas bruk hvilande högre odling, som började med bronsåldern. De sämre utförda bronssaker, hvilka måste betraktas såsom alster af inhemsk tillverkning, skulle endast vara mer eller mindre misslyckade efterbildningar efter de etruskiska mönstren.

[1] Vi skrifva här foiniker, Foinike i stället för phoenicer, Phoenicien, emedan man ansett sig böra söka i detta arbete återgifva främmande namn på det sätt, som närmast motsvarar den form namnet hade på den tid och hos det folk det tillhör, eller hos det, från hvilket vi erhållit ordet.

Digitized by Google

Denna mening har också omfattats af andra forskare, bland hvilka vi i synnerhet böra nämna svensken Wiberg [1], österrikaren von Sacken och tysken Genthe. Den förstnämde betonar dock äfven det inflytande, som de i södra Italien bosatta hellenerne hafva jemte etruskerne utöfvat på norra Europa under bronsåldern.

www.fbtool.com.cn

I sin skildring af »Svenska folket under hednatiden» uttalade Hans Hildebrand sig år 1866 bestämdt för den åsigten, att bronsåldern i Sverige börjat genom invandringen af nya stammar. »Vi kunna dock icke, säger han (s. 45), med någon säkerhet bestämma deras nationalitet.» Äfven i sina senare arbeten uttalar han sig för en sådan invandring [2].

En något afvikande uppfattning framstälde vi år 1870, i det vi tänkte oss bronsålderns början i Norden icke hafva varit förbunden med invandringen af ett nytt folk [3]. Vi yttrade då, »att, så vidt vi kunna på vetenskapens nu varande ståndpunkt se, bronsarbeten och kunskapen om metallernas bruk spridt sig landvägen öfver sydöstra Europa från Orienten till vår nord. Ännu kunna vi dock icke afgöra, om detta skett genom handel, som långsamt banade sig väg från folk till folk, eller derigenom, att en mindre koloni framträngt till Skandinavien och slagit sig ned i dess sydligaste del samt, utan att åstadkomma någon våldsam omstörtning af befolkningsförhållandena, fört landets odling in på nya banor. Med kännedom om det sätt, på hvilket handeln i äldsta tider drifvits, kunna vi tänka oss, att det möjligen icke är så stor skilnad mellan dessa båda alternativ, som det i början synes. En fullständig utredning af dessa intressanta förhållanden kunna vi likväl vänta först då, när de arkeologiska förhållandena i sydöstra Europa blifva närmare bekanta.» Sedan man numera erhållit en närmare kännedom om bronsåldersfynden från sistnämda trakter, hafva vi blifvit ytterligare styrkta i den åsigt som år 1870 uttalades [4].

I hufvudsaken samma åsigt har Worsaae framstält i sitt år 1872 utgifna arbete om »Ruslands og det skandinaviske nordens bebyggelse og ældste kulturforhold», der han bland annat särskildt visar, att bronskulturen icke kan hafva på en östlig väg, genom Ryssland, framträngt till Skandinavien.

En från de hittills omtalade åsigterna väsentligen afvikande teori om bronskulturens ursprung framstäldes år 1865 af en tysk kemist, doktor Wibel. Hufvudsakligen på grund af kemiska undersökningar af bronssaker från denna tid tror han sig kunna bevisa, att »bronsålderns kultur i norra och mellersta Europa är fullkomligt inhemsk. Dess första ursprung i denna del af verlden

[1] Wiberg, Om grekernas och etruskernas inverkan på bronskulturen (Gefle, 1869); se äfven samme författares afhandling om De klassiska folkens förbindelse med Norden och inflytande på dess civilisation (1:a uppl. 1867; 2:a uppl. 1868).

[2] H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden, 2:a uppl. (Stockholm, 1872), s. 18; Statens historiska museum (Stockholm, 1873), s. 25.

[3] Montelius, »Ett blad ur Sveriges äldsta kulturhistoria», i tidskriften Framtiden 1870, s. 414.

[4] Montelius, Sveriges forntid, atlas (Stockholm, 1872), s. 23; Om lifvet i Sverige under hednatiden (1873), s. 26, och La Suède préhistorique (Stockholm, 1874), s. 39.

Digitized by Google

bör förläggas till Storbritannien, och följaktligen måste den betraktas som ett högre utvecklingsskede hos invånarne i detta land.»

Wibel uttalar sig således bestämdt mot det antagandet, att bronsåldern börjat i Norden genom en stor invandring af ett nytt folk eller genom ankomsten af smärre nybyggen från främmande, mera bildade nationer. Häruti öfverensstämmer äfven den danske fornforskaren Zinck, hvilken i en år 1871 utgifven afhandling ger värderika bidrag till utredandet af frågan om öfvergången från stenåldern till bronsåldern. Han stannar här vid det resultat, att Nordens invånare under dessa båda perioder varit desamma. Men han skiljer sig från Wibel deruti, att han icke förnekar det sydliga eller österländska ursprunget för den högre kultur, som under bronsåldern visar sig i Skandinavien.

Nästan alla forskare äro också nu ense om, att den nordiska bronsålderns ursprung bör sökas i kulturländerna vid Medelhafvet. Den skiljaktighet, som ännu råder mellan dem i afseende härpå, rör egentligen endast frågorna om den väg och det sätt, hvarpå kännedomen om bronsen först spridt sig till Norden. Hvad vägen beträffar, hafva vi sett, att Nilsson förfäktar den åsigten, att de första bronssakerna kommit till Norden sjövägen, vesterifrån; alla andra här ofvan nämda forskare, naturligtvis med undantag af Wibel, öfverensstämma deri, att vägen gått öfver Europas fastland och från söder eller sydost träffat Östersjöns kust.

Större olikhet råder i afseende på frågan om sättet: om bronsen hitkommit med ett nytt invandrande folk, som underkufvat landets förra inbyggare, eller med smärre inflyttande nybyggen, eller om bronsålderns början icke varit förbunden med någon nämnvärd förändring af befolkningsförhållandena, i hvilket fall några antagit, att Norden för den första bekantskapen med bronsen haft att tacka etruskerne och deras vidt utbredda handel, under det andra trott, att kännedomen om bronsen och dess bearbetande småningom spridt sig från land till land, utan att något af de södra ländernas kulturfolk i detta afseende utöfvat någon omedelbar inverkan.

Säkerligen hade mycket af denna meningsskiljaktighet undvikits, om man tidigare och mera allmänt kunnat göra sig reda för, hvilka grafvar och hvilka fornsaker här i Norden tillhöra bronsålderns början, emedan naturligtvis endast dessa böra tagas i betraktande vid besvarandet af den föreliggande frågan. I det vi hänvisa till den i det följande meddelade redogörelsen för den nordiska bronsålderns indelning och under förutsättning, att denna indelning i hufvudsaken är riktig, skola vi nu söka bedöma, hvilken af de här ofvan framställda åsigterna är den rätta, eller har den största sannolikheten för sig.

Den öfversigt man nu eger af bronsålderns minnen i Europas olika länder ådagalägger bestämdt, att den nordiska bronsålderns ursprung icke kan, såsom Wibel antager, sökas i Storbritannien, emedan man der icke funnit några fornsaker, som fullkomligt likna dem från början af vår bronsålder, ej

Digitized by Google

heller några, ur hvilka dessa senare kunde anses vara utvecklade, under det att sådana saker äro kända från en helt annan del af Europa, nämligen från de länder som ligga söder och sydost från Skandinavien.

Detta förhållande ådagalägger också, enligt vår öfvertygelse, att de första bronserna ej kunna, såsom professor Nilsson sökt visa, vara förda hit sjövägen vesterifrån. Då denna af den åldrige forskaren med så mycken skarpsinnighet förfäktade åsigt både inom och utom Sverige väckt en ovanligt stor uppmärksamhet, torde vi böra, innan vi gå vidare, särskildt syselsätta oss dermed och söka utreda den vigtiga frågan:

Hafva foinikerne fört den första bronsen till Norden?

Vi veta, att professor Nilsson besvarar denna fråga med ja, och vi hafva redan, med hans egna ord, redogjort för grunddragen af hans åsigt, hvarför vi blott behöfva tillägga följande.

Professor Nilsson söker bevisa, att foinikerne, sedan de utsträckt sina sjöfärder genom Gibraltars sund, spridt sig utefter Europas vestra kuster, betecknande sin väg genom nybyggen, hvilka gjorde infödingarne bekanta med bronsen, och som i synnerhet blefvo af betydenhet i och vid det tennrika Britannien. Framför allt hade Irland varit betäckt med foinikiska nybyggen, hvilket professor Nilsson sätter i samband med denna ös stora rikedom på minnen från bronsåldern.

Foinikerne hade dock icke stannat vid Britannien. De hade seglat vidare åt öster och norr samt hunnit Skandinavien, hvars fiskrika stränder, hvars bernsten och pelsverk lockat dem att äfven här, i Tules sagolika nejder, grundlägga nybyggen. Härigenom fingo Nordens urinvånare kännedom om metaller, och vår bronsålder är börjad.

De förnämsta skäl, som professor Nilsson framstält för denna sin åsigt, så vidt den rör Skandinavien, äro:

1. Att våra äldsta bronsarbeten äro prydda med spiralsirater och andra ornament som han anser vara egendomliga för foinikerne.

2. Att fästena på de äldsta bronssvärden äro så korta, att de måste hafva tillhört ett semitiskt folk.

3. Att vi ännu kunna i Norden spåra lemningarna af den Baals-kult, som de foinikiska nybyggarne skulle hafva hitfört.

4. Att den bekanta grafven vid Kivik i Skåne är ett foinikiskt minnesmärke med bilder af Baal och af en offerfest till hans ära.

5. Att hällristningarna, såsom i synnerhet de på dem afbildade fartygen visa, äro inhuggna af foinikiska nybyggare.

Men då spiraler, zigzaglinier och de andra figurer, som pryda de äldsta nordiska bronserna, äro så enkla ornament, att de återfinnas hos en mängd olika folk i vidt skilda trakter af verlden, äfven hos sådana, hvilka icke hafva

Digitized by Google

stått i någon förbindelse med foinikerne[1], kan man icke af dessa ornaments förekomst på våra bronser draga den slutsats, att vår bronsålderskultur måste hafva ett foinikiskt ursprung.

Härtill kommer, att spiralen, på hvilken professor Nilsson lägger synnerlig vigt, så sällan förekommer på de arbeten man hittills funnit i foinikernes hemland, att en af de förnämsta kännarne af den klassiska forntiden till och med påstått, att detta ornament alldeles saknas der[2].

Å andra sidan vet man, att spiralsirater förekomma på arbeten från den äldre delen af bronsåldern i de nu varande österrikiskt-ungarska länderna, hvilkas minnen från nämda tid i allmänhet ega en vida större likhet med våra, än fallet är i de flesta andra länder. Nyare undersökningar synas också gifva vid handen, att spiralerna och andra af de under vår äldre bronsålder använda ornamenten varit i äldsta tider gemensamma för de flesta i Europa bosatta folk af den indo-europeiska stammen, för de grekiska och italienska, liksom för de keltiska och de germaniska folken.

123. Spiral utskuren i genombrutet arbete å förstäfven af en krigskanot från Nya Zeeland.

Man har med skäl anmärkt, att fästena på de äldsta nordiska bronssvärden äro mycket korta. Men, äfven om fästenas korthet berott derpå, att svärden varit ämnade att föras af män med ovanligt små och smala händer, torde detta förhållande icke kunna anföras såsom bevis för att dessa svärd äro gjorda af foiniker, emedan man icke ådagalagt, att foinikerne haft så smala händer, ännu mindre att detta folk varit det enda, som utmärkt sig för en så fin bygnad af handen. Professor Nilsson har deremot sjelf visat[3], att äfven fästena på ostindiska svärd från senare tid äro ovanligt små och lemna ungefär lika litet utrymme för handen som våra äldsta bronssvärd.

I afseende på dessa böra vi för öfrigt fästa uppmärksamhet derpå, att, om man vill se, huru stort utrymme deras fästen gifva åt handen, det icke är rätt att endast mäta den egentliga kaflen. Emedan både knappens undersida och fästets nedra del slutta in mot kaflen, kan svärdet lätt och säkert fattas äfven af en vida större hand, än kaflens längd synes medgifva (se fig. 192). Derjemte måste vi komma ihåg, att de äldsta bronssvärden endast voro förlängda dolkar och således uteslutande afsedda att begagnas såsom stick-

[1] Spiraler ses t. ex. ofta på äldre arbeten från Nya Zeeland (fig. 123) och begagnades på denna ö bland annat allmänt såsom tatueringsmönster.

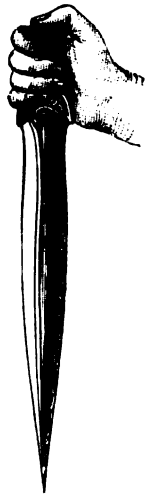
[2] Man har visserligen i Foinike funnit ett par föremål med spiralsirater, men de synas vara af egyptiskt ursprung.

[3] Nilsson, Bronsåldern, 2:a uppl., s. 49. De å samma sida omtalade bronssköldarna från Danmark, hvilkas handtag äro lika korta som de i fråga varande svärdfästena, hafva, emedan dessa sköldar tillhöra en mycket senare del af bronsåldern och uppenbarligen icke äro foinikiska arbeten, intet annat inflytande på frågan, än att de visa, det vapen, hvilka synas vara beräknade för ovanligt fina händer, äfven förfärdigats af andra folk än foinikerne.

Digitized by Google

vapen och icke såsom huggvapen. Detta visas tydligt dels deraf, att de alltid äro tveeggade och mycket spetsiga, dels deraf, att de sakna hvarje antydan af en parerstång, hvilket skydd för handen på ett huggvapen är nödvändigt. Men om de begagnas såsom stickvapen och hållas så som vissa folk ännu föra liknande vapen, och så som fig. 124 antyder, kunna de utan olägenhet föras äfven af en nutidens svensk.

Professor Nilsson anser den bland åsagudarne upptagne Balder vara den samme som foinikernes Baal och tror, att man ännu kan spåra några qvarlefvor af bronsålderns Baals-kult i den vidskepliga dyrkan, som äfven i våra dagar egnas misteln, Balders bane, och i det ända till vår tid i flere delar af Norden fortlefvande bruket att tända eldar på valborgsmässoaftonen eller midsommarsnatten, de så kallade »baldersbålen», kring hvilka traktens ungdom mångenstädes dansar eller dansat. Fordom deltogo äfven de äldre i denna dans.

124. Bronsdolk med kort fäste, förd af en nutida svensk man.

Det är visserligen mer än troligt, att dessa bruk, och många dylika, hafva sin rot djupt ned i hednatiden; men om de äro äldre än jernåldern, det är en fråga, som det torde vara för tidigt både att bejaka och förneka.

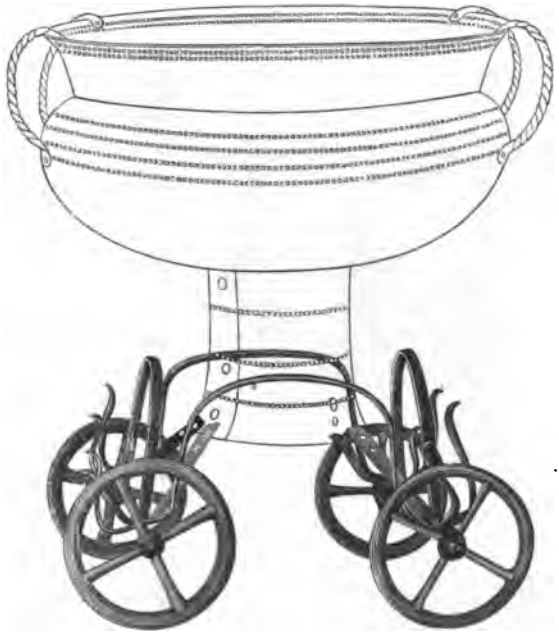
Hvad vi deremot redan nu våga afgöra, är, att gudanamnet Balder icke kan vara det samma som det foinikiska Baal. Ordet baldr, hvars slägtingar lefva i flere europeiska språk, och hvilket ännu i formen båld eller båll lefver i våra landsmål, betyder ursprungligen just det som ligger till grund för våra förfäders föreställning om ljusets gud och Nannas make, nämligen skär, hvit, skön, och öfvergår småningom till den från vår medeltidspoesi kända betydelsen båld. Den vise, fromme åsaguden Balder har också intet i sitt väsen, som påminner om foinikernes grymme Baal, endast namnets tillfälliga ljudlikhet.

Ett bevis för öfverensstämmelse mellan det nordiska bronsåldersfolkets gudsdyrkan och den semitiska söker professor Nilsson äfven i ett märkligt fynd af en liten bronsvagn, som för tjugu år sedan gjordes i en torfmosse nära Ystad[1]. Vagnen, hvilken nu förvaras i Nationalmuseum, hittades af några gossar, som lekte med små båtar i en grund, med vatten fyld dam, hvilken bildat sig på ett ställe, der man förut upptagit torf. Då en af båtarna med sitt ankare fastnat vid något föremål i vattnet, vadade egaren ut för att frigöra det och fann då, att en ankarklo gripit om bronsvagnen. Denna, som alldeles saknar spår af stång, hvilar på fyra hjul och har tydligen, såsom de

[1] Montelius, »Bronsvagnen från Ystad» i Vitterh. . . . akad:s månadsblad 1873, s. 4.

Digitized by Google

ännu synliga nithålen utvisa, fordom varit bestämd att bära något (fig. 125). Att detta något varit ett större bronskärl, blir i högsta grad sannolikt deraf, att man i en grafhög vid Peccatel i Mecklenburg, nära Schwerin, funnit en bronsvagn, som fullkomligt liknar den från Ystad och som ännu bär en sådan med flere rader från insidan uppdrifna punkter prydd bronsskål som fig. 125 visar. Något tvifvel om, att dessa vagnar tillhöra bronsåldern, kan så mycket mindre finnas, som den mecklenburgska hittades tillsammans med ett svärd och två knifvar af brons jemte andra för nämda tid egendomliga fornsaker. Att vagnarna, eller rättare de på dem hvilande kärlen, varit använda vid tempeltjensten, torde i sig sjelft vara sannolikt och synes bestyrkas af de omständigheter, under hvilka fyndet vid Peccatel gjordes, och för hvilka vi i det följande skola redogöra.

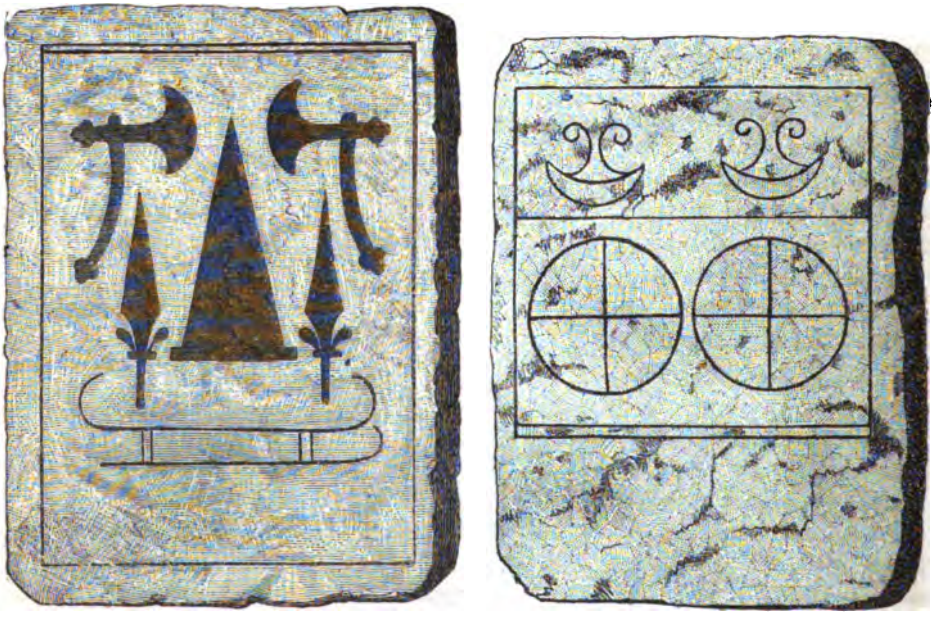
125. Liten bronsvagn, på hvilken en bronsskål varit fäst så som teckningen antyder. Skåne. 1/5.

Nu visar professor Nilsson, att det synes hafva funnits en märklig likhet mellan de i Östersjöländerna funna bronsvagnarna och dem som konung Salomo lät den foinikiske »mästaren på koppar» Hiram från Tyros förfärdiga för Jerusalems tempel. Dessa vagnar, som uppställdes på templets förgård, och som voro betydligt större än de nyss omtalade, beskrifvas i sjunde kapitlet af första Konungaboken. Hvarje vagn hade fyra hjul och bar en stor kittel af brons, hvilken tyckes hafva hvilat på en af fyra stöttor uppburen cylinder, på samma sätt som å de nordiska vagnarna. Ändamålet med kittlarna var, enligt andra Krönikeboken (kap. 4, v. 6), »att deruti två hvad som bränneoffer tillhörde».

Man torde icke kunna förneka den likhet i afseende på formen, som synes hafva funnits mellan de nordiska bronsvagnarna och dem i Jerusalems tempel. Men äfven om man antager, att dylika vagnar också begagnats vid foinikernes gudstjenst, hvilket vi icke med visshet känna, torde man lika litet kunna i fynden vid Ystad och Peccatel se bevis för foinikiska nybyggen vid Östersjön, som enstaka kyrkokärl af liknande form använda vid kristen gudstjenst i vidt skilda länder kunna anföras såsom bevis för att samma folk bo

Digitized by Google

i alla dessa länder. Att de två nära Östersjöns kust funna bronsvagnarna icke äro hitförda af foiniker, torde dessutom äfven framgå deraf, att små bronsvagnar med derpå hvilande kärl äro hittade i länder, der några foinikiska nybyggen aldrig lära hafva funnits, t. ex. i Siebenbürgen och Steiermark[1]. Detta förhållande synes förtjena så mycket större uppmärksamhet, som man väl i södra och östra Europa, på vägen mellan Medelhafvet och Östersjön, funnit ej få liknande bronsvagnar, men icke känner en enda från Irland, England eller något annat land vid Nordsjöns kuster, der man dock haft skäl att vänta dylika fynd, om de vid Östersjön funna vagnarna blifvit förda hit

126, 127. Två af Kiviksgrafvens väggstenar. Stenen fig. 126 är nu förstörd.

sjövägen af samme foiniker, som i Irland och andra länder vester ut härifrån skulle hafva haft ännu talrikare nybyggen än i Skandinavien.

Äfven i Grekland och Italien hafva liknande vagnar med derpå hvilande kärl begagnats. På frånsidan af några grekiska mynt från det andra eller tredje århundradet före Kristi födelse ser man en fyrhjulig vagn, som uppbär en skål; på hvarje hjul sitter en fågel. Dessa mynt äro präglade i staden Krannon i Tessalia. En forntida författare berättar, att invånarne i Krannon under en långvarig torka hade ställt en kopparkittel på en vagn och fört den högtidligt omkring, under det att de slagit på kitteln som på en klocka, för att förmå gudarne att skänka dem regn. Homeros omtalar derjemte i Iliadens 18:e sång (v. 372 och följ.), huru Tetis, då hon inträdde i Hefai-

[1] Sist anförda uppsats, s. 21—24.

Digitized by Google

stos' boning för att bedja honom om vapen åt sin son Akilleus, fann guden arbetande på »tripoder (det vill säga vaser eller skålar), under hvilkas botten han fäste gyllene hjul».

I en etruskisk graf nära Cære i mellersta Italien har man, jemte en stor mängd andra dyrbara fornsaker, funnit en på fyra hjul hvilande vagn med en rund skål i midten.

Alla dessa omständigheter, äfvensom den likhet i afseende på arbetssättet, som finnes mellan Peccatel-vagnens skål och dylika bronskärl från Italien och länderna närmast norr derom, torde ådagalägga, att de i Mecklen-

128, 129. Två af Kiviksgrafvens väggstenar. Stenen fig. 128 är nu förstörd.

burg och Skåne funna bronsvagnarna äro hitförda från södra Europa landvägen och icke af foiniker sjövägen.

Likheten mellan de i Norden funna vagnarna och Salomos tempelvagnar skulle då möjligen kunna förklaras derigenom, att foinikerne å ena sidan stått i förbindelse med israeliterne och å andra sidan med södra Europas folk.

Vid fiskeläget Kivik på Skånes östra kust, en och en half mil norr om Simrishamn, ligger nära hafvet ett ovanligt stort stenkummel, i hvars midt man omkring år 1750 upptäckte en stor grafkista, på vanligt sätt (såsom fig. 100) bildad af flata, på kant resta stenhällar. Kistans längd är 4,15 meter (14 fot) och bredd 0,90 meter (3 fot); hällarnas höjd är omkring 1,20 meter

Digitized by Google

(4 fot). Grafven, hvilken varit täckt med tre stenhällar, ligger, liksom många liknande stenkistor i Sverige, i riktning från norr till söder.

Insidan af grafvens väggstenar, af hvilka några äro här afbildade (fig. 126—129), har man prydt med en mängd grundt inknackade figurer, hvilka professor Nilsson anser dels hafva en symbolisk betydelse, dels framställa ett segertåg och ett offer, med segraren på en af två hästar dragen vagn, med lurblåsare, krigsfångar och prester. Den midt på en nu förstörd häll (fig. 126) synliga trekantiga figuren är, enligt professor Nilssons åsigt, bilden af en sådan kägelformig sten, som i de foinikiska templen förestälde guden Baal.

Ehuru man icke känner något om det som denna graf en gång inneslutit, torde det på grund af de å stenarna inhuggna figurerna [1] vara otvifvelaktigt, att den tillhör bronsåldern. — Troligen förskrifver den sig från periodens äldre del, emedan man både i Sverige och Danmark funnit ett stort antal på samma sätt bygda grafvar, hvilka innehållit obrända lik och fornsaker af de för den äldre bronsåldern egendomliga formerna. Just denna omständighet är emellertid i våra ögon ett bevis för att grafven icke är uppförd af foinikiska nybyggare. Och detta synes oss vara så mycket mera påtagligt, som alldeles dylika grafvar i Sverige äfven förekomma under förhållanden, hvilka visa, att de äro bygda under stenåldern, således före den tid, då enligt professor Nilssons antagande foinikiska nybyggen börjat anläggas i vårt land. Det är anmärkningsvärdt, att denna likhet mellan Kiviksgrafven och en mängd andra svenska grafvar från stenåldern och bronsålderns äldre del icke blott visar sig i form och bygnadssätt, äfvensom deri, att grafven ligger midt i ett stort stenröse, utan äfven sträcker sig till riktningen och storleken. Flere stenkistor t. ex. i Småland, hvilka ligga i riktning från norr till söder, äro nämligen just 4,15 meter långa och 0,90 meter breda [2].

Man har visserligen trott sig finna en viss likhet mellan figurerna å Kiviksgrafvens stenar och dem å väggarna i några irländska grafkammare, vid New-Grange, Dowth m. fl. ställen. Men då denna likhet inskränker sig till zigzaglinien, den hjulformiga figuren och möjligen spiralen, hvilka sirater alla äro gemensamma för en mängd olika folk både i Europa och Asien, så torde man icke häri kunna se något bevis för att grafvarna vid Kivik, New-Grange och Dowth äro uppförda af samma folk, helst det icke finnes någon likhet i afseende på formen mellan dessa grafvar. Således, om äfven de i fråga varande irländska fornminnena vore verk af foiniker — hvilket professor Nilsson anser vara bevisadt, men som vi i likhet med andra forskare [3] betvifla — följer icke deraf, att äfven Kiviksgrafven är ett foinikiskt minnesmärke.

---

[1] De två å stenen fig. 126 afbildade yxorna äro nästan alldeles lika den här nedan fig. 193 aftecknade bronsyxan, under det att yxor af samma form ej äro kända från någon annan tid än bronsåldern.

[2] Wittlock, Jordfynd från Värends förhistoriska tid (Stockholm, 1874), s. 21—72 (sju hällkistor af 4,15 meters längd).

[3] H. Hildebrand, De förhistoriska folken i Europa (Stockholm, 1873—1875), s. 98.

Digitized by Google

Den å stenen fig. 126 afbildade, upptill spetsiga käglan torde också ensam vara ett allt för osäkert stöd för en sådan åsigt. Man skulle i det fallet behöfva förutsätta icke blott, att denna figur i Kiviksgrafven verkligen vore symbolen af en gud, utan äfven att den foinikiske Baal vore den enda gudamakt, som af sina dyrkare framstälts under en dylik bild. Härtill kommer, att den häll, å hvilken nämda figur varit inhuggen, redan under förra århundradet förstördes, och att de afbildningar man eger af denna sten äro sins emellan betydligt afvikande.

Professor Nilsson har slutligen trott sig finna ett bevis för riktigheten af sin öfvertygelse om Kiviksgrafvens foinikiska ursprung deri, att den berättelse bilderna å grafvens hällar innehålla »måste läsas i samma riktning som hvarje phoenicisk eller hebreisk skrift», nämligen från höger till venster. Häremot torde man emellertid kunna med fog anmärka, att endast å stenarna fig. 128 och 129 bilder förekomma som obestridligen äro vända från höger till venster, under det att ett sådant sammanhang, som professor Nilsson antagit mellan framställningarna å grafvens samtliga stenar [1], torde vara tvifvelaktigt. Men af den omständigheten, att å sådana taflor som fig. 128 och 129 de flesta bilderna äro vända från höger till venster, kan man naturligtvis icke draga någon slutsats i afseende på deras härkomst, som utfört taflorna. Äfven om det i Kiviksgrafven funnes någon skrift, och om denna skrift skulle läsas från höger till venster, hvilket vi tro icke vara fallet, bevisar detta likväl ej, att vi här hafva för oss ett verk af foiniker. Andra folk, hvilka icke stått i någon beröring med foinikerne, hafva nämligen också åt sin skrift gifvit samma riktning; särskildt kunna vi påminna derom, att mången nordisk runinskrift från jernåldern måste läsas från höger till venster.

Då professor Nilsson, såsom han sjelf säger, anser denna iakttagelse vara ytterst vigtig för förklaringen af detta märkvärdiga minnesmärke, måste han förutsätta, att det tillhör en tid, då foinikerne redan hade verklig skrift, som plägade läsas från höger till venster. Men just den omständigheten, att hvarken i Kiviksgrafven, der man dock trott sig finna berättelsen om en historisk tilldragelse, eller å något annat ställe i Norden ett enda spår af foinikisk skrift anträffats, har med skäl anförts såsom bevis för att foinikerne icke under vår bronsålder stått i förbindelse med Skandinavien.

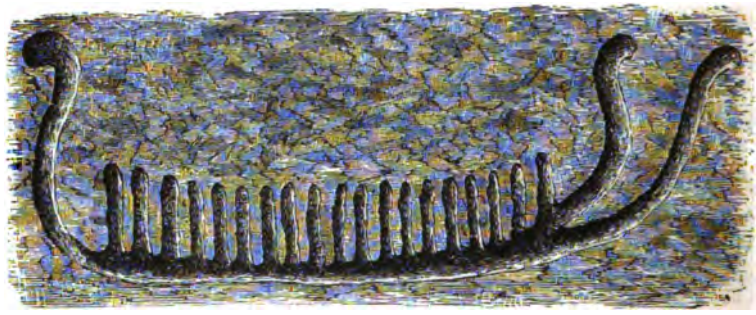
Nyligen har professor Nilsson sökt visa, att de å våra till bronsåldern hörande hällristningar afbildade fartygen äro så lika de foinikiska, att man äfven häri skulle ega ett bevis för foinikiska nybyggen i Skandinavien. Likheten mellan de å hällristningarna vanliga fartygen och de foinikiska torde emellertid i sjelfva verket icke vara så stor, som professor Nilsson antagit på grund af de afteckningar af de förra, som han åberopar. De under de sista åren med största möjliga noggranhet utförda afbildningarna af bohuslänska hällristningar visa, att de å dem förekommande fartygen vanligen hafva

[1] Nilsson, Bronsåldern, 3:e uppl., s. 82.

Digitized by Google

ungefär samma utseende som fig. 130. Till jemförelse härmed återgifva vi de på foinikiska mynt afbildade fartyg, som professor Nilsson åberopat (fig. 131 och 132). Likheten mellan dem och de nordiska synes oss vara så ringa, att man ej deraf kan draga några slutsatser i afseende på de senares ursprung. Det är visserligen sant, att icke fartygen å alla hällristningar hafva alldeles samma utseende som fig. 130; men, så vidt vi veta, finnes intet som liknar fig. 131 eller fig. 132. Derjemte måste vi fästa uppmärksamheten derpå, att de här i fråga varande foinikiska mynten förskrifva sig från den helleniska tiden,

130. Fartyg å en hällristning vid Lökeberg i Foss socken, Bohuslän. $^1/_{10}$.

från århundradena närmast Kristi födelse, således från en tid då foinikerne länge, kanske sedan ett årtusende, känt bruket af jern. Om de vid denna tid stått i förbindelse med Norden, skulle de naturligtvis hafva hit medfört äfven denna metall, hvilket enligt professor Nilssons åsigt icke varit fallet.

131. Mynt från Tyros, framställande ett skepp. $^1/_1$.

132. Mynt från Sidon, framställande ett skepp. $^1/_1$.

Ett spår af foinikiska nybyggen i vårt land har professor Nilsson också trott sig finna i de lädermynt, som skulle hafva förekommit i svenska fynd från bronsåldern, och som skulle likna dem, hvilka lära hafva begagnats i det foinikiska Carthago. De i Sverige vid flere tillfällen funna lädermynten, hvilka nästan alla blifvit af okunnighet förstörda, beskrifvas såsom runda eller fyrkantiga läderbitar med en metallnagel i midten eller i hvarje hörn, stundom äfven med pressade eller med stämpel inslagna figurer. Intet sådant mynt är emellertid funnet under förhållanden som visa, att det förskrifver sig från bronsåldern; och de flesta af dem kunna icke tillhöra nämda period, emedan de i dem inslagna naglarna varit af silfver, hvilken metall under hela bronsåldern var fullkomligt okänd i vårt land. De få lädermynt med naglar af koppar eller brons, som finnas i behåll, tillhöra 1600- eller 1700-talen efter Kristi födelse och äro ett slags poletter eller nödmynt. Äfven under medeltiden hafva dylika lädermynt begagnats både i Sverige och andra länder.

Digitized by Google

De omtalas visserligen af Olaus Magni vid midten af 1500-talet såsom vårt lands äldsta mynt; men, då Olaus Magni lefde ett och ett halft årtusende efter bronsålderns slut, kunna hans uppgifter naturligtvis icke utan vidare tillämpas på denna period.

www.libtool.com.cn

En bland de vigtigaste afdelningarna af professor Nilssons arbete om bronsåldern är egnad åt en redogörelse för den resa, som Pyteas från Massilia, det nu varande Marseille, omkring 300 år före Kristi födelse företog till norra Europa (se här ofvan s. 2). I Britannia hörde han omtalas ett stort, sex dagsresor längre norr ut liggande land »Tule», som han dock icke sjelf synes hafva besökt. Troligen har han med detta namn betecknat en del af den Skandinaviska halföns vestra kust, men i de till vår tid komna utdragen af Pyteas' resebeskrifning nämnes intet om foinikiska nybyggen der. Tvärt om talar han om invånarne i Tule såsom om ett för honom dittills okändt folk.

Det, som professor Nilsson anför om foinikiska besök och nybyggen på de Britiska öarna, kan, äfven om intet deremot kunde invändas, icke tillämpas på Skandinavien under bronsåldern. I afseende på dessa förmodade färder till Britannia böra vi emellertid nämna, att de i sammanhang med foinikernes sjöfärder och handelsförbindelser med nordvestra Europa så ofta omtalade Kassiteriderna eller Tennöarna — hvilka vanligen antagits vara Scillyöarna utanför Cornwall i England — i stället böra, enligt nyare forskningar och de flesta forntida geografers vitnesbörd, sökas på Spaniens vestra kust [1].

Professor Nilsson söker ett bevis för foinikernes tidiga sjöfärder till vestra och norra delarna af vår verldsdel äfven deruti, att allt i forntiden, ej blott af Europas, utan äfven af Österlandets folk användt tenn skulle hafva kommit från vestra Europa. Detta motsäges emellertid ganska bestämdt icke blott deraf, att tenn finnes och har sedan aflägsna tider tillgodogjorts äfven i flere af vestra Asiens länder, såsom i Drangiana, östra delen af det nu varande Persien, och på Svarta hafvets kust. Antagandet förefaller oss också så föga sannolikt, att det närmar sig det omöjliga.

Då nämligen alla omständigheter häntyda derpå, att den af koppar och tenn bildade bronsen är en i Österlandet gjord upptäckt eller uppfinning, så är det ju alldeles otänkbart, att allt härför nödigt tenn från början hemtats från de i den dåvarande verldens andra ända liggande Kassiteriderna, i synnerhet då denna för forntidens folk så vigtiga metall fans mycket närmare till hands. Före bronsens upptäckt var tennet troligen värdelöst och obegagnadt. Hur skulle man då kunna tänka sig, att redan vid denna tid ryktet om tennmalmers förekomst i den yttersta vestern skulle hafva nått Asiens folk och lärt dem, att denna förut okända metall hade förmågan att göra den mjuka kopparn användbar till eggverktyg?

[1] H. Hildebrand, »Sur la situation des Cassitérides» i Compte-rendu du congrès . . . de Stockholm 1874 (s. 579).

ASHMOLEAN OXFORD MUSEUM

Digitized by Google

Under det att således, enligt vår öfvertygelse, de bevis man hittills framlagt för den åsigten, att foinikerne fört den första bronsen till vår Nord, icke kunna anses vara öfvertygande, finnes det några andra omständigheter, hvilka torde visa, att Skandinavien för sin bronskultur icke kan hafva att tacka foinikerne.www.libtool.com.cn

Så har man redan för några år sedan på skäl, som synas oss fullgoda, sökt ådagalägga, att foinikerne känt jernet redan långt innan de kommo till Kassiterideрna, och sannolikt redan innan det första foinikiska skeppet förbi Herakles' stoder seglade ut i Atlanten. Men deraf följer, att, om foinikerne anlagt nybyggen på de Britiska öarna och i Skandinavien, måste dessa nybyggare hafva dit medfört kännedom om jernet, lika som troligen äfven om silfver, glas, elfenben och skrifkonst, hvilket allt sedan urminnes tider varit bekant för foinikerne, men hvaraf intet spår träffats i vår bronsålder.

Det finnes dock en omständighet, hvilken synes oss vara af afgörande vigt för den frågan, huru vida den första bronsen kan hafva blifvit införd till vårt land sjövägen vester ifrån af ett folk, som förut med sina nybyggen betäckt kusterna af Britannia, Irland och vestra Europas fastland. Om detta varit fallet, skulle vi naturligtvis i dessa länder finna bronsarbeten alldeles lika de äldsta skandinaviska. Men, så vidt man hittills erfarit, — och det torde icke finnas anledning att af framtiden vänta sig ett väsentligen olika resultat, — äro de till början af vår bronsålder hörande arbetena aldrig funna i något af vestra Europas länder, icke ens i det på fornsaker af brons för öfrigt så ovanligt rika Irland. Enligt en noggrann och fullständig förteckning innehöll t. ex. det stora museet i Dublin för några år sedan ungefär 300 svärd och dolkar af brons samt 500 så kallade skaftcelter, ett slags för ifrågavarande tid egendomliga yxor och mejslar (se sid. 137). Men ingen enda af dessa 800 irländska bronssaker är af de vackra och lätt igenkänliga former, som utmärka vår bronsålders äldsta tider, och hvaraf man i Skandinavien redan funnit ett betydligt antal. Det samma gäller äfven om alla andra till nämda del af vår bronsålder hörande slag af bronssaker: yxor och spjutspetsar, diadem och ringar, spännen och kammar m. m. (fig. 138—144, 180 och 189). Intet sådant arbete, till form och sirater liknande de i Skandinavien vanliga, är funnet i Irland.

Samma företeelse möter oss, om vi vända oss till England, Frankrike eller Spanien.

Men det är väl icke tänkbart, att hvarje spår af dessa präktiga arbeten, hvilka de foinikiska nybyggarne, om professor Nilssons åsigt vore riktig, måste hafva medfört till Irland och andra delar af vestra Europa, lika väl som till Skandinavien — och troligen i större mängd dit än till våra ännu mera aflägsna länder — skulle hafva fullkomligt försvunnit i förstnämda trakter, under det att de i hundratal bevarats i Norden.

Bevisningskraften hos detta förhållande ökas ännu mera, då man, såsom vi strax skola visa, verkligen i en annan del af Europa funnit bronssaker, som i hög grad likna våra äldsta.

Digitized by Google

På grund af allt det nu anförda synes det oss vara klart, att den första kännedomen om bronsen icke har förts till vårt land af sjövägen vester ifrån hitkommande foinikiska nybyggare.

Vi måste då vända oss åt annat håll för att få svar på den vigtiga frågan:

www.libtool.com.cn

På hvilken väg har den första kännedomen om bronsen framträngt till Norden?

Om denna väg icke bör sökas i vester, skola vi söka den i öster eller i söder och sydost; om den icke gått öfver hafvet, måste den hafva gått öfver fastlandet.

Ifrån öster, öfver det nu varande Ryssland, kan bronskulturen icke hafva framträngt till Skandinavien, emedan de ryska bronsålderssakerna äro väsentligen olika våra, och emedan minnena från bronsåldern i vissa delar af Ryssland äro så sällsynta, att de alldeles lära saknas inom stora sträckor af det mellan Östersjön och Asiens kulturländer liggande område, som bronskulturen på sin väg mot Norden skulle hafva genomvandrat, om den verkligen kommit till oss från detta håll.

Länderna söder och sydost om Skandinavien äro de enda, i hvilka man finner arbeten liknande dem från vår äldre bronsålder. Men också är likheten så stor, att man utan tvekan torde böra der söka den väg, på hvilken den första kunskapen om bronsen nått våra trakter.

Såsom prof på denna likhet meddela vi här (fig. 133) en teckning af fästet till ett i trakten af Salzburg, i vestra Österrike, funnet bronssvärd, hvilket är alldeles likt flere i södra delen af Skandinavien funna svärd (fig. 134). Det som härvid är af afgörande vigt är, dels att dessa svärd tillhöra vår bronsålders äldsta tid, dels att man kan uppvisa, huru denna form gifvit upphof å ena sidan åt de för Norden egendomliga bronssvärden och å den andra åt de bronssvärd, som äro inhemska i det nu varande södra Tyskland, Österrike och Ungarn.

Utom svärd af samma form som fig. 133 och 134 finnas äfven andra slag af fornsaker, som utvisa en sådan förbindelse mellan Skandinavien och sistnämda länder.

Dessutom återfinna vi der vida mer än annorstädes i Europa de för vår äldre bronsålder egendomliga vackra spiralsiraterna (fig. 135).

Troligen har bronsen från Medelhafvets, och närmast från Adriatiska hafvets, kustländer inträngt i Europas fastland, öfvergått Alperna och hunnit Donaus floddal. De vägar, på hvilka den nya odlingen utbredde sig öfver Europa, delade sig gång efter annan. En ledde till de nu varande österrikiska och ungarska länderna, en till trakterna vester derom, under det att bronsen, ständigt fortsättande sitt utbredande norr ut, slutligen nådde Östersjön.

Detta förhållande torde antyda, att en stor förändring i afseende på det europeiska fastlandets bebyggande inträdt under stenålderns senare del.

Digitized by Google

Vi erinra oss, huru minnena från vår stenålder städse pekade åt vester och sydvest, antydande att det var utmed kusterna af Atlantiska hafvet och Nordsjön, som den första befolkningen framträngt till våra länder. Frånvaron eller sällsyntheten af qvarlefvor från den äldre stenåldern och af de för den yngre stenålderns äldre del egendomliga stendösarna på stora sträckor af Europas inre synes visa, att menniskan då ännu icke hunnit i nämnvärdt antal framtränga i det inre af denna verldsdel, utan hufvudsakligen uppehöll sig vid och i närheten af hafvet, såsom förhållandet i senare tid varit t. ex. med europeerne på Australiens fastland. Småningom hade befolkningen emellertid utmed de stora floder som genomskära Europa trängt allt längre in, så att slutligen den af Österlandets kulturfolk gjorda vigtiga upptäckten af metallers bruk kunde, om än ytterst långsamt, framtränga till Skandinavien på den genare vägen tvärs öfver Europas fastland, och ej mera behöfde taga den långa omvägen utmed Medelhafvets och Atlantiska hafvets kuster.

www.libtool.com.cn

133. Öfre delen af ett bronssvärd. Österrike. 1/2.

134. Öfre delen af ett bronssvärd. Danmark. 1/2.

Under det att man enligt vår öfvertygelse icke längre behöfver tveka om den väg, på hvilken kännedomen om bronsen kommit till vårt land, är det svårare att afgöra, huru denna i vår kulturutveckling så djupt ingripande nyhet blef känd här. Var det genom en större eller mindre invandring af ett nytt folk? Eller skedde det utan någon märkbar förändring i befolkningsförhållandena? Utöfvade något af kulturfolken vid Medelhafvet ett omedelbart inflytande härutinnan?

Vi skola med några få ord söka besvara dessa frågor.

Några framstående forskare hafva, såsom vi sett, trott sig kunna uppvisa, att Nordens folk skulle hafva etruskerne att tacka för den första kännedomen om bronsen, och man har för att bevisa ett sådant påstående hänvisat på åtskilliga i Norden funna bronssaker, hvilka skulle vara af etruskiskt ursprung. Men dervid torde man dels hafva begått det misstaget att såsom etruskiska arbeten betrakta en mängd i Norden funna bronssaker — t. ex.

Digitized by Google

sådana vackra bronskärl som fig. 168 — hvilka bevisligen äro förfärdigade här, och det icke ens efter etruskiska förebilder; dels har man förbisett den för föreliggande fråga ytterst vigtiga omständigheten, att de jemförelsevis få i Norden funna fornsaker som synas vara tillverkade på etruskiska verkstäder tillhöra den senare delen, de flesta till och med slutet af vår bronsålder, under det att man hittills icke kunnat uppvisa några arbeten af obestridd etruskisk härkomst, hvilka tillhöra vår bronsålders början, och ur hvilka de för Norden egendomliga typerna af bronssaker kunde anses vara utvecklade.

Under det att således icke något obestridligt bevis lemnats för ett etruskiskt ursprung af vår bronsålder, vitna deremot de nyss nämda fynden om en mer eller mindre omedelbar förbindelse mellan Italiens folk och nordborne under den senare delen af den skandinaviska bronsåldern, en förbindelse, hvilken, såsom vi i det följande få tillfälle att visa, utan tvifvel varit af stor betydelse så till vida, att vägen derigenom banats för framträngandet till Norden af kännedomen om jernets bruk.

Ännu känner man visserligen allt för litet minnena från Hellas' bronsålder, för att kunna afgöra, hvilken betydelse hellenerne kunna hafva haft för bronskulturens utbredande öfver Europa. Men sannolikt hafva de icke utöfvat något omedelbart inflytande i detta afseende norr om Alperna. Vi måste derjemte ihågkomma, att hellenernes stora kulturhistoriska betydelse först börjar vid en tid, då de redan i århundraden känt jernet.

135. Knappen till ett bronssvärd, sedd ofvanifrån. Ungarn. 1/2.

Den åsigten, att bronsålderns början i Norden varit förbunden med invandringen af ett helt folk, som alldeles utrotat eller underkufvat de äldre invånarne, synes oss hafva föga skäl för sig bland annat derför, att grafvarna från vår bronsålders äldre del i hög grad likna dem från stenålderns sista tid, och att begrafningssättet var det samma under båda dessa perioder. Under båda jordades nämligen de döde i stora stenkistor, och likheten mellan grafvarna närmast före och efter bronsålderns början är ofta så stor, att man, om inga upplysande fornsaker anträffas i en sådan graf, ej kan afgöra, huru vida den är äldre eller yngre än nämda tidpunkt.

En annan omständighet synes oss äfven tala för, att bronsålderns nordbor åtminstone till en mycket stor del voro ättlingar af stenålderns folk. Man har nämligen vid mångfaldiga tillfällen funnit grafvar från bronsåldern i samma hög som gömmer en stendös, en gånggrift eller en stenkista från stenåldern. Så påträffades t. ex. år 1874 i en grafhög vid Vartofta i Vestergötland, ofvanpå gången till en liten gånggrift, två lerkärl innehållande brända ben och arbeten från den yngre bronsåldern.

Några gånger har man till och med i sjelfva grafvarna från sistnämda

Digitized by Google

period funnit lemningar af lik, hvilka, såsom jemte dem liggande bronssaker visa, icke kunna hafva blifvit nedlagda der förr än efter bronsålderns början. Stundom visa sig dessa begrafningar tillhöra förra delen af den nya perioden; stundom förskrifva de sig från bronsålderns senare del.

Grafvar af förra slaget — det vill säga från stenåldern och den äldre bronsåldern — äro anträffade i stora hällkistor vid Bäckaryd i Småland, vid Karleby och Herrljunga i Vestergötland (se sid. 62 här ofvan). Såsom exempel på grafvar af det senare slaget kunna vi anföra ett fynd, som gjordes sommarn 1872 vid borttagandet af en grafhög å Kinna-Sandens egor, nära Kinna kyrka, söder om Borås i Vestergötland. Man fann nämligen på högens botten en stor, i tre rum afdelad stenkista, hvilken, såsom flere i dess nedre del liggande flintsaker utvisade, ursprungligen varit begagnad af stenålderns folk; men längst upp i samma kista voro några lerkrukor nedsatta, som innehöllo brända ben och bronssaker från senare delen af bronsåldern.

Man kan icke gerna antaga, att, om bronsåldern börjat genom invandringen af ett nytt folk, detta folk skulle hafva begagnat sig af de grafvar, som uppförts af landets förra invånare, besegrade, undanträngda och säkerligen hatade af de nya inbyggarne. Härtill kommer, att ett nytt folk på den tiden torde hafva varit liktydigt med en ny religion, och vi behöfva icke gå långt för att finna, huru icke ens i vår tid anhängarne af olika religioner vilja hvila på samma begrafningsplats.

Under stenåldern begrofvos liken ofta i sittande ställning; samma egendomliga förhållande har också några gånger iakttagits i grafvar från bronsåldern. Äfven detta häntyder snarare på samma folk än på en ny invandring.

En omständighet som synes oss vara af stor vigt för den föreliggande frågan är, att det område, inom hvilket fornsaker af de för den äldre nordiska bronsåldern egendomliga formerna anträffas, har samma gränser som det, inom hvilket man finner fornsaker af de typer, som äro utmärkande för den senare delen af den nordiska stenåldern. De minnen man från hvardera af dessa perioder finner i hela området, från Trondhjemstrakten i Norge till Oldenburg och Brandenburg, från Weichsel till Hannover, äro sins emellan alldeles lika, men de skilja sig betydligt från dem man anträffar i länderna öster, söder och vester derom. Då ligger den förklaringen nära till hands, att denna likhet beror derpå, att invånarne i det »nordiska» området både under stenålderns senare och bronsålderns förra del hört till ett annat folk än de, som innehade länderna deromkring, samt att hufvudmassan af detta nordiska folk under båda perioderna varit densamma.

Man har visserligen velat i den öfverlägsenhet, som röjer sig i de äldre nordiska bronsarbetena, se ett bevis för, att det folk, som förfärdigat dem, icke kunnat vara det samma som stenålderns. Denna betänklighet saknar dock möjligen tillräcklig grund just derför, att de nordiska arbetena från den äldre bronsåldern äro så olika, samt i finhet och smak så öfverlägsna, de till samma period hörande alstren af de andra ländernas slöjd. Om en ny invandring egt rum hit, vore det nämligen svårt att förklara, hvarför det i landet

Digitized by Google

nyss genom en inkräktning bosatta folket här i det yttersta Tule, långt från den då varande kulturens medelpunkt och utan inhemsk tillgång på brons, kunnat inom en kort tid hinna en utveckling, som den i sydligare länder bosatta delen af samma folk eller dess stamfränder ej förmått att uppnå.

För öfrigt måste vi lägga märke till, att de vackraste nordiska bronssakerna icke äro, och icke kunna vara, de allra äldsta. Då dessa typer visa sig vara olika dem från andra länder, följer deraf icke blott, att de särskilda sakerna måste vara förfärdigade inom Norden, utan äfven att typerna måste vara utvecklade här. En sådan inom Norden försiggången utveckling af de vackraste typerna ur äldre, mindre fulländade kan man också redan i vissa fall uppvisa, t. ex. i afseende på svärden och skaftcelterna af samma former som fig. 192 och 140.

Det förefaller visserligen oväntadt att finna en sådan öfverlägsenhet i teknisk färdighet och i smak redan jemförelsevis kort efter det Nordens folk gjort bekantskap med bronsens bearbetande, men vi må icke förgäta, att detta samma folk visar sig vid stenålderns slut vara i besittning af en nästan lika öfverlägsen skicklighet i behandlingen af de ämnen, som då stodo det till buds.

136. Såg af flinta. Skåne. $^1/_2$.

137. Såg af brons, från den äldre bronsåldern. Jylland. $^1/_2$.

Ett vigtigt stöd för vår åsigt, att åtminstone en betydande del af Nordens befolkning under stenåldern lefvat qvar här äfven efter bronsålderns början, torde vi äfven ega deruti, att vissa af de fornsakstyper, som tillhöra den skandinaviska bronsåldern, visa sig vara efterbildade efter sådana former, som äro egendomliga för den skandinaviska stenåldern. Ett prof derpå lemnar den fig. 137 afbildade sågen af brons, hvilken tydligen är gjord efter mönstret af en sådan flintsåg som fig. 136; båda dessa slags sågar äro af former, som endast förekomma i Norden.

Slutligen böra vi nämna, att, ehuru man ännu endast tillvaratagit ett mindre antal hufvudskålar i grafvarna från den äldre bronsåldern i Skandinavien, dessa skallar, så vidt man hittills erfarit, likna dem vi känna från vår stenålders grafvar.

Alla dessa skäl synas tala för, att vid bronsålderns början någon sådan stor invandring icke egt rum till Skandinavien som t. ex. den europeiska

Digitized by Google

invandringen till de nu varande Förenta staterna i Nordamerika, der den äldre befolkningen helt och hållet undanträngts af de talrika, i bildning vida öfverlägsna nybyggarne. Emellertid torde man ännu icke kunna afgöra, huru vida bronsens införande i Norden varit förenadt med någon mindre inflyttning till landet, en sådan som den tyska inflyttningen till Sverige under den senare delen af medeltiden, då ett mindre antal främlingar, hvilka voro i besittning af vissa i landet förut okända kunskaper, inflyttade hit, men snart blandade sig med den gamla befolkningen.

Att en genomgripande förändring i befolkningsförhållandena vid en viss tid egt rum, bör man väl i allmänhet icke antaga förr, än en sådan förändring blifvit ådagalagd. Det tillkommer således dem, som antaga en invandring till Sverige vid bronsålderns början, att framlägga bevisen för riktigheten af denna åsigt. Men några sådana, fullt öfvertygande bevis torde ännu icke vara framställda. Ty den omständigheten, att vapen och verktyg af sten i ett land utbytas mot sådana af metall, är naturligtvis i och för sig lika litet ett bevis för invandringen af ett nytt folk i landet, som införandet af eldvapen eller ångmaskiner och jernvägar i Sverige varit förbundet med den gamla befolkningens underkufvande af en ny stam, som tagit vårt land i besittning. På mångfaldiga ställen i Nya verlden har man äfven kunnat under de sista århundradena iakttaga, huru stenvapnen bortkastats och utbytts mot de från Europa införda vapnen af metall, utan att befolkningens hufvudmassa derigenom undergått någon förändring.

Ett förhållande, som möjligen skulle kunna betraktas såsom följd af en större inflyttning till Sverige under bronsålderns äldre del, finnes visserligen, vi mena det vid den yngre bronsålderns början allmänt vordna bruket att *bränna* de döde i stället för att, såsom förut, begrafva dem obrända. Erfarenheten från många länder visar emellertid, att öfvergången från ett begrafningssätt till ett annat icke får i och för sig anföras såsom bevis för en ny stor invandring. Äfven från vårt eget land och dess historiska tid hafva vi ett exempel på riktigheten häraf. Vid kristendomens införande öfvergafs nämligen i Sverige, liksom i många andra länder, den från fädren ärfda seden att bränna och höglägga de döde. Den aflidne jordades nu i stället obränd i eller vid kyrkan; och dock var det alldeles samma folk.

En öfvergång från ett af dessa bruk till ett annat torde emellertid i de allra flesta fall hafva sin grund i ett starkt främmande inflytande, troligen äfven i en betydande förändring i det religiösa åskådningssättet.

Hvad särskildt likbränningen i Sverige under bronsåldern beträffar, måste vi emellertid taga i betraktande, att det med få undantag är endast grafvarna från periodens *senare* del som innehålla lemningar af brända lik, men att de döde under bronsålderns äldre del jordades obrända såsom under stenåldern. Då man emellertid någon gång, om än sällan, i grafvar innehållande brända ben funnit fornsaker af de under den äldre bronsåldern vanliga formerna, så torde vi vara berättigade att framställa den frågan: infördes bruket att bränna de döde först mot den äldre bronsålderns slut, eller inkom

Digitized by Google

detta bruk redan vid periodens början, ehuru det ej förr än efter en längre tids förlopp blef allmänt? Båda möjligheterna kunna naturligtvis tänkas, och det är väl ännu för tidigt att bestämdt uttala sig för endera, emedan för frågans afgörande nödiga iakttagelser och undersökningar ännu icke föreligga i tillräcklig mängd. Först måste man söka utreda, huru vida de med brända ben funna fornsakerna af äldre former tillhöra endast slutet eller äfven förra delen af den äldre bronsåldern.

Skulle det visa sig, att likbränningen ej uppträder i Norden förr än vid den yngre bronsålderns början, så följer naturligtvis deraf, att man, om en sådan förändring i grafskicket måste betraktas såsom följd af en ny invandring, — hvilket vi icke anse vara afgjordt, — då snarare skulle hafva att tänka på en sådan invandring under bronsåldern än samtidigt med dess början.

Vi hafva granskat de skiftande meningar, som under de sista tretio åren uttalats om det sätt, hvarpå Nordens folk först fingo kunskap om metallernas bruk. Frågan är, såsom vi sett, af synnerligen stor vigt, emedan den förbindelse, hvari Skandinaviens bebyggare i och med bronsålderns början trädde med den yttre verlden, varit af nästan lika genomgripande följder för vårt land, som beröringen med den europeiska civilisationen i senare tider medfört för Nya verldens folk. I den aflägsna forntid, med hvilken vi nu sysselsätta oss, förhöll sig nämligen Norden, kan man säga, till de stora kulturländerna i Österlandet och vid Medelhafvet så, som vissa delar af Nya verlden, ja till och med af Österlandet, i våra dagar förhålla sig till de europeiska folken, hvilka nu gå i spetsen för menniskoslägtets utveckling. Så har civilisationens tyngdpunkt flyttat sig.

Vi få icke taga anstöt deraf, att så många olika meningar om bronsålderns början framstått. Ty i hvarje vetenskap — helst i en så ung som den nordiska fornforskningen — är det ofta nödvändigt och nyttigt, att olika, äfven rakt motsatta åsigter om vigtiga frågor i början uppstå. Härigenom riktas uppmärksamheten på förhållanden, som förut kanske varit förbisedda, men hvilkas framdragande för dessa åsigter är af vigt. På detta sätt närmar man sig så småningom den rätta uppfattningen; och äfven om den fråga vi nu betraktat torde det med skäl kunna sägas, att de sist framstälda meningarna, stödda på en rikare erfarenhet, kommit sanningen närmare än de äldre.

Bronsålderns indelning.

Ett nödvändigt vilkor för en klar uppfattning af frågan om den nordiska bronsålderns början var, såsom vi af det föregående sett, att man sökte urskilja, hvilka minnen från denna tidrymd som tillhöra dess äldre,

Digitized by Google

och hvilka som tillhöra dess yngre del. Under de senaste åren har också forskningen, ej minst i Sverige, varit lifligt syselsatt med undersökningar härom.

Då man aldrig i de tusentals fynd från bronsåldern i Norden, som vi nu känna, träffat ett enda mynt eller annat föremål med inskrift, inhemskt eller utländskt, och då man nästan aldrig hos oss funnit bronsålderns saker i förbindelse med utländska arbeten, hvilkas ålder ens på ett ungefär är känd, så kunde det synas vara nästan omöjligt att inom vår bronsålder åstadkomma någon, om ock blott relativ tidräkning. Detta har likväl blifvit möjligt genom en omsorgsfull och vidt omfattande granskning af de många fornsaker från denna tid, som stå till vårt förfogande, och i synnerhet genom noggrann kännedom om de förhållanden, under hvilka de anträffats.

Eguar man någon närmare uppmärksamhet åt minnena från vår bronsålder, framträder snart en i ögonen fallande olikhet i afseende på dels grafvarnas beskaffenhet, dels fornsakernas form och sirater. I några grafvar finnas lemningar af obrända lik, under det andra innehålla brända ben. Och en blick på de sid. 110—113 afbildade föremålen är tillräcklig att visa den skilnad, som förefinnes mellan de olika bronssakerna. Några vapen och smycken (fig. 138—144) äro prydda med spiraler och zigzaglinier, andra med helt olika sirater (fig. 145—153). Å de senare föremålen ses inga graverade eller med stämpel inslagna spiraler, hvaremot ändarna af ringar, knifskaft och andra saker ofta äro upprullade i spiral.

Den fråga, som helt naturligt tränger sig på oss, är då: höra dessa olika grafvar och fornsaker till samma tid, eller beteckna de skilda delar af perioden?

Vi måste härvid fästa oss icke blott vid förhållandet i Sverige, utan vid det i hela Skandinavien, hvarjemte det bör nämnas, att de anmärkta olikheterna icke skola så förstås, att t. ex. grafvar med obrända lik finnas i en trakt och grafvar med brända ben i en annan. Båda slagen grafvar och båda slagen fornsaker träffas vanligen i samma trakt, och i åtminstone hela södra delen af Skandinavien.

Först skola vi betrakta grafvarna. Om de båda, hvarandra så olika bruken att bränna eller icke bränna de döde varit samtida, borde de väl sannolikt antyda antingen olika folkstammar, eller olika kön, eller olika samhällsklasser, det vill säga olika förmögenhetsvilkor.

Men att olikheten i grafskick icke kan bero endast derpå, att två skilda stammar samtidigt skulle hafva bott vid hvarandras sida här, det framgår af de otaliga fall, då man i högar från bronsåldern funnit grafvar af båda slagen. Tvenne folkstammar kunna möjligen lefva fredligt tillsammans i ett land, men för sina döde söka de nog skilda hviloställen.

Den anmärkta olikheten kan ej heller, såsom man försökt, förklaras så, att det ena könet, t. ex. männen, brändes och qvinnorna jordades obrända, eller tvärt om; ty grafvarna med obrända lik från bronsåldern hafva visat sig innehålla än män, än qvinnor, såsom skelett och kläder ovedersägligen betyga. Vi skola snart närmare redogöra för några af dessa märkliga fynd. Härtill

Digitized by Google

kommer, att man träffat svärd och andra vapen tillsammans med både brända och obrända ben. Det är visserligen sant, att ett nyligen gjordt fynd från bronsåldern visar, att närvaron af vapen, åtminstone dolk och sköld, i en graf icke nödvändigt utmärker, att grafven tillhört en man; men i allmänhet, och särskildt om vapnet är ett svärd, kunna vi dock med skäl antaga, att så är förhållandet, och att följaktligen männens lik under ifrågavarande period stundom brändes, stundom jordades obrända.

Man antog en tid, att skilnaden i begrafningssättet kunde bero derpå, att de förmögnare begrofvos obrända i de stora, kostbara, af en väldig hög täckta stenkistorna, under det att de fattigares lik brändes och askan förvarades i en uti högens kant eller i jorden nedsatt lerkruka. Nyare undersökningar hafva emellertid visat, att detta antagande icke är riktigt. Flere gånger har man nämligen funnit dyrbara vapen och smycken af brons, eller till och med af guld, uti sådana grafvar, som innehållit brända ben.

Det är således föga sannolikt, att de båda slagen af grafvar i allmänhet varit samtida, om än erfarenheten stundom visat, att de båda olika sätten att behandla de döde kunnat finnas samtidigt hos samma folk, utan afseende på kön och förmögenhetsvilkor.

Men det finnes en omständighet, som bestämdt afvisar hvarje tanke på en sådan samtidighet hvad grafvarna från vår bronsålder beträffar. I dem som innehållit obrända lik finna vi nämligen endast sådana med vackra spiraler och fina zigzaglinier prydda vapen och prydnader, som höra till samma grupp som fig. 138—144. Grafvarna med brända ben innehålla deremot icke dylika fornsaker, utan endast sådana som höra till den andra gruppen (fig. 145—153). Att några undantag finnas, är naturligt, men de äro mycket få.

Klart är, att detta sammanträffande af det ena slaget grafvar med ett visst slags fornsaker, och de andra grafvarna med fornsaker af en helt annan stil, att denna omständighet höjer det öfver alla tvifvel, att de förra förskrifva sig från en del af bronsåldern och de senare från en annan del af samma period.

Detta bekräftas också deraf, att de båda olika slagen af fornsaker äfven utom grafvarna så godt som aldrig träffas tillsammans. En sådan knif, en sådan ring eller ett sådant bronskärl som fig. 145, 146 och 168 hafva aldrig — så ofta de än hittats tillhopa med andra fornsaker — anträffats på samma ställe som vapen eller smycken lika fig. 138—144.

Då dessa båda grupper af grafvar och fornsaker således icke kunna höra till samma tid, återstår det oss endast att undersöka, hvilkendera gruppen är den äldre.

Fig. 154 visar genomskärningen af en stor grafhög från bronsåldern, som för några år sedan med mycken omsorg undersöktes. Midt på högens botten, vid *a*, stod en stor stenkista af 2,10 meters (7 fots) längd, innehållande lemningarna af ett obrändt lik. På tre andra ställen längre upp i samma hög och nära kanten anträffades små stenkistor af endast 30—60 centimeters (1—2 fots) längd, fylda med brända ben. På ett ställe bredvid den lilla

Digitized by Google

138. Spänne af brons. Skåne. $^1/_1$.

139. Massiv yxa af brons, med hål för skaftet. Skåne. $^1/_2$.

140, 141. »Skaftcelt» (yxa) af brons. Öland. $^1/_2$.

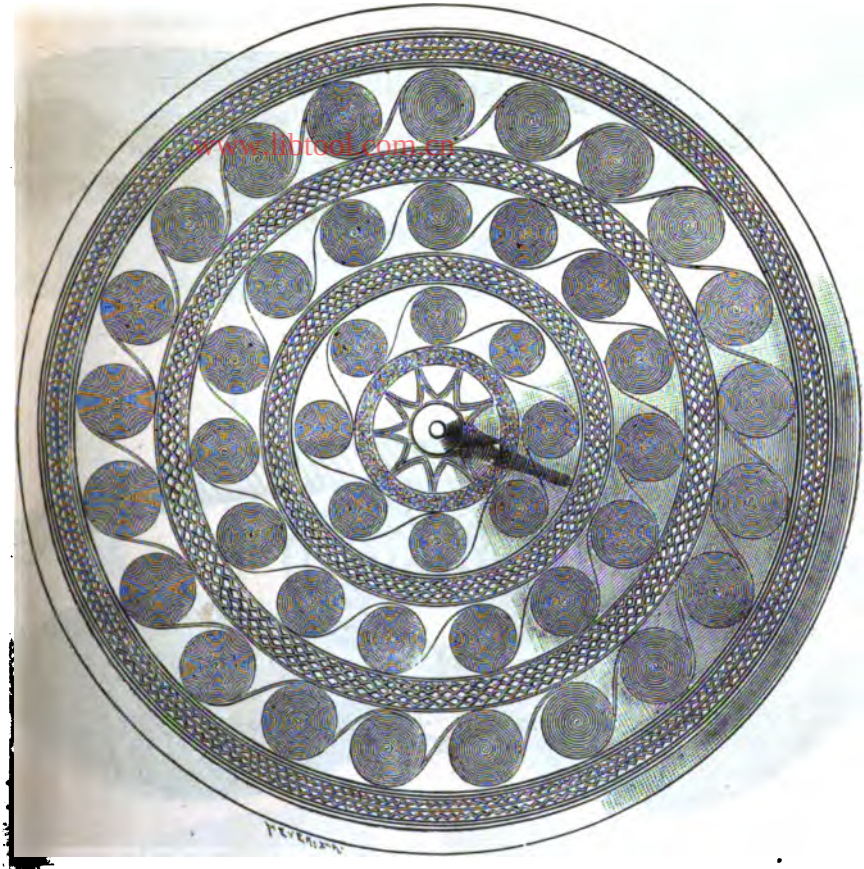

142. Spjutspets af brons. Västergötland. $^1/_3$.

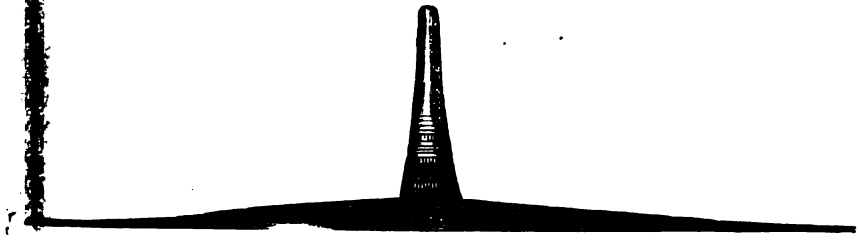
Fornsaker från den **förra** delen af bronsåldern.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

143. Bronsplåt med uppstående spets i midten; troligen prydnad för midten af en sköld. Skåne. 1/2.

144. Bronsplåten fig. 143 sedd från sidan. Den prickade bågen under spetsen antyder den ögla hvarmed plåten varit fäst. 1/2.

Från den **förra** delen af bronsåldern.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

145. Tunn knif af brons. Skåne. 1/1.

146. Halsring af brons; kan icke öppnas. Bohuslän. 1/2.

147. Ena ändstycket till en sådan stor bronsring som fig. 146. Småland. 2/3.

Fornsaker från den **senare** delen af bronsåldern.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

148. Brousknif. Halland. $^2/_3$.

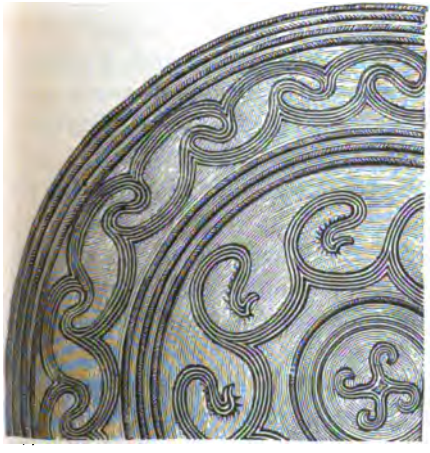
149. Tång af brons. Skåne. $^1/_1$.

150. Öfre delen af en svärdsklinga. Skåne. $^2/_3$.

151. »Hålcelt» (liten yxa) af brons. Skåne. $^2/_3$.

152. En del af bottnen till ett sådant bronskärl som fig. 168. Vestergötland. $^1/_2$.

153. En del af bottnen till bronskärlet fig. 168. Vestergötland. $^1/_2$.

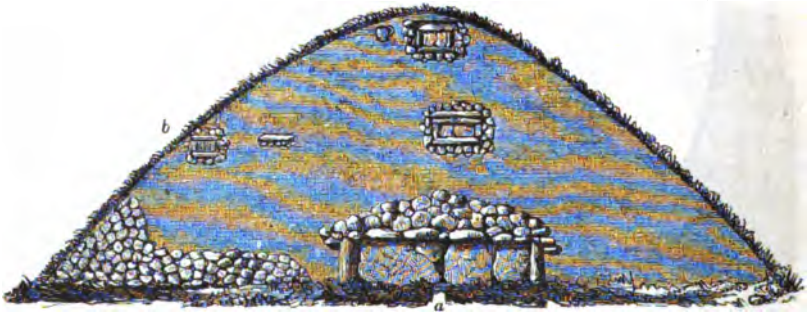
Fornsaker från den **senare** delen af bronsåldern.

Digitized by Google

stenkistan i högens topp hade en lerkruka med brända ben blifvit nedsatt, och bredvid kistan *b* låg en flat sten öfver en grop, som likaledes innehöll brända ben. Både den stora kistan och kistan i högens topp samt en af de andra små kistorna innehöllo jemte benen fornsaker från bronsåldern; och det lider föga tvifvel, att ju äfven de tre andra grafvarna med brända ben förskrifva sig från samma period. Nu är det emellertid klart, att den stora grafven med det obrända liket midt på högens botten måste vara äldre än de andra, emedan man i annat fall icke kunnat, utan att rubba dessa, bygga den stora kistan.

Detta förhållande gäller för öfrigt icke endast om den nu beskrifna högen. Nästan hvarje hög från bronsåldern, i hvilken man funnit en graf med obrända ben, har äfven innehållit grafvar med brända ben; men städse har den förra stått närmare högens midt och botten än de senare.

154. Genomskärning af en grafhög vid Dömmestorp i södra Halland.

Häraf följer således, att grafvar från bronsåldern med obrända lik måste, liksom de i dem så ofta förekommande med spiraler och zigzaglinier prydda fornsakerna, i allmänhet hänföras till en äldre del af perioden än grafvarna med brända ben och fornsaker af samma slag som fig. 145—153.

Detta resultat bekräftas äfven, så vidt vi kunnat se, af allt som man för öfrigt känner om bronsåldern.

En af de omständigheter, som bestyrka riktigheten häraf, är att flere grafvar med obrända lik, hvilka vi således måste hänföra till bronsålderns första del, i hög grad likna dem från den närmast föregående tiden, från stenålderns slut.

En annan bekräftelse finna vi deri, att man både om grafvarna och många af fornsakerna kan uppvisa, huru de former, som vi af nu anförda skäl måste anse vara de yngsta, småningom uppstått ur de former, hvilka vi betrakta såsom de äldsta.

Såsom exempel på de slag af fornsaker, i afseende på hvilka vi sålunda kunna visa, huru de till den yngre bronsåldern hänförda typerna utvecklat

Digitized by Google

sig ur dem, som förekommo under den äldre delen af perioden, kunna vi anföra svärd, knifvar, sågar, spännen, bronskärl med flere [1].

Hvad grafformerna beträffar, kan man redan utan svårighet se, huru de, som höra till bronsålderns slut, småningom uppstått ur dem, som tillhöra periodens början. Emedan de senare, såsom vi nyss nämde, fullkomligt likna grafvarna från stenålderns slut, hvilkas sammanhang med de äldre stendösarna och gånggrifterna vi i det föregående sökt uppvisa, så följer häraf, att man i afseende på de svenska grafvarnas form kan följa en så godt som oafbruten utvecklingskedja, hvars början är stenålderns stora grafkammare och som slutar med den yngsta bronsålderns oansenliga förvaringsrum för en hand full brända ben. Att i afseende på grafvarnas innehåll en nyhet uppträder i och med likbränningen, hafva vi redan anmärkt.

De äldsta grafvar man känner från bronsåldern i vårt land äro stora stenkistor, inneslutande flere skelett. Småningom aftaga de i storlek, tills de blifva endast omkring 2 meter (något mer än 6 fot) långa, eller just lagom stora för att omsluta ett skelett.

Några bland dessa stenkistor af vanlig manslängd äro i hög grad värda vår uppmärksamhet såsom bildande en märklig öfvergångsform till de små kistorna med brända ben. Man har nämligen några gånger påträffat sådana kistor af omkring 2 meters längd, hvilka således kunde synas vara beräknade för obrända lik, men som i stället innehållit en liten hög brända ben. Dessa grafvar synas tillhöra den tid, då likbränningen började vinna insteg i landet. Man kan sedan följa stenkistornas aftagande i storlek, från dessa som höllo 2 meter i längd till sådana som ej äro 30 centimeter (1 fot) långa. Större utrymme behöfdes naturligtvis icke för att förvara de från bålet hopsamlade lemningarna af benen.

Många af dessa små stenkistor äro nätt och jemt så stora som fordras för att innesluta ett lerkärl, i hvilket benen förvaras i stället för att, såsom i de förut nämda, ligga lösa mellan stenarna. På andra ställen finner man icke några sådana stenkistor, utan endast lerkärl med brända ben och en liten bronsknif, eller en bit af en bronssåg eller dylikt. Slutligen ser man stundom, såsom i den fig. 154 afbildade högen, att benen lagts ned i en grop i högen eller i jorden, utan både kista och kruka, endast täckta af en flat sten, ett begrafningssätt som vi återfinna i jernålderns äldsta tid, i de så kallade »brandpletterne».

Redan kunna vi i vissa fall spåra skilnaden icke blott mellan den äldre och yngre delen af bronsåldern, utan äfven mellan början och slutet inom hvardera af dessa två afdelningar. Ännu förmå vi visserligen icke att bestämma, huru lång tid dessa olika skeden af utvecklingen under bronsåldern varat. Men den omständigheten, att en sådan utveckling kan visas, och den stora mängd minnen, som i södra Skandinavien ännu, efter årtusendens förlopp,

[1] Montelius i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 3, s. 221 (spännen), 276 (kärl), 332 (knifvar), och i Compte-rendu du Congrès . . . de Stockholm 1874, s. 493 och 886 (svärd).

Digitized by Google

finnes qvar från denna tid, äro tillräckliga att ådagalägga, att hvardera af de båda stora afdelningarna inom bronsåldern måste hafva varat en lång tid, troligen i århundraden. Då bronsålderns slut i Norden, såsom vi få se, torde infalla ungefär vid Kristi födelse, — snarare före än efter, — följer således häraf, att bronsåldern åtminstone i södra Skandinavien börjat flere århundraden, kanske mer än ett årtusende, före Kristi födelse. Närmare kunna vi väl icke för det närvarande bestämma den tid, då bronsåldern börjat i våra nejder; det intryck får man dock af en förtroligare bekantskap med minnena från denna tid, att den vigtiga tidpunkt, då Nordens folk första gången lärde känna metaller, snarare ligger bortom än hitom början af det sista årtusendet före Kristi födelse. Vid den tiden, Davids och Salomos dagar, var bronsåldern redan slut i Foinike, Egypten och andra af Medelhafvets östra kustländer; vid samma tid gjorde hellenerne troligen den första bekantskapen med jernets bruk.

Svaret på den frågan: hvad hette det **folk,** som under bronsåldern bodde i Sverige? har, såsom vi redan till en del sett, utfallit helt olika allt efter den åsigt man haft om det sätt, hvarpå perioden börjat; ännu mera är det beroende deraf, huru perioden slutat. Om detta inträffat utan någon fullständig förändring af befolkningens hufvudmassa, så är det klart, att det måste hafva varit folk af germanisk eller gotisk stam, som redan under bronsåldern bodde i vårt land, då man ju med visshet känner, att Sveriges invånare under den äldre jernåldern hörde till denna stam.

Icke utan all vigt är den uppgift man finner i Pyteas' reseberättelse, att på hans tid, det vill säga ungefär 300 år före Kristi födelse, ett folk som kallades guttoner bodde på Östersjöns södra kust. Då äfven Ptolemaios i andra århundradet efter Kristus talar om de i samma trakt bosatta gytonerne, och då dessa namn, trots den förändring de undergått för att passa i författarnes grekiska text, hafva en så stor likhet med det inhemska gutar eller gotar, att denna likhet knapt kan förklaras såsom beroende på en tillfällighet, så synes det icke vara osannolikt, att gotiska folk bott vid Östersjöns södra kust redan några hundra år före Kristi födelse, och således medan bronsåldern troligen ännu varade i denna trakt. Men den fullkomliga öfverensstämmelsen mellan minnena från bronsåldern i Skandinavien och på Östersjöns sydkust torde höja det öfver allt tvifvel, att, om ett folk af gotisk stam då bodde i den senare trakten, äfven Skandinaviens invånare hört till samma stam.

Digitized by Google

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd.

Om lefnadssättet i Norden under bronsåldern söka vi visserligen hos de samtida författarne förgäfves några upplysningar, så vida vi icke kunna hit räkna det lilla vi i Pyteas' reseberättelse finna nämdt om invånarne i Tule (s. 2 här ofvan), att de idkade åkerbruk och tröskade säden i lador, samt att de af säd och honing beredde en dryck. Deremot kunna vi i afseende på lifvet i Sverige under denna tid, liksom i så många andra fall, få mången värdefull upplysning genom att studera förhållandena hos andra folk, som befunno sig på samma kulturståndpunkt under en tid, då historien om dem haft något att förtälja. De hellener, som Homeros besjungit, stodo på öfvergången från sin bronsålder till sin jernålder. Jernet var visserligen kändt, men bronsen användes ännu till nästan allt, äfven till vapen. Det är troligt, att Homeros' skildring af hellenernes hjeltetid i mer än ett afseende kunde gälla äfven om södra Skandinavien under bronsåldern, åtminstone om vi icke låta vår blick förvillas af det poetiska skimmer, hvarmed den store skalden omgjutit det trojanska krigets hjeltar.

155. Ryttare, framställda å en hällristning vid Tegneby i Tanums socken, Bohuslän. 1/24.

Liksom under stenålderns senare del, lefde nordbon väl äfven under bronsåldern hufvudsakligen af jagt, fiske och boskapsskötsel, om än åkerbruket troligen numera var af större vigt och med mera ifver drifvet än under den föregående perioden.

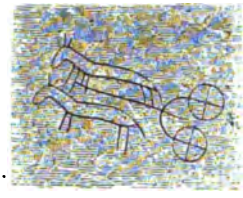
Utan tvifvel hade nordborne under bronsåldern hufvudsakligen samma **husdjur** som under den närmast föregående tiden. Å hällristningarna se vi flerstädes oxar och hästar afbildade, och i grafvarna finner man ej sällan lemningar af hudar, kläder af ylle, svärd- och dolkslidor af skinn, arbeten af horn med flere minnen af bronsålderns boskapsskötsel och dess alster.

Att hästen redan användes till ridt, se vi af den fig. 155 återgifna hällristningstaflan. Äfven vagnar voro under bronsåldern kända, såsom bland annat de å en af Kiviksgrafvens hällar (fig. 129) samt å en sten på Villfarahögen i Jerrestads härad i Skåne (fig. 156) afbildade, med två hästar förspända tvåhjuliga vagnarna utvisa. Det förtjenar anmärkas, att vagnarna, ehuru endast tvåhjuliga, dragas af två hästar, och att den åkande är framställd stående, såsom äfven hos södra Europas och Österlandets folk var brukligt.

Digitized by Google

För ett par år sedan hittades vid Nymö i Skåne några bronssaker från den yngre bronsåldern, hvilka troligen hört till betsel och remtyg, deribland ett par runda bronsplåtar, hvilka sannolikt suttit som prydnader å tyglarna, emedan vi se dylika plåtar på det sättet anbragta å afbildningar från södra Europa. Sporrar och stigbyglar äro deremot aldrig funna hos oss under sådana omständigheter, att de kunna anses tillhöra bronsåldern; troligen voro de på den tiden helt och hållet okända.

Emedan man ännu för några år sedan icke här i Norden funnit säkra lemningar af betsel eller dylikt från bronsåldern, antogo några forskare, att hästen under nämda tid icke begagnats till ridt eller körning. Detta antagande hvilade dock på den förutsättningen, att betslen till en del måste bestå af metall, en förutsättning som ej är riktig. I skandinavisk-etnografiska samlingen i Stockholm finnas nämligen betsel gjorda helt och hållet af trä och horn, hvilka under detta århundrade begagnats i Sverige.

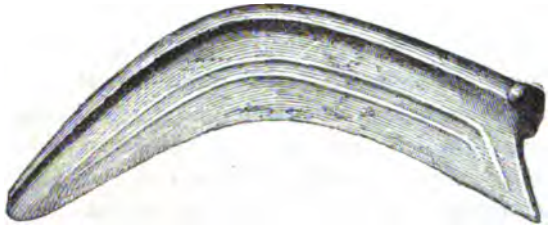

156. Vagn afbildad å en sten i Skåne. 1/10.

157. Plog afbildad å en hällristning vid Tegneby i Tanum, Bohuslän. 1/20.

På en hällristning vid Tegneby i Bohuslän se vi en man gå och plöja (fig. 157). Plogen, af enklaste slag och närmast liknande de »krokar» som ännu in i våra dagar mångenstädes varit i bruk, drages af två djur, troligen oxar eller tjurar. Denna lilla teckning är i hög grad märklig såsom ett af de äldsta spår, man i vårt land funnit af **åkerbruk**. Ett annat minne deraf hafva vi i de skäror af brons, som stundom anträffas hos oss (fig. 158).

158. Skära af brons. Södermanland. 1/2.

Säden krossades troligen i sådana enkla handqvarnar som den fig. 159 afbildade. Ett par sådana qvarnar har man nämligen funnit i en dansk grafhög, hvilken utan tvifvel tillhör bronsåldern. Äfven i Sverige hittas ej sällan dylika qvarnar, ehuru det i de flesta fall är omöjligt att afgöra, till hvilken tid hvar och en af dem hör, emedan de varit i bruk från åkerbrukets första dagar intill senaste tid; till malning af kaffe och dylikt lära de ännu i detta århundrade flerstädes begagnats här i Norden. I vissa aflägsna trakter af Europa, t. ex. i Valakiet, samt i Afrika äro sådana handqvarnar ännu i bruk. Fig. 160 visar, efter en teckning af Livingstone, huru säden males i södra Afrika.

Lemningar af **boningshus** från denna tid hafva icke bibehållit sig i

Digitized by Google

Norden, ej heller förekomma några afbildningar af dem å hällristningarna. Utan tvifvel voro äfven de bättre lottades boningar endast stugor af trä, som af nutidens svenskar skulle hafva kallats ringa och oansenliga. I vissa trakter af Europa, bland annat på Albanoberget i Italien nära Roma, har man jemte fornsaker från bronsåldern funnit ett slags lerkärl, hvilka hafva formen af en rund hydda med dörr och tydligt tak (fig. 161). På dörren ser man till och med stundom regeln, ehuru denna naturligtvis å lerkärlet måste sitta på utsidan.

www.nbtool.com.cn

Af **bohaget** har hos oss intet bibehållit sig utom kärl af bränd lera, brons och guld, samt någon gång äfven träkärl, hvilka naturligtvis voro mycket allmänna, men endast sällan kunnat bevaras till vår tid.

159. Handqvarn af sten. Sverige. $^1/_{10}$.

Lerkärlen äro af många olika former (fig. 163, 165 och 166), men märkvärdigt nog äro flere lerkärl från stenåldern öfverlägsna äfven de bästa från bronsåldern. Å de förra ses ofta sirater, stundom ganska smakfulla; de senare sakna nästan alltid sirater och äro gjorda af mindre fin och ren lera. Det bör dock anmärkas, att de flesta förskrifva sig från den yngre bronsåldern, under det vi ännu känna endast föga om krukmakarkonstens ståndpunkt under periodens äldre tid.

160. Sädesmalning i Sydafrika.

161. Lerkärl i form af en hydda, från bronsåldern. Italien.

Ett vackert prof på träkärl från bronsåldern är den fig. 164 afbildade skålen, som lär vara svarfvad. Den är, liksom några andra dylika, prydd med små inslagna tennstift, hvilka bilda enkla figurer. I ett par grafvar, som bevisligen förskrifva sig från den i fråga varande tiden, har man till och med funnit runda askar af tunt trä med lock (fig. 162), nästan alldeles lika dem som ännu begagnas.

De flesta bronskärlen hafva den form som fig. 168 visar. Ej sällan hittas tillsammans med dem ett slags kupor af brons (fig. 167), antingen

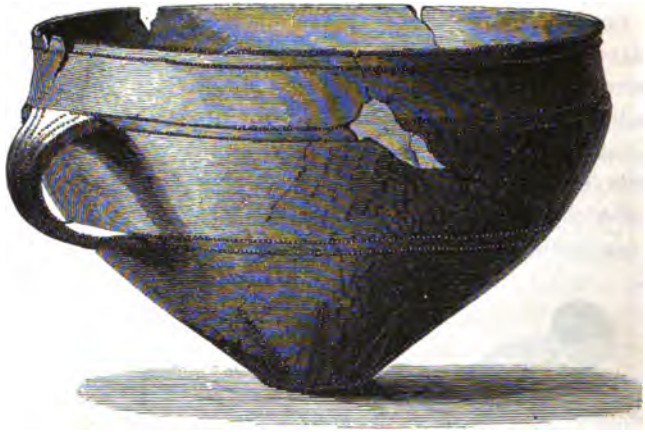
Digitized by Google

162. Träask från bronsåldern. Danmark. $^2/_9$.

163. Lerkärl. Halland. $^1/_5$.

164. Träskål med inslagna tennstift, från bronsåldern. Danmark. $^1/_4$.

165. Lerkärl. Halland. $^1/_3$.

166. Lerkärl. Skåne. $^1/_5$.

www.ibtool.com.cn

Digitized by Google

försedda med två öglor liksom kärlen eller med hjulformiga knappar, på hvilka de remmar varit fästa, som förenat kupan och bronskärlet. Den förra är alltid så mycket mindre, att den tydligen icke suttit som ett lock omedelbart på kärlets mynning, utan något högre. Det är svårt att säga, hvartill man an-

www.libtool.com.cn

167. Kupa af brons, hörande till ett sådant kärl som fig. 168. Vestergötland. 1/2.

168. Hängkärl af brons. Vestergötland. 1/2.

vändt dessa för Norden egendomliga, men här ganska allmänna kärl [1]. Att de icke varit dryckeskärl, är emellertid klart både deraf, att de tydligen varit afsedda att hängas, såsom den runda bottnen och de två öronen utvisa,

[1] Mer än 100 äro redan kända från Skandinavien.

Digitized by Google

och deraf att kanten ofta, såsom å det här afbildade, är inböjd och genombruten. Ej heller kunna de hafva varit kokkärl, emedan deras botten alltid är rikt prydd och stundom inlagd med ett slags mörkbrunt harts, som icke tål hetta. Man har varit böjd för att betrakta dem såsom motstycken till de rökelsekärl, hvilka begagnas i de katolska kyrkorna, oaktadt deras stundom betydliga storlek synes tala deremot; och då de icke förekomma i grafvarna, men ofta i mossfynden och »markfynden» [1], af hvilka flere möjligen stå i sammanhang med något religiöst bruk, har man häri sett ett bevis för, att de hört till tempeltjensten. Vi tro dock, att deras jemförelsevis stora antal skulle kunna anföras såsom skäl häremot, äfvensom den omständigheten, att de flere gånger hittats tillsammans med saker, hvilka tydligen varit afsedda för hvardagligt bruk. Mest känner man sig väl böjd att i dessa hängkärl med deras kupor se lampor, ehuru äfven denna förklaring ej löser alla svårigheter. Om deras talrikhet förbjuder att tänka oss dem såsom uteslutande använda i tempel, så är det möjligen å andra sidan något oväntadt att finna de enskildes boningar upplysta af så dyrbara lampor på en tid, då man i allmänhet ej synes hafva nedlagt mycken kostnad på bohaget och hemmens prydnad.

169. Guldskål. Bleking. $^2/_3$.

Utom dessa hängkärl, som på skäl, för hvilka vi i det följande få tillfälle att närmare redogöra, måste anses vara förfärdigade i Norden, har man här äfven funnit åtskilliga andra till samma tid hörande bronskärl, hvilka utan tvifvel äro införda från Europas södra länder. Dessa utländska bronskärl hafva icke varit ämnade att begagnas hängande; deras botten är nämligen sådan, att de kunna utan understöd stå på ett bord.

Guldkärlen, troligen använda som dryckeskärl, äro mycket tunna och prydda med sirater i upphöjdt arbete (fig. 169). Några gånger har man här i Norden funnit ett större antal sådana guldkärl tillsammans. Så hittades t. ex. år 1862 i en torfmosse vid Lavindsgård nära Odense en stor präktig bronsvas, som innehöll elfva guldskålar liknande fig. 169, men försedda med långa handtag, som sluta i djurhufvuden.

[1] Sådana ute på marken, ofta vid en större sten, i jorden anträffade samlingar af fornsaker, hvilka ej varit nedlagda i grafvar, plägar man kalla »markfynd».

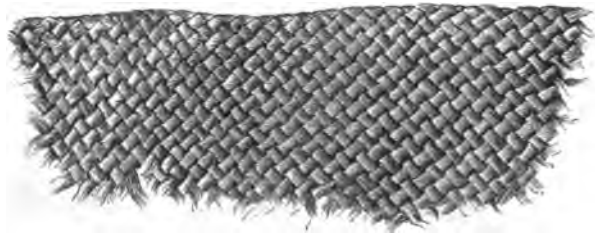
Digitized by Google

Kläder. — Prydnader.

På hällristningarna ses visserligen ofta menniskofigurer, stundom tecknade i nästan naturlig storlek; men märkvärdigt nog få vi icke af dem någon synnerlig upplysning om **klädedrägten** under bronsåldern. Deremot hafva några graffynd under de senaste åren på det mest oväntade sätt lärt oss känna, huru bronsålderns nordbor gingo klädda.

Troligen använde man ännu, liksom under stenåldern, mycket skinn och pelsverk till kläder — sådana begagnas ju ännu i dag mycket, i synnerhet på landet. Då fåret redan under stenålderns senare del hölls här i landet, är det emellertid sannolikt, att man äfven lärt sig att af dess ull förfärdiga kläder, och redan för flere år sedan hade lemningar af ylleväfnader anträffats i nordiska grafvar från bronsåldern.

Det märkligaste fynd af detta slag, som man känner från Sverige, är ett som år 1869 gjordes vid undersökningen af en större grafhög å Dömmestorps egor i södra Halland. Högen dolde en af flata stenar omsorgsfullt hopfogad kista af något mer än en meters (3,5 fots) längd. Då täckstenarna borttagits, visade sig kistan vara alldeles fri från sand och jord, så att man med lätthet kunde undersöka dess innehåll. På bottnen låg en mängd starkt brända benbitar, öfver hvilka ett slags sjal af ylle var utbredd. Denna sträckte sig nästan öfver hela kistans längd och var lagd i veck. I det största vecket låg en bronsdolk, hvilken var instucken i en väl gjord och fullkomligt bibehållen läderslida med bronsdoppsko (fig. 198, 199). Sjalen var omkring 1,50 meter (5,2 fot) lång och 60 centimeter (2 fot) bred; färgen är numera brun, men vid hvardera ändan syntes en något mer än 10 centimeter (3,5 tum) bred ljusgul kant. Olyckligtvis var tyget så angripet af tiden, att man endast kunde tillvarataga stycken deraf, hvilka nu förvaras i statens historiska museum, sedan de blifvit genomdränkta med en mot vidare förstöring skyddande lösning. En af dessa bitar är i naturlig storlek afbildad fig. 170 för att ge ett prof på den under bronsåldern vanliga väfnaden.

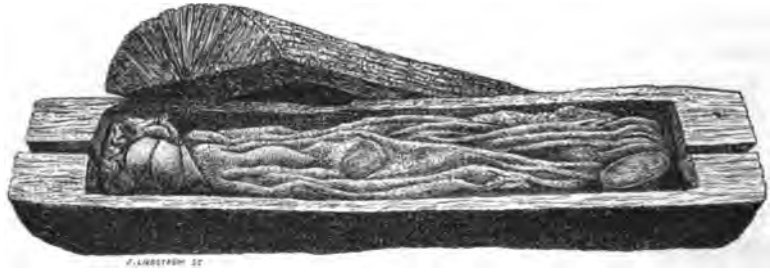
170. Ylletyg från bronsåldern. Halland. 1/1.

Ännu mera öfverraskande äro några i Danmark gjorda fynd. År 1861 fann man i Treenhöi, en grafhög vid Vamdrup nära Kolding, en grafkista, bildad af en 3 meter (10 fot) lång, klufven och urhålkad ekstam; kistans längd var invändigt 2,10 meter (7 fot). Lyckligtvis blef denna graf med största möjliga omsorg undersökt af sakkunniga män, hvilka på konung Frederik VII:s särskilda befallning skyndade dit, sedan konungen erhållit underrättelse om kistans påträffande.

Digitized by Google

Vid lockets aftagande såg man lemningar af en hud, troligen af en ox- eller kohud, hvilken tydligen en gång omslutit allt som varit nedlagdt i kistan. Under huden var utbredd en vid, i många veck liggande kappa af grof ylleväfnad (fig. 175). Den bildas af ett stycke, med en liten utskärning för halsen; på insidan finnes en mängd nedhängande ulltrådar. Vid kappans ena ända stod en större rund ask af trä med lock, afbildad fig. 162; vid den andra syntes öfre delen af en yllemössa och bakom denna ett sammanrulladt yllestycke. Fig. 171 visar kistans utseende, medan kappan ännu var orörd.

Sedan man försigtigt upptagit kappan, visade sig lemningarna af skelettet af en man, hvilken om lifvet var klädd i en yllekjortel (fig. 176), sammanhållen af ett yllebälte, som gick två gånger om midjan, var hopknutet framtill och slutade i långa hängande ändar, hvilka voro prydda med fransar. På hufvudet — hvaraf märkvärdigt nog endast det svarta håret och hjernan funnos qvar, under det att hufvudskålen var förtärd — satt den nyss nämda mössan (fig. 174) af tjockt väfdt ylle, hvars utsida var betäckt med framstående ulltrådar, alla slutande i knutar. Både genom sin form och sin egen-

171. Ekkista, i hvilken det af en yllekappa betäckta liket af en man från bronsåldern ligger. Hufvudet åt venster. Treenhöi, Danmark.

domliga väfnad eger den en i ögonen fallande likhet med mössor, som ännu i dag begagnas af allmogen i Ungarn och angränsande trakter af Österrike.

En annan yllemössa (fig. 172), af enklare väfnad och något afvikande form, låg jemte en hornkam och en bronsknif i en liten träask, hvilken stod vid likets fötter uti den redan omnämda större asken. Knifven, som till formen liknar våra rakknifvar, har möjligen varit använd till samma ändamål som dessa. Det vid hufvudet nedlagda yllestycket visade sig sedermera vara den ena hälften af en med fransar prydd sjal eller pläd (fig. 173), hvars andra hälft låg vid fötterna, der man dessutom upptog ett par smala yllestycken, som troligen betäckt benen, och några obetydliga lemningar af läder, hvilka möjligen en gång utgjort fotbeklädnaden.

Vid skelettets venstra sida låg ett bronssvärd i en med skinn fodrad träslida.

Värdet af detta dyrbara fynd ökas betydligt genom det fynd af en fullständig qvinnodrägt från ungefär samma tid, som man tio år senare, år

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

172. Mössa.

173. Sjal.

174. Mössa.

175. Kappa.

176. Kjortel.

172—176. Yllekläder funna i en graf från bronsåldern i Treenhöi, Danmark.

Digitized by Google

1871, anträffade i en annan dansk grafhög, Borum-Eshöi nära Århus i Jylland. Äfven här var den döda begrafven i en kista, bildad af en klufven och urhålkad ekstam. Kistans botten var betäckt med en ogarfvad hud, troligen af en ko eller en oxe, hvilken hud sannolikt, liksom den i Treenhöi, en gång omslutit allt det i kistan nedlagda. På denna hud låg en stor kappa, väfd af grof ull med inblandade nöthår. Insvept i kappan, hvaraf endast bitar finnas qvar, låg liket af en qvinna, hvars skelett blifvit svartfärgadt af det vatten, som inträngt i ekkistan, i förbindelse med garfsyran från ekträet. Liket, hvars kön tydligen utvisas af det väl bibehållna skelettet, hade mycket långt hår, som förmodligen varit uppfäst eller sammanhållet med en ännu ganska väl bevarad hornkam. På hufvudet hade den döda ett nät eller en mössa af ullgarn, som ses öfverst å fig. 177, och hvaraf en del visas fig. 178 i hälften af verkliga storleken. Äfven af ett annat gröfre nät funnos lemningar; man vet dock icke, om det suttit innanför det finare nätet, eller om det legat löst i kistan. För öfrigt var den döda iklädd en hel drägt af väfdt ylletyg, nämligen en kort tröja med ärmar och en lång kjortel (fig. 177). Väfnaden är alldeles den samma som å det förut beskrifna tyget från Dömmestorp (fig. 170) och det från Treenhöi.

www.libtool.com.cn

177. Qvinnodrägt från bronsåldern, funnen i en graf. Jylland.

178. En del af den fig. 177 afbildade mössan. 1/2.

Tröjan är hopsydd under ärmarna och på ryggen, der det nedtill finnes en smal tillsats af gröfre tyg, fastsydd med ulltråd. Framtill, der tröjan är öppen, har den möjligen varit sammanhållen med en snodd eller ett litet i kistan funnet bronsspänne, så vida detta icke suttit på kappan. Den grofva sömmen på tröjans rygg antyder, att det var meningen, att tröjan skulle vara betäckt af kappan, liksom också den grofva tillsatsen nedtill synes visa, att denna del af tröjan skulle gå in i kjorteln, hvilken kring lifvet

Digitized by Google

sammanhölls med två ylleband eller bälten, ett gröfre och ett finare. Det senare är slaget eller väfdt med inblandade nöthår i tre ränder, af hvilka den mellersta synes hafva haft en annan färg än de på sidorna. Det slutar i tjocka, med stor omsorg flätade prydliga tofsar.

Hurudan klädernas och hufvudhårets nu mörkbruna färg ursprungligen varit, kan väl efter de under årtusenden fortgående förändringarna i den vattenfylda ekkistan nu mera icke bestämdt afgöras.

Bredvid liket stod ett lerkärl, och af bronsprydnader upptogos ur kistan, utom det redan nämda spännet, en spiralfingerring, två armband, en större vriden ring för hufvudet eller halsen samt en liten tång. Märkvärdigt nog lågo vid det qvinliga likets sida äfven en bronsdolk med hornfäste samt en större och två smärre runda, prydligt arbetade bronsplåtar, med en uppstående spets i midten, af hvilka åtminstone den större, hvilken närmast liknar fig. 143, troligen suttit på en sköld[1].

Qvinnodrägten under bronsåldern bestod således af samma två hufvuddelar, kjortel och kofta, som ännu i dag, åtminstone på landsbygden. Men om de i Treenhöi funna manskläderna få betraktas såsom prof på den vanliga fullständiga drägten, så visa de en betydlig olikhet mot förhållandena ej blott nu, utan äfven under hednatidens sista period. I synnerhet är frånvaron af byxor anmärkningsvärd, då denna benbeklädnad torde hafva varit gemensam för nästan alla germaniska folk under den tid, som historien vet något om dem, under det att den icke brukades af de keltiska stammarna och af folken i södra Europa. Denna omständighet torde förtjena att framhållas, ehuru vi naturligtvis icke i detta enstaka förhållande kunna eller vilja se något bevis för det nordiska bronsåldersfolkets så mycket omtvistade nationalitet.

Både Treenhöi och Borum-Eshöi visa sig genom de i dem funna bronssakerna tillhöra en ganska tidig del af bronsåldern, om också icke periodens första början. Dessa grafvar äro således mer än 2 000, troligen mer än 2 500 år gamla. Den märkvärdiga omständigheten, att yllekläder kunnat bibehålla sig i en graf under så lång tid, beror på ovanligt gynsamma förhållanden, och kanske i synnerhet derpå, att kläderna legat i ekkistor, emedan garfsyran i eken är ett utmärkt medel till organiska ämnens bevarande.

Det vanligaste tyget under bronsåldern var utan tvifvel ylle, ett inhemskt alster af den sedan stenålderns senare del här bedrifna fårafveln. I en till bronsålderns slut hörande graf har man emellertid äfven funnit stycken af en ganska fin linneväfnad, det äldsta spåret af linets förekomst i Norden.

Att den i södra Europa redan under stenåldern väl bekanta sländan troligen var okänd i vårt land ända till bronsålderns slut, hafva vi redan på

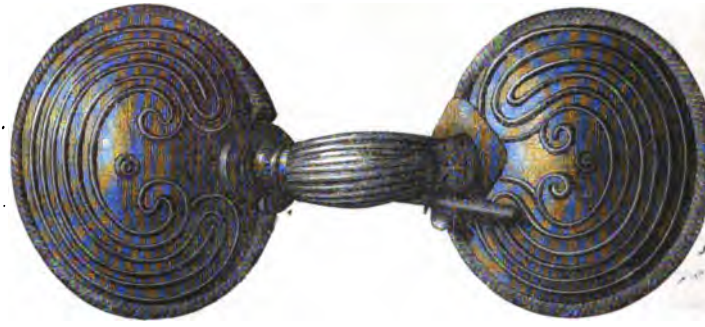
[1] Nyligen har man i Borum-Eshöi funnit två andra ekkistor, hvardera innesluttande liket af en man, hvilken synes hafva varit klädd på samma sätt som det i Treenhöi anträffade liket; några byxor omtalas ej heller här i någondera grafven.

Digitized by Google

tal om förhållandena under förstnämda period anmärkt (s. 24); troligen användes i stället »kroken».

Af sybehör har man i grafvar från bronsåldern funnit synålar, sylar och små tänger, de så kallade »pincetterna» (fig. 149), samt tunna knifvar. De äro nästan alltid af brons; dock har man funnit ett par tänger och en

www.historiska.com

179. Spåne af brons. Vestergötland. $^2/_3$.

180. Kam af brons. Vestergötland. $^1/_1$.

181. Bronsknapp. Östergötland. $^1/_1$.

182. Spiralfingerring af dubbel guldtråd. Skåne. $^1/_1$.

syl af guld. Sylarna hafva naturligtvis varit insatta i skaft; några sådana skaft af brons, ben och bernsten finnas ännu i behåll. Saxar voro okända under bronsåldern; de blefvo först kända under jernålderns äldre tid.

Synålarna, hvilka likna dem af ben från stenåldern, voro af brons eller ben; de hafva dock hittats i mycket mindre antal än sylarna, hvilket utan

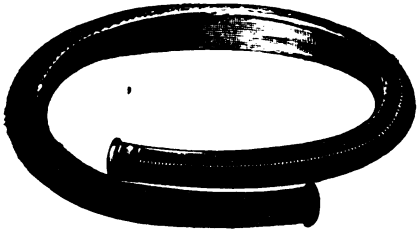
Digitized by Google

tvifvel beror derpå, att sylarna användes till att sy i läder och skinn, och synålarna i ylletyg, som mindre allmänt begagnades och stod i högre värde. I grafvarna från bronsålderns senare del finner man mycket ofta bland de brända benen en syl, en liten tång och en knif af samma form som fig. 145.

www.libtool.com.cn

183. Armband af tunt guldbleck, böjdt öfver en bronsskena. Skåne. $^1/_1$.

184. Armring af brons. Skåne. $^2/_3$.

185. Spiralarmring af brons. Skåne. $^1/_2$.

186. Spiralarmring af brons. Skåne. $^1/_2$.

Dessa hafva troligen användts vid sömnad i läder på det sätt, att man med knifven skar lädret och de fina remmar eller trådar af skinn, med hvilka man skulle sy; med sylen borrades hål, och med tången drog man tråden genom hålet. Sylarna och knifvarna användes emellertid troligen äfven till andra ändamål.

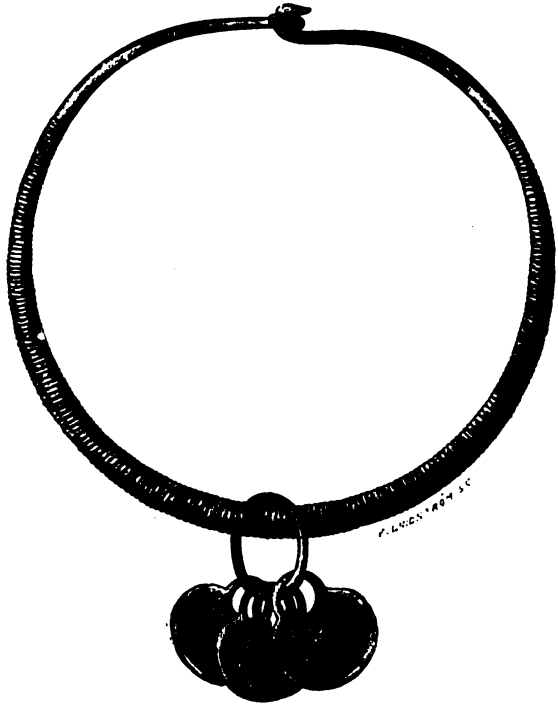
Digitized by Google

Om de **prydnader,** som stodo stenålderns svenskar till buds, voro få och föga lysande, voro deremot smyckena under bronsåldern så mycket mera präktiga och omvexlande. De voro hufvudsakligen af guld och brons. Perlor och dylika prydnader af bernsten synas icke hafva varit så allmänna under bronsåldern som under den föregående perioden. Silfversmycken, glasperlor och dylikt voro ännu okända.

187. Guldband, troligen prydnad för hufvudet. Skåne. $^2/_3$.

I grafvar från den äldre bronsåldern har man funnit präktiga diadem och spännen af brons, armringar och fingerringar af brons och guld, ofta lagda i spiral, knappar af brons, några bernstensperlor m. m. (fig. 138, 182, 184 och 189). Kammar, som torde hafva varit okända under stenåldern, träffas ej sällan i den äldre bronsålderns grafvar; de äro af brons (fig. 180) eller horn. Spiralarmringarna träffas vanligen, till följd af spänstigheten, i det skick som ses af fig. 186. Att hvarfven legat tätt intill hvarandra, då ringen satt på armen, antydes emellertid af den fig. 185 afbildade, hvilken låg, af ergen sammanhållen, så som teckningen visar, kring armbenet på ett skelett; kring den andra armen satt också en dylik spiralring.

188. Halsring med tre hängprydnader, af brons. Skåne. $^1/_3$.

Under den yngre bronsåldern begagnades utom prydnader af nu nämda slag (fig. 179, 181 och 183) äfven åtskilliga hängsmycken och nålar, samt i synnerhet en mängd större bronsringar, af hvilka åtminstone de flesta troligen burits om halsen (fig. 146, 188 och 190). Flere af dessa ringar hafva,

www.libtool.com.cn

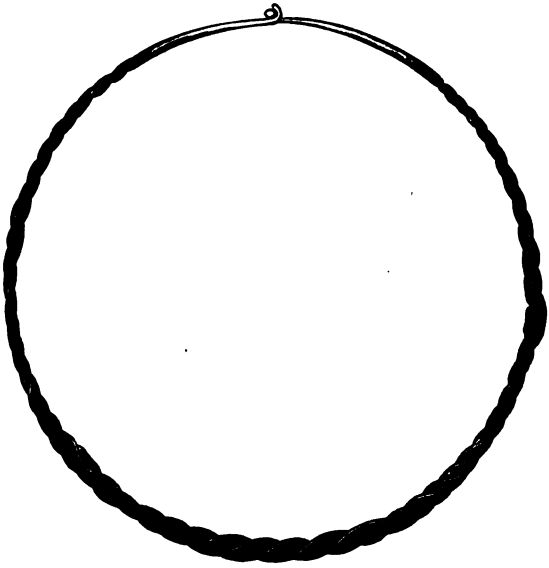
Digitized by Google

oaktadt de legat omkring två tusen år i jorden, bibehållit en icke obetydlig del af sin spänstighet. Den rikedom på halsringar och andra stora ringsmycken, som visar sig under den yngre bronsåldern, är ganska anmärkningsvärd, emedan man hvarken under bronsålderns början eller under den äldre jernåldern finner något dylikt.

189. Diadem af brons. Skåne. $^2/_3$.

Äfven i afseende på prydnaderna kan man uppvisa den betydliga skilnad, som i allmänhet spåras mellan arbetena från bronsålderns äldre och yngre del. Smyckena från den förra tiden utmärka sig nämligen i hög grad fördelaktigt genom smakfullare former och sirater framför dem från den senare, hvilka ofta röja ett bemödande att pryda mera genom ett barbariskt öfvermått af den använda metallmassan än genom ädelhet i form och smakfull, men enkel ornering. Man har t. ex. vid Långbro i Södermanland — på samma ställe som halsringen fig. 190, några dylika ringar och flere andra bronssaker — funnit två bronsspännen af samma form som fig. 179, hvilka äro ej mindre än 23 och 25 centimeter (8 och 8,5 tum) långa; hvardera ovalen håller på det ena spännet nära 12 och på det andra 13,5 centimeter i längd.

190. Halsring af brons. Södermanland. $^1/_3$.

Märkvärdigt nog visar sig, såsom vi af det följande få se, ett liknande förhållande också vid jemförelsen mellan smyckena från jernålderns förra och senare del.

Digitized by Google

Vapen. — Verktyg.

Vapnen voro under bronsåldern till en stor del af samma slag som under stenåldern, nämligen dolkar, yxor, spjut, pil och båge, samt troligen klubbor och slungor. Det förnämsta skyddsvapnet var skölden, hvilken sannolikt användes äfven af stenålderns folk. Men till dessa vapen kommo nu *svärd* och, ehuru förmodligen mera sällan, *hjelmar*.

191. Stridslur af brons. Skåne. 1/5.

I sammanhang med vapnen böra vi äfven omnämna de stora präktiga *stridslurar* af brons, som man flere gånger anträffat. En sådan, funnen i en torfmosse nära Lund, är afbildad fig. 191.

Sköldarna voro vanligen af trä eller läder och synas ofta hafva varit prydda med en rund bronsplåt, som hade en framstående spets i midten. Dessa plåtar voro under den äldre bronsåldern ofta ganska stora och särdeles rikt prydda med zigzag- och spiralsirater (fig. 143). Någon fullständig sköld af detta slag har visserligen icke blifvit bevarad; men bronsplåtarna äro ej sällan anträffade, och någon gång har man äfven funnit tydliga, ehuru förmultnade lemningar af sjelfva skölden. Ur en graf från slutet af bronsåldern har man till och med upptagit en rund tunn

Digitized by Google

guldplåt med pressade figurer, som tydligen prydt midten af en sköld. Detta och andra fynd antyda, att sköldarna varit runda, och de flesta sköldar, som äro afbildade på hällristningarna, hafva samma form; någon gång ses dock der fyrkantiga sköldar (fig. 155). Storleken synes i allmänhet icke hafva varit betydlig.

www.libtool.com.cn

I Sverige och Danmark har man äfven påträffat några till bronsålderns senare del hörande sköldar, som helt och hållet äro af brons. En präktig sådan sköld, ganska stor och nästan rund, af en tunn bronsplåt med ornament i drifvet arbete, hittades för ungefär tio år sedan i en torfmosse vid Nackhälle nära Varberg i Halland (fig. 194). Midt på baksidan sitter ett handtag, men det är så litet, att endast två fingrar få rum deri.

Af hjelmar från bronsåldern har man hittills endast en gång funnit spår, nämligen ett i Danmark hittadt, präktigt, med guld belagdt hakstycke till en hjelm från den äldre bronsåldern.

Några andra skyddsvapen, såsom brynjor eller dylikt, hafva icke anträffats i fynden från vår bronsålder. Det är först under den äldre jernåldern, som de synas hafva kommit i bruk här i Norden.

Svärd och dolkar af brons äro i Sverige funna i ganska stort antal; man känner för närvarande omkring 500 (fig. 192 och 198). Svärden, hvilka tydligen mera voro ämnade till stickvapen än till huggvapen, äro egentligen, såsom vi sid. 91 antydt, endast förlängda dolkar. Fästena voro, i synnerhet under den äldre bronsåldern, ofta af brons, stundom belagda med guld och prydda med infattade bernstensstycken eller med emaljliknande inläggningar af harts. Från den senare delen af bronsåldern har man i svensk jord hittat ej få bronssvärd, som tydligen äro utländska arbeten (fig. 216—219).

Några gånger hafva de till svärden och dolkarna hörande slidorna mer eller mindre fullständigt bibehållit sig. Så hittades i den sidan 123 omtalade grafven vid Dömmestorp i Halland en utmärkt väl bevarad dolkslida, hvilken, liksom flere andra, består af trä, öfverdraget med väl garfvadt läder och fodradt med fint skinn; nederst sitter en doppsko af brons (fig. 199). För att dolken ej skulle så lätt glida ur slidan, äro de inåt vända håren af skinnet riktade nedåt. I danska grafvar har man funnit ett par svärdsslidor af trä, som icke varit öfverdragna med läder; en af dem, prydd med utskurna sirater, ses fig. 197.

Flere vackra stridsyxor af brons äro funna i Sverige. En sådan, prydd på det för den äldre bronsåldern egendomliga sättet, är afbildad fig. 139. Äfven flere af de så kallade skaftcelterna, om hvilka vi strax skola tala, hafva utan tvifvel varit stridsyxor (fig. 140); sådana hafva också ofta hittats i grafvar tillsammans med andra vapen.

Härtill kan man deremot icke hafva använt de två präktiga yxor, som år 1864 hittades vid Skogstorp nära Eskilstuna (fig. 193). Dessa äro nämligen icke massiva, utan bestå endast af en mycket tunn bronsskorpa, som är gjuten öfver en ännu befintlig lerkärna. Yxorna skulle således hafva sprungit sönder vid första hugg. Emedan de äro prydda med guld och bern-

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

192. Bronssvärd med fäste af brons. Vestergötland. 1/3.

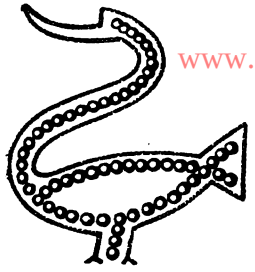
193. Yxa af mycket tunn brons, gjuten öfver lera; prydd med guldplåtar och deri infattade bernstensstycken. Södermanland. 1/4.

194. Sköld af brons med ett litet handtag midt på baksidan. Halland. 1/8.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

195. En af de genom större och mindre uppdrifna punkter bildade, svanlika figurerna å skölden fig. 194. $^1/_2$.

196. Stenyxa med skafthål. Dal. $^1/_2$.

197. Träslida till ett bronssvärd. Jylland. $^1/_6$.

198. Bronsdolk med hornfäste. Halland. $^1/_3$.

199. Läderslida med bronsdoppsko till dolken fig. 198. $^1/_3$.

Digitized by Google

sten, har man antagit, att de burits såsom värdighetstecken framför någon höfding; de äro dock så tunga och svaga, att de knapt tålt vid ens en sådan rörelse. Möjligen hafva de varit bestämda till stillasittande prydnader, kanske i något tempel. Det förtjenar anmärkas, dels att man på ett ställe i Jylland funnit två till form och arbetssätt alldeles dylika bronsyxor, dels att två yxor af samma form äro afbildade på en af väggstenarna i Kiviksgrafven (fig. 126).

För att spara den dyrbara metallen begagnades under bronsåldern, såsom flere fynd både i Sverige och andra länder utvisa, äfven stridsyxor af sten samt pil- och spjutspetsar af flinta. Sannolikt tillhöra t. ex. de fig. 54 och 196 afbildade stenyxorna snarare bronsåldern än den föregående perioden.

Å hällristningarna ses ofta bågskyttar, men pilspetsar af brons äro mycket sällan funna i Sverige. Det var också naturligt, att man hellre använde ben eller flinta till dessa lätt förlorade vapen; ännu under jernålderns äldre del voro, såsom vi af det följande få se, pilspetsar af ben mycket i bruk här i Norden.

Spjutspetsar af brons äro deremot ej sällan funna i Sverige (fig. 142). Hällristningarna visa, att spjutet ofta, kanske oftast, användes som kastvapen.

Vi sågo, att man i Borum-Eshöi vid sidan af ett qvinligt lik påträffat en dolk och troligen äfven lemningar af en sköld. Då det i de flesta fall är svårt att bestämdt afgöra, om en graf från bronsåldern inneslutit liket af en man eller af en qvinna, kunna vi visserligen icke nu anföra något annat fullt säkert fynd från denna tid af vapen i en qvinnograf. Men det bör nämnas, att man uti en ekkista i Dragshöi nära Ribe funnit en bronsdolk, ehuru det långa håret på likets ännu märkvärdigt väl bibehållna hufvud snarare synes visa, att en qvinna än en man blifvit här begrafven.

Den märkliga antydan om amazoner under Nordens bronsålder, som fyndet i Borum-Eshöi gifvit oss, vinner sannolikhet deraf, att amazoner omtalas hos flere folk i Medelhafsländerna på en tid, då dessa folk torde hafva haft ungefär samma bildning som nordborne under bronsåldern. Vi minnas dessutom berättelserna om sköldmör äfven i Norden under senare delen af dess hednatid.

Samma svårighet som ofta finnes, att i afseende på yxorna från stenåldern skilja mellan dem som användts såsom vapen och dem hvilka varit begagnade som **verktyg**, samma svårighet visar sig äfven i afseende på många af yxorna från bronsåldern. Hällristningarna visa, huru ofta yxan under sistnämda tid i Norden gjorde samma tjenst som indianens tomahawk och vikingens stridsyxa, och man kan utan svårighet se, att sådana präktiga yxor som den fig. 139 afbildade varit bestämda härtill; men i afseende på det stora flertalet af bronsyxorna torde man icke kunna med säkerhet afgöra, om de varit afsedda för det ena eller andra ändamålet.

Yxorna af brons hafva stundom ett skafthål på samma sätt som fig. 139 och en mängd stenyxor; i detta fall hafva de naturligtvis varit fästa på skaftet å vanligt sätt. Men de allra flesta bronsyxorna, de så kallade

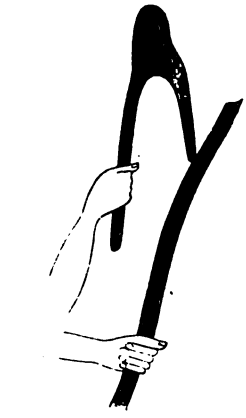
Digitized by Google

celterna [1], hafva varit skaftade på helt annat sätt. De äro af två slag, kända under namnen skaftcelter (fig. 140 och 200) och hålcelter fig. 151).

www.libtool.com.cn

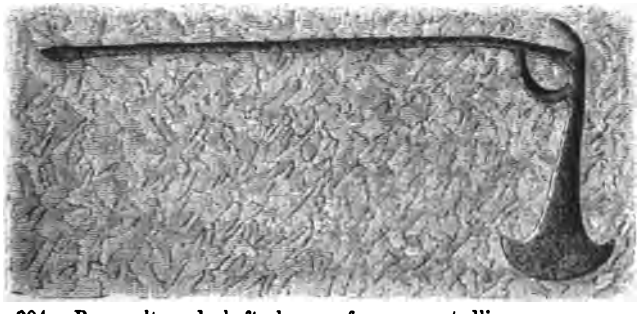
200, 201. Skaftcelt af brons, sedd från sidan och kanten. Skåne. 1/2.

202. Bronscelt med skaft, efter en egyptisk målning.

203. Hålcelt af brons med träskaft. Österrike.

204. Bronscelt med skaft, buren af en man, tydligen som vapen; afbildad på en hällristning i Skåne. 1/8.

De förra voro, liksom flintyxorna, af hvilka de ursprungligen äro efterbildningar, instuckna i ena ändan af ett klufvet och vanligen knäböjdt skaft

[1] Denna benämning eger intet sammanhang med folknamnet celter eller kelter, utan är lånad från latinet, der ordet celtis betyder mejsel.

Digitized by Google

(fig. 204). Deremot var det likaledes knäböjda skaftet instucket i det hål, hvaraf hålcelterna hafva sitt namn, och fastbundet vid den lilla ögla, som oftast finnes strax nedanför hålet. Fig. 203 visar en hålcelt af brons med dess ännu bevarade träskaft, som man funnit i en saltgrufva vid Hallein i Österrike. Af en gammal egyptisk målning hafva vi lånat fig. 202, af hvilken man ser, huru bronscelten begagnades; celtens röda färg å originalet betecknar, att metallen verkligen var brons.

Huru talrika celterna varit under bronsåldern, inses bäst deraf, att bland nära 3 000 i Sverige tillvaratagna bronssaker från denna tid mer än 800 äro celter.

En del af celterna hafva möjligen varit begagnade mera som mejslar än som yxor. Dessutom har man emellertid funnit äfven bronsmejslar af samma form och storlek som dem vi nu använda.

Utom yxor och mejslar hade nordborne under bronsåldern äfven flere andra verktyg för utförande af träarbeten, såsom knifvar, sågar, sylar m. m. Verktygen voro således ungefär de samma som redan under stenåldern; men de äro nu mera vanligen af brons, ehuru äfven åtskilliga stenverktyg fortfarande torde hafva begagnats. Bronsen måste nämligen, såsom vi förut antydt, hafva varit mycket dyr, och till många ändamål kunde derför med fördel flinta eller andra stenslag användas.

Förfärdigandet af bronssakerna. — Inhemsk tillverkning.

De verktyg vi nu betraktat användes hufvudsakligen till arbeten i trä och dylikt. För tillverkningen af bronssakerna sjelfva erfordrades mycket enkla verktyg, emedan så godt som alla de under bronsåldern i Norden förfärdigade bronsarbetena äro gjutna.

Vid bronsgjutning kunna tre olika metoder begagnas.

Den enklaste är att i något fast ämne, som ej lider af hetta, t. ex. i brons eller sten, göra en fördjupning af samma form som det föremål man önskar gjuta (fig. 205), och sedan hälla den smälta bronsen i denna fördjupning. En sådan gjutform består vanligen af två hälfter, hvilka passa i hop. Men emedan det är mycket svårt att få kanterna så jemna, att de alldeles sluta tillsammans, tränger sig lätt vid gjutningen någon metall in i springan mellan formens båda halfvor och bildar den så kallade »gjutsömmen», hvilken ofta är mer eller mindre synlig å de på detta sätt förfärdigade sakerna från bronsåldern. Denna metod erbjuder den fördelen, att samma form kan användas många gånger, men medför i stället, liksom den nästa, en olägenhet derigenom, att endast mindre fina arbeten på detta sätt kunna åstadkommas.

Den andra metoden består deri, att man af något fast ämne, t. ex. trä,

Digitized by Google

gör en modell till form och storlek alldeles lik den sak, som man vill gjuta, och sedan med denna modell gör en fördjupning i fin sand. Sanden är fuktig och packad i två trälådor, hvilka motsvara de båda hälfterna af en gjutform af sten; i springan mellan dem bildar sig då lätt en sådan gjutsöm, som vi nyss omtalat. . Sandformen blir väl förstörd vid första gjutningen, men det är lätt att med trämodellen åstadkomma flere formar.

Den tredje metoden är ganska olik de nu beskrifna. Man gör visserligen äfven nu en modell, men ej af trä, utan af vax. Denna vaxmodell omgifves med fin lera, som torkas och derefter utsättes för sakta eld, då lerformen blir något bränd, och det smälta vaxet rinner ut genom ett för detta ändamål anbragt hål, i hvilket man slutligen i stället häller den smälta metallen. På detta sätt kan man med enkla verktyg åstadkomma mycket fina arbeten, och man undviker alldeles gjutsömmarna, hvilkas borttagande ofta torde hafva vållat svårigheter; men man måste för hvarje gjutning göra en ny modell och en ny form. Denna metod, hvilken ännu, ehuru mera sällan, begagnas, synes hafva varit mycket använd under bronsåldern; och man har trott sig härigenom kunna förklara en omständighet, som ofta blifvit anmärkt, nämligen att ytterst sällan två bronssaker af samma slag, äfven om de hittas tillhopa, äro så lika hvarandra, att de kunna anses vara gjutna i samma form. Då denna metods förnämsta olägenhet består deri, att den är mycket tidsödande, är det ej heller oväntadt att finna den ofta använd under bronsåldern, då tiden väl icke skattades synnerligen högt.

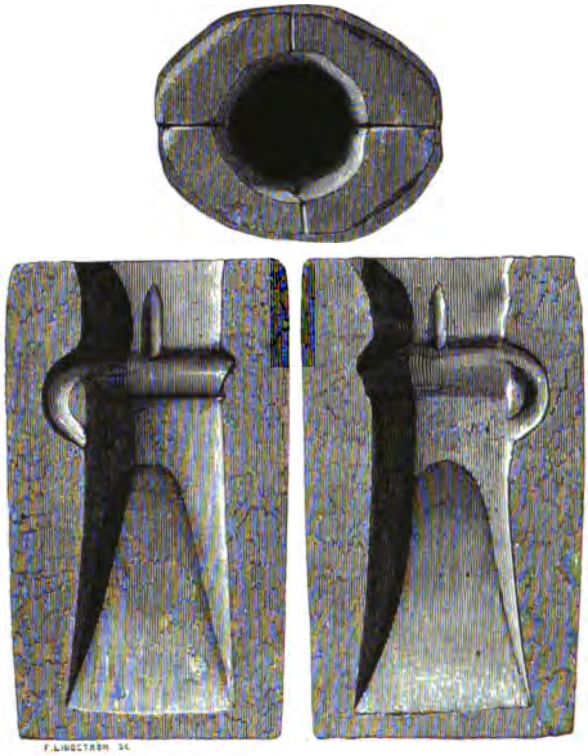
Ett fynd, som sprider mycket ljus öfver bronsgjutningen under ifrågavarande tid, gjordes för ett par år sedan på den lilla ön Harty, på sydöstra kusten af England. Vid gräfning i jorden fann man der följande saker, hvilka tydligen tillhört en bronsgjutare: två hela och en half form af brons för hålcelter; femton hålcelter af olika storlek och mer eller mindre hela; en form af brons för hålmejslar; två hålmejslar; två hammare; två knifvar; två smala spetsiga verktyg; ett gjuthufvud; två metallklumpar m. m., allt af brons; samt ett fint bryne af skiffer. En af hammarna är af ljusare metall och synes innehålla mera tenn än de öfriga, utan tvifvel derför, att man härigenom ville gifva åt hammaren större hårdhet än bronsen vanligen egde. Några af hålcelterna äro tydligen gjutna i de här funna formarna; men, om man lägger celten i formen, finner man, att, under det dess öfre del fullkomligt passar in, eggen ej får rum, emedan den är för lång och för bred. Detta beror derpå, att man efter gjutningen sökt med tillhjelp af hammaren gifva eggen nödig hårdhet, hvarvid den något förändrat form. För att åstadkomma hålet i celten var en lerkärna nödig; denna hårdnade genom beröringen med den heta metallen och kunde sedan endast med svårighet borttagas. Troligen användes härtill de båda spetsiga verktyg vi nyss omtalat; det ena af dem hade gått sönder, förmodligen under försöket att uttaga den hårdbrända leran.

Mången har varit böjd att antaga, det Sveriges invånare under bronsåldern icke sjelfva förstått konsten att gjuta brons, eller att de åtminstone

Digitized by Google

endast kunnat åstadkomma de enklare och gröfre arbetena. Detta antagande har emellertid visat sig vara oriktigt.

Att någon tillverkning af bronssaker under ifrågavarande tid egt rum i Sverige, visas redan deraf, att man här vid flere tillfällen, tillsammans med fornsaker från bronsåldern, funnit dels samlingar af sönderbrutna, odugliga och till omsmältning tydligen bestämda bronssaker, dels smälta klumpar och så kallade gjuthufvuden af brons. När bronsen hälles i formen, fylles vanligen äfven det hål, hvarigenom metallen rinner ned. Då gjutningen är afslutad och bronsen hunnit svalna, afhugges »gjuthufvudet», den till det gjutna föremålet icke hörande bronsklump, som stannat i hålet.

205—207. Båda hälfterna af en gjutform af sten, för hålcelter. Fig. 205 visar formen sedd uppifrån, med båda hälfterna slutande tillsammans. Skåne. $^2/_3$.

Det fig. 208 afteckna de gjuthufvudet, hvilket tydligen bildats i en sådan form med fyrgrenad kanal som fig. 209, hör till ett märkligt fynd, som vitnar om, att bronsgjutare funnits äfven i mellersta Sverige. Det låg nämligen i ett lerkärl, som för flere år sedan anträffades vid Bräckan i Jerns socken, Dal, helt nära Venerns strand, och som dessutom innehöll flere andra gjuthufvuden och bronsklumpar, samt en mängd bitar af sönderbrutna svärd, ringar, nålar, sågar m. m. af brons; några lemningar af ben funnos deremot hvarken i eller bredvid kärlet. Fyndet vinner ökadt värde deraf, att man i samma trakt, vid Backen i Tössö socken, funnit en gjutform för bronscelter.

Dylika samlingar af sönderbrutna och tydligen för nedsmältning afsedda prydnader, vapen och verktyg, af bronsklumpar, gjuthufvuden och dylikt har man äfven anträffat på andra ställen i landet, såsom t. ex. vid Åsled i Vestergötland, vid Fredshög och Odarslöf i Skåne. Några gånger har man också här i Norden hittat bronsklumpar, hvilkas form tydligen visar, att de efter en gjutning stannat qvar på bottnen af degeln eller stöpslefven.

Digitized by Google

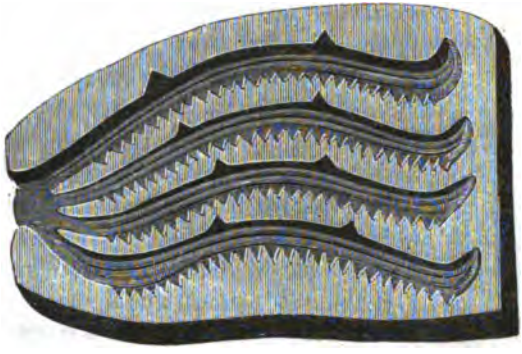
Dessa fynd vitna emellertid endast derom, att bronssaker tillverkats i våra trakter, men de gifva oss icke svar på den vigtiga frågan: Hvilka arbeten äro under bronsåldern förfärdigade i Norden? Lyckligtvis få vi från andra håll upplysning härom.

www.libtool.com.cn

Vid flere tillfällen har man nämligen i Sverige hittat gjutformar från denna tid. Vi känna redan 11 sådana formar af sten, funna i Skåne, Blekking, Småland och på Dal, samt en form af brons, för hålcelter, funnen på Gotland. I de hittills hos oss anträffade formarna af sten har man gjutit hålcelter (fig. 205), sågar (fig. 209), knifvar och möjligen armband. Att man icke känner ännu flere svenska gjutformar från denna tid, beror utan tvifvel dels derpå, att dessa vid första påseendet föga märkliga fornsaker ej förr än på sista tiden ådragit sig så mycken uppmärksamhet, att de blifvit tillvaratagna, dels derpå, att endast de vid det första här ofvan beskrifna förfaringssättet vid bronsgjutning använda formarna kunnat finnas qvar.

208. Gjuthufvud af brons. Dal. $^2/_3$.

209. Form af sten för gjutning af fyra sådana bronssågar som fig. 210. Skåne. $^1/_2$.

210. Såg af brons. Dal. $^1/_2$.

Man har, enligt vår åsigt, begått ett misstag, då man påstått, att, emedan de formar som hittats i Sverige endast äro afsedda för jemförelsevis enklare och gröfre saker, finare arbeten icke kunnat utföras här i landet. Man har härvid förbisett en vigtig omständighet, som framgår af den nyss lemnade redogörelsen för de olika förfaringssätten vid bronsgjutning, nämligen att endast formarna till de enklare sakerna kunnat bibehålla sig. Det samma är derför också förhållandet i andra länder; ingenstädes har man funnit formar för gjutning af våra finare bronser.

Andra fynd som gifva oss omedelbar upplysning om hvad som tillverkats här i Norden äro också gjorda. Så har man flere gånger här hittat arbeten

Digitized by Google

från bronsåldern, som icke blifvit afputsade efter gjutningen och således ej äro färdiga, eller som vid gjutningen misslyckats. Fig. 211 visar en spjutspets af brons, funnen i en torfmosse på Fyen jemte tre liknande spjutspetsar och åtskilliga andra föremål från den äldre delen af bronsåldern. Alla fyra spjutspetsarna innehålla ännu den inre lerformen, kärnan, öfver hvilken de äro gjutna; och å två af dem äro gjutsömmarna ännu icke bortputsade. På Fyen har man äfven funnit ett bronskärl af samma form som fig. 168, hvilket ännu är fyldt med den lerkärna, öfver hvilken den tunna metallen är gjuten; troligen hade gjutningen misslyckats.

211. Spjutspets af brons, med qvarsittande gjutsöm. Fyen. 1/3.

Det är emellertid endast genom en lycklig tillfällighet, som vi erhålla sådana omedelbara upplysningar om den inhemska tillverkningen under ifrågavarande period; derför kunna vi ej heller vänta att på detta sätt få fullständigt svar på den framställda frågan. Ett sådant svar kan endast på ett mera indirekt sätt erhållas, nämligen genom att i afseende på de särskilda i Norden funna fornsakerna undersöka, huruvida de höra till typer, som här äro allmänna, men som i andra länder aldrig, eller ytterst sällan förekomma, i hvilket fall man naturligtvis med skäl kan antaga, att dessa typer äro inhemska hos oss, och att de särskilda till dessa typer hörande föremålen äro förfärdigade här.

Detta är t. ex. förhållandet med sådana sågar som fig. 210. De äro i mycket stort antal hittade i Norden, men icke kända från andra länder. Då dertill lägges, att man både i Sverige och Danmark vid flere tillfällen funnit gjutformar för sågar af samma form (fig. 209), så hafva vi således både direkta och indirekta bevis af ovanlig styrka för dessa verktygs nordiska ursprung.

Härtill kommer ännu en omständighet, hvilken torde förtjena mera uppmärksamhet än man hittills i allmänhet egnat deråt. De nyss nämda sågarna äro af en typ, som tydligen uppstått ur en annan för Norden egendomlig form af bronssågar, fig. 137, hvilken i sin ordning, såsom vi redan sökt visa, endast är en efterbildning i brons efter ett slags flintsågar (fig. 136), som ej anträffats annorstädes än i Norden. Då man kan på detta sätt följa utvecklingen af typen och finner, att den i alla sina olika former allmänt förekommer i våra trakter, men aldrig hittats i andra länder, så stärkes naturligtvis häraf vår öfvertygelse om, att dessa bronssågar äro förfärdigade inom Skandinavien.

På samma sätt torde man äfven kunna bevisa, att de präktiga och om icke ringa konstfärdighet vitnande hängkärlen af samma slag som fig. 168 äro skandinaviska arbeten. Man har visserligen förnekat detta och påstått, att de utgått från etruskiska verkstäder; men det enda bevis, man kunnat anföra för ett sådant påstående, är att dessa kärl äro allt för väl gjorda och att de vitna om allt för god smak för att kunna vara tillverkade i Norden. Detta

Digitized by Google

skäl är dock naturligtvis icke i och för sig afgörande, då det är fråga om en tid, i afseende på hvilken man icke känner något annat om nordbons konstfärdighet än det, som fornsakerna sjelfva förtälja oss. Vi äro också öfvertygade om, att de nyssnämda kärlen äro förfärdigade här i Norden; en åsigt som grundar sig på följande skäl:

1. De i fråga varande bronskärlen äro så talrika i Skandinavien och i den del af norra Tyskland, hvilken, enligt hvad här ofvan anmärkts, hör till det skandinaviska området, att man redan känner mer än ett hundra sådana kärl från detta område, funna på nära hundra olika ställen från Norge till trakten af Harz. Deremot har man aldrig hittat, eller åtminstone aldrig tillvaratagit, något dylikt kärl hvarken i Italien, eller i andra delar af Europa utom Norden.

2. Man kan här i Norden följa utvecklingen af denna till bronsålderns senare del hörande typ ur en form, som tillhör den nordiska bronsålderns äldre del. I våra trakter äro icke blott alla de olika skedena af denna utveckling återfunna, utan de visa sig också alla vara egendomliga för Norden, emedan de icke äro kända från andra länder.

3. De nu i fråga varande hängkärlen äro, liksom andra skandinaviska bronsarbeten från bronsåldern, gjutna och icke hamrade, såsom ett stort antal af de samtida sydeuropeiska bronskärlen.

4. De ornament, hvilka pryda hängkärlen af samma slag som fig. 168, likna fullkomligt dem, som vi se på en mängd andra skandinaviska arbeten från samma tid (fig. 145—150), men som aldrig förekomma på fornsaker från Italien eller andra delar af Europa.

Det är visserligen sant, att några af våra hängkärl äro prydda med upphöjda punkter och koncentriska kretsar, hvilka vid första påseendet synas vara drifna [1]. Men, om man uppmärksamt betraktar dem, finner man snart, att de äro frambragta genom gjutning. Utan tvifvel böra vi i dessa ornament — liksom i dylika, hvilka förekomma på några nordiska spännen af samma form som fig. 179 [2] — se efterbildningar efter de drifna punkter och koncentriska kretsar, som pryda de från södra Europa under den senare delen af vår bronsålder hit införda guldkärlen och andra saker (fig. 169 och 222). Således, långt ifrån att detta märkliga förhållande skulle vara ett stöd för åsigten om hängkärlens sydländska ursprung, kunna vi med skäl deri se ett ytterligare bevis för, att de äro tillverkade i Norden. Det vitnar tillika om den skicklighet, hvarmed nordborne visste att med sin gjutning efterhärma de präktiga arbeten, som de erhöllo från sydligare länder, der konstfärdigheten redan gjort betydande framsteg, och der man sedan länge kände andra sätt att bearbeta bronsen än genom gjutning, fortfarande den enda metod som Nordens invånare egde till sitt förfogande.

5. Till alla dessa skäl, hvilka synas oss böra vara i och för sig sjelfva

[1] Madsen, Broncealderen, Suiter, pl. 36, fig. 2.

[2] Montelius, Svenska fornsaker, fig. 223.

Digitized by Google

fullt öfvertygande, kommer slutligen det förut omtalade, på Fyen anträffade fyndet af ett med den inre lerkärnan ännu fyldt hängkärl af samma form som fig. 168, hvilket synes hafva misslyckats i gjutningen. Siraterna, som pläga i rikt mått pryda bottnen å dessa kärl, och som tydligen anbragtes efter gjutningen, saknas ännu på detta. Det är naturligtvis mera än osannolikt, att ett sådant halffärdigt och obrukbart arbete förts den långa och besvärliga vägen från södra Europa, i synnerhet då den ännu qvarsittande lerkärnan så betydligt ökade dess vigt, utan att vara af någon nytta.

www.libtool.com.cn

Vi hafva något utförligare än vanligt redogjort för denna fråga, emedan det för kännedomen om kulturtillståndet i ett land under en viss tid är af synnerlig vigt att icke blott veta, hvilka föremål som då voro i bruk, utan äfven att känna, hvilka arbeten den inhemska slöjden då kunde åstadkomma. Ett folk, hvilket kunde gjuta sådana bronskärl som det fig. 168 afbildade och pryda det med så smakfulla sirater, har redan hunnit ganska långt på konstflitens och den materiela odlingens bana.

Om man på det sätt vi nu antydt granskar typ för typ de vigtigaste i Sverige anträffade fornsakerna från bronsåldern, både dem från periodens förra och dem från dess senare del, så skall man finna, att nästan alla dessa saker måste vara förfärdigade här i Norden, och att endast jemförelsevis få bland dem äro införda från främmande land. På samma sätt visar det sig, att hufvudmassan af de arbeten från samma tid, som hittats i andra delar af Europa, är alster af den inhemska konstfliten inom det land, der de äro anträffade.

Det kan visserligen synas vara öfverraskande, att nordborne redan för två tusen, kanske för tre tusen år sedan kunde åstadkomma så goda arbeten; men allt hvad man för närvarande känner om fynden i Sverige och samtliga Europas andra länder tvingar oss till detta antagande. Förhållandena under bronsåldern i de särskilda delarna af Europa äro också nu mera så mycket kända, att man torde kunna utan tvekan lita på riktigheten af denna uppfattning, hvilken för öfrigt också bekräftas deraf, att icke en, utan flere sådana, om stor skicklighet vitnande typer visat sig vara inhemska i vårt land.

Det resultat, till hvilket vi af dessa undersökningar ledas, är emellertid så mycket mera oväntadt, som det häraf följer, att nordborne i smak och skicklighet att gjuta bronsen icke blott måste anses hafva stått lika högt som, utan till och med öfverträffat nästan alla andra bronsåldersfolk i Europa. Ett sådant svärd som fig. 192 med dess fina och smakfullt prydda fäste, en sådan skaftcelt som fig. 140 och en sådan yxa som fig. 193 med dess tunna bronsskal torde förgäfves söka sina likar bland något annat lands bronsåldersaker; en hellenisk bronsgjutare från den klassiska tidens bästa dagar, då jernet redan under århundraden varit i allmänt bruk hos hans folk, hade icke behöft blygas för ett sådant arbete. Derför är det också med stolthet, som vi deri kunna se ett verk af nordbor från en tid, hvilken ligger bortom Perikles' dagar.

Digitized by Google

I ett afseende stodo dock bronsålderns nordbor, åtminstone under bronsålderns senare del, efter de samtida folken i södra Europa. Nordborne synas nämligen icke under hela den i fråga varande perioden hafva lärt sig något annat sätt att bearbeta bronsen än genom gjutning, under det att folken vid Medelhafvet redan förstodo att med hammarens tillhjelp, och troligen äfven genom valsning, åstadkomma arbeten i brons, som genom gjutning icke kunna frambringas. Man finner visserligen i Sverige några saker från vår bronsålder, hvilka icke äro gjutna, — t. ex. skölden fig. 194, bandet fig. 222 m. fl., — men dessa saker hafva alla visat sig vara främmande arbeten.

Vi hafva redan omtalat ett prof på, huru nordborne stundom försökte att i gjutning efterbilda ett ornament, som på det utländska originalet var drifvet. Detta exempel står icke ensamt, och vi se deraf, huru skickligt man här i Norden förstod att tillgodogöra sig de inskränkta hjelpmedel man egde.

En brist, som ofta torde hafva gjort sig på ett känbart sätt gällande i Sverige under denna tid, var den fullkomliga obekantskapen med konsten att löda metaller. Då två stycken brons skulle sammanfogas, eller då en lagning var nödvändig, måste man derför, såsom flere ännu bevarade fornsaker visa, hjelpa sig antingen med nitar, eller genom att, ofta på ett ganska klumpigt sätt, gjuta brons öfver brotten. Det fig. 179 afbildade bronsspännet är ett exempel på det senare förfaringssättet; den ena ovala skifvan hade lossnat från bågen och sedan blifvit fäst derigenom, att en klump brons gjutits rundt omkring brottet.

Knappar, svärdfästen och andra arbeten af brons äro stundom prydda med inläggningar af bernsten.

Ännu oftare äro dock bronsarbetena från denna tid, t. ex. hängkärl och svärdfästen, prydda genom inläggning med en mörkbrun hartslik massa, som på den gula, nästan guldglänsande bronsen måtte hafva åstadkommit en mycket god verkan. Stora runda kakor af denna hartsmassa — hvilken för öfrigt användes till flere andra tekniska ändamål — hittas ej sällan i våra torfmossar. Det största, nu kända fyndet af detta slag gjordes år 1845 i en liten torfmosse vid Tågarp i Skåne, der man fann fjorton sådana hartskakor, stående på kant tätt intill hvarandra. De voro genomborrade i midten och hade tydligen varit hopbundna.

Konsten att förgylla, i egentlig mening, var väl ännu okänd. Men man finner stundom bronssaker belagda med tunna guldplåtar, hvilka fasthållas derigenom, att de äro vikna omkring och under kanten af det föremål de pryda. Prof härpå äro de två stora bronsyxorna från Skogstorp (fig. 193), samt åtskilliga svärdfästen, nålar, knappar m. m. (fig. 181).

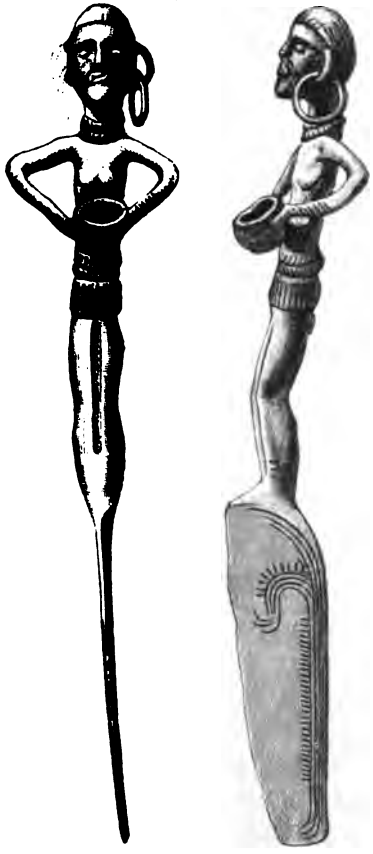
En mängd svenska bronsarbeten från bronsåldern äro rikt prydda med sirater, af hvilka några äro genom gjutning åstadkomna på samma gång som sjelfva föremålet; de flesta äro dock sedermera antingen graverade eller inslagna med stämplar. Deremot synes man ej under denna tid hafva här i

Digitized by Google

Norden känt eller utöfvat konsten att framställa ornament i drifvet arbete, d. v. s. att å baksidan af en tunn bronsplåt med hammarens tillhjelp åstadkomma större eller mindre fördjupningar, hvilka på plåtens framsida bilda upphöjda figurer. Sådana drifna arbeten hittas väl någon gång hos oss (se fig. 194 och 222), men de torde alla — åtminstone med mycket få undantag — vara införda hit från södra Europa, der dylika arbeten anträffats i stor mängd, vanligen under förhållanden som visa, att de tillhöra den tid, då jernets bruk i dessa trakter börjat blifva kändt.

www.libtool.com.cn

212, 213. Bronsknif, sedd från två sidor. Holstein. $^1/_1$.

Den rikedom på sirater som de nordiska bronsarbetena förete är så mycket mera anmärkningsvärd, som man i de flesta andra länder icke finner något motsvarande under den egentliga bronsåldern. Särskildt torde det förtjena uppmärksamhet, att de bronssaker, som man för närvarande känner från Mindre Asiens och Cyperns bronsålder, nästan fullkomligt sakna alla prydnader, ehuru dessa saker äro af sådana slag som här i Norden ofta, i synnerhet under den äldre delen af vår bronsålder, äro prydda med rika och smakfulla sirater.

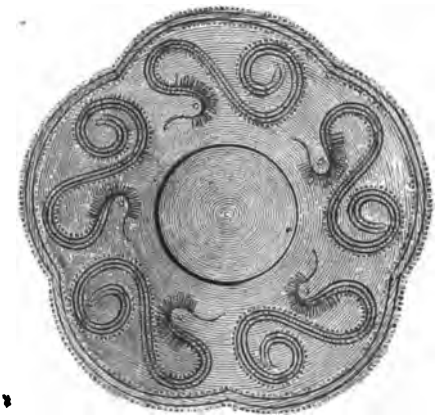
I ett afseende likna ornamenten å de nordiska bronsåldersarbetena dem, som äro kända från vår stenålder. De bestå nämligen nästan alltid — med några få undantag från periodens senare eller sista del — endast af geometriska figurer, under det att menniskor och djur ytterst sällan, och växter, så vidt vi veta, aldrig äro afbildade å bronser från denna tid. Ornamentiken under vår bronsålder skiljer sig således väsentligen både från den under jernåldern, der fantastiska djurbilder spelade en så framstående rol, och från den under medeltiden, i hvilken äfven bladsirater och dylikt voro af framstående betydelse; den skiljer sig emellertid också från den med vår bronsålder samtida ornamentiken i södra Europa. Å många bronser från sistnämda trakt ser man nämligen menniskor och djur afbildade, vanligen i drifvet arbete, och några af dessa bronser hafva banat sig väg ända till Sverige såsom den märkliga fig. 194 afbildade sköldén med sina svanar.

Någon gång, ehuru sällan, har man här i Norden äfven funnit gjutna, ej graverade eller drifna bilder af menniskor eller djur. Så sluta skaften å några knifvar från den äldre bronsåldern i tydliga hästhufvud; en omstän-

Digitized by Google

dighet af vigt bland annat derför, att man deruti har ett ytterligare bevis för hästens förekomst här i landet redan under den tiden, emedan dessa knifvar utan tvifvel äro inhemska arbeten. Ett par knifskaft från periodens senare del sluta i menniskohufvud, och ett af dessa skaft (fig. 212) har helt och hållet form af en qvinna, som med båda händerna håller ett rundt kärl. Kring halsen bär hon två ringar, och kring lifvet synes hon äfven hafva två dylika ringar; venstra underarmen är troligen prydd med en spiralarmring. Knifven är funnen i en (graf-)urna vid Itzehoe i Holstein och är möjligen förfärdigad här i Norden; åtminstone äro bladets sirater utan tvifvel nordiska.

Å sidorna 110 och 111 hafva vi meddelat några prof å de under den förra delen af bronsåldern i Norden vanliga siraterna. De förnämsta äro spiraler och fina, regelbundna zigzaglinier. Småningom undergingo dessa betydliga förändringar. Zigzaglinierna blefvo gröfre och mindre regelbundna. Spiralerna blefvo enklare och förvandlades dels i koncentriska kretsar, dels i sådana sirater som fig. 145 och 168 visa, och hvilka stundom sluta i ett slags drakhufvud såsom å den fig. 152 återgifna bottnen till ett hängkärl. Å bottnen till ett dylikt, i Mecklenburg funnet bronskärl ser man fem ormlika figurer, hvilka nästan helt och hållet hafva formen af dubbelspiraler (fig. 214). Stundom, ehuru ytterst sällan, ser man på nordiska arbeten från bronsålderns senare del en drake eller orm med fyra fötter och rest man längs efter halsen; den fig. 148 afbildade knifven från Halland är ett exempel härpå. Dessa djurs uppträdande redan före bronsålderns slut är en omständighet som är värd vår uppmärksamhet derför, att ormen, mer eller mindre troget tecknad efter naturen, sedan gaf åt den nordiska jernålderns ornamentik dess egendomliga skaplynne.

214. Midten af bottnen till ett sådant bronskärl som fig. 168. Mecklenburg. 1/1.

Utom de sirater vi nu antydt förekommo under den senare delen af bronsåldern äfven andra, af hvilka de vigtigaste ses å sidorna 112 och 113.

Såsom mera enstaka företeelser böra vi nämna de afbildningar af fartyg som finnas å några bronsknifvar från sistnämda tid (fig. 230); vid fartygets sida ser man någon gång en fisk, troligen ditsatt mindre såsom ornament än såsom tecken till att fartyget ligger i vattnet.

Vi hafva sett, huru starka de skäl äro som tala för, att flertalet af de i Norden funna bronssakerna från ifrågavarande tid är förfärdigadt här. Och dock var hela denna inhemska tillverkning beroende på oafbruten tillgång

Digitized by Google

till ett råämne, som icke fans inom Sverige, utan måste införas från främmande länder.

Nästan all i Sverige under denna period använd brons är, såsom vi redan anmärkt, en blandning af koppar och tenn, vanligen ungefär 9 tiondedelar af den förra och 1 tiondedel af den senare metallen. Koppar finnes visserligen i landet, men endast i malmer som man troligen först efter bronsålderns slut lärt att tillgodogöra sig, och det är högst sannolikt, att några koppargrufvor icke bearbetats i Sverige förr än ungefär ett årtusende efter jernålderns början. Då några tenngrufvor ej äro kända i Skandinavien, följer således, att vi måste anse all under bronsåldern här använd brons vara införd från andra länder. Troligen infördes den färdigblandad, emedan ren koppar mycket sällan och rent tenn nästan aldrig förekommit hos oss i fynden från denna tid.

Blott en enda gång har man, så vidt nu är kändt, funnit tenn i Sverige under sådana förhållanden, att det kunnat hänföras till bronsåldern; det var år 1859 under arbetena för byggandet af vestra stambanan. Vid gräfning för jernvägens behof å Långbro egor i Vårdinge socken, Södermanland, hittade man i en liten torfmosse åtskilliga, i många afseenden särdeles värderika fornsaker från bronsålderns senare del, och bland dem en tjock, slät, i flere bitar bruten tennring. Den väger 510 gramm (1,20 ℔), samt innehåller ungefär 96 procent tenn och 4 procent bly.

Äfven i Danmark äro fynd af tenn från denna tid mycket sällsynta, och då de någon gång anträffas, är tennet icke oarbetadt. Ett par gånger har man funnit det i form af små tennstift, med hvilka sådana träskålar som fig. 164 varit prydda; och äfven vid de andra tillfällen, då man i Danmark hittat tenn, har det icke förekommit på ett sådant sätt, att det kunnat betraktas som råämne afsedt till att med koppar sammansmältas till brons.

Den brons, af hvilken de under ifrågavarande period i Norden förfärdigade arbetena äro gjutna, är således utan tvifvel införd färdigblandad antingen såsom tackor eller stänger, eller såsom vapen, verktyg, prydnader, kärl och dylikt, hvilka här blifvit nedsmälta och omarbetade.

Några gånger har man i Sverige funnit långa, smala bronstackor; man vet dock ännu icke bestämdt, huruvida några af dem tillhöra bronsåldern. Det förtjenar emellertid anmärkas, att de till storlek och form alldeles likna ett par bronstackor, som äro funna jemte en mängd fornsaker från nämda tid vid Weissig i konungariket Sachsen.

Då bronsen måste hemtas från aflägsna länder, var den naturligtvis dyrbar. Vi kunna också se, huru man gjorde allt för att spara den. Så äro t. ex. fästena till de präktiga svärden och dolkarna af samma slag som fig. 192 nästan aldrig massiva, utan gjutna ihåliga öfver en kärna af lera. Vi hafva också i det föregående nämt, att man för att ej onödigtvis förspilla den kostbara metallen ännu långt efter bronsålderns början synes hafva begagnat flinta eller andra stenslag till spetsar på spjuten och pilarna, till stridsyxor och dylikt.

Digitized by Google

Utom den af koppar och tenn bestående brons, som vi nu omtalat och som under större delen af bronsåldern torde hafva varit den enda kända, träffar man i fynden från periodens senare del stundom arbeten af en annan bronsblandning, der tennet till största delen är ersatt med de i naturen mera allmänt förekommande metallerna bly, eller någon gång zink. Detta är dock, så vidt hittills utförda analyser visat, nästan uteslutande fallet endast med sådana bronsarbeten, som mot periodens slut införts till Norden från södra Europa, såsom t. ex. med den fig. 194 afbildade halländska skölden, hvilken visat sig innehålla 87,2 procent koppar, 7,7 procent zink, 1,8 procent tenn och 1,2 procent bly.

Hittills hafva vi endast afsett tillverkningen af bronsarbeten. Under bronsåldern var dock äfven en annan metall känd här, nämligen guldet, och man har i Sverige på flere ställen funnit kärl, diadem, armringar och fingerringar m. m. af guld (fig. 169, 187, 183 och 182). Några af dessa saker äro troligen förfärdigade i Norden; så har man t. ex. i Halland hittat en liten tång af guld lik fig. 149, hvilken utan tvifvel är gjord här, emedan tänger af denna form endast äro kända från Norden, men här mycket ofta anträffas, ehuru de naturligtvis nästan alltid äro af brons.

Det är sannolikt, att allt det guld som begagnats i Norden under bronsåldern varit infördt från andra länder, om än en del deraf här omarbetats. Omöjligt är det visserligen icke, att äfven några svenska strömmar en gång varit guldförande; men, äfven om så varit, torde man under den aflägsna tid, som nu är i fråga, icke hafva förstått konsten att ur strömbäddens sand utvaska den kostbara metallen.

Om all metall, både brons och guld, som under bronsåldern användts i Norden, är införd från andra delar af Europa, måste vårt land hafva stått i en oafbruten och ganska liflig

Förbindelse med främmande länder.

Bronsålderns betydelse för vårt land ligger också just till väsentlig del deri, att Nordens folk då började utträda ur det tillstånd af afsöndring, hvari de förut befunnit sig, och erfara fördelarna af att komma i en något lifligare gemenskap med den yttre verlden. Allt för högt få vi väl dock icke tänka om samfärdselns liflighet med det öfriga Europa under en tid, då så många svårigheter, om hvilka vi nu knapt kunna göra oss en föreställning, måste hafva mött den resande köpmannen.

Att de olika delarna af Skandinavien under bronsåldern stodo i förbindelse sins emellan — och med den del af norra Tyskland, som hörde till det nordiska område, om hvilket vi förut talat, — det framgår af samma förhållande, som vi antydde, då fråga var om stenåldern, nämligen af den likhet

Digitized by Google

i form och sirater, hvilken de flesta fornsakerna från de särskilda trakterna inom detta område hafva med hvarandra.

En omständighet som torde vara i hög grad anmärkningsvärd, i synnerhet om vi äfven tänka på senare tider, är, att Sveriges förbindelser med Finland bevisligen börjat redan före bronsålderns slut. Man har nämligen i södra och vestra Finland, i närheten af Finska och Bottniska vikarna, flere gånger funnit fornsaker af brons, hvilka uppenbarligen äro ditkomna från Sverige. Särskild uppmärksamhet förtjenar det, att några bland dessa i Finland hittade bronssaker — t. ex. ett par skaftcelter af samma form som fig. 140 — höra till den äldre delen af vår bronsålder. Om samfärdseln mellan de båda länderna börjat redan före bronsålderns början, torde vara omöjligt att ännu afgöra. Visserligen hafva några stensaker af obestridligen svensk härkomst, såsom en flintdolk lik fig. 51 och några stenyxor af samma slag som fig. 54, anträffats i Finland; men de kunna möjligen hafva ditkommit efter den tid, då bronsens bruk börjat blifva kändt i vårt land. Svårt är det väl äfven att nu säga, huru vida dessa minnen af urgamla förbindelser mellan Sverige och Suomi böra betraktas såsom bevis för, att de svenska nybyggenas ålder i sistnämda land räcker upp ända till vår bronsålders äldre del, det vill säga flere århundraden före den kristna tidräkningens begynnelse.

Vi hafva i det föregående talat om de bevis för samfärdsel med främmande länder, som lemnas af hvarje hos oss funnet stycke brons och guld, det må hafva fått sin nuvarande form inom eller utom Skandinavien. Såsom arbeten af främmande ursprung måste vi naturligtvis äfven betrakta de allra första bronssaker som begagnades i vårt land, men hvilka det emellertid numera torde vara svårt att uppvisa.

Från bronsålderns senare delar kunna vi deremot framlägga ett icke ringa antal i Sverige funna arbeten af brons och guld, som man utan tvekan bör betrakta såsom minnen af mer eller mindre omedelbar förbindelse med andra länder, i synnerhet med Europas sydligare delar. Att de i fråga varande sakerna verkligen äro af främmande härkomst, framgår deraf, att de till form, sirater och arbetssätt öfverensstämma med en mängd i sistnämda länder anträffade fornsaker, under det att de skilja sig från de arbeten, hvilka vi hafva skäl att betrakta såsom nordiska.

Såsom prof på sådana i vårt land anträffade utländska arbeten kunna vi anföra: två guldskålar med sirater i drifvet arbete, den ena (fig. 169) funnen i Bleking, den andra i Halland; den lilla, nära Ystad funna bronsvagnen som är afbildad fig. 125; ett i en torfmosse vid Balkåkra i Skåne anträffadt beslag af brons till ett stort träkärl, som möjligen varit afsedt för religiöst bruk (fig. 215); den i Halland funna bronsskölden som är afbildad fig. 194; flere svärd och knifvar af brons (fig. 216—220); ett tunt band af brons, möjligen en halsprydnad, hörande till det sid. 131 omtalade fyndet vid Långbro i Södermanland (fig. 222); 2 tunna bronsskålar med drifna sirater, funna år 1875 jemte hals- och armringar i Badelundsås nära Vesterås, vid gräfning för en jernvägsanläggning, m. fl.

Digitized by Google

De flesta af dessa saker äro utan tvifvel komna från länderna söder eller sydost om oss, der arbeten af samma slag ofta äro funna. Så äro t. ex. svärd af samma form som fig. 217 allmänna i Ungarn, under det att flere sådana svärd som fig. 216 och 218 äro kända från Österrike, Schweiz, Tyskland och Frankrike.

www.libtool.com.cn

Det är i hög grad anmärkningsvärdt, att, under det sålunda många minnen af samfärdsel med länderna i söder äro funna i Sverige, — liksom i Danmark och norra Tyskland, — man knapt kan uppvisa ett enda fullt

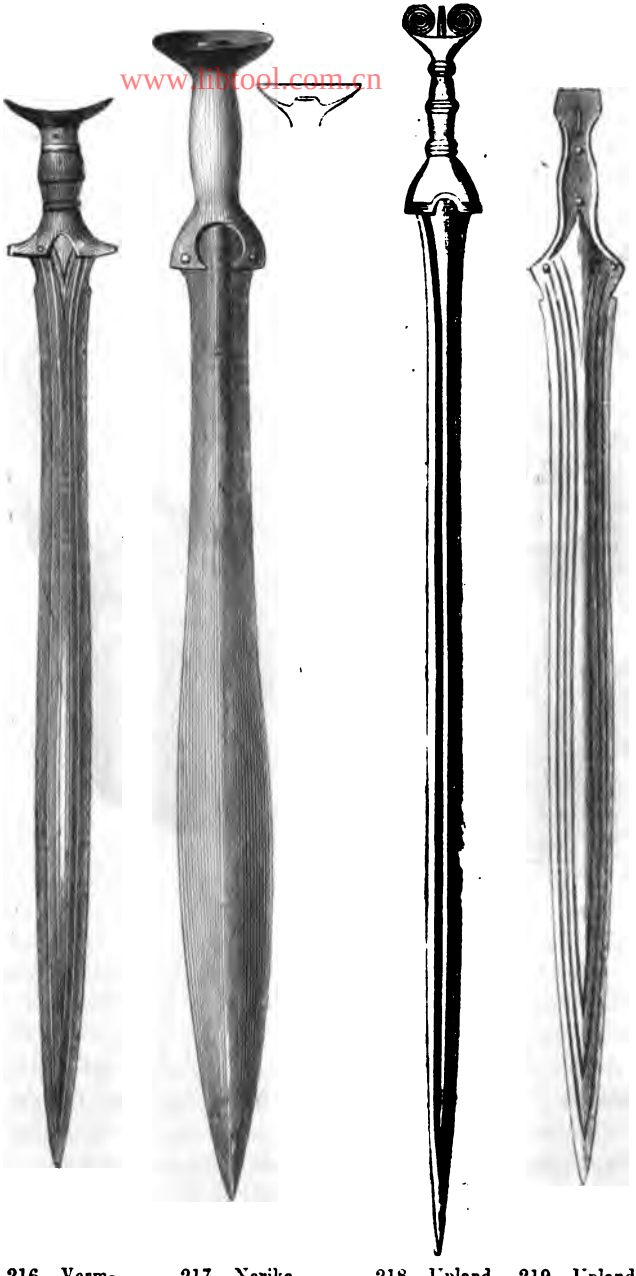
215. Beslag och botten af brons till ett stort träkärl. Skåne. $\frac{1}{4}$.

säkert bevis för samfärdsel med vestra Europa under denna period. Möjligen hafva vi dock en antydan derom i det svärd som ses fig. 219, emedan dylika bronssvärd äro allmänna på de Britiska öarna. Det här afbildade svärdet är jemte originalet till fig. 218 och ett par andra bronsvapen upptiskadt ur Långsjön i Upland. Tvenne svärd af samma typ som fig. 219 äro dessutom kända från Sverige; det ena funnet i Södermanland, det andra troligen i Skåne. Märkvärdigt nog lär deremot intet sådant svärd vara funnet i det på minnen från bronsåldern för öfrigt så rika Danmark.

En i flere afseenden vigtig omständighet är, att det vid nästan alla de tillfällen, då man kunnat bestämma, till hvilken del af vår bronsålder de i Norden funna sydeuropeiska arbetena höra, har visat sig, att de äro samtida med den senare delen, eller med slutet, af nämda period. Bland de talrika

Digitized by Google

bevisen för riktigheten af detta påstående torde vi få anföra följande två svenska fynd. Det fig. 216 afbildade svärdet är funnet vid Rud i södra Vermland tillsammans med ett dylikt svärd och flere inhemska bronsarbeten, — t. ex. några spännen af samma form som fig. 179, — hvilka bevisligen tillhöra vår bronsålders senare eller sista del. Detsamma är äfven förhållandet med bronsbandet från Långbro (fig. 222), hvilket är hittadt tillsammans med två spännen af nyss anförda form, flere vridna halsringar, lika fig. 190, och flere andra nordiska bronsarbeten, på hvilka man utan svårighet kan se, att de förskrifva sig från en mycket sen del af bronsåldern.

216. Vermland. 1/3. 217. Nerike. 1/4. 218. Upland. 1/5. 219. Upland. 1/5.

216—219. Bronssvärd funna i Sverige; utländska arbeten.

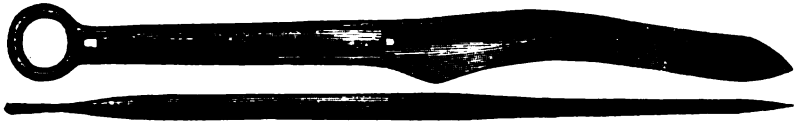
Samtidigheten mellan sådana utländska arbeten som det nyssnämda bronsbandet och guldskålarna af samma slag som fig. 169, å ena sidan, och vår bronsålders senare del, å den andra sidan, framgår äfven, såsom vi redan hafva antydt, af den märkliga omständigheten, att de sirater i drifvet arbete som pryda de förra äro, så godt ske kunde, efterbildade på sådana

www.libtool.com.cn

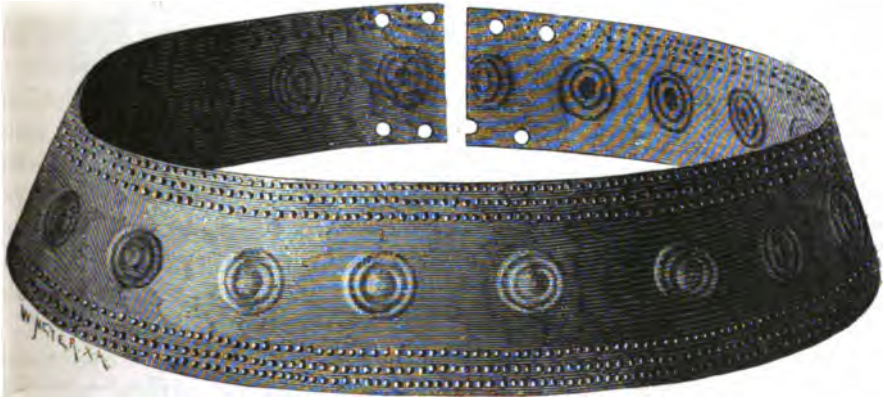
Digitized by Google

skandinaviska, till ifrågavarande del af perioden hörande bronsarbeten som spännen lika fig. 179 och hängkärl lika fig. 168.

En vigtig fråga, som vi i det föregående berört, är, huruvida den Skandinaviska norden under sin bronsålder stod i någon förbindelse med hellenerne, i moderlandet eller i något bland de af dem grundade talrika nybyggena. Vi hafva visserligen (sid. 103) sökt uppvisa det osannolika deri, att hellenerne skulle hafva utöfvat något inflytande i afseende på bronsålderns b ö r j a n

220, 221. Bronsknif, sedd från två sidor; skaftet belagdt med ben. Utländskt arbete. Skåne. $^1/_2$.

222. Tunt bronsband med drifna sirater. Utländskt arbete. Södermanland. $^3/_4$.

i Norden; men många tecken tyda derpå, att hellenerne redan före slutet af vår bronsålder utsträckt området för sina handelsförbindelser ända till Östersjöns kuster, om ock de helleniska köpmännen sjelfva sällan eller aldrig framträngde dit.

På Gotland har man väl vid olika tillfällen funnit några få helleniska mynt, nämligen ett bronsmynt från Panormos, det nu varande Palermo på Sicilien, och 2 silfvermynt präglade för den makedoniske konungen Filippos II. Dessa fynd äro dock ännu ensamma i sitt slag inom Skandinavien, under det man från de ryska Östersjöprovinserna och från de östra delarna af Tyskland känner flere minnen af förbindelse med hellenerne under århundradena närmast före Kristi födelse, således under en tid, då bronsåldern utan tvifvel ännu varade i våra nejder. Så har man i en grafhög vid Peterskapelle nära Rigabugten funnit ett lerkärl, innehållande brända ben och täckt med en

Digitized by Google

blyplåt, å hvilken skrifttecken ses, och derjemte två bronsstatyetter, en bronssköld med graverade figurer samt brons- och silfvermynt, präglade för Demetrios Poliorketes (294—287 före Kristi födelse), i Syracusæ och på ön Tasos. Nära Bromberg i Posen, ej långt från Weichsel, hittades en gång 39 gammalhelleniska mynt af guld och silfver. Två guldmynt af Alexandros den store upptogos, troligen i förening med ett bronssvärd och en armring af samma metall, vid ett par skelett i en hög vid Dobigau i Thüringen. I Ungarn, Siebenbürgen och östra Donauländerna träffas ej sällan makedoniska och andra helleniska mynt.

www.libtool.com.cn

Ett spår af förbindelser med hellener eller andra sydeuropeiska folk torde vi äfven kunna finna i några på nordiska arbeten från bronsålderns senare del förekommande sirater, hvilka synas vara efterbildningar efter de under namnet meander (»à la grecque») kända ornament, som så ofta ses på föremål från förstnämda länder.

De förbindelser mellan länderna vid Östersjön och Medelhafvet, som dessa fynd antyda, hade sannolikt sin förnämsta anledning i den tilltagande bernstenshandeln. Man har, såsom oss synes på goda grunder, i en stark utförsel af bernsten från Östersjökusten under bronsåldern sökt en förklaring öfver den märkliga omständigheten, att detta ämne så sällan användes af nordborne under bronsåldern, under det att bernstensperlor från stenåldern ofta anträffas i torfmossar och grafvar, stundom i förvånande stor mängd. Bör man månne se ett spår af en börjande bernstensutförsel till södra Europa under den sista delen af vår stenålder i det af oss redan (sid. 28) anmärkta förhållandet, att bernstensperlor äro så sällsynta i de till denna tid hörande hällkistorna? Man vore då frestad att antaga, det bernstenshandeln banat vägen för bronsens framträngande till våra nejder. Frågan är dock ännu allt för litet utredd, för att vi skulle våga ett bestämdt påstående.

Med undantag af bernstenen torde man icke för närvarande från Europa utom Norden känna några fynd af saker från bronsåldern, hvilka kunde anses vara af nordiskt ursprung.

Den samfärdsel, i hvilken Sverige under ifrågavarande tid stod med det öfriga Europa, förutsätter sannolikt en icke obetydlig utveckling af landets sjöväsen, emedan ju all förbindelse med andra länder måste hafva egt rum till sjös. Af **fartygen** från denna tid hafva visserligen inga lemningar bevarats till våra dagar, men vi få åtskilliga upplysningar om deras form och storlek derigenom, att de i så stort antal äro afbildade på hällristningarna, någon gång äfven på knifvar eller andra föremål af brons.

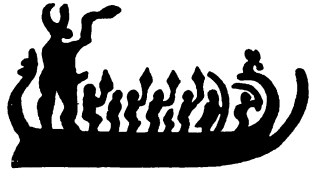
Att de figurer, som här äro i fråga (fig. 130, 223—225), verkligen föreställa fartyg och icke slädar, såsom några forskare fordom antagit, visas bland annat deraf, att man aldrig ser några djur såsom dragare spända framför dem, ehuru både hästar och oxar så ofta äro framstälda å hällristningarna. Vid sidan af en sådan fartygsbild på en bronsknif ses dessutom en fisk, tydligen för att utmärka att fartyget ligger i vattnet; äfven på egyptiska och

Digitized by Google

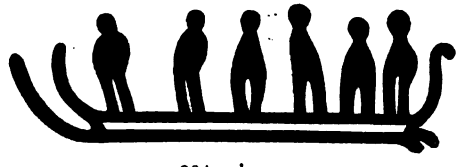
assyriska taflor äro för samma ändamål ej sällan fiskar afbildade vid sidan af fartygen.

Stundom utgöres fartygens besättning af fullständigt tecknade människobilder (fig. 223, 224), men, emedan det var förenadt med stora svårigheter att i den hårda berghällen uthugga en mängd sådana bilder i liten skala, nöjde man sig vanligen med att utmärka besättningen genom lodräta streck, å hvilka någon gång en utvidgning af den öfre ändan synes hafva betecknat hufvudena (fig. 225). Stundom är antalet sådana streck ganska betydligt, ända till mer än 30; således måste dessa fartyg hafva varit ganska stora, äfven om hela besättningen vore utmärkt på taflan, hvilket dock är osäkert, emedan det är tänkbart, att endast halfva antalet af de om bord varande männen, de som hade sin plats utmed ena sidan, var afbildadt.

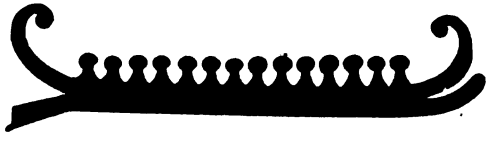
Fartygen framdrefvos troligen endast genom rodd, emedan spår af mast

223.

224. 1/20

225.

223—225. Fartyg å bohuslänska hällristningar.

eller segel icke äro synliga å de allra flesta bland hällristningarnas fartygsbilder. Någon gång, ehuru mycket sällan, ses visserligen något, som möjligen kunde tolkas såsom mast eller segel, men fullt säkra framställningar deraf torde icke finnas å någon afbildning af fartyg från vår bronsålder. Troligen var det först långt fram i jernåldern som konsten att segla blef känd här i Norden.

Det är visserligen sant, att äfven årorna nästan aldrig äro aftecknade å hällristningarna; men dels finnas de någon gång, dels var det vida svårare att på sådana taflor framställa de många, utmed fartygets sida liggande årorna än en fristående mast och dess segel.

Både framstam och akterstäf, hvilka i de flesta fall icke hafva samma form sins emellan, äro vanligen mycket höga; den förra synes stundom sluta i ett djurhufvud. Framför förstäfven ser man nästan alltid en smal, mer eller mindre högt uppåtböjd spets.

Då det mesta vi veta om bronsålderns fartyg meddelas oss af de å hällristningar synliga afbildningar af sådana, och då dessa fornminnen gifvit oss så

Digitized by Google

många andra värderika upplysningar om lifvet i Sverige under nämda tid, torde det vara skäl ett egna någon särskild uppmärksamhet åt den vigtiga, men så länge omtvistade frågan om den tid, till hvilken man rätteligen bör hänföra våra

226. Hällristning vid Tegneby i Tanums socken, Bohuslän. 1/30.

Hällristningar.

I flere svenska landskap äro bilder af hög ålder inhuggna på de af qvartärtidens glacierer slätslipade granitklipporna. Dessa bilder, som framställa menniskor, djur, fartyg, vapen m. m., betäcka ofta stora ytor. Så mäter t. ex. den tafla, som vi här under fig. 226 återgifvit, icke mindre än 7,50 meter (25 fot) i höjd och 5 meter (17 fot) i bredd.

Några af de klippor, på hvilka dessa taflor äro inhuggna, hafva en nästan vågrät yta, men de flesta äro mer eller mindre lutande, ehuru de aldrig äro lodräta.

De särskilda figurerna äro af mycket olika storlek. Menniskobildernas vanliga höjd är mellan 40 och 50 centimeter (1,4—1,7 fot), men någon gång äro kämparne framställda i en storlek af 1,50 meter (5 fot), och vid Lissleby i Tanums socken, Bohuslän, ser man en krigare af icke mindre än 2,30 meters (nära 8 fots) längd.

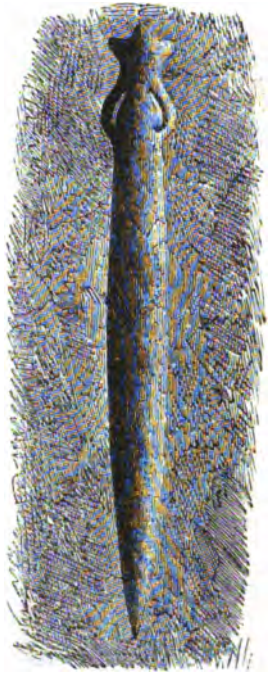
Fartygen äro naturligtvis afbildade i en betydligt mindre skala. Deras

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

längd är i allmänhet ej större än mellan 50 centimeter och 1,50 meter (1,7—5 fot), ehuru man någon gång ser fartyg af ända till 2,25 meters (7,5 fots) längd.

Dessa märkliga fornminnen hafva varit föremål för de nordiska fornforskarnes uppmärksamhet under mer än två århundraden, i det att den första afbildningen af en svensk hällristning — densamma som efter en nyare teckning är återgifven här nedan genom fig. 232 — togs år 1627. Emellertid hafva de mest olika åsigter om deras ålder sökt göra sig gällande, ända tills man i den senaste tiden blifvit ense om, att de måste tillhöra bronsåldern[1].

227. Svärd från en hällristning vid Ekensberg i Östergötland. $^1/_{16}$.

Axel Emanuel Holmberg, som år 1848 utgaf en samling afbildningar af alla då kända »Skandinaviens hällristningar», anser dem vara ett minne från hednatidens sista del, från 6:e till 9:e århundradet efter Kristi födelse, det vill säga från den period, som vi känna under namnet vikingatiden. Professor Brunius[2] trodde dem vara mycket äldre; han sökte visa, att de flesta voro gjorda redan under stenåldern.

År 1867 besökte riksantiqvarien Hildebrand några hällristningar vid Ekensberg i Östergötland, nära Norrköping, hvilka kort förut blifvit upptäckta, och på hvilka han bland annat fann bilder af svärd. Han lade genast märke till den nästan fullkomliga likhet i form, som fans mellan en af dessa bilder (fig. 227) och våra bronsålderssvärd. Klingan, som är bredast i närheten af midten, spetsig och tydligen tveeggad, det korta fästet, den fullkomliga frånvaron af parerstång, allt visade, att man velat i klippan afbilda ett bronssvärd af ungefär samma form som fig. 192. Deremot finnes det väsentliga olikheter mellan fig. 227 och jernålderns svärd, som alltid hafva en tydlig parerstång, hvilkas fästen äro längre, och hvilkas klingor vid sin öfre del äro åtminstone lika breda som vid midten.

Riksantiqvarien Hildebrand drog häraf den slutsatsen, att hällristningen vid Ekensberg och förmodligen äfven åtminstone de flesta andra fornlemningar af samma slag i Sverige förskrefve sig från bronsåldern; en åsigt, om hvilken nästan alla nordiska fornforskare nu torde vara ense.

Nya bevis för riktigheten af denna åsigt hafva också gång på gång framlagts; vi skola söka i korthet redogöra för de vigtigaste af dem.

[1] Montelius, »Sur les sculptures de rochers de la Suède» i Compte-rendu du congrès ... de Stockholm 1874, sid. 453—474.

[2] Brunius, Försök till förklaringar öfver hällristningar (Lund, 1868).

Digitized by Google

Ett flyktigt betraktande torde vara tillräckligt för att visa, det hällristningarna äro äldre än medeltiden. De måste då höra till en — eller till två — af de tre stora förkristna kulturperioderna i vårt lands historia.

Att de icke kunna förskrifva sig från jernåldern visas emellertid af:

1. Den olikhet i teckning och förmåga att återgifva föremålens former, som vi finna, om vi jemföra t. ex. de mennisko- och djurbilder, hvilka förekomma å hällristningarna vid Tegneby, Backa och Lökeberg (fig. 226, 232 och 233), med dem som ses å runstenarna från jernåldern, af hvilka vi i det följande skola meddela afbildningar.

2. De olika sätt hvarpå bilderna äro inhuggna. Å hällristningarna äro dessa nämligen nästan alltid — i synnerhet om de hafva någon större bredd eller höjd — helt och hållet fördjupade; de bilder, som äro framstälda å jernålderns runstenar, äro deremot städse endast konturteckningar.

3. Svärdens olika form, hvarom vi nyss talat. Vi böra endast tillägga, att man i senare tid på flere hällristningar i Östergötland funnit svärd af samma form som det fig. 227 afbildade.

4. Fartygens olika form. De på hällristningarna framstälda fartygen hafva, såsom vi antydt, nästan alltid förstäf och bakstam af olika form. Jernålderns fartyg synas deremot städse hafva varit lika i båda ändar. Man känner nu ganska väl formen af jernålderns fartyg, dels genom några oväntadt lyckliga fynd af farkoster från nämda tid, för hvilka fynd vi få tillfälle att i det följande närmare redogöra, dels genom de afbildningar af fartyg, som ses på några runstenar och andra föremål från samma tid. Dessutom äro en mängd svenska grafvar från jernåldern prydda med spetsigt ovala stensättningar, hvilka, såsom redan deras namn »skeppssättningar» antyder, utan tvifvel skola föreställa farkoster. Allt detta visar samstämmande, att fartygen under jernåldern voro lika spetsiga i båda ändar.

5. Frånvaron af runor å hällristningarna. De senare årens upptäckter hafva ådagalagt, att runorna varit kända här i Norden sedan jernålderns äldre del. Det är då i hög grad anmärkningsvärdt, att man aldrig funnit runor på någon af de nu i fråga varande bergtaflorna. Hade runorna varit kända på den tid dessa taflor ristades, skulle man utan tvifvel någon gång begagnat dem åtminstone för att föreviga namnet på den, som utfört de bragder, hvilka man ville förtälja; i synnerhet som möjligen sjelfva händelsen, men icke de handlande personernas namn kunde utan verklig skrift endast genom bilder framställas.

Detta förhållande är så mycket mera värdt uppmärksamhet, som en af Sveriges äldsta runstenar just finnes i Tanums socken, Bohuslän, i den på hällristningar rikaste trakt man känner. En dylik runsten står äfven vid Tune i Smålenenes amt, sydöstra Norge, i en trakt, der man i senare tid funnit ett stort antal hällristningar.

6. Olikhet i afseende på de religiöst-symboliska tecknen, »hjulet» och »hakkorset» (fig. 228 och 229). Båda dessa tecken, hvilka i Österlandet och

Digitized by Google

i södra Europa varit religiösa symboler, hafva utan tvifvel äfven af Nordens folk begagnats på samma sätt, ehuru under skilda tider. Under bronsåldern synes nämligen endast »hjulet» hafva varit kändt här, under det att hakkorset, hvilket hos andra folk varit i bruk redan under bronsåldern, först under jernåldern begagnats af Nordens folk, men då med nästan fullkomligt uteslutande af »hjulet».

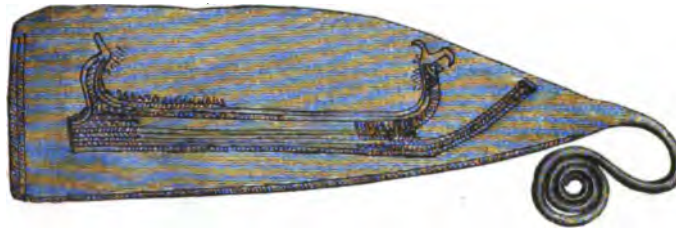

228. »Hjulet».

229. »Hakkorset».

Man kan då, synes oss, se ett ganska afgörande bevis för att hällristningarna icke äro samtida med jernåldern i den märkliga omständigheten, att »hjulet» så ofta förekommer på dem, liksom på andra minnen från vår bronsålder, under det att man icke känner ett enda hakkors från dessa tafior.

230. Bronsknif, å hvilken ett fartyg är afbildadt. Fyen. $^2/_3$.

De å hällristningarna afbildade vagnarnas hjul hafva visserligen samma utseende som fig. 228, hvilket stundom äfven gäller om sköldarna, så som å den fig. 226 afbildade ristningen vid Tegneby; men i de flesta fall måste denna figur hafva religiös betydelse, och det torde icke vara omöjligt, att sköldarna hafva samma utseende just derför, att man då plägade med detta heliga tecken märka skölden under bronsåldern, på samma sätt som man under en senare tid gjorde med det kristna korset.

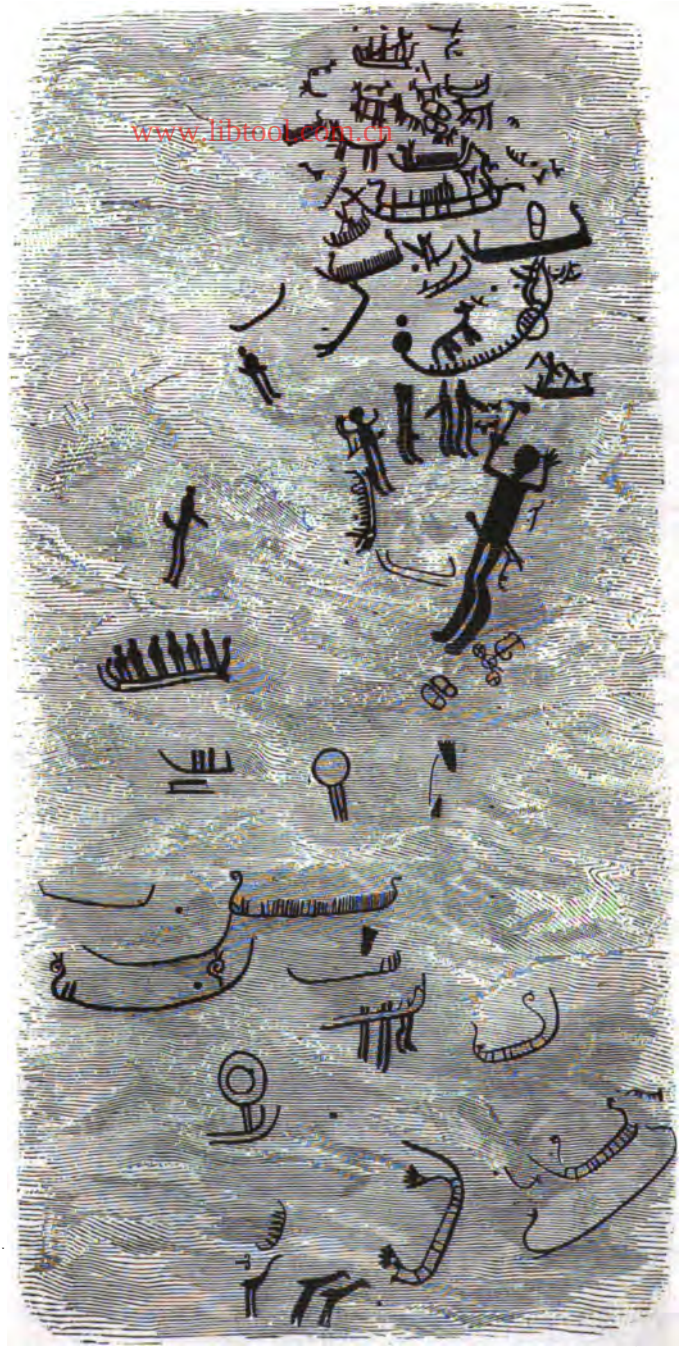

231. Beslag af brons till ett horn. Mecklenburg. $^1/_2$.

Allt detta visar på ett i våra ögon öfvertygande sätt, att de svenska hällristningarna måste vara äldre än jernålderns början i vårt land. Det återstår oss då endast att undersöka, huruvida de tillhöra bronsåldern eller den föregående perioden.

Redan den omständigheten, att svärd så ofta ses på hällristningarna, visar, att de tafior, på hvilka detta vapen är afbildadt, icke kunna vara utförda under stenåldern, emedan svärdet ju var okändt då.

Digitized by Google

232. Hällristning vid Backa i Brastads socken, Bohuslän. 1/50.

Allt hvad vi hittills anfört häntyder således indirekt derpå, att hällristningarna, eller åtminstone ett stort antal af dem, måste förskrifva sig från bronsåldern. Och det finnes äfven direkta bevis härför.

Vi hafva redan omnämt den omisskänliga likheten i form mellan svärden på hällristningarna och dem från bronsåldern. Samma likhet finnes också mellan några å hällristningar i Skåne nyligen upptäckta stridsyxor (fig. 204) och skaftcelter af brons funna i samma trakt (fig. 200).

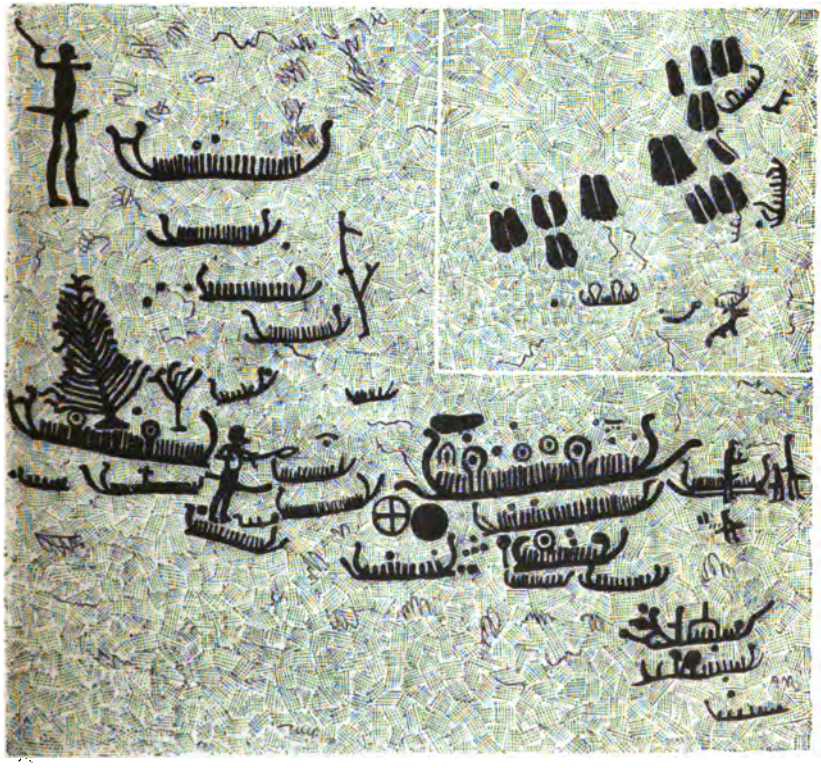
De å hällristningarna framställda fartygen hafva alldeles samma form som de fartyg, hvilka stundom ses å knifvar från bronsåldern (fig. 230); dylika fartyg äro äfven afbildade å ett bronsbeslag till ett horn (fig. 231), som för omkring fyrtio år sedan hittades i en torfmosse nära Wismar i Mecklenburg, och hvilket utan

Digitized by Google

tvifvel tillhör den äldre delen af bronsåldern, såsom man ser af de spiralsirater, hvarmed det är prydt (fig. 231).

På väggstenarna i den här ofvan beskrifna grafven vid Kivik i Skåne (fig. 126—129) ses menniskor, hästar, fartyg, »hjul» och andra figurer, hvilka mycket likna dem som förekomma på hällristningarna och hvilka äro inhuggna på alldeles samma sätt som dessa. Vi hafva i det föregående sökt visa, att denna graf måste tillhöra en mycket tidig del af vår bronsålder.

Å andra sidan höra sådana knifvar som fig. 230 till en jemförelsevis sen del af samma period.

233. Hällristning vid Lökeberg i Foss socken, Bohuslän.

Likheten mellan hällristningarna och de figurer som ses på Kiviksgrafvens väggar, på hornet från Wismar och på de nyssnämda knifvarna synes således tala för, att några hällristningar äro utförda under den äldre delen af bronsåldern, och andra under den senare delen af perioden.

Finnes det hos oss äfven minnesmärken af samma slag, hvilka skulle kunna anses tillhöra slutet af stenåldern? Det är möjligt. Men fullt säkra bevis derför ega vi ännu icke.

Man har visserligen funnit sådana hjul som fig. 228 och några mycket enkla fartygsbilder på stenar, som bilda väggar och tak i ett par nordiska

Digitized by Google

234. Hällristning vid Hvitlycke i Tanums socken, Bohuslän. 1/60.

www.libtool.com.cn

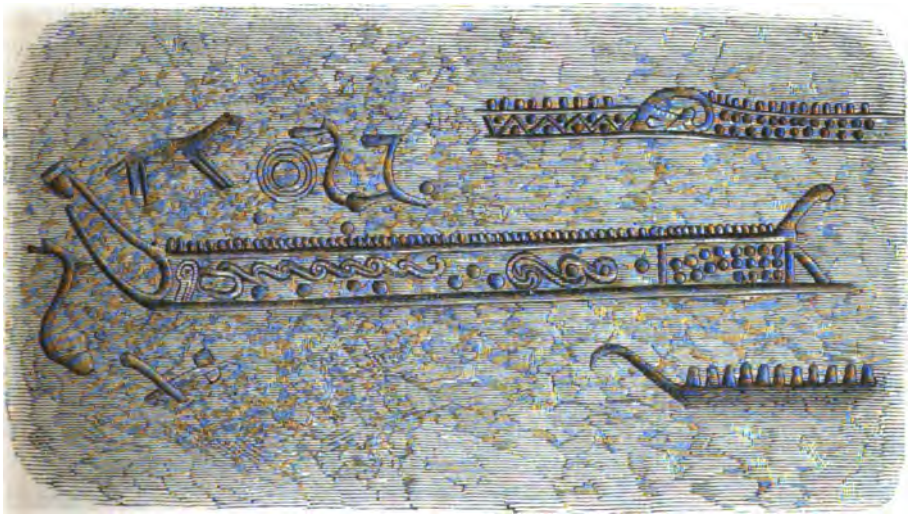
Digitized by Google

grafvar från stenåldern; men det är möjligt, att åtminstone några af dessa figurer tillkommit efter stenålderns slut. Erfarenheten från Australien visar emellertid, att hällristningar kunna åstadkommas af folk, som lefva i fullkomlig okunnighet om metallernas bruk.

www.libtool.com.cn

De flesta svenska hällristningar, som man för närvarande känner, finnas i norra Bohuslän (fig. 226, 232—234), Östergötland (fig. 235) och sydöstra Skåne. De träffas äfven, ehuru mera sällan, i Bleking, på Dal, i Vermland och Upland. Man känner också i Ångermanland och Jemtland ett par hällristningar, af hvilka möjligen den ena tillhör samma period som de fornlemningar af detta slag, hvilka finnas i de södra landskapen.

I Norge har man i senare tid upptäckt ett ganska stort antal hällrist-

235. Hällristning vid Ekensberg nära Norrköping i Östergötland. $^1/_{20}$.

ningar, i synnerhet inom Smålenenes amt, således i den del af Norge, som gränsar till Bohuslän. I Danmark känner man deremot för närvarande inga ristningar å berghällar, endast figurer inhuggna på stenar, som bilda väggar och tak i några grafkammare.

Man kan i vissa fall uppvisa ganska anmärkningsvärda olikheter mellan hällristningarna i olika delar af den skandinaviska halfön. De bohuslänska framställa t. ex. ofta menniskor och djur, hvilket deremot sällan är fallet i andra landskap. I Östergötland äro ej sällan svärd och sköldar afbildade, utan att de bäras af män (fig. 227), något som å Bohusläns hällristningar så godt som aldrig förekommer. Fartyg ses visserligen å de flesta ristningar, men deras form är icke den samma i de olika landskapen. Nästan öfver allt återfinna vi emellertid de hjulformiga symbolerna, de små skålformiga fördjupningarna, fotsulorna, sandalerna och några andra bilder.

Digitized by Google

Oaktadt bokstafsskriften var okänd, förstodo således bronsålderns nordbor att genom bildskrift, genom ett slags historiska taflor, bevara minnet af vigtiga händelser. Denna omständighet vinner ökad vigt deraf, att aztekerne i Mejico, hvilka oaktadt sin högt uppdrifna kultur ännu vid Cortez' ankomst i början af 1500-talet, lefde i fullkomlig bronsålder, egde en bildskrift, men icke kände bokstafsskrift. I Norden, såsom i Mejico, lefde väl vid sidan af bildskriften muntliga sägner, nödvändiga för dess tolkning. Då denna tradition nu för länge sedan dött, är det föga hopp att någonsin kunna tyda våra bergtaflors dunkla språk.

Visserligen har man gjort mer eller mindre vågade försök att utan stöd af någon tradition tolka de svenska hällristningarnas betydelse. Dessa försök hafva dock icke ledt till någon säker kännedom, om de också ej alltid varit så vågade som då en aktad forskare för fyrtio år sedan förklarade, att man i hällarnas bilder »tydligen igenkänner lika beskaffade bildliga hopställningar i ristning, som med ord blifvit antydda i versspråket».[1] Han trodde nämligen, att vissa bilder hade en symbolisk betydelse, att t. ex. de skålformiga fördjupningarna betecknade dryck eller vätska, en bugtig linie böljа o. s. v., hvarjemte han i en grupp af ett skepp, ett bi och en dylik linie såg uttryckt begreppet mjödhorn genom dess bildliga omskrifning »biböljans (honingsdryckens) skepp»; en liten skål och en der bredvid stående spjutspets tolkade han såsom blod, i dess förmenta omskrifning spjutets dryck. Dessa omskrifningar låta visserligen tänka sig i den senaste hednatidens skaldespråk, men vi hafva icke skäl att tillägga bronsålderns nordbor sådana konstlade bilder. Man har också redan för tjugu år sedan med rätta fäst uppmärksamheten derpå, »att ett odeladt antagande af detta och dylikt skulle leda allt för långt in på godtyckets och osäkerhetens område».

Men om vi äfven icke kunna hoppas att lära oss fullständigt läsa hällristningarnas bildskrift, äro dessa taflor dock icke helt och hållet obegripliga för den, som ej af dem numera fordrar för mycket. Vi hafva i det föregående flere gånger haft tillfälle att visa, hvilka värderika upplysningar om lifvet i Sverige under bronsåldern dessa taflor gifva oss. De förtälja mycket om fredliga syselsättningar och krigiska idrotter, som vi ej på annat sätt kunnat få veta; de tala om fartyg och sjöfart, om åkerbruk och boskapsskötsel, om hästens bruk till ridt och åkning, m. m.

Hällristningar af liknande slag som de nu beskrifna äro ganska sällsynta i det öfriga Europa. På Alperna, i närheten af Mentone, upptäcktes dock för några år sedan dylika bilder, framställande bland annat dolkar och »hjul» lika den hos oss vanliga fig. 228. På Britiska öarna och i Frankrike, der ristningar å fasta hällar äro nästan okända, ses ofta bilder inhuggna å grafkammarnas vägg- och takstenar.

Utom Europa har man funnit hällristningar i många olika länder, t. ex. i Amerika, Australien, södra Afrika och Sibirien.

[1] Liljegren, Runlära (Stockholm, 1832), s. 19.

Digitized by Google

I Egypten och vestra Asien träffar man äfven historiska taflor inhuggna på stenar och berghällar; men de äro utförda af folk, som stodo på en mycket högre bildningsgrad än Sveriges invånare under bronsåldern. Icke desto mindre kunna vi jemföra dessa taflor med hvarandra. Det är samma tanke, som ligger till grund för dem alla, samma önskan att bevara minnet af märkliga tilldragelser; det är endast den konstnärliga skickligheten, som är olika.

Religion. — Offer. — Grafvar.

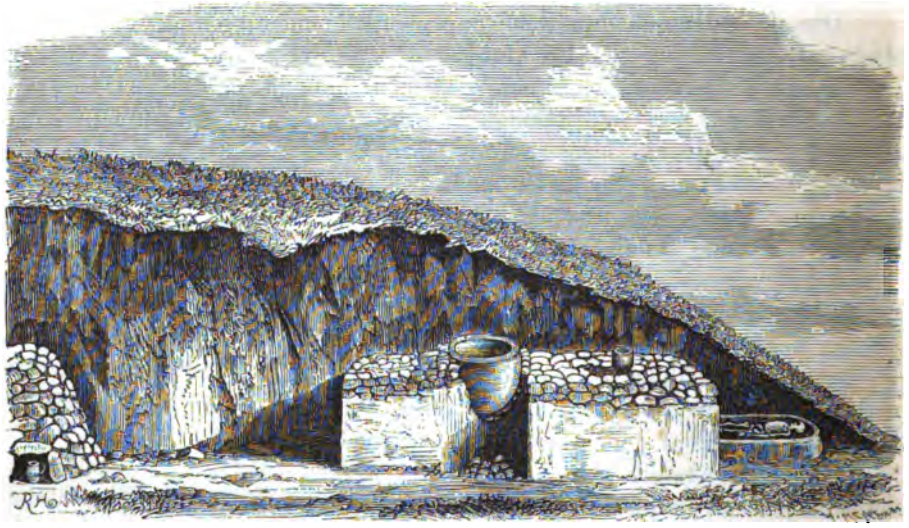
Om de **religiösa** förhållandena i Norden under bronsåldern få vi måhända af hällristningarna en vigtig antydan. Vi hafva nämligen sett, att den troligen gudamakten betecknande, ett hjul liknande figuren (sid. 159) mycket ofta förekommer på hällristningarna, liksom på andra minnen från nämda tid, under det att vi aldrig å bronsålderns arbeten se det under jernåldern så vanliga hakkorset, hvilket utan tvifvel också varit en helig symbol. Då således bronsåldern och jernåldern haft hvar sin religiösa symbol, — liksom den kristna tiden sedan i korset fick sin, — så synes den tanken ej vara oberättigad, att det funnits någon olikhet i de religiösa föreställningarna under de två sista perioderna af hednatiden. Lika litet som skilnaden mellan den hedniske och kristne nordbons tro, och mellan symbolerna för denna tro, berodde på olikhet mellan folken, lika litet måste det af oss nyss anmärkta förhållandet vara ett tecken dertill, att det icke varit samma folk, som bott i vårt land under bronsåldern och jernåldern.

Kände vi namnet på det folk, som under bronsåldern bebodde Sverige, så skulle vi också kunna — åtminstone med tillhjelp af den jemförande religionsvetenskapen — få veta åtskilligt om de i vårt land under den tiden herskande religiösa föreställningarna. Om, hvilket ju icke är omöjligt, en germanisk befolkning redan då bygde i Sverige, så kunna vi med skäl antaga, att det icke varit någon väsentlig skilnad mellan bronsålderns och jernålderns religion i Sverige, och att redan under den förra perioden Valhalls gudar dyrkats här.

Vid några tillfällen har man i Norden funnit saker från bronsåldern, hvilka sannolikt varit använda till religiöst bruk. Ett af de märkligaste bland dessa fynd är den lilla, på fyra hjul hvilande bronsvagnen från Skåne, som vi afbildat på sidan 93, och hvilken utan tvifvel en gång burit ett större bronskärl, i likhet med den alldeles dylika vagnen från Peccatel i Mecklenburg. Att dessa kärl användts till religiöst bruk, torde vara sannolikt af flere skäl, och det synes vinna bekräftelse af de egendomliga omständigheter, under hvilka den mecklenburgska vagnen anträffades. Den hittades nämligen år 1843, jemte ett bronssvärd och åtskilliga andra fornsaker från bronsåldern,

Digitized by Google

i en större hög, hvilken låg helt nära tvenne andra högar. En af de sistnämda undersöktes år 1845 med stor omsorg af sakkunnig person. Högen, hvars höjd var ungefär 3 meter (10 fot), bestod nästan helt och hållet af lerhaltig sand. Midt på högens botten fann man, under en stenhop, en liten graf (vid *a* å fig. 236), innehållande två krossade lerkärl, brända ben, jemte större och mindre bronsringar m. fl. fornsaker från bronsåldern. Omkring tio steg vester om denna graf stötte man på ett 1,5 meter (5 fot) högt **altare,** uppfördt af lerhaltig sand och betäckt med ett dubbelt eller tredubbelt lager af kullerstenar, ungefär af ett hufvuds storlek. Altaret, som i en längd af nära 6 meter (20 fot) sträckte sig från öster till vester, bestod af tre delar. Den östligaste var 1,5 meter lång på hvarje sida. Den mellersta upptogs af en stor, rund kittel af bränd lera, 90 centimeter (3 fot) i diameter

236. Del af en grafhög vid Peccatel i Mecklenburg.

och 60 centimeter (2 fot) djup; dess väggar voro ungefär 6 centimeter tjocka. Kittelns öfverkant stod något högre än altarets yta. Dettas vestra del var 3 meter lång och lika bred; härpå stod ett litet lerkärl, vid hvars sida man fann bitar af ett annat lerkärl, som syntes hafva liknat en låg skål. På eller vid altaret märktes inga spår af ben eller kol. Men omedelbart vester derom, helt nära högens vestra kant, låg ett menniskoskelett utsträckt i en föga djup, trågformig kista af bränd lera, eller rättare af samma slags lerhaltiga sand som kitteln. Skelettet, bredvid hvilket inga andra fornsaker än några skärfvor af lerkärl funnos, var inbäddadt i svart jord, som för öfrigt icke fans i högen.

Troligen har det fig. 215 afbildade bronsbeslaget hört till ett **offerkärl.** Äfven andra fynd af kärl, som förmodligen en gång haft sin plats i nordiska bronsålderstempel, äro gjorda i Norden. Hit torde vi böra räkna åtminstone

Digitized by Google

flertalet af de sidan 122 omtalade guldkärlen, i synnerhet de elfva vid Lavindsgård funna, hvilka synas vara för dyrbara och för många att begagnas i enskildes hus till verldsligt bruk.

I senare tid har man äfven fäst uppmärksamheten derpå, att de många och stundom ganska betydande fynd från bronsåldern, hvilka anträffats i torfmossar, torde hafva sin grund i något religiöst bruk. Möjligen kunna de, — liksom de stora mossfynden från jernålderns äldre del, som i det följande skola omtalas, — härstamma från några åt gudarne hemburna offer, nedlagda i sjöar, hvilka sedermera under tidernas längd fylts med torf. En likhet visar sig också deri, att sakerna i bronsålderns mossfynd stundom äro hopböjda eller sönderbrutna, såsom fallet är med så många af de till mossfynden från den äldre jernåldern hörande föremålen.

En vigtig, i sammanhang med religiösa föreställningar stående företeelse känna vi med visshet från bronsåldern, nämligen att under denna period seden att **bränna de döde** vann insteg i Sverige. Vi hafva redan (sid. 114) nämt, att de döde under bronsålderns äldre del, liksom under stenåldern, begrofvos obrända, men att liken vanligen brändes under den senare delen af perioden.

De obrända liken nedlades ofta i kistor, bildade af flata, på kant resta stenhällar och täckta med dylika hällar; i några trakter af Norden, i synnerhet i Jylland, lades de döde i kistor af klufna och urhålkade trädstammar (fig. 171). Någon gång, t. ex. vid Dömmestorp i södra Halland, finner man också brända ben i dylika träkistor. Vanligen förvarades dock de från bålet hopsamlade lemningarna af de brända liken antingen i stenkistor, liknande de nyss omtalade, men mindre, eller i lerkärl; stundom ligga de i högen eller i jorden utan något nu märkbart skydd.

Grafvarna från bronsåldern[1] äro vanligen täckta af en hög, som antingen är bildad hufvudsakligen af sand och jord, eller består af endast kullersten. Ofta finnas flere grafvar i samma hög. Bronsålderns grifter ligga vanligen på någon höjd med fri utsigt öfver hafvet eller annat större vatten; i synnerhet äro de till denna tid hörande stenkumlen ofta belägna på höga berg, stundom långt från den nuvarande bygden (fig. 237).

Då de döde begrofvos obrända, synas de, såsom de s. 124—127 beskrifna fynden antyda, hafva jordats fullt påklädda. Ofta finner man också i grafvar från denna tid vapen, prydnader och dylikt; i sådana grafvar som innehållit obrända lik stå ej sällan — liksom i stenålderns och jernålderns grifter — kärl af lera, stundom af trä, hvilka möjligen en gång innehållit födoämnen. Grafvarna från bronsålderns senare del synas i allmänhet icke innesluta så många och dyrbara bronssaker som de äldre; i synnerhet torde vapen i dem jemförelsevis sällan anträffas. I stället för det under äldre tid

[1] Många stenrösen eller stenkummel (se noten s. 52) höra icke till bronsåldern, utan till andra delar af hednatiden. Ofta är det omöjligt att utan kännedom om dess innehåll bestämma, till hvilken tid ett stenkummel eller en grafhög af jord hör.

Digitized by Google

vanliga bruket att vid den döde krigarens sida nedlägga hans svärd eller andra vapen finner man stundom i grafvar från bronsålderns senare del, jemte de brända benen, mycket små, blott 4,5—18 centimeter (1,5—6 tum) långa bronssvärd, hvilka se ut som leksaker. Troligen hafva den aflidnes närmaste ansett det vara en onödig uppoffring att gifva åt den döde ett verkligt svärd och derför lagt ned i grafven endast en sådan miniatyrafbildning, hvarigenom de icke helt och hållet bröto med det fäderneärfda bruket.

www.liptool.com.cn

Ett af de märkligaste graffynd man känner i Norden från bronsåldern gjordes år 1845 i en hög vid Hvidegård, ej långt från Kjöbenhavn. Der låg

237. Stenkummel på Bohusläns kust.

i en stenkista af full manslängd, på en djurhud (oxhud?), en liten hög brända menniskoben, insvepta i en kappa af ylletyg, och der bredvid ett bronssvärd i sin slida och ett litet bronsspänne samt ett läderfodral, som innehöll följande, något olikartade föremål: en bit af en bernstensperla, en liten medelhafssnäcka, en tärning af barrträd, bakre delen af en orm, en fågelklo, en ekorrunges underkäk, några småstenar, en liten tång och två knifvar af brons samt en spjutspets af flinta, insydd i ett tarmstycke, så att den icke kunde blottas; äfven de båda bronsknifvarna voro inlindade i läder. Vi torde icke misstaga oss, om vi betrakta den döde som en läkare eller trollkarl, — eller snarare såsom både det ena och det andra.

Digitized by Google

Liksom de brända benen här lågo på en djurhud, har man vid några tillfällen (s. 124 och 126) funnit, att de obrända liken under bronsåldern ytterst varit insvepta i en hud af ko eller oxe. Man har, troligen icke utan skäl, satt detta förhållande i samband dermed, att de gamla inderne plägade lägga den döde på en kohud.

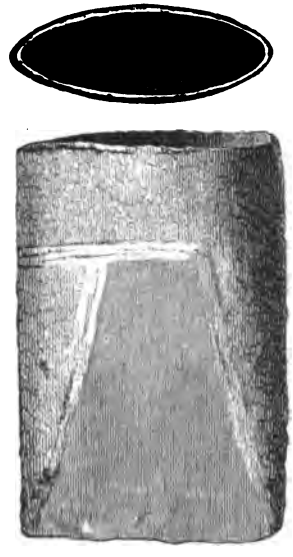
www.libook.com.cn

I några svenska grafvar från bronsåldern har man trott sig finna spår af den seden, att trälar eller trälinnor följde sin herre i grafven. Innan ett större antal noggrant kända fynd af detta slag föreligger, torde vi emellertid icke kunna med säkerhet afgöra, om denna hos många andra folk iakttagna sed funnits äfven i vårt land under ifrågavarande period.

Bygdens utsträckning. — Bronsålderns slut i Sverige. — Blick på andra länders bronsålder.

Under stenåldern voro, att döma af de hittills kända säkra fynden, knapt mer än Götaland och vissa delar af södra Svealand bebodda. Före bronsålderns slut hade emellertid äfven landet norr om Mälaren, möjligen äfven något norr om Dalelfven blifvit, om än glest, bebygdt.

238, 239. Hålcelt af brons, sedd uppifrån och från sidan. Lappland. $^2/_3$.

Oaktadt Norrlands egentliga bebyggande — af andra folk än lappar — väl icke infaller förr än under jernåldern, har man märkvärdigt nog så nordligt som i Medelpad funnit två bronssaker, som med visshet tillhöra bronsåldern. Den ena är ett utmärkt väl bevaradt bronssvärd, funnet i Njurunda socken, och den andra en skaftcelt, funnen i Timrå socken. I Finland, der fornsakerna från bronsåldern för öfrigt äro ganska sällsynta, har man funnit ett bronssvärd i Storkyro socken, ej långt från Vasa, således något nordligare än Medelpad; och på den norska kusten gå bronsvapnen, ehuru sparsamt, ännu längre mot norr, ända till Nordre Trondhjems och Nordlands amt.

Såsom minnen från den tid som nu är i fråga böra vi troligen också betrakta åtminstone några bland de, för öfrigt fåtaliga, stensaker af »sydskandinaviska» typer (se s. 77), som anträffats norr om Mälaren, och som någon gång hittats så nordligt som i Skelleftetrakten.

Utom dessa spår af en med södra Sveriges bronsåldersfolk närslägtad befolkning i landets nordligare delar, har man nyligen i Lappland funnit ett märkligt minne af ett annat folks bronsålder, nämligen en hålcelt af brons (fig. 238), hittad år 1871 vid Bågaträsket i Lycksele socken. Då den helt

Digitized by Google

och hållet skiljer sig från alla andra i Skandinavien hittills anträffade, men fullkomligt öfverensstämmer med flere hålcelter af brons funna i Ryssland och Sibirien, kunna vi utan tvekan betrakta den som ett minne af lapparnes eller finnarnes bronsålder, det första och enda inom Sveriges gränser anträffade minne af detta slag, som man lärt känna, under det att, såsom vi af det föregående sett (s. 77), många fornsaker från lapparnes stenålder hittats i vårt land.

www.libtool.com.cn

Såsom man äfven kunnat vänta, visa grafvar och fornsaker, att de södra landskapen, i synnerhet Skåne, under bronsåldern egde en mycket tätare befolkning än det mellersta Sverige. Så känner man t. ex. från hvarje qvadratmil i medeltal omkring 18 fornsaker af brons från denna tid i Skåne, men endast 1,6 i det öfriga Götaland och ej mer än 0,4 i Svealand (utom Dalarna). En jemförelse mellan bronssakernas och stensakernas utbredning i Sverige antyder emellertid, att Skånes befolkning under bronsåldern ej längre hade en i så hög grad betydande öfvervigt öfver det öfriga landets som under stenåldern, och att vissa landskap under bronsålderns senare del måste hafva blifvit vida mera bebygda än de förut varit. Detta är t. ex. fallet med Öland och Gotland, hvilka öar under det följande årtusendet fingo en så stor betydelse för Nordens kulturutveckling.

Att **bronsåldern** i Sverige **var slutad** ungefär vid Kristi födelse, framgår af de senaste undersökningarna, hvilka, såsom vi strax skola närmare visa, ådagalagt, att jernåldern var börjad vid nämda tid. Åtskilliga omständigheter göra det också troligt, att bronsålderns slut i våra trakter ej inträffat långt före den kristna tidräkningens begynnelse. Så har man några gånger här i Norden jemte inhemska fornsaker, hvilka visa att bronsåldern då ännu varade, anträffat främmande arbeten som ej gerna kunna vara mera än ett par århundraden äldre än Kristi födelse; och på en vid Lund på Själland funnen sådan »kupa» som fig. 167 ser man en figur, hvilken synes vara en efterhärmning efter bilden å frånsidan af guldmynt, präglade för den makedoniske konungen Filippos II, Alexandros den stores fader; om detta är rätt, skulle således fyndet vid Lund bevisa, att bronsåldern i södra Skandinavien ännu varade åtminstone i tredje århundradet f. Kr.[1]

Då Filippos' och Alexandros' mynt stundom hittats vid Östersjön, kunna vi hoppas, att man någon gång här skall finna ett sådant mynt tillsammans med inhemska fornsaker; och om dessa då visade sig tillhöra bronsåldern, skulle vi deri finna ett vigtigt stöd för det antagandet, att bronsåldern i våra nejder varat ännu omkring 300 år före Kr. f. Det s. 154 omtalade fyndet vid Dobigau i Thüringen synes antyda, att bronsåldern vid denna tid fortfor i nämda trakt; och, då kännedomen om jernet utan tvifvel förr hanu dit än till det mera aflägsna Skandinavien, torde vi äfven i detta fynd hafva ett stöd för nyssnämda antagande i afseende på bronsålderns slut i vårt land.

[1] H. Hildebrand i Vitterhets... akademiens månadsblad, 1874, s. 40.

Digitized by Google

Bronsåldern, detta vigtiga skede i menniskoslägtets utvecklingshistoria, kan spåras i en stor del af verlden, ehuru vid olika tid i olika länder. Någon gång faller också historiens ljus så, att vi kunna närmare lära känna denna period.

Vi hafva redan nämt, att de hellener, som Homeros odödliggjort, lefde vid öfvergången från sin bronsålder till jernåldern, och på Egyptens minnesmärken äro ofta de röda bronsvapnen afbildade.

Men det finnes ett annat land, fjerran från Hellas och Nilen, der bronsåldern, utan att invånarne hade någon aning om jernets bruk, bibehöll sig till Luthers och Gustaf Vasas tid.

Då Cortez förde sin segerrika skara in i hjertat af Montezumas välde, fann han der en mäktig stat med en odling, som i många afseenden var fullt jemförlig med den af hvilken Europa under medeltiden kunde berömma sig. Vi känna af Prescotts lifliga skildring det dåvarande Mejico, ett stort rike med väl ordnad stats- och religionsförfattning, med en talrik befolkning, välbygda och folkrika städer och med en storartad materiel utveckling, men ett land, der jernet var fullkomligt okändt, bronsen i dess ställe hade en vidsträckt användning, och der stenvapnens bruk ännu icke var utträngdt. Om vi fasthålla dessa drag, som så lifligt påminna om förhållandena under vår bronsålder, torde det icke vara utan intresse att återkalla i minnet några af de vigtigaste punkterna i Prescotts skildring. Det aztekiska Mejico var ett valrike, men valet var inskränkt till den aflidne furstens närmaste anförvandter. Den nye konungen invigdes med mycken religiös stål samt omgaf sig med en äkta österländsk prakt och en talrik lifvakt, bildad af den förnämsta adeln. Denna adel hade uteslutande rätt till de högsta embetena och var i besittning af en betydlig jordegendom, hvilken den till en del innehade såsom fideikommiss eller under vilkor som mycket påminna om den europeiska medeltidens feodala inrättningar. Lagstiftningen var anförtrodd åt en domarekår, hvars högre medlemmar innehade sina platser på lifstid och aflönades genom särskilda till detta ändamål indelta kronogods. Lagarna voro skrifna. Den aztekiska lagen erkände visserligen slafveriet, men ingen kunde i Mejico födas till slaf, ett hedrande drag, som icke torde återfinnas i något annat lands historia. Skatteväsendet var noggrant ordnadt; till säkerhet för uppbörden och till lugnets upprätthållande var krigsfolk förlagdt i de större städerna. Flere militäriska ordnar voro instiftade, hvar och en med sina särskilda privilegier och ordenstecken. Förbindelsen mellan landets olika delar underhölls genom ilbud; och ehuru hästar voro alldeles okända i Mejico, fortskaffades brefven med en förvånande snabbhet, ända till 36 svenska mil på 24 timmar. I de förnämsta städerna voro vårdanstalter inrättade för sjuke och såsom stadigvarande tillflyktsorter för ofärdiga krigare.

Aztekerne erkände tillvaron af en hela verldens skapare och herre, hvilken de gifva fullkomligheter, som vi betrakta såsom endast tillkommande de kristnes Gud. Det oaktadt kunde de icke fasthålla enhetens idé, utan dyr-

Digitized by Google

kade en mängd olika gudar, af hvilka krigsguden, nationens skyddsgud, var den förnämste. Hans tempel voro de största och praktfullaste af alla offentliga bygnader, och hans altaren rökte af tallösa menniskooffers blod i rikets olika delar, ty den aztekiska religionen fläckades af menniskooffer och ätande af menniskokött[1]. Presterskapet var mycket talrikt och egde stort inflytande. Ceremonierna vid barnens dop förete en märkvärdig likhet med kristna bruk, och bröllopen firades med lika många högtidligheter och formaliteter som i något kristet land. Äktenskapsskilnad kunde erhållas endast genom dom af en särskild domstol. Dock var månggifte tillåtet. Då en person dött, blef liket svept i hans skyddsguds drägt, hvarpå det brändes, och askan, samlad i en urna, förvarades i ett af rummen i hans hus.

Mejikanerne hade uppfunnit en ganska utvecklad bildskrift; men spanioerne hafva med ett oförlåtligt barbari förstört nästan hela den betydliga samling af handskrifter, som fans vid eröfringen. Mejikanerne hade äfven en kalender, som var fullt ut jemförlig med, om icke öfverlägsen den samtida kristna.

Deras åkerbruk, deras industri och handel voro utvecklade till en förvånande grad, och deras husliga lif, hvilket företer mången bild af finkänslig ömhet, var så förfinadt som vi af det föregående kunna vänta. Qvinnorna bemöttes med aktning och fingo deltaga i sällskapsnöjen och gästabud. Dessa senare beskrifvas ofta såsom särdeles glänsande och läckra, med en kopp choklad och en fin cigarr efter middagen.

Sådant hade man dock näppeligen föreställt sig lifvet i bronsåldern! Det är sant, att vi icke hafva någon anledning att tänka oss en på långt när så högt drifven odling under vår bronsålder. Men Mejicos dåvarande kulturtillstånd kan tjena som ett märkligt exempel på, huru långt utvecklingen under gynsamma förhållanden kunnat gå äfven hos ett med jernet alldeles obekant folk, hvilken metall vi blifvit vana att anse såsom ett nödvändigt vilkor för hvarje högre odling.

[1] Prescott påminner härvid om de tusentals menniskooffer, som den samtida inqvisitionen i Europa årligen förde till bålet eller en ännu qvalfullare död.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

JERNÅLDERN.

(Från omkring Kristi födelse till senare hälften af det elfte århundradet).

etta uttryck afser, såsom vi redan sett, den del af hednatiden, under hvilken jernet var kändt. Man skulle visserligen, om man endast afser ordets egentliga betydelse, kunna säga, att jernåldern ännu fortfar, men för fornforskaren slutar Sveriges jernålder med kristendomens seger öfver åsagudarne.

Under jernåldern blefvo Sveriges invånare för första gången bekanta med jern, silfver, bly, glas, elfenben, präglade (utländska) mynt, med konsten att löda och förgylla metaller m. m. Och emedan jernarbetena icke med de medel som då stodo till buds kunde, såsom bronssakerna, åstadkommas genom gjutning, fick smideskonsten en helt annan betydelse än under bronsåldern. En af de vigtigaste nyheterna var dock skriftkonsten, med hvilken nordborne redan under jernålderns äldre del visa sig vara förtrogna. De äldsta skrifttecknen i Norden, och de enda under hela hednatiden här använda, äro runorna.

För oss, som se jernet bilda en oumbärlig grundval för den europeiska civilisationen och som känna vårt lands utomordentliga rikedom på denna metall, är det öfverraskande att finna, huru detta land varit bebodt i långa tider, och det af ett folk med ganska högt utvecklad konstskicklighet och smak, innan man här lärt sig att bearbeta ens den lätt åtkomliga myrmalmen. Och vi, som se afstånden mellan jordens aflägsnaste länder nästan försvinna och en likformig odling utbredd öfver en betydlig del af verlden, vi, som äro vana vid ett utomordentligt snabbt utbyte af ideer och upptäckter de olika folken emellan, vi kunna knapt föreställa oss, huru en så vigtig upptäckt som den af jernet och dess bruk kunde under mer än ett årtusende tillgodogöras af de folk hvilka bodde vid Medelhafvets kuster, innan den letade sig väg till Östersjön.

I Egypten synes nämligen jernet hafva varit kändt redan under det tredje årtusendet före Kristi födelse, och hellenerne hade gjort bekantskap med den nya metallen vid början af det sista förkristna årtusendet. Men det är

Digitized by Google

först genom de senaste årens forskningar, som man kunnat ådagalägga, att Nordens folk haft kännedom om jernets bruk vid den kristna tidräkningens begynnelse.

Hufvudsakligen på grund af södra Skandinaviens stora rikedom på minnen från bronsåldern, och emedan endast ett ringa antal fynd från jernåldern då ännu var kändt från dessa trakter, antog man på 1840-talet, att bronsåldern der varat långt efter Kristi födelse, till och med in i det åttonde eller nionde århundradet, ehuru man ansåg det vara sannolikt, att jernåldern mycket tidigare börjat i Sverige och Norge, der de flesta af de mångtusende grafvar, som der funnos, visat sig tillhöra denna period.

Nya fynd ådagalade emellertid, att denna åsigt om jernålderns sena begynnelse i södra Skandinavien icke kunde vara riktig; och slutligen fann man på 1850-talet genom studium af de stora danska mossfynd, för hvilka vi i det följande skola något närmare redogöra, att jernet redan omkring 300 år efter Kristi födelse varit i bruk bland invånarne i nämda trakt. Man antog dock i början, att dessa mossfynd, hvilka uppenbarligen voro minnen efter blodiga strider, just härstammade från den tid, då från söder, »ett nytt, eröfrande folk med vapenmakt försökt att hastigt genomföra den till Norden sig utbredande jernålderskulturen, och att detta inträngande folk öfver allt blifvit slaget af de äldre invånarne, hvilka likväl sedan efter segerruset på fredlig väg och småningom tillegnat sig den nya kulturen».

Af skäl, för hvilka vi på ett annat ställe redogjort [1], torde det emellertid vara otvifvelaktigt, att vid de här i fråga varande tillfällena härarna å båda sidor haft jernvapen, och att mossfynden således icke kunna vara minnen efter strider, genom hvilka jernkulturen tillkämpat sig fast fot i Norden, utan att de tillhöra en senare tid, då denna kultur redan hunnit blifva ensam herskande här.

Talrika undersökningar, som under de senaste åren företagits, — i synnerhet i de under namnet »brandpletter» kända grafvarna på Bornholm, — hafva också lärt oss känna en mängd nordiska fynd från en del af jernåldern, som är äldre än mossfyndens tid; och numera äro också de flesta forskare ense derom, att jernet redan vid Kristi födelse, och möjligen något dessförinnan, varit kändt åtminstone i södra delen af Skandinavien.

Att jernet, liksom bronsen, behöfde lång tid för att inträngа i alla då bebodda delar af Norden, synes oss vara mer än sannolikt. Förhållandena de olika trakterna af vårt land äro dock ännu för litet kända i detta afseende, för att man skulle kunna besvara den frågan, huru lång tid förflutit från jernålderns början i södra Skandinavien och till dess den nya kulturen hunnit göra sig ensam herskande i hela Norden. Vi torde emellertid böra fästa uppmärksamheten derpå, att sådana fynd som i södra Skandinavien äro utmärkande för den äldsta delen af jernåldern — den som ligger före de stora mossfyndens tid — nästan helt och hållet saknas redan i mellersta

[1] Montelius, Från jernåldern, texten, s. 17.

Digitized by Google

Sverige, och att fornsaker af de för dessa mossfynd utmärkande formerna äro mycket sällsynta i Sverige norr om Dalelfven.

Allt visar, att Sveriges invånare för kännedomen om jernets, liksom bronsens, bruk haft att tacka ett främmande inflytande. Men var detta inflytande endast ett sådant, som uppkommer genom handel och dylika förbindelser med andra folk, eller bör det betraktas såsom liktydigt med en ny invandring? Skäl hafva anförts för båda dessa antaganden, ehuru man länge ansåg som afgjordt, att den senare åsigten vore den rätta, det vill säga att jernets första uppträdande i Norden varit förbundet med en ny invandring, om man också allt mer måste medgifva, att landets gamla invånare fortfarande utgjorde en icke obetydlig del af befolkningen.

Frågan kan visserligen ännu icke anses vara slutligen besvarad, men så mycket är dock genom de senaste årens undersökningar upplyst, att några af de vigtigaste skäl, hvilka förut antogos tala för en ny invandring, icke längre kunna anföras såsom stöd för en sådan åsigt.

Man antog nämligen i början, att jern, silfver, runor m. m. på en gång vid jernålderns början blifvit kända i Norden, och att en förändring i grafskicket samtidigt inträdt. Det har emellertid visat sig, att så icke varit förhållandet. Först sedan jernet i flere mansåldrar, troligen i ett par århundraden, varit i bruk här, blefvo runorna kända; och mellan grafvarna från bronsålderns sista och jernålderns första del synes numera icke någon märkbar skilnad finnas.

En omständighet, som också ansetts tala för en förändring i befolkningsförhållandena vid jernålderns början, är, att man så sällan träffat grafvar från jernåldern och bronsåldern i samma hög, under det att man mycket ofta i samma hög funnit grafvar från bronsålderns olika delar. Några i senare tid gjorda fynd antyda dock möjligheten deraf, att det först anmärkta förhållandet icke är så sällsynt som det hittills förefallit.

Tvenne andra förhållanden hafva äfven ansetts tala för en invandring vid jernålderns början, nämligen att man så sällan i fynden från denna periods äldre del funnit fornsaker af de för den yngre bronsåldern egendomliga formerna, samt att arbetena från förstnämda tid både i afseende på form och sirater betydligt afvika från dem som synas tillhöra den föregående periodens slut. Det är emellertid möjligt, att framtida undersökningar skola visa, att detta åtminstone till någon del kan bero dels derpå, att många af fornsakerna från den nya perioden äro främmande arbeten, dels derpå, att man ännu allt för litet känner till de inhemska arbetena från just de mansåldrar, under hvilka den nya, på jernets kännedom grundade kulturen vann insteg i Norden.

Såsom en omständighet talande för det antagandet, att Nordens befolkning under den äldre jernåldern varit hufvudsakligen den samma som under bronsåldern, har man anfört det troligen i samband med religiösa föreställningar stående bruk, som vi redan påpekat och som synes hafva varit gemen-

Digitized by Google

samt för båda dessa perioder, nämligen att med afsigt hopböja, sönderbryta eller på annat sätt förstöra föremål som nedlades i jorden eller i vattnet, troligen som offer åt gudarne, ett bruk som man under båda perioderna äfven iakttagit i afseende på många af de saker som följt den döde i grafven.

Såsom ett bestämdt resultat af de senaste årens undersökningar i afseende på denna fråga kunna vi i alla händelser nämna, att, om ett nytt folk vid jernålderns början skulle hafva invandrat i Skandinavien, detta folk icke kan hafva kommit från öster, öfver Ryssland, emedan allt hvad man känner om de hithörande förhållandena i nämda land visar, att ett sådant antagande vore fullkomligt oberättigadt.

Under det att många forskare i senare tid allt mer blifvit böjda för den åsigten, att jernålderns början i Skandinavien icke varit förenad med någon invandring, åtminstone icke med någon större sådan, har man trott sig, i synnerhet i ett förändradt grafskick, märka spår deraf, att under jernålderns äldre del, ett par århundraden efter dess början, en mindre inflyttning egt rum till södra Skandinavien. Dessa nybyggare, hvilka troligen icke hörde till någon från landets förra invånare vidt skild stam och hvilka antagas först hafva haft sitt egentliga stamhåll på Själland, skulle hafva medfört kännedomen om runorna och seden att jorda de döde obrända. De många romerska arbeten, som anträffas i deras grafvar och i de samtida fynden, antyda att dessa nybyggare i sina forna hemvist stått i förbindelse med det romerska riket, en förbindelse som troligen, om än medelbart, fortsattes äfven från deras nya hem i Norden. Från Själland skulle de hafva utbredt sig vidare, och man har antagit, att de förut omnämda stora mossfynden på Fyen och på Jyllands östra kust just kunde vara minnen efter våldsamma, men för den gången troligen misslyckade försök, som denna nya stam gjort att få fast fot äfven i vestra delen af det nuvarande Danmark.

Antingen en sådan inflyttning verkligen egt rum eller icke, torde det vara otvifvelaktigt, att Nordens folk för bekantskapen med jernets bruk stå i icke ringa tacksamhetsskuld till romarne. Och i allmänhet torde man kunna säga, att en af de för Europas senare utveckling vigtigaste, ehuru af historien hittills kanske minst uppmärksammade följderna af Romas öfvervälde varit den kännedom om jernets bruk, som genom romarne mer eller mindre omedelbart spriddes bland folken norr om Alperna. Härigenom har Roma utöfvat ett omätligt inflytande äfven på de folk, som bodde långt bortom gränserna för Cæsarernes välde.

Emellertid finnes det mycket som antyder, att de vidsträckta handelsförbindelser, hvilka etruskerne redan före de romerska eröfringarnas tid underhöllo med mellersta Europa, i hög grad bidragit till att bana vägen för jernets utbredande ända till Nordsjön och Östersjön.

På graffältet vid Hallstatt i Österrike, der man mera än på något annat hittills kändt ställe har ett ypperligt tillfälle att följa öfvergången från bronsåldern till jernåldern i mellersta Europa, har man funnit talrika arbeten

Digitized by Google

af etruskiskt ursprung, och i Tyskland äro flerstädes etruskiska, eller åtminstone norditalienska arbeten från den förromerska tiden anträffade tillsammans med jernsaker. Ett af de östligaste bland dessa fynd är gjordt i Posen, vid Primentdorf, der man anträffade ett etruskiskt bronskärl af den med namnet »cista» vanligen betecknade formen samt derjemte dels en stor halsring, några armringar och två stora nålar af brons, dels en liten yxa af jern. Det nordligaste nu kända fyndet af detta slag är väl det från Pansdorf nära Lübeck, der man i en stenbygd, af en hög täckt graf fann en etruskisk cista af nyss omnämda form, hvilken innehöll brända ben och en jernknif af en från sydeuropeiska fynd välkänd form.

Vid Roga i Mecklenburg-Strelitz hittades för flere år sedan ett bronsband af samma slag som det fig. 222 afbildade, hvilket utan tvifvel är ett sydeuropeiskt icke-romerskt arbete från tiden några hundra år före Kristi födelse; liknande arbeten äro bland annat funna i grafvarna vid Hallstatt. Kanten å bandet från Roga är vikt öfver en jerntråd, och det torde vara värdt särskild uppmärksamhet, att detta band — liksom det i Södermanland anträffade originalet till fig. 222 och ett par i Danmark på olika ställen funna dylika band — är hittadt tillhopa med obestridligen inhemska arbeten, hvilka tillhöra den rena bronsåldern.

Med tillhjelp af den mängd främmande mynt, som förekommer i fynden från Nordens jernålder, och genom ett noggrant jemförande af grafvarna och fornsakerna från denna tid har det blifvit möjligt att urskilja åtminstone hvad som hör till början, midten och slutet af denna omkring tusenåriga period. Vi skola derför särskildt betrakta:

1. **Början af jernåldern,** eller den så kallade **äldre jernåldern,** hvilken omfattar tiden från omkring Kristi födelse till omkring år 450.

2. **Midten af jernåldern,** från omkring år 450 till omkring år 700.

3. **Slutet af jernåldern,** den så kallade **yngre jernåldern,** från omkring år 700 till senare hälften af det elfte århundradet.

Härvid böra vi likväl anmärka, att några forskare anse jernåldern endast omfatta två tidsafdelningar, som äro så skilda från hvarandra, att de böra betraktas såsom särskilda perioder, och att dessa forskare derför med uttrycket den äldre eller tidigare jernåldern afse båda de två här först omnämda delarna af jernåldern, således hela tiden från omkring Kristi födelse ända till omkring år 700.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Den äldre jernåldern.

(Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 450).

Nordens förbindelse med det romerska riket.

Uteslutande på grund af de nordiska fyndförhållandena i och för sig har man, såsom vi sett, kommit till den slutsats, att jernålderns början i våra nejder skulle hafva inträffat ungefär vid den kristna tidräkningens begynnelse. Det torde icke vara oberättigadt att sätta detta resultat i samband med det genom historien kända förhållandet, att romarne under århundradet närmast före Kristi födelse gingo öfver Alperna, eröfrade Gallia och länderna söder om Donau, samt att Cæsar redan omkring 50 år före Kristi födelse gick öfver Rhein. Härigenom kommo folken i det nuvarande Tyskland i liflig förbindelse med romarne, och den närmare bekantskap med jernet de härigenom måste hafva erhållit kunde sedan lätt sprida sig till de med dem sannolikt beslägtade folken vid Östersjön.

Denna förbindelse fortfor sedan under århundraden och har på de germaniska folken ej blott i Tyskland utan äfven i Skandinavien utöfvat ett mycket stort inflytande, som man dock först i senare tid lärt att till fullo uppskatta.

Under kejsar Augusti tid uppehöllo sig många germaner i Roma, till en del som soldater i lifvakten, under det att romerska köpmän drefvo handel i Germania. Och Tacitus berättar, huru de omkring Rheins nedersta lopp boende bataverne under ett hastigt uppkommet krig år 70 e. Kr. kastade sig öfver romerska köpmän, hvilka utan att ana krigets utbrott strödvade vida omkring i landet liksom i fredstid.

Romerska härar hafva visserligen aldrig framträngt till Sverige, emedan Vari nederlag i Teutoburgerskogen år 9 efter Kristi födelse för alltid tillintetgjorde romarnes försök att underkufva norra Tysklands kraftiga befolkning. Men handeln förmedlade på fredliga vägar Romas inflytande äfven på Nordens folk, och en stor mängd i svensk jord funna romerska mynt, samt bronskärl, glaskärl, vapen och dylikt, ja till och med konstsaker, utgångna från

Digitized by Google

romerska verkstäder, bevisa, att våra förfäder under århundradena närmast efter Kristi födelse måste hafva stått i en ganska liflig, om också medelbar beröring med sin tids förnämsta folk; en beröring som för öfrigt lemnat spår deruti, att många af de fornsaker från Nordens äldre jernålder, som måste anses vara förfärdigade här, utmärka sig för smakfulla former och fina sirater.

Vi få emellertid icke vid uttrycket »romerska verkstäder» fästa den betydelsen, att dessa skulle hafva varit belägna i staden Roma; med undantag af mynten torde de flesta i Norden funna »romerska» arbeten säkerligen förskrifva sig från det stora rikets provinser. De till Norden närmast liggande romerska provinserna under vår tidräknings första århundraden voro det nuvarande England, Nederländerna, Tyskland vester om Rhein och söder om Donau, samt större delen af Ungarn.

Säkra spår af förbindelse mellan Skandinavien och England under denna tid torde dock ännu icke vara kända. Deremot kunna vi med tillhjelp af talrika fynd i Tyskland och angränsande delar af Europas fastland följa de vägar, på hvilka de romerska arbetena förts till Norden. Stora fynd af romerska mynt från de två första århundradena efter Kristi födelse äro nämligen anträffade i provinsen Preussen, i synnerhet vid Weichsels mynning och nedre lopp, i Schlesien nära Oder och i Galizien, hvilket visar, att åtminstone många, och troligen de flesta, af de till Norden komna romerska mynten från nämda tid blifvit genom handeln förda hit från sydost utefter Oders, och kanske ännu mera utefter Weichsels floddal.

Troligen gäller detsamma också om många af de öfriga i Skandinavien funna romerska arbetena. En del af mynten och de andra sakerna har emellertid utan tvifvel hitkommit från sydvest, från de romerska provinserna vid Rhein.

Äfven de i sjelfva Skandinavien anträffade fynden af romerska mynt synas antyda, att de flesta af dessa mynt kommit hit från söder och sydost. Sydöstra Skåne, Bornholm, Öland och framför allt Gotland äro de delar af Norden, der de utan jemförelse flesta, romerska mynten från de två första århundradena efter Kristi födelse blifvit anträffade [1].

På Sveriges fastland äro dylika fynd i allmänhet sällsynta, utom på Skånes sydöstligaste udde, den till Bornholm och norra Tyskland närmast liggande delen af Sveriges fastland. Der har man vid flere tillfällen i äldre tid funnit romerska mynt, och våren 1871 hittades der, under plöjning på en nyligen odlad åker, vid Hagestadborg i Löderups socken, en stor mängd dylika mynt, liggande helt nära jordytan. Af fyndet inköptes för statens historiska museum 550 mynt, vägande 1,60 kilogram (3,79 skålpund); de äro präglade mellan åren 54 och 211 efter Kristi födelse. Alla mynten voro, liksom de allra flesta andra i Norden anträffade romerska mynt från denna tid, så

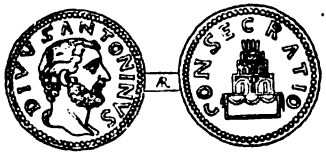
[1] Af de omkring 5 000 romerska mynt från dessa århundraden, som man för närvarande känner från Skandinavien, äro nämligen mer än 3 400 funna på Gotland, 350 på Öland och Bornholm, 650 i Skåne, men endast 20 på Sveriges fastland utom Skåne; omkring 600 äro hittade i Danmark utom Bornholm, men blott 1 i Norge.

Digitized by Google

kallade denarer, silfvermynt ungefär af ett 25-öres storlek. Fig. 240 visar en af de vid Hagestadborg funna denarerna. Den bär å åtsidan kejsar Antonini Pii bröstbild och är präglad kort efter dennes år 161 e. Kr. inträffade död; å frånsidan är det bål afbildadt, på hvilket kejsarens lik brändes.

Den vid Hagestadborg anträffade myntskatten är den största i sitt slag, som man nu känner från hela Skandinavien, med undantag af Gotland. På denna ö hittades nämligen år 1842 vid Kams i Lummelunda socken omkring 600 romerska silfvermynt från första och andra århundradet e. Kr.; och vid upprensning af ett dike i en till Sindarfve i Hemse socken hörande åker anträffades år 1870 omkring 1 500 dylika silfvermynt, hvilka varit förvarade i en lerkruka; de vägde tillsammans öfver 4,25 kilogram (10 skålpund).

Alla de vid Sindarfve hittade mynten voro, — liksom de flesta andra i Norden funna romerska silfvermynt, — mycket nötta, hvilket visar, att de länge gått ur hand i hand, innan de kommo till hvila i jorden. Detta står utan tvifvel i samband med det anmärkningsvärda förhållandet, att, under det att romerska mynt från de två första århundradena efter Kristus, i synnerhet från Antoninernes tid, i stor mängd hittats i Norden, romerska mynt från det tredje och fjerde århundradet äro mycket sällsynta här. Troligen beror detta derpå, att de romerska silfvermynten omkring år 200 betydligt försämrades, hvarför man vid handel, i synnerhet utom rikets gränser, hellre tog det gamla, goda, välkända myntet än det nya underhaltiga. Flere andra omständigheter än den nyss omnämda nötningen göra det också sannolikt, att denarerna från Antoninernes tid voro i omlopp mycket länge; några fynd ådagalägga, att de ännu i femte århundradet höllo sig i bruk. Man får derför ej endast af ett eller ett par sådana mynts förekomst i ett fynd draga den slutsats, att fyndet tillhör ungefär den tid, som myntens präglingsår antyda. Enstaka romerska denarer från det andra århundradet äro till och med anträffade i svenska fynd, som bevisligen tillhöra tiden omkring år 1000.

240. Romerskt silfvermynt (denar) [1]. Skåne. 1/1.

Utom mynt har man här i Norden äfven funnit en stor mängd andra romerska arbeten från kejsartiden. På några af dessa arbeten ser man ännu fabriksstämpeln, innehållande det vanligen fullt utskrifna namnet på verkstaden eller fabrikanten. En bronsskopa med sådan stämpel hittades år 1828, jemte en jernyxa, i en grafhög å Kungsgårdens egor i Högs socken, norra Helsingland [2].

Under upptagande af trädrötter i en åker vid Lenstad i Torslunda socken på Öland hittades år 1842 det ovanligt vackra handtag till ett större bronskärl, som är afbildadt fig. 241. Ögonen i det bacchushufvud, i hvilket handtaget nedtill slutar, äro inlagda med silfver.

[1] Inskriften betyder: Den gudomlige Antoninus — Upptagandet bland de odödlige.

[2] I Jylland har man funnit en bronsskopa med den romerska fabrikanten P Cipi Polibi namn, hvilket namn äfven återfinnes på fyra andra dylika skopor, af hvilka en är funnen i Hannover, två i England och en i Schweiz.

Digitized by Google

Ett bland de märkligaste fynd af romerska arbeten, som hittills gjorts i Sverige, är det som år 1818 anträffades vid Fycklinge i Björksta socken, 2 mil från Vesterås. Här fann man nämligen i en grafhög en stor bronsvas (fig. 243), innehållande brända ben, och några bitar smält glas, möjligen af spelbrickor, å hvilken vas en inskrift läses, som betyder, att vasen blifvit helgad åt Apollo Grannus af Ammillius Constans, föreståndare för gudens tempel. Detta präktiga bronskärl, som nu utgör en prydnad för statens historiska museum, är nära 45 centimeter (1,5 fot) högt; de kring öfre kanten löpande siraterna äro inlagda med silfver.

www.libtool.com.cn

242

241. Handtag af brons till ett större kärl. Romerskt arbete. Öland. $^1/_2$.

243. Romersk bronsvas (242 ornament). Vestmanland. $^1/_5$.

Apollo Grannus, hvars tempel vasen en gång tillhört, dyrkades af de keltiska folken såsom helsans och särskildt såsom helsokällornas gud. Den romerske historieskrifvaren Dio Cassius omtalar, att Apollo Grannus var en af de gudar, som den år 217 mördade kejsar Caracalla under sin kropps- och sinnessjukdom i synnerhet dyrkade; men för öfrigt lär detta gudanamn ej återfinnas i den till vår tid bevarade delen af den klassiska literaturen [1]. Det

[1] Namnet Apollo Grannus läses äfven på en i Siebenbürgen funnen sten, som Q. Axius Ælianus, ståthållare i Dacia vid början af det andra århundradet, låtit hugga; man vet dock händelsevis, att denne Ælianus förut varit bosatt i Belgien, derifrån han troligen medfört gudens dyrkan.

Digitized by Google

förekommer emellertid i flere inskrifter i Skotland, Rheintrakterna och Baiern samt på ett altare i Roma.

Vår vas har således utan tvifvel en gång tillhört ett tempel, som legat

244. Romerskt bronsfat. Gotland. 1/4.

i något af kelter bebodt land inom det stora romerska riket, det vill säga antingen på Britiska öarna, i Frankrike eller i sydvestra delen af det nuvarande Tyskland; sannolikast i sistnämda trakt eller i Rheinländerna. Möjligen hemfördes kärlet, hvilket väl icke godvilligt såldes från templet till barbarerne, en gång som byte af någon bland de öfver det romerska rikets gränser inbrytande germaniska stammarna och vandrade sedan, under skiftande öden, mot Norden, till dess det slutligen användes som grafurna till förvarande af de från bålet hopsamlade qvarlefvorna af en svensk man, som troligen varit mäktig och rik, men hvilkens namn nu ingen känner.

245, 246. Skopa med sil af brons. Romerskt arbete. Skåne. 1/3.

Digitized by Google

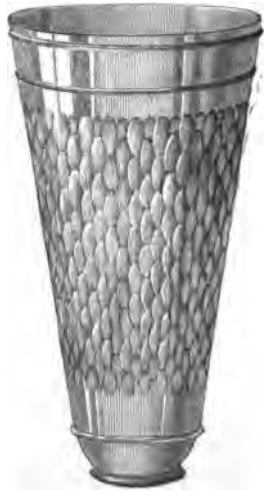
Romerska bronskärl, ehuru utan inskrift, äro för öfrigt ej sällan anträffade i Sverige, från Skåne ända upp till Medelpad, samt på Öland och Gotland (fig. 244). Flere bland dem äro funna i grafvar, som visat sig tillhöra den äldre jernåldern. Det genom sin fyndorts läge märkligaste bland dessa kärl är ett vackert bronsfat, som i början af detta århundrade anträffades i en grafhög från nämda tid vid Harfs by i Medelpad. Fatet, som var fyldt med brända ben, då det hittades, är afbildadt fig. 249.

247. Stort romerskt bronskärl. Skåne. 1/5.

Ett stort och dyrbart fynd af romerska fornsaker gjordes år 1872 å Öremölla egor nära Abekås fiskeläge på Skånes södra kust. Här anträffade man i jorden under en mindre stenhäll det fig. 247 afbildade bronskärlet, innehållande brända ben, som varit insvepta i fint tyg och i en ringbrynja af jern (fig. 275). Omkring kärlet lågo en skopa af brons med dertill hörande sil, två slipade glasbägare och två lerkärl m. m. (fig. 245). Åtminstone brons- och glaskärlen, samt troligen ringbrynjan, äro romerska arbeten.

Liknande fynd af en bål och en skopa med sin sil af brons äro flere gånger gjorda i Skandinavien. Sådana skopor med deruti passande silar äro också ofta hittade i de romerska länderna; de förekomma t. ex. bland fynden från Pompeji. Romarne begagnade dem, då de öste vinet ur »krateren», det stora kärl, i hvilket vinet blandades med vatten eller snö; de motsvarade således de slefvar, med hvilka vi ösa ur bålen i tillbringaren eller glasen. Då man med skopan och den deri nedsatta silen upphemtade vin ur krateren och sedan lyfte ur silen, fyldes skopan eller slefven med det klara vinet, under det att i silen all bottensats stannade qvar.

248. Glasbägare. Gotland. 1/3.

Då man så ofta i Norden funnit ej blott dessa skopor med tillhörande silar utan äfven de stora bronskraterna, så torde vi hafva rätt att framställa den frågan, om icke vinet redan under den äldre jernåldern hörde till de varor, som handeln bragte från sydligare länder till våra nejder. Af Cæsars skildringar se vi, att vinet af de romerska köpmännen fördes till de folk i vestra Europa, som ännu icke blifvit införlifvade i det stora riket. Han berättar dock om sveverne, i vestra delen

Digitized by Google

af det nuvarande Tyskland, att de icke tillåto köpmännen införa vin i landet, emedan de fruktade, att denna dryck skulle försvaga deras arbetskraft och göra dem vekliga.

249. Romerskt bronsfat. Medelpad. 1/4.

Utom de två nyssnämda glasbägarna från Öremölla har man ännu i behåll flere andra dylika, i svensk jord funna glaskärl, som icke blott genom sin form och sina sirater utan äfven genom de omständigheter, under hvilka de hittats, visa sig tillhöra den äldre jernåldern. I nationalmuseum förvaras t. ex. en ännu alldeles hel glasbägare, hvilken för flere år sedan hittades i en graf vid Södra Qvinneby i Stenåsa socken på Öland; bägaren stod till venster om hufvudet på ett skelett, vid hvars sida ett jernsvärd låg. Grafven var en större, af en hög täckt stenkista, lik flere andra i Stenåsa socken och annorstädes på ön anträffade, hvilka alltid visat sig tillhöra nu i fråga varande tid.

250. Romersk statyett af brons. Öland. 1/3.

I en dylik, af ett stenröse betäckt kista i Sjonhems socken på Gotland anträffades för ett par år sedan en hög, präktig bägare af hvitt glas, som äfven förvaras i nationalmuseum, och som är afbildad fig. 248. I grafven låg ett skelett utsträckt, vid hvars hufvud — äfven här å venstra sidan — glasbägaren stod; vid midjan låg en jernknif och vid fötterna upptogos ett lerkärl, bronsbeslag till två dryckeshorn, m. m.

Men icke blott kärl af brons och glas, hvilka kunde vara nyttiga, fördes till Norden från det romerska riket. Äfven konstföremål, såsom statyetter och dylikt, hafva letat sig väg hit. Så fann man år 1837 under höstarbete i jorden vid Ösby i Gräsgårds socken på Öland en vacker, nära 30 centimeter (en fot) hög bronsstatyett, föreställande den romerska gudinnan Juno (fig. 250). På samma ö har man äfven funnit det ena benet till en annan liten romersk bronsbild, samt en tjur af massiv brons. Den senare, som väger 4,45 kilogram (10,5 skålpund), hittades under plöjning i en åker vid Lilla Frö i Resmo socken; i buken finnes ett större fyrkantigt hål, hvarför det är sannolikt, att bilden en gång suttit på en stång och burits som fälttecken af en romersk trupp.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

Afven i andra delar af Skandinavien, synnerligen i Danmark, har man funnit en mängd romerska arbeten från den tid vi nu betrakta, såsom kärl af brons, silfver, glas och lera, små statyer af brons, en liten spegel af brons, glasperlor och vapen af jern. Bland vapnen kunna vi särskildt nämna en hjelm af brons, en sköldbuckla med egarens namn i romerska bokstäfver, svärdsklingor af jern med romerska fabriksstämplar, ringbrynjor m. m.

Man har mången gång varit böjd för det antagandet, att romerska handelsmän hvilat i sådana nordiska grafvar, som innehållit ett större antal arbeten af romerskt ursprung. En närmare kännedom om det samtida begrafningssättet inom romerska riket å ena sidan och grafvarna i Norden å den andra har emellertid visat, att ett sådant antagande i allmänhet icke kan ega någon grund. Den nordligaste verkligen romerska graf, som man för närvarande känner, är en som för flere år sedan upptäcktes vid Bibow i Mecklenburg, nära Warin.

Lefnadssätt. — Kläder. — Prydnader. — Vapen. — Verktyg. — Husgeråd.

Med tillhjelp af de talrika fynd från den äldre jernåldern i Norden, som nu äro kända, kunna vi få en ganska fullständig bild af **lefnadssättet** och kulturtillståndet i Skandinavien under de århundraden, då hedendom och kristendom kämpade om väldet inom den romerska verlden, och då vid rikets gränser anfallen af germanerne blefvo allt tätare och häftigare, till dess de slutade med »barbarernes» seger och Romas och den gamla bildningens skenbara undergång.

Vid den tiden hade söderns kulturländer redan i årtusenden haft en historia, och denna har förvarat minnet af äfven de minsta händelser, som röra det romerska rikets öden eller dess herskares enskilda lif. Men denna tid ligger så långt bakom början af vår historiska tid, att vi för kännedomen om våra förfäders lefnadssätt och odling då äro nästan helt och hållet hänvisade till fynden och museerna. Vi få derför ej fordra för mycket, ej vänta en med kraftiga, lefvande färger målad tafla, utan endast en svag konturteckning.

Af fig. 251 kunna vi få en föreställning om det sätt, hvarpå en nordisk höfding uppträdde för halftannat årtusende sedan. Bilden är icke en skapelse af inbillningskraften, utan kan med skäl anses vara fullt historiskt trogen. Kläder, vapen och prydnader äro nämligen noggrant tecknade efter dem, som man funnit i de förut omtalade danska torfmossarna, hufvudsakligen i dem vid Thorsbjerg och Nydam i Sönder-Jylland. Genom torfvens förmåga att på ett nästan underbart sätt bevara äfven de ömtåligaste och i allmänhet

Digitized by Google

lättast förgängliga ämnen kunna vi här lära känna kläder, träarbeten och dylikt under den äldre jernåldern, på ett sätt som ingen vågat hoppas och som annorstädes så godt som aldrig erbjuder sig. I detta, liksom i många andra fall, kunna vi med skäl antaga, att de upplysningar, som de under så ovanligt gynsamma förhållanden bevarade fynden i Danmark gifva oss om klädedrägt och lefnadssätt, gälla äfven om vårt land, åtminstone om dess sydligare delar.

Kläderna äro af ylle; väfnaden är finare än den under bronsåldern vanliga, och mönstret är ofta rutigt (fig. 252, jfr fig. 170). De förnämsta plaggen äro en lång tröja med ärmar, som räcka till handlederna, och byxor, hvilka kring lifvet äro sammanhållna med en rem (ej synlig å fig. 251), och som nedtill äro fastsydda vid korta strumpor. Den yttre fotbeklädnaden är ett slags sandaler af läder, prydda med fina pressade sirater. Öfver axlarna är kastad en kappa af ylle, nedtill försedd med långa fransar. En af de i Thorsbjergs mosse funna kapporna hade bevarat sin färg; hon är grön, med gula och mörkgröna bårder. Byxor synas, såsom vi sidan 127 anmärkt, icke hafva varit i bruk här i Norden under bronsåldern; det torde derför förtjena uppmärksamhet, att denna för de germaniska folken i allmänhet betecknande benbeklädnad visar sig i Skandinavien nu, i det tredje århundradet efter Kristus.

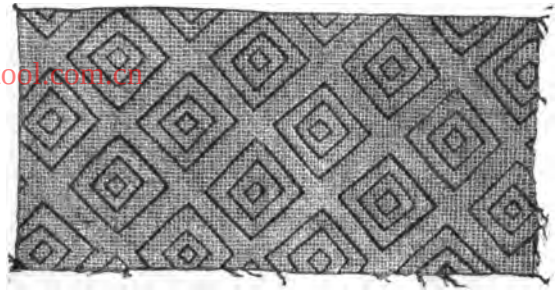

251. Nordisk höfding från den äldre jernåldern (omkring år 300 e. Kr.).

En sådan fotbeklädnad som sandaler, hvilken således lemnar öfre delen af foten nästan obetäckt, synes vara föga passande för ett nordiskt klimat, och det kan knapt finnas något tvifvel om, att den antingen medföljt en till Norden från sydligare länder invandrande stam eller också är ett lån från något i varmare länder boende folk. De i Thorsbjergs mosse funna sandalerna likna också mycket de romerska, som man flerstädes påträffat i vestra Europa.

I fynd från den äldre delen af Sveriges jernålder har man visserligen

Digitized by Google

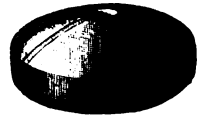
ännu icke påträffat några lemningar af linneväfnader. Men detta beror utan tvifvel endast på en tillfällighet och behöfver icke betraktas såsom bevis för, att linet vid den tiden var okändt här, helst man, såsom vi sett, funnit spår af att linne redan under bronsålderns senare del icke helt och hållet saknades i Norden. I svenska grafvar från jernålderns senare del har man funnit linne.

252. Ylletyg (prof på tröjärmen fig. 251). Danmark. 1/1.

Då de kläder vi nyss omtalade alla förskrifva sig från de stora mossfynden, hvilka i allmänhet ej innehålla andra saker än sådana som tillhört krigare, få vi ej förvånas öfver, att man ännu icke känner några lemningar af qvinnodrägten från denna tid. Grafvarna från den äldre jernåldern äro icke sådana, att de kläder, som troligen nedlagts i många af dem, gerna kunnat bibehålla sig ända till våra dagar. På de runstenar eller andra dylika föremål, der man möjligen kunnat vänta att finna afbildningar af menniskor, har man ej heller funnit några bilder upplysande om klädedrägten under den ifrågavarande tiden.

Bland fynden från den äldre jernåldern förekomma ej sällan ett slags till utseendet obetydliga fornsaker, som dock förtjena vår uppmärksamhet, nämligen sådana runda, genomborrade trissor som den fig. 253 afbildade. De hafva varit »sländtrissor», det vill säga de hafva tjenat som ett slags svänghjul på det under namnet slända eller handten kända, enkla spinnredskap, som visserligen ända till våra dagar bibehållit sig i bruk uti Dalarna (fig. 254), Herjedalen och andra aflägsna bygder, men som eljest redan för länge sedan fått vika för spinnrocken, hvilken i sin tur börjat utträngas af vår tids sinnrikare och mera tidsbesparande spinnmaskiner. Den här afbildade sländtrissan är liksom flere andra af bränd lera; andra äro af sten och säkerligen voro äfven under den äldre jernåldern liksom nu för tiden många af trä.

253. Sländtrissa af bränd lera. Bohuslän. 1/2.

254. Slända från vår tid; trissan äfven af trä. Dalarna. 1/5.

255. Sax af brons. Själland. 1/2.

Sländan har sedan urminnes tider begagnats nästan öfver hela jorden. I Homeros' sånger se vi de helleniska qvinnorna syselsatta med sländan, och den

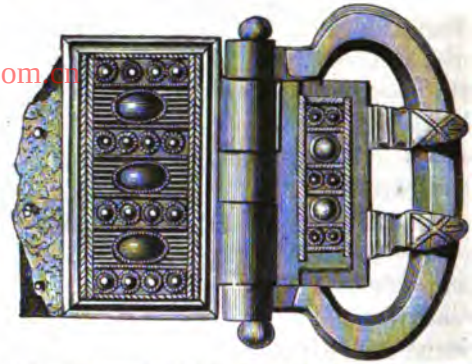
Digitized by Google

tyske fornforskaren Schliemann har under sina gräfningar i Troas funnit tusentals sländtrissor. Vi återfinna sländan i Amerika, fullkomligt lik den i Europa

www.libtool.com.cn

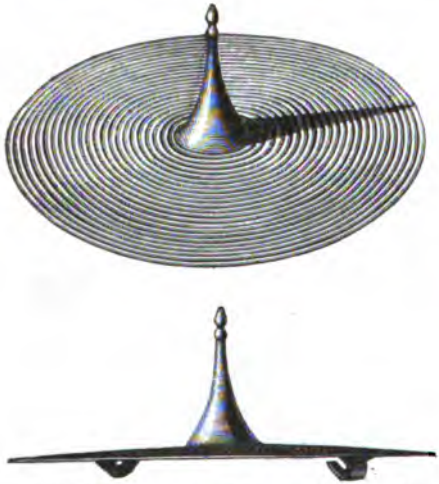
256. Fingerring af guld. Småland. 1/1.

257. Bältespänne af brons, belagdt med förgyldt silfver och besatt med färgade glasbitar. Upland. 1/1.

258. Hängsmycke af guld. Skåne. 1/1.

259, 260. Spänne af brons. Öland. 1/2.

261. Spänne af silfver. Skåne. 1/2.

262. Guldring. Gotland. 2/3.

begagnade. I Peru plägade man, då en qvinna dog, låta sländan följa henne i grafven, och samma bruk påträffa vi i Norden. Den trissa som är afbildad

Digitized by Google

fig. 253 hittades jemte en annan dylik trissa vid sidan af ett med brända ben fyldt lerkärl vid undersökning af en hög å det präktiga graffältet vid Greby i norra Bohuslän (se s. 209). Utan tvifvel har denna hög inneslutit qvarlefvorna af en qvinna, helst grafven ej innehöll spår af något vapen eller annat som häntydde på en man.

www.jstoor.com.cn

Någon sländtrissa från stenåldern eller bronsåldern känner man, såsom vi i det föregående nämt, ännu icke i Norden. Det är derför möjligt, att sländan först vid jernålderns början blef känd här.

En annan nyhet som hos oss uppträder i början af jernåldern är saxen (fig. 255). Under den föregående tiden fick knifven göra dess tjenst. De saxar, hvilka under jernåldern begagnades i Sverige, voro alla af samma form som de ännu brukliga ullsaxarna; saxar af denna form användas dock ännu i vissa delar af landet äfven till annat än fårens klippande. Då de i Norden under jernåldern begagnade saxarna alldeles likna dem som romarne nyttjade, kunna vi äfven häruti se spåren af ett romerskt inflytande. Den här afbildade, i en dansk graf funna saxen är, liksom några andra från jernålderns äldre del, af brons och lemnar oss således ett anmärkningsvärdt prof på, huru bronsen äfven efter bronsålderns slut någon gång, om än ytterst sällan, användes till eggverktyg.

Sådana till utseendet obetydliga omständigheter som sländans och saxens första uppträdande få icke helt och hållet förbises, då man söker lära känna ett lands odlingshistoria. Dessa i våra ögon enkla uppfinningar — hvilka äro så gamla, att vi ej ens äro benägna att i dem se några uppfinningar — hafva kanske, ehuru verkande i tysthet, utöfvat ett lika stort inflytande som uppfinningen af symaskinen i våra dagar.

Kläderna sammanhöllos under den äldre jernåldern vanligen med nålar eller spännen, hvilka i stor mängd förekomma i fynden från denna tid. Knappar eller hakar har man deremot ytterst sällan påträffat.

Spännena voro af jern, brons eller silfver, stundom belagda med guld. De under nu i fråga varande tid vanliga formerna af spännen ses s. 188 och 190[1]. De utmärka sig ofta för finhet och smak i arbetet; stundom äro de visserligen stora, men aldrig så klumpiga som under några andra delar af hednatiden. Nålen, som ofta är i flere spiralhvarf lindad om en genom spännets öfre ända gående liten tvärstång, får härigenom en stor spänstighet. Af graffynden — det enda sätt hvarpå vi kunna få några upplysningar om användningen af dessa spännen och andra under samma tid brukliga **prydnader** — har det visat sig, att flere spännen stundom buros på en gång. Så fann man för några år sedan i en graf, som innehöll lemningarna af ett obrändt lik, ej mindre än fyra spännen. Ett af dem hade, såsom läget på skelettet utvisade, haft sin plats vid halsen, nedanför hakan; ett hade suttit på hvardera skuldran och ett midt på bröstet.

Den under bronsålderns senare del så förherskande smaken för stora

[1] Af fornforskarne kallas ett sådant spänne ofta fibula, ett från latinet lånadt namn.

Digitized by Google

ringsmycken af brons, burna kring hals och hufvud, har nu nästan upphört. Endast sällan träffas hos oss några större ringar från den äldre jernåldern,

www.libtool.com.cn

263. Armring af brons. Upland. 1/1.

264. Fingerring af guld med en infattad karneol. Skåne. 1/1.

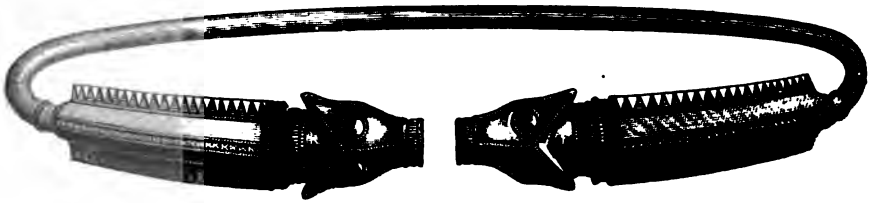
265. Spänne af brons. Skåne. 1/1.

266. Spänne af silfver. Vestergötland. 2/3.

267. Spänne af silfver, en del guldbelagd. Gotland. 1/1.

268. Guldring. Finland. 2/3.

och dessa äro då ofta icke af brons utan af guld. Fig. 262 visar en sådan guldring, hvars breda utplattade ändar äro prydda med inslagna sirater. Denna ring hittades år 1844 på flere fots djup i en åker vid Valla i Klinte

Digitized by Google

socken på Gotland. På samma ställe lågo äfven bitar af en annan dylik ring samt en tjock och tung guldstång och ett romerskt guldmynt med Titi bild och namn, prägladt år 71 e. Kr., således medan ännu Vespasianus lefde.

Ett slags till samma tid hörande större guldringar, hvilkas båda ändar sluta med ormhufvud, ses fig. 268. Möjligen hafva de burits som prydnader för hufvudet. Några ringar af samma slag äro lagda i spiral och hafva sannolikt burits om armen; äfven fingerringar af liknande form äro funna (fig. 256).

Något oftare än de större, för halsen eller hufvudet afsedda ringarna har man från denna tid i Sverige funnit armringar och fingerringar, äfven dessa oftare af guld än af silfver. Sistnämda metall, som under jernålderns senare del så mycket användes till ringar af allahanda slag, synes under periodens första århundraden hafva ganska sparsamt förekommit i Norden, och vi minnas, att den under bronsåldern var alldeles okänd här. Det mesta silfver från den äldre jernåldern, som man hittills funnit i Sverige, är de förut omtalade romerska silfvermynten.

Bland prydnader och toalettsaker kunna vi äfven nämna hängsmycken af guld (fig. 258), perlor af guld, glas och bernsten, kammar af ben, små askar af silfver, troligen för salvor, samt små tänger (s. k. pincetter) och örslefvar, vanligen af brons (fig. 269), någon gång af silfver. En sådan tång, stundom genom en liten ring förenad med en örslef, användes möjligen i stället för en rakknif för att borttaga skägget, nämligen genom att utrycka skäggstråna; en dylik användning af sådana tänger är känd äfven från senare tider.

269. Tång och örslef af brons. Öland. 2/3.

Fig. 251 gifver oss ett begrepp icke blott om drägt och smycken utan äfven om de **vapen**, som begagnades af våra förfäder under den tid, med hvilken vi nu syselsätta oss. Dessa vapen voro hufvudsakligen af samma slag som under bronsåldern, ehuru af något olika former.

Svärden synas nu hafva blifvit mera huggvapen än stickvapen; de voro vanligen försedda med en, ehuru kort parerstång. Klingorna, alltid af jern eller stål, äro än tveeggade (fig. 272), än eneggade (fig. 276). De äro ej sällan damaskerade och ofta arbetade på ett sätt, som vitnar om en hög grad af skicklighet. Fästet var nästan alltid till större delen af trä, ben eller horn, stundom belagdt med brons eller silfver; någon gång är det helt och hållet af brons.

Slidorna, af tunna träskifvor med bronsbeslag, äro stundom fullkomligt bibehållna. Nötningen på doppskorna, hvilka voro af metall eller elfenben, antyder, att svärdet af mången burits vid högra sidan, hvilket äfven de romerska krigarne brukade.

Man har till och med funnit de lädergehäng, i hvilka svärden burits; på ett af dem, upptaget ur Vimose på Fyen, har jemte andra figurer en delfin varit broderad, såsom man ser af de ännu tydliga hålen efter stygnen (fig. 277). Äfven detta tyder på romerskt inflytande.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

270, 271. Sköldbuckla med handtag af brons. Öland. 1/3.

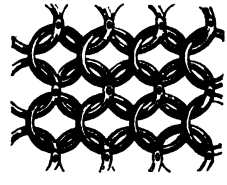
272. Tveeggadt jernsvärd med slidans doppsko o. beslag af brons. Skåne. 1/5.

273. Spjutspets af jern. Skåne. 1/3.

274. Spjutspets af jern. Öland. 1/3.

275. Ett stycke af en ringbrynja af jern. Skåne. 1/1.

276. Eneggadt jernsvärd. Öland. 1/5.

Digitized by Google

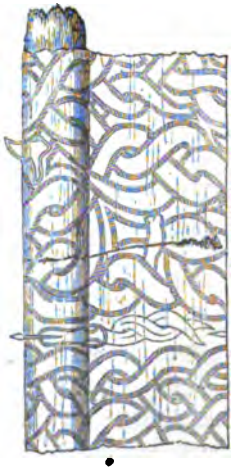
Både i Thorsbjergs mosse och i Vimose har man hittat träsvärd; på förstnämda ställe upptogos äfven en spjutspets och en pilspets af trä. De hafva antingen tjenat som modeller i vapensmedjan eller, hvilket väl är troligare, begagnats vid krigarnes öfningar. Sådana träsvärd omtalas af romerska författare såsom använda af soldaterne på sistnämda sätt.

277. Del af ett lädergehäng. Vimose, Fyen. 1/2.

Ännu allmännare vapen än svärdet synes spjutet eller lansen hafva varit; så har man endast ur Vimose upptagit mer än 1 000 spjutspetsar. Men man träffar i mossarna icke blott jernspetsarna, hvilka allmänt förekomma också i andra fynd (fig. 273, 274); äfven spjutskaften hafva der bibehållit sig. De äro vanligen af ask och synas vara svarfvade. Deras längd går stundom till mer än 3 meter (11 fot); tjockleken öfverstiger dock knapt 3 centimeter (1 tum). På några spjutskaft är tyngdpunkten utmärkt genom inslagna stift eller omvecklade snören, för att den kastande hastigt och lätt skulle kunna gifva åt spjutet det rätta läget i handen. Flere af spjutskaften från Kragehuls mosse äro prydda med inristade slingsirater; stundom märker man bland dessa slingor tydliga ormhufvud (fig. 278), en omständighet till hvilken vi i det följande skola återkomma.

Pilarna voro långa, med spetsar vanligen af jern, ofta äfven af ben. Det senare är oväntadt nog, emedan man kunde vara benägen att föreställa sig, att pilspetsar af ben endast användes under den tid, då metallerna voro okända eller sällsynta. Pilskaften, af trä, äro 60—90 centimeter (2—3 fot) långa; baktill synas spår af fyra rader fjädrar, som varit fastbundna med beckade trådar. På pilskaften voro ofta bomärken inskurna, för att egaren lätt skulle kunna känna igen sin pil; några af dessa märken äro tydligen runor.

278. Del af ett spjutskaft. Kragehuls mosse, Fyen. 1/2.

Äfven bågarna finnas i behåll. De äro ungefär 1,80 meter (6 fot) långa och hafva det utseende som fig. 251 visar. Bågsträngarna hafva deremot icke bevarats. Sådana bågar som medeltidens armborst, det vill säga med stock, voro okända under hednatiden.

Man har också funnit pilkoger från den äldre jernåldern, ett helt och hållet af trä, hvilket godt rymmer ett tjog pilar, samt bronsbeslag till ett par andra dylika koger.

Digitized by Google

Det förnämsta skyddsvapnet var nu, såsom under de föregående perioderna, skölden; nu hafva dessutom tillkommit hjelm och brynja.

Sköldarna voro runda och flata, sammansatta af flere hyflade tunna bräden. Storleken vexlar mellan 60 centimeter och 1,20 meter (2 och 4 fot) i genomskärning; de minsta begagnades troligen af ryttare. Utmed kanten löper stundom ett fint metallbeslag, vanligen af brons, någon gång af silfver. De skador, som uppkommit på skölden, botades stundom genom att nita en bronsribba öfver springan.

I sköldens midt fans ett hål för handtaget; handen skyddades genom en öfver detta hål fäst sköldbuckla af brons, jern, silfver eller trä (fig. 270). På en sådan här i Norden funnen buckla står med romerska bokstäfver namnet Ael. Aelianvs; å en annan finnes en runinskrift.

Då Norden i så många afseenden under den period som nu är i fråga rönt inflytande af romarne, förtjenar det anmärkas, att de runda flata sköldar, som brukades af den äldre jernålderns nordbor, voro betydligt olika de romerska, såsom de skildras af Polybios i andra århundradet före Kristus och såsom de äro afbildade t. ex. på Marci Aurelii och Septimii Severi triumfbågar från kejsartiden. De romerska sköldarna voro nämligen antingen aflångt fyrkantiga och bugtiga, så att de till formen liknade hälften af en på längden genomskuren cylinder, eller ovala och kupiga.

I Thorsbjergs mosse har man funnit ett par hjelmar, de enda man känner från den äldre jernåldern i Norden (jfr sidan 133). Hjelmar äro för öfrigt så sällsynta i nordiska fynd, att man från den senare delen af jernåldern ej torde känna mer än en enda, till det märkliga fyndet vid Ultuna hörande hjelm, som vi i det följande skola beskrifva.

En af hjelmarna från Thorsbjerg är af brons, ett vackert romerskt arbete. En annan, den som ses å fig. 251, är ett ovanligt dyrbart arbete af silfver, belagdt med guld; den består af en rund, genombruten betäckning för hjessan, under det att ansigtet skyddades af ett slags mask med en större öppning för ögon, näsa och mun. En i Tyskland nyligen funnen dylik silfverhjelm gör det mer än troligt, att denna öppning å Thorsbjergshjelmen till en del varit täckt med ett nu förloradt stycke, på visst sätt svarande mot visiret på senare tiders hjelmar.

Det kunde visserligen förefalla oväntadt, att man så sällan funnit hjelmar i de mångfaldiga grafvar från brons- och jernåldrarna, som nu äro undersökta i Skandinaviens olika trakter. Men orsaken bör tvifvelsutan sökas deri, att det väl endast var höfdingarne som hade hjelmar, åtminstone af sådana ämnen, som kunnat bibehålla sig under så lång tid. Ännu i det sjette kristna århundradet kämpade herulerne, ett gotiskt folk i romersk sold, »efter gammalt bruk, såsom det heter, utan hjelm, bröstharnesk eller annat skydd än en sköld och en grof, lös kjortel som de uppfäste, då de gingo i striden; och deras trälar fingo ej ens bära en sköld, förr än de visat sig tappra». Blott deras konungar synas, som en särskild utmärkelse, hafva haft hjelm.

Vi hafva sett, att man i en skånsk graf från denna tid funnit större

Digitized by Google

stycken af en ringbrynja, bildad af små fina, i hvarandra gripande jernringar, som dels äro hopsmidda, dels nitade (fig. 275). Sådana brynjor, fullkomligt liknande dem, som voro i bruk under vår kristna medeltid, äro äfven hittade i de danska mossarna; på en af dem äro alla nitarna af brons, hvilket måste hafva gifvit arbetet ett särdeles prydligt utseende, då det var nytt.

Då man ser de präktiga arbetena från vår äldre jernålder, i synnerhet dem från tredje, fjerde och femte århundradena e. Kr., frågar man sig: hvilka af dessa saker äro förfärdigade här i Norden, och hvilka äro införda från främmande länder? Svaret är lätt i afseende på de många alster af romersk konst och romersk konstskicklighet, hvilka, såsom vi nämt, hittats i vår jord. Svårare är det deremot att i afseende på de arbeten, hvilkas romerska härkomst icke är så tydlig, skilja mellan det som är nordiskt och utländskt, i synnerhet som vi lätt inse, att icke allt, hvilket synes vara gjordt af icke-romerska händer, derför får anses vara förfärdigadt inom Skandinavien.

279. Hålcelt af jern. Gotland. 1/4.

Härtill kommer den svårighet, som förorsakas af vår ännu ofullständiga kännedom om den romerska stilen under förfallets tid, då barbarisk smak, i synnerhet vid rikets gränser, utan tvifvel starkt inverkade på den ursprungligen romerska, och af vår ännu mera ofullständiga bekantskap med den egendomliga nordiska konstfliten under samma period. Derigenom blir det stundom omöjligt att afgöra, hvad som är alster af romersk slöjd eller barbarisk efterhärmning, hvad som är ursprunglig germanisk eller nordisk smak.

De inskrifter med runor, hvilka förekomma på åtskilliga saker från denna tid, kunna icke utan vidare undersökning anföras som bevis för dessa sakers nordiska ursprung. Dels voro nämligen runorna i bruk äfven hos andra germaniska folk, dels kan naturligtvis en sådan inskrift ristas in af en helt annan hand än den som gjort sjelfva saken.

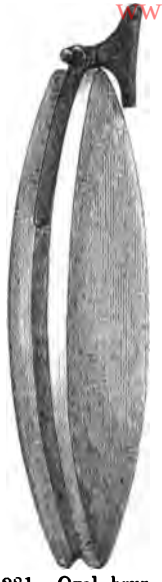
280. Hyfvel. Vimose, Fyen. 1/3.

Att emellertid en stor del af de arbeten, som fynden från vår äldre jernålder innehållit, verkligen är förfärdigad här i Norden, visar sig både af åtskilliga andra omständigheter och deraf, att man här flerstädes funnit verktyg och halffärdiga arbeten från denna tid. Såsom alster af den inhemska slöjden kunna vi t. ex. betrakta en mängd vapen, guldringar, spännen och dylika prydnader, lerkärl, träkärl och andra husgerådssaker, de präktiga fartyg, om hvilka vi strax skola tala, m. m.

Bland **verktygen** märka vi först sådana som redan under bronsåldern voro kända här, såsom knifvar, yxor, hammare, mejslar och sylar. Den under

Digitized by Google

den föregående periodens senare del så allmänna hålcelten begagnades ännu, ehuru den naturligtvis numera var af jern (fig. 279). Men härtill komma nu åtskilliga verktyg, som förut varit okända här eller som åtminstone ännu icke förekommit i de af oss kända bronsåldersfynden, såsom stora och små tänger, stora släggor, städ, stämplar, borrar och filar, alla af jern; man har till och med funnit ett par hyflar (fig. 280), af hvilka en är betäckt med en runinskrift.

281. Oval brynsten, med bronsband. Upland. 1/2.

Uppträdandet af flere bland de sist nämda verktygen står i samband med de olika sätt, hvarpå metallerna under bronsåldern och jernåldern bearbetades. Under den förra perioden var gjutningen, såsom vi sett, så förherskande, att man på bronsarbeten af otvifvelaktigt nordiskt ursprung endast sällan finner spår af hammarens användning. Då jernets bruk blifvit allmänt, fick deremot smideskonsten en helt annan betydelse än förut. Häraf följer dock naturligtvis icke, att ej fortfarande en mängd saker, i synnerhet af brons, götos. Bevis derför föreligga i stort antal; i ett fynd från denna tid förekommer till och med en smältdegel.

I fynden från den äldre jernåldern förekomma ofta ett slags ovala brynen (fig. 281), hvilka torde hafva användts till hvässande af knifvar, pilar och dylika saker. De buros troligen vid bältet, såsom bland annat de band af brons eller jern visa, hvaraf stundom lemningar finnas.

Af den äldre jernålderns boningar finnes, såsom man kunnat vänta, intet i behåll hos oss; ej heller har man af samtida afbildningar eller af utländska samtida författare att vänta någon upplysning om dem. Allt talar emellertid för att de varit enkla trähus, troligen närmast af samma slag som de, i hvilka våra förfäder under hednatidens sista århundraden bodde.

Ej heller af möbler eller dylikt finnes något qvar, så vida man icke härtill vill räkna sitsen till en liten trebent arbetsstol, som är funnen i Vimose, och hvilken troligen en gång har haft sin plats i en smedja eller en lägerverkstad.

Bland **husgerådssaker** träffa vi nu för första gången skedar och dryckeshorn; de senare voro dock troligen icke okända under bronsåldern, ehuru man ännu icke erhållit något fullt afgörande bevis för deras förekomst redan då.

De i fynden från den äldre jernåldern förekommande skedarna äro af trä eller ben, hvilket väl var det vanligaste, eller af silfver. Så har man i en till denna tid hörande graf funnit en silfversked, hvilken genom sin form visar sig vara ett romerskt arbete.

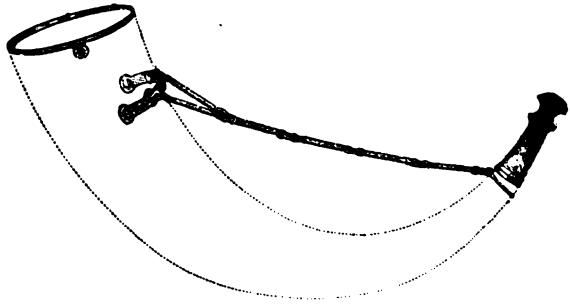
Af dryckeshornen äro naturligtvis i allmänhet endast bronsbeslagen för mynningen och spetsen qvar (fig. 282 och 283). Stundom, såsom på inre sidan af det fig. 283 afbildade beslaget, finnas dock lemningar af sjelfva hornet qvar. Beslagen visa, att man drack ur hornets bredare ända, således på samma sätt

Digitized by Google

som ur de horn, hvilka ännu någon gång begagnas. Vi anmärka detta derför, att romarne, hvilka äfven hade dryckeshorn, drucko ur dem på det sätt, att de, såsom vi se af en pompejansk målning, höllo hornet högre än munnen och läto vinet genom ett hål i hornets spetsiga ända rinna ned i munnen.

www.libtool.com.cn

Dryckeshornet fick, liksom andra kärl, under den äldre delen af vår jernålder ofta följa den döde i grafven. Märkvärdigt nog träffar man vanligen, både i Sverige och Danmark, lemningar af två horn i samma graf, ehuru blott ett lik synes hafva varit der nedsatt.

282. Beslag af brons till ett dryckeshorn. Gotland. 1/5.

Några gånger har man i nordiska grafvar från nu i fråga varande tid funnit dyrbara dryckeskärl af glas i form af horn. De dyrbaraste horn från denna tid, som någonsin blifvit och väl någonsin blifva funna, voro dock de två stora guldhornen från Gallehus nära gränsen mellan Nörre-Jylland och Sönder-Jylland. Det ena hornet hittades år 1639 af en fattig flicka, och det andra nära hundra år senare, 1734, men båda på nästan samma ställe. De inlöstes för konstkammaren i Kjöbenhavn, men bortstulos år 1802; tjufven blef visserligen upptäckt, men hornen voro då redan nedsmälta. De vägde tillsammans nära 6 kilogram (14 skålpund). Båda voro betäckta med figurer i upphöjdt arbete, föreställande beväpnade män, ryttare, bågskyttar och allahanda mer eller mindre fantastiska djur, allt vittnande om att arbetet utgått från en icke-romersk verkstad.

283. Beslag af brons till mynningen af ett dryckeshorn. Gotland. 2/3.

Kring mynningen på det ena hornet lästes en inskrift i de under den äldre jernåldern vanliga runorna, hvilken inskrift länge gaf anledning till de mest olika tolkningsförsök. En läste: »Holsteinarne Echlev och Astyr helgade dessa två horn», under det en annan, en prest från Falster, gaf följande poetiska öfversättning af den korta inskriften: »Åt den evigt härlige högste Guden helgade hjeltefurstar detta bägarhorn.» Detta försök qvarstår nu som ett minne från den tid, då man vid tolkningen af runinskrifterna kunde gifva sin inbillningskraft så lösa tyglar man behagade. Troligen har

Digitized by Google

man nu träffat det rätta, då man läser guldhornets inskrift sålunda: »Ek Hlevagastir Holtingar horna tavido», och öfversätter den: »Jag Legest från Hult gjorde dessa horn». Det plurala uttrycket dessa horn visar, att båda hornen äro gjorda af samme man och således ursprungligen hört tillsammans, hvilket man redan på grund af bildernas och arbetets likhet haft skäl att antaga.

www.libtool.com.cn

Utom horn begagnades under denna tid, såsom vi till en del redan sett, äfven en mängd andra dels romerska, dels inhemska kärl af glas, brons,

284. Träslef. Vimose, Fyen. 1/5.

silfver, samt naturligtvis i synnerhet af trä och bränd lera (fig. 284—286). De sistnämda, hvilka nästan alla torde vara gjorda här, äro ofta mycket finare, tunnare och bättre brända än de från bronsåldern; formen är vanligen också ganska smakfull. Det romerska inflytandet visar sig stundom äfven i afseende på lerkärlen, emedan några af dem synas vara gjorda efter förebilden af romerska kärl. Lerkärlen från den äldre jernåldern äro, liksom de från de två föregående perioderna, aldrig glaserade.

285. Lerkärl. Gotland. 1/3.

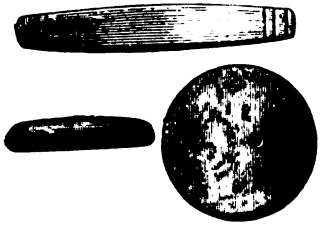
286. Lerkärl. Gotland. 1/3.

Såsom ett bevis på, huru högt glaset under denna tid värderades, kan det förtjena nämnas, att man några gånger i grafvar från denna tid funnit lerkärl, i hvilka bitar af sönderslagna glaskärl varit insatta. Så har man i en hög på det fig. 301 afbildade graffältet vid Greby i Bohuslän funnit ett ganska väl arbetadt lerkärl, i hvars botten en bit af ett glaskärl var insatt; och i en norsk graf hittades för några år sedan ett dylikt lerkärl, i hvars botten likaledes en glasbit satt, under det att icke mindre än tio andra glasbitar voro fästa i två rader rundt omkring kärlets sidor.

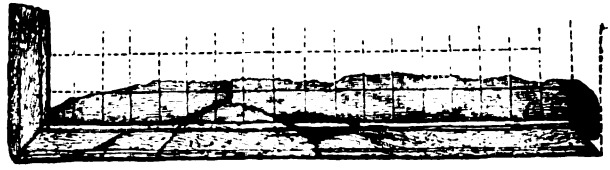
Jemte dryckeskärlen finner man ej sällan spelbrickor och tärningar i

Digitized by Google

grafvarna både från förra och senare delen af jernåldern (fig. 287—289). Brickorna, af ben, glas eller bernsten, äro runda, på undre sidan släta, på den öfre kullriga. Tärningarna äro antingen nästan lika de nu brukliga, eller längre och smalare. I Vimose har man funnit stora stycken af spelbräden (fig. 290); den ena sidan är indelad i fyrsidiga rutor, å den andra finnas större och mindre kretsar och halfkretsar vid kanterna, under det att midten är tom.

287—289. Tärning och spelbricka af ben; den senare sedd från sidan och nedifrån. Skåne. $^2/_3$.

290. Spelbräde af trä. Vimose, Fyen. $^1/_6$.

Det kan visserligen förefalla oss eget att finna dryckeskärl och spelbrickor nedlagda i grafvarna. Dylika fynd hafva dock gjorts äfven från vida senare tider, och i mer än en del af Sverige lär ännu i detta århundrade flaskan och kortleken någon gång hafva fått följa den döde i grafven.

Handel. — Samfärdsel. — Fartyg.

Inhemskt prägladt mynt fans icke under den äldre jernåldern i något af de nordiska länderna. Vid betalning använde man derför dels romerska mynt, hvilka vi sett ofta hittas i vår jord, dels arbetadt eller oarbetadt guld och silfver efter vigt. I fynd från denna tid har man också hittat några små vågar af brons, hvilka tydligen äro af romerskt ursprung, emedan de alldeles likna dem som romarne begagnade. De likna äfven mycket de nu brukliga vågar, som bestå af en balans och två från dennas ändar nedhängande skålar.

De utländska mynten och de många andra i Norden funna utländska föremålen visa, att **handeln** och **samfärdseln** med främmande länder under den tid med hvilken vi nu syselsätta oss varit ganska betydliga.

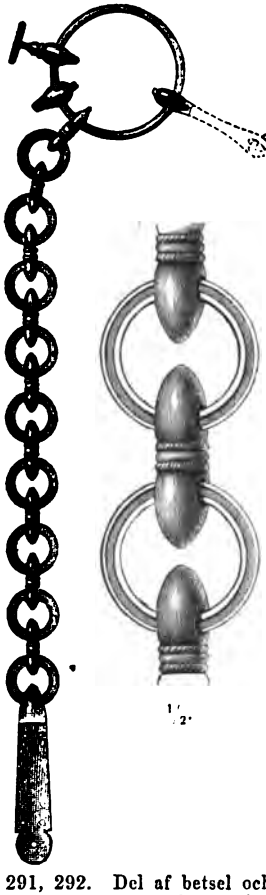
Till lands färdades man väl vanligen ridande, i det man klöfjade varorna på hästryggen. Ehuru hästen redan under bronsåldern begagnades till ridt, har man nästan aldrig funnit lemningar af betsel eller dylikt från den tiden. Det är egentligen först i fynden från den äldre jernåldern, som betsel, tyglar och sporrar förekomma (fig. 291—293). Hästskor äro deremot icke

ASHMOLEAN OXFORD MUSEUM
Digitized by Google

funna från nämda tid, och stigbyglar synas först under den yngre jernåldern hafva kommit i bruk. — Hjul och andra lemningar af vagnar äro några gånger anträffade i torfmossar tillsammans med fornsaker från den äldre jernåldern (fig. 294).

www.libtool.com.cn

Större betydelse än samfärdseln till lands egde väl den till sjös, och konsten att bygga **fartyg** stod ej lågt i Norden under den tid, som nu är i

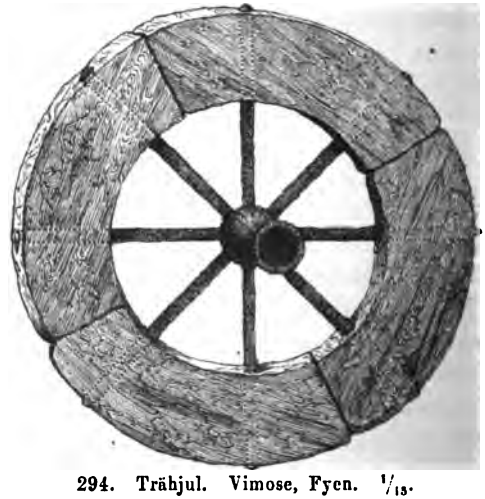

1/2.

291, 292. Del af betsel och tygel, af brons. Småland. 1/6.

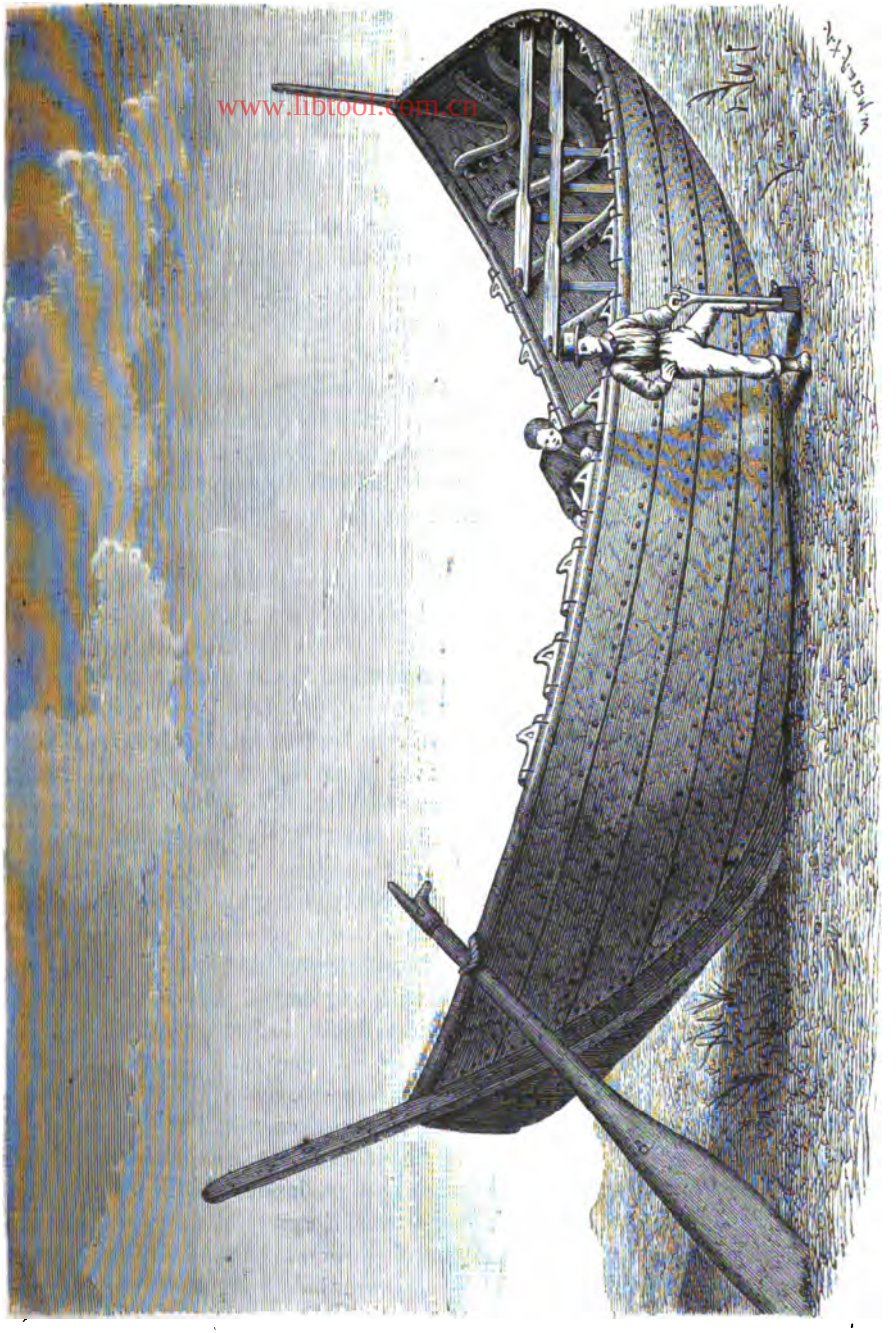
293. Sporre af brons. Skåne. 1/1.

294. Trähjul. Vimose, Fyen. 1/13.

fråga. Ett märkligt bevis derför hafva vi i ett fynd som gjordes år 1863 i den förut omtalade Nydams mosse på östra kusten af Sönder-Jylland. Man fann nämligen der två klinkbygda fartyg tillsammans med romerska mynt från århundradena närmast efter Kristus och en stor mängd andra föremål från ungefär samma tid, af hvilka de flesta tydligen legat i fartygen. Det kan således ej vara något tvifvel om, att dessa höra till samma tid som det öfriga fyndet, det vill säga till tiden omkring år 300.

Digitized by Google

295. Fartyg af ek, för 14 par åror; från tiden omkring år 300 e. Kr. Nydams mosse, Söder-Jylland.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

Redan 1859 hade man i Nydams mosse hittat öfre delen af en åra af ek. Stycket förvarades omsorgsfullt, och 1862 påträffade man den dertill hörande nedre delen. I augusti 1863, några månader innan det mellan Danmark och Tyskland utbrytande kriget gjorde gräfningarnas fortsättande omöjligt, stötte man på en stor och präktig ekbåt för 28 åror, hvilken är afbildad fig. 295. Båten låg något omvältad på sidan och hade tydligen blifvit med afsigt sänkt; i plankorna under vattengången hade man nämligen huggit stora hål för att släppa in vattnet.

www.libtool.com.cn

Under tidernas lopp hade rosten förtärt skifvorna för ändarna af de jernbultar, som sammanhållit bordplankorna; vattnet hade upplöst tågverket, hvarmed bord och spant en gång varit förbundna. Så föllo plankorna från hvarandra, rätade ut sig och återtogo sin naturliga form; årtullarna lossnade från relingen; spanten vältade om till olika sidor, och de begge höga stäfvarna störtade ned. Allt efter som båtens fogar lossnade, sjönko de särskilda styckena till bottnen och blefvo liggande på ungefär samma djup, under det att torfven växte upp öfver dem och bevarade dem från förstörelse. Sedan båtens alla delar blifvit med omsorg tillvaratagna och försigtigt torkade, lyckades man återställa den i dess forna skick, då den visade sig hafva den form som ses af fig. 295.

Båten är nära 24 meter (80 fot) lång mellan stäfvarnas yttersta spetsar. Midskepps är den 3,30 meter (11 fot) bred och temligen flatbottnad, men den blir hög och tillspetsad mot båda ändarna. Den är bygd af elfva väldiga ekplankor, nämligen fem på hvardera sidan samt en bottenplanka med kölen. Bottenplankan är i hela sin längd, 14,25 meter (48 fot), gjord af ett enda träd. Båten är klinkbygd; plankorna hållas tillsammans af stora jernbultar med runda hufvud utvändigt och nitskifvor invändigt. Springorna mellan plankorna äro tätade med ylletyg och en beckig, klibbig massa. Bordbeklädnaden har varit på ett egendomligt sätt förenad med spanten; den var med basttåg bunden fast vid dem. I spanten äro nämligen hål borrade, hvilka svara mot ett slags på bordplankorna sittande, genomborrade klossar, som icke äro gjorda af lösa stycken och fastspikade på plankorna, utan äro huggna ut ur dessa, hvilka härigenom förlorat mer än hälften af sin tjocklek; ett sådant slöseri med ekvirke antyder rik tillgång derpå. Detta egendomliga sätt att förena spant och bord synes emellertid icke hafva varit ovanligt under hednatiden. Båtarna erhöllo härigenom en stor smidighet, som torde hafva kommit väl till pass i bränningar och svår sjö.

I båda stäfvarna, som äro fästa vid bottenplankan med tränaglar, finnas två större hål, genom hvilka man, att döma af det sätt, hvarpå de äro slitna, troligen dragit tåg, då båten skulle halas upp på land. Under hednatiden drogos nämligen äfven de större fartygen alltid upp på land vid vinterns början. I bottnen på den båt vi nu beskrifvit finnes också ett hål, hvilket troligen tjenat att gifva aflopp åt det i båten samlade vattnet, när den kommit upp ur sjön.

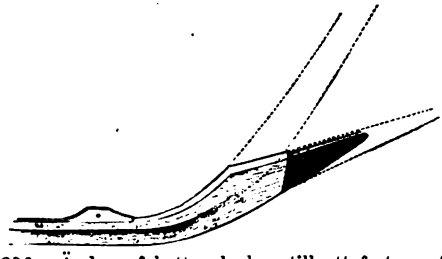
Årtullarna hafva icke varit fastspikade på relingen, utan bundna med

Digitized by Google

basttåg, möjligen för att de lätt skulle kunna vändas om, i fall man på en flod eller annat smalt vatten hastigt behöfde ro åt motsatt håll mot förut. Båten är äfven så lika bygd åt begge stäfvarna, att man knapt kan afgöra hvad som är för och akter. Dess form påminner således på ett anmärkningsvärdt sätt om den beskrifning på svionernes skepp, som Tacitus gifvit endast några mansåldrar före den tid, då Nydamsbåten bygdes. »Svionernes skepp, säger han, voro deruti olika romarnes, att båda stammarna voro lika, så att de alltid, åt hvad håll de än roddes, hade en stam att landa med; och de förde icke segel.»

Äfven båten från Nydams mosse har endast varit afsedd för rodd. Spår af någon mast fans icke. Årorna, hvilkas antal varit 28, äro till formen alldeles lika de nu brukliga och nära 3,60 meter (12 fot) långa.

Vid båtens sida, 3 meter (10 fot) från ena stäfven, hittades rodret, som är smalare och mera likt en åra än de nu brukliga. Det har ungefär vid midten ett hål, hvarigenom det tåg troligen gått, som hållit rodret fast vid båtens sida. De äldsta styrena — ända till långt in i medeltiden — voro nämligen icke fästa såsom nu, i båtens midtlinie, utan på ena sidan, vanligen den högra, som derför ännu i dag kallas styrbord. Samtida afbildningar af forntidens skepp synas emellertid antyda, att styret stundom suttit på venstra sidan. Romarnes skepp hade ofta ett roder på hvardera sidan. Såsom man ser t. ex. på Trajani kolonn i Roma, hade de äldsta rodren samma form som årorna, eller, kanske rättare, användes ursprungligen en åra till styre. Ett minne af detta ursprung för rodret hafva vi bland annat deri, att ordet roder (ruder), som i svenskan och danskan betyder styre, i tyskan bibehållit den ursprungliga betydelsen åra.

296. Ändan af bottenplankan till ett fartyg, af furu. Nydams mosse, Sönder-Jylland.

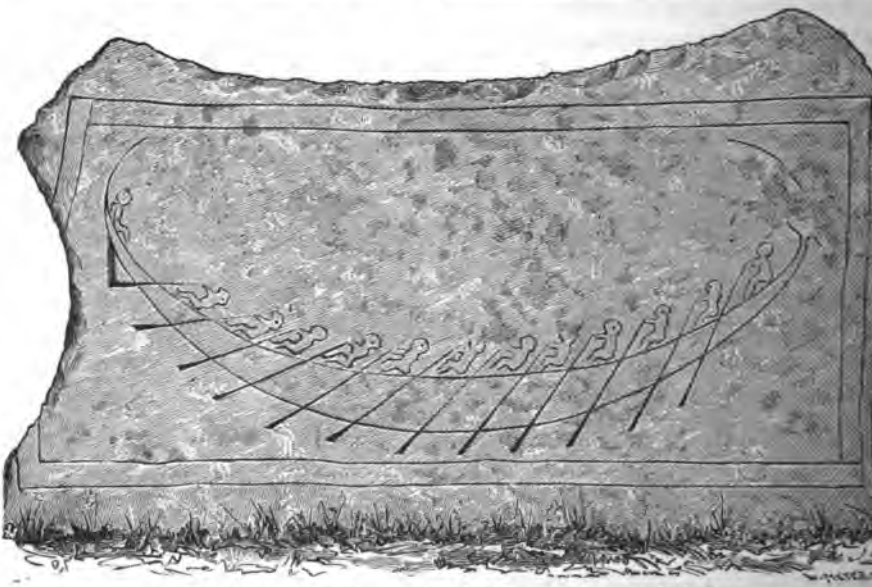
I Nydams mosse har man äfven, några månader senare än fyndet af den nu beskrifna båten, helt nära och långsides med denna, funnit ett annat fartyg, som var af furu. Det kort derefter utbrytande kriget gjorde det emellertid omöjligt att åt detta fartyg egna nödig vård, hvarför det lär hafva blifvit förstördt. Denna förlust är så mycket mer att beklaga, som furubåten synes hafva genom en vigtig egendomlighet skilt sig från ekbåten, hvilken han till form, storlek och bygnadssätt för öfrigt liknat. Den 15,70 meter (53 fot) långa bottenplankan slutade nämligen vid hvardera ändan i en starkt framskjutande spets, som legat under vattenlinien och troligen varit jernbeslagen (fig. 296). Den har således bildat ett slags »bagge», hvarmed man kunde borra de fiendtliga skeppen i sank. Denna omständighet är af särskild vigt för oss, som sett en liknande inrättning öka den fruktansvärda kraften hos vår tids nyaste krigsfartyg. Vi torde äfven böra fästa uppmärksamheten

Digitized by Google

derpå, att flere af de å hällristningarna afbildade fartygen från bronsåld hafva en från förstäfven utskjutande spets, som synes hafva en icke ri likhet med »baggen» å furubåten från Nydam.

På detta ställe lär man dessutom hafva funnit lemningar af två an fartyg af samma slag samt ett jernankare; men närmare underrättelser dem saknas. I de andra på fornsaker från jernåldern rika mossarna i D mark har man icke påträffat fartyg liknande dem vi nu beskrifvit, troli derför, att dessa mossar fordom varit små insjöar, under det att Nyd mosse är inre delen af en gammal hafsvik. I Vimose på Fyen har dock, bland en mängd fornsaker från den äldre jernåldern, uppgräft två af klu och urhålkade trädstammar bildade ekstockar, lika den å sidan 29 afbild

I en torfmosse nära Fiholm i Vestmanland har man för några år se

297. * Ena sidan af en sten från Häggeby kyrka i Upland.

jemte en jernyxa funnit stycken af en båt, som mycket liknat de vid Ny anträffade och hvaraf några lemningar nu förvaras i nationalmuseum. B plankorna hafva varit bundna fast vid spanten, såsom stumpar af bas visa, hvilka ännu sitta qvar i de genomborrade, ur samma stycke som b plankan uthuggna klossarna, hvilka alldeles likna dem som ses å fig. Emedan samma egendomliga inrättning, såsom vi af det följande få se, äf under senare tid begagnats, är det emellertid svårt att afgöra, om det Fiholm funna fartyget är ett minne från den äldre jernåldern.

I nationalmuseum förvaras äfven en märklig sten, å hvilkens ena man ser en med 12 (par) åror rodd båt, som i hög grad liknar de farty nu beskrifvit. Den är tydligen spetsig i båda ändar och har mycket h stäfvar; den för icke segel, utan framdrifves endast med rodd; årornas a

Digitized by Google

är nästan lika stort som på ekbåten från Nydam, och styret, hvilket föga skiljer sig från en åra, sitter på ena sidan, möjligen den venstra (fig. 297).

Vi böra slutligen fästa uppmärksamheten på den stora likhet, som finnes mellan de under den äldre jernåldern i södra Skandinavien begagnade fartygen och de förträffliga båtar, som ännu i dag begagnas på kusten af Norge, i synnerhet i Nordlanden. Äfven denna »nordlandsbåt» är lång, smal och spetsig i båda ändar; årtullarna äro utefter hela norska kusten norr om Lister alldeles lika dem å fig. 295. Ekbåten från Nydam är dock längre och jemförelsevis mycket smalare än nordlandsbåtarna, ehuru dessa bland norska båtar utmärka sig genom sin stora längd i förhållande till bredden. En skilnad mellan fartygen från den äldre jernåldern och nordlandsbåten är, att den senare jemte sina åror har mast och segel.

Äfven de båtar som ännu begagnas på Färöarna och på Dalarnas större sjöar likna mycket dem från Nydam.

Den norska, färöiska och dalska båtformen är således densamma, och besinnar man, med hvilken trohet folket fasthänger vid hvad som en gång visat sig vara ändamålsenligt, så kan man lätt förstå, att en sådan egendomlig båtform i aflägsna bygder kunnat från slägte till slägte fortplanta sig ända från de första århundradena efter Kristi födelse. Men för 1800 år sedan var Nydamsbåten en östersjöbåt; nu är dess ättling en nordlandsbåt, som blifvit alldeles utträngd från Danmark och södra delen af den Skandinaviska halfön.

Emellertid är det rätt märkligt, att sakkunniga män, som omsorgsfullt granskat de olika slagen af norska båtar, tillerkänt nordlandsbåten priset och betraktat denna som en lämplig modell för nutidens yppersta alster i skeppsbyggeri, för dessa snabbseglare, som under de senare åren tillryggalagt vägen öfver de stora verldshafven på en förunderligt kort tid. Men om nu, såsom sannolikt nog synes, det är den äldre jernålderns fartyg som tjenat nordlandsbåten till modell, så blir det forntidens skeppsbyggare som få priset[1].

Religion. — Offer. — Grafvar.

Några omedelbara upplysningar om våra förfäders **religion** under denna del af jernåldern hafva vi visserligen icke, men vi kunna med skäl antaga, att den i det väsentliga liknade den yngre jernålderns gudatro, som vi känna af Eddorna.

En märklig inblick i åtminstone en sida af de religiösa föreställningarna under den tid, vi nu söka kunskap om, erhålla vi emellertid af de förut omtalade mossfynden, hvilka väl hittills egentligen äro kända från Danmark, men till hvilka man dock äfven i vårt land funnit motstycken, om än i mindre skala.

Så har man vid stranden af Finjasjön vid Sjöröd i Skåne uppsamlat åtskilliga mer eller mindre sönderbrutna svärdfästen, doppskor, beslag, spännen m. m.

[1] Engelhardt, i Årböger for nordisk oldkyndighed 1866, s. 197—206.

Digitized by Google

af silfver, hvilka visat sig höra till ungefär samma tid som de stora danska mossfynden, eller åtminstone till en föga yngre. Det är möjligt, att orsaken till sakernas nedläggande här varit densamma som i sjön vid Thorsbjerg och i hafsviken vid Nydam, ehuru de senare vuxit igen till mossar, under det att den skånska sjön icke blifvit fyld af torf.

Innan vi söka besvara frågan om orsaken till förekomsten i mossarna af alla dessa vapen, kläder, prydnader, kärl, verktyg m. m., måste vi likväl i korthet redogöra för det tillstånd, hvari de förefinnas. De flesta hafva märken efter svärdhugg, pilskott eller dylikt, utvisande att de varit med i liflig strid. Men alla de skador som sakerna lidit kunna icke förklaras genom antagandet, att de åstadkommits i en strid, äfven om denna varit ytterst häftig. Efter en noggrann undersökning har man förvissat sig om, att de flesta sakerna blifvit efter striden med afsigt förstörda, hvilket i synnerhet blir tydligt vid fråga om de många saker, som icke gerna kunna anses hafva varit på det sättet utsatta för stridens omedelbara verkningar. Kläderna voro sönderslitna; kapporna, som funnos hoprullade hvar och en för sig i ett bylte, voro sönderrifna. Detsamma gälde om ringbrynjorna till en grad som icke kan förklaras endast genom kampens hetta. Till och med smyckena voro ofta förstörda. Spjutspetsar och svärd voro sammanböjda, stundom nästan hoprullade. Ett svärd var till hälften utdraget ur träslidan och derefter omböjdt. I en sköldbuckla fann man fem böjda jernspjutspetsar af olika former, så sammanrullade och stuckna in i hvarandra, att de bilda en olöslig knut; den ena spjutspetsen är dessutom afhuggen och hamrad flat (fig. 298). Äfven hästskeletten bära spår af den vildaste förstöringslust. Många hästhufvud är klufvet med flere hugg, af hvilka ett enda varit tillräckligt att sträcka djuret dödt till marken.

298. Fem hopböjda jernspjut. Kragehuls mosse, Fyen.

Om det behöfdes något bevis för att sakerna blifvit med afsigt nedlagda i vattnet, hafva vi ett sådant deruti, att flere lerkärl voro sänkta med tillhjelp af större inuti dem lagda stenar. Andra saker synas hafva blifvit med stora träkrokar och dylikt qvarhållna vid sjöbottnen. Slutligen böra vi tillägga, att det område, inom hvilket fornsakerna anträffades, på flere ställen var begränsadt af gärdesgårdslika risflätningar, af pålar eller af nedstuckna svärd och spjut.

De omständigheter, hvilka vid undersökningen om orsaken skola förklaras, äro således: att allt det funna utan tvifvel tillhört ett läger; att ingenstädes några menniskoben, eller åtminstone högst få sådana, blifvit med säkerhet funna jemte fornsakerna; att en kamp föregått nedläggningen, men

Digitized by Google

att de flesta sakerna sedan blifvit med afsigt förstörda och varit obrukbara, då de kastades ned, samt att den del af mossen, inom hvilken fornsakerna träffats, vanligen varit tydligt begränsad.

De i Nydams mosse funna fartygen kunde väl, vid ett flyktigt betraktande, synas tala för den förklaringen, att de i denna mosse funna sakerna utgjort fartygens laddning och sjunkit med dessa. Men en sådan förklaring blir otillräcklig, då man äfven här finner samma uppsåtliga förstöring och samma förhållanden i öfrigt som i de andra mossarna. Vi måste således söka en sådan lösning af gåtan, att den gäller för alla de här i fråga varande fynden.

Att en strid egt rum i närheten af hvarje ställe före nedläggningen, derom äro alla forskare ense.

Man har sagt, att segrarne efter striden förvarat i den nu varande mossen en del af bytet, som de ej strax kunde föra med sig, eller att plundrande hopar der gömt hvad de stulit från slagfältet. Men i båda fallen mötes man af frågan: »Hvarför har då hela denna mängd af sönderhuggna lansskaft, pilbågar, räfsor, huggblock, vagnar och hästskelett, samt andra tunga saker utan allt värde släpats hit, under det att silfver, mynt, guldringar och otaliga andra små, men dyrbara föremål, som lätt kunnat medtagas, blifvit nedkastade i vattnet, hvarur de sedan endast med största svårighet kunnat åter upptagas?» Ett sådant antagande kan ej heller förklara den uppsåtliga förstöringen af sakerna.

Dessa och andra dylika försök till förklaring, hvilka man i början gjorde, visa sig alla vara lika otillfredsställande, och man misströstade derför länge att finna svaret på den gåtfulla frågan: »Hvarför?» Slutligen framställde dock Worsaae i sin 1865 utgifna skrift »Om Slesvigs oldtidsminder» en förklaring, hvilken allt mer vunnit styrka och anhängare. »Nära mossen, så lyder denna förklaring, har ett slag stått, efter hvilket den segrande hären åt sina gudar offrat det eröfrade bytet, eller en stor del deraf, genom att kasta det ned i en helig sjö, sedan det förut blifvit med afsigt förstördt. Den heliga sjön har sedan under århundradenas lopp vuxit igen till en torfmosse.»

Detta antagande, genom hvilket vi få förklaring öfver alla de förut nämda egendomliga omständigheterna vid mossfynden, har ett godt stöd deruti, att man äfven hos andra folk, både i äldre och nyare tid, iakttagit liknande religiösa bruk. Så berättar t. ex. Cæsar om gallerne, att de, »när de gått till strid, gerna göra löfte om att helga bytet åt krigsguden. Efter segern offras de fångna djuren, och det öfriga bytet bringas samman till ett ställe. I många stater ser man på heliga ställen stora sammansläpade hopar af sådana saker, och det är sällsynt, att någon till den grad föraktar religionen, att han skulle våga gömma något byte hos sig eller borttaga det som är offradt; ett brott, för hvilket äfven det hårdaste och rysligaste straff är bestämdt.» Geografen Strabon omtalar dessutom uttryckligen, att gallerne brukade nedsänka skatter af guld och silfver i heliga sjöar, hvilka dyrbar-

Digitized by Google

heter ingen vågade röra, förr än romarne eröfrade landet och sålde sjöarna för statens räkning. Att dylika offringar icke varit okända i Norden, det antydes blott allt för väl af det ännu i dag fortlefvande bruket att offra i heliga källor. Det är väl sant, att dessa offer vanligen varit ställda till kristna helgon, men det torde lida föga tvifvel, att de äro minnen från hednatiden och endast lånat en kristen drägt, i likhet med så många andra hedniska qvarlefvor.

Den mest i ögonen fallande likheten erbjuder Orosii berättelse om huru de från Norden komna kimbrerne och teutonerne efter segern öfver romarne vid Arausio (nära floden Rhône) år 105 f. Kr. offrade hela det eröfrade bytet. »Då fienderne, förtäljer han, hade bemäktigat sig två läger och ett omätligt byte, förstörde de under nya och ovanliga förbannelser allt som fallit i deras händer. Klädningstygen blefvo sönderslitna och bortslängda, guld och silfver kastadt i floden, männens ringbrynjor sönderhuggna, hästmunderingarna förstörda, hästarna sjelfva nedstörtade i djupet, männen med rep om halsen upphängda i träden, så att det icke var mera byte qvar för segrarne, än det fans barmhertighet för de öfvervunna.» Man skulle kunna tro, att Orosius här tecknat segerfesten vid Thorsbjerg eller Nydam. Om fångarne der, liksom vid Arausio, upphängdes i träd, förklaras härigenom frånvaron af menniskoben i mossarna. Man har i anledning häraf fäst uppmärksamheten derpå, att Odin bland annat äfven kallades »Hangatyr», eller de hängdes gud.

299. Hopböjdt jernsvärd, eneggadt. Öland. 1/3.

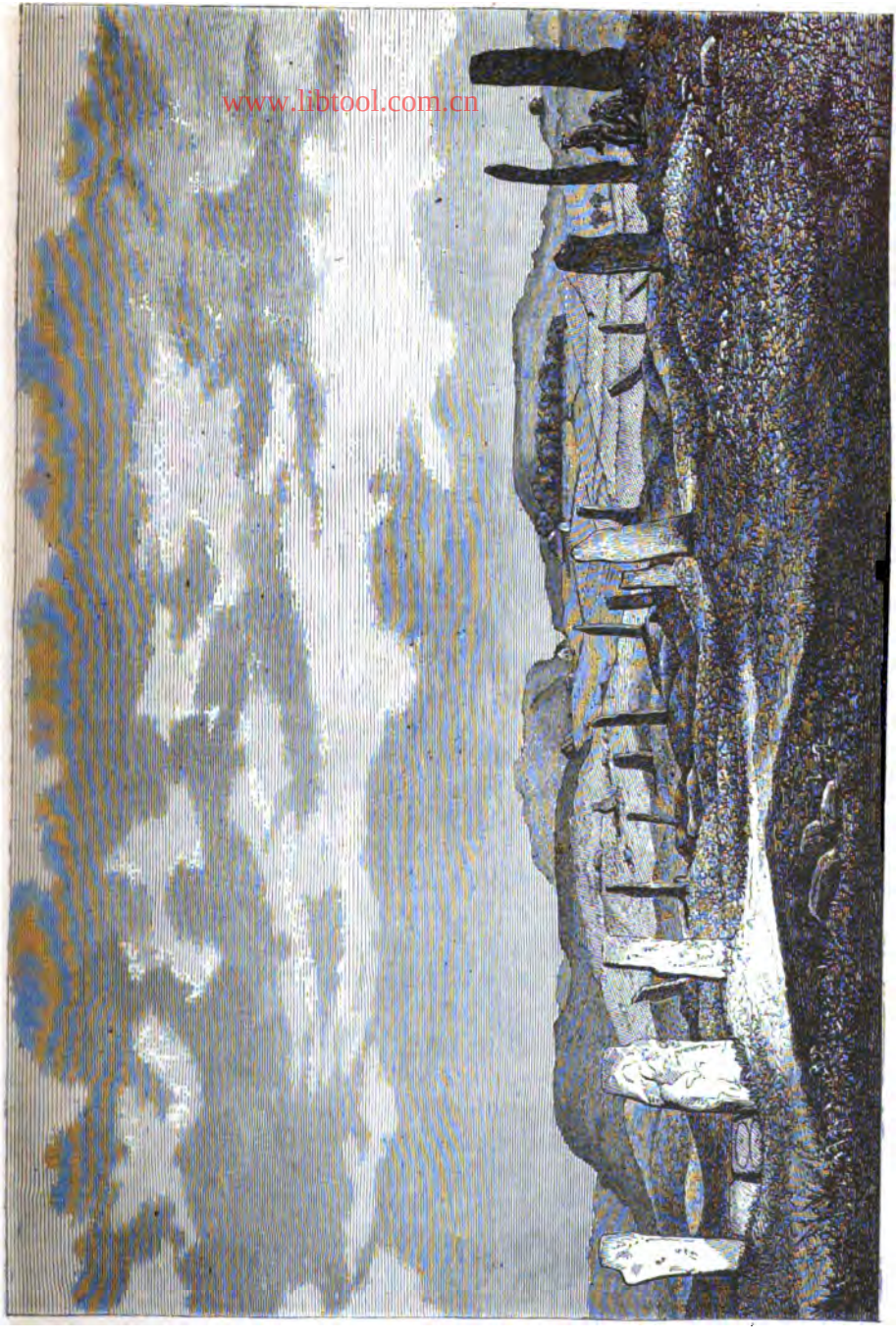

300. Eneggadt jernsvärd, kretsformigt hopböjdt. Öland. 1/3.

Samma sed att hopböja, sönderbryta eller på annat sätt förstöra vapen och andra saker återfinna vi i **grafvarna** från den äldre jernåldern, i synnerhet uti dem som innehålla lemningar af brända lik. Så är t. ex. det fig. 299 afbildade svärdet funnet jemte brända ben under en fyrsidig, flat, mycket låg stenläggning å Karums Alvar på Öland; och det andra här aftecknade svärdet är funnet under en dylik stenläggning på samma ställe. Den af det senare svärdet bildade kretsen var fyld med brända ben och kol.

Allt för få grafvar från denna tid äro visserligen ännu med noggrannhet undersökta i Sverige, för att man skulle kunna säkert afgöra, hvilka det är som tillhöra periodens allra första tid, och hvilka äro minnen från den äldre jernålderns senare århundraden. Det är emellertid sannolikt, att man under jernålderns första tid, liksom under bronsålderns senare del, plägade

Digitized by Google

301. Graffältet vid Greby i Bohuslän.

www.libtool.com.cn
Digitized by Google

bränna de döde, och att först ett par århundraden efter Kristi födelse, sedan således jernet i flere mansåldrar varit kändt i södra Skandinavien, det länge sedan öfvergifna bruket att jorda de döde obrända å nyo vann insteg i landet, ehuru likbränningen samtidigt fortfor.

www.libtool.com.cn

De äldsta grafvar från jernåldern man för närvarande känner här i Norden synas vara de, som äro kända under namnet »brandpletter», och af hvilka man i synnerhet på Bornholm har anträffat och noggrant undersökt ett mycket stort antal. En »brandplet» är en liten rund, af någon hög ej täckt grop i jorden, af intill 60 centimeters (2 fots) genomskärning och 30 centimeters djup, fyld med svart jord, hvari lemningar af brända lik, smycken, kärl och dylikt äro utan ordning nedkastade; vapen äro sällsynta i dem. Liknande grafvar träffas någon gång i högar från bronsåldern (fig. 154).

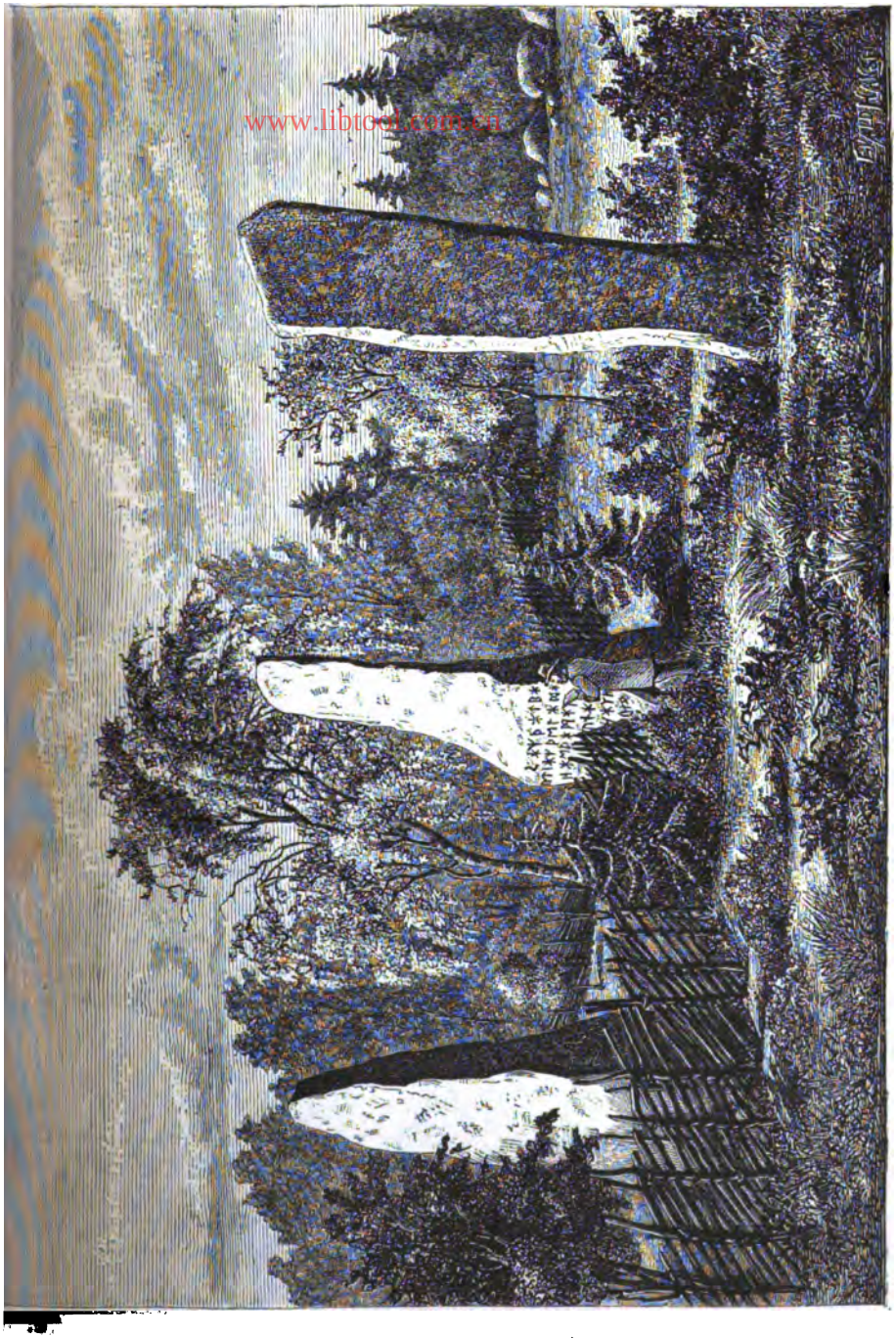
I de flesta hittills kända grafvar i Sverige från denna tid, hvilka innehållit lemningar af brända lik, ligga dock benen icke lösa i jorden, utan de äro vanligen förvarade i ett kärl af bränd lera eller brons. Den sidan 181 afbildade stora romerska vasen och fyndet vid Öremölla (s. 183) äro märkliga prof på det senare begrafningssättet. De vapen, prydnader och dylikt som jemte de brända benen träffas i grafvarna från denna tid äro ofta skadade af eld, hvilket i de flesta fall tydligen beror derpå, att de följt den döde på bålet.

De obrända liken ligga ej sällan, i synnerhet på Öland och Gotland, i stenkistor, bildade af flata, på kant resta hällar, liksom de från bronsåldern, hvilka vi i det föregående omtalat (s. 167). Då de döde icke brändes, synas de hafva blifvit begrafna med kläder och smycken, männen med sina vapen; stundom finner man på likets bröst midtbucklan och andra lemningar af en sköld, hvilken således ännu i döden betäckt sin egare. Vi hafva redan nämt, att man ej sällan vid likets sida träffar dryckeshorn, glasbägare eller andra kärl, samt spelbrickor, tärningar och dylikt. Särskildt böra vi anmärka, att man på många nordiska grafplatser från denna tid i en och samma graf funnit flere kärl, af hvilka på sin höjd ett innehållit lemningar af brända ben; ofta äro kärlen med afsigt sönderslagna. Denna sed, af hvilken man i våra bronsåldersgrafvar ej funnit spår, har utan tvifvel kommit från söder. Den är känd från förromerska grafvar i Italien och från senare romerska grafplatser vid Rhein och Donau.

Stundom ligga grafvarna från den äldre jernåldern, liksom de nyss omtalade »brandpletterne», under den naturliga jordytan och utan att vara täckta af någon hög eller utmärkta med någon stensättning; de äro således icke, åtminstone numera, märkbara ofvan jord.

Vanligen äro dock de svenska grafvarna från denna tid täckta af en rund eller aflång jordhög eller af ett stenröse. Ofta äro de prydda med bautastenar, resta stenar, ej sällan af ansenlig höjd. Ett af de mest storartade graffälten från denna tid är det, som ligger på Greby egor invid Grebbestad på Bohusläns kust (fig. 301). Ännu synas här, på krönet och sluttningen af en höjd, mer än 150 dels runda, dels aflånga högar tätt intill

Digitized by Google

302. Tre bautastenar vid Björketorp i Bleking. — Å en af dem en runinskrift (jfr s. 212).

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

hvarandra, och på eller mellan dem reser sig en mängd bautastenar, den högsta mätande ej mindre än 4,50 meter (15 fot) ofvan jord.

Bautastenarna från denna tid äro nu nästan alla stumma, sedan minnet af dem, till hvilkas ära de restes, för århundraden sedan dött bort; endast sällan har någon af dem en kort inskrift, som då vanligen gifver oss namnet på den döde. Fig. 302 visar tre präktiga bautastenar, af hvilka den ena bär en runinskrift, innehållande en förbannnelse öfver den som förstör minnesvården; de stå i en vacker björkdunge vid Björketorp i Bleking, ej långt från Ronneby. Runorna äro af den för jernålderns äldre del egendomliga formen, men språket antyder, att de äro inhuggna under en något senare tid.

En af de vigtigaste nyheterna under jernåldern var, såsom är antydt, att Sveriges invånare då för första gången blefvo bekanta med bokstafsskriften. Vi skola derför dröja något vid de märkliga, under namnet runor kända skrifttecken som då begagnades. Äfven häri skönja vi ett spår af de klassiska folkens, och särskildt romarnes, inflytande på de germaniska folken.

De äldsta runorna. — Språket i Sverige under den äldre jernåldern.

Redan under 1500-talets förra hälft, då minnet af runornas betydelse ännu, åtminstone i aflägsna bygder, lefde qvar hos folket, hafva Johannes Magni, Sveriges siste katolske erkebiskop, och hans broder Olaus samt Olaus Petri i sina arbeten syselsatt sig med runorna, såsom redan i inledningen nämdes. I de båda senares arbeten finna vi runorna afbildade under benämningen »det gotiska alfabetet», och med angifvande af hvarje teckens betydelse. Enligt deras åsigt var **runskriften** urgammal i Norden. Johannes Magni anser till och med, att »goterne hade sina bokstäfver långt förr, än Carmenta anländt med Evander från Grekland till Tibers mynning och det romerska landet, samt der efter urinvånarnes fördrifvande lärt det råa folket hyfsning och konsten att skrifva». Bevis härför lemna de väldiga runstenar som äro »med jättekraft uppresta före syndafloden, eller kort derefter».

Sedan Burei tid, vid 1600-talets början, hafva runorna ständigt varit föremål för de svenska lärdes uppmärksamhet, ehuru de mest olika åsigter länge herskade om dessa skriftteckens ålder och uppkomst [1].

Olof Rudbeck och hans skola sågo i runstenarna minnen från tiden långt före Kristi födelse. Ännu vid början af 1700-talet antog Peringsköld, att runorna införts från Asien till Sverige af Jafets son Magog, hvilkens grafsten han trodde sig hafva återfunnit i en svensk runsten, liksom han med tillhjelp af en annan runinskrift, på en sten vid Ärja i Södermanland, uppvisade nordbornes förbindelse med Tyros och »Sodoma». Annu midt i

[1] Den nu följande framställningen om runornas härkomst är väsentligen grundad på Wimmers »Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden», i Årböger for nordisk oldkyndighed 1874 (Kjöbenhavn, 1874).

Digitized by Google

förra århundradet finna dessa äfventyrliga åsigter en ifrig målsman i Göransson. Visserligen ansåg han det vara tvifvelaktigt, om det med ordet »Sodoma» på Ärjastenen menas det »Sodoma, som på verldens år 2100 förstördes[1]»; men han hänför utan tvekan några svenska runstenar till år 2000 före Kristi födelse, och hans ståndpunkt betecknas klart genom titeln på den bok, han 1747 utgaf om runornas ursprung: »Is Atlinga; Det är: De Forna Göters, här uti Svea Rike, Bokstäfver Ok-Salighets Lära, Tvåtusend Tvåhundrad år före Christum, utspridde i all Land; Igenfunden Af Johan Göransson».

I början af frihetstiden hade emellertid Olof Celsius redan ådagalagt, att de flesta runstenar, som då voro kända, ej kunna vara så utomordentligt gamla som Rudbeck och hans lärjungar antagit, utan att de äro resta under århundradena närmast efter kristendomens första predikande i Sverige, en åsigt, som äfven hyllades af den berömde språkforskaren Ihre, och hvars riktighet sedan blifvit till fullo styrkt. Ännu för några år sedan kände man nämligen bland de många hundra i vårt land ännu befintliga runstenarna knapt en enda, som kunde med säkerhet uppvisas vara äldre än hednatidens slut.

Mången drog till och med i tvifvel, huru vida runorna under hednatiden varit kända här, och för ej länge sedan har en svensk författare påstått, att runorna först uppkommit genom en förvrängning af det med kristendomen hit införda latinska alfabetet. Geijer, som i »Svea rikes häfder» gifvit en för sin tid ypperlig utredning af ämnet, hade dock med sin klara blick funnit, att runorna redan under hednatiden måste hafva varit begagnade af våra förfäder, äfven om man ej nu skulle ega något prof på runskrift från den tiden.

Genom lyckliga fynd under de senaste årtiondena har man emellertid numera blifvit satt i stånd att uppvisa nordiska runinskrifter, hvilka obestridligen äro vida äldre än hednatidens slut; några af dem äro till och med så gamla som från tiden omkring år 300 efter Kristi födelse[2].

Redan länge hade man visserligen känt några svenska runstenar, hvilkas inskrifter på grund af runornas ovanliga form förklarades oläsliga. Man hade också märkt, att dylika runor äfven förekommo utom Norden, i England och Tyskland, hvarför de fått namn af anglosachsiska eller tyska runor. Men slutligen fann man, att de hittills så kallade oläsliga runorna på de svenska stenarna samt de »anglosachsiska» och »tyska» runorna i sjelfva verket endast böra betraktas som olika namn på samma sak, samt att dessa runor, hvilka numera vanligen kallas de »äldre», begagnats i Norden under flere århundraden förr än de stenar restes, å hvilka de vanliga eller »yngre» runorna äro inhuggna.

[1] De ifrågavarande runorna bilda i sjelfva verket orden su[n]tum och a, motsvarande de nuvarande orden sund och prepositionen å.

[2] Dessa äldsta runinskrifter äro nu samlade och med största möjliga trohet afbildade i ett stort, af professor George Stephens i Kjöbenhavn utgifvet praktverk: The oldnorthern runic monuments of Scandinavia and England (Kjöbenhavn, 1866—1868).

Digitized by Google

Liksom således de mest skiljaktiga åsigter uttalats om runornas ålder, har äfven frågan om deras **härkomst** blifvit på många olika sätt besvarad.

Några hafva sökt visa, att runorna icke äro bildade efter något annat alfabet, utan uppfunna af de germaniska folken sjelfva. Den om runforskningen högt förtjente Liljegren, som hyllade denna mening, antog, att de s. k. helsingerunorna ligga till grund för de vanliga runorna, hvilka sedermera ändrades så, att de mera skulle likna de latinska bokstäfverna. Några hafva, såsom den nyss nämde Göransson, till och med trott, att de sydeuropeiska folken fått sina bokstäfver från de nordiska runorna. Någon gång har äfven den åsigten uttalats, att runorna uppstått ur den bildskrift, på hvilken vi i hällristningarna hafva prof.

303. Guldbrakteat, funnen nära Vadstena i Östergötland. 1/1.

Denna åsigt om runornas sjelfständiga ursprung har likväl omfattats af ett jemförelsevis mindre antal forskare. De flesta hafva varit ense om, att runorna på ett eller annat sätt måste vara beslägtade med de sydeuropeiska alfabeten, eller med det alfabet från hvilket dessa härstamma. Men ända till senaste tid hafva meningarna varit delade om, hvilket af dessa alfabet det är, som ligger till grund för runraden. En har ansett det vara det hebreiska alfabetet, andra det foinikiska, under det att Erik Benzelius redan 1724 sökt leda runornas härkomst ur »de äldsta grekiska eller joniska bokstäfver», ett försök som äfven i senare tid upprepats. Några hafva ansett, att runorna uppkommit ur det etruskiska, andra ur det latinska eller ur det i Ulfilas bibelöfversättning använda gotiska alfabetet.

Att runorna ej kunna vara alldeles sjelfständigt uppfunna af de germaniska folken, således utan att något annat alfabet tjenat till förebild, det visas tillfyllest af den stora likhet som finnes mellan runorna och de sydeuropeiska folkens bokstäfver. Det bör emellertid ej väcka så stor förvåning, att meningarna blifvit delade vid försöket att afgöra, från hvilket af de sistnämda folkens alfabet runorna leda sin härkomst. Alla dessa alfabet hafva nämligen, såsom egande ett gemensamt ursprung, så mycken likhet sins emellan, att man utan svårighet kunnat finna något, om än blott skenbart, stöd för hvar och en af de här anförda åsigterna. Dessas mångfald beror hufvudsakligen derpå, att man vid undersökningen i allmänhet begått det misstaget att låta enstaka, och stundom endast tillfälliga likheter fälla utslaget; hvarjemte man allt för ofta jemfört alfabet från olika tider med hvarandra och i de flesta fall till grund för jemförelsen lagt icke den ursprungliga runraden, utan de runor som begagnades vid hednatidens slut, således mer än ett halft årtusende efter runskriftens uppkomst, och sedan de särskilda tecknen undergått betydliga förändringar.

Huru denna ursprungliga runrad såg ut, kunna vi numera med tillhjelp af några särdeles lyckliga fynd uppvisa. Ett af dessa fynd är svenskt. För

Digitized by Google

något mer än hundra år sedan hittades nämligen i Östergötland, i närheten af Vadstena, två guldsmycken af det slag, som fornforskarne pläga kalla brakteater. De hade redan kommit i händerna på en guldsmed, då de räddades af en fornvän, hvilken man har att tacka för att de nu förvaras i statens historiska museum. Föga torde han dock hafva anat, hvilket stort värde den ena af dessa små guldplåtar i sjelfva verket egde. Denna guldbrakteat, afbildad fig. 303, bär rundt utmed kanten en längre inskrift med runor, som tydligen skola läsas från höger till venster och som, vända på vanligt sätt, hafva följande utseende:

ᚨᚢᚹᚠᛏᚢᚹᚠ . ᚠᚢᚦᚠᚱᚲᚷᚹ : ᚺᚾᛁᛃ ᛇᛒᛉᛊ : ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛟᛞ

Länge undrade man förgäfves öfver hvad dessa små runor betydde, tills man slutligen fann, att det, utom de åtta första runorna, hvilkas mening ännu är dunkel, var runraden i dennas äldsta nu kända form.[1]

Sedermera har man funnit samma runrad, endast med få förändringar, inristad dels på ett präktigt spänne af förgyldt silfver upptaget ur en graf vid Charnay i Bourgogne, östra Frankrike, dels på en kort svärdklinga, eller ett stort knifblad, af jern, upptaget ur Thamesflodens bädd vid London. Derjemte återfinnes denna runrad, närmast lik den på Thamesknifven, äfven i flere handskrifter från en senare tid, 9:e till 11:e århundradet, hvilka äro anträffade på flere ställen i och utom England, men som alla ursprungligen förskrifva sig från detta land. Den märkligaste af dem är en, i hvilken en gammal fornengelsk runsång läses, som innehåller icke blott runorna, deras namn och betydelse, utan äfven en förklaring öfver dessa namn.

Jemför man dessa urkunder, finner man, att den äldsta runraden både i afseende på tecknens form och inbördes ställning varit sådan som Vadstenabrakteaten visar oss, hufvudsakligen endast med det undantaget, att sista runan ᛞ, troligen af brist på rum, icke finnes på nämda brakteat.

Den äldsta runraden[2] har således bestått af 24 runor, hvilka haft följande utseende, ordning och betydelse:

ᚠᚢᚦᚫᚱᚲᚷᚹ : ᚺᚾᛁᛃ ᛇᛈ ᛉᛊ ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛟᛞ

f u th a r k g w h n i (j eu(?) p) -r s t b e m l ng o d

Runorna ᚦ och ᚹ hafva troligen betecknat samma ljud som de engelska bokstäfverna th och w. Runan ᛉ förekommer vid denna tid nästan endast i slutet af orden; det ljud, som den betecknade, var först s, men öfvergick sedan, i den mån språket förändrade sig, till r.

Om vi nu betrakta dessa äldsta runor och deras betydelse, finna vi strax, att öfverensstämmelsen med de gamla sydeuropeiska alfabeten i många fall är i ögonen fallande. Ingen torde nämligen kunna anse det vara en tillfällighet, att runorna ᚱ, ᚲ, ᚺ, ᛁ, ᛋ, ᛒ nästan fullständigt likna de latinska, och

[1] På en i Skåne hittad guldbrakteat, ungefär samtidig med den från Vadstena, ses äfven början af runraden, men endast de tre första tecknen ᚠᚢᚦ.

[2] Man begagnar äfven uttrycket runalfabet, ehuru det är mindre egentligt, då runorna icke såsom de grekiska, latinska och nyare folkens bokstäfver äro ordnade så, att de börja med A och B, af hvilkas grekiska namn (alfa, beta) ordet alfabet kommer.

Digitized by Google

till en del äfven de grekiska bokstäfver, som hafva samma betydelse. Men å andra sidan synas dock några runor icke ega minsta likhet med något annat kändt alfabet. Kunna vi då uppvisa runradens härkomst från något af de sydeuropeiska alfabeten, eller visar den, såsom man så ofta påstått, tillbaka till en med dessa alfabet »gemensam källa»? Svaret på denna fråga är numera ej svårt, men först måste vi med några ord redogöra för sammanhanget mellan nyssnämda alfabet och deras ursprung.

www.libtool.com.cn

Bland de många dyrbara gåfvor som Europa fått af Österlandet är skriftkonsten en af de yppersta. Den verkliga bokstafsskriften är nämligen en uppfinning af de semitiska folken. Det äldsta semitiska alfabetet känner man numera genom ett för några år sedan gjordt fynd af en sten, å hvilken är inhuggen en moabitisk inskrift från konung Mesas regeringstid, i nionde århundradet före Kristus. Från detta äldsta semitiska alfabet har det alfabet utvecklats, som vi finna användt i gamla foinikiska inskrifter, bland annat å den sidoniske konung Esjmunasars grafvård från det fjerde, eller från slutet af det femte århundradet före Kristus. Dessa alfabet bestå af 22 bokstäfver.

Redan Herodotos berättar, att grekerne erhållit sina bokstäfver från foinikerne, och riktigheten af denna uppgift är numera höjd öfver hvarje tvifvel. Ett oemotsägligt bevis för det grekiska alfabetets härkomst från det foinikiska hafva vi nämligen i den öfverensstämmelse som finnes dels mellan de grekiska och semitiska bokstäfvernas namn och ordning, dels mellan de forngrekiska och de foinikiska bokstafsformerna. I det förra afseendet är det nog att påminna om det hebreiska alef, bet och det grekiska alfa, beta. I det senare afseendet måste vi naturligtvis endast taga de äldsta grekiska bokstäfverna i betraktande, då, såsom man kunnat vänta, likheten med de foinikiska visar sig vara mycket större, än om man jemför de senare med de vanliga grekiska bokstäfverna som tillhöra en tid, då redan betydliga förändringar egt rum. Oaktadt denna stora likhet mellan det äldsta grekiska och det semitiska alfabetet, finna vi dock hos det förra en väsentlig afvikelse från det senare, hvilken tillika så att säga betecknar det sista stora framsteget i bokstafsskriftens utveckling. Det fornsemitiska alfabetet bevarar nämligen ännu minnet om ursprunget från en stafvelseskrift, deri att det blott har tecken för konsonanterna, så att hvarje bokstaf både betecknar konsonanten och den vokal, som bildade en stafvelse i förening med denna konsonant. Grekerne gjorde sig deremot vid upptagandet af det foinikiska alfabetet särskilda tecken för konsonanterna och för vokalerna.

I sin ordning gåfvo grekerne de italienska folken bokstafsskriften, hvarför också både de etruskiska, latinska och andra italienska alfabeten i sina äldsta former föga afvika från det samtida grekiska.

Jemföra vi nu den äldsta runraden med de särskilda här omnämda alfabeten, så skola vi finna, att runorna icke kunna hafva uppstått omedelbart ur det foinikiska eller något annat semitiskt alfabet. I flere vigtiga fall — såsom det att bland runorna finnas särskilda tecken för vokalerna —

Digitized by Google

afvika nämligen runorna från de semitiska bokstäfverna, men i just dessa fall öfverensstämma de förra med de sydeuropeiska alfabeten; och i de afseenden der ingen likhet visar sig mellan runorna och de grekisk-italienska alfabeten, der finnas ej heller spår af någon likhet med det semitiska.

Runskriften kan således icke vara af de germaniska folken medförd från deras gamla hem i Asien, utan den måste hafva bildats af dem i Europa, sedan de här kommit i beröring med de grekiska eller italienska folken.

Genom en fortsatt jemförelse finner man äfven, att runorna visa större slägtskap med det latinska alfabetet än med det etruskiska och de andra italienska samt de grekiska alfabeten. I de flesta fall, der runorna skilja sig i formen från de latinska bokstäfverna, kan denna olikhet förklaras deraf, att runorna ursprungligen synas hafva varit afsedda att inristas i trä, och att man derför måste undvika alla vågräta streck, emedan dessa, såsom sammanfallande med träets ådror, lätt blifva otydliga; äfven de bågböjda strecken kunna endast med svårighet framställas i trä. De äldsta runorna bestå också af endast lodräta och sneda räta streck.

Efter en noggrann och vidt omfattande undersökning utförd på det sätt, som vi nu antydt, har äfven den danske språkforskaren Wimmer kommit till den öfvertygelsen, att den äldsta runraden, hvilken med få mindre betydande undantag haft det utseende, som vi se af Vadstenabrakteaten, har bestått af 24 tecken, och att de flesta af dessa äro bildade efter de latinska bokstäfverna, troligen i den yngre form, som dessa hade under den första kejsartiden, då de användes till inskrifter i sten eller metall [1].

Samtidigt med Wimmer och oberoende af honom har den norske språkforskaren Bugge nyligen företagit dylika undersökningar om runornas ursprung. Äfven han leddes härvid till hufvudsakligen samma åsigt som Wimmer, om han än i vissa fall afviker från denne [2].

»Runorna synas, säger Bugge, vara ett skriftsystem bildadt under det första århundradet före Kristus hos en sydgermanisk stam efter en form af den romerska skriften, som germanerne upptogo från någon af de keltiska stammar, hvilka bodde närmast norr om Alperna. Denna skriftform hade till grundval en mycket gammal form af den romerska skriften, hvilken under sitt utbredande mot norr bland folken i det gamla Norditalien, Gallia cisalpina och Alptrakterna på åtskilliga sätt förändrats genom inflytelsen af dessa stammars äldre skrift, som blifvit undanträngd af det romerska alfabetet; troligen hade detta af nämda stammar användts hufvudsakligen till kortare inskrifter på lösa föremål af trä och metall. Den form af den romerska skriften, som ligger till grund för runorna, synes i synnerhet hafva rönt inflytande af den nordetruskiska skriften, hvilken bevisligen användts af bland andra några keltisk-talande folk.»

---

[1] Wimmers anförda arbete, s. 123.

[2] Bugge i Christiania videnskabsselskabs forhandlinger, 1873, s. 485.

Digitized by Google

Vid upptagandet af det främmande alfabetet visade emellertid germanerne en märkvärdig sjelfständighet derigenom, att de gåfvo runorna nya, från dem å de öfriga folkens bokstäfver afvikande namn, samt derigenom att de ordnade dem på ett alldeles nytt sätt. Alla de semitiska, grekiska och italienska alfabeten börja nämligen med A, B och så vidare; men runraden börjar med F, U, Th, A, R, K [1]. Hvarför germanerne gåfvo sina bokstäfver denna ordning, har man ännu icke kunnat förklara. En annan egendomlig nyhet är, att germanerne delade sin runrad i tre grupper, hvar och en innehållande åtta runor; dessa tre grupper, som sedermera fingo benämningen ätter, äro utmärkta redan på Vadstenabrakteaten [2].

304. Runsten i Hagby socken, Upland [3].

Äfven i ett annat afseende afviker runskriften från den vanliga grekiska och latinska skriften. Den senare går, liksom den nu brukliga, från venster till höger, men de äldre runorna hafva ofta, i likhet med etruskernes och några andra italienska folks inskrifter, riktningen från höger till venster (fig. 304). Riktningen från venster till höger begagnades dock äfven i runskriften (fig. 306) och blef snart den vanliga. Stundom finner man i samma inskrift båda dessa riktningar, så att den ena raden går från höger till venster och nästa rad från venster till höger.

[1] Man ser också derför någon gång det på nästan samma sätt som alfabet bildade ordet futhark begagnas i stället för benämningen runrad.

[2] Indelningen i 3 gånger 8 användes af germanerne äfven i andra fall, såsom t. ex. i deras vigtsystem, der marken var delad i 8 ören och öret i 3 örtugar. Huruvida denna indelning af vigtenheten fans redan på den tid runraden bildades, torde emellertid vara ovisst.

[3] Af inskriften är ännu icke någon fullt tillfredsställande tolkning funnen.

Digitized by Google

Inskrifter med dessa »äldre» runor äro, såsom redan är antydt, kända från flere ställen i Norden och andra af germaner nu eller fordom bebodda länder.

De äldsta, hvilkas ålder kunnat bestämmas, äro de som läsas å några i de förut omtalade danska torfmossarna vid Thorsbjerg m. fl. anträffade fornsaker: en sköldbuckla, beslag till svärdslidor, pilar, en hyfvel, en kam och ett spänne, hvilka utan tvifvel tillhöra tiden omkring 300 efter Kristus. Runor äro äfven inristade på andra i Danmark hittade lösa fornsaker från den äldre jernåldern, såsom på det förut omtalade guldhornet, en guldring, ett spänne och några guldbrakteater. Man lär emellertid icke i Danmark hafva funnit någon runsten med inskrift i dessa äldsta runor; stenar å hvilka några sådana runor äro inristade äro visserligen kända från nämda land, men dessa stenar visa sig tillhöra en något senare tid, emedan på dem äfven runor af yngre former förekomma.

305. Runsten vid Tanum i Bohuslän [1].

I Sverige och Norge har man deremot anträffat åtskilliga bautastenar dels med inskrift af endast äldre runor, dels med sådana runor i förening med yngre. Från Sverige äro för närvarande 14 sådana stenar kända [2], af hvilka en, som står vid Skåäng i Vagnhärads socken, Södermanland (fig. 306),

[1] Inskriften lyder: Thrawingan haitinar was, som betyder »(Stenen) Thravinges kallad vardt.»

[2] Af dessa äldre runstenar finnas fem i Bleking (vid Björketorp, afbildad fig. 302, Gommor, Istaby, Stentoften och Sölvesborg), två i Bohuslän (vid Tanum, afbildad fig. 305, och Räfsal), en i Vermland (Varnum vid Kristinehamn), en i Vestergötland (Vånga), en i Östergötland (vid Röks kyrka, afbildad i det följande), två i Södermanland (Berga och Skåäng, fig. 306), samt två i Upland (Möjbro i Hagby socken, nu flyttad till Hagby prestgård och afbildad fig. 304, och Krogstad).

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

är märklig derför, att man, flere hundra år efter det att den ursprungliga inskriften ristades, användt stenen å nyo och då inhuggit en ny inskrift med »yngre» runor. Slutorden i den senare inskriften »Gud hjelpe själen hans» visa, att den tillhör tiden efter kristendomens predikande i landet.

Dessutom har man i Sverige funnit flere fornsaker, å hvilka inskrifter med de äldre runorna läsas, nämligen ett präktigt spänne af förgyldt silfver från Etelhem på Gotland (fig. 308), en amulett (?) af ben från Lindholms mosse i Skåne, samt den förut omtalade Vadstenabrakteaten och 26 andra guldbrakteater från Skåne, Bleking, Halland, Vestergötland och Gotland. Det torde måhända förtjena uppmärksamhet, att man icke från Sverige för närvarande känner någon runinskrift som kan bevisas vara så gammal som de äldsta i Danmark anträffade.

306. Runsten vid Skåäng i Södermanland [1].

I England äro också inskrifter med de nu i fråga varande runorna ganska allmänna.

Visserligen har ännu i senaste tid den åsigten uttalats, att runorna aldrig skulle hafva varit i bruk hos andra folk än nordborne och de till England från Norden öfverflyttade anglosachserne. Vi äro emellertid öfvertygade om, att runorna varit en gemensam egendom för de germaniska folken eller åtminstone för de flesta af dem.

Det förnämsta skälet för denna åsigt är, att man verkligen har funnit flere runinskrifter både i östra Frankrike, Tyskland, vestra Ryssland och Valakiet. I distriktet Buzeo i sistnämda land hittades år 1837 en stor guldskatt, nedgräfd på toppen af en kulle nära Petrossa; rundt omkring fyndstället syntes betydliga lemningar af uråldriga bygnader, hvilka möjligen hört till ett tempel. De funna sakerna troddes i början vara af brons, men snart upptäckte man, att de voro af guld,

[1] Den äldre inskriften (i en rad längs stenens midt) lyder: Haringa hleugar, och den yngre (i slingan utmed stenens kant): Skanmals auk Olauf thau letu kiara merki thansi eftir Suain fathur sin. Kuth hialbi salu hans, eller »Skanmals och Olauf (qvinnonamn) de läto göra dessa minnesmärken efter Sven, sin fader. Gud hjelpe själen hans.»

Digitized by Google

och hvad som då ännu kunde räddas köptes af regeringen för 8 000 dukater samt öfverlemnades till museet i Bukuresjt. Bland de många dyrbara föremålen var äfven en halsring af guld, på hvilken ses en inskrift med runor, alldeles lika dem som begagnades i Norden under den äldre jernåldern.

De vigtigaste nu kända föremål med runor som anträffats utom Skandinavien och England äro dessutom: det (s. 215) omnämda spännsmycket från Charnay i Bourgogne, å hvilket bland annat runraden är inristad; tre andra spännen, funna vid Osthofen och Freilaubersheim i Rheinhessen samt vid Nordendorf i Baiern; ett par guldbrakteater funna i norra Tyskland, samt tvenne spjutspetsar af jern, den ena funnen vid Müncheberg i Brandenburg och den andra i Ryssland, vid Kovel i Volhynien. De två sistnämda, å hvilka runorna äro inlagda med silfver, likna hvarandra mycket.

307, 308. Nedre delen af ett bågspänne af förgyldt silfver, som liknat fig. 318. Runinskrift på baksidan. Etelhem, Gotland [1].

Dessa fynd, hvilka alla äro gjorda inom loppet af några årtionden, synas vara allt för många för att kunna förklaras såsom beroende endast på någon tillfällighet. De, hvilka anse, att runor aldrig varit begagnade af germanerne söder om Skandinavien, söka dock en sådan förklaring och antaga, att de med runor försedda föremål som anträffats i Frankrike, Tyskland, Valakiet och Ryssland blifvit förda dit från Skandinavien eller England. Detta antagande är dock i sig sjelft föga sannolikt, då de nu kända fyndens antal redan är ganska stort och då sannolikt äfven under föregående århundraden många runristade saker hittats i nämda länder, ehuru de icke tillvaratagits och kommit forskningen till godo. Man kan dessutom utan svårighet öfvertyga sig om, att både guldringen från Buzeo och de fyra spännena icke äro skandinaviska arbeten; de likna nämligen icke dem man funnit i Skandinavien, men öfverensstämma deremot fullkomligt med

[1] Inskriften, i hvilken flere vokaler äro uteslutna, lyder: M[e]k M[a]r[i]la w[o]rta, eller Marila gjorde mig. Här, liksom i många andra dylika fall, är det sjelfva det med inskrift försedda föremålet som tänkes tala.

Digitized by Google

smycken som pläga anträffas i förstnämda länder. Vi tveka derför icke att betrakta dessa inskrifter såsom bevis för sydgermanernes runkunnighet.

Denna åsigt vinner ytterligare bekräftelse deraf, att samtida författare uttryckligen omtala runornas bruk äfven hos de germaniska folk som icke bodde i Skandinavien eller England. Det märkligaste af dessa vitnesbörd lemnar Venantius Fortunatus, som var född i norra Italien och uppfostrad i Ravenna, men senare uppehöll sig på många olika ställen i Tyskland och Frankrike, till dess han i slutet af 500-talet blef biskop i Poitiers i sistnämda land. Bland hans latinska dikter finnes också ett bref till en vän, hvari han uppmanar denne att svara antingen på latin eller på något annat språk; om han icke ville skrifva latin, kunde han ju t. ex. skrifva med »barbariska runor» på trätaflor eller på en slät trästaf. Med »barbarisk» menas tydligen det samma som germanisk, i motsats till romersk. Äfven i Norden ristade man runor allmänt på taflor och stafvar af trä, såsom vi af det följande få se.

Hos de germaniska folk som bodde på Europas fastland utträngdes emellertid runornas bruk snart af Ulfilas gotiska alfabet och af det romerska. Germanerne i England och Skandinavien behöllo deremot runorna länge, och i synnerhet inom sistnämda land voro förhållandena särdeles gynsamma för runskriftens fortlefvande. Först efter många århundradens förlopp började den här utträngas af det med kristendomen sig utbredande latinska alfabetet, och ännu långt efter den kristna lärans seger fortlefde den i folkets sinne djupt rotade kännedomen om runornas bruk och betydelse.

Den omständigheten, att inskrifter med de äldre runorna finnas både på de öfver aflidna anhöriga resta minnesstenarna och på så många till det dagliga lifvet hörande föremål, synes antyda, att kännedomen om runorna icke varit inskränkt till ett fåtal, utan ganska allmänt spridd bland folket.

Ehuru dessa inskrifter icke innehålla några underrättelser om historiskt vigtiga personer eller händelser, äro de dock af den allra största betydelse för kunskapen icke endast om flere i kulturhistoriskt afseende märkliga förhållanden, utan i synnerhet om **språket.** De äro våra äldsta skriftliga urkunder, sju eller åtta hundra år äldre än de äldsta svenska på pergament skrifna handlingar, som nu finnas i behåll [1]. De visa, att språket i Sverige under den äldre jernåldern var germaniskt; men de visa äfven, att det språk som talades i Norden under det fjerde och femte århundradet efter Kristus var mycket, ehuru icke fullkomligt likt det som goterne vid Donau talade vid samma tid. Sistnämda språk är, såsom bekant, hufvudsakligen kändt genom den bibelöfversättning, som den gotiske biskopen Ulfila mot slutet af det fjerde århundradet utförde och af hvilken betydliga delar (i en afskrift från tiden omkring år 500) bevarats till vår tid i den praktfulla, under namnet »Codex argenteus»

[1] Den äldsta i Sverige skrifna urkund som nu finnes i behåll är från 1160-talet; den är dock skrifven på latin. De äldsta på svenska skrifna handlingar vi nu ega äro några landskapslagar från 1200-talet.

Digitized by Google

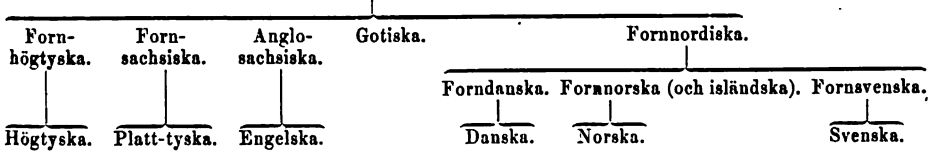
vidtberömda handskrift, som genom Magnus Gabriel de la Gardies frikostighet nu är en af Upsala universitetsbiblioteks förnämsta prydnader [1].

Vid en granskning af de runinskrifter från jernålderns äldre del som nu äro kända från Nordens särskilda delar finner man en nästan fullständig likhet mellan dem i afseende på språket. Och skulle det vid fortsatt granskning af dessa inskrifter visa sig, att någon nämnvärd skilnad icke kan uppvisas mellan det språk som vid midten af det första årtusendet efter Kristi födelse talades i de tre nordiska länderna, torde detta böra betraktas såsom en omständighet af den största historiska betydelse, i synnerhet som några hundra år senare den olikhet börjar blifva märkbar, hvilken sedan allt mer skilt Nordens folk i språkligt hänseende. Det vore väl nämligen då föga sannolikhet för, att samma folk bott i Skandinavien under den äldre jernåldern som under den föregående kulturperioden, emedan språket sannolikt redan då skulle hafva delat sig i mer eller mindre skilda munarter, om mer än ett årtusende förflutit efter invandringen till och utbredandet öfver det vidsträckta och glest bebygda området.

Oni deremot en ny invandring egt rum till Norden samtidigt med jernålderns början, — eller, såsom man möjligen med större skäl antagit (s. 176), någon tid derefter, — skulle vi just kunna vänta både en sådan likhet i språket ett par hundra år efter periodens början som den af de äldsta runinskrifterna från Nordens olika trakter antydda, och att en skilnad i detta afseende vid den kristna tidens början hunnit blifva märkbar.

En omständighet torde emellertid härvid icke böra helt och hållet förbises, nämligen att de runinskrifter från jernålderns äldre del, som hittills blifvit kända i Skandinavien, ej äro tillräckligt många, för att vi skulle kunna med visshet afgöra, om det språk som i dem bevarats var hela folkets, eller om det talades endast af en fåtalig, nyligen inflyttad och med skrifkonsten förtrogen stam.

[1] Förhållandet mellan de förnämsta germaniska språken kan åskådliggöras på följande sätt:

De germaniska språken äro närmast beslägtade med de språk, som talades af det gamla Hellas' och Italiens folk, samt af kelter och slaver, så väl som med Indiens och Persiens forna språk.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Midten af jernåldern.

(Från omkring år 450 till omkring år 700).

Förbindelse med det byzantinska riket. — Guldrikedom. — Inhemska arbeten. — Förhållande till den yngre jernåldern.

edan under lång tid de förbindelser mellan Norden och det romerska riket, som vi i det föregående omtalat, fortgått, synes ett afbrott deruti hafva inträdt. Under det man i Sverige funnit flere tusen romerska mynt från första och andra århundradena efter Kristi födelse, äro hittills endast några få sådana mynt från det tredje och fjerde århundradet hos oss tillvaratagna. Denna omständighet, — hvilken måhända till en del har sin grund i de på handel och fredlig samfärdsel menligt inverkande förhållanden, som vid denna tid oroade det romerska riket och särskildt dess gränslandskap, — är så mycket mera i ögonen fallande, som man i vår jord hittat icke få både vestromerska och östromerska mynt från det femte århundradet.

Då Italien öfversvämmats af »barbarerne», fann den gamla odlingen en ostörd fristad endast i den under Konstantinopel (förut Byzantion) lydande delen af det romerska riket. Och Konstantinopel utöfvade sedan under lång tid ett inflytande på norra Europas länder, som i vissa afseenden kan jemföras med det, som Roma förut haft på samma trakter. Det är derför med stort intresse man ser de många minnen af förbindelse med det byzantinska riket, som årligen träffas i vår jord.

De vältaligaste bland dessa minnen äro de byzantinska guldmynt från det femte århundradet, i synnerhet från dess senare hälft, som i ganska stort antal hittats i Skandinavien, de flesta i Sverige. Fig. 309 visar i naturlig storlek ett sådant guldmynt, funnet på Öland; det är prägladt för kejsar Leo I, som regerade öfver det östromerska riket under åren 457—474. Dessa mynt kallades af romarne »solidi» och hafva genom sitt fina guld, och derigenom att de under århundraden bibehållit sin vigt och sin halt oförändrade, spelat en mycket betydande rol i den äldre medeltidens finanshistoria.

Digitized by Google

Man känner för närvarande mer än 320 sådana i Skandinavien funna byzantinska (östromerska) och vestromerska guldmynt från ifrågavarande tid[1]. Af dem är dock endast en fjerdedel hittad i Danmark, alla de öfriga i Sverige; från Norge lär intet sådant mynt ännu vara kändt. Liksom de romerska denarerna från Antoninernes tid, äro de allra flesta »solidi» funna på de tre för den tidens handel så vigtiga öarna Gotland, Öland och Bornholm; men under det att silfvermynten äro utan jemförelse mest talrika på Gotland, äro guldmynten talrikast å Öland, på hvilken lilla ö mer än en tredjedel af alla från Norden kända sådana mynt är funnen.

I afseende på dessa guldmynts förekomst i Sverige har man fäst uppmärksambeten på det märkliga förhållandet, att den år 491 på tronen i Konstantinopel uppstigne kejsar Anastasii mynt aldrig blifvit funna på Öland, under det att de deremot i stort antal hittats på Gotland[2]. Äfven den föregående, under åren 474—491 regerande kejsar Zenos mynt äro vida sällsyntare på Öland än på Gotland och svenska fastlandet, under det att man från tiden mellan 400 och 474 funnit dubbelt så många mynt på Öland som i hela det öfriga Sverige. Detta förhållande är så mycket mera anmärkningsvärdt, som Anastasii mynt vid några tillfällen anträffats icke blott på Bornholm utan äfven på Sveriges fastland, både i Skåne, i Kalmar län och i Mälarnejden. Då frånvaron af dessa mynt på Öland ej gerna kan bero på en tillfällighet, hafva vi möjligen häri en antydan derom, att de förbindelser, som bragt de byzantinska mynten till nämda ö, omkring år 500 blifvit tvärt afbrutna, ehuru förbindelsen mellan det öfriga Skandinavien och södern fortforo. På frågan om orsaken till detta afbrott torde man emellertid icke kunna för närvarande gifva något fullt tillfredsställande svar.

309. Byzantinskt guldmynt (solidus)[3]. Öland. $^1/_1$.

Omfattningen af den samfärdsel som förde de nu omtalade guldmynten till Norden framträder ännu mera, då vi besinna, att de flesta bland de präktiga guldsmycken, på hvilka de nordiska fynden från jernålderns midt äro så rika, torde hafva antingen följt med mynten från söder eller blifvit här arbetade af nedsmälta romerska och byzantinska guldmynt.

Källan till denna guldström är troligen i främsta rummet den skatt i guld, som, enligt hvad man af historien vet, flere kejsare i Konstantinopel vid denna tid måste betala till goterne vid Donau och till hunnerne, under hvilka goterne kämpade mot det östromerska riket.

[1] Endast ett mindre antal af dem förskrifver sig från det vestromerska riket, mer än tre fjerdedelar från det byzantinska.

[2] H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden, 1:a uppl. (Stockholm, 1866), s. 63.

[3] Åtsidans omskrift: D[ominus] n[oster] Leo perpet[uus] aug[ustus] (Vår herre Leo, ständig kejsare).

Digitized by Google

Redan Theodosius den store skall hafva gifvit goterne så kallade subsidier, och vid freden mellan hunnerne och Theodosius II år 447 måste kejsaren medgifva, att de årliga subsidierna ökades från 700 till 2 100 marker guld. Då kejsar Leo I (457—474) ej mer ville utbetala till goterne det vanliga årsbeloppet, härjade de Illyria och tilltvungo sig en årlig skatt af 300 marker guld. Leos efterträdare Zeno erlade ofantliga summor till Theodorik, östgoternes berömde konung, för att försäkra sig om hans bistånd. Just dessa tre kejsarnamn, Theodosius, Leo och Zeno, möta oss oftast på de i Sverige funna guldmynten.

Sedan det byzantinska guldet kommit i goternes händer, spreds det snart till de med dem närbeslägtade folken vid Östersjön. Med tillhjälp af fynden på Europas fastland kunna vi också lätt spåra de vägar, på hvilka de från Konstantinopel erhållna guldskatterna letade sig fram till Östersjön. Dessa vägar följde nu, såsom i denarernas tid (se s. 179), de stora flodernas, i synnerhet Weichsels dalar genom det nu varande östra Tyskland och Polen. Att den vanliga handelsvägen mellan sydöstra Europa och Skandinavien följde Weichsels lopp, visas äfven deraf, att den vid midten af det sjette århundradet lefvande gotiske författaren Jordanes, biskop i Ravenna, omtalar »ön Scanzia», det vill säga Skåne eller Sverige, såsom liggande midt för mynningen af nämda flod (jfr s. 4).

Den omständigheten, att de hos oss funna guldmynten sällan visa spår af nötning och långvarigt bruk, synes antyda, att de ej varit länge på vägen och att tillförseln var rask och oafbruten. Härvid förtjenar det också anmärkas, att man i jorden hos oss funnit mynt äfven af sådana kejsare, som regerade endast mycket kort tid. Så har man t. ex. vid olika tillfällen här i Norden hittat mynt af kejsar Leo II, hvilken föga mer än några månader innehade tronen.

Förbindelsen mellan Norden och södra Europa under denna tid har emellertid icke blott i vår jord lemnat minnen efter sig; äfven söderns historieskrifvare omtala uttryckligen den samfärdsel, som egde rum mellan goterne i söder och Nordens götar. Så förtäljes det, att östgoternes nyssnämde konung Theodorik, Italiens eröfrare, underhöll en liflig och vänlig gemenskap med våra länder. Italienarne prydde sig med pelsverk från Sverige och en konung öfver ett af Skandinaviens folk, hvilken frivilligt eller tvungen lemnat sitt land, fann en gästfri tillflyktsort i Ravenna, Theodoriks hufvudstad.

Prokopios, som lefde på 500-talet och en längre tid vistades vid kejsar Justiniani hof, har meddelat en märklig berättelse om en gotisk invandring, som kort förut skulle hafva egt rum i våra bygder. Om ock denna invandring möjligen varit af mindre betydenhet, torde man dock böra fästa mycken vigt vid berättelsen derom, såsom lemnad af en nästan samtidig författare, hvars trovärdighet man ej har skäl att betvifla. Då Prokopios såsom sekre-

Digitized by Google

terare åtföljt den byzantinske fältherren Belisarios under dennes fälttåg mot de gotiska folken, hade han nämligen godt tillfälle att komma i beröring med dem och erhålla så tillförlitliga underrättelser om dem och deras grannar, som då stodo till buds.

Om herulerne, ett med goterne beslägtadt folk, berättar Prokopios, att de under kejsar Anastasius I:s tid (491—518) bodde ofvan om Donau. De voro ännu icke kristna, utan dyrkade många gudar, åt hvilka de äfven offrade menniskor. Med sina grannar, longobarderne, kommo de i krig och blefvo slagna samt tvungna att öfvergifva sina hem. Först togo de sin tillflykt till gepiderne, som bodde mellan Donau och Dnjestr; men äfven af dem blefvo herulerne efter någon tid fördrifna. En del flydde då öfver Donau och fick af östromerske kejsaren tillåtelse att nedsätta sig uti Illyria. Men de öfrige tågade mot norr under anförande af höfdingar, som voro af kunglig blod, drogo genom de slaviska folkens länder, genomvandrade sedan stora ödemarker och kommo slutligen till varnerne, ett folk som bodde vid Norra oceanen (Östersjön), troligen i det nuvarande Mecklenburg. Derifrån fortsatte herulerne, utan att något fiendtligt vederfors dem, sitt tåg genom danernes länder, begåfvo sig från dessa till sjös och anlände så till Tule (Skandinaviska halfön), hvarest de satte sig ned. Bland alla Tules folkstammar voro gauterne (götarne) de talrikaste. Bredvid dem togo de nykomna herulerne sig boningsplatser.

Någon tid derefter tilldrog sig, berättar Prokopios vidare, att de heruler, som af kejsaren fått bostäder i Illyria, slogo ihjäl sin konung Okon och beslöto att i hans ställe hemta sig någon af kunglig börd från Tule, hvarför några af deras förnämsta män ditsändes. Dessa kommo till Tule, funno der många af kunglig slägt, utvalde den som mest behagade dem och begåfvo sig med honom tillbaka. Han dog under vägen. Då återvände de till Tule, valde en annan, som nu åtföljdes af sin broder och 200 unga män af de i Tule boende herulerne. Emellertid hade herulerne i Illyria eftersinnat, att de handlat oklokt, då de utan kejsar Justiniani (527—565) tillåtelse skickat till Tule att derifrån hemta sig en konung. De sände derför till kejsaren och utbådo sig af honom en regent, hvilken honom bäst syntes. Han utsåg dertill en man vid namn Suartuas, som var af herulisk slägt, men som länge hade uppehållit sig i Konstantinopel. Honom mottogo de med glädje. Få dagar derefter kom dock budskap, att de, som blifvit afsända till Tule, voro i annalkande. Suartuas drog ut med en hop af sitt folk, i afsigt att nedgöra de ankommande, men hans män gingo om natten öfver till dem som kommo från Norden. Suartuas, öfvergifven af alla, måste fly till Konstantinopel.

Prokopios är den förste, som lemnar oss några närmare upplysningar om Skandinaviska halfön och dess invånare. Tule var en mycket stor ö, säger han, så ansenlig, att den väl vore tio gånger så stor som Britannia, men var belägen på långt afstånd derifrån mot norden; en del af ön låg

Digitized by Google

obebodd och öde; den bebodda delen deremot var skiftad mellan tretton folkstammar, hvar och en under sin konung. Ehuru Prokopios, som säger sig hafva haft i sinnet och högligen önskat att sjelf besöka den underbara ön, icke fått tillfälle att sätta denna önskan i verket, hade han dock talat med personer som kommit derifrån. En förunderlig sak tilldrog sig på denna ö alla år. Vid sommarsolståndet gick nämligen solen på fyrtio dygn aldrig ned, utan syntes beständigt öfver horisonten; efter sex månader åter, då vintersolståndet inträffade, gick hon på lika många dygn aldrig upp, så att invånarne hela denna tid lefde i en beständig natt, beröfvade tillfället att vistas tillsammans och sköta dagens vanliga förrättningar. Prokopios hade frågat de invånare från Tule, med hvilka han sammanträffat, huru de vid sådana tider räknade dygnen. De hade då berättat honom, att solen under den ständiga dagen ej lyste alltid från samma trakt af himmeln, utan den ena tiden från öster, den andra från vester; och när hon efter fullbordad rund kring synkretsen återkom till det ställe, der de voro vana att se henne gå upp, då visste de, att ett dygn var förlidet. Under den mörka tiden, hvarunder de likväl hade något ljus vissa stunder af dagen[1], räknades dygnen efter månens lopp; de plägade, sedan de lefvat fem och tretio dygn i mörker, efter gammalt bruk skicka upp på de högsta bergen spejare, hvilka, när de från bergtopparna blefvo solen varse, gåfvo detta tillkänna för de nedanför boende, hvarpå dessa glada, ehuru ännu befinnande sig i mörkret, gjorde gästabud till firande af solens återkomst, och detta var hos tuleborne den största högtiden. — Vi igenkänna lätt häruti den vid midvintern firade julen.

Invånarne i Tule hade seder, som icke voro mycket olika andra folks. De dyrkade många gudar och andar i himmeln, i luften, på jorden, i hafvet, äfven några som troddes bo i källor och floder; de hemburo dem flitigt alla slags offer. Det yppersta offret var menniskan, den första som de i krig togo till fånge. Denne offrade de åt »Mars», som hos dem var den högste guden. Men de offrade sina krigsfångar icke blott på det vanliga sättet, att de uppskuro strupen med en knif; de upphängde dem äfven i träd, eller kastade dem på törntaggar, eller afhände dem lifvet på annat sätt.

De i Skandinavien boende lapparne omtalas visserligen måhända redan af Tacitus (jfr s. 79), men först hos Prokopios finna vi något mera utförliga underrättelser om dem. Bland Tules alla invånare voro, säger han, skridfinnarne de ende, som förde ett lif icke olikt djurens, ty de hvarken brukade kläder eller täckte sina fötter med skor, eller närde sig af de alster

[1] Detta uttryck synes gifva stöd åt den äfven i sig sjelf sannolika förmodan, att Prokopios' skildring afser ej blott den nordligaste delen af Skandinaviska halfön, utan också sydligare trakter, der ju vid midsommarn under lång tid en nästan oafbruten dag och vid midvintern en lika lång natt väcker sydländingens förvåning. — Man har fäst uppmärksamheten derpå, att minnen från den äldre delen af jernåldern, således från Prokopios' tid eller än tidigare, anträffats i Norge norr om polcirkeln.

Digitized by Google

jorden frambringar; männen plöjde och sådde icke, och qvinnorna voro icke vana vid något arbete. Båda könen födde sig af jagt; de omätliga skogarna, här större än någonstädes, och de mycket höga bergen hyste ett outtömligt förråd af villebråd och djur, af hvilkas kött de lefde. De hade hvarken lin eller annat lämpligt för sömnad, utan klädde sig i hudar, som de hopfäste med djursenor och kastade öfver kroppen. Qvinnorna gåfvo icke sina barn di; de hängde det nyfödda barnet, insvept i ett djurskinn, upp i ett träd, stucko djurmärg i dess mun och gingo sedan på jagt.

www.nhtoot.com.cn

Den longobardiske häfdatecknaren Paulus Warnefrid, hvilken lefde i senare hälften af det åttonde århundradet och talat med folk från den Skandinaviska »ön», meddelar öfver skridfinnarne en i hufvudsaken lika beskrifning. Han tillägger, att de hade sitt namn af ett ord, som i det barbariska språket betyder hoppa, »ty medelst en konst att hoppande springa med ett krokigt trä, böjdt som en båge, förfölja de vilddjuren». »Hos dem, berättar han vidare, finnes ett djur, som ganska mycket liknar en hjort, och af hvars hud, så luden den var, jag sett en tröja, räckande till knäet, såsom skridfinnarne nyttja.» Om de trakter de bebodde säger han, att de ej ens om sommarn saknade snö. — Vi igenkänna lätt i denna Warnefrids beskrifning skidlöpningen, renen och fjällen. Både i äldre och nyare tid har nordbon begagnat uttrycket »skrida på skidor», ehuru ordet skrida eljest vanligen betecknar en långsammare rörelse. I afseende på benämningen skridfinnar på lapparne torde vi dessutom böra ihågkomma, att lapparne både i äldre och nyare tid af norrmännen kallats finnar. Att detta folk fordom innehaft något sydligare delar af den Skandinaviska halfön än nu, hafva vi redan vid tal om minnena från stenåldern anmärkt (s. 77).

Ett besök i nationalmuseum och en blick på de der förvarade guldsmyckena från midten af jernåldern äro tillräckliga att visa, hvilken förvånande rikedom på guld måste hafva funnits här i Sverige för tretton och fjorton hundra år sedan. Guldringar af ett par skålpunds vigt äro flere gånger hittade, och ej sällan påträffas vid arbete i jorden ett större antal guldsmycken från denna tid, stundom uppgående till en betydlig vigt och af ett äfven för våra förhållanden ansenligt värde.

Den största guldskatt man känner från Sverige, och en af de största som någonsin blifvit upptäckta i hela Europa, är en som för hundra år sedan, år 1774, anträffades å ett frälsehemman under den slägten Bjelke tillhöriga fideikommissegendomen Tureholm, nära Trosa i Södermanland. Af de närmare omständigheterna vid fyndet känna vi för öfrigt numera endast, att man 30 centimeter (en fot) under matjorden, på ett ställe der en gammal träbygnad stått, hittade «åtskilliga guldringar, större och mindre, några helt smala och släta, andra åter tjocka och krusade; dessutom några guldsirater, som förmodligen suttit på svärd, samt smälta stycken. Fyndet i sin helhet vägde 29 skålpund betsmansvigt», det vill säga nära 12,50 kilogram.

Digitized by Google

Af detta kostbara fynd, hvars metallvärde nu skulle uppgå till omkring 30 000 kronor[1], blef emellertid endast en tiondedel räddad genom inlösen för statens räkning; allt det öfriga smältes ned. Den del af fyndet, som inlöstes och som ännu förvaras i statens historiska museum, består af en stor halsring (fig. 310) samt fyra hvarandra olika guldbeslag till ett svärdfäste, en svärdslida m. m., hvilka äro prydda med filigransirater och af hvilka ett ses fig. 311. Halsringen, som väger helt nära 1 kilogram (2 skålpund 32 ort) och innehåller ovanligt fint guld, af nära 98 procents halt, är bildad af två tjocka massiva guldstänger, i ena ändan slutande i öglor, hvilka gripa i hvarandra och tjena som ett slags gångled, då ringen öppnas; de sammanhållas med två små flyttbara holkar. — Dylika massiva halsringar af guld äro flere gånger funna i Norden, om de än icke alla äro lika tunga.

www.hbtoor.com.cn

310. Massiv halsring af guld. Södermanland. ½.

De praktfullaste guldsmycken från hela hednatiden, som hittills blifvit funna i Norden, äro emellertid tre i statens historiska museum förvarade stora breda halsringar af guld, vägande hvar för sig mellan sex och åtta hundra gram (1½—2 ℔) och bestående af flere (tre, fem eller sju) öfver hvarandra liggande rör, betäckta med de finaste filigransirater och andra pålagda prydnader; baktill finnes en ledgång, och framtill sammanhålles ringen derigenom, att rörens ändar trädas in i hvarandra. Två af dessa kostbara halssmycken äro funna på olika ställen i Vestergötland, det ena på sluttningen af Ålleberg, nära Falköping, det andra endast två och en half mil derifrån, nära Möne kyrka. Det tredje smycket, det som är afbildadt fig. 312, hittades år 1860 i Torslunda socken på Öland, invid Färjestaden, öfverfartsorten till fastlandet.

Dessa tre redan genom sin tyngd och sitt utomordentligt fina arbete ytterst dyrbara smycken få ett ännu högre värde för oss derigenom, att de

[1] Att i vår tids mynt angifva, huru mycket denna skatt var värd då den nedlades, är naturligtvis omöjligt. Vi veta endast, att guldets värde för fem hundra år sedan, på 1300-talet, var mer än tio gånger så stort som nu; troligen var det än högre vid midten af jernåldern.

Digitized by Google

äro de enda som nu äro kända. Då antalet ej är mer än tre, kan visserligen denna omständighet icke i och för sig anses tillräcklig för att stödja det antagandet, att dessa halsringar äro svenska arbeten. Men det finnes äfven andra förhållanden som torde göra det åtminstone möjligt, och kanske sannolikt, att vi i dessa praktstycken kunna se alster af svensk konstfärdighet från en tid, som ligger nära ett och ett halft årtusende bakom vår. Att så fina filigransirater kunde göras i Norden redan då, visas bland annat af öglorna till flere af de så kallade guldbrakteaterna (fig. 316), hvilka vi strax skola något närmare omtala, och hvilka bevisligen äro förfärdigade i Norden. Dessa öglor likna ofta både till form och sirater de rör, som bilda de i fråga

311. Guldbeslag till mynningen af en svärdslida. Södermanland. $^1/_1$.

312. Halssmycke af guld. Öland. $^1/_2$.

varande halsringarna, och det är klart att, om man här i Norden kunde göra sådana öglor, så finnes ej heller något hinder för det antagandet, att nordborne kunnat förfärdiga de rör som bilda halsringarna; det är endast längden som gör skilnaden. Härtill kommer, att det synes som om man skulle kunna följa, huru dessa af flere på hvarandra hvilande ihåliga guldringar bestående halssmycken småningom utvecklat sig ur ett slags i svenska fynd från en något äldre tid förekommande bronsringar, som till formen mycket likna nyssnämda guldringar, ehuru de icke äro ihåliga, såsom de senare af lätt insedda skäl blefvo. Äfven formen af några bland de sirater, som pryda guldsmyckena, torde snarare tala för, att de äro

313. Ledgång till halssmycket (fig. 312), sedd bakifrån. $^1/_1$.

Digitized by Google

svenska arbeten än att de äro främmande; ofta ser man nämligen bland dem ormar och andra på nordiska saker från denna tid allmänna bilder. Å andra sidan finnes icke, så vidt vi kunna se, något som bevisar, att dessa halsringar äro från främmande land införda till Sverige, ehuru sjelfva konsten att med filigransirater, det vill säga med fina trådar och korn af guld eller silfver, pryda arbeten uppenbarligen är något som nordborne lärt sig af södra Europas folk.

Skulle framtida undersökningar höja öfver alla tvifvel, att dessa halssmycken verkligen äro förfärdigade här i landet, så vore dermed ådagalagdt, att icke blott rikedomen och praktlystnaden utan äfven guldsmedskonsten hos våra förfäder redan vid midten af det första kristna årtusendet nått en höjd, som vi ej förr än under de senaste åren kunnat föreställa oss.

Emedan inhemskt prägladt mynt ännu icke fans i Sverige, använde man vid denna tid guld efter vigt; först i en något senare tid synes silfret hafva kommit så allmänt i rörelsen, att det börjat användas som värdemätare. Man finner också ofta i jorden hos oss större och smärre, släta, i spiral lagda ringar af guld, af hvilka åtminstone de flesta måste höra till midten af jernåldern, emedan man vid flere tillfällen funnit sådana ringar tillsammans med guldmynt från 400-talet, eller med andra arbeten från ungefär samma tid. Att dessa spiralringar (fig. 314) verkligen varit använda som betalningsmedel, framgår både deraf, att de ofta äro antingen för små eller för stora för att kunna bäras som fingerringar eller armringar, och deraf, att de ej sällan äro afhuggna i ena ändan, stundom i begge; stundom hade man i den afrundade ändan anbragt en liten skålformig fördjupning för att utmärka, att denna ännu var orörd.

314. En större guldring, med åtta smärre spiralringar, af hvilka en är afhuggen. Södermanland. 1/3.

Vi inse utan svårighet, att man ej gerna kunde hafva gifvit det till betalningsmedel afsedda guldet en lämpligare form än spiralringens. Derigenom att metallen var utdragen i en jemförelsevis smal ten, var det lätt att hugga af så mycket eller så litet som erfordrades; och derigenom att den långa smala tenen var hopböjd i spiralform, kunde den medföras utan olägenhet och utan att kräfva mycket rum. Af samma skäl är ännu i dag det för penningmarknaden afsedda omyntade guldet vanligen arbetadt till spiralringar.

De mynt- eller medaljliknande smycken af guld från midten af jern-

Digitized by Google

åldern, hvilka så ofta hittas i Sverige, de så kallade **guldbrakteaterna** (fig. 316, 317)[1], böra utan tvifvel betraktas endast såsom prydnader, burna af hvar och en, som hade råd och lust att skaffa sig dem. Det finnes nämligen ingen anledning att anse dem för motstycken till vår tids belöningsmedaljer eller ordnar. Stundom hittas flere på samma ställe, jemte perlor af guld eller glas, hvilket allt sannolikt varit uppträdt på en snodd och buret om halsen; perlorna hafva suttit mellan brakteaterna för att hindra dem att falla tillsammans. Några graffynd synas antyda, att sådana smycken burits både af qvinnor och män.

www.libtool.com.cn

315. Barbarisk efterbildning af en romersk guldmedaljong från 4:e århundradet. Bohuslän. 1/1.

Bruket att bära guldbrakteater, hvilket åtminstone i vissa delar af landet (t. ex. på Gotland) bibehöll sig ända in i medeltiden, har tydligen uppstått derigenom, att man här i Norden plägade som prydnader bära de romerska guldmynten, hvilka också ofta hittas antingen genomborrade eller försedda med en sådan ögla som brakteaternas. I stället för de i Roma präglade mynten, hvilka kanske ej alltid funnos till hands i tillräckligt antal, gjorde man sig sjelf liknande smycken, hvilka i början mer eller mindre troget bildades efter de romerska mönstren. Så finner man stundom i vår jord brakteatliknande hängsmycken (fig. 315), hvilka tydligen äro gjorda af något »barbariskt» folk i Norden eller på fastlandet, i det man sökt efterbilda de romerska mynten eller guldmedaljongerna från fjerde århundradet. Kejsarens bröstbild och figurerna på frånsidan äro jemförelsevis lyckade; men omskriften med de romerska bokstäfverna, hvilka den germaniske stämpelsnidaren icke förstod, är i de flesta fall ersatt med tecken som helt och hållet sakna hvarje betydelse.

316. Guldbrakteat. Vestergötland. 1/1.

[1] Namnet brakteat är i senare tid bildadt af ett latinskt ord bractea, som betyder en tunn plåt. Huru dessa smycken benämdes på den tid de voro i bruk, det känna vi ej. — Dessa guldbrakteater böra ej förvexlas med de tunna, ensidigt präglade silfvermynt från medeltiden, hvilka äfven pläga kallas brakteater.

Digitized by Google

De bilder som ses å brakteaterna hade säkerligen en af dåtidens nordbor välkänd betydelse, ehuru denna numera är mycket svår att med säkerhet bestämma, i synnerhet som inskrifterna icke synas gifva någon upplysning om dem. Visserligen har man trott sig på de små taflor, som dessa smycken framställa, igenkänna så väl bilder ur Sigurd Fafnesbanes och andra i de gamles sånger besjungna hjeltars lif som Odin, Tor och de djur hvilka voro helgade åt dem; det fyrbenta djur med långt, spetsigt skägg, som ofta ses på brakteaterna under ett menniskohufvud (fig. 316), har t. ex. ansetts föreställa en af Tors bockar [1]. Man torde dock endast med största försigtighet böra försöka dylika tolkningar, huru lockande de än ofta synas. Att många brakteaters bilder haft en helig, symbolisk betydelse är emellertid mer än sannolikt, då vi så ofta å dem återfinna hakkorset (fig. 229, s. 159) och andra heliga tecken.

317. Guldbrakteat. Östergötland. 1/1.

318. Bågformigt spänne af förgyldt silfver. Öland. 2/3.

Vi hafva sett, att guldbrakteaterna uppkommit genom efterbildningar af romerska mynt och medaljonger. Småningom utbyttes de förvirrade och obegripliga efterhärmningarna af romerska bokstäfver mot inskrifter med de inhemska runorna. Dessa runinskrifter äro naturligtvis i allmänhet ganska korta [2]. En af de längsta finnes å den i det föregående (s. 214) afbildade och beskrifna Vadstenabrakteaten, som bland annat innehåller hela den gamla runraden. Någon gång kan man i dessa inskrifter igenkänna ett namn, troligen på den som gjort eller den som egt smycket, men i de flesta fall synas brakteaternas inskrifter icke innehålla riktigt och tydligt skrifna ord af runristarens språk. Några innehålla troligtvis ord, i hvilka runristaren har velat inlägga en bestämd mening; men de äro så starkt förkortade, att vi icke med säkerhet kunna tyda den. Andra äro sannolikt efterbildningar af inskrifter, som hafva innehållit ord på runrista-

[1] Worsaae, Om forestillingerne på guldbracteaterne, i Årböger for nordisk oldkyndighed 1870, s. 382.

[2] Bugge, Bemärkninger om runeindskrifter på guldbrakteater, i samma tidskrift, 1871, s. 171.

Digitized by Google

rens språk; men så försämrade efterbildningar, att deras förklaring, då originalet saknas, är omöjlig. Om andra åter torde vi kunna antaga, att de hvarken innehålla ord från något germaniskt språk eller äro förderfvade efterbildningar af sådana inskrifter.

Bland guldbrakteaterna äro många, såsom fig. 317, prydda med ormslingor, hvilken omständighet, sammanställd dermed att liknande slingor äfven finnas på andra arbeten från jernålderns midt, torde förtjena synnerlig uppmärksamhet, emedan vi häraf se, att smaken för dessa sirater, hvilka under jernålderns sista århundraden vunno en sådan utveckling, fans redan vid periodens midt. Man kan till och med, såsom vi i det föregående antydt, spåra denna ornamentiks början ännu längre tillbaka, såsom på några föremål ur de till den äldre jernåldern hörande stora mossfynden (s. 193), ja möjligen redan på några arbeten från bronsålderns sista del (s. 147).

319. Svärdknapp af guld med infattade granater. Bohuslän. $^1/_1$.

Guldbrakteaterna äro märkliga bland annat derför, att vi i dem hafva bevis för att konsten att skära stampar och prägla metaller var känd här i Sverige redan långt före hednatidens slut, och långt förr än man började använda denna konst för att prägla mynt. Midten på brakteaterna är nämligen vanligen präglad, och ej sällan finner man, stundom på vidt från hvarandra skilda ställen, guldbrakteater, som tydligen äro slagna med samma stamp. Den som är afbildad fig. 317 hittades tillsammans med sex andra tydligen ur samma stamp utgångna brakteater. Nästan alltid äro brakteaterna ensidigt präglade, det vill säga, de hafva bilder endast på en sida, den som syntes då smycket bars, under det att den andra sidan är slät med undantag af de mer eller mindre tydliga fördjupningar, som motsvara framsidans upphöjda bilder. Rundt omkring dessa figurer ses på framsidan ofta fina, med en flyttbar stämpel inslagna sirater. Öglan är stundom prydd med vackra filigransirater, hvilket, såsom i det föregående är antydt, icke saknar sin betydelse, emedan det visar, att nordbon redan under nu i fråga varande tid kände konsten att med sådana sirater pryda sina guldarbeten.

320. Doppsko af silfver till en svärdslida. Skåne. $^1/_1$.

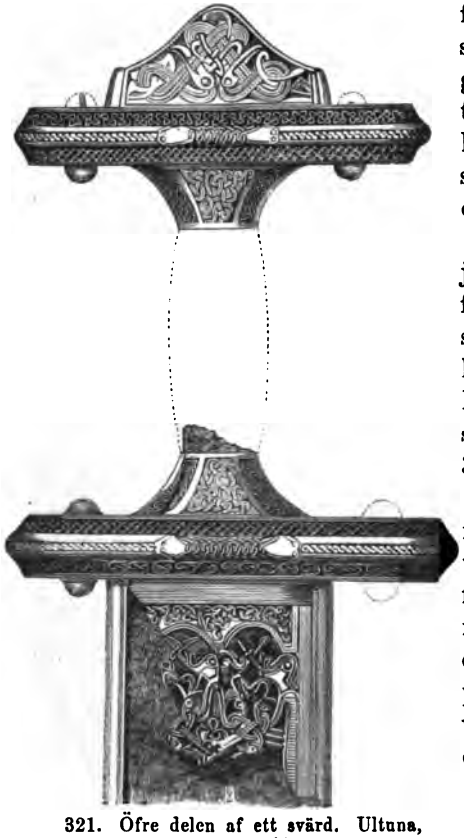
De om så stor skicklighet ofta vitnande guldbrakteaterna måste nämligen anses vara nordiska arbeten, emedan de i stor mängd äro funna i Norden, spridda öfver hela Skandinavien under det att dylika prydnader redan i de

Digitized by Google

oss närmast belägna delarna af norra Tyskland äro sällsynta och i det öfriga Europa så godt som aldrig förekomma[1].

De under den äldre jernåldern vanliga bågformiga spännena (fig. 265—267) hade småningom utvecklat sig till stora präktiga spännsmycken, allmänna under midten af jernåldern och utmärkande sig lika mycket genom sin egendomliga form (fig. 318) som genom sina ornament. Man ser, att det under de föregående århundradena så betydande romerska inflytandet nu är förbi. Dessa spännen, som, ehuru i enskildheter afvikande, återfinnas i alla af germaner vid midten af det första årtusendet e. Kr. bebodda länder, äro vanligen af brons eller silfver, förgylda, stundom prydda med inlagda granater eller färgade glasstycken.

321. Öfre delen af ett svärd. Ultuna, Upland. 1/2.

Egendomliga för midten af vår jernålder äro äfven svärd med sådana fästen som fig. 321, vanligen af förgyldt silfver eller förgyld brons, stundom med knapp af massivt guld. Den trekantiga knappen är stundom prydd med vackra slingor eller med infattade granater (fig. 319).

Utom de redan omtalade vid Tureholm funna guldbeslagen har man äfven på andra ställen i Sverige hittat flere till denna tid hörande beslag af rent guld eller af silfver för svärdfästen och svärdslidor (fig. 320), några af dem prydda med vackra filigransirater; allt vitnande om våra förfäders praktlystnad och rikedom vid denna tid.

Ett af de märkligaste fynden från den tid vi nu studera är det som år 1855 gjordes i en grafhög vid Ultuna nära Fyrisån, söder om Upsala. Man fann nämligen i denna hög de förmultnade, men ännu tydliga lemningarna af ett fartyg, i hvilket en man blifvit begrafven med sina vapen och sina hästar. De jernnitar, som sammanhållit

[1] Från de tre skandinaviska länderna känner man nu mer än 200 guldbrakteater af samma slag som fig. 316 och mer än 100 med ormslingor prydda brakteater (fig. 317). I vissa fall skilja sig de i olika trakter funna från hvarandra, så att man stundom utan svårighet kan afgöra, om en brakteat är gjord i Norge eller i Sverige. — I germaniska gravfvar i Tyskland och sydöstra England äro väl några guldbrakteater funna, men de äro nästan alltid betydligt olika de skandinaviska.

Digitized by Google

bordplankorna, sutto ännu på sina platser. Fartyget synes hafva varit så stort som en mindre skuta. Vid det obrända likets sida låg ett svärd; klingan är af jern, och det präktiga fästet af förgyld brons, prydt med vackra slingsirater (fig. 321). Äfven af svärdets träslida och dennas förgylda beslag funnos lemningar. Dessutom lågo här en hjelm af jern, med hjelmkam af silfverbelagd brons (fig. 322) — den enda hittills kända hjelm från Sveriges hela hednatid —, en sköldbuckla, med präktig bronsbeläggning (fig. 323), handtaget till skölden, ett knippe pilspetsar, munlag till två betsel, allt af jern, 36 spelbrickor och tre tärningar af ben, samt delar af två hästskelett. I fören af fartyget påträffades ett halster af jern och en gryta af hopnitade jernplåtar med en rörlig hank, samt ben af svin och gås, minnen från grafölet eller qvarlefvor af den åt den döde gifna reskosten.

Fyndet är af det största värde såsom belysande de gamla sagornas berättelser om seden, att den döde kämpen högsattes i sitt skepp. Vi få af det följande se, att man äfven på andra ställen i Norden gjort ett par liknande fynd, men från jernålderns sista del.

Den vid Ultuna jordade kämpen var begrafven obränd. Andra grafvar från midten af jernåldern innehålla deremot lemningar af brända lik. De mest storartade grafvar från denna tid, och bland de väldigaste som hela Nordens hednatid har att uppvisa, äro de tre »kungshögarna» vid Gamla Upsala, af hvilka två vid undersökning visat sig tillhöra midten af det första årtusendet e. Kr.; vi återkomma till en närmare beskrifning på dem i sammanhang med omtalandet af det berömda tempel, invid hvilket de lågo.

322. Hjelm af jern med hjelmkam af silfverbelagd brons i form af en orm. Ultuna, Upland[1]. 1/4.

Det nyssnämda fyndet från Ultuna är märkligt äfven derför, att det tydligen tillhör just öfvergångstiden mellan den andra och den sista af vår jernålders tre stora afdelningar. Några af de i grafven funna sakerna likna fullkomligt dem, som äro egendomliga för jernålderns midt, andra likna dem från periodens sista del; och helt nära denna grafhög låg en annan, ur hvilken man upptagit ett präktigt svärd med silfverinläggningar på fästet, hvilket svärd tydligen tillhör något af jernålderns sista århundraden. Dessa förhållanden, som antyda ett visst samband mellan jernålderns två sista afdelningar, äro så mycket mera anmärkningsvärda, som man antagit, att något sådant samband icke skulle hafva funnits. Den åsigten har till och med blifvit fram-

[1] Hjelmen, som vid grafvens öppnande var sönderfallen, är af tecknaren tänkt vara återställd i sitt ursprungliga skick.

Digitized by Google

ställd, att vid den yngre jernålderns början ett tvärt afbrott i utvecklingen egt rum här i Norden, föranledt af ett nytt invandrande folk, som småningom utbredde sitt välde öfver hela Skandinavien[1]. Detta nya folk skulle hafva varit **svearne**, hvilka förut varit bosatta öster om Östersjön. »Att döma efter fornsakerna, har man sagt, hade sveastammen redan tidigt skilt sig från de germaniska fränderne. I sina mer aflägsna bostäder voro de fria för en brådmognande inverkan af den högre odling, med hvilken de andra kommo i beröring. Förmodligen veko svearne — eller hvad folket den tiden kallade sig — åt sidan, när de hunno den saratofska bergknuten, drogo längs Volga åt norr och hunno Östersjön utmed Finska viken. Derifrån gingo de öfver till Sverige.» Hit skulle de hafva kommit före år 400 e. Kr. och först bosatt sig i sydöstra Upland. Vid 400-talet voro de redan herrar öfver landet mellan Kolmorden, Arbogaån och Dalelfven eller Ödmorden.

323. Sköldbuckla af bronsbelagdt jern. Ultuna, Upland. 1/2.

Härifrån utbredde de sedan sitt herravälde småningom öfver hela Skandinaviska halfön och Danmark. Det s. 225 anmärkta förhållandet, att man på Öland aldrig funnit några mynt från kejsar Anastasii tid, under det att sådana äro allmänna på Gotland, skulle vara ett bevis för, att svearne omkring år 500 hade i det närmaste blifvit herrar öfver Öland och östra hufvuddelarna af götarnes bygder på fastlandet. Endast Gotland hade aldrig af dem eröfrats.

Denna åsigt om svearnes invandring synes dock ej vara fullt tillfredsställande. Å ena sidan har man nämligen, oaktadt de ryska fornsaksförhållandena nu äro vida bättre kända än för några år sedan, icke i länderna på andra sidan om Östersjön funnit några sådana fornsaker, som måste betraktas såsom nödvändiga förutsättningar för de typer, hvilka äro egendomliga för den yngre jernåldern i Sverige. Å andra sidan har man under de senaste

[1] H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden (1:a uppl. Stockholm, 1866; 2:a uppl., 1872). Jfr 2:a uppl., s. 124, 127 och 128.

Digitized by Google

åren sökt visa, att skilnaden mellan vår yngre jernålder och den närmast föregående tiden, så vidt vi kunna med fornsakernas hjelp bedöma dem, icke är så stor som man förr vanligen antagit.

En af de för den yngre jernålderns fynd i Sverige mest utmärkande fornsakstyperna är de så kallade »ovala spännbucklorna», stora kupiga spännsmycken af brons, till hvilka vi i det följande få tillfälle att återkomma. Nu har i senare tid uppmärksamheten blifvit riktad derpå, att dessa spännen icke, såsom man förut ansett, sakna allt sammanhang med de under jernålderns förra del begagnade, utan att de småningom utvecklat sig ur ett slags små ovala kupiga spännen, hvilka ett par gånger hittats tillsammans med fornsaker från den äldre jernåldern och således måste tillhöra denna tid[1]. Dessa små ovala spännbucklor äro dessutom stundom (fig. 324) prydda med sådana sirater, som redan före den yngre jernålderns början voro allmänna här.

324. Liten oval spännbuckla af brons. Öland. 1/1.

Afven i afseende på andra för jernålderns sista del egendomliga fornsaker — t. ex. de så kallade »likarmade bågspännena» och svärdfästena — kan man visa, huru de uppstått ur typer som voro vanliga under midten af vår jernålder. Det är väl sant, att något samband med den föregående tiden ej kan uppvisas i afseende på vissa fornsaker, i synnerhet silfversmycken, som träffas i fynden från den yngre jernåldern; men åtminstone de flesta af dessa visa sig vara främmande arbeten eller gjorda här i landet efter främmande mönster och hafva således ej något inflytande på den föreliggande frågan.

Såsom vi af det föregående sett, kan man också redan under jernålderns äldre del spåra ursprunget till de drakslingor, som åt ornamentiken under hednatidens sista århundraden förlänade dess egendomliga prägel.

Ett af de förnämsta skälen för den åsigten, att ett nytt folk vid början af den yngre jernåldern skulle hafva gjort sig till Nordens herrar, har man sett deruti, att de runor, som under sistnämda tid begagnades här, voro betydligt olika dem som under den äldre delen af jernåldern varit i bruk. En sådan olikhet finnes visserligen, men i senaste tid har man, på ett såsom oss synes fullt tillfredsställande sätt, ådagalagt, att den yngre jernålderns skrifttecken uppkommit genom en småningom skeende förändring af dem som under den närmast föregående tiden användes här i Norden.

På grund af dessa skäl anse vi det vara sannolikt, att något sådant afbrott i utvecklingen, som man stundom antagit, icke egt rum i Sverige vid den yngre jernålderns början.

[1] Vitterhets- ... akademiens månadsblad, 1873, s. 177 o. f.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Den yngre jernåldern eller vikingatiden.

(Från omkring år 700 till omkring år 1060).

Sverige blifvet ett rike. — Ynglingaätten. — Erik Segersäll. — Olof Skötkonung och hans söner.

Ett folk, om hvilket invånarne i vestra och södra Europa förut vetat litet eller intet, lärde dem slutligen på ett förfärligt sätt känna sin tillvaro. Nordmännens flottor beherskade hafvet, och i mer än ett land, som fordom förskönats af romersk odling, grundade Nordens söner välden, hvilka för Europas utveckling vordo af den största betydelse.

Den del af hednatiden som återstår oss att betrakta, den af fornforskarne så kallade **yngre jernåldern,** omfattar i det närmaste samma århundraden som den egentliga **vikingatiden.** Visserligen är det sant, att man äfven före det åttonde århundradet kan tala om, eller åtminstone tänka sig, vikingatåg, om man härmed menar hvarje sjöfärd, som har kamp och byte till mål. Men dessa äldre härfärder från Sverige, om hvilka historien för öfrigt känner nästan intet, hafva väl i allmänhet icke sträckt sig utom Östersjöns eller Nordens gränser, och de hafva ej varit af den verldshistoriska vigt, som då Nordens sjökonungar ställde sina planer så högt, att de vågade anfalla de gamla kulturländerna i vestern och södern af vår verldsdel.

Vår yngre jernålder betecknas för öfrigt äfven af tvenne andra vigtiga historiska tilldragelser, kristendomens första predikande i Sverige och de svenska landsdelarnas förening till ett rike, under Upsalakonungens lydno.

Om man läser de samtida engelska och franska krönikornas berättelser om nordmännens vilda framfart och afskyvärda grymheter, frestas man lätt att i dessa vikingar se ett folk utan all odling. Erfarenheten har dock ofta visat, huru försigtigt man måste begagna de besegrades skildring af sina fiender, och huru lätt det omdöme blir orättvist, som endast lyssnar till de kufvades naturliga förtviflan och hat. Att vi böra med sådan varsamhet

Digitized by Google

använda äfven de nyss antydda uppgifterna om nordbons råhet och barbari, det framgår af historiens vitnesbörd om de stora egenskaper, som dessa kraftiga eröfrare ådagalade, så snart striden var slut och de vunnit sitt mål.

För att kunna rätt bedöma tillståndet i Norden under denna tid, måste vi jemföra det med förhållandena i Europas öfriga länder; och vi våga påstå, att — om man undantager kyrkan och den qvarlefva af den gamla bildningen, som funnit skydd inom klostermurarna — skilnaden mellan Norden och de länder, som hörde till karolingernes rike, var vida mindre än man vanligen föreställer sig. Nionde och tionde århundradena äro de mörkaste punkterna i den europeiska medeltidens bildningshistoria. De sista strålarna af den gamla verldens sol lyste matt på samhällets höjder, under det att den stora massan af folket vandrade i mörker; ännu såg icke den kristna vestern gryningen af den nya dagens sol. I östern strålade hon deremot redan klart öfver Muhameds lärjungar, och för Europas folk började ett nytt lif först, sedan de genom korstågen kommit i lifligare förbindelse med Österlandets högre odling. Men vi veta, hvilken vigtig rol nordmännens ättlingar i Normandie, i England och i södra Italien spelade under korstågen, hvilka för dem, liksom för deras numera kristnade fränder i Norden, endast voro en fortsättning under annan form af de gamla vikingatågen.

Vid början af detta tidskifte var Sverige ännu, liksom de andra länderna i norra Europa, deladt i många små riken, hvart och ett under sin konung. Dessa småriken synas vanligen hafva ungefär sammanfallit med de af naturliga gränser omslutna »länder», de nu så kallade landskapen, i hvilka Sverige fortfarande, om också icke af myndigheterna, indelas.

Oaktadt mer än ett årtusende förflutit, sedan dessa landskap förenades till ett rike, hafva deras inbyggare dock ända in i våra dagar ej blott i seder och språk bibehållit mycket egendomligt, utan de söka ännu med märklig seghet att i många hänseende hålla på sin sjelfständighet.

Den förnämste af de många höfdingarne i Svitiod var af ålder upsalakonungen, som rådde för offren och templet i Upsala, landets största och mest berömda helgedom. Troligen hade han under sitt välde en del af Upland, svearnes hufvudbygd; det bör dock kanhända nämnas, att sagan omtalar såsom samtidiga med upsalakonungen Ingjald särskilda konungar i alla de tre delar, hvilka bilda det nuvarande Upland.

Sedan urminnes tider hade på konungastolen i Upsala suttit konungar af **ynglingaätten,** hvilkens stamträd, såsom vanligt är under liknande förhållanden, leddes till gudarne. Odin, Njärd och Frö skulle hafva varit ättens stamfäder och efter hvarandra herskande konungar[1]. Äfven de två i konunga-

[1] Måhända bör dock härvid ihågkommas, att vi numera ej med visshet kunna afgöra, om man redan under hednatiden i dessa gudar tillika sett konungar, eller om, såsom man någon gång antagit, det är en först efter kristendomens införande vorden sed att framställa de hedniska gudarne såsom menniskor, hvilka efter sin död fått gudomlig dyrkan.

Digitized by Google

längden närmast följande namnen, Fjölne och Svegde, torde vara mytiska; man har anmärkt, att båda hos Nordens hedniska skalder förekomma bland Odins många namn.

Att templet och konungarnes säte sedan urminnes tid varit i Upsala, framgår deraf, att sagan berättar, huru Frö, då han tagit riket i arf efter sin fader, »bygde i Upsala ett stort hof[1] och förlade dit sin hufvudstad och skänkte dit all sin fasta och lösa egendom». »Detta var, tillägger Snorre, början till Upsala öd[2], som sedan dess alltid bibehållits.»

Då vår kännedom om ynglingaättens historia nästan uteslutande är grundad på Snorre Sturlassons under det trettonde århundradet författade konungabok, är det numera omöjligt att urskilja hvad som är dikt och sanning i hans berättelse, hvilket naturligtvis i synnerhet gäller de äldsta konungarne, äfven dem som kunna vara historiska. Att mycket är dikt, visar sig lätt, och Snorre säger sjelf i företalet till sin bok: »Somt är skrifvet efter forna qväden och sagosånger, med hvilka man fordom förlustat sig. Om det ock är något, för hvars sanning vi icke hafva bevis, så hafva vi bevis åtminstone derför, att gamla visa män hållit det för att vara sant. Tjodulf från Hvin[3] var skald hos Harald Hårfagre. Han diktade äfven om konung Ragnvald högre än bergen ett qväde, som kalladt är Ynglingatal. I detta qväde nämnas tretio Ragnvalds förfäder, hvarjemte talas om deras död och hvilostad. Efter Tjodulfs sägner är ynglingatiden först skrifven; vidare är tillökadt efter visa mäns sägner.»

Tjodulf lefde således under senare delen af 800-talet och jemförelsevis endast kort tid efter de sista af honom besjungna konungarne af ynglingaätten, hvarför hans uppgifter i afseende på dem — om också ej i afseende på ättens äldsta medlemmar — torde kunna i allmänhet anses tillförlitliga; men olyckligtvis äro de upplysningar, han i sin sång gifver oss, mycket kortfattade, och det är för oss numera så godt som omöjligt att afgöra, hurudana de källor varit, hvilka Snorre kan hafva haft för den vida fullständigare skildring af ynglingaätten han lemnar.

Ehuru det måhända icke finnes skäl att betvifla, det åtminstone många af de till ynglingaätten hörande konungar, hvilkas öden Snorre förtäljt, en gång lefvat, är det dock osäkert, huru vida de alla stå till hvarandra i det uppgifna slägtskapsförhållandet, eller om de icke fast mer kunna hafva hört till olika, möjligen till en del samtidigt med hvarandra i olika delar af landet herskande konungaätter.

Om vi än således ingalunda kunna i Snorres ynglingasaga se fullgod historia, torde det dock vara skäl att här meddela hufvuddragen i hans skildring af ynglingaättens öden i Sverige.

Ätten säges hafva sitt namn af Yngve, hvilken af Snorre göres till den-

[1] Hof var våra hedniska förfäders uttryck för tempel.

[2] Öd betyder rikedom, förmögenhet.

[3] Hvin i södra Norge, ej långt från Lister.

Digitized by Google

samme som Frö[1], men som enligt andra uppgifter skulle hafva varit son af en konung Halfdan. Yngves son var Fjölne, som under ett besök hos den danske konungen Frode skall hafva drunknat i ett stort mjödkar, hvarför Tjodulf om honom sjunger:

www.libtool.com.cn

Dödsordet,
som till Fjölne kom,
framgång fick
der Frode bodde.

På höfding öfver
Odins land
vindlös våg
vinna skulle.

Hans son Svegde berättas hafva omkommit på en färd österut, som han företagit för att uppsöka Odin den gamle. Om Svegdes son Vanlande förtäljer sagan, att han var en stor härman och for vida kring länderna, samt att han en gång öfvervintrat i Finland. Den senare uppgiften torde vara värd någon uppmärksamhet, emedan den visar, att sägner funnos om samfärdsel mellan Sverige och Finland redan under mycket gammal tid; ett förhållande hvilket, såsom vi sett, fornsaksfynden i Finland fullkomligt bekräfta.

Visbur tog riket i arf efter sin fader Vanlande. Han bragte olycka öfver sig och sin slägt genom trolöshet mot sin maka. Sedan han öfvergifvit henne och tagit sig en annan hustru, vägrade han nämligen att utlemna den morgongåfva han lofvat den förra, hvarför den förbannelse lades på en till morgongåfvan hörande halsring af guld, att den skulle blifva till bane för den ypperste i ätten. En trollqvinna lofvade äfven att genom sejd laga, det slägtmord skulle efter detta alltid rasa i ynglingarnes ätt. Visburs söner i första giftet öfverföllo sedan sin fader och innebrände honom.

Han efterträddes af sin son i andra giftet, Domalde, hvilken under en svår och långvarig hungersnöd offrades af svearne.

Domaldes son och sonson, Domar och Dygve, rådde sedan efter hvarandra för riket. Båda vordo sotdöda. Dygves son och efterträdare Dag sades vara så vis, att han förstod fågelspråket; en föreställning som vi ofta återfinna hos de hedniska nordborne.

Agne, Dags son, skall hafva blifvit konung efter honom. Han härjade en sommar i Finland. I en stor strid blefvo finnarne slagna, hvarefter sveakonungen lade landet under sig och medförde hem den besegrade höfdingens dotter, Skälf. Under segerruset vid hemkomsten vardt emellertid Agne, förtäljer sagan, hängd af Skälf och hennes landsmän, sedan hon fäst ett rep i den guldring, som Visbur egt och Agne nu bar om halsen. Händelsen skulle hafva timat på ett ställe, som derefter kallades Agnefit och anses hafva legat på eller nära den plats der Stockholm sedan bygdes.

Agnes söner Alrek och Erik vordo konungar efter fadern. De skulle dela makten, men vordo oense och lära hafva stupat för hvarandras

[1] Man har i senare tid sökt visa, att Yngve-Frö, eller »Ingunnar-Freyr», såsom han i en af eddasångerna kallas, egentligen endast skulle betyda »ingvinernes herre», ett tillnamn som i beowulfsdikten föres af en konung i Skåne. I dessa ingviner har man dessutom trott sig igenkänna ett germaniskt folk af liknande namn, hvilket omtalas hos Plinius.

Digitized by Google

hand. Samma öde drabbade äfven deras efterträdare, Alreks söner, Yngve och Alf.

Efter dem tog Huglek, Alfs son, konungadömet öfver svearne, ty Yngves söner voro ännu barn. På Föresvallarna[1] nära Upsala föll Huglek i striden mot en berömd sjökonung Hake, som lade landet under sig. Hake nämnes i sagan såsom broder till den af Nordens skalder så ofta besjungne Hagbard, hvars kärlek till konungadottern Signy kostade honom lifvet; minnet om dem lefver ännu i Nordens skilda delar, och sägnen vet mångenstädes att utvisa stället för den olyckliga händelsen.

Sedan Hake i tre vintrar suttit som konung i Upsala, återkommo Yngves söner Järund och Erik, hvilka nu vuxit upp och vunnit rykte som sjökonungar, i synnerhet sedan de i Danmark besegrat och dödat Gudlög, konung i Hålogaland, Norges nordligaste del. Då de landade i Svitiod och svearne sporde, att ynglingarne kommit åter, strömmade mycket folk till dem. De styrde in i Mälaren emot Upsala. På Föresvallarna mötte dem konung Hake med en vida mindre här. Striden var dock hård, Erik föll och Järund flydde till skeppen med allt sitt folk; men Hake kunde ej begagna sin seger. »Han hade fått så stora sår, berättar Snorre, att han såg, det hans lifsdagar icke många blifva långa. Då lät han taga ett skepp, lastade derpå de döde och vapnen samt lät sedan föra det ut till hafs, lägga styret i lag, draga upp seglen, lägga eld i torrved och göra ett bål å skeppet. Vinden blåste från land. Hake var nära död eller redan död, då han lades på bålet. Skeppet seglade lågande ut på hafvet, och vardt detta sedan vida prisadt.»

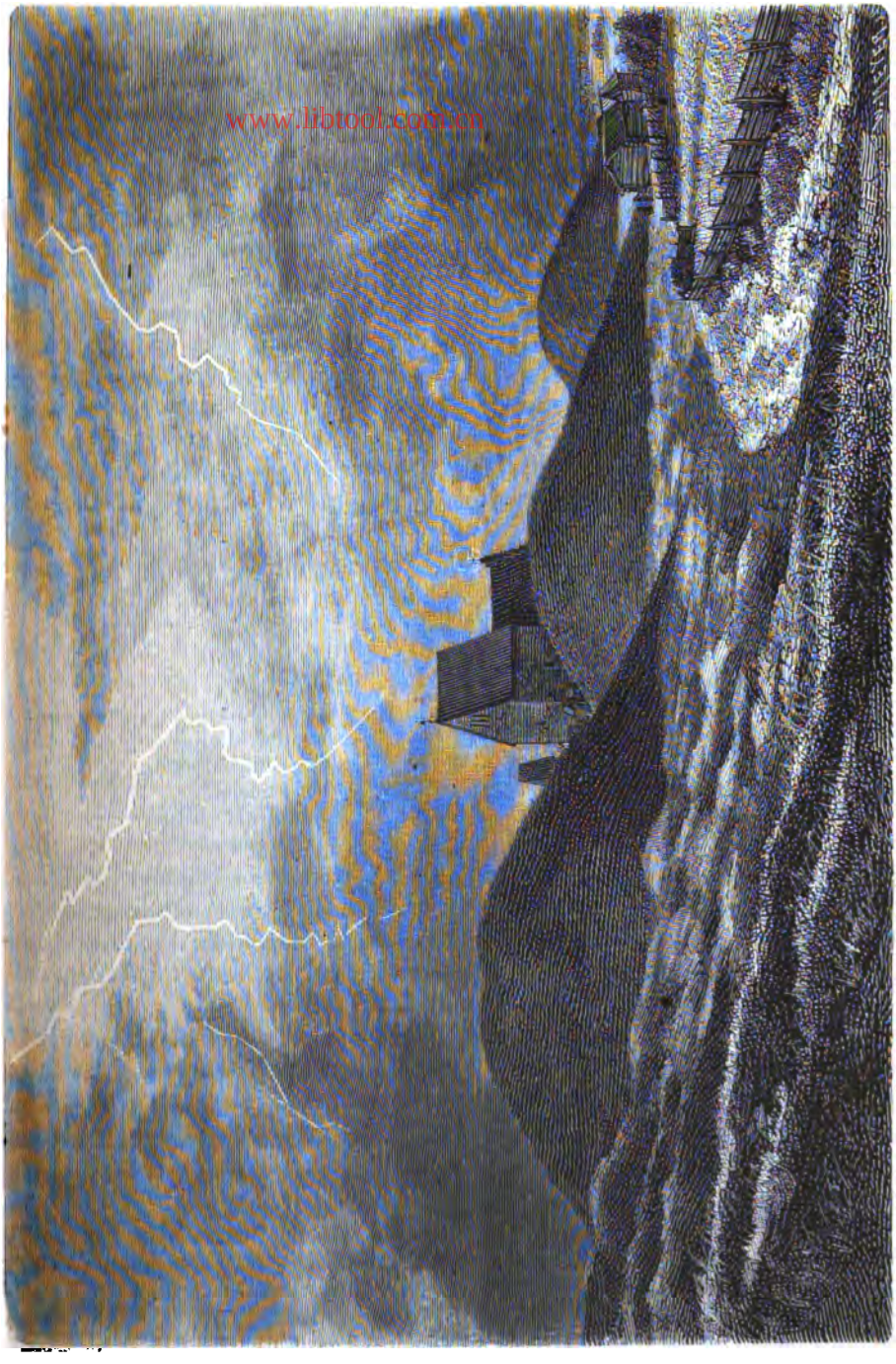
Järund blef nu konung i Upsala. Om somrarna låg han ofta ute i härnad. Då han en sommar härjade i Jylland, mötte han i Limfjorden Hålogalands konung, en son till den Gudlög, som han och Erik dödat. Järund blef öfvermannad, fången och hängd.

Ön eller Ane, Järunds son, blef konung öfver svearne efter sin fader. Han var klok och blotade ifrigt åt gudarne, men älskade icke kriget, utan satt hemma i landet. Två gånger skall han af danska konungasöner, först en Halfdan och sedan dennes brorson Åle, hafva blifvit fördrifven från Upsala och då sökt sin tillflykt i Vestergötland. Hvardera gången var han, berättas det, borta i 25 år, under det hans besegrare satt som konung öfver svearne till sin död. Sagan låter Ane blifva mycket gammal. Då han kom tillbaka från sin andra landsflykt, skulle han hafva varit 110 år gammal; och sedan offrade han hvart tionde år en af sina söner åt Odin, hvilken lofvat honom tio års lif för hvarje son. Då han ville offra sin siste son, hindrades dock detta af svearne, och Ane dog. Han hade då redan länge varit så svag, att han ständigt måste ligga, och att han drack ur horn som dibarn.

Om Ane, liksom om några andra konungar af ynglingaätten, berättar Snorre, att han höglades vid Upsala, det är vid det ställe som nu kallas Gamla Upsala. Der finnas äfven, utom en mängd smärre grafhögar, tre mycket stora högar, af ålder kända under namnet »kungshögarna» (fig. 325).

[1] Slätterna vid Fyrisån; ett ställe nedanför Upsala, der ån är mycket bred, kallas ännu Föret.

Digitized by Google

325. Kungshögarna vid Gamla Upsala.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

I senare tid har man, utan grund, gifvit dem namnen Odins, Tors och Frös hög. Den mellersta af dessa högar är ännu icke fullständigt undersökt; de två andra hafva i vår tid med stor kostnad genomgräfts, då man i deras midt funnit brända ben och lemningar af guld- och bronsprydnader, glaskärl m. m., utvisande, att dessa grafvar förskrifva sig ungefär från midten af det första årtusendet efter Kristi födelse [1].

Ane efterträddes af sin son Egil, hvilken var okrigisk liksom fadern. Han måste också, förtäljer sagan, fly ur landet för en af sina egna trälar, Tunne, som varit Ane den gamles skattvaktare, men som, då Egil blef konung, åter sattes bland trälarne. Han harmades häröfver, gräfde upp en skatt, som han vid Anes död stulit och gömt i jorden, samt samlade dermed en mängd anhängare. Sedan Egil förlorat flere strider, måste han söka tillflykt hos en dansk konung Frode, som mot löfte om skatt gaf honom en här, med hvilkens hjelp Tunne slutligen besegrades och Egil återfick sitt rike. »Egil sände sedan, berättar Snorre, hvart halfår till Frode goda och stora gåfvor, men gaf aldrig danerne någon skatt; vänskapen fortfor dock mellan honom och Frode.» Egil blef slutligen på en jagt ihjälstångad af en förvildad tjur som han sårat.

Såsom ett ytterligare prof på Tjodulfs Ynglingatal och det gamla på omskrifningar rika skaldspråket anföra vi följande vers om Egil Tunnadolgi, såsom han efter Tunnes besegrande kallats:

Ur landet flydde
den lofsälle
Tys ättling
för Tunnes välde,
men å Egil
blodar jättens
ök, det vilda,
oxespjutet,
det, som förr i
Östermark
länge burit
brynens klint.
Och stutens svärd,
det skidlösa,
till hjertat stod på
skilfingasonen [2].

Efter Egil vardt hans son Ottar konung. Då han vägrade att betala skatt till Frode, härjade denne i Svitiod, brände bygden och tog mycket byte. Följande sommar härjar Ottar i Danmark, under det Frode är borta på vikingatåg; men dennes jarlar samla en här och lyckas att i Jylland öfverraska sveakonungen, som efter en hård strid stupar.

Han efterträddes, berättar Snorre, af sin son Adils. Att denna del af ynglingasagan ej är endast dikt, synes framgå deraf, att äfven det förut nämda beowulfsqvädet bland skilfingarne, det vill säga svearnes konungaslägt, nämner en Ottar (eller såsom det på anglosachsiska skrifves Ôhthere) och dennes son Adils (Eadgils).

[1] B. E. Hildebrand i Vitterhets... akademiens månadsblad 1876, s. 250 o. f.

[2] Krigaren säges vara en ättling af den modige krigsguden Ty. Oxar och kor omtalas ofta i sägnerna såsom jättarnes egendom. Östermark är Svitiod, brynens klint är pannan, och med stutens skidlösa svärd menas hornet. Skilfing, ett af de många uttrycken för konung i det poetiska språket, är i beowulfssången ett slägtnamn på svearnes konungar. Skilfingar nämnas också såsom en förnämlig ätt vid sidan af sköldungar, ylfingar och ynglingar i den med Eddan troligen jemngamla sången om Hyndla. I en af eddasångerna kallas Odin sjelf Skilfing.

Digitized by Google

Adils var, enligt Snorre, länge konung och stundom ute på vikingatåg. En sommar härjade han i Sachsland, norra Tyskland. En annan gång måste han sjelf fly vid ett infall af den danske konungen Helge från Lejre på Själland. Äfven med Norge skall han hafva legat i fejd och besegrat en norsk konung Åle på Venerns is.

www.libtool.com.cn

De nordiska skalderne benämna ofta i sitt bildspråk guldet: »Fyrisvalls säd» eller »Rolf Krakes säd», dermed häntydande på sagans berättelse om ett besök, som den ryktbare danske sagohjelten, konung Rolf Krake gjorde i Upsala, för att af Adils utkräfva en belöning, som denne skall hafva lofvat Rolfs kämpar för deras biträde i den nyssnämda striden med Åle, men som sveakonungen sedan vägrade att utlemna. Då Rolf, varnad af sin moder Yrsa, som nu var Adils' drottning, med sina kämpar skyndsamt lemnade Upsala för att komma ned till sina skepp, förföljdes han af Adils och dennes folk. Rolf hade af Yrsa erhållit ett horn fyldt med guld; för att uppehålla förföljarne tömde han nu hornets innehåll på fältet, hvarigenom han lyckades undkomma, under det att svearne uppsamlade guldet.

Då Adils vid ett disarblot[1] i Upsala red omkring disarsalen, snafvade hans häst, och konungens hufvud krossades mot en sten.

Han efterträddes af sin son Östen, i hvilkens dagar både danskar och norrmän mycket härjade i sveaväldet. En gång då Östen var på vejtsla[2] i »det härad som kallas Lofund» (möjligen Lofön i Mälaren), vardt han öfverfallen och innebränd af en sjökonung vid namn Salve (Sölve) från Jylland. »Derpå for Salve, förtäljes det, till Sigtuna, der han fordrade konunganamn och mottagande, men svearne samlade en här och ville värja landet mot honom. Striden vardt så stor, att den säges icke hafva slutat på elfva dygn. Slutligen fick Salve seger och var sedan länge konung öfver Svitiod, till dess svearne sveko honom och han vardt dräpt.»

Ingvar, Östens son, vardt derpå svearnes konung. Han berättas hafva varit krigisk och förstod icke blott att värja sitt land mot de fiendtliga anfall, för hvilka det en längre tid varit utsatt, utan började äfven sjelf härja i östervägar. Men en sommar, då han var på härnad i Estland, blef han besegrad af esterne. Ingvar föll och vardt, enligt sagan, höglagd vid sjelfva sjön, hvarför Tjodulf qvad, att

hafvet österut
för höfding svenske
Gymes qväde
till gamman qväder[3].

[1] Disarblot var en offerfest, helgad åt de qvinliga andar, som ansågos följa och bevara antingen en enskild menniska eller hela ätten.

[2] Det hörde till konungens rättigheter, att, då han reste omkring i landet, skulle han och hans följe underhållas af det kringboende folket, hvilket underhåll kallades vejtsla. Detta ord kom slutligen att betyda detsamma som konungens rätt att af sitt folk mottaga detta bidrag; när det lemnades i varor, kallades det i Sverige gengärd.

[3] Med Gyme, namnet på en jätte, menas här hafvet.

Digitized by Google

Ingvars son Anund tog nu konungadömet i Svitiod. Hans första pligt var att hämnas faderns död, hvarför han for med sin här till Estland, der han härjade vida och fick stort byte. I hans dagar var god äring i Svitiod, och han skall hafva arbetat mycket på landets uppodling och på anläggande af vägar öfver ödemarkerna, hvarför han kallades Bröt-Anund[1]. Då han en höst färdades i en trång fjälldal, blef han dödad af ett jordskred.

Ingjald, Anunds son, vardt nu konung i Upsala. Han framställes af sagan såsom den der med våld och list beredt Sveriges förening till ett rike. Då hans fader dog, var upsalakonungen väl den förnämste i Svitiod, men ej den ende, emedan der funnos många »häradskonungar», hvilka rådde öfver hvar sin del af landet och hvilka skildras såsom nästan sjelfständiga. Så omtalas af sagan vid denna tid, utom konungen i Upsala, särskilda konungar ej blott i Östergötland, Södermanland och Nerike, utan äfven i hvarje af de tre »länder», i hvilka Upland fordom var deladt, nämligen Tiundaland, Attundaland och Fjedrundaland.

Ingjald lät tillreda ett präktigt gästabud i Upsala för att fira arföl efter sin fader och inbjöd dit sju andra konungar, af hvilka alla kommo utom Granmar, konung i Södermanland. »Det var den tiden sedvänja, berättar Snorre, att, när arföl hölls efter konungar eller jarlar, den som skulle mottaga arfvet satt på pallen framför högsätet, tills det så kallade bragefull[2] inbars. Då skulle han stå upp emot bragefullet, aflägga ett löfte och sedan dricka ur hornet. Efter detta skulle man leda honom i högsätet som fadern haft, och då var han kommen till hela arfvet efter honom.» Då nu bragefullet kom in, gjorde Ingjald det löftet, att han skulle öka sitt rike med hälften åt hvarje väderstreck eller ock dö, hvarpå han drack ur hornet. Om qvällen lät han sitt folk omringa och antända den nybygda sal, hvari de inbjudna konungarne och deras män lågo. Salen med dem som der inne voro brändes, och de som sökte komma ut dräptes. Derefter lade Ingjald under sig alla de riken, som de sex konungarne egt, och tog skatter deraf.

Ett följande år öfverföll Ingjald en natt konung Granmar, som då var på gästning å Selaön i Mälaren; denne brändes inne med allt sitt folk, och Ingjald lade under sig hans land samt satte höfdingar deröfver. »Man säger, tillägger Snorre, att Ingjald dräpt tolf konungar, svikande dem alla under fred; deraf kallades han Illråde.»

Slutligen fick han dock sjelf dela det öde han beredt så många andra. En öfvermäktig fiende bröt in i Svitiod, under det att Ingjald var på Ränninge[3] jemte sin för liknande illgerningar som fadern beryktade dotter Åsa. Han trodde sig icke stark nog till strid och insåg, att om han flydde, skulle hans fiender från alla håll strömma emot honom. Då uppgjorde han med Åsa, förtäljer sagan, det fräjdade rådet, att de gjorde sitt folk drucket och

[1] Bröt betyder väg, af bryta.

[2] Bägaren som dracks till Brages, skaldegudens, ära.

[3] Ränninge anses hafva legat på Fogdön eller enligt annat antagande på Tosterön i Mälaren, der liknämda ställen funnits.

Digitized by Google

lade sedan eld i hallen, som brann upp med Ingjald och Åsa samt allt det innevarande folket.

Höfdingen för den fiendtliga här som varit anledningen till Ingjalds förtviflade beslut skall hafva varit Ivar Vidfamne. Denne lade nu under sig hela sveaväldet. »Äfven intog han, berättar Snorre, hela danaväldet, en stor del af Sachsland[1], hela Österrike och femtedelen af England. Af hans ätt äro sedan komna envåldskonungarne i Danmark och Svitiod. Efter Ingjald Illråde gick upsalaväldet ur ynglingarnes ätt, om man räknar efter ättfäder», det vill säga i rätt nedstigande led. Enligt en annan tradition lefde emellertid Ingjalds ättlingar fortfarande i Upsala, utan att man dock numera kan bevisa riktigheten af den ena eller andra uppgiften.

Den i ynglingasagan bevarade sägnen låter Ingjalds son Olof, som efter faderns odåd och död ej kunde stanna i Svitiod, draga till Vermland och der genom uppodling af förut obrukade sträckor omkring Klarelfven skaffa sig ett nytt rike. Olof, som för sina nyodlingar erhöll tillnamnet Trätälja, skulle sedermera hafva blifvit stamfader för en norsk konungaätt, som bland sina medlemmar räknade Harald Hårfagre. Man har dock ansett det möjligt, att detta samband mellan Norges förste envåldskonung och den gamla konungaätten i Upsala endast haft sin grund i ett försök af Tjodulf att öka Harald Hårfagres ära genom att leda hans stamträd upp till den fräjdade ynglingaätten, och derigenom till gudarne. Uppgiften om Olofs uppodlande af Vermland kan i intet fall betyda, att detta landskap dittills varit obebodt, emedan talrika grafvar och fynd från så väl stenåldern som senare tid vitna om tillvaron af invånare der redan långt före Olofs dagar.

För århundradena närmast efter Ingjalds död lemnar oss Snorre inga, eller åtminstone endast mycket knapphändiga underrättelser om Sverige. Men till vår tid hafva bevarats tvenne stycken af en troligen på 1200-talet efter äldre källor nedskrifven isländsk saga, som har åtskilligt att berätta dels om Ivar Vidfamne och hans dotter Öd, som var gift med konung Rörek i Danmark och med honom hade sonen Harald Hildetand, dels om det väldiga slag som skall hafva utkämpats mellan den sistnämde och Sigurd Ring på Bråvallarna, slätterna vid Bråviken[2]. Äfven i en annan isländsk saga och i Saxes danska krönika finnes en utförlig skildring af Harald Hildetand och bråvallaslaget.

Harald skall hafva herskat öfver alla de länder som lydt under hans morfader Ivar; alla konungar i Sverige och Danmark voro honom skattskyldiga, och äfven en del af England underlade han sig. Han berättas

[1] Med Sachsland menas sachsarnes land i norra Tyskland, med Österrike länderna öster om Östersjön. — Det torde förtjena anmärkas, att Ivar Vidfamne icke omnämnes någonstädes i Saxes krönika.

[2] Man har i senare tid velat förlägga bråvallaslaget till Småland; men om sagan eger någon trovärdighet, — hvilket vi här ej hafva tillfälle att närmare undersöka, — måste en sådan åsigt vara oriktig, emedan både de isländska sagorna och Saxe enstämmigt berätta, att härarna möttes vid Bråviken i Östergötland.

Digitized by Google

hafva blifvit mycket gammal. Då han kände ålderdomen nalkas, satte han sin slägting »Sigurd Ring»[1] eller, såsom Saxe kallar honom, Ring till konung öfver Svitiod och Vestergötland, medan han sjelf behöll Danmark och Östergötland. I början var det godt förhållande mellan dem, men slutligen utbröt ett krig, hvartill de å begge sidor länge rustade sig. Striden afgjordes på slätterna vid Bråviken. Om detta väldiga slag måste ännu på 1100- och 1200-talen hafva funnits ett qväde, som ansågs vara författadt af den ryktbare kämpen Starkad (mindre riktigt Starkodder), hvilken sjelf skulle hafva deltagit i slaget. Detta qväde har tydligen legat till grund både för Saxes och den nyssnämda isländska sagans skildring af striden. I förteckningen å båda härarnas förnämsta kämpar varseblifver man tydligen rimbokstäfverna i namnen, och flere af verserna kunna ännu återställas i sitt gamla skick.

Harald samlade folk från Danmark och Östergötland samt länderna söder och öster om Östersjön; på hans sida kämpade äfven trenne sköldmör. Rings här var från Svitiod, Vestergötland och vissa delar af Norge. Harald sjelf, som var för gammal att på annat sätt deltaga i striden, satt i en vagn, på hvilken en mängd utstående svärd voro fastbundna. Striden vardt en af de häftigaste och blodigaste, som sagorna hafva att omtala; länge skall utgången hafva varit oviss, men slutligen stupade konung Harald. Då konung Ring såg hans vagn vara tom, förtäljer sagan, och deraf förstod, att Harald var fallen, lät han blåsa till tecken, att striden skulle upphöra. Han tillbjöd Haralds här fred, hvilken alla mottogo. Dagen efter lät han på valplatsen uppsöka konung Haralds lik och gifva det en präktig begrafning[2].

Ring skall efter Harald Hildetands död hafva varit konung öfver Svitiod och Danmark. De nordiska sagorna omtala såsom hans son och efterträdare Ragnar (eller Regner) Lodbrok, men nämna samtidigt såsom konung i Sverige, möjligen såsom Ragnars underkonung, en son till Harald Hildetand vid namn Östen, hvilken skall hafva fallit för Ragnars söner i en strid vid Ulleråker, nära Upsala.

Saxe förtäljer, att Ragnar erhållit sitt tillnamn af det sätt, hvarpå han förstod att vinna en svensk konungadotter Tora och på samma gång befria hennes faders rike från en stor landsplåga. Hennes fader hade nämligen under en jagt funnit ett par unga ormar, som han bad sin dotter föda upp; hon vårdade dem och lät hvarje dag slagta en oxe åt dem, hvarigenom hon, utan att ana något ondt, blef orsak till en stor olycka, emedan ormarna, när de voro fullväxta, med sin giftiga andedrägt förpestade luften i hela trakten. Förgäfves lofvade konungen sin dotters hand åt den som kunde döda odjuren; alla försök dertill misslyckades. Då Ragnar fick höra detta, lät han göra sig en luden klädnad, hvilken, sedan den doppats i vatten och fått frysa, lätt

[1] Namnet »Sigurd Ring» beror troligen på ett missförstånd, uppkommet derigenom, att i gamla konungalängder en Sigurd och en Ring nämts omedelbart efter hvarandra, emedan de varit samkonungar.

[2] Vi meddela vid skildringen af grafskicket under detta tidskifte de i flere afseenden märkliga berättelserna om denna begrafning.

Digitized by Google

kunde motstå ormarnas bett. Sedan han segrande gått ur striden, blef Tora hans drottning; de ludna byxorna hade emellertid förskaffat Ragnar hans verldsbekanta tillnamn[1]. En af Ragnars söner, Björn Jernsida, skall hafva blifvit konung i Sverige.

Ragnar och hans många söner äro vikingatidens berömdaste hjeltar. Otaliga segrar i England, Irland och Frankrike äro förbundna med Lodbroks-sönernes namn; de trängde fram långt mot söder, och folken vid Medelhafvets kuster hafva först af deras härskaror lärt känna nordmännens kraft. I England hafva de varit hufvudmännen för grundläggningen af nordbornes herravälde.

Märkligt nog nämner Saxe intet om Ragnars förbindelse med Aslög, ett tillägg till sagan, hvarigenom man försökt att sätta sägnerna om Ragnar Lodbrok i förbindelse med den gamla vida bekanta sagokretsen om Sigurd Fafnesbane och völsungarne. Under en färd till Norge skall Ragnar, berättar den isländska sagan, hafva tagit till äkta en skön och klok qvinna, som kallade sig Kraka, eller rättare Kråka, men som sedermera yppade att hennes rätta namn vore Aslög och att hon vore dotter till Sigurd Fafnesbane och Brynhild.

Slutligen stupade Ragnar Lodbrok under ett försök att eröfra England; han blef af sin besegrare, konung Ella, kastad i en ormgrop, der han skall hafva döende besjungit sina bedrifter i en sång, känd under namnet Kråkumål, men som åtminstone i sin nuvarande form tydligen är vida yngre än från Ragnars tid.

Ragnar Lodbrok och hans söner äro historiska personer, om hvilka främmande samtidiga annaler hafva mycket att förtälja. Nyligen har man i ett fragment af en gammal irländsk krönika funnit märkliga upplysningar om en »Raghnall», som utan tvifvel är Ragnar Lodbrok[2]. De nyaste forskningarna hafva visat, att denne lefde under förra hälften af 800-talet och troligen dött kort efter århundradets midt; hans söners härjningar omtalas af Vesterlandets annaler under den närmast följande tiden.

Men denne Ragnar Lodbrok, som de främmande krönikorna känna, kan ej hafva varit son till »Sigurd Ring», troligen ej ens till någon af de två nordiska konungar, hvilka, såsom vi sett, af missförstånd förenats under detta namn. I den nyssnämda irländska krönikan säges Raghnalls fader hafva hetat Albdan (Halfdan)[3]. Äfven uppgiften, att Björn Jernsida skulle varit konung i Sverige, öfverensstämmer ej med de nämda vesterländska anna-

[1] Motstycken till denna sägen om strid med ett (eller här två) odjur, som länge utgjort en landsplåga, finnas under vexlande former äfven i andra länder. — Den isländska sagan är något afvikande från Saxe; enligt den förra var det endast en orm, och denna låg på guld, hvilket växte med ormen.

[2] J. Steenstrup, Indledning i normannertiden (Kjöbenhavn, 1876), s. 91 o. f.

[3] En af de senaste forskarne i Ragnar Lodbroks och hans söners dunkla historia anser dem hafva hört till en nordisk höfdingätt som blifvit fördrifven från sitt land och möjligen haft sitt hem i den nordiska kolonien i Frisland, hvilken vid denna tid var af ganska stor betydelse. Steenstrups anförda arbete, s. 115.

Digitized by Google

lerna, hvilka såsom de enda samtida i allmänhet måste tillerkännas vitsord framför Saxes och isländarnes några hundra år senare nedskrifna berättelser. En vesterländsk författare omtalar, att Björn Jernsida vid midten af 800-talet blifvit förjagad från sitt fädernesland Danmark af fadern »Lothroc» (utan tvifvel misstag för Lodbrok) och sänd på vikingatåg med sin fosterfader Hasting. År 851 kommer han till Frankrike och härjar i detta land under många år, hvarefter han framtränger till Medelhafvet, eröfrar staden Luna i Italien, vänder tillbaka år 862 och dör i Frisland.

Få och stridiga äro uppgifterna hos de nordiska författarne om konungarne i Svitiod under 800-talet. Men just vid denna tid börjar ett säkrare ljus falla öfver Sveriges historia genom de samtida, till våra dagar lyckligtvis bevarade berättelserna om de försök, som under nämda århundrade gjordes att utbreda kristendomen i Sverige, för hvilka försök vi i det följande skola något närmare redogöra. Här bör endast nämnas, att, då Ansgar första gången (omkring år 830) kom till Sverige, hette svearnes konung **Björn.** Någon tid derefter omtalas en annan konung **Anund** som förjagas och återkommer med dansk hjelp, och vid Ansgars andra besök i Birka (på 850-talet) herskade der en konung **Olof.** Man har fäst uppmärksamheten på likheten i namn mellan dessa tre konungar och de under följande tid regerande, historiskt kända sveakonungarne Björn, dennes son och sonson Olof samt den senares son Anund. Emedan namnen ofta gingo i arf inom ätten, kunna vi måhända i denna likhet se en antydan derom, att de på Ansgars tid lefvande konungarne hörde till samma ätt som Olof Skötkonung.

Af berättelsen om Ansgars resor och verksamhet i Sverige framgår med hög grad af sannolikhet, att både svear och götar då lydde under samma välde. Om några sjelfständiga götakonungar funnits, hade nämligen Ansgar under sin färd genom deras länder på vägen till det i Mälaren liggande Birka utan tvifvel åtminstone någon tid stannat vid deras hof; men ej ett ord nämnes om något sådant. Vid denna tid omtalas äfven af isländarne en jarl i Götaland, hvilket likaledes antyder, att der ej längre funnos sjelfständiga konungar. Denna åsigt om att hela Sverige redan under förra hälften af 800-talet var en politisk enhet bekräftas äfven af en fullt trovärdig uppgift från århundradets slut, enligt hvilken Bleking, Möre (en del af det nuvarande Kalmar län), Öland och Gotland då hörde till Sverige.

Mellan storleken af vikingatidens Svitiod och af det nuvarande konungariket Sverige var det dock en stor skilnad, emedan Skåne och Halland lydde under Danmarks och Bohuslän under Norges konung, under det att besittningen af Dal och Vermland var ett tvistefrö mellan Sveriges och Norges konungar, samt stora sträckor i Norrland ännu voro obygda eller innehades af de oberoende lapparne, som der strödvade kring utan att fråga efter sveakonungens bud.

Digitized by Google

Att det dåvarande Sverige ej alltid varit förenadt under en konung, framgår emellertid både af de genom isländarne upptecknade sägner, som vi i det föregående anfört, och af det i många hänseenden märkliga beowulfsqvädet. Detta gamla, från Norden till England före vikingaflottornas ankomst till sistnämda land öfverflyttade qväde är nedskrifvet i sin nuvarande form långt förr än de isländska sagorna och har bevarat minnet af tillståndet i Skandinavien på en tid, då Sverige ännu ej fans till såsom politisk enhet, utan svear och götar bildade skilda riken. Sångens hjelte Beowulf — den anglosachsiska formen af ett namn, som väl på svenska skulle hafva lydt Bjolf, det är By-ulf — hör till vegmundingarnes ätt och är sjelf en af götarnes konungar. I femton vintrar innehar han götarnes konungastol, sedan hans fränder konung Hygelâc (Huglek) och dennes son Heardrêd dött. Bland svearnes konungar omtalas Ongentheow, Ôhthere och Eadgils (Anganty, Ottar och Adils), de två senare i det föregående af oss nämda.

När och huru de särskilda delarna af Svitiod samlats till ett äro frågor, på hvilka historien måhända aldrig kan gifva ett fullt tillfredsställande svar. De i Snorre Sturlassons Ynglingasaga bevarade sägnerna om Ingjald Illrådes verksamhet för att skapa ett stort rike hafva vi redan anfört, men det är mer än ovisst, om denna först flere århundraden efter tilldragelsen nedskrifna berättelse är tillförlitlig, och det säges ej heller, om Ingjald lyckats att lägga hela Sverige under sitt välde.

Minnet af den tid, då svear och götar bildade skilda riken, har fortlefvat länge, ända till våra dagar. I inledningen till den vid midten af det femtonde århundradet skrifna landslagen säges det: »Sveriges rike är af heden verld sammankommet af svears och götars land»[1]; vårt äldsta inhemska, nu i behåll varande pergamentsbref kallar Karl Sverkersson »svears och götars konung», en titel som fortlefvat intill senaste tid under formen »Sveriges och Götes konung»; och ännu vet hvar man, hvad Svearike och Götarike äro, om än dessa namn ej längre af myndigheterna begagnas[2].

Vi få af det följande se, huru länge det efter föreningen under en konung dröjde, innan den gamla fiendskapen mellan svear och götar upphörde och de båda folken verkligen sammansmälte till ett. Ännu fem hundra år efter Ansgars tid hade hvarje landskap sin egen lag, och konungen måste särskildt hyllas i hvart och ett af dem; märkliga minnen af den gamla politiska sjelfständigheten.

Den period, med hvilken vi nu egentligen syselsätta oss, är ej blott i Sverige utmärkt genom bildandet af ett stort rike, i de flesta andra germa-

[1] Ericus Olai, som mot slutet af medeltiden skref vår första rikshistoria, nämner, att somliga tyda namnet Sverige såsom »Zwerike, det är två riken»; ett missförstånd tydligen alstradt under inverkan af den på hans tid genom de talrika inflyttningarna från Tyskland spridda bekantskapen med det tyska språket, der zwei betyder två.

[2] Det kan måhända härvid vara skäl att påminna derom, att Svearike och Götarike ordagrant betyda »svears (eller svearnes) rike» och »götars (eller götarnes) rike». Svea och göta äro nämligen gamla former för pluralens genitiv.

Digitized by Google

niska länder möter oss vid denna tid samma skådespel. Väl har en strängare forskning ådagalagt grundlösheten af det ofta upprepade påståendet, att Gorm den gamle under det nionde århundradet samlat Danmarks förr skilda delar under sitt välde, hvilken förening redan tidigare skall hafva blifvit tillvägabragt[1]; men det är visst, att Harald Hårfagre under senare delen af 800-talet genom eröfrandet af de många småkonungariken, som förr funnits, lagt grunden till Norges enhet, och att konung Egbert under förra hälften af samma århundrade samlat de särskilda anglosachsiska småriken i England under sitt välde. Kort förut hade Karl den store skapat sitt mäktiga rike, i hvilket franker och deras i det nuvarande Tyskland boende germaniska stamförvandter förenades.

www.libtool.com.cn

Under det att således i Norden liksom i vestra Europa de riken skapades, hvilka under det årtusende, som sedan dess förflutit, spelat en så vigtig rol, grundlades vid samma tid i norra Europa äfven ett annat stort rike, det ryska, och det under förhållanden, som äro särskildt märkliga för oss svenskar.

Den ryske krönikeskrifvaren Nestor, en munk i Kijef, som lefde under senare hälften af 1000-talet och dog i början af följande århundrade, anför nämligen följande märkliga sägen om det ryska rikets grundläggning under medverkan från Sverige: »År 6367 (efter verldens skapelse, det är 859 efter Kristi födelse) kommo varjagerne öfver hafvet och togo skatt af tsjuderne och slaverne, af mererne och af vesserne och af krivitsjerne. — År 6370 (862 efter Kristi födelse) förjagade de varjagerne öfver hafvet, gåfvo dem ingen skatt och begynte regera sig sjelfva, men det gick illa med rättsväsendet, slägt reste sig mot slägt, det blef split mellan dem, och de begynte att föra inbördes krig. De sade då till hvarandra: »Låtom oss söka oss en furste, som kan regera öfver oss och döma, hvad rätt är». Och de gingo öfver hafvet till varjagerne, till russerne, ty så kallades dessa varjager, liksom andra kallades sviar, andra nurmänner, andra anglianer och andra goter. Och tsjuderne, slaverne, krivitsjerne och vesserne sade till russerne: »Vårt land är stort och fruktbart, men det finnes ingen ordning der; så kommen då för att herska öfver oss.» Och tre bröder med sitt följe utvaldes, och de togo hela rus med sig, och de kommo. Och den äldste, Rurik, satte sig ned i Novgorod, den andre, Sineus, i Bjelo-Jesero och den tredje i Isborsk, han hette Truvor. Efter dessa varjager fick det ryska riket namn, nämligen novgoroderne; dessa äro de novgorodska folk af varjagisk ätt; förr voro novgoroderne slaver. Efter två års förlopp dogo Sineus och hans broder Truvor. Rurik öfvertog då regeringen och utdelade städer till sina män, åt en gaf han Polotsk, åt en annan Rostof och åt en tredje Bjelo-Jesero. Och i dessa städer äro varjagerne invandrade; de förra invånarne voro i Novgorod slaver, i Polotsk krivitsjer, i Rostof merer och i Bjelo-Jesero vesser»[2].

[1] Jessen, Undersögelser til nordisk oldhistorie (Kjöbenhavn, 1862), s. 38 o. f.

[2] Af de här nämda städerna är Novgorod den i vår äldre historia så ofta förekommande staden vid sjön Ilmen; Bjelo-Jesero ligger norr om Smolensk, Isborsk söder om sjön Pejpus, Polotsk vid Düna, mellan Vitebsk och Dünaburg, samt Rostof sydvest om Jaroslaf.

Digitized by Google

Nordiska sägner, af hvilka några i det föregående äro anförda, samt talrika fornsaker funna i länderna öster om Östersjön lemna otvetydiga vitnesbörd derom, att sedan urminnes tid Sveriges folk stått i förbindelse med nämda länder, och göra det troligt, att redan tidigt större eller mindre öfverflyttningar dit egt rum från vårt land. Den af Nestor berättade inflyttningen af svenska höfdingar och deras följen är således i sig sjelf ej osannolik och bekräftas af mångfaldiga förhållanden, bland annat deraf, att man just i trakten kring de städer, som af Nestor särskildt omtalas såsom tagna i besittning af varjagerne, i senare tid funnit en mängd grafvar, innehållande vapen och prydnader, om hvilkas skandinaviska ursprung något tvifvel ej gerna kan finnas.

Nestors ord torde emellertid ej böra så förstås, att ett helt folk med namnet rus vid den angifna tiden öfverkommit från Sverige, så mycket mindre som byzantinska författare redan ungefär ett århundrade tidigare omtala ett anfall på det östromerska riket af 2 000 små »ryska skepp». Man har äfven i frankiska årsböcker en berättelse om en beskickning från den byzantinske kejsaren Teofilos till den frankiske kejsaren Ludwig den fromme, hvilken beskickning åtföljdes af några män, som sade sig höra till ett folk vid namn »ros» och kommit såsom sändebud från sin konung till den byzantinske kejsaren, men nu ville med kejsar Ludwigs hjelp återvända till sitt fädernesland, emedan den väg på hvilken de kommit till Konstantinopel ledde genom barbariska och vilda folks länder, der de ej utan stor fara kunde färdas. Vid närmare undersökning fann den frankiske kejsaren, att de hörde till svearnes folk.

På Rysslands tron sutto ända till år 1598 tsarer, som på fädernet ledde sin härkomst från Rurik.

Ungefär vid samma tid, som svenska män medverkade vid grundläggandet af vårt mäktiga östra grannrike, gjordes i den fjerran vestern en vigtig upptäckt. En man af svensk börd vid namn Gardar Svavarsson var en af de allra första nordbor som landade på Island, eller såsom det efter honom någon tid kallades Gardarsholm. Detta skedde kort före 870. Han var den förste nordbo, som öfvervintrade på ön. Derförut hade dock några irländska andlige uppehållit sig på ön, från de sista åren af 700-talet intill dess nordborne började slå ned sina bopålar der, då irländarne flyttade bort för att ej nödgas lefva tillsammans med hedningar.

Islands egentliga bebyggande från Norden började år 874. Harald Hårfagre hade då underkufvat småkonungarne i Norge, och mången frihetsälskande norrman utvandrade hellre till den nyupptäckta ön, än han stannade qvar i sitt fädernesland. Bland nybyggarne på Island nämnas uttryckligen några svenska och götiska män.

Digitized by Google

De svenska konunganamn från 800-talet, som efter Ansgars lefvernesbeskrifning äro anförda i det föregående, synas hafva varit okända för de nordiska författarne, hvilka i stället gifva oss andra; men dels är det så godt som omöjligt att utleta det rätta sammanhanget mellan dessa namn eller afgöra, om några af dem äro diktade, dels är om de flesta af dessa konungar föga mer än namnet upptecknadt. Först omkring år 900 börja de nordiska uppgifterna att blifva säkrare.

www.libtool.com.cn

Samtidigt med Harald Hårfagre, ehuru till åren äldre, skall **Erik Emundsson** hafva lefvat såsom konung i Svitiod. Med Harald råkade han i tvist om besittningen af Vermland. Snorre Sturlassons uppgift, att Erik skulle hafva dött, då Harald i tio år varit Norges konung, således i början på 880-talet, synes dock hvila på något misstag. Om konungalängden efter honom är riktig, hvilket vi ej hafva någon egentlig anledning att betvifla, har Eriks död troligen inträffat senare.

Han efterträddes af sin son **Björn,** som skall hafva regerat i 50 år och som efterföljdes af sina båda söner **Olof** och **Erik.** Om Olof vet man intet mer, än att han hastigt dött vid en måltid och efterlemnat en son, den ryktbare Styrbjörn Starke. Tolf vintrar gammal fordrade denne del af riket såsom arf efter sin fader. Då Erik ansåg honom ännu vara för ung härtill, satte sig Styrbjörn på sin faders grafhög för att dermed efter gammal sed gifva tillkänna sin rätt till arfvet. Två vårar satt han på faderns hög, men då han på tinget med trotsiga ord fordrade andel i regeringen, blef han med stenkastning fördrifven. Konung Erik gaf honom emellertid sextio med manskap och vapen väl utrustade skepp, att dermed försöka sin lycka i härnad. Först styrde han, såsom så många andra svenskar, sin kosa till länderna vid Östersjöns kust, och sedan han der under flere års lyckliga strider ökat sin makt, eröfrade han slutligen det mäktiga Jomsborg på ön Wollin vid pommerska kusten. Detta öfver hela Norden ryktbara vikingafäste låg invid en rik och betydande handelsstad, känd under namnet Julin eller, såsom nordborne kallade den, Jom. Styrbjörn hemsökte äfven Danmark, skall hafva tagit dess konung Harald Gormsson Blåtand till fånge och tvungit honom att lofva sitt bistånd i det stora krigståg, till hvilket Styrbjörn nu rustade sig för att eröfra Sverige. Oaktadt den danske konungen ej synes hafva lemnat den lofvade hjelpen, seglade Styrbjörn med en stor flotta till Svitiod; då han landstigit, skall han, för att tvinga sina män att segra eller dö, hafva bränt alla sina skepp. Konung Erik hade emellertid sändt pilbud[1] öfver hela landet och stämt alla stridbara män till Upsala för att försvara landets största helgedom och sin konungatron. På slätterna vid Fyrisån utkämpades en väldig strid, som säges hafva räckt i tre dagar. Slutligen stupade Styrbjörn och med honom större delen af hans här. Konung **Erik** fick till minne af segern tillnamnet **Segersäll.** Efter slagets slut steg konungen upp på en hög

[1] Då fara hotade landet, kallades folket samman derigenom, att en särskildt märkt pil sändes från gård till gård. Seden att vid utomordentliga tillfällen på ett liknande sätt, genom budkafle, uppbåda folk har fortlefvat intill senaste tid.

Digitized by Google

och lofvade riklig lön åt den, som qvad en sång öfver striden och segern. Isländaren Torvald Hjalte, som hvarken förr eller senare lär hafva uppträdt som skald, qvad då, berättas det, tvenne verser, som bevarats intill våra dagar; han erhöll af konungens hand i belöning en dyrbar armring af guld. Striden, näst bråvallaslaget en af de ryktbaraste i Norden under hednatiden, stod troligen omkring år 988.

Äfven enligt den danske författaren Saxes vitnesbörd lade konung Erik någon tid derefter under sig Danmarks rike och förjagade derifrån Harald Blåtands son Svend, känd under tillnamnet Tjufvuskägg[1]. I Danmark skall Erik Segersäll hafva mottagit dopet, den förste svenske konung, om hvilken sådant berättas. Sedan han återvändt till Sverige, lär han emellertid hafva återgått till sina fäders tro och å nyo offrat åt åsagudarne.

Erik Segersäll var konung öfver Sverige och Danmark till sin död, som sannolikt inträffat inemot år 994. Hans första gemål, från hvilken han dock skilde sig, var Sigrid, för sitt stolta sinne kallad Storråda eller den högmodiga; hon var dotter till en rik och mäktig bonde i Svitiod, vid namn Toste, eller såsom han vanligen kallades Skaguls-Toste (efter valkyrian Skagul). Efter Erik Segersälls död gifte hon om sig med Svend Tjufvuskägg, hvilken, måhända genom denna förbindelse, nu återfick sitt fädernerike.

326. Husaby källa i Vestergötland.

Erik Segersälls och Sigrids son **Olof,** med tillnamnet **Skötkonung** (eller Skotkonung), vardt konung i Sverige efter sin faders död. Hans födelseår är icke kändt. Man vet endast, att Sigrid vintern 963—964 ännu var ogift; troligen blef hon dock kort derefter gift, hvarför hennes son Olof kan vara född vid midten af 960-talet. Säkert var han före faderns död fullvuxen.

Under de senare åren af Erik Segersälls regering hade Sverige varit det mäktigaste bland Nordens riken. Men Olof var ej lika kraftfull och krigisk som fadern, utan satt mest hemma i sitt land och höll ett präktigt hof, omgifven af skalder och vittra män. Att Danmark snart återvann sitt oberoende af Sverige, är redan nämdt; äfven länder österut, som förr varit

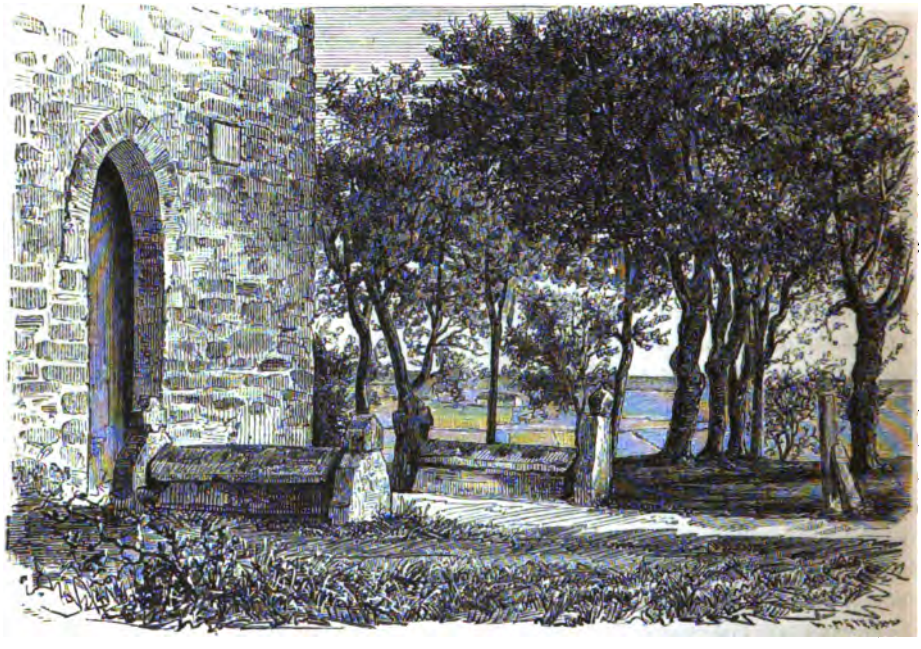
[1] Torde vara rättare än Tveskägg. Namnet är härledt af ordet (hö-)tjufva, emedan skägget var itudeladt på ett liknande sätt.

Digitized by Google

skattskyldiga under sveakonungen, skall Olof hafva låtit gå förlorade. En ersättning vans för någon tid derigenom att vissa delar af Norge förenades med Sverige efter Olaf Tryggvessons fall.

Kort efter Olof Skötkonungs uppstigande på den svenska tronen hade den norske konungasonen Olaf Tryggvesson efter långvariga vikingafärder återkommit till Norge och blifvit konung der. Denne, som sjelf var en ifrig kristen, friade någon tid derefter till Sigrid Storråda, Erik Segersälls enka; giftermålet var redan aftaladt, men då Sigrid vägrade att antaga kristendomen, skymfade Olaf henne, hvarför hon sade, att detta skulle varda hans bane. Då Olaf två år senare seglade till vendernes land, bildades genom Sigrids inverkan ett förbund mellan hennes dåvarande man, danske konungen

327. Husaby kyrkogård i Vestergötland.

Svend Tjufvuskägg, och hennes son, sveakonungen Olof; förbundet biträddes äfven af Erik jarl och Svein jarl, hvilkas fader Håkon jarl styrt Norge vid Olaf Tryggvessons återkomst, men då förlorat rike och lif. De förbundne anföllo med en öfverlägsen flotta den återvändande och intet ondt anande Olaf Tryggvesson vid Svolder, en ö eller ett sund vid Pommerns kust, nära Rügen. Här uppstod nu ett väldigt sjöslag, som vardt vida berömdt i Norden; Olaf Tryggvesson försvarade sig med lysande tapperhet från sitt ståtliga drakskepp Ormen långe, och först då detta var fullt med fiender, störtade han sig i hafvet och syntes aldrig mer. Detta slag stod troligen år 1000. Både sveakonungen och danakonungen hade personligen deltagit i striden. Norge

Digitized by Google

delades mellan de segrande. Sveakonungen fick på sin lott en del af Trondhjemsbygden samt det af Norges och Sveriges konungar så länge omtvistade landet mellan Svinesund och Götaelf, det nuvarande Bohuslän. Denna sin andel öfverlät Olof Skötkonung såsom län åt Svein jarl, hvilken var förlofvad med hans dotter (eller syster) Holmfrid. I femton år förvaltade Svein jarl länet, till dess han år 1015 måste lemna Norge, då Olaf Haraldsson bemäktigade sig landet. Derefter försökte Olof Skötkonung att genom egna sändemän uppbära skatten i sina norska lydländer.

Olaf Tryggvesson hade arbetat mycket för kristendomens utbredande. Äfven i Sverige beredde han den nya läran insteg, då han gaf sin syster Ingeborg till äkta åt Ragnvald jarl i Vestergötland på det vilkor, att denne skulle låta döpa sig och mottaga kristna lärare. Olof Skötkonungs gemål, hvars namn och börd vi icke känna, var också kristen, och slutligen mottog sveakonungen sjelf dopet af biskop Sigfrid. Detta lär hafva skett vid Husaby källa (fig. 326) i Vestergötland år 1008. Många svenskar följde sin konungs föredöme, ehuru man icke var allmänt belåten med att Olof öfvergifvit de gamla gudarne. Detta bör så mycket mindre väcka vår förvåning, som en af konungens främsta pligter af ålder varit att upprätthålla och förestå offren i Upsala. Det missnöje, som härigenom alstrades, gaf sig luft flere år derefter under de förvecklingar, hvilka uppstått mellan Olof och Norges dåvarande beherskare, Olaf Haraldsson, för sin undersätsiga växt kallad Olaf Digre och efter sin död bäst känd under namnet Olaf den helige.

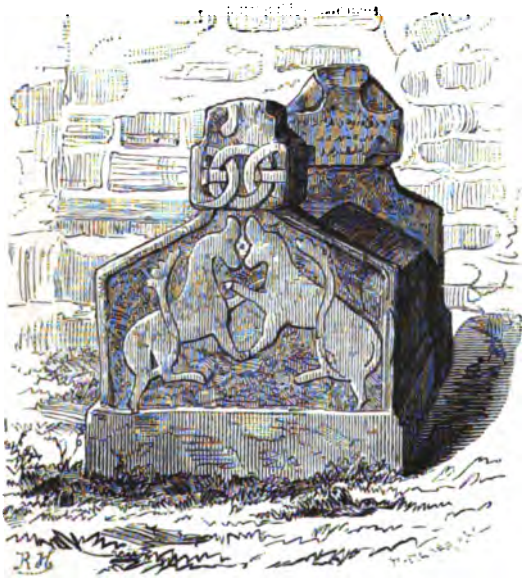

328. »Olof Skötkonungs graf» vid Husaby i Vestergötland.

Denne Olaf var son till en norsk småkonung Harald Grenske, hvilken efter Erik Segersälls död friat till Sigrid Storråda, men af henne blifvit innebränd. Liksom så många andra nordiska konungasöner hade Olaf Haraldsson tillbragt sin ungdom på vikingafärder, hvilka äfven förde honom till Sverige, der han en gång med sin flotta inneslöts i Mälaren af Olof Skötkonung, men säges hafva undkommit derigenom att han gräfde ett nytt utlopp åt sjön. Mot slutet af år 1014 återkom han till Norge, blef der konung och gjorde slut på svenskarnes och danskarnes öfvervälde i landet. Detta föranledde naturligtvis stridigheter med Sverige, hvilka visserligen inskränkte sig till smärre fejder, men dock voro besvärliga för båda rikenas gränsbor. Våren 1017 ingicks derför ett stillestånd mellan norrmännen och vestgötarne, hvilkas styresman, Ragnvald jarl, genom sin hustrus norska härkomst var böjd för förlikning. I Norge var man emellertid icke nöjd med en fred af så osäker

Digitized by Google

art; Björn Stallare och isländingen Hjalte Skäggesson, en frände till Ragnvald jarls hustru Ingeborg, sändes derför samma år till Ragnvald för att omsider få slut på ofriden. Hjalte fortsatte snart ensam färden till Olof Skötkonungs hof och vann der dennes ynnest; derjemte sökte han tillfälle att tala för en förlikning med Olaf Haraldsson, hvilken den svenske konungen så hatade, att hans namn ej fick nämnas i hans närvaro. Hjalte inledde äfven med Olof Skötkonungs dotter Ingegerd underhandling om gifte mellan henne och den norske konungen. Under den följande vintern kommo Ragnvald jarl och Björn Stallare till Upsala för att söka åstadkomma fred mellan länderna. På ett stort ting, som hölls i februari månad 1018, uppträdde Björn inför Olof Skötkonung, bjudande å norske konungens vägnar frid, och Ragnvald jarl förordade denna, klagande öfver vestgötarnes olägenheter af krigstillståndet. Den häröfver uppbrusande Olof tvangs af tiundalagmannen Torgny och tingsallmogens hot till eftergift och det löfte, att fred skulle ingås och Ingegerd giftas med Olaf Haraldsson.

329. Gafveln af »Olof Skötkonungs graf» vid Husaby i Vestergötland.

Konungen höll dock ej det aftvungna löftet. Ingegerd blef väl trolofvad med Olaf Haraldsson, men hennes fader upphäfde snart denna förbindelse och lät den norske konungen förgäfves vänta på sin brud. På Ragnvald jarls förslag tog Olaf Haraldsson i stället till äkta sveakonungens andra dotter Astrid, som just var hos jarlen på besök. Då detta skett utan faderns samtycke, vågade emellertid Ragnvald ej längre stanna i landet; han drog inom kort (1019) till Gårdarike i följe med prinsessan Ingegerd, då hon gifte sig med storfursten Jaroslaf i Novgorod[1].

Konungens handlingssätt väckte stark förbittring både hos vestgötarne, som fruktade nytt utbrott af fiendtligheterna med Norge, och hos uppsvearne, hvilka dels icke kunde förlåta, att konungen brutit sitt på tinget gifna löfte, dels voro missnöjda med hans religionsförändring. Vestgötalagmannen Emund eggade uppsvearne till ett uppror, som hotade med Olofs afsättning. Genom

[1] Hennes grafvård finnes ännu i Sofiakyrkan i Novgorod med en, ehuru nyare inskrift. Hon hade med Jaroslaf tre döttrar, af hvilka en blef gift med konung Andreas I i Ungarn, den andra med konung Harald Hårdråde i Norge och den tredje med konung Henri I i Frankrike. — Ragnvald fick i Ryssland till jarldöme den trakt der S:t Petersburg nu ligger.

Digitized by Google

klokhet hos konungens rådgifvare afvändes väl denna fara, men Olof måste dela makten med en af sina söner, hvilken utropades till konung. Denne, som nu endast lär varit tio eller tolf vintrar gammal, hade i dopet kallats **Jakob,** hvilket de ännu hedniska uppsvearne ej gillade, hvarför de gåfvo honom namnet **Anund,** hvilket han sedan behöll.

I förlikningen med de upproriske hade Olof äfven förnyat sitt löfte att hålla frid och sämja med Norges konung. I anledning häraf sammanträffade Olof Skötkonung med sin måg i Kunghäll, der förlikning ingicks mellan dem. Detta skall hafva timat år 1019.

Olof Skötkonung öfverlefde ej länge dessa händelser. Snorre Sturlasson berättar, att han dog vintern 1021—1022. Vid Husaby kyrka i Vestergötland visas hans grafvård; denna är visserligen mycket gammal, möjligen från det elfte århundradet, men intet bevisar, att konung Olof hvilar derunder (fig. 328).

Olof Skötkonung är, så vidt man vet, den förste konung i Sverige som låtit slå mynt. De äro af silfver af den storlek och det utseende som fig. 330 visar; de slogos i Sigtuna af myntmästare hvilka inkommit från England, hvarför prägeln är mycket lik den å de samtida engelska mynten.

330. Silfvermynt slaget för Olof Skötkonung i Sigtuna[1]. $^1/_1$.

Efter Olofs död blef Anund ensam konung i Sverige. Mot den danske konungen Knud den store, som nu herskade både öfver Danmark och England, hotande jemvigten i Norden, slöt Anund förbund med sin svåger konung Olaf i Norge, af hvilket land Knud återfordrade den del som efter svolderslaget tillfallit Danmark. Under Knuds frånvaro härjade de förbundna konungarne Danmarks kuster med en stor flotta; sveakonungen skall ensam hafva haft mer än 400 skepp. Då Knud kom hem, seglade de förbundne österut längs skånska kusten till Helgeåns mynning, der det kom till en strid som dock ej blef afgörande, hvarefter Anund och Knud seglade hem hvar till sitt land. Konung Olaf, som ej ansåg rådligt att taga sjövägen genom det af danskarne beherskade Öresund, lät föra sina skepp till Kalmar och återvände landvägen genom Götaland till Norge. Den svenske konungen tog ej vidare någon mera verksam del i striden mellan Knud och Olaf; den senare måste slutligen fly från Norge, der Knud hyllades som konung, och söka en fristad i Ryssland hos sin svåger, storfursten Jaroslaf i Novgorod. Då han någon tid derefter gjorde ett försök att återvinna sitt rike, samlade han visserligen i Sverige med Anunds tillhjelp en liten här, med hvilken han genom Jemtland drog in i Trondhjemsbygden; men der mötte han vid Stiklastad den vida starkare norska hären och det kom till en hård strid, i hvilken Olaf stupade (1030). Efter hans död inträffade snart ett omslag i norrmännens

[1] Inskrift: Olaf rex swevo[rum] — Godwine mo[netarius] Siht[un] (Olof svearnes konung — Godwine myntmästare, Sigtuna). Mellan korsarmarna på frånsidan läses ordet Crux (kors).

Digitized by Google

stämning, och det dröjde ej länge, innan han af dem dyrkades såsom helige Olaf, Norges skyddshelgon. Afven i Sverige dyrkades han under medeltiden allmänt, ej minst på Gotland, der han på sin återväg från Ryssland kort före sin död skall hafva uppehållit sig någon tid och lagt grunden till öns kristnande.www.libtool.com.cn

Om Anunds regering känner man för öfrigt mycket litet. Af den danske konungen Svend Estridsen, hvilken en längre tid som flykting uppehållit sig vid Anunds hof, hade Adam af Bremen fått underrättelser om honom, som måste anses ganska tillförlitliga. Olyckligtvis hade dock Adam ingen anledning att i sin kyrkohistoria lemna närmare uppgifter om Sveriges politiska öden vid denna tid. Han säger emellertid om Anund, att han, »ung till åren, i visdom och fromhet öfverträffade alla sina företrädare; ingen konung var mera älskad af det svenska folket än Anund».

I en af de äldsta inhemska urkunder vi ega, en konungalängd bevarad i en handskrift af den äldre Vestgötalagen, säges att Anund (eller såsom han der, tydligen af misstag, kallas Ämund) hade erhållit tillnamnet Kolbränna, emedan han lät bränna missdådares hus; ett straff, hvilket brukades ej blott i Norden, utan äfven hos normanderne i Frankrike för brott som medförde fridlöshet eller landsflykt.

331. Silfvermynt slaget för Anund Jakob i Sigtuna[1]. 1/1.

Äfven Anund Jakob lät slå mynt (fig. 331), till storlek och utseende liknande Olof Skötkonungs; de slogos i Sigtuna, ehuru troligen i ringa antal. Från Anunds långa regeringstid äro nämligen endast mycket få mynt kända. Myntmästarnes namn äro fortfarande engelska. Konsten att slå mynt råkade efter denna tid i förfall, hvarför Anund Jakobs mynt vida öfverträffa alla dem som under närmast följande århundraden präglades i Sverige. Först mer än tre hundra år efter Anunds död började man å nyo att här slå mynt hvilka kunna mäta sig med hans.

Konung Anunds dödsår är ej med visshet kändt. Enligt Adam skulle han dött omkring år 1050. Hos Snorre Sturlasson omtalas väl Emund Olofsson såsom konung i Sigtuna redan år 1035; men detta kan möjligen bero på en ej ovanlig förvexling af namnen Anund och Emund.

Anund efterträddes af sin äldre halfbroder **Emund** med tillnamnet **den gamle,** hvilken såsom född af ofri moder, en i krig tagen vendisk höfdingadotter, blifvit förbigången vid valet af faderns efterträdare. Han hade uppfostrats utom landet hos sin moders fränder; visserligen var han döpt, men han frågade föga efter kristendomen. Med erkebiskopen i Bremen, som då var öfverherde för de kristna församlingarna i Norden, råkade han i tvist, emedan han beskyddade en viss Osmund, hvilken uppträdde här såsom erke-

[1] Inskrift: Anvnd rex in — Vlah in Sitvn (Anund konung i [Svitiod?] — Ulah [myntmästare] i Sigtuna).

Digitized by Google

biskop samt förmådde konungen och folket att afvisa den från Bremen hitsände biskopen Adalvard och hans följeslagare. Det är möjligt, att man häri bör se ett i sig sjelft berättigadt försök att häfda Sveriges och den svenska kyrkans oberoende af erkebiskopsstolen i Bremen. Försöket misslyckades emellertid nu, och det dröjde omkring hundra år, innan den svenska kyrkan erhöll en sjelfständig ställning, det vill säga en så sjelfständig som beroendet af Roma medgaf.

»Länge varade det icke, berättar mäster Adam, hvilken naturligtvis såg saken från en helt annan synpunkt än vi nu, förrän Guds straff träffade svenskarne hvilka förskjutit sin biskop. En son af konungen vid namn Anund, hvilken sändts af fadern att utvidga riket, kom till det qvinnoland, som vi antaga vara amazonernas, och dog der tillika med hela hären af gift, som dessa qvinnor blandat i källvattnet[1]. Och dessutom kom jemte andra lidanden en sådan torka och missväxt, att svenskarne sände bud till erkebiskopen (i Bremen), bådo att få sin biskop tillbaka samt lofvade upprättelse och trohet.»

I Emunds mindre goda förhållande till de andlige, hvilka ensamma skrefvo den tidens historia, kunna vi möjligen se den förnämsta orsaken till den ofördelaktiga dager i hvilken han vanligen framställes. I den nyss omnämda konungalängden kallas han Emund Slemme, »ty han var snål och ej god att motsäga i det som han ville främja».

En vigtig orsak till missnöje med konung Emund hade man dock äfven i den gränsläggning mellan Sverige och Danmark som i hans tid egde rum och hvarom en berättelse finnes intagen i den äldre Vestgötalagen. Enligt denna urkund, den äldsta svenska af detta slag som vi nu hafva qvar, skulle Bleking, Skåne och Halland räknas till Danmark. En vid inloppet till Göteborg liggande holme, Danaholmen, der de tre nordiska rikena sammanstötte, delades mellan dem, hvaraf vi se att Sverige, om ock endast på en kort sträcka, nådde fram till Vesterhafvet.

Orsaken hvarför Bleking, som troligen ända till denna tid räknats till sveakonungens välde, nu afträddes till Danmark är icke känd; man har velat söka en förklaring deri, att Blekings invånare vid denna tid erhållit kristendomen från Skåne, hvarför de båda landskapen i politiskt hänseende förenades, liksom de ännu i kyrkligt höra tillhopa.

Emund antages hafva dött omkring år 1060. Med honom utslocknade den gamla konungaätt, om hvilken Snorre Sturlasson låter en af Olof Skötkonungs rådgifvare säga, att den var »den högsta i Nordlanden, ty den ätten är kommen från sjelfva gudarne, hvilka länge hafva låtit sig vårda om sina ättemän, fastän många nu öfvergifva denna tro».

En ny ätt uppstiger på konungatronen i Sverige, der med kristendomens allmänna antagande en ny tid nu börjar. Ungefär samtidigt uppträda äfven i grannländerna nya konungaätter, i Danmark med Knud den stores syster-

[1] Tydligen har Adam, liksom så många andra äldre författare, missförstått folknamnet qväner (finnar) och förvexlat det med ordet qvinnor.

Digitized by Google

·son Svend Estridsen och i Norge med Olaf den heliges halfbroder Harald Sigurdsson, under det att nordbornes ättlingar under William Eröfraren stifta ett nytt rike i England.

www.libtool.com.cn

Vikingatåg. — Väringafärder.

Vikingalifvet enligt våra förfäders åskådningssätt. — Vikingatågens orsaker. — Vikingarne hemsöka länderna vid Nordsjön och Medelhafvet. — Belägringen af Paris, år 885—886. — Gånge-Rolf. — Normandie. — Nordmannavälde i Napoli och Sicilien. — Nordiska konungariken i Irland och Northumberland. — Eröfringen af England. — Minnen af vikingarne i vestra Europa. — Väringafärder österut. — Vikingarnes fartyg och vapen.

Vi skola dröja något vid samfärdseln mellan Norden och Europas öfriga länder under den bragdrika tid, då Nordens söner funno hemmet för trångt och stormade ut öfver hafven för att söka ära och guld, då de grundade nya, blomstrande välden i aflägsna länder och med sitt friska blod föryngrade folken mångenstädes i vår verldsdel.

I »Fritjofs saga» har Tegnér gifvit ett skönt uttryck åt den poetiska uppfattningen af denna tid och en med lifliga färger målad bild af vikingalifvets lysande sidor, under det »Vikingen» af Geijer låter oss från en annan sida lära känna denna kraftiga, men vilda tid. På den frågan: Hvilkendera skildringen är mest historiskt sann? tro vi oss böra svara, att det är den senare. Och vi stå ej ensamma vid en sådan uppfattning af vikingatiden; en bland de varmaste beundrarne af Sveriges forntid säger härom[1]:

»Det är sant, att det hvilar ett rosenskimmer öfver Nordens vikingatid; men väpna vi vårt öga med historiens synglas, så skola vi snart finna, att detta rosenskimmer icke är annat än en färgblandning af blod och tårar.» Han tillägger: »På namnet, hvarmed man betecknar en sak, beror ofta det begrepp man bildar sig om denna. Med vikingafärd tänker man sig derför gerna en ridderlig jagt efter faror och krigiska äfventyr, men den definieras bättre med färder för mord och plundring. Vi öfversätta det derför fullkomligt troget med sjöröfveri drifvet som näringsfång.»

Detta omdöme kan synas allt för strängt. Vi måste dock erkänna, att det är riktigt, om vi nämligen mäta den tiden med vår tids mått. Men hvilken förändring i verldsåskådning och seder hafva icke de tusen år medfört, som skilja oss från nordmannatågens dagar! För att vara rättvisa måste vi derför söka att sätta oss in i våra fäders åskådningssätt. Enligt deras tro var endast den svärdfallne kämpen värdig att deltaga i Valhalls glädje; deras religion manade dem att söka samtidens och efterverldens pris för blodiga bragder; för dem — och ej för dem allena — fans ingen annan folkrätt än våldets. Hvad som vans i öppen strid var lagfånget gods, och giltig orsak till kampen var, att den anfallne egde bättre land och mera gods.

Om än vikingalifvet i sedligt afseende för oss synes förkastligt, ehuru förklarligt, böra vi likväl betrakta det äfven från en annan sida. Vi måste

[1] A. E. Holmberg, Nordbon under hednatiden, s. 85.

Digitized by Google

söka att se vikingafärderna i deras verldshistoriska sammanhang med de andra stora tilldragelser, ur hvilka det moderna europeiska samhället småningom framgått. Då finna vi, att de icke blott voro ett utbrott af samma oemotståndliga lust, som ännu i våra dagar lockar skaror af Nordens barn att i främmande okända länder söka sin lycka; de kunna fast mer betraktas såsom de sista vågorna af den stora folkvandringens ström, hvilken väl i början syntes hafva sköljt bort hela den klassiska odlingen, men hvilken i stället visade sig hafva medfört fröna till en ännu skönare framtid än den åldersvaga romerska verlden ensam kunnat skapa.

I afseende på frågan om orsakerna till vikingatågen torde vi först böra nämna, att flere normandiska författare omtala den bestämda, hos deras folk lefvande traditionen, att Norden under vikingatiden varit allt för starkt befolkad, så att landet icke kunde föda alla sina invånare. Grunden härtill skulle ligga i nordbornes sed, att hvarje man kunde hafva flere hustrur, eller åtminstone flere qvinnor vid sidan af den laggifta hustrun, hvarigenom för många barn föddes till verlden. För att undvika följderna af denna öfverbefolkning måste stora skaror af ungdomen lemna landet för att skaffa sig byte och eröfra jord i främmande länder. Ofta dref äfven fadern sina unga söner bort från hemmet och lät blott en son ärfva fädernejorden. — Denna tradition synes till sina hufvuddrag vinna bekräftelse af det som inhemska författare hafva att berätta[1].

Äfven andra orsaker till nordmannatågen hafva dock funnits. Till begäret att med svärdet i hand tillkämpa sig ära och byte kom den hos invånarne på Nordens långa kuster medfödda kärleken till sjön och friheten. Då den senare hotades af de mäktiga vordna herskare, som vid denna tid samlade stora delar af de nordiska länderna under sitt välde, drefvos skaror af missnöjda höfdingar och andra friborna män att i aflägsna nejder söka nya hem, der deras frihet och oberoende lättare kunde bevaras. Uppkomsten af större välden i Norden ökade äfven derigenom antalet af vikingafärder till främmande länder, att de nordiska herskarne nu hade mera makt än förr att värja sitt land, hvarför de vikingar som förr hemsökt Norden tvungos att annorstädes söka sitt byte.

Enligt våra förfäders föreställning hade den frie mannen ensam rätt till striden, hans egentliga syselsättning. Åtminstone ser det ut som om vikingafärden blott då var hederlig och laglig, när den styrdes af verkliga höfdingar eller af män tillhörande dåtidens stora ätter, ty om småfolk eller ofria ville på egen hand inlåta sig på vikingatåg, ansågos de för röfvare och illgerningsmän, hvarför vikingarne sjelfva då räknade sig till förtjenst, när de rensat hafvet från slika laglösa sjöröfvare.

[1] J. Steenstrup, Indledning i normannertiden, s. 207.

Digitized by Google

Vikingafärden var således ett efter den tidens åskådningssätt fullkomligt lagligt och hederligt krigshandtverk, som emellertid borde hållas inom vissa bestämda former, såsom t. ex. kaparväsendet i det nyare Europa. Den var ett slags regelbunden ständig krigföring, som icke blott tilläts och understöddes af konungarne, utan som också ständigt utöfvades både af dem sjelfva och af deras yppersta män. Den vapenbragd som utfördes på sådana tåg blef lika väl som bedrifterna till lands föremål för skaldernes sånger och nordbornes högsta pris och beundran. För att en höfding skulle njuta något anseende synes det till och med ofta hafva ansetts som ett nödvändigt vilkor, att han varit på vikingatåg och der utmärkt sig genom tapperhet.

Sitt namn torde vikingarne hafva fått deraf, att de med sina skepp vanligen uppehöllo sig i eller nära de större vikar, flodmynningar och sund, der det var liflig rörelse och der i synnerhet de flesta handelsskeppen plägade segla fram. De senare skeppen förde vid denna tid ofta lika många och väl beväpnade män som vikingarnes, och det var derför mycket långt ifrån att de alltid blefvo eröfrade och plundrade. Ej sällan synes till och med köpmannen sjelf hafva varit en så djerf viking, att han kunde äntra och taga sin fiendes skepp. I hvarje tillfälle var vikingarnes anfall på handelsskeppen i verkligheten ofta en strid man mot man, ett vågadt och lifsfarligt spel, i hvilket lika väl den anfallande som den angripne kunde duka under.

Den storartade framgång de nordiska vikingarne fingo i vestra Europa berodde visserligen till stor del på deras egen kraft och vapenfärdighet samt på det oförvägna mod som lät dem uppsöka faran hellre än fly den; men den berodde lika mycket på fiendens svaghet och tvedrägt samt det sedernas förderf, som utmärkte de vesteuropeiska folken vid denna tid och hvaröfver deras egna författare klaga. Kristliga, sedermera för heliga ansedda män iakttogo med djup sorg tidens stora brister och utsände talrika spådomar om att Gud icke skulle tillåta ett sådant tillstånd att blifva långvarigt. Många voro, efter den tidens föreställningar, de järtecken som syntes både på himmeln och jorden och som troddes förkunna Herrens straff, som skulle öfvergå de kristna folken för deras tilltagande ogudaktighet och syndiga lefverne.

Denna ofta uttalade fruktan för att ett nytt gissel skulle hemsöka kristenheten, och särskildt de Britiska öarna och Frankrike, visade sig ej heller ogrundad. Knapt ett halft århundrade efter det Karl Martels lysande seger öfver araberne år 732 hade räddat kristenheten från undergång genom hedningarnes anfall söder ifrån, visade sig på flere ställen af vestra Europas kuster fiendtliga skepp med stridsvana hedningar från den skandinaviska Nordens aflägsna nejder[1].

Enligt de anglosachsiska krönikorna var det år 787, som nordiska vikingaskepp för första gången visade sig vid Englands kuster. Några år senare återkommo de, förstörde kyrkor och kloster, mördade munkar och präster, trampande »helgedomarna» under sina fötter. Samtidigt skedde de första fiendtliga angreppen af nordmän på Skotlands och Irlands kuster. Omkring

[1] Worsaae, Den danske erobring af England og Normandiet (Kjöbenhavn, 1863), s. 21—29.

Digitized by Google

år 800 finna vi äfven för första gången någon i politiskt afseende vigtig beröring mellan Norden och frankernes växande välde. De sachsiska stammarna i norra delen af Tyskland gjorde då ett nytt kraftigt försök att återvinna sitt oberoende, och deras höfding Wittekind sökte och fick hjelp dertill af Danmarks konung. Man har såsom en verkan af detta förbund mellan danskar och sachsare betraktat det förhållandet, att talrika vikingaflottor just nu begynte härja på det frankiska rikets norra kuster.

Om det äfven är tvifvelaktigt, hvad krönikorna berätta, att vikingaskeppen redan nu visat sig för kejsar Karl den store sjelf på Frankrikes medelhafskust, så är det dock säkert, att kejsaren vid de sorgliga underrättelserna från landets norra delar funnit sig tvungen att i hast, två gånger redan omkring år 800, besöka sitt rikes kuster för att få en flotta utrustad, insätta kustvakter och träffa andra försvarsanstalter mot de fruktansvärda gästerne. När Karl den stores mäktiga hand ej längre skyddade frankernes rike, blef deras af inre strider försvagade land snart ett välkommet byte för de allt jemt växande vikingahoparna, ett öde som samtidigt äfven drabbade de Britiska öarna.

En af vikingatågens vigtigaste följder för Norden var, att de befriade de nordiska rikena från en mängd stolta, trotsiga män och derigenom underlättade konungarnes bemödanden att förena de spridda landskapen till större välden. De aflägsnade dessutom från Norden många af dess ifrigaste hedningar, och vikingarne leddes ofta genom sin beröring med de kristna folken till omfattande af kristendomen samt hemförde från mer bildade länder äfven många andra frön till högre odling. De förfärliga härjningarna gjorde det ock till en nödvändighet för de kristna folken att med mera ifver än förut arbeta på nordbornes omvändelse, hvilken slutligen blef allmän, hvarefter vikingatågen småningom upphörde.

Den egentliga vikingatidens slut kan nämligen sägas sammanfalla med Nordens kristnande. Väl sutto icke landets söner fredligt hemma, så snart de blifvit döpta; men vikingalifvets rättsgrund föll med odinsläran, och vikingatågen sjelfva kristnades till — korståg. De korståg som utgingo från Norden ännu under det tolfte århundradet hafva nämligen en märklig likhet med de gamla vikingafärderna, såsom den norske konungen Sigurd Jorsalafares tåg till det heliga landet och samme konungs »korståg» till Småland år 1123, då han, såsom Snorre på sitt korta och träffande språk berättar, med tre hundra skepp »styrde österut till köpbyn Kalmarna, härjade der och i Smålanden, lade vistgäld på Småland, femton hundra nöt, och småländingarne kristnades. Sedan vände Sigurd åter med hären och kom till sitt rike med många stora dyrbarheter och skatter, som han förvärfvat i denna färd, den så kallade kalmarna-ledung.»

De trakter, som hemsöktes af nordmännen (det gemensamma namnet på invånarne i Nordens olika delar), voro dels kusterna af Östersjön, eller

Digitized by Google

hvad som kallades österväg, dels kusterna af Vesterhafvet eller nordvestra Tyskland, Frankrike och de Britiska öarna; härförderna till dessa senare nejder kallades vesterviking. Det dåvarande Sveriges invånare, som voro nästan stängda från Vesterhafvet, riktade väl vanligen sin verksamhet på länderna i österväg, men deltogo äfven i vikingatågen vesterut. Att inbyggarne i det nuvarande Sverige tagit verksam del i de vigtiga bedrifterna i vestra Europa är emellertid en sanning, som blifvit allt för litet beaktad. Det då norska Bohuslän och de till Danmark hörande skånska landskapen hafva nämligen utsändt många af de vikingar, som gjorde nordmannanamnet så fruktadt hos de på Nordsjöns kuster boende folken.

Till dessa trakter, der kristendomen redan länge varit herskande, kommo de nordiska hedningarne först i mindre antal och med långa mellantider, men efter 700-talets slut öfversvämmades snart hela Vesterhafvet af vikingaflottor, hvilka på ett förfärligt sätt hemsökte de ofta nästan värnlösa länderna. Nordmännen beherskade alldeles hafven, emedan ingen nämnvärd sjömakt då fans till skydd för dessa trakter, hvilkas invånare — utan tvifvel just genom inflytande af de många der bosatta nordmännens ättlingar — i en senare tid betäckt alla verldens haf med sina flottor.

Nordmännen erhöllo också oupphörligt förstärkningar hemifrån; de slogo sig vanligen ned på öar vid kusten, hvarifrån de på floderna trängde djupt in i landet och genomströfvade det härjande och brännande. Slutligen företogo de sig att göra planmässiga, varaktiga eröfringar och grundlägga nya riken.

Först hemsökte nordmännen Nordsjöns kuster, det nuvarande nordvestra Tyskland (Frisland), Nederländerna och Belgien. Karl den stores betydande försvarsanstalter, hvaröfver han äfven i sina sista lefnadsår med så mycken omsorg personligen hade vakat, upprätthöllos ej längre på tillbörligt sätt. Icke endast Elbetrakten med Hamburg och i synnerhet Frisland med dess fruktbara trakter, dess kyrkor, kloster och blomstrande handelsstäder — hvaribland framför alla det af nordmännen länge besatta Dorestad — voro derför (på 830-talet) utsatta för vikingaflottornas fruktansvärda anfall. Äfven aflägsnare kuster, som förut varit jemförelsevis skonade, hemsöktes nu af nordborne, som följde floderna till det inre af landet, plundrande Antwerpen och flere andra stora handelsstäder.

Snart sträckte de sina färder till Frankrikes norra och inom kort äfven till dess vestra kuster, i det de begagnade sig af den svaghet och inre oenighet som förtärde frankernes rike efter Ludwig den frommes död (år 840). Vid denna tid tränga vikingarne in i Seinefloden, bemäktiga sig den betydande handelsstaden Rouen och hota flere kloster, som med penningar måste köpa sig fred. För att tilltvinga sig penningar började vikingarne nu äfven att i fångenskap bortföra sådana män, för hvilka de kunde hoppas erhålla hög lösesumma.

Samtidigt gå andra skaror uppför Loirefloden förbi den starkt befästa staden Nantes och framtränga ända in i hjertat af Frankrike, der de plundra

Digitized by Google

Amboise och Blois samt belägra Tours. Kort derefter eröfrades till och med Nantes. Nordmännen förstodo också att träda i förbindelse med resterna af landets äldre, genom frankerne underkufvade inbyggare, bretonerne i landskapet Bretagne.

Sedan styrde vikingarne längre mot söder och seglade in i Garonnefloden, der städerna Bordeaux och Toulouse måste göra bekantskap med de fruktade nordbornes svärd.

Omkring år 843 landa vikingarne för första gången på Spaniens jord, i Asturia, och belägra kort derefter Lisboa, härjande trakten deromkring. Konung Ramiro af Asturia skall icke endast hafva köpt sig fred af vikingarne, utan äfven gifvit dem anvisning på att vända sig mot de trakter som innehades af Ramiros fiender, morerne. Året efter Lisboas belägring härja också de nordiska vikingarne i södra Spanien. De seglade uppför floden Guadalquivir och eröfrade Sevillas förstäder, der de gjorde rikt byte.

Nordborne sträckte äfven sina färder in i Medelhafvet, plundrande Italien och andra länder; vi hafva redan omnämt Hastings tåg till Italien, der han med list eröfrade den nära Carrara liggande staden Luna, i den tro att det var Roma, hvars härlighet och rikedomar voro genom ryktet bekanta för nordborne.

Under tiden fortsattes härjningarna i Frankrike, der fruktan för vikingarnes ankomst till och med förmått en stor del af invånarne i Paris att lemna staden; konungen sjelf, Karl den skallige, inneslöt sig i klostret S:t Denis, hvilket på denna tid var en af de bäst befästa platser i riket. Nordmännen kommo också till Paris (846), eröfrade och plundrade dess förstäder och den kringliggande trakten, tills de hejdades af en smittosam sjukdom. Konungen hade hela tiden hållit sig innesluten i S:t Denis, der han under mässor och böner anropat Frankrikes skyddshelgon om hjelp; slutligen ingick han en förlikning med den fruktansvärde fienden, som mot utbetalningen af den för dessa tider oerhörda summan af 7 000 pund silfver förband sig att draga bort. Ännu en gång, kort före sin död, hvilken inträffade år 877, hade Karl den skallige den förödmjukelsen att nödgas med 5 000 pund silfver köpa sig fri från en vikingaflotta af 100 skepp, som gått in i Seine; med stor möda kunde denna summa hopsamlas, ja på många ställen måste till och med i brist på reda penningar kyrkornas heliga kärl säljas, för att de andlige skulle kunna utgöra sin andel af skatten.

På sommarn 885 samlade sig i Rouen och på Seinefloden en så stor vikingaflotta, att de samtidiga krönikorna, om än med någon öfverdrift, uppgifva dess storlek till 700 skepp med 30—40 000 mans besättning. Flottan seglade uppför floden till Paris, der nordmännen mot löfte att skona staden fordrade fri genomfart till det inre landet. Då detta vägrades, begynte de i slutet af november 885 en ordentlig **belägring af Paris**, som endast med stor svårighet kunde försvara sig mot nordbornes belägringsmaskiner. Först i oktober 886, sedan staden, der hungersnöd och sjukdomar börjat rasa, varit innesluten i tio månader, ankom kejsar Karl den tjocke med en här till

Digitized by Google

undsättning. Utan svärdsslag skyndade han dock att sluta fred med vikingarne, som i mars månad följande år skulle erhålla en stor penningsumma, men tills betalningen skedde egde att draga förbi Paris uppför Seine till Bourgogne. Nordmännen erhöllo således just det som de så länge kämpat för och hade nu af landets egen herre fått formlig tillåtelse att utplundra ett af Frankrikes mest välmående landskap, hvilket dittills varit nästan i fred för deras härjningar; kejsarens eljest oförklarliga beteende hade möjligen sin grund deri, att invånarne i Bourgogne icke hade erkänt hans herradöme och derför nu skulle röna hans hämd. Parisarne ville dock icke tåla, att vikingarne seglade förbi deras stad, hvarför de spärrade Seine. Nordmännen släpade då sina skepp öfver land förbi Paris, en sträcka af 2 000 steg, satte dem åter i floden ofvanför staden och seglade till Bourgogne, som nu härjades. Äfven på återvägen drogo nordborne sina skepp öfver land förbi Paris.

Den tyske konungen Arnulf lyckades visserligen år 891 att eröfra nordmännens befästa läger nära Löwen, hvarvid de ledo ett stort nederlag, men deras makt var dermed icke bruten. Stora härar voro fortfarande lägrade på kusterna och vid flodernas stränder, och slutligen stannade betydande landsträckor i nordbornes besittning.

Redan år 807 lär Karl den store hafva gifvit ön Walcheren, på Flanderns kust, åt den nordiske höfdingen Halfdan, som med en stor skara män underkastade sig kejsaren; dylika förläningar gåfvos sedermera äfven åt andra nordbor i det hopp, att dessa skulle skydda landet mot sina landsmän. Den vigtigaste handling af detta slag var då den franske konungen Karl den enfaldige gaf landet omkring Seines nedre lopp och Bretagne såsom län åt den fruktade vikingahöfdingen Rolf, eller Gånge-Rolf, som han plägar kallas. Denne hade i många år varit i besittning af Rouen och derifrån härjat i olika delar af Frankrike, än i trakten af Paris, än vid Loire, än i Bourgogne. Rolf och hans män mottogo nu äfven dopet (912). Seinelandet, hvilket efter de långvariga krigen skall hafva varit mycket folkfattigt, blef snart ett af Frankrikes mest blomstrande landskap och erhöll efter sina nya bebyggare namnet Normandie. Den kraftiga befolkningen i detta af Frankrikes konung föga beroende hertigdöme grundade snart nya riken, såsom det normandiska väldet i Napoli och Sicilien, samt efter slaget vid Hastings (1066) det yngre konungariket England.

Nordmännen, eller såsom de i England vanligen kallades danskarne, hade långt der förut äfven anfallit och delvis eröfrat de Britiska öarna.

Redan omkring år 790 hade de härjat både Englands, Skotlands och Irlands kuster. Samtidigt, eller ännu tidigare, började nordiska vikingar visa sig vid Färöarna, Hjaltland (Shetlandsöarna), Orknöarna och de af nordmännen så kallade Söderöarna (Hebriderna). Det dröjde ej heller länge, förrän vikingarne begynte öfvervintra och på allvar slå sig ned på dessa öar, hvilka, då skottar och irer på den tiden både saknade stora skepp och i sjömansduglighet voro nordborne vida underlägsna, snart tjenade de senare som befästa läger, hvarifrån de med så mycket större trygghet kunde utgå på tåg till andra

Digitized by Google

nejder. Ty sedan nordmännen väl en gång slagit sig ned på de fattigare öarna norr och vester om Skotland, drogos de snart till det rikare Irland. Hela denna stora ö var från urgammal tid bebodd af keltiska irer, splittrade i en mängd små stammar, hvilka kämpade med hvarandra på lif och död. På ön fans ingen öfverkonung, kraftig nog att hålla det oroliga folket och dess många stridslystna höfdingar i styr. Under sådana omständigheter måste här vara mycket att uträtta för ett så tappert och klokt folk som nordborne. Irlands skönhet och frodiga växtlighet, dess vikar och hamnar, som förträffligt egnade sig för sjöfart och handel, måste dessutom utöfva en mäktig dragningskraft på de nordiska vikingarne.

Omkring år 812 började de också med mera allvar härja på Irlands kuster, med en flotta af 120 skepp; många städer plundrades och brändes. Enskilda nederlag kunde ej hindra, att nordbornes herravälde på ön ständigt tillväxte. Efter många smärre angrepp visade sig år 838 på Irlands östra kust två stora flottor, hvardera på 60 skepp. Hufvudanföraren för dessa flottor var en Torgils, som snart intog den vigtiga staden Dublin och derifrån utsträckte ödeläggelsen öfver det kringliggande landet. I synnerhet genom uppförandet af borgar eller förskansningar, som nordmännen skola hafva förstått att bygga långt bättre än irerne, lyckades det honom att, såsom de irländska, poetiska sagorna förtälja, blifva herre öfver hela Irland, eller väl rättare öfver en stor del deraf. Efter sex års förlopp blef han dock genom list dräpt af irerne, hvilka nu kämpade förtvifladt för att återvinna sitt oberoende; i fyra stora slag skola mer än 4 000 nordmän hafva stupat. Omkring år 848 lära också irerne hafva tillkämpat sig frihet från nordbornes öfvervälde. Det norska konungarike som Torgils stiftat i Dublin gick likväl ej under vid hans död. Ännu 850 nämnas nordmännen i Dublin, der året förut en betydlig flotta landat för att bringa dem undsättning. Ja, från denna tid voro nordborne i mer än tre hundra år temligen oafbrutet bosatta i Dublin, hvilken stad under denna långa tid vanligen beherskades af dem[1]. På 850-talet grundade till och med två bröder Sigtrygg och Ivar nordiska riken i de vigtiga irländska handelsstäderna Waterford och Limerick. Nordborne sägas hafva skaffat sig fast fot här icke minst på fredlig väg genom handel och sjöfart, då irerne sjelfva ej voro fallna för att drifva mera utsträckta handelsförbindelser, i synnerhet till sjös. Äfven dessa nordiska riken i Waterford och Limerick egde bestånd under flere århundraden.

Dessutom hade norrmännen slagit sig ned flerstädes på Skotlands kuster och der upprättat nybyggen eller små riken, hvilka dock snart kommo att lyda under moderlandets mäktiga herskare.

Efter vikingarnes första, mera enstaka besök i England omkring år 790 hade detta land under ungefär 40 års tid nästan fullständig fred för dem. Men år 832 återkommo de och hemsökte snart England på ett sådant sätt, att ännu efter mer än tusen års förlopp talrika minnen der finnas af dem.

[1] I svensk jord hittas ej sällan silfvermynt präglade omkring år 1000 i Dublin af en »Sithric», i hvilket namn man utan svårighet igenkänner det nordiska Sigtrygg.

Digitized by Google

Sedan vikingarne sistnämda år plundrat vid Thames' mynning, återkommo de följande året med 35 stora skepp och landade vid kusten af Wessex, der Englands på den tiden mäktigaste konung, Egbert, hade sitt hufvudsäte. Det kom till ett blodigt slag, hvarvid »danskarne» vunno en stor seger. Då en stor vikingaflotta kort derefter landade på vestra kusten af Wales, ingingo vikingarne förbund med briterne mot den anglosachsiske konungen. Här, liksom i Frankrike, förstodo således nordborne att söka skaffa sig fast fot i landet genom att begagna sig af fiendskapen mellan den ursprungliga britiska befolkningen och de senare invandrande germanerne. Väl lyckades det Egbert att i två slag besegra de förbundna briterne och vikingarne, men ständigt kommo nya skaror från Norden, hvilka både från den vestra och östra kusten trängde långt in i landet, plundrande öfver allt. I vissa delar af England herskade också inre tvedrägt och svaghet, som i väsentlig mån främjade nordbornes företag.

År 866 landade på Englands östra kust en stor vikingaflotta, hvilkens förnämsta höfdingar voro Ingvar (möjligen Ivar) och Ubbe, söner af konung Ragnar Lodbrok. Nordmännen lemnade helt och hållet sina skepp och öfvervintrade i Ostangeln, der de slöto fredsförbund med befolkningen. Följande vår skaffade de sig hästar och satte öfver Humberfloden till Northumberland, som just då var skådeplatsen för mycket häftiga strider mellan två konungar, Osbrith och Ella. Nordborne bemäktigade sig (867) hufvudstaden York och företogo derifrån ett tåg ända upp till Tynefloden. Konungarne Osbrith och Ella uppgåfvo väl nu sina egna strider och ryckte med förenade krafter mot York för att derifrån utdrifva främlingarne; men vid ett häftigt utfall lyckades det dessa att tillfoga de belägrande ett stort nederlag, hvarvid båda de infödda konungarne jemte deras flesta höfdingar stupade. Härmed var besittningen af York försäkrad, och derefter följde snart eröfringen af det deromkring liggande Northumberland. Den äldre befolkningen här skyndade sig att sluta fred med nordborne, som gjorde sig till herrar i hela landet, hvilket alltså blef den första större eröfring som de nordiska vapnen vunno i England. I den norra delen insattes under lång tid underkonungar; den södra delen förbehölls deremot åt nordborne, som snart började dela landet mellan sig och förvandla det till nordiska nybyggen.

Sedan nordborne i Northumberland vunnit en fast utgångspunkt, gjorde de derifrån eröfringståg till de angränsande landskapen. Under en fruktansvärd hungersnöd åren 868 och 869 framträngde de således ända in i Mercia, till den vigtiga och starkt befästa staden Nottingham, som de intogo och der de öfvervintrade. Liknande tåg företogos sedan äfven åt andra håll, i synnerhet sedan de år 870 vunnit en stor seger öfver anglosachserne. Mercia och Ostangeln härjades på ett förfärligt sätt och togos i besittning af de segerrika nordmännen, som vid slutet af år 870 innehade hela nordöstra delen af England. De rustade sig nu för att eröfra det enda konungarike i England som ännu var obetvunget, Wessex. Under vexlande krigslycka bragte slutligen »danskarne», som ständigt fingo förstärkning från Norden,

Digitized by Google

konungen i Wessex, Alfred med tillnamnet den store, derhän att han måste med en stor penningsumma köpa sig fri från dem. De återkommo dock någon tid derefter med en större styrka, och slutligen måste konung Alfred, som såg sig öfvergifven af sitt folk, i flere månader förklädd ströfva omkring, under det de segerrika nordborne fullständigt voro herrar i hans fäders land. På detta

332. Karta öfver de delar af Europa som nordborne besökte under vikingatiden.
Kartan upptager endast ett urval af de vigtigaste namn. Namnen Duurstede, Humber, Kent, Limerick (Irland), Löwen (fastlandet), Waterford (Irland), Wessex (England) och York äro endast återgifna med begynnelsebokstäfver.

sätt hade vikingahären år 878 underkufvat hela England, och det icke genom enskilda tillfälliga segrar, utan genom en under tolf års tid oafbrutet fortgående eröfring af det ena landskapet efter det andra, i synnerhet genom upprättandet af stora befästa läger, som bildade fasta stödjepunkter för ett nytt framträngande, och genom en klokt beräknad samverkan mellan land- och

Digitized by Google

sjömakten. Redan voro också det stora Northumberland, Ostangeln och Mercia icke blott beherskade, utan äfven delvis bebygda af de nordiska eröfrarne.

Oaktadt ständiga förstärkningar var dock vikingahären för ringa för att kunna i längden behålla herraväldet öfver hela England, och så länge konung Alfred lefde, var ej anglosachsernes sak förlorad. Han samlade å nyo en liten här, och krigslyckan öfvergaf hans hedniska fiender. Slutligen antog en del af de senare kristendomen, och genom ett högtidligt fördrag, som ännu finnes i behåll, afstods åt nordborne hela nordöstra delen af England, ungefär hälften af hela landet, hvilken del nu kallades »Denelaga» (Danelagen). De här bosatta nordborne antogo väl snart allmänt kristendomen och började sammansmälta med anglosachserne, men de bibehöllo länge sitt eget språk, sina egna lagar och sedvanor.

Med eröfringen af nordöstra England upphörde dock ej vikingatågen mot detta land. Konung Alfred såg redan 892 en ny vikingaflotta af 250 skepp med en stor mängd hästar om bord ankomma från Frankrike, der en hungersnöd hotade. Nordborne upprättade ett befäst läger i östra Kent, och följande år kom Hasting till samma trakt med en annan flotta. Efter större och mindre tåg till det inre landet ledo visserligen nordmännen ett nederlag; men då deras i landet förut bosatta landsmän oaktadt fördraget med Alfred gjorde gemensam sak med dem, var dock faran stor för sachsernes rike. Först år 897 gick Hasting tillbaka till Frankrike, och Alfreds land var å nyo befriadt från de fruktansvärda gästerne. Alfred lät nu sjelf bygga en flotta för att skydda sina kuster för nya anfall, hvilket äfven lyckades; under en lång tid hade England fred för nordiska vikingar, om än striden länge fortgick mellan anglosachserne och »Danelagens» inbyggare[1].

I slutet af 900-talet blef England emellertid å nyo utsatt för anfall från Norden, som gåfvo anledning till långvariga, blodiga strider. Väl försökte den dåvarande anglosachsiske konungen, Ethelred, att genom ett allmänt, i hemlighet förberedt blodbad på de i hans rike bosatta nordborne befria landet från dem (i november 1002). Nordborne med hustrur och barn mördades och innebrändes; till och med i kyrkorna voro de, ehuru kristna, icke säkra för sina kristna förföljare. Blodbadet synes dock icke hafva träffat Danelagens inbyggare, utan inskränkt sig till Ethelreds egentliga rike; men ej ens der kunde alla nordbor utrotas. Äfven efter denna händelse finnas nämligen många nordbor bland de mäktigaste männen, som omgifva Ethelred; och hans egen dotter blef någon tid derefter gift med en dansk man.

Den afskyvärda ogerningen hade emellertid, i likhet med så många andra dylika, en helt annan verkan än upphofsmannen afsett. Då underrättelsen om blodbadet kom till konung Svend Tjufvuskägg i Danmark, beslöt han att hämnas sina landsmäns mord. Genom Olaf Tryggvessons fall i slaget vid Svolder hade också Svends makt kort förut vunnit en betydande tillökning, emedan en stor del af Norge nu lydde under hans spira. Det var derför så

[1] Vid skildringen af vikingatågen och nordbornes bosättning i vestra Europa hafva vi hufvudsakligen följt Worsaae, Den danske erobring af England og Normandiet.

Digitized by Google

mycket lättare för honom att utrusta en väldig flotta, med hvilken han år 1003 styrde till England. Sjelf hade han redan förut bekrigat detta land, men kort före det stora blodbadet ingått fred med Ethelred mot löfte om 24 000 pund silfver i »danagäld», såsom den skatt kallades med hvilken anglosachserne tid efter annan sökte köpa sig fria från sina nordiska fienders härjningar.

Nu nöjde sig Svend emellertid icke med silfver; hela Englands eröfring var hans mål, hvilket han ock slutligen uppnådde, då Ethelred år 1013 måste fly ur landet och Svend erkändes som hela Englands konung. Svends kort derefter plötsligt inträffade död samt striden om Englands krona mellan hans son Knud den store och den återvändande Ethelred, samt huru efter den senares död Knud i London hyllades som ensam konung, skildringen af allt detta hör dock mindre till Sveriges än till Danmarks historia, om än många svenskar bevisligen deltagit äfven i dessa sista storartade härfärder vesterut, hvilka på ett för Norden så ärorikt sätt afslutade vikingatiden.

Det är naturligt, att en så långvarig förbindelse mellan Norden och det vestra Europa, hvilken ledde till tusentals nordbors bosättning i flere trakter af det senare, skall hafva lemnat efter sig många minnen. Så har man icke blott i vestra Europa och på de Britiska öarna funnit talrika fornminnen hvilkas nordiska ursprung genast faller i ögonen och äfven blifvit af dessa länders egna forskare erkändt; men ännu i dag finnas i seder, namn och språk lefvande minnen af invånarnes nordiska härkomst. Vi måste dock af lätt insedda skäl här inskränka oss till anförande endast af några få bland dessa märkliga företeelser.

Vid Duurstede (Dorestad) i Holland har man funnit en mängd fornsaker, som tydligen förskrifva sig från de nordiska vikingar hvilka under lång tid innehade detta ställe; fyndet påminner i många afseenden om det som anträffats i Sverige på den plats der Birka legat. I Normandie, Irland, England och Skotland samt på de der bredvid liggande smärre öarna hafva flere gånger nordiska vapen och smycken anträffats, såsom svärd af samma lätt igenkänliga form som fig. 344 och spännen af samma slag som fig. 389. Tätt invid Dublin i Irland upptäcktes under anläggningen af en jernbana en mängd grafvar i hvilka nordbor hvilat, såsom talrika i dem funna svärd, yxor, spjut, sköldbucklor och ovala spännbucklor, alla af nordiska former, tydligen utvisa; och midt i London, i stadens äldsta del, på den berömda S:t Paulskyrkans gamla kyrkogård, har man påträffat en vid hufvudet af ett skelett stående grafsten med nordisk inskrift i runor och med de från våra svenska runstenar välkända fantastiska djurbilderna. Äfven på den i Irländska sjön liggande ön Man, som länge styrdes af norska konungar, har man funnit flere runstenar med inskrifter i nordiskt språk; en af stenarna är prydd med

Digitized by Google

vackra nordiska ormslingor. De på stenarna uthuggna korsen visa, att de nordbor till hvilkas ära minnesvårdarna restes redan blifvit kristna. Man känner till och med hvem som huggit stenarna och ristat runorna; hans namn var Gaut (Göt) Björnsson, troligen en norrman.

På den största af Orknöarna finnes ett märkligt minne af nordiska vikingar. Dessa skydde ej, då det var dem möjligt, att bryta sig in i grafvarna för att åtkomma de dyrbarheter som der kunde bevaras. Så plundrade de i Frankrike de merovingiska konungarnes grafvar; och i Irland lära de hafva, i hopp att påträffa dyrbart grafgods, trängt in i de der ej sällsynta, stora, af väldiga högar täckta stenkamrarna som förskrifva sig från öns äldsta förhistoriska tider. Äfven å den nyssnämda, vid Skotlands nordkust liggande ön hafva nordiska vikingar brutit sig in i en sådan stor, stenbygd grafkammare. Detta omtalas väl icke i någon samtida skrift, men grafven lemnar sjelf omisskänliga, i hög grad märkliga bevis derför. Då den nämligen för några år sedan öppnades af en engelsk fornforskare, träffade denne tydliga spår af en tidigare, ingalunda vetenskaplig undersökning. På väggstenarna fans en mängd inskrifter i nordiskt språk, ristade med sådana runor, som under slutet af hednatiden brukades af nordborne, och endast af dem. Af inskrifterna, som äro ristade af olika personer och ej ega något sammanhang sinsemellan, torde följande förtjena att anföras i svensk öfversättning: »Tolf Kolbensson riste dessa runor.» »Vimund riste.» »Ofram Sigurdsson riste dessa runor.» »Härmund Hårdyx riste runor.» »Riste den man som är mest runkunnig vestan hafvet.» »Arnfinn riste dessa runor, Stens son. Ingegerd är af qvinnor vänast.» »Ingeborg, den fagra enkan, mången mäkta storsint qvinna gick lutande hit in.» »Tre nätter förrän jorsalamännen bröto denna hög, var skatten bortförd. Jorsalafarar bröto Orkhög — — I nordvest är mycket gods fördoldt — — Säll är den som finna må den stora skatten.» Härtill kommer på ett ställe hela runraden och på ett annat ställe uttrycket »Lodbroks söner».

Andra minnen från den tid då nordborne herskade flerstädes på de Britiska öarna äro en mängd till vår tid bevarade, af nordiska konungar och jarlar i Dublin och Northumberland under de tionde och elfte århundradena präglade mynt, samt flere af nordborne uppförda eller anlagda kyrkor och andra bygnader. Så är t. ex. den märkliga domkyrkan i Kirkwall på den nyss omtalade största af Orknöarna grundad och delvis uppbygd af en norsk höfding vid namn Kol, och i den irländska staden Waterford ses ett dyrbart minnesmärke af de gamla nordbornes befästningskonst, nämligen ett rundt stentorn, som ännu i dag allmänt kallas »Reginalds torn»; det skall vara uppbygdt år 1003 af den i Waterford herskande norske konungen Reginald, eller Ragnvald, såsom namnet på hans tungomål ljöd.

Färöarna höra ännu under en af Nordens konungar och hafva en rent nordisk befolkning, som till följd af öarnas afskilda läge i språk och seder bibehållit mera fornt än Norden sjelf. Äfven Orknöarna och Shetlandsöarna lydde länge under Norges konung och kommo med detta land under den

Digitized by Google

danske konungens spira; men år 1468 lemnade Kristiern I dessa öar till Skotlands konung såsom pant för den hemgift som den senare skulle erhålla med sin gemål, Kristierns dotter. Fåfänga blefvo sedan alla försök att återlösa panten; öarna stannade i skotsk besittning, och deras nordiska inbyggare beröfvades småningom sina lagar och rättigheter samt slutligen äfven eganderätten till jorden, så att ättlingarne af de stolta frihetsälskande nordbor som en gång kallat dessa öar sina nu lefva här i armod och förtryck.

Den nordiska befolkningen i Irland, Skotland, England och Normandie har visserligen också småningom förlorat sin sjelfständighet och sammansmält med dessa länders andra inbyggare; men ännu kunna der spåras talrika drag som påminna om nordbons karakter, seder och språk. Icke utan skäl har man sålunda fäst uppmärksamhet på den förkärlek för hafvet och för djerfva sjöfärder som utmärker Normandies befolkning. Från dess hamnar utgingo mot medeltidens slut flere stora upptäcktsresor till Canarieöarna, Afrika, de Ostindiska öarna, Sumatra med flere ställen, och ännu anses normanderne för Frankrikes bästa sjömän, liksom det knapt torde bero på en tillfällighet, att flere af Frankrikes mest berömda amiraler varit födda i Normandie. Normandernes ursprungliga språk är visserligen sedan länge förgätet, men ännu i dag hafva de bevarat månget äkta nordiskt slägtnamn af så gammal form, att man i Norden sjelf ej längre brukar dem, åtminstone som tillnamn. Så lefva ännu i Normandie, både i städerna och på landet, flere slägter med namnen Quetel (Ketil), Turqvetil (Torketil eller Torkel), Tostain (Torsten), Osmond, Havard, Canut m. fl. Äfven månget ortnamn röjer ännu sin nordiska härkomst.

Samma företeelse möter oss på de Britiska öarna, framför allt i den nordöstra delen af England, den gamla »Danelagen», som ännu i det tolfte århundradet, således efter den normandiska eröfringen, bibehöll sin egna nordiska lag. Utom mångfaldiga i södra England okända fornnordiska ord i talspråket har befolkningen i norra England, åtminstone delvis, bevarat nordisk kroppsbygnad och nordiskt utseende samt ändå säkrare drag af gammalnordisk karakter. Den klokhet, karaktersfasthet och djerfva frihetskärlek som företrädesvis utmärker norra Englands invånare anses ej utan grund för ett arf från de i Danelagen fordom i så stort antal boende nordmännen. Hustingen (»the hustings») i flere af Englands städer och vid parlamentsvalen samt de årliga tingsmötena på »Tynwald» eller Tingvallshögen på ön Man af dess utvalda män påminna ännu lifligt om de fria nordbornes ting på de Britiska öarna i forna tider.

Liksom i Normandie träffas äfven i England talrika slägtnamn och ortnamn af omisskänlig nordisk härkomst; bland annat äro namnen på -son, hvilka voro okända för anglosachserne, minnen från nordbornes tid. Flere af den engelska högadelns gamla ätter härstamma från nordborne, och icke få ättlingar af de senare hafva dessutom genom stordåd trängt sig in i den yngre engelska adeln; amiralen lord Nelson är ett af de mest lysande exemplen derpå.

Digitized by Google

I afseende på ortnamnen vilja vi blott nämna, att i nordöstra England namn på -by, -thorpe, -ness, -dale, -force, -holm, -garth och flere andra dylika, hvilkas nordiska ursprung lätt faller i ögonen, räknas i hundratal[1].

www.libtool.com.cn

Vikingafärderna österut, i hvilka svenskarne förnämligast deltogo, voro äfven af stor och genomgripande betydelse. Vi hafva redan omnämt en följd af förbindelsen mellan Sverige och dess östra grannländer, stiftandet af det ryska riket. De nordiska sagorna antyda också, att Svitiods konungar tidtals beherskat vissa delar af de nuvarande ryska Östersjöländerna.

En annan följd af den nämda förbindelsen, hvilken dock de nordiska sagorna eller andra samtida skrifter ej känna, var den bosättning af svenskar som utan tvifvel redan under hednatidens sista århundraden, och troligen än tidigare, börjat i Finland. De Åländska öarna hafva ännu en rent svensk befolkning, och talrika fynd från den tid som nu är i fråga visa, att öarna redan då beboddes af svenskar. Då vore det ej underligt, om nybyggare från vårt land sökt sig fram äfven till den med dessa öar sammanhängande finska skärgården och det finska fastlandet. Att så verkligen skett synes vinna bekräftelse deraf, att man på flere ställen i Finland funnit grafvar från slutet af vår hednatid med vapen och prydnader af obestridligen svenskt ursprung[2]. De flesta af dessa fynd äro anträffade i Tavastland och Satakunda; men enstaka hithörande saker äro äfven funna i Karelen, vid Vuoksen, och så långt upp i landet som vid Kuopio. Sådana fynd äro väl icke i och för sig sjelfva fullt afgörande bevis för svensk bosättning på alla ifrågavarande orter; men de göra en sådan högst sannolik, åtminstone på flere af dessa ställen, och de äro i alla händelser synnerligen beaktansvärda minnen af en, som det tyckes, ganska liflig samfärdsel mellan Sverige och Finland redan under vikingatiden.

Vid Kuusamo, långt in i Kemi lappmark, har man hittat två bronsspännen af samma form som fig. 389; och ännu längre mot norr, vid 67° nordlig bredd, ungefär midt emellan Hvita hafvet och Sveriges nuvarande gräns, påträffades för flere år sedan en halsring jemte andra smycken af silfver, 174 anglosachsiska och tyska mynt samt en våg och 12 vigter af samma slag som fig. 359 och 361, allt omlindadt med näfver. Silfversmyckena voro af former välkända från nordiska fynd, och mynten tillhöra slutet af vår hednatid. Dessa båda fynd äro vältaliga vitnen om nordbornes handels-

[1] Dem som önska närmare kännedom om dessa märkliga förhållanden kunna vi hänvisa till Worsaae, Minder om de danske og nordmændene i England, Skotland og Irland (Kjöbenhavn, 1851), och samme författares redan anförda arbete om Den danske erobring af England og Normandiet.

[2] Såsom svärd af samma form som fig. 344, spjutspetsar med inlagda slingor af det för Norden egendomliga slaget, yxor lika fig. 340, bronsspännen af samma former som fig. 388 och 389 m. m.

Digitized by Google

förbindelser äfven med lapparnes svårtillgängliga nejder. De nordiska sagorna hafva också mycket att förtälja om norrmännens lifliga och lönande handelsfärder sjövägen ända till länderna vid Hvita hafvet, de gamles Bjarmaland.

Under flere århundraden efter Ruriks tid fortfor den krigiska och fredliga samfärdseln mellan vårt land och Gårdarike. Det svenska konungahuset och storfurstarne i Novgorod[1], eller Holmgård, såsom våra förfäder kallade staden, blefvo genom giftermål befryndade, och mer än en gång erhöllo de senare hjelptrupper från Sverige eller tillflykt i detta land.

Så berättar Nestor vid år 977, att storfursten Vladimir i Novgorod, sedermera känd under tillnamnet den store, icke ansåg sig säker för sin broder Jaropolk, utan »flydde öfver hafvet», det vill tydligen säga till Sverige, hvarefter Jaropolk insatte sina ståthållare i Novgorod och herskade ensam i Ryssland. Men tre år derefter återkom Vladimir till Novgorod med varjager och lyckades slutligen besegra sin broder. Han upprättade nu ett slags stående här af de tappraste och dugligaste nordiska krigarne, hvilka han förlade i sin förnämsta hufvudstad, Kijef. Dessa krigare synas hafva varit de första som fingo namnet varjager eller väringar, hvilket betyder edsförbundne[2]. Varjager blef dock sedermera i Ryssland en allmän benämning på män från länderna vester om Östersjön, och ännu i slutet af det sextonde århundradet begagnades uttrycket varjager för att beteckna svenskar[3].

Såsom bevis för det starka nordiska inflytandet i Ryssland vid denna tid har man med skäl anfört det märkliga förhållandet, att under de två århundradena närmast efter Rurik större delen af de män som nämnas i den ryska historien hafva rent nordiska namn, hvilka med lätthet igenkännas, oaktadt den förvrängning för hvilken de i den slaviska krönikan varit utsatta. Så hafva nästan alla de fullmäktige, hvilka å de ryska storfurstarne Olegs och Igors vägnar åren 912 och 945 afsluta freder med den grekiske kejsaren, namn hvilkas nordiska härkomst är omisskänlig. De nämda storfurstarne, af hvilka Igor var son till Rurik, hade sjelfva nordiska namn; ty Oleg är detsamma som Helge[4], och Igor är Ingvar. Såsom prof på de nyssnämda fullmäktiges namn kunna vi anföra: Karl, Inegeld, Ivor, Vuefast, Uleb, Bern, Schigobern, Turbern, Grim, Kol, Sven, Gunar med flere[5].

Den lifliga förbindelsen mellan Ryssland och Sverige fortfor ända till midten af det elfte århundradet, till den i det föregående nämda, med Olof

---

[1] Storfurstarnes egentliga hufvudstad var väl vanligen Kijef, men de nordiska författarne omtala dem såsom boende i Novgorod.

[2] Ordet kommer utan tvifvel af det gamla nordiska ordet vár, som betyder ed, heligt löfte, trohetslöfte.

[3] I den novgorodska krönikan heter det nämligen om svenskarne under Pontus de la Gardie: »Varjager, som också kallas sviar».

[4] Det redan vid denna tid i Ryssland förekommande qvinnonamnet Olga skrifves af de byzantinska författarne Elga, således endast genom frånvaron af det så lätt försvinnande H skiljande sig från det nordiska Helga.

[5] Karl, Ingjald, Ivar, Vigfast, Ulf, Björn, Sigbjörn, Torbjörn, Grim, Kol, Sven och Gunnar.

Digitized by Google

Skötkonungs dotter förmälde storfursten Jaroslafs tid. Efter dennes död (1054) började den ständiga förbindelsen mellan Norden och Ryssland att aftaga, i hvilket senare land slaverne nu fingo öfvervigten.

www.libtool.com.cn

Ej blott åt vester, öster och norr sträckte nordbon under den dådrika tid med hvilken vi nu syselsätta oss sin äfventyrliga färd; han drog äfven långt åt söder, till det praktfulla Miklegård (»den stora staden») eller Konstantinopel, der han i kejsarens tjenst vann ära och guld.

Nestor berättar, att en mängd varjager, som tjenat hos den nyssnämde ryske storfursten Vladimir den store, blefvo missnöjda och gingo till Konstantinopel; Vladimir sände då bud till kejsaren och lät säga honom: »Se, varjager komma till dig! Behåll dem icke i staden, ty de skola göra förtret, liksom de hafva gjort här; utan fördela dem på olika ställen och låt ingen af dem komma tillbaka hit.» Detta skulle hafva inträffat kort efter år 980.

Den grekiske kejsaren hade emellertid troligen redan derförut upprättat en liten stående här af nordbor eller väringar, såsom de äfven i Konstantinopel kallades[1]. Dessa väringar gjorde kejsaren stora tjenster och åtnjöto snart högt anseende. Äfven här hemma i Norden ansågs det som en stor heder att hafva varit väring i Miklegård, och män af de förnämsta slägter drogo dit för att upptagas i väringarnes led. Äfven konungasöner gjorde så. Olaf den heliges halfbroder, Harald Sigurdsson, var länge höfding för väringarne i Miklegård och förvärfvade der mycken ära och rikedom; slutligen återvände han till fäderneslandet och vardt Norges konung under namnet Harald Hårdråde.

De första nordbor, hvilka sagorna nämna som medlemmar af väringarnes skara, äro Torkel Tjostarsson och Övind Bjarnesson, som voro i Miklegård före år 950. De byzantinska författarne omtala dem dock först vid år 1034. Det är emellertid möjligt, att nordbor, om än i mindre antal, redan långt före 900-talets midt tagit tjenst hos kejsarne i Konstantinopel. Dessa hade nämligen, liksom de romerska kejsarne, redan många århundraden förut omgifvit sig med germaniska trupper, på hvilkas trohet och tapperhet de ansågo sig kunna lita mera än på de förvekligade infödingarnes.

Snorre omtalar såsom en laggild sed, att väringarne egde vid kejsarens död gå till hans skattkammare, »och har då en hvar rätt att behålla hvad han kan taga med händerna». Detta kallade de »polutasvarf», det vill säga palatsplundring.

Kejsarne använde de »yxbärande barbarerne från Tule», såsom väringarne af grekerne kallades, ej blott som lifvakt i Konstantinopel, utan sände dem äfven på krigståg till rikets olika delar. Så berättar Snorre, att den nyssnämde Harald Sigurdsson med väringarne for vida kring Greklands öar,

[1] Hos byzantinska författare förekommer namnet »varanger».

Digitized by Google

till Sikelön (Sicilien) och Afrika; i Afrika dröjde han många år, vann der åt kejsaren åttio borgar och samlade för egen räkning en omätlig skatt.

På en tid då förbindelsen länderna emellan var så mycket svårare än i våra dagar var visserligen färden från Norden till Miklegård ingen ringa sak. Att Nordens härdade söner dock föga fäste sig vid resans mödor och faror, visas redan af det stora antal som drog till Konstantinopel; men det framgår särdeles tydligt af hvad som i en trovärdig saga berättas om en isländare vid namn Torstein. Denne fick, under det han vistades i Norge, underrättelse om sin broder Grettes dråp och att banemannen farit till Miklegård. De flesta hade väl under sådana förhållanden låtit blodshämden hvila; men Torstein drog ej i betänkande att förfölja dråparen, oaktadt han icke ens kände honom till utseendet. Han följde hans spår ända till Miklegård, der båda upptogos bland väringarne. Först efter någon tid lyckades det Torstein att få reda på den han så länge och ihärdigt sökt; det var vid det vapenting som väringarne alltid höllo, innan de drogo i härnad. Hvar och en skulle då uppvisa sina vapen; dråparen visade med stolthet sitt svärd och omtalade att han dermed dödat Grette. Alla beundrade det vackra vapnet, som gick ur hand i hand, tills det slutligen äfven kom till Torstein. Denne tog svärdet och gaf genast egaren banesår. Sagan tillägger att, så vidt man vet, har ingen annan isländare än Grette blifvit hämnad i Miklegård.

333. Marmorlejon med runinskrift, från Piræus, nu i Venezia. Höjden 3 meter.

Den vanliga vägen från Norden till Grekland var ej till sjös, utan öfver Ryssland, då man följde utefter Dnjeprfloden och från dess mynning seglade öfver Svarta hafvet till Konstantinopel.

Ett af de märkligaste minnena från nordbornes färder till den grekiske kejsarens länder under vikingatiden är det marmorlejon som nu står vid ingången till arsenalen i Venezia (fig. 333). Det fördes dit, sedan venezianerne

Digitized by Google

år 1687 hade intagit Aten; förut stod det på hamnplatsen i Piræus, som just derför fått namnet Porto leone (lejonhamnen). Mot slutet af förra århundradet upptäckte den svenske språkforskaren Åkerblad, som då vistades i Venezia, att på lejonets sidor funnos inhuggna två långa, delvis utplånade runinskrifter, anbragta i ormslingor. Man har visserligen trott sig kunna fullkomligt tolka dessa inskrifter, men detta har vid närmare granskning visat sig vara omöjligt, emedan runorna äro för mycket nötta. Runorna lemna således ingen annan upplysning än att inskrifterna äro ristade af en nordbo; lejonet sjelft är ett grekiskt arbete. De ormslingor som omgifva runorna och som ännu äro tydliga gifva oss dock en märklig vink om den mans härkomst som huggit dem och runorna. Sådana slingor, fullkomligt lika, ses nämligen mycket allmänt på runstenar i Svealand, särdeles i trakterna omkring Mälaren, och oftast i Upland. I andra svenska landskap äro sådana slingor mycket sällsynta på runstenarna, och knapt någonsin alldeles lika dem på lejonet. Danmark och Norge ega inga runstenar med dylika slingor. Ormslingorna och runorna på piræuslejonet äro således utan tvifvel inhuggna af en man från Svealand, sannolikast från Upland, hvilken troligen varit bland väringarnes flock; det torde hafva skett omkring midten af tiohundratalet.

I sammanhang med vikingatåg och väringafärder skola vi betrakta nordbornes fartyg och vapen under denna tid, helst de segrar våra förfäder då vunno väl ej endast berodde på deras mod och skicklighet, utan äfven, åtminstone ofta, på deras goda skepp och öfverlägsna vapen.

334. Normandiskt fartyg från »tapeten i Bayeux»[1].

Skeppsbyggeriet stod högt i Norden, högre kanske än i de flesta kristna länder, och de nordiska ländernas rikedom på skepp måtte hafva varit betydlig, om än de flesta af dessa fartyg naturligtvis voro vida mindre än de stora tremastare

[1] På en lång bonad (se nedan) från tiden omkring år 1100, förvarad i staden Bayeux i Normandie, är William Eröfrarens tåg till England framställdt, jemte de händelser som dermed stodo i sammanhang.

Digitized by Google

som nu kallas skepp[1]. Vi hafva i det föregående omtalat, att Anund Jakob i ett krig mot Danmark hade en flotta af mer än 400 fartyg; ännu större antal nämnas vid andra tilltällen. Ja, i Olaf den heliges saga berättar Snorre Sturlasson, att Knud den store för sitt anfall mot Norge samlat en flotta af tolf hundraden skepp, det vill säga 1440 fartyg, emedan man räknade tio tolfter på hundradet.

Skeppen framdrefvos dels med segel, dels med åror. Å hvarje skepp fans i allmänhet ej mer än en mast och ett segel (fig. 335). Seglen, närmast liknande våra råsegel, voro vanligen af vadmal, ofta med blå, röda och gröna ränder. Huru högt nordborne skattade sina präktiga segel, visas af en berättelse i Sigurd Jorsalafares saga. Då konungen på återvägen från Jerusalem skulle segla in till Miklegård, låg han en half månad stilla med hela sin flotta, oaktadt det hvar dag blåste god medvind; »men han ville bida sidovind, så att seglen kunde föras längs med skeppen. Alla hans segel voro nämligen beklädda med pell (sidentyg) både bak och fram. Hvarken de som voro i fören eller i aktern ville se det mindre vackra af seglen. Då konung Sigurd kom in till Miklegård, seglade han nära landet. Man kunde då från land se hela bredden af alla seglen, som icke voro skilda, utan liknade en sammanhängande vägg. Allt folket var ute för att se, huru Sigurd seglade.»

335. Runsten från Tjängvide, Gotland. Höjd numera 1,70 meter. I statens historiska museum.

[1] Flerstädes i Norden begagnar allmogen ännu benämningen »skepp» om roddbåtar äfven af ringa storlek; så i Småland (Hyltén-Cavallius, Värend och virdarne. I, s. 25).

Digitized by Google

Antalet åror var ofta ganska betydligt, och krigsskeppens storlek angafs genom uppgift om roddarbänkarnas antal. En »tjugusessa» var ett fartyg med tjugu par åror. Olaf Tryggvessons berömda skepp Ormen långe, det största på sin tid i Norge, hade 34 par åror och nära 1000 mans besättning. Dess köl, eller såsom det heter »det som var gräslagdt», höll 45 meter (150 fot) i längden. Knud den store hade en drake med ända till 60 par åror. Vanligen lågo alla årorna i en rad; men Erling Skakke i Norge lät på 1100-talet bygga skepp med två rader åror öfver hvarandra.

Akterdäcket, den så kallade »lyftingen», var, såsom äfven på den senare medeltidens fartyg, vanligen betydligt högre än midten af skeppet, der roddarne sutto. Styret satt, liksom på de förut (s. 203) omtalade fartygen från jernålderns äldre del, icke i midtlinien, utan något till höger derom.

Vanligen voro skeppen målade och relingen prydd med en rad sköldar (fig. 334). Framstammen slutade ofta uti ett förgyldt drakhufvud, hvaraf namnet »drake» uppkom, och bakstammen fick då stundom likhet med en drakstjert. Af ett ställe i Olaf Tryggvessons saga se vi, att det hissade seglet då tänktes föreställa drakens vinge. Någon gång finner man skepp afbildade med ett drakhufvud i hvardera stäfven, eller förstäfven prydd med ett manshufvud, eller med ett förgyldt bisonoxhufvud. Det senare var fallet med ett af Olaf den heliges skepp, derför kalladt »Visunden». Samme konung Olaf hade sjelf för förstammen på sitt skepp »Karlshöfde» snidat ett manshufvud.

Erik jarl hade i slaget vid Svolder ett stort skepp som kallades »Jernbarden»; hvardera stammen var beslagen med en tjock jernplåt och med hvasseggade jerntaggar.

Före ett sjöslag plägade man binda framstammarna tillhopa, så att hvar linie bildade ett sammanhängande helt. Den vigtigaste striden fördes derför i främstammen, der de yppersta kämparne också vanligen hade sin plats.

Då skeppet låg stilla, i synnerhet för natten, spändes tält öfver det. Höfdingen låg under tältet i lyftingen. Ibland slog man dock upp tält på stranden.

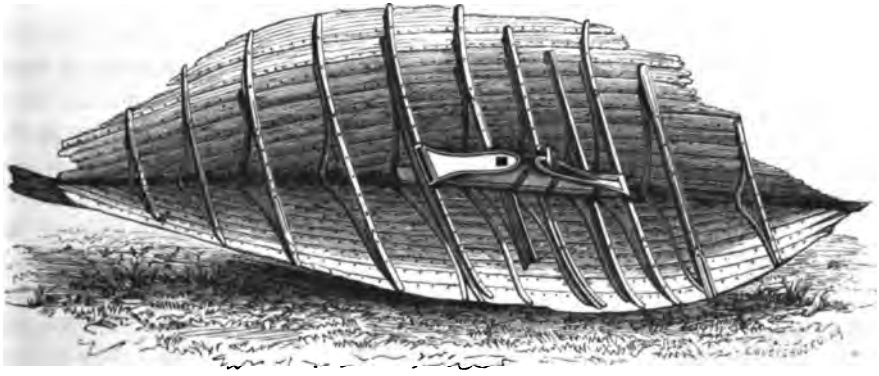
Skilnaden mellan krigsskeppen och handelsfartygen visar sig bäst af Snorre Sturlassons berättelse, hur den gamle norrmannen Hårek från Tjotta smyger sig igenom Öresund efter slaget vid Helgeån, då Olaf Haraldsson var instängd i Östersjön och sjelf återvände hem landvägen (s. 261). Hårek sade sig vara för gammal att gå och for ensam sjövägen. Då han nu närmade sig det af danskarne bevakade Öresund, tog han ned masten, svepte skeppet ofvan vattenlinien med grå tältduk och rodde endast med ett par åror i fören och aktern, under det större delen af manskapet satt lågt ned, så att de ej skulle synas. Då danskarne sågo skeppet, togo de för gifvet, att det var ett handelsfartyg, lastadt med sill och salt, och Hårek slapp fram.

I Sverige finnes väl icke nu något fartyg qvar från vikingatiden, ehuru det ej är alldeles omöjligt, att åtminstone lemningar af ett sådant vid undersökning af någon bland landets många ännu orörda grafhögar kunna komma i dagen. Från Norge känner man emellertid ett ovanligt väl bevaradt

Digitized by Google

»vikingaskepp», som år 1867 påträffades vid gräfning i en stor hög vid Tune i Smålenenes amt, nära Frederiksstad och en af Glommens grenar; det utgör nu en prydnad för Kristiania universitets museum (fig. 336). Högen, af omkring 3,50 meters höjd, bestod nedtill af blålera, som hade nästan fullständigt bevarat den deri liggande delen af fartyget, under det att den öfriga delen var alldeles förtärd; midskepps, der lerlagret varit tjockast, felas troligen endast en eller två plankor af bordläggningen. Det trä som finnes qvar är i allmänhet friskt och hårdt; äfven de flesta nitar som sammanhållit bordsplankorna äro oskadade och göra ännu god tjenst.

Fartyget, som icke varit däckadt, är nästan helt och hållet bygdt af ek; plankorna äro fästa vid spanten med tillhjelp af sådana klossar som i den s. 202 beskrifna Nydamsbåten. Allt träarbete är utfördt med synnerlig omsorg. Plankorna äro prydda med lister i kanten både in- och utvändigt, lika så finnas lister och utskurna liniesirater på öfversidan af spanten. Kölen, af ett stycke trä och alldeles oskadd, har en längd af nära 14 meter; fartygets

336. »Vikingaskepp» funnet i en grafhög vid Tune i södra Norge.

bredd har varit omkring 4 meter, men dess lodräta höjd från kölen till relingen kan icke hafva öfverstigit 1,20 meter. Båda stäfvarna äro starkt spetsiga och alldeles lika hvarandra. Då relingen är alldeles förstörd, saknas äfven årtullarna; att åror funnits är emellertid ganska säkert, troligen till ett antal af 10 par. Men fartyget förde äfven segel, och af masten, som varit af furu, stod nedre delen ännu qvar på sin plats. Något akter om masten låg rodret, mycket liknande en åra; rorpinnens ställning visar, att det ej varit fäst i midtlinien, utan på ena sidan. I fartyget var det obrända liket af den forne skeppshöfdingen jordadt, med tre hästar, svärd, spjut, sköld m. m.

Om de vapen som en gång gjorde de nordiska vikingarne så fruktansvärda få vi af talrika fynd och sagornas mångfaldiga berättelser ganska god upplysning, bättre än om många andra frågor.

Digitized by Google

Vapnen voro hufvudsakligen desamma som under jernålderns äldre del. Såsom skyddsvapen nämnas fortfarande: brynja, hjelm och sköld. I de nor-

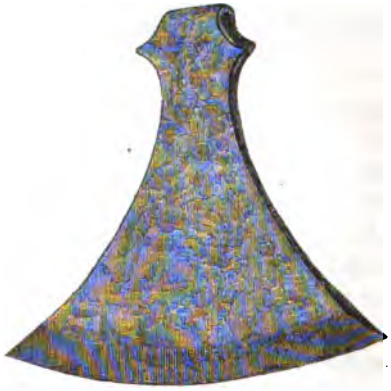
337, 338. Bronsplåtar med upphöjda figurer. Öland. 1/1.

diska grafvarna från vikingatiden äro lemningar af brynjor visserligen endast mycket sällan funna, men de omtalas ofta i Eddan och sagorna. Enligt Grimnismål voro bänkarna i Odins sal täckta med brynjor. Utom pansarskjortor af jern, liknande den fig. 275 här ofvan afbildade, begagnades äfven brynjor af läder, tjockt linne och dylikt.

Af hjelmar från vikingatiden har endast den i det föregående (s. 237) omtalade, vid Ultuna funna, bibehållit sig till våra dagar; den hör, såsom redan är antydt, till tidskiftets början. Till ungefär samma tid torde äfven böra hänföras några märkliga, vid Björnhofda på Öland anträffade, gjutna bronsplåtar med upphöjda figurer, som visa oss ett par andra hjelmformer (fig. 337 och 338). Två af dessa hjelmar äro prydda med djurbilder, troligen föreställande vildsvin; sagan förtäljer, att konung Adils egt en hjelm som kallades »hildesvin» eller »hildegalt» (hild betyder strid).

339. Jernyxa. Gotland. 1/3.

340. Jernyxa. Upland. 1/4.

I de svenska grafvarna från vikingatiden äro sköldbucklor af jern ej sällsynta. Sjelfva sköldarna, som varit af trä, läder eller dylikt, äro naturligtvis förstörda; att de liksom under den föregående tiden (s. 194) varit

Digitized by Google

runda, visas af afbildningar (fig. 366) och antydes af de omskrifningar, »stridens hjul» eller »stridens ring», hvarmed skalderne ofta betecknade skölden.

341, 342. Öfre delen af ett tveeggadt jernsvärd. Parerstång och knapp af förgyldt silfver; guldtråd kring kaflen. Skåne. 1/2.

343. Spjutspets af jern; hålken belagd med silfver. Gotland. 1/3.

344. Öfre delen af ett tveeggadt jernsvärd; fästet inlagdt med silfver. Södermanland. 1/2.

345. Doppsko af brons till en svärdslida. Gotland. 1/1.

De egentliga stridsvapnen under vikingatiden voro: svärd, spjut, klubba, båge och pilar samt icke minst yxan, hvilken nästan ansågs för nordmännens fruktansvärdaste vapen (fig. 339 och 340).

Svärden voro tveeggade eller stundom eneggade, alltid starka och skarpa, men ej spetsiga såsom bronssvärden; parerstången är kort (fig. 341). Fästena, som passa godt för en vanlig hand, äro ej sällan prydda

www.ifbtool.com.cn

Digitized by Google

med konstrika inläggningar af brons eller silfver. Ett af de dyrbaraste i Sverige funna svärd från denna tid är det som för några år sedan hittades i en torfmosse vid Dybeck i södra Skåne (fig. 341, 342); parerstången och knappen bestå af massivt, förgyldt silfver med vackra sirater, och kaflen har varit tätt omlindad med guldtråd. Slidans doppsko var ofta af brons (fig. 345).

www.hbtool.com.cn

Spjutspetsarna äro liksom yxorna stundom prydda med inläggningar af silfver eller guld. Å det fig. 343 afbildade spjutet är hela hålken beklädd med silfver, i hvilket ses sirater af den för Norden under ifrågavarande tid egendomliga stilen.

De gamla sagorna synas antyda, att man mångenstädes betraktade båge och pilar såsom ett mera för jagten än för striden lämpligt vapen. I grafvarna från vikingatiden hittas dock pilspetsar af jern mycket ofta tillsammans med de andra vapnen, och i sjöstriden var pilregnet vanligen af mycken vigt.

I striden buros märken framför höfdingarne. Från vårt land känner man visserligen inga till denna tid hörande afbildningar af sådana; men af den normandiska bayeuxtapeten se vi, att dessa märken till form och storlek närmast motsvarat de i senare tid begagnade standaren. Fig. 334 visar ett sådant märke i aktern af ett skepp, på det ställe der flaggan nu plägar sitta. Å de nordiska konungarnes märken sågs ofta en bild af den åt Odin helgade korpen. Andra med nordborne beslägtade folk, både de mot romarne stridande germanerne vid Donau[1] och anglosachserne, hade en drake till märke.

Fredlig samfärdsel med främmande länder.

Nordborne upptäcka Grönland och Amerika. — Handelsförbindelser med vestra Europa, Tyskland, Ryssland och Asien. — Minnen i Sverige af samfärdseln med andra länder. — Handel. — Marknader. — Städer. — Samfärdselsmedel.

Vi hafva sett, huru nordborne under vikingatiden förde sina segrande vapen till de flesta af Europas länder. All samfärdsel mellan Norden och den öfriga verlden under denna tid var dock icke krigisk, ty den fredliga handeln var redan då af en vigt, som man blott allt för mycket varit böjd' att underskatta.

Främst bland fredliga färder under vikingatiden måste vi minnas de djerfva upptäcktsresor som nordborne då gjorde. Redan hafva vi nämt, huru de bebygde Island; derifrån funno de först Grönland och sedan Vinland eller nordöstra delen af det vi nu kalla Nordamerikas förenta stater. Nordborne tillkommer den stora äran att, så vidt historien känner, först bland alla europeiska folk hafva upptäckt Amerika, och det dröjde ett halft årtusende, innan södra Europas invånare hittade vägen till den nya verlden, möjligen dit vägledda af sägnerna om nordbornes färder. Väl är det sant, att denna

[1] Sådana märken ses å kejsar Trajanus' kolonn i Roma.

Digitized by Google

andra upptäckt af Amerika blef af ojemförligt större betydelse både för dess och Europas folk än upptäckten af Vinland; men äran att först hafva funnit den nya verldsdelen och satt bo der tillhör obestridligen Nordens folk.

Mellan den nordvestligaste delen af Island och den närmaste, mot öster framskjutande delen af Grönland är icke större afstånd än omkring 30 svenska landmil. Det var således ganska naturligt, att flere bland de skepp, som styrde till Islands vestkust, skulle under stark ost- eller sydostvind komma nära Grönland, hvars snöbetäckta berg synas i fjerran. Så förtäljes det om en Gunbjörn, att han redan samtidigt med Islands första bebyggande, det vill säga kort efter år 870, drifvits långt åt vester från Island, till dess han kom till några skär eller öar, som efter honom kallades Gunbjörnsskären,

346. Ruin vid Kakortok på Grönland.

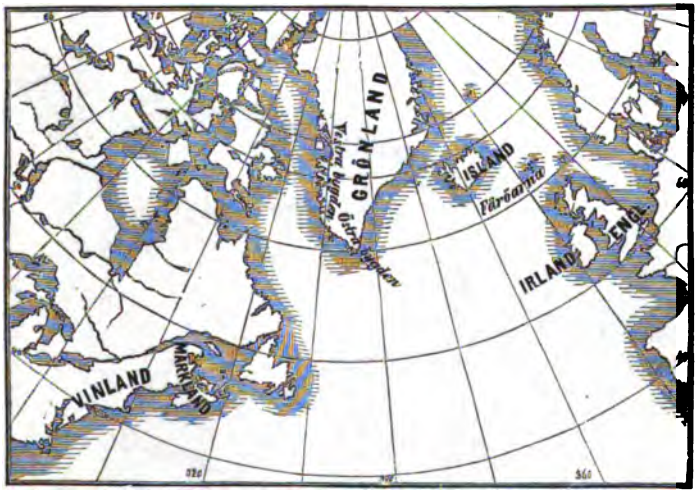
och som troligen varit några af de många öar, hvilka ligga nära Grönland under 65°—66° nordlig bredd. Ej fullt hundra år derefter drogo två isländingar ut för att söka efter Gunbjörnsskären, hvilka de ock funno, och der de öfvervintrade. Något senare (vid pass 980) blef Are Mårsson stormdrifven till ett land långt bort i vester, som man kallade Irland det stora eller Hvitramannaland, det är »de hvita männens land», möjligen emedan inbyggarne buro hvita kläder. Det är sannolikt, att detta land varit någon del af Nordamerikas östra kust. Man berättar äfven, att senare resande skulle hafva kommit till samma land och träffat Are, som njöt mycket anseende der, men ej fick tillåtelse att lemna landet.

Slutligen upptäcktes Grönlands fastland. Isländaren Erik Röde blef för ett dråp dömd fredlös och beslöt uppsöka Gunbjörnsskären. Han fann då

Digitized by Google

östkusten af Grönland och styrde åt söder längs efter kusten för att finna beboeligt land, hvilket dock ej finnes på den delen af Grönland. Han tillbragte första vintern på en ö som låg ungefär i midten af den sedermera så kallade Östra bygden. Följande sommar drog han mot nordvest, tills han kom till den i senare tid så kallade Vestra bygden. Sedan han vistats tre vintrar i det nyupptäckta landet, gjorde han ett besök på Island och började derefter (sommarn 985) att på allvar bebygga det nyfunna landet, hvilket af honom fick det namn som det ännu behåller, Grönland. Han kallade det så, emedan, som han sade, folk skulle få lust att flytta dit, om landet hade ett godt namn. Snart kommo de ditflyttade nordborne i beröring med landets urinvånare, som af dem benämdes »skrälingar» (af skral). Alla de nordiska nybyggena på Grönland, både den »Östra» och den »Vestra bygden», lågo på vestra kusten; så länge förbindelsen med Norden kunde upprätthållas, fortforo dessa nybyggen att ega bestånd. Ännu under det fjortonde århundradet funnos de qvar; men derefter gingo de småningom under. Nordbornes ättlingar dogo antingen ut eller blandade sig med eskimåerne[1]. Såsom minnen af dessa nordiska nybyggen visas ännu bland annat en kyrkoruin af sten vid Kakortok (fig. 346) samt några grafstenar med inskrifter dels med latinska bokstäfver, dels med runor.

347. Karta utvisande afstånden mellan Europa, Grönland och Vinland.

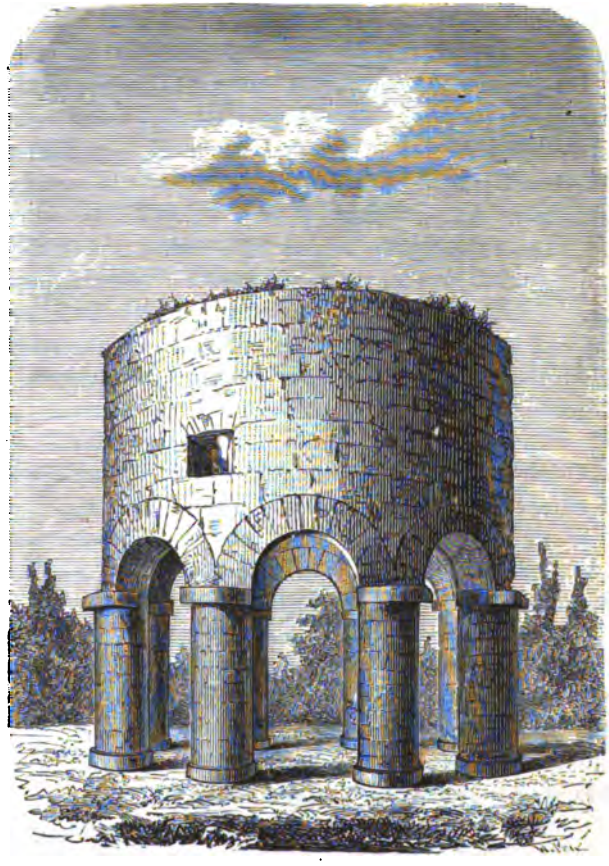
Då isländaren Bjarne Herjulfsson en höst återvände hem för att tillbringa vintern hos sin fader, fick han till sin förvåning höra, att fadern flyttat till Grönland. Utan att tveka beslöt Bjarne då att genast uppsöka fadern, ehuru hvarken han eller någon af hans skeppsfolk varit der eller kände vägen dit, ett bland de många profven på de nordiska seglarnes djerfva mod. Under färden till Grönland blefvo de emellertid af nordanvind och tjocka drifna ur sin kurs, tills de slutligen träffade land, hvilket dock ej var Grönland; ett par dagar seglade de nu mot norr med de okända kusterna till venster, dock utan att gå i land. Slutligen kom Bjarne verkligen fram till Grönland och landade af en händelse just vid faderns gård; men han klan-

[1] Först i början af 1700-talet började å nyo någon varaktig förbindelse mellan Skandinavien och Grönland, hvilket land nu är ett lydland under Danmark.

Digitized by Google

drades mycket för sin ringa vetgirighet och sin underlåtenhet att närmare lära känna det nyfunna landet.

Det blef nu, berättas det, mycket tal om att upptäcka nya länder. Erik Rödes son Lef fick en oemotståndlig lust att undersöka de kuster som Bjarne seglat förbi, köpte derför dennes skepp och styrde från Grönland mot sydvest. Lef fann verkligen det omtalade landet. Först landade han på en kust der de ej sågo gräs; stora jöklar uppfylde det inre af landet, och från sjön till jöklarna gick liksom en enda oafbruten klipphäll. De kallade derför landet Hälleland; från detta land, troligen det nuvarande Labrador, styrde de emellertid å nyo till hafs, emedan det ej syntes dem inbjudande. Sedan funno de ett annat land, slätt och skogbevuxet, hvarför det fick namnet Markland (skogslandet); troligen var detta det land som nu kallas Nova Scotia. Efter två dygns segling för nordostvind sågo de åter land, der de beslöto att öfvervintra. De bygde sig derför ett stort hus; ingen frost var om vintern och gräsen vissnade föga. På grund af uppgiften om den kortaste dageus längd har man trott sig finna, att detta af europeer först bebygda ställe i Amerika vore att söka mellan 41° och 42° nordlig bredd, i det nuvarande Massachusetts. I landet, der nybyggarne trifdes mycket väl, funno de äfven vildt växande vindrufvor, hvarför de kallade det Vinland. På våren återvände Lef med sitt folk till Grönland.

348. Gammal nordisk stenbygnad i Newport, Nordamerika.

Någon tid derefter (omkring år 1003) beslöt Torfinn Karlsefne, som skall hafva varit en ättling af Ragnar Lodbrok, att anlägga ett varaktigt nybygge i Vinland. Han seglade dit med 60 män och några qvinnor; äfven boskap medfördes. Nybyggarne kommo snart i beröring med landets äldre inbyggare, »skrälingarne»; man förstod visserligen ej hvarandras språk, men

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

en byteshandel kom dock till stånd. Efter någon tid uppkom emellertid strid mellan Torfinns folk och skrälingarne, hvilka naturligtvis voro till antal ojemförligt öfverlägsna nybyggarne. Torfinn ansåg derför rådligast att återvända till Grönland, sedan han tillbragt två vintrar i Vinland[1].

Flere andra vinlandsfärder omtalas äfven vid denna tid, »ty dessa färder, heter det, tycktes goda i afseende på både gods och heder». Förbindelsen mellan Norden och Amerika fortfor länge, och ännu från år 1347 vet historien att omtala en då företagen resa från Grönland till Vinland. Möjligen fortsattes dessa färder ännu längre, och minnet af dem var väl ej i det följande århundradet helt och hållet förbleknadt på Island, der Columbus kan hafva hört sägner om vinlandsfärderna vid det besök han (troligen år 1477) gjorde på ön före sin verldsbekanta upptäcktsresa. Det är ej osannolikt, att man i de uppgifter Colombo sålunda torde hafva erhållit på Island om ett stort, långt bort i vester liggande land kan söka ett af skälen till den fasta öfvertygelse han hade om tillvaron af ett sådant för södra Europas folk i allmänhet okändt land.

Det märkligaste minne man funnit i Amerika af nordbornes vistelse der under medeltiden är en rund, af åtta pelare uppburen stenbygnad, som ännu står, ehuru skadad, i Newport på ön Rhode-Island (fig. 348). Bygnaden är uppförd af otillhuggna block af gråvacka; stenarna äro lagda på hvarandra och förbundna med kalkbruk, som nu är mycket hårdt. Den yttre diametern håller något öfver 7 meter; den inre 5,40 meter. Att denna bygnad icke är ett verk af infödingarne är lika tydligt, som att den ej kan vara yngre än 1630-talet, då Rhode-Island för första gången efter Columbus' tid blef bebygdt af europeer. Allt torde deremot tala för att den är uppförd af nordbor, troligen under 1100-talet; helst mer eller mindre liknande runda stenbygnader äro kända flerstädes i Norden, der de varit och till en del ännu äro använda som kyrkor eller som baptisterier (dophus).

Den märkliga bygnaden i Newport är således ett vitne om, att nordiska nybyggen ännu flere mansåldrar efter Vinlands första upptäckande måste hafva funnits på Nordamerikas östra kust. Det förtjenar anmärkas, att Newport just ligger i den trakt, der man redan på grund af Lef Erikssons i det föregående omtalade uppgift om den kortaste vinterdagens längd ansett sig böra söka nordbornes Vinland.

Man har trott sig i ungefär samma trakt ega äfven ett annat minne af nordbornes vinlandsfärder, nämligen ett slags hällristning inhuggen i ett under namnet »Assonetstenen» kändt stenblock vid Assonet i Massachusetts. De på denna sten synliga bilderna och tecknen troddes länge vara ristade af Torfinn Karlsefne under hans vistelse i Vinland; en närmare granskning har dock visat det grundlösa i ett sådant antagande.

[1] Thorvaldsen och andra af Danmarks berömdaste män sägas leda sina anor från Torfinn Karlsefne.

Digitized by Google

Vi hafva af det föregående sett, att Norden under de sista århundradena af sin hednatid stod i liflig förbindelse med de flesta andra länder i Europa. Talrika äro äfven de minnen som i Sverige tala om denna förbindelse med främmande länder, både om vikingens krigiska färd och om handelns fredligare värf.

Såsom redan är antydt, voro Sveriges inbyggare på den tid, då nästan hela dess nuvarande vestkust var dansk eller norsk, visserligen genom landets läge förnämligast hänvisade på samfärdsel med länderna vid Östersjöns södra och östra kuster. Men att äfven det gamla Svitiod stått i både krigisk och fredlig förbindelse med länderna i vestra Europa, i synnerhet med England, visas af mångfaldiga förhållanden.

I Upland och Gestrikland, i Vestmanland, Södermanland, Östergötland och Småland finnes ännu ett stort antal runstenar, som äro resta till minne af män hvilka farit till England. Så sitter i Gamla Upsalas kyrkomur en runsten, som »Sigvid englandsfarare» låtit rista öfver sin fader. Sigvid hade således kommit lyckligen tillbaka från sin färd. Om andra är det deremot uttryckligen sagdt, att de dött i England. Detta berättas om en man från Hjelstads socken i Upland, om en annan från vesteråstrakten, om en Sverre från nyköpingstrakten, om Toke från Kaga socken i Östergötland, om Tore från Berga socken i Finveden (Småland), m. fl.; åt alla dessa restes minnesstenar, hvilkas runinskrifter omtala förhållandet.

349. Anglosachsiskt silfvermynt slaget för konung Ethelred i London[1]. Upland. 1/1.

Vid Kolstad i Häggeby socken, Upland, finnes en runsten ristad af två söner öfver deras fader Gere, »som vester satt i tingalidet». Härmed afses utan tvifvel den under namnet tingalid eller tingmannalid kända legohär af nordbor, som konungarne i England underhöllo under en stor del af det elfte århundradet. Tingmannalidet uppsattes af konung Ethelred år 1010, fick stor betydelse under Knud den stores tid och upplöstes vid eller kort efter midten af samma århundrade. Tillägget »Gud hjelpe hans själ» visar, att de som ristat stenen voro döpta. I Ösby socken, Upland, har man vid Väsby nyligen funnit en runsten med följande märkliga inskrift: »Åle lät resa denna sten åt sig sjelf; han upptog åt Knut skatt i England. Gud hjelpe hans själ.» Med Knut menas utan tvifvel den nyssnämde konungen.

En runsten vid Rösås i Näfvelsjö socken, Småland, är rest till minne af en Gunnar, hvilken af sin broder blef lagd uti en likkista af sten i Bath i England.

Ännu talrikare minnen af färderna till nämda land hafva vi i de mångtusende anglosachsiska mynt från vikingatiden som hittats i svensk jord. Man har nu närmare kännedom om åtminstone 20 000 sådana i vårt land under de sista hundra åren anträffade mynt, alla af silfver. Ett säkerligen

[1] Inskrift: Æthelræd rex anglo[rum] — Leofric mo[netarius] o[n] Lvnd[ene] (Ethelred anglernes konung — Leofric myntmästare i London).

Digitized by Google

vida större antal har under föregående århundraden hittats, såsom talrika berättelser om sådana fynd visa, ehuru närmare underrättelser derom saknas.

Man skulle hafva väntat att bland dessa i svensk jord hittade anglosachsiska mynt träffa många äfven från 800-talet och 900-talets förra hälft, då England ständigt hemsöktes af nordborne, då dessa eröfrade stora sträckor af landet och då konung Alfred måste kämpa en förtviflad kamp för att rädda sitt rikes oberoende. Under denna tid präglades också mynt i England. Men i Sverige, liksom i de andra nordiska länderna, äro anglosachsiska mynt från nämda tid utomordentligt sällsynta. Från Sverige känner man nämligen intet sådant mynt från tiden före Alfreds död och endast tre präglade före år 950. Äfven från de närmast följande årtiondena äro jemförelsevis få anglosachsiska mynt funna i Sverige. Det vida öfvervägande flertalet af de i England präglade mynt som uppgräfvas ur svensk jord är deremot präglad för den i det föregående omtalade konung Ethelred, hvilken besteg tronen år 978 och dog 1016. Såsom vi redan nämt (s. 275), innehade han dock icke hela denna tid Englands tron, emedan han 1013 måste fly ur landet för den segerrike Svend Tjufvuskägg; först efter dennes död i början af följande året kunde han återkomma och återtaga sin tron. Mängden af de i Sverige funna mynt som bära Ethelreds namn (fig. 349) är så stor, att i vårt nationalmuseum ett mångdubbelt större antal sådana mynt förvaras än i någon annan samling, det rika britiska museet i London ej ens undantaget.

Orsaken till detta oväntade förhållande är utan tvifvel att söka i de oerhörda skatter som Ethelred under sina olyckliga strider med nordborne gång på gång måste utbetala till dessa. Ethelred skall hafva i »danagäld», såsom vi nämt att dessa skatter kallades, erlagt tillhopa ej mindre än 167 000 pund silfver.

Om man emellertid häri kan finna en naturlig förklaring till den stora mängd af Ethelreds mynt som hittats i Norden, kan dock detta ej vara orsaken till det egendomliga sätt, hvarpå hans och de andra närmast före och efter honom regerande engelska konungarnes mynt träffas spridda i Nordens olika delar. Då flertalet af de nordbor som hemförde de i England utpressade silfverskatterna troligen voro bosatta i Danmark, i vestra delen af det nuvarande Sverige och i Norge, kunde man med skäl vänta, att hufvudmassan af de i Norden funna anglosachsiska mynten skulle vara hittad i nämda länder; så är emellertid ingalunda förhållandet. Från hela Norge, som för öfrigt är synnerligen rikt på minnen från vikingatiden, och der man med stort nit samlat alla sådana minnen, har man närmare kännedom endast om ungefär 1500 anglosachsiska mynt. På Sveriges vestra kust, Bohuslän och Halland, är, så vidt man vet, knapt ett enda sådant mynt funnet, och från det nuvarande Danmark känner man ej mer än några hundra anglosachsiska mynt från Ethelreds och hans företrädares tid. Deremot har man närmare kännedom om ungefär 20 000 anglosachsiska mynt från Sverige (utom Bohuslän och Halland); mer än hälften af detta betydliga antal bär Ethelreds namn.

Äfven förekomsten af dessa mynt i Sveriges olika delar är ganska olika.

Digitized by Google

I de vestra kustlandskapen äro de så godt som okända; i det inre af landet, äfven det under nu ifrågavarande tid så vigtiga Vestergötland, äro de sällsynta. Talrikt förekomma de deremot i Östersjöns kusttrakter, vid Mälarens stränder och i närheten af de större vattendrag som stå i förbindelse med Östersjön, men framför allt på Öland och Gotland. I synnerhet äro de utomordentligt talrika på sistnämda ö, den längst från England liggande delen af Norden, från hvilken väl endast en ringa del af de krigare härstammade som brandskattade anglosachsernes land.

Allt detta visar tydligt nog, att åtminstone flertalet af de ifrågavarande mynten ej anförtrotts åt jorden omedelbart af de hemvändande nordbor, som deltagit i plundringstågen till England, utan att de af handeln förts till de ställen der de nu hittats.

Utom de i England präglade mynt som vi nu omtalat har man i svensk jord äfven funnit andra, ehuru ej särdeles många, minnen från färderna till de Britiska öarna, såsom mynt slagna för de nordiska konungarne i Dublin och några prydnader, hvilka antingen äro hemförda från de nämda öarna eller förfärdigade efter derifrån komna förebilder (fig. 393).

Derjemte kunna vi spåra minnen af våra förfäders förbindelse med nyssnämda trakter i de rikt utvecklade ornament som pryda många inhemska arbeten från hednatidens sista århundraden. De präktiga orm- och drakslingorna, hvilka så ofta ses på arbeten från denna tid, hafva visserligen ett nordiskt ursprung och kunna här följas tillbaka åtminstone ända till de första århundradena efter Kristi födelse; men det torde vara obestridligt, att de, i den form de fingo under vikingatiden, röja ett inflytande af de liknande ornament, hvilka nordborne lärde känna hos folken på de Britiska öarna. Den grundolikhet synes dock böra framhållas, att de nordiska slingorna ursprungligen äro bildade af ormar, under det att slingorna från de Britiska öarna ofta bildas af fåglar, hvilket deremot icke ses på svenska arbeten, om icke såsom följd af inflytande från vestern. Detta torde bland annat vara fallet med det präktiga svärdfäste som är afbildadt fig. 341.

350. Silfvermynt prägladt i Poitiers för konung Pipin af Aquitania. Vestergötland[1]. 1/1.

Äfven andra på svenska arbeten från vikingatiden förekommande sirater äro utan tvifvel efterbildade efter liknande, hvilka våra förfäder lärde känna vid sina besök i Irland och Skotland.

Ett minne af förbindelsen med England hafva vi, såsom i det föregående är antydt, också deri, att de äldsta svenska mynten präglades icke blott i fullkomlig likhet med de samtida engelska, utan till och med af engelska myntmästare, såsom vi se af deras å myntens frånsida utsatta namn samt af ett och annat i omskrifterna förekommande anglosachsiskt ord.

[1] Inskrift: Pipinvs rex Eq[vitanie] — Pectavo (Pipin konung af Aquitania — Poitiers). Å frånsidans midt läses Pipin[v]s.

Digitized by Google

Ett ännu vida vigtigare inflytande har emellertid England utöfvat på vårt fädernesland genom de engelska missionärer som i så väsentlig mån bidrogo till kristendomens slutliga seger i Sverige. Vi skola i det följande något närmare redogöra härför, äfvensom för den icke obetydliga engelska inverkan på vår äldre medeltids konst hvilken blef en följd häraf.

www.hbtool.com.cn

Liksom minnen från de talrika vikingatågen till de Britiska öarna före 900-talets senare hälft äro mycket sällsynta i Norden, har man här funnit endast några få saker som blifvit hemförda från Frankrike under samma tid. Från alla tre de nordiska länderna känner man endast ett par tiotal **frankiska mynt**. Fig. 350 visar ett sådant mynt prägladt i Poitiers för en Pipin, konung af Aquitania, sydvestra delen af Frankrike; antingen Pipin I, Ludwig den frommes son (817—838), eller Pipin II, den förres son (845—864). Detta mynt hittades för några år sedan i Vestergötland, jemte två andra mynt af Pipin, tre af Karl den store (eller möjligen Karl den skallige) och två af Ludwig den fromme, alla af silfver.

Om de frankiska mynten från 800-talet sällan hittas i Norden, äro deremot **tyska mynt** från tiden mellan 900-talets midt till något efter midten af det följande århundradet i öfverraskande mängd funna här, och i synnerhet i Sverige. Man har i vår jord funnit ett ännu större antal tyska än anglosachsiska mynt; de förra äro under de sista hundra åren tillvaratagna i flere tiotusental. Några gånger har man till och med funnit ett eller två tusen tyska mynt nedlagda på samma ställe. Vid Findarfve i Rone socken på Gotland hittades år 1843 något mer än 3 000 sådana mynt, jemte anglosachsiska och andra mynt. Och i senare tid har man vid Johanneshus i Bleking uppgräft en silfverskatt, som utom en mängd smycken m. m. innehöll mer än 3 400 tyska mynt från tionde och elfte århundradena.

351. Tyskt silfvermynt prägladt för konung Otto III och Adelheid [1]. Gotland. $^1/_1$.

De **tyska mynt** från ifrågavarande tidskifte som hittats i vår jord äro slagna dels för tyska kejsare och konungar, dels för konungar och furstar, erkebiskopar, biskopar och andra andliga myndigheter samt städer inom Böhmen, Baiern, Schwaben, Lothringen, Franken, Sachsen, Frisland, Nederländerna och andra länder. De flesta präglingsorterna äro att söka längs efter Tysklands största floder, handelns gamla pulsådror, Elbe, Donau och i synnerhet Rhein med dess bifloder. Allmännast bland kejsarmynten äro de som bära Otto III:s och hans farmoder Adelheids namn (fig. 351); hon förestod regeringen för sin minderårige sonson under åren 991—995. Bland städernas och de andliga myndigheternas mynt äro de från Köln de talrikaste. De böhmiska hertigarnes mynt äro äfven särdeles talrika.

Jemte dessa mynt träffas äfven några från Ungarn och norra Italien,

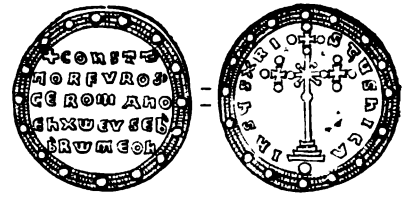
[1] Inskrift: Otto (mellan korsarmarna) D[e]i gr[aci]a rex amen — Athalhet (Otto af Guds nåd konung. Amen. — Adelheid). Otto blef först år 996 krönt till kejsare.

Digitized by Google

hvilka troligen medföljt de tyska mynten hit upp och således icke kunna anses som bevis för omedelbar förbindelse mellan dessa länder och Norden.

I det föregående (s. 224) hafva vi sett, att byzantinska guldmynt från det femte århundradet ej sällan träffas i Sverige. Från början af det följande århundradet äro endast några mycket få sådana mynt hittade hos oss, och under en lång derpå följande tid synes ingen betydande förbindelse mellan Norden och Konstantinopel hafva funnits, åtminstone ej någon som lemnat spår efter sig i några uti svensk jord funna mynt. Först från det tionde århundradet förekomma i våra jordfynd åter byzantinska mynt; de mynt af detta slag från nämda tid som hittas hos oss äro emellertid ej af guld utan af silfver (fig. 352), ehuru guldmynt af god halt fortfarande präglades i Konstantinopel.

De byzantinska silfvermynten äro jemförelsevis ganska sällsynta i Sverige, och då de hittas här, äfven om det sker på samma ställe som en stor mängd andra mynt, är det alltid i ringa antal, vanligen blott ett eller ett par, ej sällan sönderbrutna och nötta. De yngsta man känner från Sverige äro slagna i början af elfte århundradet, således kort efter det nordborne börjat draga till Miklegård för att inträda i kejsarens tjenst och långt innan dessa väringafärder upphörde. Möjligen hafva de byzantinska mynt från denna tid som hittats hos oss hitkommit med hemvändande nordbor, som för handel eller krigstjenst besökt Miklegård; men möjligt är ock, att de på en omväg hitkommit i sällskap med de talrika österländska mynt som hittas i Norden.

352. Byzantinskt silfvermynt prägladt för kejsarne Konstantinos Porfyrogennetos och Romanos II (948—959). Upland[1]. 1/1.

Från Skandinavien känner man nämligen ett mycket betydligt antal sådana i de af araberne beherskade länderna präglade mynt, vanligen kända under namnet kufiska (fig. 353). Detta uttryck, härledt af namnet på staden Kufa, är dock mindre egentligt, emedan endast en ringa del af de ifrågavarande arabiska mynten är slagen i nämda stad, som tidtals var kalifernes säte och låg vid en arm af Eufrat, söder om Bagdad.

Araberne präglade vid denna tid både guld- och silfvermynt. Det är då värdt en särskild uppmärksamhet, att så godt som endast silfvermynten, de så kallade dirhemerna, funnit vägen till våra trakter. I Sverige är nämligen blott ett eller ett par arabiska guldmynt från ifrågavarande tid hittade; alla de öfriga äro af silfver. Samma förhållande eger rum i de andra nordiska länderna.

De äldsta kufiska mynt man hittat i Norden äro visserligen präglade under de sista åren af 600-talet, men det har vid närmare granskning visat sig, att dessa varit gamla, då de kommo hit och att de endast mera tillfälligtvis följt yngre mynt till Norden. Först efter midten af 800-talet, troligen

[1] Inskriften (med grekiska bokstäfver) betyder: Konstantinos Porfyrogennetos och Romanos romarnes kejsare — Jesus Kristus segra!

Digitized by Google

omkring år 880, synas nämligen de arabiska mynten hafva börjat att leta sig väg hit. De flesta man hittat hos oss tillhöra tiden mellan 800-talets sista årtionde och midten af följande århundrade; de yngsta äro präglade omkring år 1000.

Man känner nu ungefär 20 000 i Sverige under de sista hundra åren funna kufiska mynt, således ett lika stort antal som af de i svensk jord under samma tid anträffade anglosachsiska mynten. Härvid bör dock ihågkommas, att de sist nämda väga endast omkring hälften så mycket som de arabiska.

www.hotbot.com.cn

De kufiska myntfynden äro spridda öfver Sveriges olika delar ungefär på samma sätt som de anglosachsiska och tyska; de flesta äro anträffade på Gotland, hvilken ö ensam lemnat mer än hälften af alla de kufiska mynt som äro kända från hela Norden. I stor mängd äro sådana mynt också hittade på Öland och i Sveriges kustlandskap, från Skåne till Upland. Äfven längre mot norr hittas dessa mynt utefter kusten; de nordligaste man känner från Sverige äro funna i Ångermanland. I Sveriges vestra kusttrakter och i det inre landet äfvensom i Norge äro de deremot sällsynta; således samma förhållande som vi anmärkt äfven i afseende på de anglosachsiska mynten, ehuru det väcker mindre förvåning, då fråga är om de från östern än om de från England komna mynten.

353. Arabiskt eller så kalladt kufiskt silfvermynt (dirhem), prägladt år 903 i Samarkand. Gotland[1]. 1/1.

De hos oss funna arabiska mynten vitna, liksom de tyska, om vidsträckta handelsförbindelser mellan våra förfäder och de i söder och öster om dem boende folken; en handel om hvilken våra skrifna urkunder hafva föga eller intet att förtälja. En och annan har väl varit böjd att förklara de arabiska myntens förekomst i Norden på det sätt, att de hitkommit med vikingar, som återvändt från det då till en stor del af araberne beherskade Spanien. Redan en flyktig bekantskap med förhållandena visar emellertid det oriktiga i ett sådant antagande. Några få af de hittade mynten kunna väl hafva hitkommit på denna väg; men deras antal är i alla händelser försvinnande ringa. De allra flesta hafva kommit från öster, öfver Ryssland, der stora fynd af arabiskt silfver beteckna de vägar som handeln mellan Asien och Norden vid denna tid följde.

Visserligen finnas inga bevis för en omedelbar handelsförbindelse mellan Skandinavien och de arabiska länderna i Asien; men den af Rysslands folk förmedlade handeln visar sig hafva under lång tid varit af en mycket stor betydelse. Med tillhjelp af de i Sverige och Ryssland funna mynten har man kunnat urskilja tvenne hufvudvägar för denna handel.

[1] Å de kufiska mynten läses vanligen å åtsidan: Det ges ingen Gud utom Allah, och han har ingen like, samt på frånsidan: Muhamed är Guds sändebud. Dessutom äro regentens och stadens namn samt årtalet (efter muhamedanernes tidräkning) utsatta. Regentens bild förekommer ej, emedan detta vore stridande mot Korans bud.

Digitized by Google

Den förnämste kännaren af de i Sverige funna arabiska mynten säger härom[1]: »De särskilda fynden, som till största delen synas hafva blifvit nedlagda i jorden kort efter deras införande i landet, lemna ganska ofta vigtiga vägmärken för den sträcka som mynten tillryggalagt, innan de stannat i vår jord. Man kan från stad till stad följa dessa vägar, som dock alla hafva inom Asien sammanlöpt i tvenne slutpunkter. Den största silfverströmmen, att jag så må säga, samlades inom Transoxana[2], hvarifrån den af bulgarerne fördes till Ryssland. Huru mynten härifrån på de stora floderna fraktades till Östersjöns kuster är numera en allmänt känd sak. De nämda bulgarerne voro ett idogt, handlande folk. Arabernes geografer omtala, huru deras karavaner tågade genom landet kharizm in i samanidernes område, huru deras skepp öfverseglade Kaspiska hafvet och medförde i synnerhet dessa dyrbara pelsverk, hvilka ett onaturligt mod gjort till en oundgänglig lyxartikel öfver hela Asien. Betydlig måste denna handel hafva varit, då icke blott Asiens varor lemnades i utbyte mot Nordens, utan ock ofantliga massor af myntadt silfver och arbetadt eller enkom för handeln i tenar eller spiraler formadt guld och silfver måste fylla skilnaden.»

»En annan väg ledde en mindre rik, dock icke obetydlig myntmassa till Armenien. Vi kunna hit följa dirhemernas gång, å ena sidan ifrån Tigris' och Eufrats städer, och å den andra ifrån Persiens kuster och Khorasan. De fördes sedan från bergländerna ned till Svarta hafvet, der vid denna period khazarerne hade utbredt sitt välde och idkade en vidsträckt handel, hvilken bragte, hufvudsakligen äfven här på floderna, de dyrbara metallerna in i Ryssland och sedan till Östersjöns stränder.»

En del af det arabiska silfret kan dock äfven på annat sätt än genom handeln hafva kommit till Ryssland. De i detta land bosatta nordborne, ryssarne i ursprunglig betydelse, hafva nämligen hemsökt de muhamedanska länderna i Asien och derifrån hemfört dyrbara byten på samma sätt, som de nordiska vikingarne från vestern af Europa. Så omtalar en samtida arabisk skriftställare ett märkligt vikingatåg som ryssarne i början af 900-talet företagit ända till Kaspiska hafvet, på hvilket haf man då sedan länge varit van att endast se fiskares och fredliga köpmäns farkoster. Ryssarne hade med en stor mängd skepp dragit utför Dnjepr till Svarta hafvet, seglat omkring Krim in i Asofska sjön och uppför Don; på det ställe der denna flod mest närmar sig Volga drogo de sina skepp öfver land, satte dem så i Volga och seglade utför denna flod ut i Kaspiska hafvet, hvars kuster de under flere månader hemsökte, samlande ett omätligt byte. Någon tid derefter visade de sig åter på Kaspiska hafvet, gingo uppför floden Kur och dröjde mer än ett år i dessa trakter under ständiga strider med landets invånare.

Det silfver som på detta sätt kan hafva erhållits var dock utan allt tvifvel

[1] C. J. Tornberg, Om de i svensk jord funna österländska mynt, i Vitterhets . . . akademiens handlingar, del. 21, s. 100.

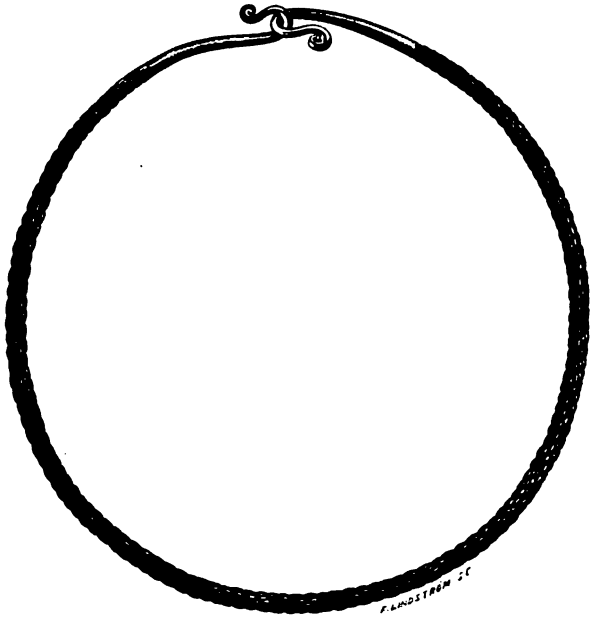
[2] Landet norr om floden Oxus och öster om sjön Aral.

ASHMOLEAN OXFORD MUSEUM
Digitized by Google

ringa i jemförelse med det, som handeln mera omärkligt men oafbrutet under lång tid förde från Asien till Norden.

Att de arabiska mynten, trots den långa vägen, framkommit till vårt land i så stort antal kan möjligen till en del bero derpå, att i Ryssland vid denna tid inga inhemska mynt funnos att använda vid handeln med nordborne. Äfven de vid Volga boende bulgarerne, genom hvilkas land, såsom vi sett, den förnämsta handelsvägen gick, hade ej eget mynt; först på 900-talet slogos der af en muhamedansk fursteätt mynt, af hvilka också några medföljt de öfriga arabiska mynten till Norden.

De flesta i vår jord funna arabiska mynten från denna tid äro präglade för de samanidiska furstarne, som beherskade länderna öster om Kaspiska hafvet och i hvilkas hufvudstad Samarkand en stor mängd af de hos oss hittade mynten äro slagna. I talrikhet närmast de samanidiska mynten uti våra fynd komma de som äro slagna för de abbasidiska kaliferne, de flesta i den verldsbekanta hufvudstaden Bagdad. Namnen på många andra asiatiska städer läsas äfven på de till Norden komna arabiska mynten. De i Afrika präglade mynt som stundom, ehuru i ringa antal, letat sig väg till vårt land hafva gjort en betydlig omväg; de hafva nämligen genom förbindelsen mellan de arabiska länderna kommit från Afrika till Asien och sedan följt de kufiska mynten åt norr. Detta visas dels deraf, att de afrikanska mynten alltid utgöra en högst obetydlig del i fynden hos oss, dels deraf, att de vanligen äro utslitna och sönderbrutna samt bära andra spår af att länge hafva varit i omlopp på sin väg hit upp.

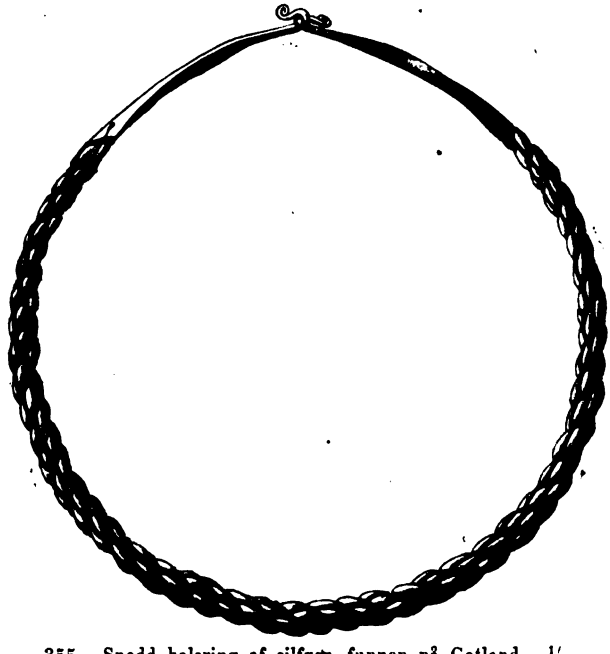

354. Snodd halsring af silfver från Sumatra. $^2/_3$.

Vi nämde, att de arabiska mynten troligen börjat att strömma till Norden omkring år 880, således kort efter Ruriks grundläggning af ett nordiskt varjagervälde i Ryssland. Den samtidigt börjande införseln af arabiskt silfver till Norden står antingen i historiskt samband med denna händelse, eller ock är detta sammanträffande tillfälligt och beroende på andra för oss okända förhållanden.

Digitized by Google

De flesta i Sverige funna arabiska mynten tillhöra tiden mellan åren 880 och 955; af dessa sjutiofem år finnes intet, under hvilket ej något hos oss anträffadt mynt är prägladt. Under denna tid synes också handeln med Österlandet hafva varit lifligast och största delen af de till vår tid bevarade arabiska mynten hitkommit. Efter år 955 äro endast få af dessa mynt slagna, och år 1010 är det sista i Sverige funna arabiska mynt prägladt. Då mynt äfven efter denna tid i stor mängd slogos af araberne, bör orsaken till detta afbrott troligen sökas i det för handeln ogynsamma tillstånd, hvari samanidernes af yttre och inre fiender oroade välde under senare hälften af 900-talet befann sig, tills det år 999 störtades. Förhållandena både i Asien och Ryssland blefvo kort derefter sådana, att någon liflig handel ej gerna kunde längre fortgå på de vägar vi nu skildrat.

355. Snodd halsring af silfver, funnen på Gotland. 1/2.

Med mynten följde säkerligen en stor mängd andra arbeten af silfver från de arabiska länderna till Norden. Halsringar, armringar, spännsmycken och andra prydnader af former som ej förr varit i bruk här hittas också ofta hos oss tillsammans med de kufiska mynten; de flesta äro troligen antingen inkomna från Österlandet genom den nu omtalade handeln eller arbetade efter österländska mönster. I de länder som lyda eller lydt under arabiskt herravälde, eller som stått i förbindelse med sådana, brukas ännu i dag silfversmycken hvilka ofta på ett i ögonen fallande sätt påminna om dem som våra förfäder för ett årtusende sedan fingo från östern. Ett prof härpå se vi i den här (fig. 354) afbildade halsringen af silfver från den ännu hedniska lampunstammen på Sumatra; den är snodd på samma sätt och har i öfrigt samma form som de halsringar, hvilka i stort antal hittas i Norden från den tid då handeln med araberne blomstrade (fig. 355). Likheten är lika påtaglig som afståndet i tid och rum är stort; förklaringen bör tvifvelsutan sökas deri, att sådana ringar å ena sidan för många århundraden tillbaka fördes af handelsmännen från arabernes länder till Skandinavien och å den andra sidan från samma länder kommit till det af mu-

Digitized by Google

hamedaner delvis bebodda Sumatra och der hållit sig i bruk ända till våra dagar hos öns hedniska stammar.

Vi hafva sett hvilken vigtig handelsförbindelse våra förfäder öfver Ryssland underhöllo omedelbart med Österlandet. Öfver Ryssland gick emellertid äfven en annan för Norden kanske lika vigtig handel, nämligen med det byzantinska kejsardömet. De i det föregående (s. 279) omtalade fredsfördrag som åren 912 och 945 afslötos mellan de ryska storfurstarne och de byzantinska kejsarne afse bland annat att skydda de ryssar som i handelsärenden besökte Konstantinopel. Att svenska köpmän ofta besökt denna stad i sällskap med väringarne eller sina ryska anförvandter är mer än troligt; och säkert är, att Sverige öfver Ryssland erhöll från Konstantinopel kostbara tyg och andra eftersökta handelsvaror, som de förfinade byzantinerne hade att erbjuda de praktälskande nordborne i byte mot dessas dyrbara pelsverk och andra varor.

Handeln med Ryssland gaf åt handelsplatserna på Sveriges östra kust, och framför allt åt Gotland, en stor betydelse, helst Sveriges förbindelser både under nu ifrågavarande tid och under många århundraden derefter förnämligast voro riktade åt öster och söder.

Om svenska mäns färder österut, både krigiska och fredliga, vitna ännu talrika runstenar i landets särskilda delar. Många äro resta till minne af män som farit i »österväg» eller till »Österrike», det vill säga länderna i öster; andra nämna mera bestämdt färder till Finland, Tavastland, Estland, Virland (en del af Estland), Livland, »Gårdarne» (Gårdarike) och Holmgård.

En runsten i Ytter-Selö socken, Södermanland, är rest af Sirid åt hennes man Sven, som »ofta seglade med dyrbart skepp till Semgallen omkring Tumisnis». Semgallen är Kurlands östra del, intill Dünafloden, och »Tumisnis» är Domesness, Kurlands nordligaste spets, vid inloppet till Rigabugten. Å Turinge kyrkogård i samma landskap finnes en annan runsten, rest till minne af en man hvilken »föll i strid österut i Gårdarne, såsom höfding för en trupp».

Talrika runstenar i Upland, Södermanland och Östergötland tala om män som följt en Ingvar på hans färd österut. En sten i Odensala socken, Upland, är af tvenne bröder rest till minne af deras fader, »hvilken styrde skepp österut med Ingvar i Estland»; af inskriften på ett par andra runstenar ser man, att färden utsträcktes ända till Särkland, det är saracenernes land i Asien. En af sistnämda stenar (fig. 356), nu inmurad uti ett torn i Gripsholms slott, är af modern ristad åt »Havald, Ingvars broder», hvilket synes antyda att Ingvar härstammat från denna nejd och att hans färd således utgått från Mälaren. Denna färd är troligen densamma som sedan blef föremål för en romantisk skildring i den isländska sagan om »Ingvar den vidtfarande», hvilken der säges hafva lefvat på Olof Skötkonungs tid; runstenarna synas också verkligen kunna tillhöra förra hälften af 1000-talet.

www.libtool.com.cn

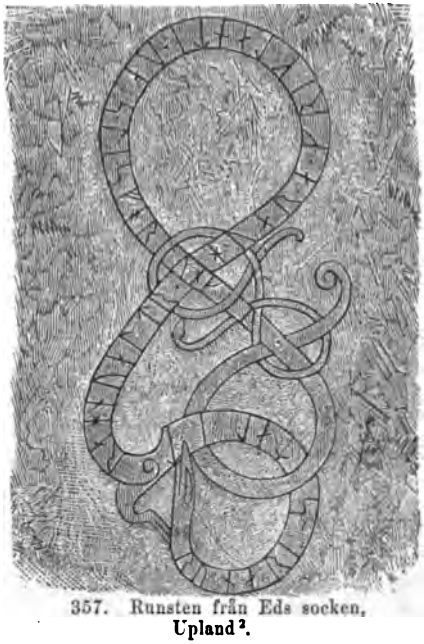
Digitized by Google

Få äro ej heller de stenar som förtälja om färder till Grekland, om män som der dött eller som derifrån återkommit och derför erhållit tillnamnet »grekfarare». I Eds socken, Upland, finnes en sådan sten, hvars runor en Ragnvald låtit rista, hvilken »i Grekland var höfding för hären» eller höfding för väringarne (fig. 357), och vid Fjukeby, ej långt från Upsala, står en runsten som en fader låtit rista till sina söners minne, af hvilka den ene »styrde härflocken, kom till Greklands hamnar och dog hemma».

Dessa om greklandsfärder vitnande stenar finnas ej blott i kustlandskapen Upland, Södermanland och Östergötland; äfven djupt in i landet, uti Hvittaryds socken i Småland, talar en runsten om en »Sven, som dog österut i Grekland». Såsom bevis för huru allmänna färderna till detta land voro,

356. Runsten nu inmurad i Gripsholms slott, Södermanland[1].

357. Runsten från Eds socken, Upland[2].

äfven från Sveriges vestra trakter, samt huru länge de fortforo, förtjena de stadganden att anföras som ännu på 1200-talet hade en plats i vestgötalagen, nämligen att ingen, medan han sitter i Grekland, får taga arf efter någon hemmavarande, samt att endast de ega att taga arf efter en greklandsfarare som voro hans arfvingar, då han for hemifrån.

[1] Inskrift: Tula lit raisa stain thins[a] at sun sin Havalt bruthur Inkvars. Thair fauru tri[n]kil[i]k fiari at Kuli auk austarlar ni Kafu tuu sunarla i Sarklanti (Tula lät resa sten denna åt son sin Havald, Ingvars broder. De foro modigt fjerran åt Kul och än östligare; i Kafa dogo de, söderut i Särkland). Rätta betydelsen af »Kuli» och »Kafu» kan ej med säkerhet uppgifvas.

[2] Inskrift: Runa rista lit Rahnvaltr hvar a Kriklanti vas lisforunki (Runor rista lät Ragnvald, hvilken i Grekland var höfding för hären).

Digitized by Google

Sedan Sverige blifvit kristet land och pilgrimsfärderna till Jerusalem börjat, begagnades vanligen samma väg öfver Ryssland som väringarne plägat taga, då de drogo till Konstantinopel. I Gutasagan heter det också uttryckligen om sådana pilgrimer hvilka på ut- och hemfärd farit öfver Gotland, att de »togo vägen österut genom Ryssland och Grekland för att fara till Jerusalem».

www.retool.com.cn

En särskild uppmärksamhet förde slutligen ett par runstenar förtjena som omtala män hvilka dött i »Långbardaland», det är longobardernes land, det nuvarande Lombardiet i norra Italien; den ena af dessa stenar finnes i Täby socken, Upland, den andra i Stora Malms socken, Södermanland.

Handeln och vikingatågen förde under det tidskifte som nu är i fråga en nästan otrolig mängd ädla metaller, mest silfver, till Sverige. Huru stor tillgången på silfver vid denna tid var i landet, inses bäst af de betydande massor som ännu efter omkring ett årtusendes förlopp årligen uppgräfvas ur jorden. Så har endast under de tolf sistförflutna åren nationalmuseet erhållit mer än 72 kilogram (ett hundra sjutio skålpund!) i svensk jord under samma år funnet silfver från vikingatiden. Anmärkningsvärdt är, att silfret nu uppträder i sådan mängd; denna metall hade visserligen varit känd i vårt land sedan kort efter Kristi födelse, men under många århundraden, ända till vikingatidens början, synes silfret hafva här varit sällsyntare än guldet.

Sveriges rikedom under hednatidens sista del, hvarom de jordfunna skatterna bära vitne, omtalas äfven af samtida författare. Så säger mäster Adam: »Sverige är ett mycket fruktbart land, rikt på korn och honing, och som i afseende på boskapsafvel tar priset framför alla andra länder, under det att flodernas lopp och skogarnas läge gynna en riklig tillförsel af utländska varor från alla håll. Man kan derför säga, att svenskarne ej sakna något slags härlighet .... Ty allt hvad den tomma fåfänglighet har att yfvas öfver, guld och silfver, ståtliga gångare, pelsverk af bäfver och mård, det vi hafva en nästan vansinnig beundran för, allt detta anse svenskarne för intet.»

Den handel som bragt dessa skatter till Sverige var i många afseenden olik vår tids. Köpmannen satt ej då, såsom nu är det vanliga, lugnt hemma i sin stad, sändande sina varor och sina bref åt alla håll; han måste sjelf draga från ort till ort med sina varor, utsatt för faror af allahanda slag, för plundring och mord. Om vi afräkna farorna, påminna väl gårdfarihandlarne i våra dagar närmast om forntidens köpmän.

I Ansgars lefnadsteckning hafva vi en skildring af de äfventyr, hvarmed en handelsresa till vårt land vid denna tid var förenad. Der berättas nämligen, att då Ansgar i sällskap med köpmän seglade till Sverige, blef skeppet midt på vägen anfallet af »sjöröfvaré» eller vikingar. Köpmännen försvarade sig manligen första gången, men vid andra anfallet blefvo de besegrade, för-

Digitized by Google

lorade skepp och allt, samt måste kasta sig öfver bord och kunde endast med möda komma i land.

Vi hafva redan anmärkt, att skilnaden mellan köpman och viking stundom var ringa; samme man uppträdde ena dagen som fredlig handelsman och den andra som härjande fiende. Flerstädes omtalas, att då köpmännen kommo till ett främmande land, öfverenskommo de med invånarne om frid under en viss tid för idkande af handeln; efter denna tids förlopp betraktade man hvarandra som fiender. Så förtäljer Snorre i Olaf den heliges saga om några norrmän, som seglat till Bjarmaland med allahanda varor för att handla, huru de lade till vid köpstaden och köpstämman började; alla som hade något gods fingo fullt upp med gods igen. »När köpstämman var ändad, höllo de ut efter ån Vina (Dvina), och friden med landets folk var då uppsagd.» De gingo ock sedan i land för att plundra ett heligt ställe, der mycket skatter förvarades, hvarvid det bör tilläggas, att den ene af dessa norrmän företagit färden på uppdrag af konung Olaf, och att han var »i bolag med konungen; hvardera skulle hafva hälften».

En liknande färd omtalas i en annan saga. Den berömde isländingen Egil Skallagrimsson och hans broder foro sommarn 925 till länderna öster om Östersjön och härjade. »De fingo der mycket gods och höllo många strider. De seglade till Kurland och gjorde der med invånarne en half månads frid och hade derunder en köpstämma; men när den var slutad, började de att härja.»

Köpmännen uppsökte naturligtvis då som nu sådana ställen der mycket folk var samladt, såsom vid tingsplatser och offerställen. På de ställen, der större folksamlingar af sådan orsak årligen återkommo på bestämda tider, uppstodo marknader; och många af de marknader som ännu i dag hållas röja genom sitt namn eller på annat sätt, att de leda sitt ursprung ända från hednatiden. Det märkligaste exemplet härpå är Upsala disting. Redan på 1200-talet skrifver Snorre härom: »I Svitiod var det under hednatiden gammal sed, att hufvudbloten skulle hållas i Upsala i göje[1], och skulle man då blota till frid och seger åt sin konung. Dit skulle man söka från allt Sveavälde; der skulle samtidigt vara alla svears ting samt marknad och köpstämma, som stod en vecka. Men när kristendomen infördes i Svitiod, höll man der lika väl lagting och marknad. Då kristendomen blifvit allmän i landet och konungarne ej längre plägade sitta i Upsala, flyttades marknaden till kyndelsmässan; så har den sedan alltid hållits, men den varar nu icke längre än tre dagar. Der äro svearnes ting och man söker dit från hela landet.» Kyndelsmässan eller Maria kyrkogång infaller den 2 februari, och ännu börjas distings marknad hvarje år någon af de första dagarna af nämda månad; namnet har troget bevarat minnet af våra hedniska förfäders stora offerfest, disartinget eller disarblotet (se s. 247).

En marknad i Bohuslän under 900-talet skildras i en af sagorna. Hvar

[1] Göje var fordom månaden mellan den 20 februari och den 20 mars; ännu bär februari månad i den svenska almanackan namnet göjemånad.

Digitized by Google

tredje sommar plägade den norske konungen infinna sig på de vid Göta elfs mynning liggande Brännöarna för att der sammanträffa med stormännen och fälla dom i mål som hänskötos under honom. Man infann sig talrikt vid sådana konungens besök, och folk från många länder sammanströmmade då på dessa nära gränsen mellan de tre rikena belägna öar. Bodar och tält voro uppslagna öfver allt; der var mycken skämtan, drickande, lekar och allsköns gamman. Ett tält, något aflägset från de andra, utmärkte sig särdeles genom sin ståtlighet; det tillhörde den rikaste köpmannen på stället vid namn Gille med tillnamnet den gärdske, som han fått för sina resor till Gårdarike. Isländaren Höskuld gick till honom och begärde köpa en trälinna. Gille yttrade då: »Jag märker nog, att I viljen sätta mig i förlägenhet genom att efterfråga en vara som I tänken att jag icke har; men den saken är kanske icke så alldeles afgjord.» Han upplyfte derpå ett förhänge, som afstängde det inre af tältet, och visade Höskuld tolf trälinnor. På den bohuslänska ön köpte nu isländaren Höskuld af köpmannen från Gårdarike för tre mark silfver en trälinna, hvilken sedan befans vara en irländsk konungs dotter, som nyligen råkat i fångenskap. Berättelsen är ett af de många bevisen, att den tidens nordbor foro vida omkring.

På de vigtigaste handels- och marknadsplatserna uppväxte småningom städer; flere af de äldsta svenska ligga nära gränsen mellan två eller flere landskap eller härad, således på ställen der dessa landsdelars invånare lätt kunde med hvarandra utbyta sina varor. Dessa städer ligga derjemte vanligen vid de stora vattenvägarna eller på andra för handel och samfärdsel särdeles lämpliga ställen. Under det tidskifte som nu är i fråga nämnas i det dåvarande Sverige Sigtuna, Birka, Telge (Södertelge), Kalmar, Skara, Falköping (köpstaden på falan) och Lödöse. Den på 1100-talet lefvande arabiske geografen Edrisi omtalar både Sigtuna och Kalmar. Möjligen fans äfven vid Upsala någon stadsanläggning redan före hednatidens slut.

Sigtuna var måhända den vigtigaste staden i Svitiod; såsom bevis för dess rikedom under senare hälften af 1000-talet kan efter en samtidig berättelse anföras, att, då biskop Adalvard första gången kom till Sigtuna för att hålla en högmässa, skall i hans händer hafva nedlagts en offergåfva af ej mindre än 70 mark silfver, en för denna tid mycket betydande summa[1].

På Björkön, en af Mälarens öar, mellan Sigtuna och Telge, låg under hednatidens senare århundraden en betydande och ej minst genom Ansgars besök ryktbar vorden handelsstad, Birka. I afseende på detta namn bör dock erinras, att staden endast omtalas af författare som skrifvit på latin, hvarför ändelsen såsom vanligt blifvit något ändrad, så att den erhållit en latinsk form; så skrefs af den äldre medeltidens författare ej Skåne utan Scania, ej Bogö utan Boka, ej Seierö utan Syra och ej Samsö utan Samsa. Ställets inhemska namn var således på Ansgars tid tvifvelsutan Birkö, hvilket enligt språkets allmänna lagar småningom förändrades till Björkö, på samma

[1] Den kan efter en låg beräkning anses motsvara mer än 25 000 kronor i vår tids mynt.

Digitized by Google

sätt som t. ex. de i mälarnejden liggande Björke, Björklinge, Björkeby och Björkvik en gång, enligt ännu bevarade handlingar, hetat Birke, Birklinge, Birkeby och Birkevik.

I Ansgars af Rimbert författade lefnadsteckning omtalas Birka såsom en i svearnes land belägen hamn, hvarest många rika köpmän bo och der det finnes öfverflöd på allt lifvets goda och stora skatter. Han berättar vidare, att stadsborne, vid ett oväntadt anfall af den fördrifne och nu med en dansk flotta återvändande sveakonungen Anund, togo sin tillflykt till en borg som låg der invid; då emellertid borgen ej var synnerligen stark och försvararnes antal ringa, inledde de underhandlingar med konung Anund, och denne lofvade dem frid mot en brandskatt af 100 pund silfver, hvilka utan svårighet strax lära hafva blifvit uppvägda. Den belägrande hären var emellertid missnöjd med öfverenskommelsen och hotade att trots denna plundra och bränna staden; man påstod nämligen, att hvarje köpman der egde mer än hela den erlagda summan. En lottkastning, företagen för att utröna gudarnes vilja, visade emellertid, att dessa ej skulle gynna ett anfall på staden, hvarför planen öfvergafs och danskarne i stället försökte sin lycka mot en vendisk stad.

Mäster Adam säger, att Birka är en stad belägen ej långt från Upsala, svearnes mest ansedda tempel. Till denna stad, som eger den tryggaste hamn i de svenska kusttrakterna, pläga danskar, norrmän, slaver, sember samt andra slaviska folk segla med sina skepp. Då stadens invånare ofta voro utsatta för anfall af sjöröfvare och ej kunde möta våld med våld, hade de genom försänkningar sökt för fiendtliga skepp försvåra inseglingen till staden. Det oaktadt blef staden slutligen alldeles förstörd. När detta skett, är ej kändt; man vet endast att det skett efter år 936, då erkebiskop Unne af Bremen dog der, och före 1070-talet, då det berättas, att staden varit så tillintetgjord, att man knapt kunde se hvar den legat. En omständighet synes tala för att Birka blifvit förstördt under senare hälften af 900-talet; man har nämligen på den plats der staden legat funnit talrika arabiska och några byzantinska mynt från nämda århundrade, men intet mynt från början af det följande. Det yngsta mynt man nu känner från Björkön är ej präglad efter år 977. Särskild uppmärksamhet synes oss böra egnas den fullständiga frånvaron på nämda ö af tyska och anglosachsiska mynt från senare delen af 900-talet och tiden omkring år 1000, hvilka mynt voro så allmänna i Sverige och af hvilka äfven i trakterna kring Mälaren betydliga massor funnits; då man ej från Björkön känner något tyskt eller anglosachsiskt mynt från nämda tid, kan möjligen deri ligga en antydan om att Birkas betydelse såsom handelsplats upphört, innan sådana mynt hunno komma hit.

På Björköns norra del synas ännu talrika lemningar af det gamla Birka[1]. Den plats der staden legat kallas ännu »bysta'n» eller det ställe

[1] Under medeltiden och ända till 1700-talet voro alla eniga om att Birka endast var en annan form af namnet på Björkö i Mälaren. Under de sista hundra åren hafva väl många olika åsigter om Birkas läge sökt göra sig gällande, i det man velat förlägga den ryktbara staden än vid

Digitized by Google

der byn legat, hvarvid by liksom i danskan och norskan torde vara liktydigt med stad. Denna plats är emellertid äfven känd under namnet »svarta jorden», emedan jorden der är uppfyld med kol och aska, hvaribland träffas dels åtskilliga husgerådssaker, prydnader och vapen, tappade eller bortkastade såsom odugliga, dels en oerhörd mängd djurben, som genom det behandlingssätt hvaraf de i allmänhet bära spår visa sig utgöra affall från de forna invånarnes måltider. Den dittills vanliga åsigten, att den svarta jorden vore ett minne af stadens förstöring genom eld, har visats vara alldeles oriktig genom den med största noggranhet utförda undersökning af stället som under de sista åren egt rum[1]. Det har deraf framgått, att väl spår af några mera enstaka eldsvådor förefinnas, men att svarta jorden till allra största delen tillkommit genom hopande af kol och aska från härdarna i boningshusen samt af benen och andra lemningar från stadsbornes måltider; svarta jorden är således närmast jemförlig med de i det föregående beskrifna kjökkenmöddingarna (s. 11), ehuru i mycket större skala, emedan den bildar ett lager af 1,5—2 meters djup på en sammanhängande yta af omkring sex hektarer (12 tunnland).

358. Karta öfver norra delen af Björkön i Mälaren.
A Svarta jorden eller bysta'n; *B* borgen; *CD* stadsmuren. × Ansgars i senare tid uppförda minnesvård.

Svarta jordens nyssnämda utsträckning angifver äfven stadens storlek; och från den synpunkten sedd kan ytan snarare kallas liten än stor. Vi få dock icke vänta, att en »stad» i Sverige under hednatiden skulle kunna i storlek mäta sig med de nuvarande.

Sigtuna eller Stockholm, än i Östergötland eller Kalmar län, än på Gotland. Utan svårighet har emellertid det fullkomligt ogrundade i alla dessa förslagsmeningar uppvisats, under det att de forntida författarnes vitnesbörd och öns talrika fornminnen höja det öfver alla tvifvel, att Birka legat på Björkön.

[1] H. Stolpe, Björköfyndet (Stockholm, 1874).

Digitized by Google

Den här meddelade kartan (fig. 358) öfver norra delen af Björkön visar stadens belägenhet. Svarta jorden når på en lång sträcka nästan fram till den nuvarande stranden; afståndet är vanligen endast omkring tjugu steg. Staden var befäst. Ännu ses på östra sidan en lång, af portöppningar afbruten vall, hvilken utan tvifvel äfven på södra sidan omgifvit staden, ehuru den här för länge sedan utjemnats och fått lemna plats åt åkern. Troligen gick vallen fram till den på ett berg liggande borgen (B), hvilken låg vester om staden och erbjöd invånarne en sista tillflykt; vi hafva sett, att den omtalas af Rimbert. Denna borg består af en mur som omsluter berget utom på en sida, der detta är så brant, att en befästning kunde anses öfverflödig. Borgmuren skiljer sig från den stora mängd i mälarnejden förekommande borgar från forntiden, som vi i det följande skola omtala, deruti, att den ej är bildad endast af en mängd på hvarandra lagda lösa stenar; vid Birka ser muren kring borgen, liksom den kring staden, ut att vara af jord, ehuru den inuti hufvudsakligen lär bestå af uppstaplade kullerstenar. Omkring staden ligger en mängd grafhögar, troligen den största samling som finnes någonstädes i Sverige; antalet nu synliga grafvar på Björkön uppgår nämligen till omkring 2100, och dock hafva utan tvifvel många under århundradenas lopp försvunnit. Mer än 500 af dessa grafvar hafva under de sista åren blifvit sorgfälligt undersökta; allt hvad man i dem funnit har, liksom det i svarta jorden anträffade, visat sig tillhöra hednatidens sista afdelning, ehuru intet som med säkerhet kan tillskrifvas tiden efter år 1000 på någotdera stället iaktfagits.

Namnen »Korshamn» och »Kugghamn» torde förtjena en särskild uppmärksamhet, i fall de verkligen äro gamla. Det senare har ansetts vara härledt af ordet kugg eller kogg, ett slags handelsfartyg.

Utom de nyss omtalade mynten har man på Björkö och de närmast liggande öarna äfven funnit många andra föremål komna långväga från, såsom arbetade eller oarbetade naturalster, kärl, smycken af silfver och brons från Gotland, Skåne, Tyskland och Ryssland, vitnen om den lifliga samfärdsel mellan Birka och länderna kring Östersjön hvarom de gamla författarne tala.

Ett minne af Björköns forna betydelse kunna vi möjligen se deruti, att konungarne under medeltidens äldre del ofta uppehöllo sig på den tätt der bredvid belägna Adelsö, såsom flere af dem derifrån utfärdade och till vår tid bevarade bref vitna. På den del af Adelsö som ligger midt för Björkön ses ännu ruinerna af det slott der folkungakonungarne sägas hafva bott. Här finnes äfven en runsten, som en »konungens fogde» långt der förut låtit rista.

I de till Norge och Danmark hörande delarna af det nuvarande Sverige funnos under nu ifrågavarande tidskifte städerna Kungelf (Konungahälla) och Lund samt troligen äfven Vä och Skanör. I den förut omnämde Egils saga omtalas, att Lund, oaktadt staden var omgifven af en träborg som tappert försvarades, blef af Egil och hans följeslagare intaget, plundradt och brändt. Detta skedde år 925.

Digitized by Google

De samtida författarne meddela väl endast mycket få och ofullständiga upplysningar om de varor, som utgjorde föremålet för den betydande handel med flere främmande länder hvars minnen vi betraktat. Såsom införselvaror torde vi dock kunna anföra ädla metaller i form af mynt, tackor och smycken, koppar och brons, dyrbarare vapen, siden och andra fina tyg, vin m. m.

Det synes visserligen svårt att förklara hvad Norden kunnat hafva att erbjuda i stället för allt detta, i synnerhet då, såsom i det föregående anmärkts, det myckna i vår jord funna utländska silfret från denna tid antyder, att handeln varit ganska förmånlig för Sverige. Om vi få döma af det som man känner om handeln under den äldre delen af vår medeltid och af andra förhållanden, skulle man emellertid såsom vigtiga föremål för utförseln under vikingatiden kunna tänka sig slafvar, dyrbara pelsverk, hästar (de svenska hästarna voro berömda), ull, fisk m. m. Huru vida de utförselvaror, som i en senare tid blifvit af så utomordentligt stor betydelse, jern och trä, redan före hednatidens slut börjat utskeppas, är en fråga som vi ej tilltro oss att besvara. Deremot är det visst, att handeln med trälar, i synnerhet krigsfångar, varit af stor vigt; ett sorgligt drag i våra hedniska förfäders historia, som vi ej få förgäta, då vi döma slafhandeln i de länder, hvilka ännu ej kunnat befria sig från denna skamfläck. Å andra sidan bör dock äfven ihågkommas, att handeln med trälar under hednatiden var i de kringliggande länderna lika vanlig som i Sverige. I Olaf Tryggvessons saga berättar Snorre, att Olaf, då han var tre vintrar gammal, skulle med sin moder Estrid segla till hennes broder, som var en ansedd man i Gårdarike. Skeppet blef under resan taget af vikingar från Estland, moder och son skilda, och den senare såld för en bock; någon tid derefter bortbyttes han mot en dyrbar kappa. Drottning Estrid igenkändes och friköptes af en norrman på en marknad i Estland, der hon och många andra trälar utbjödos till salu.

359. Våg af brons. Armarna kunna vikas i hop såsom fig. *a* visar. Upland. 1/3.

Handeln var väl i allmänhet byteshandel; guld och, kanske än mera, silfver blefvo dock en allt vanligare värdemätare. Såsom sådan begagnades äfven boskap, hvilket vi se redan deraf, att ordet fä på en gång

Digitized by Google

betydde boskap, gods i allmänhet och särskildt hvad vi nu mena med penningar.

Mynt fans visserligen i landet, men med undantag af de få som mot slutet af tidskiftet präglades af Olof Skötkonung och Anund Jakob, var allt utländskt och från många skilda håll. Från denna del af hednatiden har man så godt som endast funnit silfvermynt i Norden; en märklig omständighet, helst om vi besinna, att under närmast föregående tid endast guldmynt var i omlopp och att man från sistnämda tid träffat vida mera guld än silfver i Norden.

360. Bronsdosa till förvarande af våg och vigter. Gotland. 1/2.

Emedan silfret under vikingatiden hade ett mycket högre värde än nu, motsvarade de mynt som då funnos vår tids större silfvermynt. Bristen på skiljemynt afhjelptes genom att bryta eller klippa mynten i smärre bitar. Halfva och fjerdedels mynt träffas ofta; och de på frånsidan af de anglosachsiska mynten (fig. 349) vanligen förekommande likarmade korsen underlättade delningen.

Vid större betalningar måste silfret, antingen det var mynt, prydnader eller tenar, vägas. Det särskildt till betalningsmedel afsedda, ehuru opräglade silfret var, liksom guldet under föregående tidskifte (s. 232), lagdt i spiral; silfverspiralerna äro dock betydligt större än de äldre af guld. I statens historiska museum förvaras ett par spiralringar af silfver från nu ifrågavarande tid, hvilka, då de vanliga spiralerna ju gjorde tjenst som mynt, på visst sätt kunna betraktas som falskmynt. De bestå nämligen af en jemförelsevis tjock kopparten, omgifven af en tunn silfverskålla; de måste emellertid hafva varit afsedda för större betalningar, hvarvid den eljest vanliga sönderstyckningen af ringarna ej kommit i fråga, emedan i annat fall bedrägeriet genast blifvit röjdt. Man påminnes härvid om den guldring, hvilken konung Olaf Tryggvesson tagit från tempeldörren vid Lade i Norge och sedan såsom en stor dyrbarhet skänkte till drottning Sigrid Storråda. Snorre Sturlasson berättar, att ringen prisades af alla, men två bröder, som voro drottningens smeder, togo den, vägde den i handen och talade sinsemellan tyst. På drottningens fråga, hvarför de så gjorde, sade de, att det var svek i ringen; då den sönderbröts, fann man också koppar inuti.

361. Vigt af jern, öfverklädt med brons. Gotland. 2/3.

362. Vigt af jern. Gotland. 1/4.

Flere gånger har man funnit vågar och vigter som under denna tid användes till uppvägande af guldet och silfret. Vågarna (fig. 359) likna alldeles de ännu brukliga, endast med den skilnad att båda armarna kunna genom särskildt dertill afsedda leder vikas i hop och

Digitized by Google

inläggas mellan skålarna, hvarigenom man lätt kunde medföra vågen, utan att den löpte fara att brytas sönder. Stundom finner man smärre runda bronsdosor (fig. 360) till förvarande af våg och vigter.

Vigterna hafva vanligen den form som fig. 361 visar. De bestå af jern öfverklädt med en tunn bronsyta; härigenom sökte man på ett sinnrikt sätt förekomma deras förfalskande, emedan, om någon ville genom skrapning minska vigtens tyngd, sådant röjdes af det då i dagen trädande jernet. Dessa vigter hafva tvifvelsutan följt hit med silfret från araberne. Ett sådant ursprung röjes deraf, att man i Asien funnit alldeles liknande vigter, samt af den efterbildning af arabisk skrift som ses på fig. 361 och några andra; en vägning af dessa vigter visar också, att de tillhöra det arabiska vigtsystemet.

Nordborne hade dock tvifvelsutan redan före början af handeln med araberne ett eget vigtsystem, troligen detsamma som begagnades under medeltiden med enheterna mark, öre och örtug; ett system som icke är utbildadt ur det arabiska. Den vigt, helt och hållet af jern, som ses fig. 362 och som är funnen med en mängd andra saker från något af hednatidens sista århundraden, hör möjligen till det nordiska systemet; den väger 2,136 kilogram eller helt nära 10 svenska marker, nämligen sådana marker som begagnades här under medeltiden.

Vid färder inom landet begagnade man i forna dagar de många vattenvägarna så mycket som möjligt, emedan de erbjödo de bästa samfärdselsmedlen på en tid då landsvägarna, der sådana funnos, ännu voro i ett bedröfligt skick. De voro väl vanligen ej annat än ridvägar, på hvilka man mångenstädes endast med svårighet kunde taga sig fram. I aflägsnare landsorter följa de flesta härads- och sockenvägarna ännu dessa gamla ridvägar, hvilka man ofta ser löpa öfver höga berg. Detta kan nu förefalla både besvärligt och onödigt, men det var dock nödvändigt på en tid, då marken var långt mera vattensjuk än nu.

363. Bron vid Täby i Upland.
Efter en teckning från slutet af 1600-talet.

Mot slutet af det tidskifte vi nu studera och i samma mån som kristendomen vann insteg i landet, började man emellertid egna en större uppmärksamhet åt förbättrandet af vägarna,

Digitized by Google

emedan man, om än icke så som i vår tid, allt mer insåg, att en lätt samfärdsel mellan landets olika delar är ett nödvändigt vilkor för spridande af högre odling. Den nya trons förkunnare lärde, att anläggning af väg eller bro vore ett godt verk, som kunde försona ett begånget brott och bereda salighet åt den som lät utföra arbetet eller åt hans närmaste.

www.hatoon.com.cn

364. Runsten vid norra ändan af bron vid Täby i Upland.

Talrika runstenar från denna tid hafva ock bevarat minnet af män som gjort väg eller bro eller vadställe. Ofta tillägges uttryckligen af den som utfört verket och låtit rista stenen, att det skett för hans egen, eller för hans faders, moders, hustrus eller barns själ; stundom har en enka gjort det för sin mans frälsning. Vid Täby i socknen af samma namn, norr om Stockholm, har vägen ännu i senaste tid på ett sidländt ställe gått öfver en gammal bro af sten och grus, hvilken på ömse sidor var utmärkt af flere höga stenar, resta på lika afstånd från hvarandra och förenade genom en kedja af smärre stenar (fig. 363). De två yttersta af de stora stenarna vid norra ändan af bron (fig. 364) hade följande, å dem båda nästan lika lydande inskrift: »Jarlabanke lät resa dessa stenar åt sig, medan han ännu lefde; han gjorde denna bro för sin själ och han egde hela Täby. Gud hjelpe hans själ.» Slingornas och runornas form på dessa, äfvensom på några andra i samma trakt

365. Bildsten från Levede på Gotland[1].

[1] Emedan inskriften är mycket skadad och ofullständig, kan dess mening nu ej tolkas.

Digitized by Google

funna stenar, hvilka äfven bära Jarlabankes namn, visa att han lefvat under det elfte århundradet, snarare före än efter dess midt. Bron vid Täby har således begagnats omkring åtta århundraden!

På andra ställen i Sverige ser man ännu de broar, om hvilka runstenarna från kristendomens första dagar tala; andra hafva måst ombyggas. Vid ombygnad af bron öfver en bäck nära Kullerstads kyrka i Östergötland fann man på 1850-talet en fallen och förgäten runsten, som å nyo restes. Dess inskrift börjar: »Hakun gjorde denna bro; men hon skall heta Gunnars bro.»

366. Bildsten från Alskogs kyrka på Gotland.

En runsten vid Sundby i Fundbo socken nära Upsala omtalar bland annat, att »Ture lät göra sälohus efter sin hustru». Sådana sälohus eller herbergen upprättades invid vägarna i ödemarkerna, der den trötte resanden ej på annat sätt kunde få tak öfver hufvudet. Ett dylikt sälohus stod i en af Jemtlands obygder; Snorre berättar att en natt omkring år 1030 köpmän kommo dit, hvilka alla utom en blefvo mördade. Ett annat sådant herberge låg på vägen mellan Kungelf och Skara, två dagsresor från förstnämda stad. Äfven der uppehöllo sig stigmän eller röfvare, hvilka sökte taga de

367, 368. Selbåge, beklädd med förgyld brons. Jylland. Nära $^1/_3$. — Del af andra sidans ornament. $^1/_1$.

resandes lif och gods. Den berömde isländingen Hallfred Vandrådeskald kom en gång hit och blef öfverfallen; en af hans följeslagare blef dräpt,

Digitized by Google

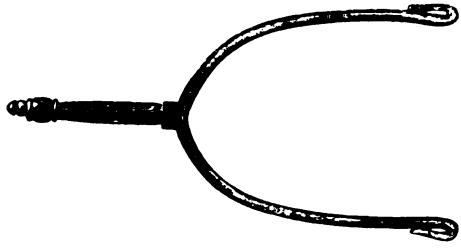
och sjelf räddades han endast genom en tillfällighet. Äfven under medeltiden underhöllos liknande sälohus. Ett sådant omtalas i början af 1200-talet på Edaskogen, gränsen mellan Vermland och Norge; och från slutet af samma århundrade har man i behåll ett bref af erkebiskopen i Upsala, i hvilket han i sitt och domkyrkans skydd tager Gyrd Bodakarl, som äfven skulle vara fri från alla utlagor för den gård på Ragundaskogen i Jemtland, hvilken han af domkyrkan erhållit mot skyldighet att lemna herberge åt resande.

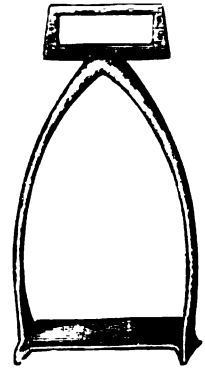
369. Del af ett betsel, af brons. Gotland. $^2/_3$.

De nyss anförda berättelserna visa med hvilka faror en resa under hednatiden var förbunden. Köpmännen färdades derför ofta flere tillsammans, hvarigenom de både lättare kunde försvara sig mot stigmännen och bistå hvarandra på de ställen der vägarna voro allt för svåra. Vi som räkna tiden för en resa mellan Skåne och Stockholm i timmar hafva svårt att göra oss en föreställning om de mödor den resande fordom måste underkasta sig, då samma resa kräfde flere dagar än den nu kostar timmar. Mäster Adam berättar, att om man far landvägen från Skåne genom Götaland öfver Skara, Telge och Birka, så kommer man först efter en hel månads förlopp till Sigtuna.

Vintertiden, då man här i Norden är temligen oberoende af vägarnas och broarnas beskaffenhet, begagnades slädar, men under de andra årstiderna var man vanligen tvungen att rida och klöfja varorna på hästar. Vagnar omtalas väl men voro troligen ännu föga allmänna. Af ett par gotländska bildstenar från slutet af hednatiden (fig. 365, 366) se vi, att de hade fyra hjul, hvilket antal torde förtjena uppmärksamhet, emedan de få vagnar som från äldre tid äro kända här i landet endast hafva två hjul (s. 117). I det föregående hafva vi sett sägnen om Harald Hildetands stridsvagn i bråvallaslaget. Den döde höfdingen jordades

370. Sporre af jern. Småland. $^1/_3$.

371. Stigbygel af jern. Upland. $^1/_4$.

Digitized by Google

ock stundom med sina hästar och sin vagn, såsom några fynd i grafhögar från vikingatiden visa, der man bland annat funnit märkliga lemningar af selarna, stundom oväntadt praktfulla och prydda med beslag af förgyld brons (fig. 367). I högar från samma tid har man äfven funnit betsel, stigbyglar och sporrar (fig. 369—371).

www.libtool.com.cn

Lefnadssätt. — Näringar.

Bostäder. — Behag. — Kläder och prydnader. — Åkerbruk. — Boskapsskötsel. — Slöjd.

En stor del, kanske den största, af Sveriges befolkning under slutet af hednatiden bodde i byar, af hvilka de flesta redan då torde hafva haft samma namn som nu och legat på samma ställe som intill våra dagar, eller åtminstone till dess skiftet sprängde de gamla byalagen. Man ser detta bland annat af det märkliga förhållandet, att invid hvarje by, i synnerhet i landskapen kring Mälaren, ligger ännu det graffält, der byns hedniska befolkning hvilar. Innan man lyckats få den allmänna öfversigt öfver fornlemningarna från vår hednatid som vi nu ega, trodde man visserligen, att hvarje samling af ättehögar och stensatta grafvar betecknade en valplats. Men denna åsigt blef ohållbar, då man fann, huru talrika dessa graffält äro, och den måste alldeles öfvergifvas, sedan man i ättehögarna påträffat en mängd qvinno- och barngrafvar.

Annu bevarade handlingar från medeltidens äldre del visa, att gårds- och bynamnen då voro de samma som nu, endast med den obetydliga skilnad som beror på språkets förändring. Flere runstenar från den tid vi nu behandla låta oss också veta icke blott byns, utan äfven den dåvarande egarens namn; och det förra har vanligen utan svårighet kunnat igenkännas. Så har Gida på en efter hennes man Tordjerf Gudlögsson nära Ekolsund i Upland rest sten omtalat, att hon bodde i »Harvistam», det i närheten liggande Härfvesta. Vid Runby i Eds socken nära Stockholm finnes en runsten ristad af Ingrid efter hennes man Ingar och hennes söner Dan och Banke; »de bodde och egde bo i Runby», tillägges det. Andra stenar nämna Ulf i »Skulibri» (Skålhamra), en annan Ulf och hans farbroder, som båda bodde i »Baristam» (Bårsta), Björn i »Kranbi» (Granby), Uller i »Haristathum» (Harstad), Agöt i »Kalfstathum», med flere. Den i det föregående (s. 313) nämde Jarlabanke har på icke mindre än fem särskilda runstenar omtalat, att han »ensam egde hela Täby».

Att många af de nuvarande ortnamnen i Sverige härstamma från hednatiden visas äfven deraf, att flere bland dem äro bildade af gudanamn, t. ex. Odensvi, Odensala, Torslunda, Frövi och dylika.

Digitized by Google

En gård på landet, antingen den låg enstaka eller hörde till en by, bestod af flere särskilda hus, emedan man ännu icke börjat sammanbygga de särskilda lägenheterna under ett tak. Ännu uplandslagens kyrkobalk, skrifven mot slutet af det trettonde århundradet, ålägger bönderne att vid nybygnad af prestgård uppföra »stufva, sömnishus, stekarahus, visthus, fähus, lada och kornherberge» (eller loge). »Sömnishuset» motsvarar närmast vår sängkammare, och »stekarahuset» kök och bagarstuga. Den sistnämda är ju ännu i dag, liksom visthuset, på landet vanligen bygd för sig.

Då konsten att bränna kalk och tegel troligen först med kristendomen vann insteg i Norden, voro väl husen vid denna tid af samma slag som de, af hvilka man under de sista årens undersökningar funnit lemningar på Björkön, i det gamla Birka. Dessa undersökningar hafva nämligen ådagalagt, att tvenne olika slag af bygnader funnits i staden, nämligen dels timmerhus, hvilkas fogar tätats först med mossa och sedan med lera, dels ett slags hyddor bygda på fullkomligt samma sätt som de ännu i dag i Skåne brukliga så kallade »klenhusen». Ur berättelsen om fynden på Björkön[1] låna vi följande redogörelse för de i hög grad märkliga lemningar af bygnader, hvilka der anträffats. Dessa lemningar, de äldsta vi känna från Sverige, utgöras af lerstycken, som fullkomligt bibehållit sin form till följd af den starka hetta de voro utsatta för, då husen brunno. »Med ledning af dem, heter det, kan man urskilja två olika slag af bygnader, lerkojor och timrade trähus, å hvilka fogarna mellan stockarna tätades med lera. Lemningarna af det förra slaget af bygnader utgöras af lerstycken af oregelbunden form, som på en sida vanligen äro släta, men på den andra, den inåt vända, visa intryck af vanligen något mer än halftumstjocka qvistar. Till och med rynkorna i den skrumpnade barken äro tydligt aftryckta, och att döma af dessas utseende, torde med säkerhet kunna sägas, att det använda trädslaget varit en pilart. Dessa brända lerstycken äro således påtagligen lemningar af bygnader, hvilkas väggar haft till stomme ett slags flätverk af qvistar, som på båda sidor beklädts med fastslagen lera, såsom fallet än i dag är med de skånska s. k. klenhusen. Lemningarna af det andra slaget af bygnader utgöras af tresidigt prismatiska lerstycken af tre till tolf centimeters längd, hvilka på en sida, utsidan, visa tydliga märken efter fingrarna, som smetat in leran i springorna mellan stockarna i trähusen. Den inåt vända vinkeln visar oftast en mängd fina, oregelbundna intryck af den mossa som stoppats in i springorna, innan leran ditsmetades.» På några stycken äro aftrycken så tydliga, att man kan urskilja de finaste bladen hos mossan, och det lider intet tvifvel, att den mossa som begagnats varit den samma, som ännu för samma ändamål vanligast användes. På ett lerstycke ser man tydligen aftryck af kärlknippena i ekvirke.

Om de svenska boningshusen under hednatidens sista del hafva vi visserligen inga underrättelser genom samtida beskrifningar; men vi kunna på goda

[1] H. Stolpe, Naturhistoriska och archæologiska undersökningar på Björkö i Mälaren. 2 (Stockholm, 1873), s. 16.

Digitized by Google

grunder antaga, att de varit lika de samtida norska och isländska, om hvilka man har bättre kännedom. Vi kunna så mycket hellre antaga en sådan likhet, som vi ännu i dag uti aflägsna trakter af vårt land kunna se en eller annan stuga af alldeles samma slag, känd under namnet »ryggåsstuga», ett minne af forna tiders bygnadssätt. Linné har i sin »Skånska resa» gifvit en noggrann beskrifning och teckning af det inre i en sådan stuga, sådan den ännu för hundra år sedan, liksom än senare, var vanlig i södra Småland, mot gränsen till Skåne.

Ett sådant forntida hus bildade vanligen ett enda aflångt fyrkantigt rum, hvars långväggar voro ganska låga, stundom mindre än manshöga, och hvilka saknade både fönster och dörrar. Ingången var på ena gafveln, genom en förstuga, och fönstret (eller fönstren), der sådant fans, satt på det vanligen högresta taket, som hvilade på bjelkar, hvilka gingo tvärs öfver huset, från den ena långväggen till den andra. Mellanrummen mellan dessa tvärbjelkar voro i allmänhet icke fylda genom något innantak, utan lemnade inträde åt det sparsamma ljus, som kunde tränga sig in genom fönster och rökfång. Skorsten fans nämligen icke, endast en öppning vid takåsen, genom hvilken röken steg upp från den midt på golfvet flammande elden. Taket var på utsidan täckt med torf, halm eller spån.

Om huset måste byggas mycket rymligt, blef spännvidden för stor, för att taket skulle kunna anbringas på nu beskrifna sätt. Man lät det då hvila på två rader uppresta stolpar, gående på ömse sidor om midten och motsvarande pelarraderna i våra kyrkor. Härigenom kunde man erhålla en sal af betydlig storlek.

Fönstren voro små och synas ursprungligen hafva varit öppna gluggar, endast försedda med en brädlucka, som kunde skjutas för. I bästa fall voro de täckta med någon mer eller mindre genomskinlig skifva, troligen oftast gjord af den tunna hinna som vid födelsen omgifver kalfven (ännu i dag använd till samma bruk på Island). Glasfönster torde, ehuru icke okända för romarne redan kort efter Kristi födelse, ej hafva varit i bruk här i Norden under hednatiden.

Väggarna voro på insidan i allmänhet nakna eller endast betäckta med sköldar, vapen och dylikt. Vid högtidliga tillfällen behängde man dem med en särskild »bonad», bestående af långa längs takkanten gående dukar, stundom med färgade, konstmässigt sydda bilder[1]. Ännu på 1500-talet hörde dylika väggbonader till hemgiften äfven åt den högre adelns döttrar, och ända intill våra dagar hafva sådana vid de stora högtiderna prydt månget svenskt hem på landet.

Golfvet bestod, liksom ännu mångenstädes, endast af hårdstampad lera. Det kunde ej gerna vara brädbelagdt, så länge ingen särskild spis fans, utan elden lågade fritt på härden, som var bildad af flata stenar, lagda längs golf-

[1] Den s. 282 omtalade »tapeten från Bayeux» har varit en väggbonad, och skandinaviska etnografiska samlingen i Stockholm eger flere sådana bonader från senare tid.

Digitized by Google

vets midt. I Norge började man först mot slutet af det elfte århundradet att begagna murade ugnar och skorstenar. Denna förbättring, hvilken måste hafva väsentligen bidragit till hemtrefnaden, vann troligen icke förr insteg i Sverige än i Norge.

Ännu för en mansålder sedan stod vid Devegge i Buskeruds amt, Norge, en mycket gammal stuga, som endast bestod af sex stockar i höjden. Dessa voro dock så grofva, att två af dem utgjorde dörrens höjd. På två sidor var bygnaden omgifven af en svalgång, hvars stolpar, liksom dörrarnas, hade utskurna prydnader. Denna stuga, hvilken ej egde annat än jordtak, saknade ursprungligen fönster, så att ljuset endast föll in genom rökfånget på taket, hvarunder eldstaden hade varit, utan någon uppförd skorsten, ända till midten af 1600-talet, då detta förändrades efter då brukligt bygnadssätt. Vid Kvestad i Nedenæs amt står ännu »gamlestuen», öfver hvars dörr är utskuret årtalet 1668; denna stuga har inga gluggar eller fönster, men rökfång i taket och en aflång härd midt på golfvet. Båda bygnaderna äro märkliga bevis för den seghet hvarmed gamla bruk bibehålla sig, äfven sedan nya och bättre redan för länge sedan uppkommit. — I Värend har till senaste tid stugor af liknande ålderdomligt slag också funnits, ehuru de ej längre varit använda till boningshus utan till badstugor (för imbad).

Bohaget i våra hedniska förfäders hus var ej stort och kostbart. Väggfasta bänkar och sängar, långa bord utmed bänkarna och en eller annan kista till förvarande af husets dyrbarheter — detta var väl det hufvudsakliga, om icke allt. Möbler i egentlig mening, motsvarande våra flyttbara soffor och länstolar, våra byråar och dylikt, voro okända. Stolar omtalas visserligen, ehuru sällan. Så lägger Håvamål de orden i Odins mun:

Gunlöd mig gaf
å gyllne stolen
dryck af dyra mjödet.

Och i en isländsk saga berättas, huru en man år 1011 bröt sig in i en grafhög i Norge och dervid fann »högbon» sittande på en stol, samt under hans fötter ett skrin med guld och silfver. Märkvärdigt nog har man äfven i slutet af förra århundradet vid undersökning af en annan norsk grafhög funnit i grafkammaren två fullt påklädda skelett, sittande på trästolar, hvilka dock vid luftens tillträde föllo sönder. I en tredje hög har man funnit en af »svarfvade träpinnar sammansatt stol».

I den norske bondens stuga, såsom den i sagorna skildras, var husfaderns hedersplats i »högsätet», midt på den ena långväggen. Framtill vid högsätet stodo de två, under hednatiden heliga, »högsätesstolparna». Att ett sådant högsäte äfven fans i den svenske bondens hem visas deraf, att namnet och saken fortlefvat ända till senaste tider, ehuru högsätet något förändrat plats och flyttat till ena hörnet.

Bänkarna användes icke endast till att sitta på om dagarna, utan ursprungligen tjenade de också till nattläger; så var fallet ännu på Linnés tid,

Digitized by Google

i de af honom skildrade småländska ryggåsstugorna. I de isländska sagorna omtalas dock äfven särskilda sängar bakom bänkarna, hvilka senare vanligen, åtminstone i förmögnare hus, voro belagda med täcken eller stoppade dynor. Oväntadt nog hafva lemningar af dynor någon gång bevarats ända från vikingatiden. I en stor grafhög vid Mammen i Jylland fann man nämligen för några år sedan liket af en man, hvilande på dunfylda kuddar, hvaraf Kjöbenhavns museum ännu bevarar ett var af hopsydt ylletyg och en mängd dun eller fjäder. Ungefär vid samma tid gjorde man ett dylikt fynd uti en ättehög i sydöstra Norge.

Framför bänkarna ställdes de långa smala borden, således i vanliga fall längs efter salen på båda sidor om de eldar, hvilka brunno på härdarna utefter golfvets midt. Mellan dessa och borden fans dock plats att gå.

Redan Eddan talar om kistor, ehuru detta ord säkerligen är lånadt från främmande land. I sången om Valund heter det om konung Nidads unga söner, då de gått till Valunds smedja:

De kommo till kistan,
kräfde nycklarna;
onda voro hans ögon,
när deri de sågo.

Smycken många
der mötte deras blick,
rödaste guld,
rika klenoder.

372. Nyckel med kedja, af brons. Gotland. 1/2.

Af dessa kistor kunna vi naturligtvis ej vänta att finna andra lemningar än de delar hvilka varit af metall, såsom beslag, lås och nycklar. Sådana fynd hafva ock flere gånger gjorts i Sverige. Nycklarna, af jern eller brons, hafva stundom ungefär samma form som de nu brukliga; men de flesta äro afvikande (fig. 372) och likna mer dem som romarne fordom begagnade.

Nycklarna buros af den nordiska husfrun såsom ett tecken till hennes välde inom hus. Eddan berättar huru, då Tor måste låna Fröjas kläder för att med list återfå sin af jättarne bortstulna hammare,

de bundo Tor
i brudelin
och i det bålda
brisingasmycket;

läto ned på honom
nycklar skramla
och qvinnokläder
kring hans knän falla.

Åt det svaga skyddet af kistor och lås ville man dock icke alltid under vikingatidens osäkerhet anförtro sina skatter af guld och silfver; man gömde dem derför ofta i jorden vid någon sten eller annat märke, som endast egaren kände till. Sedan han dött utan att hafva hunnit eller velat omtala gömstället för någon, fick jorden behålla sitt byte, och mången sådan skatt har först i våra dagar, efter tusenårig hvila, af plogen och hackan händelsevis å nyo bragts i ljuset. Dessa skatter, ofta egande ett betydligt värde, äro vanligen nedlagda i en ask af koppar, i ett horn, ett lerkärl eller dylikt; årligen upptäckas flere i Sverige, och en mängd förvaras nu i statens historiska museum.

Digitized by Google

I de flesta fall endast innehållande silfver, hafva de anträffats i nästan alla delar af Sverige, men mest i mälarnejden, i Skåne, på Öland och i synnerhet på Gotland. Ofta hittas på ett ställe ett par kilogram silfver, motsvarande flere »marker» efter den gamla svenska vigten.

Orsakerna till dessa skatters anförtroende åt jorden hafva säkert varit många. En af dem var tron, att de i jorden nedgräfda skatterna skulle komma egarne till godo i ett kommande lif; en tro som äfven återfinnes hos andra folk än våra förfäder, t. ex. hos lapparne[1].

Ännu lefver mångenstädes i Norden den föreställningen, att en sålunda nedgräfd skatt vaktas af sin forne egare. Så blifver, enligt folktron i Värend,

373. Stenby borg på Tosterö i Mälaren.

den man, som lönligen gräft ned gods i jord, efter döden förvandlad till en stor orm eller drake, hvilken ligger och rufvar på sin skatt; på samma sätt tros den qvinna som gömt gods i jorden rufva deröfver i form af en stor svart höna. Allmän är ock den öfvertygelsen, att det lyser på de ställen der gömda skatter hvila; en olycklig villfarelse som kostat mången hans nattro och ledt till förstöring af otaliga grafhögar, der någon skatt aldrig legat, om än deras innehåll i orubbadt skick skulle hafva varit af högsta värde för vetenskapen.

Den vanligaste orsaken till silfrets nedgräfvande i jorden under vikinga-

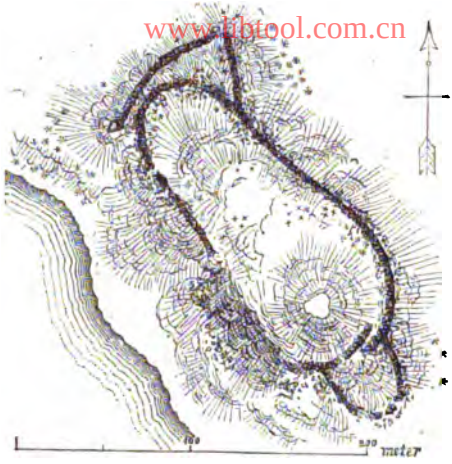
[1] Düben, Om Lappland och lapparne, s. 183. Der berättas bland annat, att en lapp, tillspord hvarför han gömde sina pengar, svarade: »Om mina pengar efter min död fölle i andras händer, hvad skulle jag då hafva att lefva af i de dödes land?»

Digitized by Google

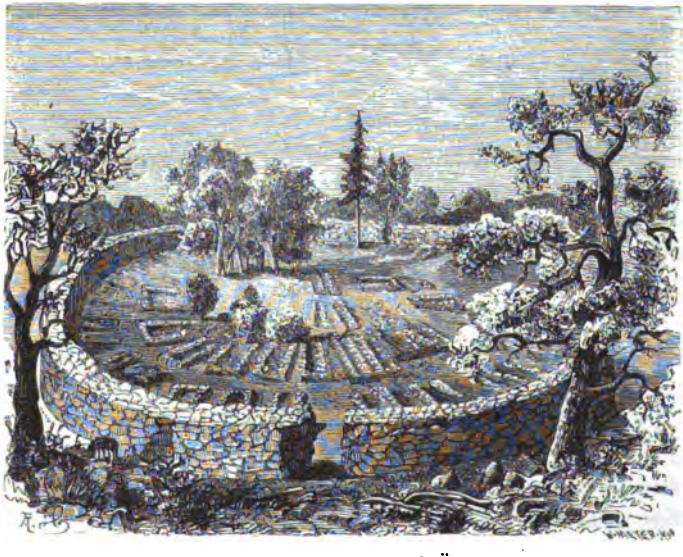
tiden torde dock hafva varit önskan att ega ett säkert gömställe, i synnerhet vid fiendtliga anfall. Äfven i senare tid och ännu i våra dagar har man under krig mångenstädes gömt sina dyrbarheter i jorden.

www.ibtool.com.cn

374. Stenby borg, plan.

Till skydd och tillflyktsorter vid fiendes inträngande i landet äro troligen de flesta af de utan tvifvel till hednatiden hörande borgar uppförda, hvilka i stort antal ses på bergshöjderna i flere af våra landsorter. Särskildt förekomma de i stort antal uti landskapen omkring Mälaren, äfvensom på öarna i denna sjö. Dessa borgmurar äro bygda af otillhuggna stenar, ofta af betydlig storlek, hvilka ligga löst på hvarandra och icke varit förbundna med murbruk. Läget är väl vanligen så valdt, att det omslutna rummets ena sida i sig sjelf var otillgänglig, hvarigenom en mur der blef öfverflödig; men det oaktadt har uppförandet af dessa borgar kräft ett oerhördt arbete, emedan de väldiga murarna haft en betydlig höjd och den erforderliga stenen ofta måst vältras lång väg och uppför bergets brant.

375. Ismantorps borg på Öland.

Man finner sådana borgar med en eller flere ringmurar, och de omsluta ofta ett ganska betydande rum. Någon gång kunna vi ännu inom murarna se tomtningar af hus, hvilka lemnat tak öfver hufvudet åt dem som uppehållit sig i borgen. Att dessa borgar i allmänhet ej varit afsedda till ständiga boningsplatser synes emellertid framgå deraf, att de vanligen ligga afsides från den odlade bygden och på svårtillgängliga ställen. Snarare torde de flesta, såsom ofvan är antydt, böra betraktas som säkra tillflyktsorter, der bygdens

Digitized by Google

befolkning vid hotande fara kunde finna skydd. Den mycket spridda tron, att dessa borgar varit vikinganästen, kan ej vara riktig; deras läge och andra omständigheter visa, att sådant åtminstone icke gerna kan tänkas om flertalet.

På Öland finnas ock borgar med murar bygda på samma sätt som de nu beskrifna, men dessa borgar ligga ej på bergshöjderna utan på slättlandet, hvarför ock det af muren omslutna rummet nu på några ställen är uppodladt. Borgens form är rundad eller oval, storleken ofta betydlig, och märken efter boningarnas tomtstenar ej sällan synliga. Den bäst bibehållna bland öns märkliga fornlemningar af detta slag är Ismantorps borg på Folkeslunda bys utmark i Långlöts socken (fig. 375, 376). Muren, bygd af granithällar och kalkstensflisor, är fast, ehuru intet spår af murbruk finnes; dess höjd är 3,5 meter och tjocklek 3 meter upptill på de ställen der den ej är skadad. Flere portöppningar leda till det inre, som har en genomskärning af icke mindre än 124—127 meter. Grundmurarna till de talrika husen i borgen äro ännu på flere ställen synliga till omkring en meters höjd öfver jordytan, med samma tjocklek.

376. Ismantorps borg, plan.

Ehuru man icke med visshet kan bestämma dessa borgars ålder, är det dock sannolikt, att åtminstone en del af dem uppförts eller begagnats under den tid som nu är i fråga.

Vi återvända till de fredliga, egentliga boningarna. Under de långa vinterqvällarna upplystes stugan eller salen förnämligast af elden på härden eller af de i väggen instuckna blossen, gjorda af klufna, torra, kådrika barrvedsstickor. På en tid, då man icke tillbragte aftnarna med att läsa eller skrifva, behöfdes icke så god belysning som nu. Ett par märkliga fynd hafva emellertid visat, att åtminstone mot slutet af det tidskifte vi nu betrakta vaxljus icke varit helt och hållet okända i Norden. Eld slog man med stål och flinta. Både flintstycken, mycket knackade i kanterna, och eldstål äro vid mångfaldiga tillfällen funna i grafvarna från denna tid.

Om husgerådet i våra förfäders hem under hednatidens sista århundraden kunna vi med fyndens och sagornas tillhjelp bilda oss en ganska god

Digitized by Google

föreställning. I synnerhet har en stor mängd kärl af olika slag blifvit bevarad till våra dagar. Kokkärlen voro dels af brons eller bränd lera, dels grytor af täljsten eller jern. Man har ock funnit stekpannor med skaft samt ett slags halster af jern. Jerngrytorna äro gjorda af flere, vid hvarandra fastnitade plåtar, emedan konsten att gjuta jern ännu var okänd.

377. Dryckeskärl af glas. Björkö, Upland. 1/3.

Ännu talrikare än kökskärlen äro emellertid dryckeskärl och bordskärl; de flesta voro af trä eller bränd lera, mera sällsynta voro de af glas eller silfver. Lerkärlen äro aldrig glaserade. Att finare lerkärl redan nu någon gång infördes från främmande länder visas bland annat af en i statens historiska museum förvarad större kanna af bränd lera med handtag och pip, hvilken är funnen i en ättehög på Björkö i Mälaren, men uppenbarligen ditförd från Tyskland, der dylika kärl ofta nog förekomma, under det att man från Sverige knapt känner mer än det nu omtalade.

Nämda museum eger äfven en rund vacker silfverskål, som i bottnen och kring kanten är prydd med drakslingor, hvilka genom sin fullständiga likhet med dem på runstenarna visa, att arbetet är svenskt (fig. 378).

Det vanligaste dryckeskärlet var dock hornet, »från urens panna brutet», hvilket vi sett allmänt användas redan under den äldre jernåldern (s. 196). På Öland har man, tillsammans med åtskilliga andra silfversaker och mynt, hittat en liten bild af silfver, föreställande en qvinna som framräcker ett dryckeshorn (fig. 379). Vi läsa i sagorna, huru det under vikingatiden var sed, att husets unga döttrar framburo hornen åt de drickande männen.

378. Silfverskål; kant och botten förgylda. Gotland. 1/2.

Maten skars sönder med de vanliga knifvarna, som hvar och en bar vid bältet. Gafflar voro ännu okända; de äro en senare tids uppfinning. Skedarna voro af trä, horn eller ben (fig. 380). Silfverskedar hafva aldrig förekommit i svenska fynd från hednatiden, ehuru de måhända ej varit helt och hållet okända, då man någon gång funnit dem i andra nordiska länder från en äldre del af jernåldern (s. 196).

Snorre Sturlasson berättar om den norske konungen Sigurd Syr i Ringerike, Olaf den heliges styffader, att man i hans hus hvarannan dag fick fisk och mjölk, hvarannan dag kött och öl. En dyrbarare dryck var mjödet,

Digitized by Google

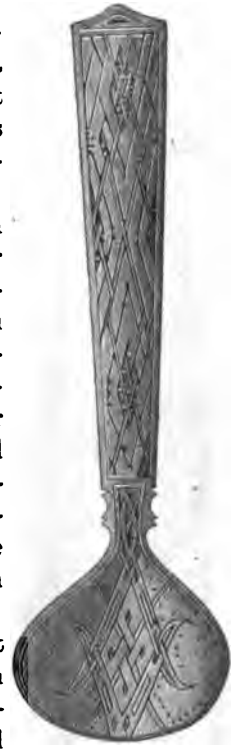
hvilket dock ej togs fram i hvardagslag. För att göra det mera berusande tillsattes stundom vissa örter. Vin var ej okändt, men synes hafva varit ganska sällsynt.

379. Bild af silfver; med en ögla å baksidan. Öland. $^1/_1$.

»Gästfrihet, säger Adam, utmärker i hög grad alla nordbor, men i synnerhet svenskarne, ty hos dem anses intet för större skam än att neka vägfarande man tak öfver hufvudet; ja de täfla till och med om, hvem bland dem är närmast till att taga mot en gäst. Allt hvad menniskokärlek bjuder visa de mot en sådan, och när han hos dem har tillbragt så många dagar som han sjelf finner för godt, anbefalla de honom till sina vänner från det ena stället till det andra.»

Eddans sånger, sagorna och fynden lemna oss ganska fullständiga upplysningar om nordbons klädedrägt under hednatidens sista århundraden. Eddans och ännu mer sagornas berättelser måste dock i detta fall begagnas med stor försigtighet, emedan de ej äro nedskrifna förrän ett par århundraden efter hednatidens slut och först sedan klädedrägten åtminstone hos de förmögnare undergått betydliga förändringar, hvarför det mången gång kan vara svårt att afgöra, om sagans författare upptecknat en troget bevarad sägen eller klädt sina hjeltar efter en senare tids skick. En sådan ovisshet vidlåder ej de samtida afbildningarna och fynden.

380. Sked af elghorn. Björkö, Upland. $^2/_3$.

Flere fynd visa att, utom skinn och pelsverk, äfven ylletyg, linne och sidentyg begagnades af nordborne under vikingatiden. Sidentygen voro dock naturligtvis lika sällsynta som dyrbara. I eddasången Rigsmål läsa vi, huru den nyfödde jarlen sveptes i silke, och i den förut omtalade högen vid Mammen i Jylland har man funnit utmärkt väl bevarade sidenväfnader invirkade med silfver och guld. I samma graf låg äfven en kappa af ylle med broderier föreställande menniskoansigten, lejon, en smakfull bladranka och dylikt (fig. 381). Det är väl emellertid tills vidare ovisst, om dessa praktstycken äro arbetade i Norden, eller om de ej snarare äro hit införda från främmande länder.

De vanliga ylle- och linneväfnaderna voro deremot i allmänhet alster af den inhemska husfliten. Fynden från denna tid innehålla också ofta sådana lemningar af de dervid begagnade redskapen, som varit af sten eller metall och således kunnat trotsa tidens åverkan. Så har man funnit sländtrissor, linhäcklor och de vigter, med hvilka ränningen hölls spänd i väfstolen. Spinnrocken, hvilken nu mångenstädes betraktas blott som ett minne af forna tiders husflit, var troligen ännu okänd i Norden; i stället användes sländan, hvilken, såsom vi sett (s. 187), redan

Digitized by Google

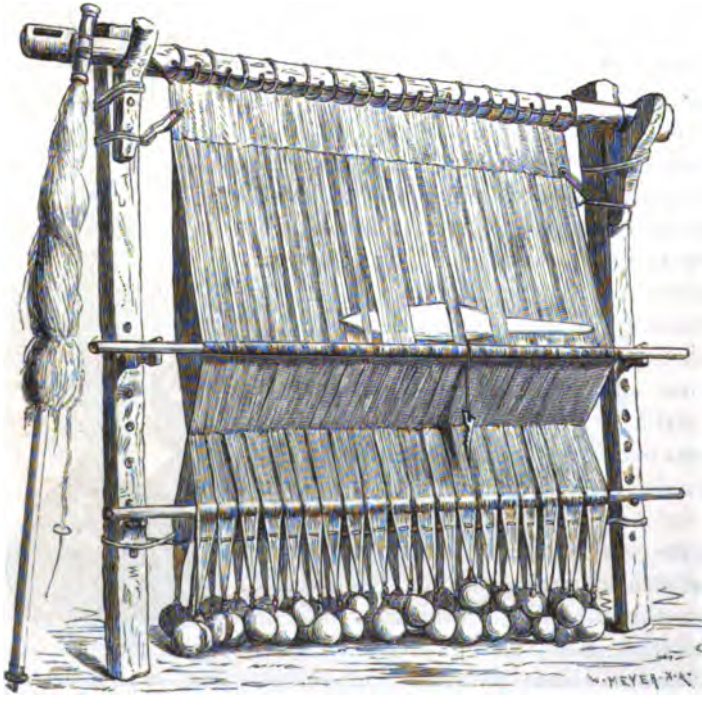
kort efter Kristi födelse begagnades i vårt land[1]. På Björkö och annorstädes har man hittat sländtrissor af bernsten från vikingatiden, hvilket antyder att då såsom i senare tid äfven de förmögnare qvinnorna sjelfva spunno.

381. Ylletyg med broderier. Danmark. 1/3.

De äldre väfstolarna voro enklare än våra och hade hängande, ej vågrätt utspänd varp, såsom vi se af de på Färöarna samt mångenstädes i Norge och Sverige ända till senaste tid begagnade väfstolar, af hvilka en är afbildad fig. 382. På en sådan väfstol lär man kunna lättare än på de nu brukliga väfva tyg med invecklade mönster i olika färger; men här såsom i många andra fall äro de nya maskinerna mycket mera tidsbesparande än de gamla.

Mansdrägten bestod hufvudsakligen af samma delar som nu, nämligen skjorta, byxor, strumpor, skor, rock (»kjortel»[2]), sammanhållen med ett bälte, och deröfver en kappa eller mantel, samt på hufvudet en mössa eller hatt med låg kulle. Formen af dessa olika klädesplagg, ofta lysande i bjerta färger, var väl i allmänhet densamma som nu. Kjorteln synes dock icke hafva varit helt öppen fram, såsom våra nu brukliga rockar; den liknade således troligen närmast en lång blus. Kappan hopfästes med ett spänne.

382. Väfstol från Färöarna. 1/16.

Visserligen äro dessa uppgifter närmast hemtade ur isländarnes skrifter, men att de äfven gälla om förhållandena i Sverige vi-

[1] I Eddan förekommer visserligen ordet »rock» en gång, men det är möjligt, att detta ord senare inkommit i sången, hvilken först under medeltiden upptecknats i den form vi nu känna den.

[2] Männens högtidsrock kallas ännu i Danmark »kjole».

Digitized by Google

sas bland annat genom de afbildningar af svenska drägter, som ses på de här ofvan intagna bronsplåtarna från Öland (fig. 337) och på flere svenska runstenar från nu ifrågavarande tid (jfr fig. 335)[1].

383. Armring af silfver, massiv. Gotland. $^1/_1$.

För att gifva en lifligare föreställning om klädedrägten under den tid med hvilken vi nu syselsätta oss, meddelas här följande beskrifning på den drägt konung Sigurd Syr bar, under det han gick ute på sin åker och öfvervakade södesbergningen hösten 1014, då hans styfson Olaf Haraldsson, som sedermera fick tillnamnet den helige, kom att gästa honom. »Så är sagdt om hans (Sigurds) bonad, förtäljer Snorre, att han hade en blå kjortel och blå hosor, höga skor bundna om benen, grå kappa och en grå hatt, skärm om anletet, samt i handen en staf, som upptill var försedd med en förgyld silfverhålk, i hvilken satt en silfverring.» För att på ett värdigt sätt mottaga sin styfson lät han emellertid nu »draga af sig skokläderna samt satte på sina fötter karduanshosor och band på dem förgylda sporrar, sedan tog han af sig kappan och kjorteln och klädde sig i pellkläder samt ytterst en skarlakanskappa, omgjordade sig med ett smyckadt svärd, satte en förgyld hjelm på sitt hufvud och steg på sin häst, som hade förgyld sadel och helförgyldt betsel med smälta stenar (emalj)».

384. Armring af silfver, i form af en orm. Ångermanland. $^3/_4$.

Qvinnornas drägt synes hafva varit ganska lik den som ännu begagnas på landet.

385. Bågformigt spänne af förgyld brons. Gotland. $^1/_2$.

Ett besök i vårt på dyrbara minnen från vikingatiden särdeles rika nationalmuseum skall bättre än något annat visa

[1] Sådana för frågan om klädedrägten upplysande stenar finnas vid Hunnestad i Skåne, på Åsaka kyrkogård i Källands härad, Vestergötland, på Ledebergs kyrkogård i Östergötland, i Öster-Fernebo kyrkomur i Gestrikland, samt flerstädes på Gotland.

Digitized by Google

sanningen af sagornas berättelser om den lyx och den prakt nordborne, så män som qvinnor, för tusen år sedan förstodo att utveckla. Man ser der

386, 387. Perlor af silfver. Gotland. 1/1.

präktiga och ofta ganska smakfullt arbetade broscher och spännen af silfver och brons, de senare ofta förgylda eller belagda med plåtar och snodder af guld eller silfver; halsringar och bälten af massivt silfver; armringar och fingerringar af guld och silfver, massiva och de förra stundom mycket tunga; kedjor och hängsmycken för halsen och bröstet, af guld, silfver och brons; stora präktiga perlor af silfver, glas, glasmosaik, bergkristall, karneol, bernsten och dylikt; kammar af ben eller horn m. m. (fig. 355 och 383—397).

388. Likarmadt bågspänne af brons. Öland. 1/1.

Dessa mångfaldiga smycken ega dock icke värde endast derför, att de visa oss våra förfäders praktlystnad; de äro ännu vigtigare derför, att de bevisa, att dessa våra förfäder, dessa af Europas öfriga folk så fruktade hedningar, icke få betraktas endast såsom vilda krigare, utan att de äfven voro väl förfarna i fredliga idrotter.

389. Oval spännbuckla af förgyld brons. Öland. 2/3.

Väl fans det en tid, då man sade, att alla om något slags konstfärdighet vitnande fornsaker som funnos i svensk jord måste vara af vikingarne hemförda som byte från främmande länder. Vår tids lugnare forskning har emellertid ådagalagt, att flertalet äfven af de bäst arbetade smyckena är alster af den inhemska konstfliten. Nu hafva vi till och med, såsom i det föregående är antydt, skäl att förundra oss öfver, huru litet man i sjelfva verket funnit i Sverige af sådant, som kan anses vara af vikingarne hemfördt från vestra Europa. Om vi undantaga mynten från det tionde och början af det elfte århundradet, återstår ej mycket som påminner om de täta besöken i England, Frankrike och andra i vesterviking af nordmännen plundrade länder. Förklaringen af denna något oväntade företeelse bör väl sökas dels deri, att mycket litet af våra förfäders egendom kommit oss tillhanda, dels deri, att en stor del af de metaller som hemfördes blifvit här i

Digitized by Google

landet omarbetad; hvartill kommer, att många vikingar stannade qvar i främmande land, och att månget återvändande vikingaskepp gick i qvaf eller blef taget, med byte och allt, af en starkare fiende.

Här är naturligtvis ej rätta stället att närmare redogöra för hvilka saker från nu ifrågavarande period äro inhemska arbeten och hvilka böra betraktas såsom införda. Vi vilja i stället nämna några ord om de verktyg och andra om den inhemska tillverkningen talande saker, som man funnit i Sverige och de andra nordiska länderna. Der har man ofta nog, äfven i ättehögarna från vikingatiden, funnit städ, släggor, hammare, tänger, filar, sylar, borrar, yxor, knifvar, hyfveljern, skafjern, sågar och brynstenar. Utom flere verktyg se vi äfven blåsbelgar afbildade på de »Sigurdsristningar» i Södermanland, som vi i det följande få tillfälle att något närmare beskrifva.

390. Rundt dosformigt spänne af brons. Gotland. 1/1.

Bland märkligare hit hörande fynd kunna vi särskildt anföra ett, som år 1869 gjordes i Eke socken på Gotland och som nu förvaras i statens historiska museum. Vid gräfning af ett dike fann man här en större tång och två stora vigter (fig. 362) af jern samt en stark krok, troligen till en våg, två små formar af brons till att gjuta eller pressa sirater uti, tre ännu sammanhängande små spännen af brons (fig. 396, 397), gjutna i samma form och tydligen ännu i alldeles samma skick som då de lemnade gjutformen, samt åtskilliga andra spännen och nycklar m. m. af brons och jern, af hvilka några synas vara utnötta och troligen äro samlade för att omarbetas, under det andra endast äro halffärdiga och således kunna, i likhet med de tre förstnämda spännena, betraktas såsom prof på konstfärdigheten hos den smed, som af någon nu okänd anledning nedgräft dessa saker i jorden. Vi kunna härvid ej underlåta att fästa uppmärksamheten på det märkliga förhållandet, att den gård på hvars egor fyndet anträffades heter Smiss, hvilket betyder smedens gård. Det är naturligtvis möjligt, att detta är en tillfällighet; men det är också möjligt, att gården fått sitt namn deraf att en smed, eller flere smeder, son efter far, bott der.

391. Djurhufvudformad spännbuckla af brons. Gotland. 1/1.

Hvad råämnena beträffar, kunna vi väl antaga, att de flesta metallerna

Digitized by Google

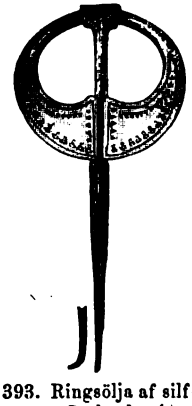
äro införda från främmande länder. Man har också flere gånger i svensk jord funnit små stänger eller tackor af silfver och brons (koppar och zink), tydligen i det skick de inkommit med handeln och tillhörande den tid som nu är i fråga. Alldeles dylika silfvertackor hittas också ofta i Ryssland, just utmed de gamla handelsvägarna, på hvilka de troligen kommit till Norden från de arabiska länderna i Asien.

392. Klöfverbladformigt spänne af brons. Öland. $^1/_1$.

En del jernsaker, såsom fina svärdsklingor och andra vapen, infördes troligen till Norden; men det är mer än sannolikt, att våra förfäder redan nu förstodo sig på att ur myrmalmen sjelfva smälta det mesta de behöfde af den numera oumbärliga metallen[1]. Deremot torde det icke finnas något bevis för, att man före kristendomens införande börjat bearbeta några af de svenska jerngrufvorna.

För att smälta myrmalmen kände man vid denna tid troligen endast den sedermera så kallade »hedningeblästern», eller samma förfaringssätt som ända till senaste tid begagnats i öfre Dalarna och Herjedalen, och som ännu lär användas i Finland och det inre Ryssland. I små gropar eller ugnar, uppförda af sten och lera, nedsmältes myrmalmen med tillhjelp af enkla blåsbelgar till små färskor, kända under namnet »osmundsjern». Flerstädes i Sverige har man i grafvar från jernåldern funnit slaggstycken och jernklumpar, hvilka troligen äro minnen af en sådan urgammal jerntillverkning.

393. Ringsölja af silfver. Gotland. $^1/_3$.

Smed betecknade på denna tid hvarje man, som var kunnig i metallers bearbetande. Sagorna omtala väl dvergarne såsom ovanligt skickliga i smedsyrket, men de visa äfven, att det fans mera menskliga smeder, och att dessa åtnjöto godt anseende. Man kan se detta redan af sagan om Valund (tyskarnes Wieland) och deraf, att en af de friborna bondesönerne i Rigsmål hette Smed, ett namn som också möter oss på ett par runstenar; de isländska sagorna omtala äfven flere konungar och andra mäktiga män, som sjelfva förstodo att smida sina vapen. Den berömde Egils fader Skallagrim, en af de förnämsta isländare på sin tid, stod sjelf i sin smedja och »hamrade jernet».

Vanligen är man allt för mycket böjd att tillägga våra förfäder en allt annat undanträngande kärlek till vikingafärdens lockande äfventyr och lättvunna byte, och man föreställer sig ofta, att de alldeles föraktat det fredliga lifvets lugna syselsättningar, lemnande dem åt trälarne, hvilka voro ovärdiga

[1] Ännu smältes årligen ganska mycket myr- och sjömalm i Sverige.

Digitized by Google

att deltaga i vapenleken. En sådan föreställning motsäges emellertid bestämdt af det vi känna om lifvet under vikingatiden. Det antydes redan i Eddans skildring af den friborne bondesonens syselsättning:

Han växte till timrade hus
och trifdes väl, och höga lador,
oxar tamde, gjorde kärra
årder gjorde, och körde plog.

www.libtool.com.cn

394. Ringsölja af brons. Gotland. $^2/_3$.

Snorre berättar äfven om den redan nämde konung Sigurd Syr, att budet om Olafs hemkomst träffade konungen ute på åkern, der han hade »många män, af hvilka några skuro korn, andra lade det i stackar och lador. Konungen och två män med honom gingo stundom på åkern, stundom dit der kornet lades in.» Detta och månget liknande drag visa, huru arbetet hölls i ära.

Då, liksom nu, räknades boskapsskötseln och åkerbruket till de vigtigaste näringarna. Såsom vi af det föregående sett (s. 117), hade redan länge, i omkring två tusen år före hednatidens slut, nästan alla de husdjur funnits i Sverige som ännu äro våra vigtigaste, nämligen hund, häst, nötkreatur, får, get och svin. Att af fjäderfä gäss och höns nu funnos, är redan nämdt. Lifvet i Dalarnas och Norrlands fäbodar är väl i hufvudsaken detsamma i våra dagar som för tusen år tillbaka, med samma enkelhet och friskhet, samma ensamhet, alstrande det poetiska, något svärmiska lynne, åt hvilket folkvisan gifvit så vältaligt uttryck.

395. Spänne af silfver med filigransirater. Gotland. $^1/_1$.

Biskötseln var troligen redan under hednatiden af vigt, emedan man bland annat behöfde mycket honing till mjödet. Några gånger har man i nordiska grafvar från hednatidens sista del funnit vax, genom gynsamma omständigheter väl bevaradt. Vid kristendomens införande blef biskötseln ännu vigtigare, för att fylla kyrkornas stora behof af vaxljus.

Digitized by Google

Det vanligaste sädesslaget under vikingatiden var troligen korn; men dessutom odlades hafre, råg och något hvete. I Rigsmål omtalas »tunna bröden, hvita af hvete»[1]. Missväxt och hungersnöd inträffade ej sällan, och det kraftigaste botemedlet deremot söktes i rikare offer åt de vredgade gudarne. Hjelpte ej annat, grep man till menniskooffer, och vi minnas, huru ynglingasagan berättar, att svearne slutligen, efter fleråriг oafbruten missväxt och då icke gudarne ville blidkas af ringare offer, gåfvo dem sin konung.

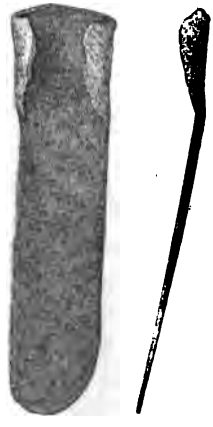

396, 397. Tre spännen af brons, gjutna i samma form. Gotland. 1/1.

Af åkerbrukets redskap har naturligtvis ej mycket blifvit bevaradt från hednatiden. Utom yxor, har man dock någon gång funnit plogjern, skäror och liar (fig. 398—400).

Säden tröskades med slaga och maldes, åtminstone vanligen, på handqvarnar, hvilket, såsom vi se bland annat af sagan om Frode, var trälinnornas göra. De äldsta och enklaste qvarnarna, bestående af ett stenblock med en större oval fördjupning till sädens krossande (s. 118), voro troligen ännu i bruk. Men att man vid slutet af hednatiden kände till något slags bättre inrättade handqvarnar, antydes i en af Eddans sånger, ett qväde om Helge Hundingsbane, hvari det berättas, att Helge, för att undgå sina fiender, måste kläda sig till trälinna och gå att mala. Han gör det så, att »stenarna remna och stenkaret brister», hvarför en af fienderne säger:

För hans händer
höfdes bättre
svärdets fäste
än qvarnens vef.

398, 399. Plogjern. Vestergötland. 1/5.

Vattenqvarnar användes redan af romarne under kejsartiden; men vi veta icke, huru vida de voro kända i Norden före kristendomens införande. Redan i våra äldsta pergamentsurkunder omtalas de visserligen, men dessa handlingar äro nära två hundra år yngre än hedendomens undergång i vårt land. Väderqvarnar äro troligen en något senare uppfinning, och så vidt vi känna, nämnas de första gången i Sverige på 1330-talet.

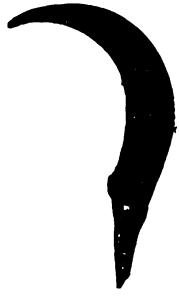
[1] Ett märkligt, år 1877 bekantgjordt fynd från Danmark har visat, att hvetet redan under bronsåldern odlades der, äfvensom hirs, hvilken växt numera endast undantagsvis förekommer i Norden.

www.libnpt.com.cn

Digitized by Google

Om trädgårdsskötseln under vikingatiden veta vi föga, och den torde ej hafva stått högt. Det var väl egentligen först under medeltiden, inom klostrens lugna murar, som den uppblomstrade. Sagan om Iduns äplen visar dock, att denna frukt redan under hednatiden ej var helt och hållet okänd, och i en af eddasångerna säger Frös tjenare Skirne till jättedottern Gärd:

Elfva gyllne	kärlek att köpa
äplen har jag;	och åt tjuste Frö
dem vill jag dig gifva, Gärd!	löftet om lifslång lycka.

400. Skära af jern. Östergötland. 1/5.

Dessutom omtalas ofta hasselnötter och nötlunden, der qvinnorna i sommartiden plägade roa sig, under det att männen voro på jagt.

Jagt och lekar ute i fria luften utgjorde nämligen männens förnämsta nöje. I början hade jagten varit ett behof, för att skaffa föda, men snart blef den tillika ett nöje, som med ifver idkades på en tid då faran söktes och manliga idrotter älskades. Jagt med falkar, eller »hökar» såsom det då hette, var ej okänd här under hednatiden, och Norden var så väl då som under medeltiden berömd för sina jagtfalkar[1].

Nordbons anlag för musik spåras redan under hednatiden. Af musikaliska instrument omtalas luren, hornet, pipan, fidlan (fiolen), gigan och framför allt harpan, ett af de äldsta och mest omtyckta. Snorre berättar om Olof Skötkonung, att då rätterna voro inburna på konungens bord, framträdde spelmän med »harpor, gigor och andra instrument». Vid harpans toner sjöngo skalderne vanligen sina qväden, och prof på dåtidens diktkonst hafva vi ännu i många runinskrifter på vers (i »fornyrdalag»), som läsas på stenar i landets olika delar. Vid de svenska konungarnes hof vistades ofta skalder, stundom från Island; så omtalas det, att då isländaren Hjalte kom till Olof Skötkonung på sin i det föregående nämda beskickning från Olaf Haraldsson, funnos vid sveakonungens hof två hans landsmän, skalderne Gissur och Ottar.

401. Spelbricka af ben. Upland. 1/2.

Spel med tärningar voro, såsom vi af det föregående sett, redan under jernålderns äldre del ej okända (s. 199); äfven i grafvar från hednatidens sista århundraden hittar man ej sällan spelbrickor och tärningar. Brickorna äro vanligen halfklotformiga (fig. 401); i den här ofvan beskrifna grafven vid Ultuna lågo tre tärningar och 36 brickor, af hvilka en är genom ett metallbeslag utmärkt framför de öfriga, hvilket förhållande äfven annorstädes iakttagits. Tärningarna, hvilkas

402. Tärning af ben. Upland. 2/3.

[1] Att jagtfalkar från Norden skattades högt under medeltiden antydes bland annat af en ännu bevarad påflig bulla från år 1347, enligt hvilken konung Magnus Eriksson lyckats utverka åt sig påfvens tillåtelse att under fem år få sälja falkar till »babyloniske sultans» länder, på det konungen derigenom skulle komma i tillfälle att betala sina skulder.

Digitized by Google

sidor äro betecknade med 1 till och med 6, likna de nu brukliga, men äro något aflånga (fig. 402); det nyssnämda antalet tre är anmärkningsvärdt, emedan också romarne plägade spela med tre tärningar.

Äfven schackspelet blef sannolikt kändt i Norden redan före hednatidens slut. Man har trott sig kunna antaga, att nordborne lärt känna detta spel redan under det nionde århundradet, om icke förr.

Mera älskad än jagt och spel var dock kampens vilda lek, liksom nordbon äfven trodde, att njutningen af Valhalls glädje skulle bestå i dagliga väldiga strider, efter hvilkas slut kämparne, både de fallne och de segrande, hvarje qväll skulle fröjdas åt ett gladt lag i Odins hall. Med en sådan tro var det icke underligt, om mången yngling lyssnade till den gamla sångens ord:

Qvad så kråka
på qvist en gång:
»Hvad vill du, Kon unge,
med värnlösa fåglar?
Bättre dig höfves
att till häst sitta,
hugga med svärd
och här fälla.
Dan och Danp
ega dyrbara salar
och yppare odal
än I hafven.
De käcke äro
på köl att rida,
svärd att svinga
och sår rista.»

Den andliga odlingen.

Gudatro och verldsåskådning. — Sedelära. — Gudadyrkan. — Ännu lefvande minnen af hednatidens tro. — Grafskick. — Runor. — Skaldekonst. — Konst.

De nordiska folkens religion under den tid, då kristendomens läror började vinna insteg hos dem, hade sin rot i den aflägsna tid, då deras förfäder ännu lefde som ett folk tillsammans med kelternes, slavernes, italienarnes, grekernes, persernes och indernes förfäder, hvarför man ock hos dessa folk funnit mången likhet med nordbornes gamla tro. Den närmare kännedom om den för de europeiska folken och deras stamfränder i Asien gemensamma religionen, hvilken i senare tid blifvit möjlig i synnerhet genom bekantskap och jemförelse med de äldsta indiska religionsurkunderna, har visat, att dessa folks gudatro ej kan, såsom man förr antagit, betraktas såsom en från sanningens fulla kännedom urartad vantro. Ju längre deremot man kan följa denna religion tillbaka i tiden, desto mindre utvecklad visar den sig, och först i samma mån som de i skilda länder bosatta folkens själslif blir rikare, får deras religion ett rikare innehåll.

De germaniska folken hafva tvifvelsutan under sin hednatid haft en till hufvuddragen gemensam tro, hvilken gaf sitt svar på alla frågor om verldens uppkomst, om lifvets mål och om de högre makter hvilka bestämma menniskans öden. Svaret var sådant som ett kraftigt och rikt begåfvadt folk med djup känsla, men ringa bildning kan gifva på dylika frågor. Fast rotad var

Digitized by Google

hos germanerne tron på en högre verldsordning, på en oemotståndlig makt som, högre än menniskan, efter sitt behag rådde öfver hennes öde; och ej mindre fast stod tron på ett lif efter döden, hvilket dock ej var lika för alla.

Mäster Adam och ett par andra utländska författare, som lefde medan ännu den gamla tron var obesegrad i Sverige, hafva lemnat oss några få, men genom sin samtidighet värderika upplysningar om våra förfäders gudsdyrkan. Saxe och i synnerhet isländarne hafva fullständigare bevarat minnet af de gamla nordbornes religion; de för denna fråga vigtigaste af alla skrifter äro de båda Eddorna (s. 6). Men Saxe lefde först i senare delen af elfvahundratalet, och Eddorna äro ej nedskrifna förrän vid midten af följande århundrade, således långt efter kristendomens stadfästelse. Derför är det möjligt, att ett och annat hos dem kan hafva rönt inverkan af kristen uppfattning, och särskildt har man anmärkt, att Snorres Edda skildrar de öfriga gudarnes förhållande till Odin på ett sätt, som kanske ger åt denne en ställning och en makt mera lik den ende Gudens än hvad våra förfäder under hednatiden torde hafva tänkt sig. Sångerna i Sæmunds Edda hafva troligen genom sin bundna form bevarats mera oförändrade[1].

Vigtiga bidrag till vår kunskap om nordbornes religion lemna ock de många minnen som i fäderneärfda seder och i nu som vidskepliga ansedda bruk, i ortnamn och på andra sätt bibehållit sig till våra dagar i Norden liksom i Tyskland.

Med ledning af dessa källor skola vi nu söka skildra grunddragen af våra förfäders gudatro och verldsåskådning.

Menniskan är skapad af gudarne och hennes öde ligger i deras händer. Nordbon tänkte sig två gudaslägter, åsar och vaner, hvilka legat i strid, men slutligen ingått fred och förbund med hvarandra. Utom gudarne finnas dock äfven andra öfvernaturliga väsen och verldarnas antal är nio, ett af våra förfäder som heligt ansedt tal. Två verldar tillhöra gudarne (Åsahem eller Åsgård och Vanahem), två alferne (Alfhem och Svartalfahem), en menniskorna (Manhem eller Midgård), tre jättarne (Muspelhem, Niflhem och Jötunhem eller Jättehem); den nionde verlden är dödens (Helhem). Alferne, hvilkas minne ännu lefver i de numera såsom qvinliga väsen tänkta elfvorna, voro dels ljusa och goda, dels mörka och onda; de senare kallades svartalfer eller dvergar. Jättarne, resarne eller tursarne, såsom de ock kallas, stå i skarp motsats till gudarne; de senare äro de goda, de andliga makterna, under det att de förra äro råa, förstörande krafter. Af jättarne bo Muspels söner i Muspelhem eller eldverlden, rimtursarne i Niflhem eller dimmornas och köldens verld, samt de egentliga jättarne i det klippuppfylda Jötunhem eller Utgård. De lägre öfvernaturliga varelserna kallades och kallas än i dag med

[1] Sæmunds Edda är två gånger öfversatt på svenska: af A. A. Afzelius 1818 och af P. A. Gödecke 1877. Då en utförlig skildring af Eddans innehåll ej hör till Sveriges historia, men då dess sånger ej böra vara okända för någon svensk som älskar sina fäders minnen, få vi för närmare bekantskap med dessa gamla, i sin enkelhet sköna qväden om Nordens gudar och hjeltar hänvisa till den sistnämda öfversättningen.

Digitized by Google

ett gemensamt namn vättar, af hvilka några äro mot menniskan goda, men andra onda; de senare nämnas ock troll.

Den högste bland åsagudarne är Odin (eller såsom hans namn på vår tids svenska skulle ljuda Oden), som evigt är den visaste af alla väsen; han tänktes, åtminstone i en senare tid, som Allfader, alla gudars och menniskors fader. Men äfven många andra namn gifvas honom, af hvilka de flesta utmärka honom såsom stridens och segerns gud: Sigfader och Sigty (segerns fader och gud), Härfader, Valfader, som mottager de utvalde, de i striden fallne. Valkyrjorna, Odins i luften ridande spjutväpnade mör, »kora valen», utvälja under striden dem som skola falla och derigenom få den af alla efterlängtade äran att mottagas i Odins sal Valhall, till hvilken endast de få tillträde som dött i strid. Odin tänktes som en enögd man med vid kappa och bredskyggig hatt; hans vapen är spjutet, hans åttafotade häst heter Slepne (Sleipner; fig. 403). Odin hade två ulfvar, åt hvilka han gaf all den föda som sattes på hans bord; sjelf lefver han af vin och intet annat. Två korpar Hugin och Munin, det är hågen och minnet, bringa honom bud om allt som sker i verlden. Af dvergarne hade han fått en guldring, af hvilken hvar nionde natt åtta lika tunga ringar dröpo.

403. Bildsten med runor vid Hablingbo på Gotland[1].

Eddan berättar, att Odin måst afstå sitt ena öga för att i stället få

[1] Å stenen ses bland annat en spjutbeväpnad man på en åttafotad häst; denna, som har två framfötter men sex bakfötter, är tydligen Odins häst Slepne (jfr fig. 335). Runinskriften är nu så skadad, att den ej kan tolkas.

Då det icke är öfverensstämmande med arbetets plan att här återgifva de verk af vår tids konst som behandla ämnen, lånade ur våra förfäders gudalära, få vi för kännedom om dem hänvisa till sjette delen, der afbildningar komma att meddelas af Fogelbergs Odin, Tor och Balder, af Vinges Loke och Sigyn, Tors strid med jättarne, med flere.

Digitized by Google

visdom; tvifvelsutan är detta en senare, ehuru redan under hednatiden sökt förklaring till Odins enögdhet, hvilken torde stamma från den tid, då Odin tänktes som solens gud, eller då solen tänktes som Odins öga. Ty ursprungligen synas nordborne eller deras förfäder, liksom så många andra folk, hafva som gudar dyrkat himlakropparna och naturens krafter.

Odins maka är Jord eller Frigg; hon nämnes äfven Rind, den af vinterkölden stelnade jorden. Frigg är gudarnes moder och herskar öfver allting på jorden, men i synnerhet öfver äktenskapet och familjlifvet.

Tor, åskans gud, är son af Odin och Jord. Han är gudars och menniskors starke beskyddare mot jättar och troll, de förstörande naturkrafterna. Hans vapen är hammaren Mjölne, som han slungar mot sina fiender, men som städse återvänder till hans hand. Tor åker på en vagn dragen af två bockar; ännu heter det i mången trakt af Norden, då man hör åskan eller »tordönet» rulla, att Tor är ute och åker[1]. Tor tänktes som en stark man med rödt skägg, således af samma färg som blixten; han har handskar af jern, och hans kraft fördubblas, då han spänner sitt bälte (Megingjord) om lifvet. Den guldhåriga Sif eller Säf är hans maka. Tors styfson och Sifs son är den fagre Uller eller Ull, en utmärkt bågskytt och skidlöpare; han är den nordiska vinterns gud, och det är godt att åkalla honom i tvekamp.

Njärd eller Njord är en af vanerne, hvilken sändes som gislan till åsarne, men vid tidens slut skall han komma igen till de visa vaner. Han råder för vindens gång, han stillar sjö och eld; honom skall man åkalla till lycka i sjöfart och fiske. Så rik är han på gods, att han kan göra alla dem rika på land och lösören, som bedja honom derom. Njärds maka är jättedottern Skade. De trifvas dock ej tillsammans; Skade vill bo på de fjäll der hennes fader bott, men Njärd vill vistas vid sjön i sin boning Noatun. Väl förliktes de om att vexlande vara nio dagar på fjället och nio dagar i Noatun, men ingendera kunde stå ut dermed, hvarför de skildes. Skade drog till fjälls, der hon far på skidor och skjuter djur med båge. Den tanke som ligger till grund för allt detta är, att Njärd är hafvet, der fiske drifves och skeppen segla, derifrån rikedom kommer; hans boning Noatun betyder ordagrant skeppens gård. Skade anses vara den vilda med hafvet sig förenande bergsströmmen, som kommer från fjällen.

Njärds barn äro Frö och Fröja, båda sköna och mäktiga. Frö (eller Frej, som vi varit vana att kalla honom) är fruktbarhetens gud; han råder för regn och solsken, för jordens gröda och för mäns lycka med gods. Det är godt att anropa honom om fruktbara år och fred. För att framhålla Frös fredsälskande väsen berättas, huru han gaf bort sitt svärd för att vinna jättedottern Gärds kärlek; derför står han också vapenlös i den sista stora striden, då Muspels söner komma. Gudarne skänkte honom i hans första barndom Alfhem; han eger äfven skeppet Skidbladne och galten Guldborst (Gullinbusti),

[1] Ordet åska är en förkortning af det i äldre tid brukliga asikkia som betyder åsens eller gudens åkande. Om »torviggar» (stenyxor) och deras förmåga att skydda mot åska och andra olyckor, se s. 82.

Digitized by Google

hvars borst äro af guld. Hästen var helgad åt Frö, åt hvilken dock äfven oxar offrades. Under hednatiden var det sed i Norden att vid julen hålla ett stort gille »för att helsa vintern och blota åt Frö». Troligen var det åt denne gud som julaftonen en galt offrades, på hvilken man lade händerna, då de högtidliga löftena afgåfvos vid bragebägaren; julgrisen eller julskinkan är ännu i våra dagar ett minne af denna urgamla sed.

www.hotbook.com.cn

Den näst Frigg yppersta af gudinnorna eller åsynjorna, såsom de vanligen kallades, är Fröja, kärlekens sköna gudinna. »Af hennes namn, heter det, kallas mäktiga mäns hustrur fruar»[1]. Hennes sal är stor och fager samt har många säten. Hon åker på en vagn förspänd med två kattor. Brisingamen är namnet på hennes lysande smycke. Qvinnorna komma efter döden till Fröja, hos hvilken ock de älskande mötas, som varit hvarandra trogna till lifvets slut. Fröjas man är Od, hvilken drog långt bort, hvaröfver den öfvergifna gråter, men hennes tårar äro det rena guld; derför är ock »Fröjas ögons regn» en af de många bilder hvarmed skalderne betecknade guldet.

Andra gudar och gudinnor äro Ty, Hemdall, Vidar, Brage och Idun, Balder och Nanna, Forsete med flere. Alla dessa gudar, utom Forsete, kallas Odins söner.

Ty eller Tyr, stridens modige gud, är enhändt, ty den högra handen har Fenresulfven bitit af. Namnet Tyr eller Tir, hvilket ursprungligen betyder gud i allmänhet, är ännu bevaradt i tisdag, liksom onsdagen och torsdagen äro uppkallade efter Odin och Tor samt fredagen troligen efter Frö eller Fröja (Frej eller Freja)[2].

Hejmdall eller, såsom hans namn väl på nutidssvenska skulle låta, Hemdall är den som gud tänkta regnbågen. Eddan berättar om honom, att han är stor och helig, att han har nio mödrar, hvilka alla äro systrar; hans tänder äro af guld, hans häst heter Guldtopp. Hans boning är Himmelsbergen. Han är gudarnes väktare och sitter vid himmelns ända för att vakta bron för jättarne; han behöfver mindre sömn än en fågel och ser vida omkring om natten lika väl som på dagen; hans hörsel är så fin, att han hör när gräset växer på jorden eller ullen på fåren. Han har den lur som heter Gjallarhorn, hvars ljud höres i alla verldar. Den bro Hemdall vaktar heter Bäfrast (Bifröst), den bäfvande vägen eller gudarnes bro; det är regnbågen, hvilken förbinder himmeln med jorden. Såsom regnbågen äfven af andra folk betraktats, är Hemdall i nordbons ögon en välsignelse för menniskorna, hvilka kallas hans barn; i Rigsmål skildras, huru både adel, friborna bönder och trälar härstamma från Hemdall, eller Rig såsom han i qvädet kallas.

Brage, Iduns make, är skaldekonstens och vältalighetens ypperste mästare; han bär långt skägg, såsom de gamla sångare. Idun vaktar i en ask de äpplen som gudarne bita i, när de börja åldras; då blifva de å nyo unga.

---

[1] Fru och Fröja äro blott olika former af samma ord, och ordet hustru är uppkommet genom en förändring af det i äldre tid vanliga husfröja eller husfru.

[2] Söndag och måndag betyda solens och månens dagar. Lördag är lögerdag, af lög, bad.

Digitized by Google

Den visaste och mildaste af åsarne är Balder, allas älskling[1]. Han är så fager och ljus, att det lyser af honom. I hans himmelska boning Bredablek (Breidablik, den vida glansen) kan intet orent vara. Om Balders död qvädes, att han hade onda drömmar, som förebådade hans slut. Gudarne togo då ed af alla ting, att de icke skulle skada Balder, hvarefter åsarne roade sig med att skjuta och kasta på honom som nu af intet kunde skadas. Loke hade emellertid fått veta, att ed ej blifvit tagen af misteln, en växt som man ansett vara för liten; han tog då misteln, gaf den åt Balders broder, den blinde Höd, hvilken efter Lokes anvisning sköt den mot Balder, som till åsarnes fasa nedfaller död. Balder blef bränd på sitt skepp jemte sin trogna maka Nanna, hvars hjerta brustit af sorg. På bålet, som Tor vigde med sin hammare, lades äfven Balders häst och Odins ryktbara guldring; äfven en dverg kastades af Tor i elden. Då Balder var död, anade åsarne, att deras eget slut var nära, hvarför de af Hel, dödsrikets herskarinna, utverkade ett löfte, att Balder skulle få återkomma till lifvet, om alla ting i verlden, både lefvande och döda, ville begråta honom. Alla ting gjorde detta, »menniskor och alla lefvande väsen, jord och stenar, träd och malmer; och väl kan man se, huru dessa ting gråta, när de komma från kölden i värme». En enda varelse nekade att gråta öfver Balder; det var den till en jätteqvinna förklädde Loke. Derför fick ej heller Balder återvända till åsarne. Men hans död hämnas af hans broder Vale. — Balder är ljuset och Höd är mörkret; den förres död är mörkrets seger öfver ljuset, vintermörkrets öfver sommarns ljus, och Vales hämd är måhända den ljusare årstidens frambrytande efter vinterns mörker. Ursprungligen tänkte man härvid på den årliga vexlingen af ljus och mörker, af sommar och vinter; men Eddan visar, att våra förfäder i baldersmyten mera fäste tanken vid det stora verldsåret, åsagudarnes lif och undergång. Misteln har både hos nordborne och andra folk, såsom kelterne, varit föremål för dyrkan och vidskeplig vördnad, hvilken ännu mångenstädes fortlefver.

Nanna torde vara blomstergudinnan; hon dör, då sommarns ljus försvunnit. Lätt att förstå är ock naturens sorg under Nordens långa vinter, då, som Eddan förtäljer, alla väsen, både lefvande och döda, gräto Balders död.

Forsete eller Försäte, rättvisans gud, är en son af Balder och Nanna. Hans boning Glitne (den glittrande) hvilar på guld och är täckt med silfver; der bor Forsete de flesta dagar och förliker alla mål. Hans domstol är den bästa hos gudar och menniskor.

Vi hafva nu betraktat de goda gudarne. Oss återstår att se, huru nordbon tänkte sig det ondas uppkomst och utveckling.

För våra förfäder är Loke[2] det onda i alla riktningar, ehuru, märkvärdigt nog, en af åsarne. I tidens början blandade han och Odin blod samman, hvarvid den senare sade, att han aldrig ville smaka en dryck, om den ej bjödes åt dem begge. Loke kallas derför också Odins broder. Med Odin

[1] Om betydelsen af ordet Balder, se s. 92.

[2] Namnet, som bör läsas Låke, är beslägtadt med lucka och lock samt betyder troligen »den som slutar» (gudarnes makt).

Digitized by Google

deltog han i skapandet af menniskan, som af honom fått sina onda lustar. Till sitt yttre är Loke fager, men i sitt sinne ond och i all sin vandel ostadig. Slug och listig är han och ej nogräknad om medlen. Ständigt ingriper han i åsarnes lif, än förderfvande och än hjelpande.

Genom sin delaktighet i Balders död och sin vägran att gråta öfver honom hade Loke ådragit sig åsarnes vrede, hvilken än mer ökades genom det hänsynslösa sätt, hvarpå han vid ett gille skymfade alla gudar och gudinnor. Han måste fly och höll sig om dagarna dold i en fors, sedan han förvandlat sig till en lax. Men Odin hade märkt hvar han fans, och åsarne lyckades slutligen att fånga honom. Med sin sons tarmar bands han fast vid tre på kant resta stenhällar, och en orm sattes öfver honom, så att ettret skulle drypa i hans ansigte. Men hans maka Sigyn står troget hos honom och håller ett kärl under etterdropparna. När kärlet är fullt, måste hon emellertid taga bort det för att tömmas, och ettret dryper i Lokes ansigte. Han sliter då så våldsamt i sina fjettrar, att hela jorden skälfver; det kallar man jordskalf. Så ligger han fjettrad till gudarnes undergång.

Med en jätteqvinna hade Loke födt tre barn: Fenresulfven, Midgårdsormen och Hel. Då gudarne erforo, att dessa tre syskon uppföddes i Jötunhem, och spådomarna upplyste dem om att mycket ondt skulle komma af Lokes barn, så lät Allfader hemta dem. Ormen kastade han ut i hafvet, som omsluter alla land, och der växte den så, att den ligger midt i hafvet och biter sig i stjerten. Hel slungade Allfader ned till Niflhem och gaf henne herravälde öfver nio verldar, för att hon skulle i sin boning mottaga alla dem som dö af sjukdom och ålderdom[1]. Ulfven uppfödde åsarne hemma, men slutligen vardt han så fruktansvärd, att de försökte binda honom med ett af Svartalfahems dvergar gjordt band. Ulfven, som kunde slita alla band i hvilka intet svek fans, ville dock ej låta åsarne på honom pröfva detta band, om ej en af dem lade sin hand i hans gap till underpant derpå, att det vore fritt från svek. Ty gjorde detta och miste sin hand, då ulfven märkte att han ej kunde slita sig lös.

Efter denna skildring af de gudar och andra öfvernaturliga väsen på hvilka våra hedniska förfäder trodde, skola vi se huru de tänkte sig, att dessa gudar skapat verlden och menniskan, styrde verlden och förgingos.

Den gamla eddasången Völuspå (Valans spådom) ger oss svar på dessa frågor. Valan sjunger:

Det var åldrarnas ursprung
då Yme bygde.
Ej fans sand, ej sjö,
ej svala vågor;
ej höjde sig jorden,
ej himlen ofvan.
Gapande svalg fans,
men gräs icke.

Från urminnes tider, förrän jorden blef till, funnos redan två verldar: nedtill var Niflhem, mörkrets och köldens verld, och ofvantill Muspelhem,

[1] Af Hel (som bör läsas Häl) är ordet helvete kommet.

Digitized by Google

ljusets och hettans verld; emellan dem var Ginungagap, det gapande svalg som Valan nyss nämde. De båda verldarna berörde hvarandra, och Yme, grundämnet till himmel och jord, bildades mellan dem i Ginungagap. Från honom äro alla rimtursarnes slägter komna. Sjelf var Yme ingalunda någon gud; han var ond, liksom alla hans efterkommande. Han lefde af kon Ödhumlas mjölk; denna, danad af smältande rimfrost, närde sig genom att slicka de salta stenarna, hvarvid på tredje dagen en man framkom som hette Bure. Han var fager, stor och stark; hans son Bur eller Bör födde med en jättinna tre söner, Odin, Vilje och Vi, »himmelns och jordens styrare». Odin leder således sjelf sitt ursprung från jättarne.

Gudarne, Odin och hans två bröder, dräpte Yme och skapade af hans kropp himmel och jord. Jorden skapade de af hans kött, bergen af hans ben, träden af hans hår, hafvets böljor af hans blod och himmeln af hans hufvudskål; af hans hjerna bildades de tunga skyar. Vi återfinna i Norden, liksom i andra trakter, ett motstycke till de österländska folkens syndaflod. Eddan förtäljer nämligen, att då Yme dräptes, strömmade så mycket blod ur hans sår, att alla rimtursarne drunknade, utom en som med sin hustru räddade sig i en farkost; han hette Bergelme, och från honom härstamma alla jordens jättar.

Om menniskans skapelse berättar Völuspå, att tre åsar

funno å marken	De egde ej ande,	Odin gaf anden,
maktlösa	icke förstånd,	Höne förståndet,
Ask och Embla	ej blod, ej rörelse,	blod gaf Loder (Loke)
utan bestämmelse.	ej en blomstrande hy.	och en blomstrande hy[1].

Detta är icke det enda tillfälle, der vi i Nordens gudalära återfinna den hos inder och andra folk äfven förekommande föreställningen om ett slags treenighet, om tre gudar som tillsammans bilda den gudomliga makten.

Menniskans och verldens öden styras af gudarne, men deras välde är ej oinskränkt. Ständigt fortgår kampen med jättarne, hvilka äro dem lika i makt, och mäktigare än både jättar och gudar är det oundvikliga ödet. Äfven ödet tänktes af nordbon såsom en person, eller rättare som flere, emedan man ej ens häri kunde fasthålla tanken på en enda makt; vi finna här, liksom i så många andra fall, en märklig likhet med föreställningen hos andra beslägtade folk, särskildt hos grekerne.

Ödets gudinnor kallades af våra förfäder nornor. Völuspå omtalar tre, hvilkas namn äro Urd, Vardande (Verdandi)[2] och Skuld, forntid, nutid och framtid. De sitta vid sjön, vid Urds heliga källa, under den evigt grönskande asken Yggdrasil, som de begjuta med källans vatten. Under bilden af detta träd föreställes verlden, och nornornas vigtigaste uppgift är således att vidmakthålla verlden; det nödvändiga sambandet med forntiden, hvilket annars blott allt för ofta förbises, uttryckes på ett skönt sätt derigenom, att det är ur Urds, ur forntidens källa som verldsträdet hemtar sin lifskraft.

[1] I den yngre Eddan säges, att Ask och Embla voro två träd, af hvilka menniskor skapades.

[2] Tonvigten ligger på första stafvelsen, och ordet är detsamma som vardande, af varda.

Digitized by Google

Om nornorna heter det i Eddan:

Lyckans lotter,
lif och död,
hjeltars öde,
allt är af dem.

www.libtool.com.cn

Det finnes dock flere än tre nornor. Till hvarje man komma nämligen, då han är född, flere nornor af gudaslägt för att bestämma hans lifslängd och öden; andra äro af alfaslägt, andra af dvergaätt. I synnerhet infinna sig nornorna vid berömda hjeltars födelse och väfva den väf som afgör hela deras följande lif.

Den äldre Eddan förtäljer om asken Yggdrasil, att den har tre rötter som sträcka sig vida. Hel bor under den ena, under den andra rimtursarne och under den tredje menniskorna. I den yngre Eddan heter det, att den ena roten är hos åsarne, den andra hos rimtursarne, »der hvarest fordom var Ginungagap», och den tredje står öfver Niflhem. Till hvarje rot hör en källa. Hvergelme är under den sistnämda roten, hvilken gnages af ormen Nidhugg (den nedtill huggande); under den roten som går till rimtursarne är Mimes brunn, i hvilken klokhet och visdom äro dolda. Under den roten som står i himmeln är den heliga Urdarbrunnen, Urds källa; der är gudarnes heliga tingsplats. I askens grenar sitter en örn, som vet mycket; en ekorre, Ratatåsk, ränner ständigt upp och ned på asken, bärande örnens ord till Nidhugg. Fyra hjortar med finböjda halsar gnaga å grenarna.

Så står verlden intill Ragnarök, de gudomliga makternas undergång. Åsarne och de andra öfvernaturliga väsen vi nu lärt känna äro nämligen icke eviga. De likna menniskan ej blott till utseendet, utan äfven i andra afseenden. Liksom menniskan kunna de genom hemliga konster förvandla sig och antaga skepnaden af något djur. Gudar och jättar, alfer och dvergar gifta sig och föda barn; de äta och dricka, sofva och vaka, arbeta och leka. Sjelfva gudarne åldras, om de ej längre få njuta Iduns föryngrande äpplen, och de kunna, såsom redan Balder visar, dö. Genom korpar som bringa dem bud, genom att bestiga en viss plats i Åsgård, hvarifrån man kan öfverse hela verlden, eller till och med genom att fråga visa resar och sierskor erfara de hvad som försiggår i verlden. Till sina resor behöfva de, om de ej vilja vandra till fots, hästar eller vagnar, eller ock måste de genom trollmedel antaga djurgestalt, för att kunna raskt genomfara luft och vatten. Sina strider utkämpa de med vapen, hvilka de gerna låta konsterfarna dvergar smida. Om de ej sjelfva vilja utföra något, behöfva de särskilda tjenare, hvilka någon gång visa sig motsträfviga och derigenom tillintetgöra den gudomliga afsigten; öfver hufvud äro gudarne ej mindre än menniskorna utsatta för villfarelse, och derför kan genom list och bedrägeri äfven hos dem mycket genomdrifvas. Till och med sinnesrörelser och menskliga lidelser äro gudarne underkastade; de blifva glada eller sorgsna, de äro vänliga eller förtörnade. Hvarken för bekymmer eller sorg, ja ej ens för fruktan äro de fria, och äfven de härliga gudar och gudinnor kunna synda[1].

[1] K. Maurer, Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume (München, 1856), d. 2, s. 16.

Digitized by Google

Åsagudarnes förgänglighet är ett särdeles märkligt drag i nordbons tro, hvilket Eddan starkt framhåller, i det hon tillika visar, att gudarne ej kunna besegras, om de ej göra sig sjelfva svaga. För att vinna Gärd gifver Frö bort sitt svärd och är derför vapenlös, när det kommer till den sista stora striden. Om gudarne ej sjelfva varit förblindade och trotsiga, hade ej Balder dött; den blinde Höd hade aldrig kastat den förderfliga misteln, om ej deras öfvermodiga lek varit en uppfordring för honom att hedra sin broder.

Äfven denna tro på gudarnes förgänglighet är emellertid en yttring af det storartade i nordbons verldsåskådning. Både för gudar och menniskor är det nuvarande lifvet endast ett förspel till ett kommande och bättre.

Våra förfäder trodde, att solens och månens hastiga lopp på himlahvalfvet berodde derpå, att de förföljdes af ulfvar. Slutligen skall månen slukas af en ulf. Då mister solen sitt sken, den stora vintern inbryter och stormar rasa i naturen, liksom strid och mord och synder fruktansvärdt skola härja bland menniskorna; till och med bröder blifva hvarandras banemän och alla heliga band brista. Yggdrasils ask skälfver, och de hittills af gudarne bundna, förstörande makterna varda lösa. Valan sjunger härom:

Hur är det med åsar?
Hur är det med alfer?
All jätteverlden gnyr,
gudarne hålla ting;
dvergar stöna
vid stenporten,
bergväggens vise.
Veten I än, eller hvad?
Garm tjuter gräsligt
vid Gnupahålan,
fjettrarna brista,
fri varder ulfven.
Jag ser längre fram,
har fullt upp att säga
om Ragnarök,
om de rådandes kamp.

Den sista fruktansvärda striden utkämpas nu mellan gudarne och det ondas makter. Odin faller för Fenresulfven, men hämnas af sin son Vidar, som stöter sitt svärd i odjurets hjerta. Tor dödar Midgårdsormen, men går blott nio steg, innan han sjelf nedfaller dödad af ormens etter. Loke och Hemdall blifva hvarandras banemän. Frö strider med Surt, eldens furste, men faller, emedan han ej längre har sitt goda svärd. Slutligen kastar Surt eld öfver jorden och uppbränner hela verlden.

Härmed är dock ej allt slut. Valan sjunger nämligen:

Men ur svallet åter
ser hon jordens
grund stiga
och grönskas på nytt.
Forsar falla,
örn flyger deröfver
och falkar efter fisk
vid fjällbranten.
Åsarne mötas
på Idavallen
att om verldsormen,
den väldige, döma
och att minnas der
sina mäktiga verk
och Fimbultys (Odins)
forna runor.
Derefter varda
de underbara
guldtaflorna
i gräset funna,
dem de i urtiden
egt hade.
Åkrar skola
osådda växa,
allt ondt bättras,
Balder komma
och i Ropts (Odins) segersalar
bo samman och dela
valen med Höd.
Veten I än, eller hvad?
En sal ser hon,
mer än solen fager,
guldtäckt,
på Gimle stånda;
der skola dygdiga
skaror bo
och allskön lycka
evigt njuta.
Då kommer den väldige
till verldsdomen,
den starke ofvan,
som styr allt.
Han domar fäller,
frid stiftar,
stadgar hvad evigt
skall stånda i helgd.

Digitized by Google

Här framträder med klara ord tron på den väldige, den namnlöse Gud, som äfven annorstädes i Eddan omtalas, men hvars namn ingen nämna vågar; före tidens början fans han, vid tidens slut börjar hans eviga välde. Tron på denne ende, som var mäktigare än åsarne, som skulle öfverlefva både Odin och Tor, är ett anmärkningsvärdt drag, som säkerligen gjorde det lättare för nordbon att öfvergå till tron på de kristnes Gud.

www.libtool.com.cn

Ej mindre än våra förfäders gudatro är deras sedelära värd vår uppmärksamhet. Den grundtanke på hvilken nordbons lefnadsvishet hvilar är den fast rotade öfvertygelsen om förgängligheten af lifvet och allt jordiskt godt samt derom, att endast det ärofulla ryktet blifver beständigt. Klart uttalas detta i eddasången Håvamål (»Den höges sång»), der hufvudsumman af den hedniske nordbons lifserfarenhet är nedlagd i form af korta, innehållsrika, ordspråkslika lefnadsregler. En man bör vara sjelfständig, klok, försigtig, gifmild, gästfri, måttlig, vänfast, ädelmodig mot den svage och skyddsökande, orygglig i sina löften och trofast i sina förbindelser. Såsom prof på Håvamåls innehåll kunna följande vishetsregler tjena:

Gille är ypperst,
om hvar gäst går hem
med sinnen i full sans. —
Glad och munter [vare]
bland män en hvar,
medan han sin bane bidar. —
Bäst är eget bo,
om än en backstuga;
hvar och en är herre hemma. —
Ingen finnes så felfri,
att ej fläck han har,
ingen så usel, att till intet han duger. —

Lång omväg
till ovän är,
fast hans gård vid vägen vore;
men till god vän
går det genvägar,
vore han än fjerran faren. —
Få dör,
fränder dö,
sjelf dör du likaledes;
men den mans rykte
dör dock aldrig,
som samkat åt sig ett godt.

Detta hopp om en odödlig ära, hvilket manat till så många hjeltedåd, har dock gäckats för de fleste. Väl stå många bautastenar än i dag upprätta, men deras namn och bragder äro länge sedan glömda, till hvilkas ära stenarna restes.

Högt skattades trofasthet, hos man som qvinna, och ett vackert drag deraf framträder i fostbrödralaget, eller det förbund som tvenne män kunde ingå med hvarandra, i det de blandade blod samman och svuro att i lifvet dela ljuft och ledt samt hämnas hvarandras död. Helig var nämligen blodshämden, eller pligten att hämnas en frändes eller fosterbroders död. Helig var ock gästfrihetens lag, och en gäst hade intet att frukta, äfven om han befann sig under sin dödsfiendes tak.

Ehuru våra förfäder genom sin sedelära intaga ett mycket högt rum bland de hedniska folken, var dock denna sedelära vida underlägsen den kristna. Den nordiska manade till det goda och förbjöd det onda, men mera derför att det var klokt att handla rätt än för det rättas egen skull, och

Digitized by Google

sällan förmådde den hedniske nordbon höja sig till att visa kärlek äfven mot sina ovänner. Håvamål säger till och med:

Vet du en vän,
som du väl tror,
och vill du godt af honom hafva;
dela hans tycken,
byt täta gåfvor,
far träget att honom träffa.

Eger du en annan,
som du illa tror,
och vill du dock godt af honom hafva;
fagert skall du tala,
men falskt tänka
och list med lögn gälda.

www.libtool.com.cn

I allmänhet sattes dock högt värde på öppenhet och ärlighet. Om man slagit en annan ihjäl, måste man sjelf gifva sig tillkänna såsom dråparen, och stöld var ett oförsonligt brott, under det att rof och plundring, då de skedde öppet, kunde prisas som ärofulla bragder. Kraft och mod fordrades framför allt hos mannen, hvars högsta goda var fullständig frihet och ett ofläckadt namn.

I den strid, som, så länge denna verlden eger bestånd, fortgår mellan gudar och jättar, mellan de goda och de onda makterna, kämpa å gudarnes sida de menniskor, som dött en ärofull död med vapen i hand, hvarför en sådan död är det högsta målet för hvarje mans sträfvan. Denna tro måste gifva ökad näring åt folkets krigiska sinnelag och öka ett dödsförakt, som hade sin rot redan i den öfvertygelsen, att hvarje menniskas dödsdag vore af en högre makt oåterkalleligt bestämd. Men denna högre makt tänktes som ett blindt öde, ej som en mild och kärleksfull försyn, hvarför menniskan ock träder den till möte ej med ödmjuk och förtroendefull underkastelse, utan med trots. Tron på ett blindt öde kan väl lätt förslappa ett folk, men på Nordens kraftfulla söner hade denna tro endast den verkan, att de fingo ett förakt för faran som gjorde dem oemotståndliga i striden. Det var omöjligt att undgå sitt öde, men af sättet att möta det berodde domen om mannens värde.

Den stridslystna kraft, som af våra hedniska förfäder skattades så högt, kunde dock förenas med ädelmod och mildhet, om blott den visade mildheten ej kunde på minsta vis misstänkas vara ett alster af svaghet och fruktan. Å andra sidan får emellertid icke förtigas, att man om de hedniska nordborne känner handlingar, hvilka vi måste betrakta som drag af omenskligt grymhet, äfven om de af samtiden ansågos vara lagliga, såsom bruket att utsätta nyfödda barn, om föräldrarna ej sågo sig i stånd att uppföda dem.

En främling, hvilken i ovanligt hög grad gjort sig förtrogen med tillståndet i Norden under den tid som nu är i fråga, säger om nordborne och deras lif under hednatidens sista århundraden: »Den vigt, som lades på umgänget med andra menniskor, och kärleken till glada fester, qvinnans fria och aktade ställning samt den djupsinniga uppfattning af hennes förhållande till mannen hvilken ej sällan uttalas i sagorna, det höga värde som tillerkändes skaldekonst och allt vetande, den ifver hvarmed man genom resor i främmande länder sökte vinna kunskaper, samt en mängd andra drag i det fornnordiska folklifvet visa, att man icke blott fattade lifvet från den dystra och råa sidan, samt att vi alldeles icke få föreställa oss de hedniska skandi-

Digitized by Google

naverne vara sådana vilda och känslolösa barbarer som de pläga skildras af de engelska och frankiska fienderne» [1].

---

www.libtool.com.cn

Om gudadyrkan, tempel och offer i Sverige under hednatiden ega vi visserligen endast få omedelbara uppgifter, men då förhållandet i detta hänseende hufvudsakligen torde hafva varit detsamma i Nordens olika delar, kunna vi härom, liksom i så många andra fall, erhålla kännedom med tillhjelp af de fullständigare upplysningar som finnas från grannländerna och Island.

För upprätthållandet af gudstjensten fans intet egentligt prestestånd, utan omsorgen derför var förenad med den verldsliga styrelsen af landet och de särskilda landsdelarna, liksom hvarje husfader i sitt hus sörjde för offren. En af konungens pligter var således upprätthållandet af de för hela landet gemensamma offren, och den politiska betydelse som upsalakonungarne småningom erhöllo torde icke utan skäl kunna anses hafva i väsentlig mån berott just på deras ställning såsom föreståndare för svearnes heligaste tempel.

Om detta tempel, beläget på den plats der Gamla Upsala kyrka nu står, berättar mäster Adam: »I detta gudahus, som öfver allt är prydt med guld, dyrkar folket bilderna af tre gudar, och det så att Tor, som är den mäktigaste af dem, intager högsätet i midten, medan Odin och Frö hafva sina platser på hvar sin sida om honom». Enligt en nästan samtidig anteckning stod »nära templet ett mycket stort träd, med vidt utsträckta grenar, ständigt grönt, både vinter och sommar; af hvad art det är, vet ingen. Der finnes också en källa, der hedningarnes offer vanligen förrättas och hvari en lefvande menniska plägar nedsänkas. Varder hon ej mera synlig, så är folkets önskan uppfyld.» Tillägget att en guldkedja går rundt omkring templets tinnar beror troligen på ett missförstånd. Vid templet låg en stor mängd grafhögar, öfver hvilka höjde sig de tre väldiga »kungshögarna» (s. 245).

Adam förtäljer vidare: »När pest eller hungersnöd är för handen, offras till Tors bild; när det är krig, till Odin; vid bröllopsgille till Frö. Hvart nionde år plägar dessutom i Upsala firas en offerfest, gemensam för alla Sveriges landskap. Ingen får undandraga sig att deltaga häri. Konungar och folk, alla sända då sina gåfvor till Upsala, och, hvad som är grymmare än något straff, de hvilka redan antagit kristendomen måste köpa sig fria från dessa högtidligheter. Med offret tillgår det nu sålunda: af hvarje slags lefvande varelse, som är af hankön, offras nio stycken, med hvilkas blod det är sed att försona gudarne. Kropparna upphängas i en lund nära gudahuset, och denna lund är ock så helig i hedningarnes ögon, att hvarje träd i densamma anses vara gudomligt på grund af de offrades död eller blod. Der ser man hundar och hästar hänga tillsammans med menniskor; ja, en kristen man har berättat mig, att antalet af de kroppar, han sålunda sett hänga der

[1] K. Maurer, Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume, d. 2, s. 185.

Digitized by Google

i lunden, var 72[1]. Sångerna, som vid en sådan offerhandling pläga afsjungas, äro mångfaldiga och tillika så ohöfviska, att deras innehåll helst må förtigas.» Denna stora fest skall hafva firats vid vårdagjemningen.

Utom denna med längre mellantid återkommande tempelfest firades årligen tre stora offer. Det ena hölls vid midvintern; det var julen, nordbons största högtid, som dock inföll ungefär en månad senare än vår jul. Då offrades för ett lyckligt år, och vid julgalten aflades löften om stordåd under det stundande nya året. Det andra hölls vid sommarns början; det kallades »segeroffret», emedan man då offrade för seger under sommarns härnadståg. Det tredje offret hölls på hösten; det var en tacksägelsefest för lyckligt slutad skörd.

Tempel, eller hof såsom de då kallades, funnos äfven på många andra ställen än vid Upsala; troligen voro de öfver allt af trä. På alla offerplatser hade man dock icke timrade gudahus, utan gudstjensten firades mångenstädes i en helig lund eller vid en helig källa; och det finnes goda skäl att som offerställen betrakta många af de vanligen under namnet »domareringar» eller »domaresäten» bekanta kretsarna af stora på något afstånd från hvarandra lagda stenar. Stenarnas antal i en sådan krets är ofta det i våra förfäders ögon heliga talet nio; och i kretsens närhet finnes ej sällan en källa, i hvilken stundom, liksom i andra källor (s. 208), ännu i våra dagar offras.

Vi kunna ännu i dag, äfven om vi ej lyssna till sägnerna i orten, uppräkna en stor mängd ställen der våra förfäder blotat[2] åt åsagudarne. Sådana äro de i många landskap förekommande ställen med namnen Hof, Harg eller Vi[3]; och ofta kunna vi till och med se, åt hvilken gud stället varit helgadt[4]. Det förtjenar anmärkas, att dylika namn endast mycket sällan träffas norr om Dalelfven.

Den omständigheten, att så många af dessa namn nu beteckna kyrkor, förtjenar uppmärksamhet, emedan den visar, att i Sverige liksom i andra länder de kristna kyrkorna ofta bygdes på samma ställen, som redan under hednatiden varit helgade åt gudstjensten. Påfvarne förordade sjelfva denna åtgärd, emedan man vid den nya lärans införande sökte bibehålla så mycket som möjligt af de gamla bruken och derför åt de kristnes gud invigde de ställen, dit folket vant sig att sammankomma för att förrätta sin andakt.

[1] Enligt en annan samtida anteckning varade offren och de dermed förbundna gillena i nio dagar. Hvarje dag offrades en menniska och sju djur, så att antalet döda för de nio dagarna blir 72.

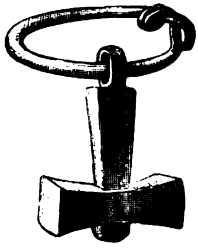
[2] Blota är det gamla svenska uttrycket för offra.

[3] Harg motsvarar ungefär hvad vi mena med altare; Vi betyder helgedom, heligt ställe.

[4] Exempel härpå äro Odensvi i Vestmanland, Nerike och Småland, Odinsharg (nu Odensala) och Odinslunda (nu Onslunda) i Upland, Torsvi i Upland, Torsharg (nu Torshälla) i Södermanland, Torslunda och Torlunda i Upland, Vestmanland, Södermanland, Östergötland och på Öland, Frösvi och Frövi i Upland, Vestmanland, Nerike, Södermanland och Östergötland, Fröslunda och Frölunda i Upland, Vestmanland, Södermanland, Östergötland, Vestergötland och på Öland, »Nierdhavi» (på 1300-talet) i Nerike och Östergötland, »Nærdhalunda» (nu Närlunda) i Vestmanland och Södermanland, samt Ullavi eller Ullevi i Upland, Vestmanland, Nerike, Östergötland, Vestergötland, Småland och på Öland; jfr äfven Friggeråker i Vestergötland. Deremot torde det vara ovisst, om Skedevi (Sködve, Sköfde) kommer af Skade. Baldersnäs (på Dal) och några dylika namn kunna ej härvid tagas i betraktande, emedan de äro bildade i senare tid.

Digitized by Google

Jemte ortnamnen lemna äfven andra namn upplysningar om de gudar som våra förfäder dyrkade. På runstenarna från hednatiden och kristendomens början, äfvensom i medeltidens handlingar, finna vi nämligen en stor mängd med Tor och Frö sammansatta namn på män och, ehuru mera sällan, på qvinnor, såsom Torbjörn, Torfast, Torfrid, Torger, Torgny, Torgot, Torkel, Torketil, Tormund, Torsten, Torulf, och Fröbjörn, Fröger, Frömund, Frösten; äfven Tor, Tora, Tord och Tore förekomma ofta. Deremot äro dylika med Odin början namn mycket sällsynta, under det att öfriga gudanamn så godt som aldrig användes på detta sätt.

404. Torshammare af silfver. Upland. 1/1.

Man finner vid närmare granskning af de nu nämda namnen och af andra förhållanden, att icke alla de gudar som Eddan omtalar varit föremål för egentlig dyrkan. Mest dyrkades i Sverige Odin, Tor och Frö, de tre hvilkas bilder skola hafva funnits i Upsala tempel; dessutom träffa vi många spår af Njärds och Ulls (hafvets och vinterns), men endast mycket få af de andra gudarnes och gudinnornas dyrkan.

Den gud hvars dyrkan lemnat de ojemförligt talrikaste spåren efter sig är Tor[1]. Hans namn förekommer oftare än någon annans i namn på orter och på personer; hans bild omtalas ofta såsom uppställd i templen och såsom utskuren på högsätesstolparna; afbildningar af hans hammare (fig. 404, 405) buros af de hedniska svenskarne på samma sätt som man efter kristendomens införande bar korsets bild; hans hammare är äfven afbildad på några runstenar, liksom så många dylika stenar sedan af de kristne märktes med korset[2]. Ännu i dag lefver minnet af Tors namn och Tors dyrkan på ett sätt, som ej är fallet med någon annan åsaguds.

405. Torshammare af silfver. Östergötland. 1/1.

Så djupt var nämligen den gamla tron rotad i folkets sinne, att ännu i våra dagar, tusen år efter kristendomens första predikande här, månget minne af våra hedniska fäders tro lefver, om än vanligen doldt under vidskepelsens drägt[3]. Ännu talar man mångenstädes om »torshelgen», som hålles torsdagsafton; gammal sed fordrar, att man då skall vara tyst och stillsam samt afhålla sig från bullrande arbeten, spinnande och dylikt. Denna afton anses ock vara den lämpligaste tiden för utförande af alla vidskepliga handlingar, hvilka stundom äro så svåra, att icke en enda torsdagsnatt förslår, utan att man dertill behöfver

[1] Det bör anmärkas att, under det Odin, Njärd och Frö äfven varit tänkta såsom konungar, detta icke är fallet med Tor.

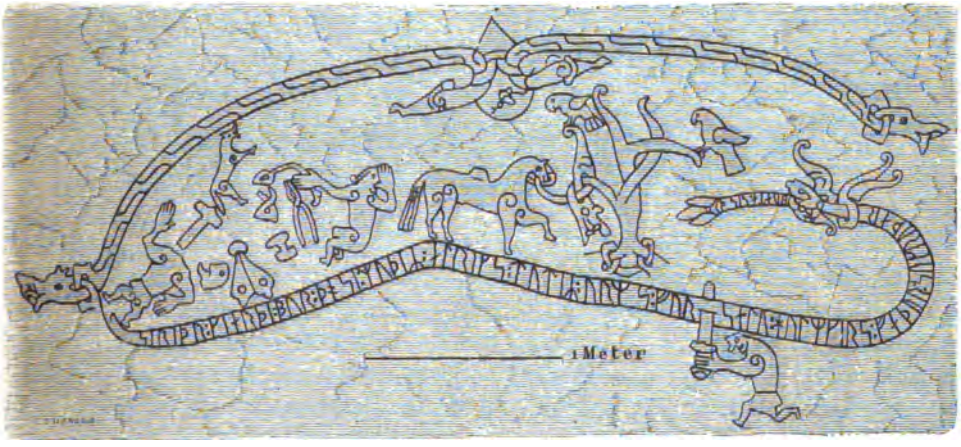
[2] Saxe omtalar, att den danske prinsen Magnus Nilsson, som nämnes i det följande, plundrat ett tempel i Sverige och dervid tagit »torshammare» af ovanlig tyngd.

[3] För närmare kännedom härom kunna vi bland annat hänvisa till G. O. Hyltén-Cavallius, Värend och virdarne (Stockholm, 1863—1868).

Digitized by Google

torsdagsnätterna i tre på hvarandra följande veckor. Bland de många andra bruk som bevarats från hednatiden kan särskildt nämnas seden att på valborgsmässafton (den sista april) tända eldar på höjderna; troligen ett minne af den hedniska vårfesten. Månget vid julen iakttaget bruk har ock sin rot i hednatiden, och ännu lefver tron på elfvor och vättar, jättar och troll; i vår tid såsom under hednatiden äro berg och strömmar och träd befolkade med öfvernaturliga väsen, och mången spelman tros hafva lärt sin konst af Necken, i hvilken vi troligen återfinna ingen mindre än Odin sjelf.

Äfven en och annan af Eddans sånger har, ehuru förändrad, länge bibehållit sig i folkets minne. Att också de i Eddan bevarade urgamla sångerna om Völsungarne en gång varit kända i Sverige liksom i de andra skandinaviska länderna och i Tyskland, visas af de i hög grad märkliga bilder som äro ristade på ett par runhällar, hvilka i senare tid blifvit föremål för stor uppmärksamhet. Å Ramsundsberget i Jäders socken (fig. 406) och på

406. Sigurdsristningen å Ramsundsberget i Södermanland [1].

Gökstenen i Härads socken, båda i vestra Södermanland, ses nämligen flere framställningar ur Sigurd Fafnesbanes saga [2].

Innehållet af Eddans berättelse om Sigurd, så vidt man bör känna det för att förstå bilderna å dessa stenar, är i korthet följande. Sigurd, son till konung Sigmund Völsungsson i Frankland, fostrades och lärdes af Regin, som var en dverg till växten och händigare än hvarje man; han var slug, grym och trollkunnig. Regin berättade för Sigurd om hans förfäder och en händelse som medfört de vigtigaste följder. Odin, Höne och Loke hade en gång kommit

[1] Inskrift: Sirithr kiarthi bur (bru) thosi, muthir Alriks, tutir Urms, fur salu Hulmkirs, fathur Sukruthar, bua[n]ta si[n]s (Sigrid gjorde denna bro, [hon var] Alriks moder [och] Orms dotter, för Holmgers, sin husbondes själ, [han var] Sigrids fader).

[2] Dessa Sigurdsristningar äro först rätt förklarade af C. Säve i Vitterhets ... akademiens handlingar, d. 26 (Stockholm, 1869). Sedermera har professor Stephens uppvisat, att det äfven på en runsten i Altuna socken, Upland, finnes en afbildning af Sigurd, Fafne och Andvare.

Digitized by Google

till den fiskrika fors, der dvergen Andvare uppehöll sig i skepnad af en gädda. Regins broder Utter plägade ock vara der i en utters skepnad. Då de tre åsarne nu kommo till forsen, slog Loke ihjäl Utter med en sten, hvarpå de togo skinnet af honom. Åsarne blefvo emellertid tagna till fångar af Utters fader och bröder, samt kunde rädda sina lif endast genom löftet om en stor mängd guld. Loke sändes att skaffa lösesumman och lyckades fånga Andvare, som måste lemna allt sitt guld, äfven sin sista ring, på hvilken han derför lade en tung förbannelse. Nu fyldes, enligt löfte, Utters skinn med guld och höljdes äfven utvändigt med guld, hvarvid dock ett murrhår blef obetäckt; Odin måste då lemna ut Andvares sista ring. Regin och hans broder Fafne dräpte sin sofvande fader, men Fafne tog ensam hela skatten och lade sig å Gnitaheden i en orms skepnad. Sedan Regin berättat detta för Sigurd, gjorde han ett skarpt svärd som kallades Gram samt eggade Sigurd att dräpa Fafne. Slutligen lofvade Sigurd detta och gjorde en grop under den väg, på hvilken Fafne plägade skrida till vattnet. Då Fafne kom öfver gropen, stack Sigurd svärdet genom honom, så att han dog. Sigurd stekte nu Fafnes hjerta å en ten. Han tog med fingret derpå för att se, om det var fullstekt, men brände sig och stack då fingret i munnen. När Fafnes blod kom på Sigurds tunga, förstod han fåglarnas tal och hörde nu, huru ett par hökar sade åt hvarandra, att om Sigurd åte Fafnes hjerta, blefve han vis, samt att han borde hugga hufvudet af Regin, som ligger och spinner ränker för att svika Sigurd och hämnas broderns död; han finge då ock ensam råda öfver Fafnes skatt. Sigurd högg derför hufvudet af Regin, åt Fafnes hjerta samt tog hans skatt hvilken lastades å hästen Grane.

Ramsundsbergets ristningar (fig. 406) visa oss nu uttern och der nedanför Regins smedstäd, tång, hammare och blåsbelg; vidare Sigurd stötande sitt svärd genom Fafne (den orm, å hvilken runorna äro ristade), hållande dennes hjerta öfver en eld och stickande fingret i munnen. Dessutom ses de två i ett träd sittande fåglar hvilkas samtal Sigurd åhörde samt Regin med afhugget hufvud och den med guldet lastade Grane. Inskriften, som tydligen är ristad af en kristen man, innehåller intet som syftar på taflans innehåll.

Om begrafningssättet i Sverige under vikingatiden få vi talrika upplysningar af den stora mängd grafvar från denna tid som blifvit undersökta. Vi se deraf, att de döde än brändes och än begrofvos obrända, hvilka båda bruk synas hafva, äfven i samma trakt, ofta funnits samtidigt. Grafvarna äro antingen täckta af en uppkastad hög eller betecknade med stenar, som ligga i en krets, en fyrkant, en treudd eller i form af ett i båda stäfvarna spetsigt skepp (fig. 407—411). På högens topp finnes stundom en rund med inhuggna kretsar eller andra sirater prydd sten[1].

[1] Sådana stenar äro kända från flere landskap. Man kan dock ännu icke med säkerhet afgöra till hvilken tid de höra, hvilket särskildt gäller om stenen på Inglingehögen (fig. 412), som möjligen är äldre än vikingatiden.

Digitized by Google

Om den döde skulle brännas, lades han vanligen fullt påklädd på bålet med vapen och smycken, hvilka saker vi derför också ofta finna mycket ska-

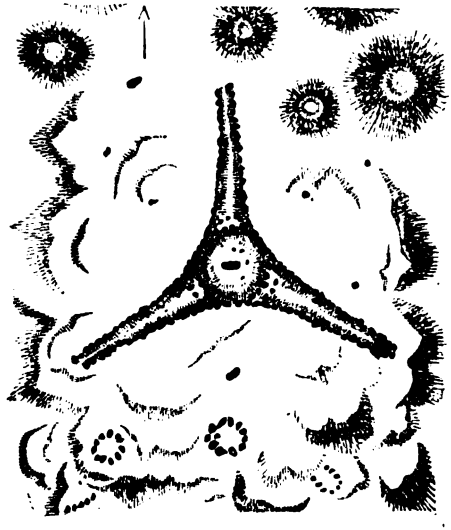

407. Treudd med bautasten vid Lyngstad i Sorunda socken, Södermanland.

dade genom bålets eld (s. 210). Ej sällan blefvo äfven hästar, hundar, falkar eller andra djur lagda på bålet. De hopsamlade benen af den döde blefvo sedan ofta förvarade i ett lerkärl.

Sagorna innehålla flere berättelser om män som blifvit högsatta i sina skepp. Vi hafva redan (s. 236 och 285) omtalat de märkliga fynden af dylika grafvar vid Ultuna och Tune. I sammanhang härmed stå tvifvelsutan de nyss nämda stensättningarna i form af skepp.

Ur en gammal saga låna vi följande skildring af konung Harald Hildetands begrafning. »Dagen efter slaget (vid Bråvalla) lät konung Ring på valplatsen uppsöka konung Haralds lik, två och pryda det enligt gammal sedvänja samt lägga det i den vagn som Harald haft i striden. Derpå lät han uppkasta en stor hög och lät vagnen med Haralds lik köra in i högen med den häst som dragit konungen i striden;

408. Plan af treudden vid Lyngstad.

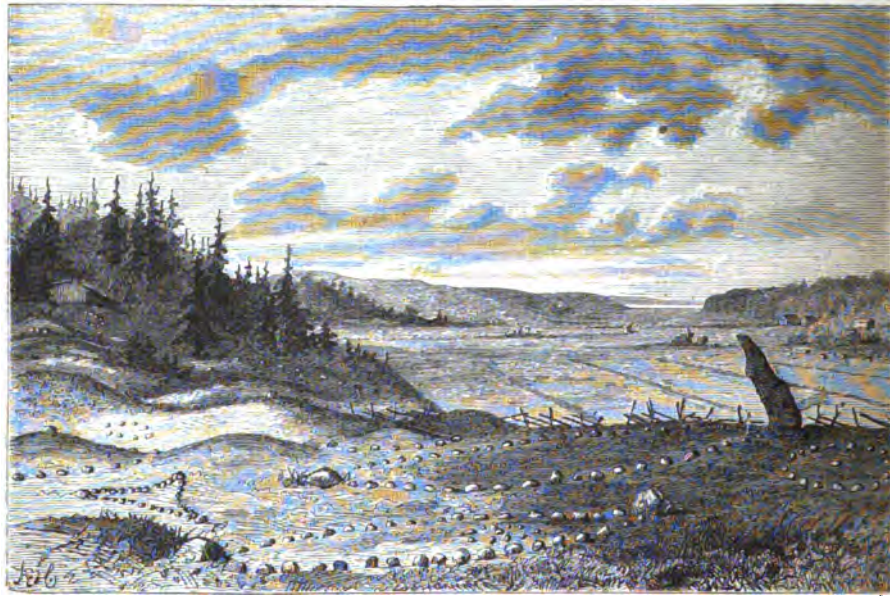
www.libtool.com.cn

Digitized by Google

sedan dräptes hästen, och konung Ring lät taga den sadel som han sjelf ridit i, gaf den åt sin frände, konung Harald, samt bad honom nu göra hvilketdera han ville, rida till Valhall eller åka dit. Men förrän högen tillslöts, bad konung Ring alla stormän och närvarande kämpar gå fram och kasta in i högen stora ringar och goda vapen, till heder åt konung Harald Hildetand. Derpå tillslöts högen omsorgsfullt, och med ett präktigt gästabud högtidlighöll Ring konung Haralds graföl.»

www.ibook.com.cn

Denna för kännedomen om grafskicket märkliga skildring, enligt hvilken det ser ut som om konungen jordats obränd, afviker dock något från Saxes berättelse. Han omtalar att, »då konung Haralds lik var funnet, jemte hans klubba, spände Ring sin egen häst för vagnen, skänkte Harald hästen, bad honom skynda till Valhall som förste man från slaget och hos Odin, Valhalls

409. Grafplats med högar och stensättningar vid Åsby i Helgarö socken, Södermanland.

drott, beställa godt herberge för vänner och fiender. Tändt vardt nu bålet, och danskarne satte derpå, som Ring befalt, konung Haralds förgylda skepp. Medan bålet förtärde liket, bjöd Ring sina höfdingar gå bålet rundt under klagan och förmanade dem att alla med gifmild hand offra vapen, guld och andra kostbarheter, så att bålet kunde så mycket längre låga högt, till ära för den store, väldige, för allas hjertan dyrbare konungen. Brändt var nu liket, askan uppsamlades, lades i urna och sändes, på Rings befallning, till Lejre, för att der begrafvas med häst och med rustning på kungligt vis.»

Om också dessa berättelser, såsom upptecknade långt efter händelsen och i vissa fall från hvarandra afvikande, icke kunna betraktas som en fullt tillförlitlig beskrifning öfver konung Haralds jordafärd, äro de dock märkliga

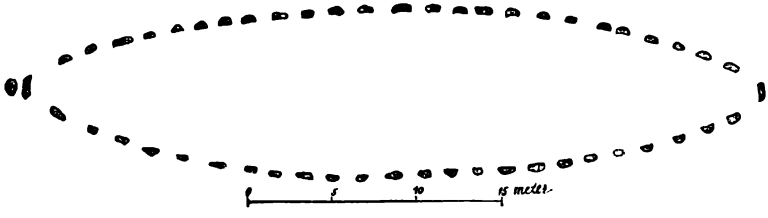
Digitized by Google

såsom skildrande grafskick, hvilka enligt fyndens och sagornas intyg under nu i fråga varande tid voro vanliga. I flere grafvar har man nämligen, vid sidan af brända eller obrända lik, träffat lemningar af hästar, betsel, stigbyglar, selar och dylikt.

www.libtool.com.cn

410. Skeppsformig stensättning vid Blomsholm i Bohuslän, nära Strömstad.

411. Plan af stenskeppet vid Blomsholm.

Liksom under föregående tid restes ofta bautastenar (fig. 407, 409, 413) till den dödes minne, men endast i de fall, då man på stenen ristat den aflidnes namn, har detta bevarats till efterverlden.

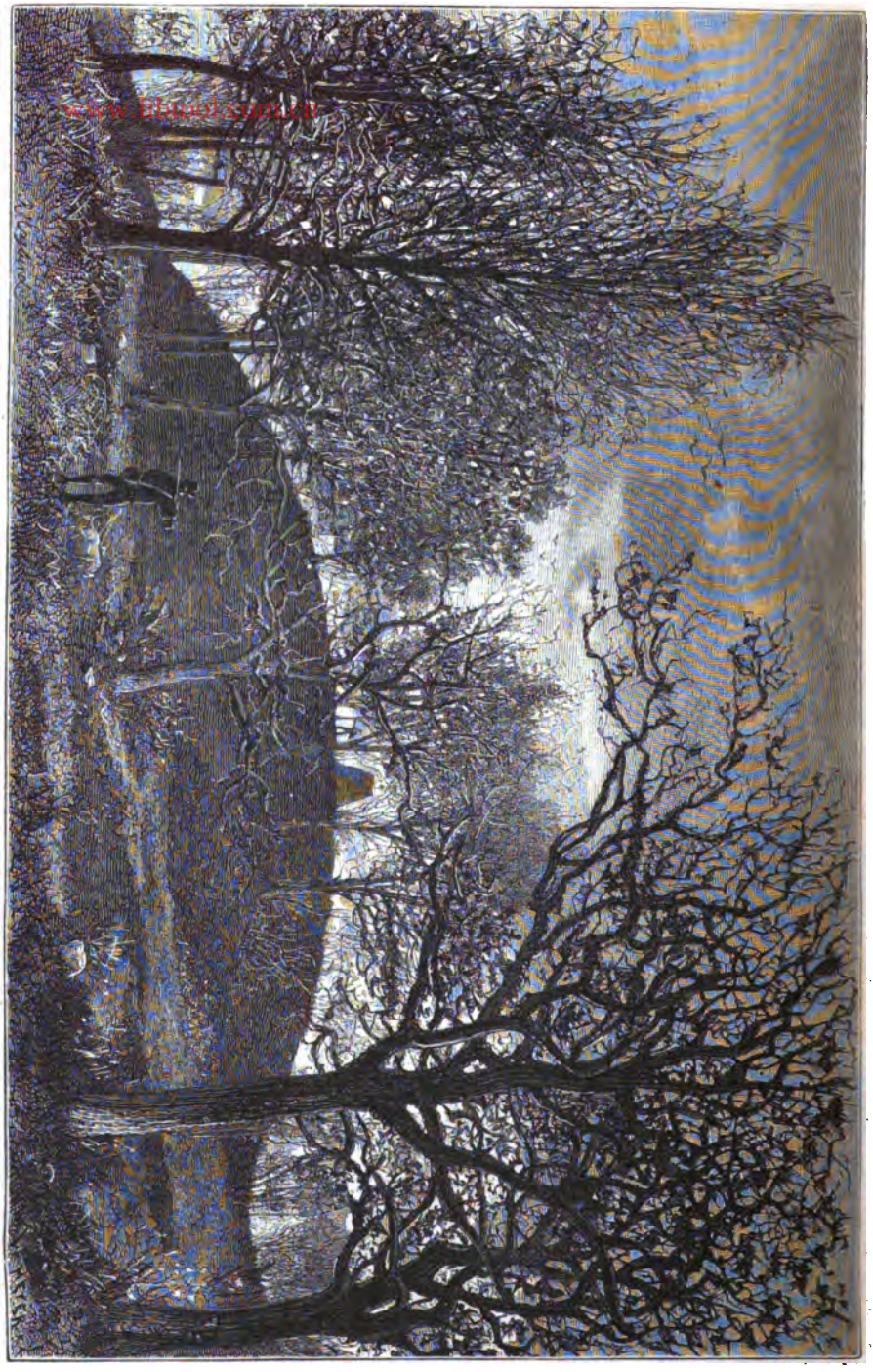
De enda skrifttecken, som under denna tid användes i Sverige, voro runor. Väl skilja de sig betydligt från dem, som under jernålderns äldre del voro i bruk, men en sorgfällig granskning har visat, att skilnaden endast beror derpå, att runornas form, och i vissa fall äfven deras betydelse, småningom ändrats. Dessutom hafva några runor fallit ur bruk, hvarigenom de under hednatidens sista århundraden begagnade, numera vanligen så kallade yngre runorna endast äro följande sexton:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚬ ᚱ ᚴ : ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛋ : ᛏ ᛒ ᛚ ᛘ ᛦ

f u th o r k h n i a s t b l m -r

Digitized by Google

412. Kungshögen eller Inglinge hög vid Ingelstad i Småland, nära Växiö.

Digitized by Google

Liksom i äldre tid (s. 218) hade hvarje runa äfven nu sitt namn börjande med den bokstaf som runan motsvarar[1]. Endast den sista runan ᛦ gör härifrån på visst sätt ett undantag. Denna runa står nämligen oftast, liksom den äldre runradens ᛉ, i slutet af orden och motsvarar då vårt r; men stundom förekommer den äfven inuti ett ord och betecknar då ett vokalljud (vanligen y, sällan e eller æ). Namnet ýr angifver båda dessa betydelser.

www.fintool.com.cn

Ur den äldre runradens ᚨ (a) uppkom småningom, såsom de ofta förekommande mellanformerna ᚭ (nasalt a) och ᛅ visa, runan ᛆ; i öfverensstämmelse med språkets förändring erhöll detta tecken slutligen betydelsen *å* eller *o* i stället för *a*.

Runorna ᚾ, ᛏ, ᛋ, ᛏ och ᛉ hafva också formerna ᚿ = n, ᛁ = a, ᛌ = s, ᛐ = t och ᛶ = m. Under hednatidens sista del började man att använda de så kallade »stungna runorna» ᛂ = e, ᚴ = g, ᛑ = d, ᚤ = y och ᛒ = p. Ett slags runor, i allmänhet utmärkta deraf att de sakna stafven eller det lodräta strecket, äro kända under namnet helsingerunor, emedan de nästan endast förekomma i Helsingland.

I äldre tid voro runorna ristade i räta rader (s. 218); mot hednatidens slut finner man sådant mera sällan, hvaremot inskriften i de flesta fall följde antingen utmed stenens kant eller de konstmässiga ormslingor, med hvilka i synnerhet Svealands runstenar då så ofta pryddes.

Många runstenar lära oss känna icke endast namnet på dem som läto resa minnesstoden och honom till hvars ära den restes, utan äfven hans namn, som ristade runorna och högg de ofta om ovanlig konstfärdighet och smak vitnande slingorna. Mest bekanta bland dessa äldsta nu kända svenska konstnärer, om vi få begagna detta ord, äro Ypper (riktigare än Ubbe), hvars namn finnes på nära 40 runstenar (fig. 425), Bale, Åsmund Kåresson, Torbjörn Skald, Amunde med flere, hvilka alla hafva verkat i Upland och angränsande trakter.

Ordet »runa» synes egentligen betyda hemlighet, och det betraktades väl äfven länge som en underbar hemlighet, huru man kunde genom dessa enkla streck meddela en annan sina tankar. Detta syntes så underbart, att våra förfäder trodde sig hafva Odin sjelf att tacka för runorna, liksom han äfven lärt menniskorna skaldekonsten. Men då man betraktade runorna på detta sätt, låg det ock nära till hands att tillägga dem en hemlighetsfull trollkraft, hvarför de äfven ofta användes till sådant bruk. Så läsa vi i Eddan, huru en valkyrja lär Sigurd Fafnesbane att, om han vill seger hafva, rista segerrunor å svärdets fäste och dervid två gånger nämna Ty[2]; att rista

[1] Då man ej känner någon svensk uppteckning af dessa namn, anföras de här i den form de hade på Island, hvilken form nära motsvarar den samtidiga svenska; inom parentes meddelas ordets betydelse. ᚠ kallades fé (fä), ᚢ úr (urväder), ᚦ þurs (jätte) eller ᚦ þorn (en torn), ᚬ óss (åmynning), ᚱ reið (ridt), ᚲ kaun (böld), ᚷ hagall eller hagl (hagel), ᚾ nauð (nöd), ᛁ íss (is), ᛅ ár (år), ᛋ sól (sol), ᛏ Týr (Ty), ᛒ bjarkan (björkfrukt), ᛚ lögr (lag, vatten), ᛘ maðr (man), ᛦ ýr (pilbåge). — De tre »ätter», i hvilka den yngre runraden liksom den äldre indelades, uppkallades efter namnet på den första runan i hvarje ätt; den tredje hette således Tys ätt.

[2] Vid Gilton i sydöstra England har man funnit ett anglosachsiskt svärd, å hvars fäste runor

Digitized by Google

stormrunor å stäf och roder, om han vill skeppet berga; att känna tankerunor, om han vill visare än andra vara, m. m. De isländska sagorna förtälja ock ofta om trollrunor, ristade för att bringa ofärd åt fiender eller för att förjaga sjukdom; men sagorna tala äfven om »villorunor», ristade på något ovanligt, ofta på förhand öfverenskommet sätt, för att förvilla alla obehöriga, således ett slags chiffer.

Antalet nu kända svenska runinskrifter från hednatidens sista och medeltidens första del är mycket stort, — det öfverstiger 1500, — och dessa inskrifter äro af det största värde för kännedomen om vårt språk och om åtskilliga för odlingshistorien vigtiga förhållanden; nämnvärda bidrag till den politiska historien kan man deremot ej vänta af dessa endast till enskildes

413. Runsten[1] i ena spetsen af en skeppssättning och grafhögar vid Lilla Lundby i Lids socken, Södermanland.

ära ristade och på grund af stenens hårdhet städse så mycket som möjligt kortfattade inskrifter.

Den längsta runinskrift som finnes på ett jordfast minnesmärke, vare sig i Sverige eller i något annat land, läses å en stor sten, hvilken varit

äro ristade (jfr äfven de s. 219 omnämda danska runristningarna å en sköldbuckla och å beslag till svärdslidor). Ty var, såsom i det föregående är visadt, namn både på en runa och på en af åsagudarne.

[1] Inskrift: Sbiuti Halftan thair raisthu stain thansi iftir Skartha bruthur sin. Fur austr hithan mith Ruari. *A* Sirklanti likr sunr uin . . . [de sista runorna otydliga å stenen] (Spjute och Halfdan, de reste sten denna efter Skarde, sin broder. [Han] for öster hädan med Roar. I Särkland ligger sonen . . .).

Digitized by Google

inmurad i tornet till Röks kyrka i Östergötland, men år 1862 uttogs ur muren och restes på kyrkogården. Båda bredsidorna, af hvilka den ena ses fig. 415, båda smalsidorna och toppytan äro betäckta med runor, af hvilka de flesta höra till den yngre, kortare runraden, ehuru vissa bland dem äro afvikande från de vanliga; men dessutom finnas dels villorunor (öfversta raden å fig. 415), dels äldre runor, hvilka senare ej synas gifva någon mening, utan torde vara hitristade endast för att gifva minnesmärket ett ålderdomligare och mera vördnadsvärdt utseende. Den egentliga inskriften lyder i öfversättning[1], hvarvid de flerstädes förekommande rimmen dock ej kunnat öfver allt bibehållas oförändrade: »Till minne om Våmod stå dessa runor,

dem Varen fadern ristat
efter fallne sonen.

Jag förtäljer om min son, hvilka två valrof (byten å valplatsen) han tog tolf gånger, båda på en gång från olika män. Det förtäljer jag som det andra, huru han blef omringad af nio flockar fiender fjerran från rejdgoterne, och så fann han sin död i striden.

Fordom drotten,
vikingars dristige
höfding, rådde för
Rejdhafvets strand.
Rustad på gångarn
sitter nu gifmilde
kung, öfver skuldran
skölden är hängd.

Det förtäljer jag som det tolfte, huru valkyrjans häst (ulfven) finner foder vidt om på vången, der tjugu konungar ligga fallna. Det förtäljer jag som det trettonde, hvilka tjugu konungar sutto i Själland i fyra vintrar med fyra namn, söner af fyra bröder: fem Valkar (fem med namnet Valke) söner af Rådulf, fem Rejdulfvar söner af Rugulf, fem Hågislar söner af Härvad, fem Gunmundar söner af Örn . . . Jag förtäljer om min

414. Runsten vid Ryda i Nysätra socken, Upland[2].

[1] Sophus Bugge i Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 5, s. 1 o. f.

[2] Inskrift: Thufr auk Thorfa[s]tr auk Ki[n]lauk rith kirua
thair litu raisa merki at [buanta eller kuma] sin.
sta[i]n at Thorb[i]orn Hir man stanta
fathur sen kothan stain ner brautu.
(Tuf och Torfast, de läto resa sten efter Torbjörn, sin fader gode; och Ginlög lät göra märket efter sin make. Här månde stånda sten nära vägen!).

Digitized by Google

son, hvilken hjeltes ättling han är: det är Vilen. Han månde alltid plöja böljan: det är Vilen. Vikingen flyktar . . .» Rökstenens inskrift anses förskrifva sig från det tionde århundradet.

Runstenen vid Rök är ej den enda i Sverige som visar, att här samma art af skaldekonst öfvades som i de andra nordiska länderna. Längre och kortare verser läsas äfven å många andra svenska runstenar, af hvilka en vid Karlevi i Vickleby socken på Öland är i detta hänseende särskildt märklig.

www.libtool.com.cn

415. Runsten vid Röks kyrka i Östergötland. Höjd ofvan jord 3,90 meter; bredd 1,45 meter.

Det som i synnerhet skiljer de gamla nordbornes qväden från vår tids är dels de i de förra så ofta förekommande omskrifningarna[1], dels den omständigheten att rimbokstäfverna ej finnas i slutet af orden utan i deras början. Detta slags rim, nu vanligen kalladt alliteration, återfinnes ej blott hos de andra germaniska folken, såsom i den fornengelska och forntyska skaldekonsten, utan äfven i Finland, Estland och andra länder.

Runstenarna, i synnerhet i Svealand, hafva ett stort värde äfven genom de präktiga drakslingor och andra ornament som pryda dem. Denna ornamentik, det enda som af konstens alster nu återstår från hednatidens sista århundraden, består hufvudsakligen af slingor bildade af ormar, drakar eller andra djur[2]. Vi kunna, såsom i det föregående (s. 147) är nämdt, spåra smaken för dylika ornament tillbaka ända till bronsåldern och sedan följa utvecklingen af dem under jernåldern till hednatidens slut[3]. Samma ornamentik qvarlefde hos oss äfven under en del af medeltiden, och i Norge nådde den just då sin högsta fulländning. Att vikingatidens ornament i Norden

[1] Prof härpå är t. ex. lemnadt å s. 246.

[2] Montelius, Svensk konst under hednatiden, i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, b. 1, s. 52.

[3] Jfr fig. 278, 311, 317, 320, 321, 323 och 324.

Digitized by Google

röja ett inflytande af den liknande smak som rådde på de Britiska öarna är redan s. 295 anmärkt; troligen var inverkan ömsesidig.

Den svenska ornamentiken under vikingatiden känna vi endast genom de prof derå, som finnas på föremål af metall och sten, under det att de utan tvifvel ännu större och talrikare i trä skurna arbetena naturligtvis gått förlorade. Vi hafva skäl att tänka högt om våra förfäders konstskicklighet i detta hänseende, då vi se, med hvilken säkerhet och ledighet de präktiga slingorna å runstenarnas hårda och skrofliga yta äro utförda.

Den inhemska ornamentikens rika utveckling under vikingatiden stod måhända i samband dermed, att det inflytande af romerska förebilder, som under jernålderns äldre del fans här, numera, efter det romerska rikets störtande och den klassiska konstens förfall, upphört. En följd häraf blef väl, att de nordiska arbetena från den yngre jernåldern icke kunna i finhet och smak mäta sig med dem som tillhöra periodens början, men samma företeelse möter oss äfven i alla de länder, som en gång hört till det vestromerska riket. I dem alla äro arbetena från slutet af det första kristna årtusendet så underlägsna dem från de första århundradena efter Kristi födelse, att någon jemförelse ej kan ifrågakomma. Deremot torde alstren af den nordiska konstfliten under vikingatiden i många fall kunna mäta sig med arbeten från de flesta samtida länder inom det kristna Europa.

416. Bronsplåt med slingor. Gotland. $^2/_3$.

Icke blott berättelsen om de tre gudabilderna i Upsala tempel visar, att den nordiska konsten under hednatiden verkligen försökt sig på att utföra bildstoder, äfven på flere andra ställen omtalas gudabilder, i synnerhet af Tor. Af dessa bilder, hvilka troligen alla voro af trä, finnes dock numera ingen qvar; de blefvo väl alla förstörda vid kristendomens införande.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

SVERIGES MEDELTID.

FÖRRA SKEDET. 1060—1350.

Inledning.

Kristendomens införande.

Kristendomens förkunnande. — Ansgar och tyska missionärer. — Engelska, danska och svenska missionärer. — Följderna af kristendomens antagande.

är frankernes konung Karl den store julen 800 kröntes till romersk kejsare, var ännu en mycket stor del af Europa bebodd af folk som stodo utanför den kristna kyrkan. De sachsiska stammarna i nordvestra Tyskland voro endast till det yttre och genom vapenmakt vunna för den kristna tron, och alldeles oomvända voro ännu venderne samt de andra slaverne i nordöstra Tyskland, Polen och Ryssland, liksom de finska och de skandinaviska folken. Oafbrutet arbetades dock för spridandet af den kristna läran, och särskildt hade det på Karl den stores tid blifvit en politisk nödvändighet för kejsaren att söka genom Nordens kristnande försäkra sig om besittningen af de nyss eröfrade sachsiska länderna och trygga det vidsträckta rikets kuster mot anfallen af de hedniska vikingarne. Första hälften af det nionde århundradet utmärkes också genom en betydande verksamhet för kristendomens förkunnande bland de nordiska folken.

Vid de första missionärernes ankomst till Skandinavien var kristendomen dock ej helt och hållet okänd här, emedan nordborne genom köpfärder och vikingatåg stått i beröring med det kristna Europa samt från dessa färder medfört åtminstone någon kunskap om »hvite Krist» och hans milda lära. Många af Nordens söner hade till och med mottagit dopet under sin vistelse i främmande land, och några bland de döpte återvände väl till hemmet, der marken börjat beredas för den nya läran genom de många köpta och i krig tagna kristna trälar och trälinnor som ditsläpats. Historien har visserligen föga att förtälja om dessa obemärkta kristendomsförkunnares tysta verksamhet, men säkerligen var den ej utan all frukt.

Digitized by Google

Det första vi nu med visshet känna om den kristna kyrkans ansträngningar för att vinna fast fot i Skandinavien är en af påfven Paschalis I (år 822) utfärdad bulla, hvilken gifver åt Ebo, erkebiskop i franska staden Reims, uppdraget att bland de nordiska folken verka för kristendomens utbredande. Ebo begaf sig omedelbart derefter till Danmark, der han lyckades grunda en kristen församling; och för att vinna kejsar Ludwig den frommes understöd måste en dansk, af medtäflare förjagad konung Harald jemte sin familj och ett talrikt följe mottaga dopet i Mainz (826). Då Harald med frankiska krigares hjelp återtog sin tron, åtföljde honom kristna prester, af hvilka en hette Ansgar. Denne, som var en from, lärd och af trosnit brinnande munk från klostret Corvey (i Westfalen), arbetade nu under två år med framgång för den kristna lärans utbredande i Danmark.

www.libtool.com.cn

417. Ansgar. Efter en i trä skuren bild från medeltiden, i Hamburgs domkyrka.

Vid samma tid anlände i något nu ej kändt ärende till kejsar Ludwigs hof sändebud från Sverige, hvilka försäkrade, att många i deras land voro benägna för kristendomen och att deras konung ej skulle förmena kristna prester tillträde till landet. Då Ansgar i anledning häraf tillfrågades, om han ville företaga en missionsresa till Sverige, förklarade han sig genast beredd och afgick till det aflägsna landet åtföljd af en klosterbroder från Corvey, Witmar (omkring 830). Vänligt mottagna af konung Björn, kunde de båda missionärerne ej blott skänka religionens länge saknade tröst åt de många kristna krigsfångar som lefde i Sverige, utan äfven omvända flere af landets egna invånare, bland dem äfven den mäktige höfdingen Herger, hvilken under lång tid blef trons fastaste stöd i Svitiod.

Efter halftannat års frånvaro återvände Ansgar och Witmar till kejsaren, hvilken, glad öfver berättelsen om deras framgång, beslöt att upprätta ett särskildt erkebiskopsdöme för Norden med säte i Hamburg. Till förste innehafvare af denna nya erkebiskopsstol utsågs Ansgar, som invigdes i slutet af 831 och följande år utnämdes att jemte Ebo vara påflig legat hos svenskar, danskar, slaver och andra nordiska folk. Samtidigt vigdes till Sveriges förste

Digitized by Google

biskop Gauzbert, hvilken härvid erhöll namnet Simon och genast afgick till Sverige, der han vänligt mottagen af konung och folk kraftigt verkade för kristendomens utbredande och befästande.

Snart hotades emellertid den unga kristna församlingen i Sverige med undergång. En förföljelse, som skall hafva utgått från folket och ej från konungen, bröt ut, hvarvid Nithard, en slägting till Gauzbert, dödades och således blef den förste kände martyren i Sverige. Gauzbert sjelf fängslades jemte

www.libtool.com.cn

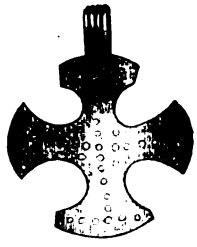

418. Minnesvård åt Ansgar, på Björkö.
Rest (1834) efter tusenårsfestens firande 1830.

sina andra följeslagare och fördes med skymf ur landet, som nu i sju år skall hafva varit utan kristna prester. Efter denna tids förlopp sände Ansgar väl en ny missionär, Ardgar, till Sverige, och denne höll en tid offentlig gudstjenst här, men efter Hergers död öfvergaf han landet, som å nyo blef lemnadt åt sig sjelft. Ansgar kunde ej ingripa så kraftigt som han önskat, emedan nordiska vikingar förstört Hamburg och han äfven på annat sätt råkat i stort trångmål, hvarur han dock någon tid derefter hjelptes genom erhållandet äfven af Bremens stift, som nu förenades med Hamburgs (847). Sedan Ansgar

Digitized by Google

derigenom fått mera medel till sitt förfogande, begaf han sig å nyo till Danmark och Sverige (i början af 850-talet). Till vårt land kom han emellertid icke endast som missionär, utan äfven som ett slags sändebud från Tysklands och Danmarks konungar, hvarigenom han kunde uppträda med större kraft. Det hedniska partiet, som nyss bland gudarne upptagit en afliden konung Erik, sökte väl motarbeta hans plan, och den nu regerande konungen, som hette Olof, vågade ej utan vidare gifva Ansgar lof att predika; men sedan de enligt gammalt bruk kastade lotterna utfallit gynsamt för främlingarne, blef frågan behandlad på ett ting, som medgaf missionärerne att stanna i landet och hålla sin gudstjenst. Detta beslut framkallades i väsentlig mån af en gammal mans ord, som påminde derom, att de kristnes Gud redan visat sig hjelpsam mot så många och att det kunde vara nyttigt att hafva en annan gud som hjelpare i nöden, i fall de gamla gudarne någon gång skulle vägra sitt bistånd. Sedan kyrkor blifvit bygda och många mottagit dopet, återvände Ansgar, qvarlemnande Erimbert, en slägting till Gauzbert. Efter återkomsten till Tyskland fortsatte Ansgar ända till sin år 865 inträffade död att verka för kyrkan i Sverige och sände hit nya prester, bland hvilka äfven voro två infödda danskar.

419. Kors af silfver. Björkö, Upland. 1/1.

Ansgars efterträdare på erkebiskopsstolen, Rimbert, fortfor att verka för den nordiska missionen och besökte sjelf Sverige. Efter hans död (888) aftog emellertid de hamburg-bremenska erkebiskoparnes verksamhet för Sveriges omvändelse och upphörde vid början af 900-talet för en tid alldeles, så att den lilla svenska församlingen lemnad åt sig sjelf snart förföll.

420. Bild af den helige Sigfrid. Från Husaby kyrka i Vestergötland.

Vid betraktandet af dessa första försök att bereda kristendomen insteg i landet böra vi ihågkomma å ena sidan, att den nya läran, så vidt man nu kan se, predikades egentligen endast i den med utlandet i liflig beröring stående handelsstaden Birka, utan att tränga in i det öfriga landet, men å den andra sidan att denna stad låg i hjertat af landet och nära templet i Upsala, den gamla trons hufvudort.

På Björkö har man nyligen funnit åtskilliga grafvar, hvilka utan tvifvel innesluta qvarlefvor af den äldsta kristna församlingens medlemmar. I stället för att såsom de vanliga hedniska grafvarna från vikingatiden innehålla brända ben och vara täckta af en hög, finner man i dem lemningar af obrända lik, hvilka legat i träkistor nedgräfda i jorden, utan att någon hög betecknar grafvens läge. Någon gång hittar man i dessa grafvar kors (fig. 419) eller andra saker af otvifvelaktigt kristet ursprung[1].

Det återfall till hedendom, som hotade den åt sig sjelf lemnade kristna

[1] H. Stolpe i Tidskrift för antropologi och kulturhistoria, b. 1, n:r 10, s. 13 o. f.

Digitized by Google

kyrkan i Norden, afvändes för en tid genom en af Ansgars efterträdare, erkebiskop Unne, hvilken sjelf besökte Sverige. I Birka fann han kristendomen fullkomligt glömd, men lyckades dock att omvända några. Då han stod i begrepp att återvända hem, öfverraskades han af döden och blef begrafven i Birka (år 936). Mot slutet af detta århundrade vigdes visserligen till svensk biskop en dansk af förnäm slägt, Odinkar den äldre, hvilken, liksom hans slägting Odinkar den yngre, med ifver och framgång predikade i Skåne och mellersta Sverige; men långsamt framskred omvändelseverket i vårt land, och det vann större framgång först sedan de tyska missionärerne erhållit ett kraftigt biträde från annat håll, nämligen från England. Efter föreningen af detta land och Danmark under Knud den stores spira blefvo icke blott de i England bosatta nordborne och Danmarks egna invånare snart allmänt kristnade, utan Englands folk trädde också derigenom på ett förut okändt sätt i förbindelse med Norden, och från England utgingo många män, som i Skandinavien verkade för kristendomens utbredande.

421. Relikgömma af silfver för ett ben af den helige Eskil[1].

Vid samma tid vann den nya läran en vigtig seger i vårt land, derigenom att konungen och hans hus mottogo dopet. Vi hafva visserligen sett (s. 257), att redan Erik Segersäll skulle hafva blifvit döpt i Danmark; men efter återkomsten till Sverige återvände han till sin gamla tro, ehuru han icke lär hafva hindrat de kristna missionärernes verksamhet. Hans son och efterträdare Olof är den förste svenske konung, om hvilken man vet, icke blott att han låtit sig döpas (år 1008), utan ock att han fortfarande i den kristna tron. Någon tid före Olofs dop hade den mäktige vestgötajarlen Ragnvald blifvit kristen för att

[1] Inskrift vid det runda, af en glasskifva täckta hålet: Eskilli (Eskils).

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

till hustru kunna erhålla den norske konungens syster (s. 259); härigenom vann kristendomen fast fot i det folkrika Vestergötland, som snart blef den nya lärans vigtigaste stöd i landet.

Olof Skötkonung och hans son Anund Jakob verkade båda ifrigt för kristendomen, hvilken dock egentligen endast i de till Danmark och Norge gränsande trakterna vann större utbredning, under det att åsatron nästan oförsvagad fortlefde i Svealand. Mäster Adam berättar, att Olof måste underkasta sig det på allmänt ting fattade beslutet, att konungen väl finge åt sig utse en landsdel, der han egde bygga kyrkor och förrätta sin gudstjenst, men att han icke finge tvinga någon att byta tro. Olof uppehöll sig derefter mest i Vestergötland, i hvars hufvudstad Skara nu upprättades en biskopsstol; såsom dess förste innehafvare nämnes biskop Turgot.

Om än konung Emund ej var den kristna kyrkan mycket bevågen, kunde dock omvändelseverket äfven under hans tid fortgå. Vid hans död (omkring 1060) var emellertid kristendomen vida mindre allmän i Sverige än i Danmark och Norge.

422. Bild af den helige Botvid[1]. Från Salems kyrka i Södermanland.

Olof Skötkonungs dop förrättades af Sigfrid, hvilken enligt hans två hundra år senare författade lefnadsbeskrifning skall hafva varit erkebiskop uti York i England. Denna uppgift är emellertid säkert oriktig, och äfven hans engelska härkomst synes, på grund af nyligen bekantblifna förhållanden, hafva mindre skäl för sig än den åsigten, att han blifvit hitsänd från Tyskland. Sigfrid verkade länge både i Vestergötland och Värend; i sistnämda trakt blefvo väl tre hans följeslagare dödade af hedningarne, men konung Olof skall sjelf hafva straffat detta dåd, och Sigfrid fick i ro fortsätta sin verksamhet till sin död. Han dyrkades sedan som helgon, och hans bild, igenkänlig på de tre mördade följeslagarnes hufvuden som han bär, framstäldes ofta af medeltidens svenska konstnärer (fig. 420).

Bland dem, som gjort sig berömda genom att i andra landskap utbreda kristendomen, böra vi särskildt nämna engelsmannen David, hvilken verkade i Vestmanland, samt hans landsman Eskil och svensken Botvid, som båda arbetade på Södermanlands kristnande. Alla tre betraktades af efterverlden som heliga. Den förstnämde skall hafva varit samtidig med Sigfrid, men de båda andra lefde ett par mansåldrar senare. Eskil, hvars minne bevaras i staden Eskilstunas namn, dödades af hedningarne, som retades af hans ovisa nit. Botvid är märklig såsom den äldste i landet födde missionär man känner från Sverige. Bördig från Södermanland hade han under en handelsresa till England blifvit döpt; efter sin hemkomst arbetade han för sina landsmäns omvändelse, till dess han svekfullt mördades af en träl som han återskänkt friheten. Botkyrka, fordom kallad Botvidakirkia, bygdes till hans ära på

[1] I högra handen af Botvids bilder plägar en yxa sitta; den venstra håller en fisk.

Digitized by Google

fädernegården af hans broder Björn; det är troligen denne Björns grafvård som ännu finnes qvar (fig. 423, 424).

Mäster Adam omtalar, att den bremenske erkebiskopen Adalbert (1043—1072) sändt en Stenfi eller Simon såsom förste biskop till Helsingland och

www.libtool.com.cn

423, 424. Grafvård af sten (ej kista) från Botkyrka kyrkogård i Södermanland[1].
Nu i statens historiska museum.

skridfinnarne. Under namnet Stefan eller Staffan lefver hans minne ännu i Norrland.

Först efter mer än två århundradens ansträngningar var vid midten af det elfte århundradet den kristna kyrkans bestånd i Sverige försäkradt, om än massan af landets invånare äfven till namnet ännu var hedningar. Det hedniska partiet var ock så starkt, att det länge och stundom med framgång kunde fortsätta kampen mot kristendomen, hvars seger först ett hundra år se-

[1] Inskriften, dels på latin med romerska bokstäfver, dels på svenska med runor (utmed takåsen, nu oläsliga), omtalar, att vården är gjord af Karl öfver hans frände Björn, son till Sven och Bankfrid i Hammarby. Botvid nämnes ej.

Digitized by Google

nare vardt fullständig. Orsakerna till denna långsamhet i Sveriges kristnande voro många. De försök som under 800- och 900-talen gjorts att här införa kristendomen hade varit jemförelsevis svaga. Antalet i Sverige arbetande missionärer var då ännu ringa och de verkade endast på enstaka ställen, hvarjemte man ej gerna kunde lyckas att på en gång åt kyrkan vinna det vidsträckta och aflägsna Sverige, så länge det på alla håll omgafs af hedniska grannar. Äfven sedan den kristna läran börjat vinna insteg i Danmark och Norge, och då man med större kraft arbetade för dess införande i Sverige, gjordes här ett hårdnackadt motstånd, hvilket hade sin grund i obenägenhet ej blott för den kristna trosläran, utan kanske ännu mera för den kristna sedeläran, emedan denna var så olik den hedniska och i många fall lade ett band på den enskildes frihet, som nordbon ej gerna underkastade sig. För den som mottagit dopet var ej längre vikingens yrke tillåtet; honom förbjöds att taga sig sjelf hämd och att uppfylla blodshämdens bud, som dittills varit en helig pligt, att hafva mer än en hustru, att skiljas vid henne eller sluta sitt lif, när han sjelf fann för godt. Mannen skulle ej längre ega oinskränkt makt öfver sin hustru, och fadern ej öfver sitt barn, då det förut tillkommit honom ensam att afgöra, om det nyfödda barnet skulle få lefva eller utsättas. Afskräckande voro äfven den kristna kyrkans föreskrifter om äktenskapshinder mellan anhöriga i sådana led, mellan hvilka äktenskap förut ofta förekommit; dess påbud om bikt, fasta och helighållande af söndagen jemte en mängd helgdagar; dess förbud mot ätande af hästkött, som förr utgjort ett vigtigt näringsmedel[1]. Man klagade att folkets förmåga att lifnära sig utsattes för fara, om man å ena sidan genom förbudet mot barns utsättande lät det tillväxa obegränsadt, men å andra sidan förkortade arbetstiden genom påbudet att fira tallösa sön- och helgdagar, försvagade arbetskraften genom fastor och dertill förbjöd användandet af vigtiga näringsmedel. Kyrkan hotade också med dryga böter eller andra ännu känbarare straff för öfverträdelser af de nya, förut okända och ej på vanligt sätt af folket sjelft stiftade lagarna. Härtill kom den naturliga och i dylika fall vanliga benägenheten att hellre blifva vid det gamla och hålla fast vid fädrens tro, i synnerhet som hela samhällsförfattningen och lifvets flesta förhållanden i Norden voro på det närmaste förbundna med den gamla religionen. Man ville ej skilja sig från slägt och vänner samt fruktade straff af de gamla gudarne, om man öfvergaf dem. De kristnes ofördragsamhet och de våldsamheter, till hvilka de ofta gjorde sig skyldiga, talade icke heller godt för den nya läran, och det låg ett hinder redan deri, att de kristne ej ville hafva någon beröring med hedningarne, utan ansågo dem för orena[2] och deras gudsdyrkan för trolldom.

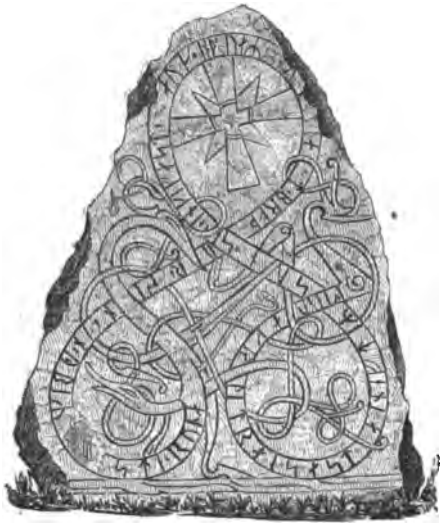
Å andra sidan äro flere omständigheter, som jemte den kristna lärans

[1] Den fördom som ännu i vår tid finnes mot ätande af hästkött är ett bevis på huru djupt man slutligen lyckades inprägla detta förbud, hvilket hade sin grund deri, att hästen var ett till de hedniska offren så ofta användt djur.

[2] Ett minne häraf har till senaste tid fortleft i den vidskepliga fruktan, hvarmed man betraktat odöpta barns lik.

Digitized by Google

egen öfverlägsenhet bidrogo till kristendomens insteg och slutliga seger i vårt land, värda vår uppmärksamhet. Hos mången, i synnerhet af de mera tänkande och rikare begåfvade, var tron på de många åsagudarne försvagad. Män funnos som öppet erkände, att de ej trodde på någon gud, utan endast på sin egen kraft; andra trodde blott på den gud som skapat solen och verlden, hvarför de ock hade lättare att öfvergå till dyrkan af de kristnes gud. De nordiska hedningarne, hvilka i allmänhet mer än de kristne utmärkte sig för en berömvärd fördragsamhet mot olika tänkande, så länge dessa ej visade sig farliga för landets författning eller bröto mot dess lagar, och hvilka ej sällan, såsom vi ofvan (s. 363) sett, upptogo nya gudar, erkände i allmänhet den kristne gudens gudomlighet. De sågo i honom ett främmande folks nationalgud, ehuru en gud som var svagare än Odin och Tor; några föregifna under, gjorda af de kristna presterne, voro då ofta tillräckliga att åstadkomma ett omslag och den öfvertygelsen, att dessas gud verkligen var den mäktigaste[1]. Dessutom voro de svenska konungarne i allmänhet välvilligt stämda mot den nya religionen, hvarjemte dåtidens kristna kyrka genom åtskilliga förhållanden i högre grad än vår tids underlättade hedningarnes omvändelse. Dessa erforo nämligen ett mäktigt intryck af gudstjenstens prakt, af klockringningen, sången, rökelsen, de af talrika ljus upplysta kyrkorna, presternes lysande och dyrbara drägter. Öfvergången var också lätt från dyrkan af de många hednagudarne och deras bilder till tillbedjan af de många, äfven i bilder framställda kristna helgonen. Kyrkan fordrade ej heller af de nyomvände mycken kunskap om den nya läran, utan nöjde sig vanligen med iakttagandet af de yttre bruken. En ofta begagnad mellanform var »primsigningen»[3] eller bruket att med korset teckna de hedningar, som visade benägenhet för kristendomen utan att dock ännu vilja mottaga dopet. Detta skedde antingen för att kunna hafva gemenskap både

425. Kristen runsten vid Vik i Hammarby socken, Upland[2].

[1] De kristne betviflade ej heller de hedniska gudarnes tillvaro, men de sågo i dem endast onda andar, hvilka emellertid måste vika för korset, vigvattnet och klockklangen, en tro hvars spår ännu skönjas.

[2] Inskrift: Giulakr lit raisa stain eftir sun sin Inkifast auk Inguar [h]uk at brothur sin. In Ybir [ri]sti runa (Gjulak lät resa sten efter son sin Ingefast, och Ingvar högg åt broder sin. Men Ypper ristade runorna).

[3] Af prima signatio, det första tecknandet. Enligt en gammal nordisk lag skulle de primsignade, som dött utan att hafva mottagit dopet, begrafvas utan kyrkliga ceremonier vid kyrkogårdens gräns, der den vigda och ovigda jorden stötte intill hvarandra.

Digitized by Google

med hedningar och kristne eller för att kunna uppskjuta dopet, tills de kände döden nalkas, och således rena ingå i den andra verlden. Att man ej sällan begagnat sig häraf, visas bland annat af de runstenar, som äro resta till minne af män, döda »i hvita vathum», i de hvita dopkläderna. De kristne skulle visserligen begrafvas i eller vid kyrkan, i vigd jord, och icke bland hedningarne; men under den första tiden var man ej så noga härmed, utan gaf vika för den naturliga åtrån att hvila bland sina fränder, äfven om dessa icke voro kristne. Vi finna derför ock på de hedniska begrafningsplatserna många runstenar, som äro resta af eller efter kristne, emedan de äro tecknade med ett kors (fig. 425) eller innehålla den bönen, att Gud eller att Kristus måtte hjelpa den dödes ande (fig. 364).

De kristna presterne voro äfven angelägna om att så mycket som möjligt förlägga kyrkorna till de ställen der de gamla templen legat; julen och de andra stora hedniska festerna firades fortfarande, men i kristen form; de »minnen» (skålar) som förr druckits åt åsagudarne egnades nu åt Kristus och helgonen; den hedniska seden att vattenösa det nyfödda barnet hade till det yttre mycken likhet med det kristna dopet. Gamla vanor och fördomar skonades så mycket ske kunde. Det kan dock ej förnekas, att i Sverige, liksom i andra länder och äfven under senare tid, yttre lockmedel, löften om timliga fördelar, stundom tvång eller våld och någon gång list mäktigt bidragit till omvändelseverket. För kristnandet af den stora massan var ock det fasta band af vigt, som i Norden fans mellan husbonden och hans tjenare, mellan höfdingen och hans män samt mellan medlemmarne af samma slägt; detta hade till följd, att, då en öfvergått till den nya läran, många andra snart följde honom.

Följderna af Sveriges kristnande blefvo lika mångfaldiga som djupt ingripande. I början var väl omvändelsen hvad de fleste beträffar endast ytlig, och mången fans, som samtidigt anropade Kristus och de gamla gudarne; men småningom inverkade den nya läran på hela lefvernet, och en möjlighet var gifven till folkets höjande i andligt afseende. Af oberäknelig vigt blef äfven den ständiga, af landets mest bildade män underhållna förbindelsen med det öfriga Europa, som vardt en följd af den kristna kyrkans upprättande i Sverige. Den i sydligare länder utvecklade konsten, i synnerhet bygnadskonsten, samt dessa länders högre andliga odling vunno insteg äfven i vårt aflägsna land, der kyrkans män och klostrens invånare under medeltiden utvecklade en för vårt lands och vårt folks odling välsignelsebringande verksamhet, som man efter reformationen varit blott allt för benägen att underskatta. Det i politiskt hänseende uti otaliga större och smärre välden splittrade katolska Europa bildade under medeltiden i allt hvad till högre intressen hör en enda mäktig stat, i hvilken under påfvens kraftiga ledning de för öfrigt skilda folken voro förenade på ett sätt, som hvarken förr eller senare egt rum. Äfven inom Sverige visade sig lyckliga följder af kyrkans enhet och enande kraft genom det starka om än osynliga band, som allt mer sammanslöt de ännu löst med hvarandra förbundna landskapen, hvilka för verlds-

Digitized by Google

liga mål hade hvar sin lag, men en gemensam kyrkolag. Kyrkans växande makt medförde dock äfven vådor för landets frihet, emedan det svenska folket, hvilket högst af allt skattat frihet och sjelfständighet, nu kom i ett beroende af utländska kyrkofurstar som stundom var känbart nog. I början af medeltiden lydde Sverige, liksom de andra nordiska länderna, i kyrkligt afseende under erkebiskopen af Hamburg—Bremen, och sedan kom svenska kyrkan i samma beroende af erkebiskopen i det då till Danmark hörande Lund; ett förhållande som ej ens upphörde, då Sverige under senare hälften af det tolfte århundradet erhöll egen erkebiskop i Upsala. Efter långvariga strider blef väl landet slutligen befriadt från Lunds primat, men under hela medeltiden stod Sverige i ett förhållande till påfvestolen, hvilket hade så mycket större likhet med vasallens förhållande till sin länsherre, som hvarken den förres skattskyldighet eller den senares högsta domsrätt saknades.

Vikingatågen upphörde småningom efter Nordens kristnande; endast mot de af hedningar bebodda länderna fingo de ännu någon gång ifrågakomma, i synnerhet om de erhöllo form af korståg. De oroliga krafter, som ej längre funno en afledare i vikingafärderna, bidrogo säkerligen i stället till framkallandet af de stormiga tider, som nu inbröto och hotade den gamla samhällsbygnadens bestånd. Faran afvändes likväl, och jemförelsevis lugna tider följde, under hvilka man kunde egna sig åt lagarnas förbättrande och andra sidor af den inre utvecklingen. På lagstiftningen utöfvade kristendomen ett välgörande inflytande; den förvildande och förödande blodshämden inskränktes allt mer, i samma mån som staten fick makt att skydda allas lif och sjelf utkräfva straff för mord och dråp; trälarnes ställning förbättrades, och slutligen afskaffades träldomen fullkomligt genom kyrkans omedelbara inflytande.

En fara för de förut fullkomligt sjelfständiga böndernes frihet låg likväl deri, att kyrkan småningom förvärfvade betydande jordegendomar, hvilka ej längre innehades af sjelfegande bönder, utan af brukare. Den vigtiga grundsatsen om allas likhet inför lagen erhöll ock en svår stöt derigenom, att vissa mål som rörde presterskapet ej längre afgjordes vid tingen, utan inför särskilda domstolar. Härigenom samt genom andra privilegier erhöllo kyrkans män en undantagsställning, hvilken, jemte de samtidigt åt sådana förmögna jordegare som kunde och ville utgöra russtjenst beviljade skattefriheterna, grundlade ett kyrkligt och verldsligt stormansvälde, framkallande för de öfriga invånarnes frihet faror, hvilka endast med yttersta svårighet kunde afvärjas.

Dessa och andra följder af en kristen kyrkas upprättande i Sverige utvecklade sig småningom under det halfva årtusende, som i vår historia är kändt under namnet medeltiden. Vi gå nu att skildra hufvuddragen af landets öden under detta märkliga tidskifte, öfver hvilket ett nytt ljus fallit genom de trägna och mångsidiga forskningar, som under de senaste årtiondena egnats deråt både i Sverige och andra länder.

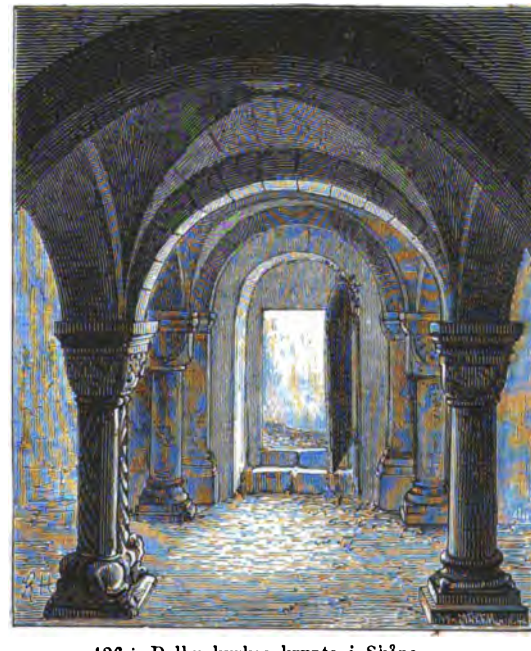
Digitized by Google

Stenkil och hans ätt. 1060—omkring 1130.

Strid mellan svear och götar. — Stenkil. — Oroliga tider efter hans död. — Halsten och Inge den äldre. — Blot-Sven. — Hedendomens sista tid i Svealand. — Krig med Norge. — Erkebiskopen i Lund blir Sveriges primas. — Jemtland under Norge. — Filip och Inge den yngre. — Ragnvald Knaphöfde och Magnus Nilsson.

www.libtool.com.cn

Den uppgift som förelåg Emund den gamles närmaste efterträdare på Sveriges konungatron var ingalunda lätt, emedan de båda stora stammar, svear och götar, som bildade det svenska folket, voro delade i tro och äfven af andra skäl stodo fiendtliga mot hvarandra. Götarne fordrade nämligen nu samma politiska rättigheter som svearne, under det att svearne förut synas hafva haft en afgjord öfvervigt, troligen beroende derpå, att den för båda gemensamme konungen, innan han vardt kristen, haft sitt hufvudsäte vid templet i Upsala. Vi hafva redan under Olof Skötkonungs tid sett ett försök att göra götarnes anspråk i afseende på konungaval gällande. Dessa anspråk tillbakavisades då, men de fingo ökad betydelse nu, sedan dels den gamla konungaätten var utdöd på mansidan och således dess på grund af häfd eller lag beroende arfsrätt till tronen upphört, dels konungarne efter sitt kristnande lemnat Upsala och dragit sig till Vestergötland. Den strid som i anledning häraf utbröt mellan svear och götar fortfor, såsom vi af det följande få se, äfven sedan dess religiösa grund fallit med svearnes kristnande; och då flere af de närmast följande konungarne icke vunno allmänt erkännande, samt då ingen af dem blef stamfader för någon stor ätt, utvecklade sig Sverige småningom till valrike.

426. Dalby kyrkas krypta i Skåne.

Olyckligtvis är det långa och oroliga skede af Sveriges historia, som omfattar de båda århundradena från ynglingaättens utslocknande till folkungaättens tronbestigning, mindre kändt än både de närmast föregående mansåldrarna och medeltidens återstående del, emedan källorna till den tidens historia flyta allt för sparsamt.

Konung Emunds efterträdare hette **Stenkil.** Han hade förut varit jarl samt skall sjelf hafva varit beslägtad med det gamla konungahuset och gift med konung Emunds dotter. Hans fader hette Ragnvald; man har säkerligen

Digitized by Google

utan skäl antagit, att det varit den från Olof Skötkonungs tid bekante vestgötajarlen. Stenkil[1] var emellertid bördig från Vestergötland, der han uppfostrats i den kristna läran, som han var varmt tillgifven. Den från Bremen hitsände, men af konung Emund först afvisade Adalvard, kallad den äldre, verkade nu såsom biskop i Skara och arbetade bland annat med framgång på vermländingarnes kristnande. I södra delen af det nuvarande Sverige upprättades vid denna tid två biskopsstift, det ena i Lund, det andra i Dalby, beläget endast en mil från Lund; de båda stiften blefvo dock snart förenade till ett, då Egino, den förste biskopen af Dalby, erhöll äfven Lunds stift och tog sitt säte i nämda stad. Samtidigt hade kristendomen fattat fast fot i hjertat af Svealand, helt nära sjelfva upsalatemplet, i det att Adalvard den yngre, af erkebiskopen i Bremen invigd till biskop i Sigtuna, verkligen tog sitt säte i denna stad och i början predikade med framgång. Efter någon tid blef han dock fördrifven, troligen emedan han gått allt för oförsigtigt till väga. Han uppgjorde i samråd med den nyss nämde Egino en plan att förstöra templet i Upsala, en plan som dock Stenkil lyckligtvis afböjde, emedan han insåg att, äfven om den lyckats, förbittringen skulle hafva drifvit hedningarne till det yttersta. Sedan Adalvard måst lemna Sigtuna, vände han sig i stället till Götaland, der han jemte Egino vandrade omkring och sönderslog afgudabilderna. Egino berättas särskildt hafva arbetat mycket för kristendomens predikande i Bleking.

Från Stenkils tid omtalas ett infall i Götaland af den norske konungen Harald Hårdråde, hvilken var förtörnad öfver, att en norsk till Sverige flyktad jarl, Håkon Ivarsson, af den svenske konungen fått förläningar i Vermland. Konung Harald beslöt uppsöka och straffa honom, hvarvid det kom till ett slag, som götarne förlorade, men som icke medförde vidare följder. Afven om strider mellan Sverige och Danmark vid denna tid finnas uppgifter, ehuru osäkra.

[1] **Stenkilska ätten.**

Stenkil Ragnvaldsson,
† omkring 1066, g. m. Emund den gamles dotter.

Halsten. — **Inge den äldre,** † omkr. 1110, g. m. Helena (trol. Blot-Svens syster).

Filip, † 1118, g. m. Ingegerd, dotter till k. Harald Hårdråde.

Inge den yngre, † 1125, g. m. Ulfhild, som sedan gifte sig med k. Sverker den äldre.

Ragnvald.

Kristina, g. m. en rysk storfurste.

Margareta Fredkulla, g. m. 1) Magnus Barfod, k. i Norge († 1103), 2) Niels Svendsen, k. i Danmark († 1134).

Katarina, g. m. Björn, sonson till danske k. Erik Ejegod.

Ingrid, g. m. 1) Henrik Skatelår, dansk prins († 1134), 2) Harald Gille, k. i Norge († 1136).

Malmfrid, g. m. Sigurd Jorsalafare, k. i Norge († 1130).

Ingeborg, g. m. Knud Lavard († 1131).

2) **Magnus Nilsson,** k. i Vestergötland († 1134). g. m. Rikissa från Polen, som sedan blef 3) g. m. Sverker den äldre.

2) Inge, † ung.

1) **Magnus Henriksson,** tronpräktare i Sverige, † 1161, g. m. styffadern Harald Gilles dotter, Birgitta, som sedan blef g. m. folkungen Birger Brosa.

1) Ragnvald, jarl i Sverige.

Valdemar I, k. i Danmark, † 1182.

Digitized by Google

Stenkil, hvilken skildras som en jätte till växten och god bågskytt, men fridsam och maklig, dog omkring år 1066.

Efter Stenkils död följde oroliga tider. Fiendskapen mellan svear och götar, mellan hedningar och kristne, ledde nu till långvariga inbördes krig. Uppgifterna om den närmaste tidens händelser, äfven om konungarnes namn och inbördes ordning, äro dock så stridiga, att man ej torde med säkerhet kunna utleta rätta sammanhanget.

Stenkil hade väl efterlemnat två söner, Halsten och Inge, men de voro ännu för unga för att göra sina anspråk på tronen gällande. Mäster Adam, som var samtidig med händelserna och länge uppehöll sig i Danmark, berättar, att efter Stenkils död två **Erikar** stridt med hvarandra om väldet, samt att i denna strid båda konungarne jemte landets mäktigaste män stupat. Enligt en annan samtida anteckning blef nu Stenkils son Halsten konung, men snart förjagad, derefter en **Anund** inkallad från Ryssland, men likaledes inom kort fördrifven, hvarefter en **Håkan** valts till konung. Denne Håkan, med tillnamnet den röde, omtalas i den gamla vid vestgötalagen fogade konungalängden före Stenkil. Man har väl sökt förklara denna motsägelse derigenom, att de möjligen varit samtidiga, att den ene herskat i Götaland och Håkan i Svealand; men detta är föga troligt redan af det skäl, att den nyss nämda konungalängden säger, att Håkan både var född och blef begrafven i Vestergötland, sedan han varit konung i 13 vintrar. Slutligen synas bröderne **Halsten** och **Inge** hafva blifvit erkända som konungar. Inge var en ifrig kristen, och då svearne på ett ting fordrade, att han antingen skulle hålla gammal lag, hvarvid de troligen afsågo konungens urgamla pligt som upprätthållare af offren, och vörda religionsfriheten eller ock gå från konungadömet, ville han ej uppoffra sin tro, hvarför han blef med stenkastning fördrifven från tinget. Hans svåger Sven, som var qvar på tinget, erbjöd sig nu att blota för dem, om de togo honom till konung, hvilket alla biföllo. Då framleddes å tinget en häst, som styckades och utskiftades till offermåltid, hvarefter svearne allmänt öfvergåfvo kristendomen och återupptogo offren. Sedan Sven, nu kallad **Blot-Sven**, varit konung i tre år, återkom Inge, hvilken dragit sig undan till Vestergötland, öfverföll sin svåger tidigt en morgon, satte på gammalt hedniskt vis eld på huset och innebrände dem som deri voro. Sven nedhöggs, då han sökte undkomma. Inge återtog nu konungadömet, och kristendomen utbredde sig å nyo bland svearne. Om Inge sedan till sin död varit erkänd som konung öfver hela landet, är emellertid ovisst. Samtidigt med honom eller hans efterträdare omtalas nämligen dels en Olof Näskonung, dels en Kol eller Erik Årsäll; den senare skall hafva varit konung i Svealand, son till Blot-Sven och liksom fadern blotman. Om Olof och Kol känner man knapt mer än namnen och deras söner, eller snarare dem som uppgifvas hafva varit deras söner och som i det följande komma att omtalas.

Två ännu bevarade påfvebref från denna tid sprida något ljus öfver förhållandena i Sverige. Det ena, utfärdadt af påfve Gregorius VII år 1080

Digitized by Google

i oktober, uppmanar Inge[1], svearnes eller svenskarnes konung, att afsända en biskop eller klerk till Roma, för att lemna upplysningar om landets bruk och folkets seder samt mottaga den apostoliska stolens uppdrag och befallningar. I det andra brefvet, utfärdadt af samme påfve (troligen 1081), uppmanas Inge och Halsten[1], »vestgötarnes konungar», att gifva tionde och i hela riket påbjuda dess erläggande samt att ofta till den apostoliska stolen affärda sändebud.

www.nbtoot.com.cn

Mot slutet af århundradet utbröt ett krig med Norge, hvars konung Magnus Barfod (1093—1103) genom härjande och brännande tvingade invånarne på Dal att gifva sig under Norge. Han uppförde äfven på Kållands ö (Qvaldins ö) i Venern, vid vestgötakusten, en borg, hvilken dock under följande vinter intogs af konung Inge, som väl skonade besättningen, men lät den aftåga utan vapen och skymfad. Magnus härjade sedan i Vestergötland och underlade sig de till Göta elf närmast liggande bygderna. Två slag utkämpades vid Fuxerna (helt nära Lilla Edet, vid Göta elf); i det ena segrade norrmännen, i det andra götarne. Kriget slutade genom ett fredsmöte i Kunghäll (sommarn 1101), der icke blott konungarne Inge och Magnus, utan äfven den danske konungen Erik Ejegod voro närvarande. Fredsvilkoren voro, att hvar konung skulle hafva det rike som hans företrädare egt, och till underpant på förlikningen skulle Magnus erhålla till maka Inges dotter Margareta, som i anledning deraf fick tillnamnet Fredkulla (fredsjungfru). Snorre Sturlasson, som förtäljer detta, tillägger: »Man sade allmänt, att mer höfdingslika män än dessa tre hade man aldrig sett. Inge var den störste och kraftigaste och tycktes vara den ståtligaste, Magnus den dugtigaste och raskaste, Erik den fagraste; men alla voro frida, stora och vältaliga.»

Kort efter detta möte upprättades 1103 af påfve Paschalis II en erkebiskopsstol i Lund för de tre nordiska rikena, hvilka dock icke derigenom fullkomligt befriades från det beroende, hvari de stått under de hamburg-bremenska erkebiskoparne. Dessa, som vid flere tillfällen af påfvarne fått stadfästelse på sin myndighet öfver kyrkan i Norden, erhöllo nämligen af påfve Calixtus II år 1123 ytterligare bekräftelse på sin öfverhöghet, och då tvist härom uppstod mellan dem och erkebiskoparne i Lund, sändes från Roma en kardinal för att undersöka tvisten, hvarefter påfve Innocentius II genom ett i maj 1133 utfärdadt bref återställer den hamburgska kyrkans öfverhöghet öfver biskopsdömena i de nordiska rikena. I sjelfva verket öfvergick dock denna öfverhöghet inom kort fullständigt på den lundensiske erkebiskopen, hvilken sedan förde titeln »Sveriges primas», en titel som han behöll äfven långt efter det vårt land i kyrkligt afseende erhållit sjelfständighet.

Inges dödsår är ej kändt, men sannolikt lefde han ej fullt tio år efter mötet i Kunghäll. Till skilnad från sin efterträdare kallas han Inge den äldre; den gamla svenska konungalängden gifver honom det vackra vitsord,

[1] Namnen utmärkas, såsom fallet ofta är i samtida bref, endast med begynnelsebokstäfverna.

Digitized by Google

att han »styrde Sverige med mandom och bröt aldrig den lag som antagen var i hvarje landskap». Om den troligen före brodern aflidne Halsten heter det der ej mindre godt, att han var »hofsam och godlynt; de mål som drogos inför honom bättrade han, och derför vardt Sverige sämre genom hans frånfälle».

Ungefär vid samma tid som Inge den äldre dog öfvertalade norske konungen Eystein genom goda ord jemtländingarne att gifva sig under Norge (omkring 1111); de hade dittills betalat skatt till den svenske konungen[1].

Inge efterträddes af Halstens söner **Filip** och **Inge den yngre**; sjelf hade väl Inge den äldre haft en son, Ragnvald, men denne hade förmodligen dött före fadern. Filip dog redan 1118, och Inge var sedan ensam konung till sin död (1125); han skall hafva blifvit förgifven i Östergötland[2]. Båda bröderne skildras som stilla och fridsamma. »Sverige for väl medan de lefde», heter det i den nyss anförda konungalängden. Med dem utslocknade Stenkils ätt på manslinien, men på qvinnolinien funnos flere afkomlingar af den samma, hvilka snart framträdde med anspråk på den svenska tronen.

Under Inge den yngres sista tid företog norske konungen Sigurd Jorsalafare år 1123 sitt förut (s. 267) omtalade korståg till östra Småland, dit kristendomen ännu icke synes hafva spridt sig, oaktadt den långt förut predikats i Värend. Till samma tid hör Botvids verksamhet för Södermanlands kristnande, och ännu hade hedendomen mäktiga anhängare i Upland, der templet i Upsala väl fortfarande var invigdt åt åsagudarne. Så sent som i slutet af det tolfte århundradet funnos aflägsna trakter af Sverige, såsom de nordligaste socknarna i Dalarna, hvilka ännu voro hedniska.

Mycken förvirring rådde i Sverige efter Inge den yngres död. En **Ragnvald Knaphöfde**, enligt en uppgift son till Olof Näskonung, valdes af svear och östgötar till konung, men då han öfvermodigt red in i Vestergötland, utan att gislan efter gammal sedvänja gifvits, vardt han af bönderne ihjälslagen vid Karleby (nära Falköping) »för den sidvördnad han visat alla vestgötar» (omkring 1130). Vestgötarne hade dessutom redan till sin konung valt **Magnus Nilsson**, en son till Margareta Fredkulla i hennes senare gifte med den danske konungen Niels Svendsen. Magnus synes dock ej hafva tagit sitt rike i besittning, utan varit mera angelägen om att försäkra sig om Danmarks tron. Detta misslyckades emellertid. Sedan han lömskt låtit mörda sin kusin Knud Lavard, stupade han i det blodiga slaget vid Foteviken (Fotevig), nära Skanör i Skåne (1134).

[1] På Frösön vid Östersund står en runsten, rest af en Östman Gudfastsson, hvilken i inskriften omtalar, att han låtit kristna Jemtland. Stenen, troligen hörande till det elfte århundradet, liknar genom den ormslinga hvari runorna äro ristade vida mera de svenska än de norska runstenarna.

[2] I Vreta klosterkyrka ses hans grafsten. Den är dock ej från tiden närmast efter hans död, utan — liksom de i samma kyrka liggande grafstenarna öfver Ragnvald Knaphöfde och Magnus Nilsson — förfärdigad mot slutet af 1500-talet, genom konung Johan III:s försorg.

Digitized by Google

Sverkerska och erikska ätterna. Omkring 1130—1250.

Sverker den äldre. — Klosteranläggningar. — Möte i Linköping 1152. — Romaskatt. — Danskt infall i Värend vintern 1153—1154. — Erik den helige. — Tåg till Finland. — Magnus Henriksson. — Karl Sverkersson konung öfver hela riket. — Striden mellan svear och götar afslutad. — Erkebiskop i Upsala 1164. — Knut Eriksson. — Sverker Karlsson. — Det andliga fränset. — Erik Knutsson, död 1216. — Johan Sverkersson, död 1222. — Erik Eriksson, död 1250. — Knut Länge. — Nytt tåg till Finland. — Birger jarl. — Möte i Skeninge 1248.

Då Magnus Nilsson stupade, hade östgötarne redan (omkring 1133) valt till konung **Sverker**[1], hvilken enligt en föga tillförlitlig uppgift skulle varit son till Kol eller Erik Årsäll; säkrare är, att han var bördig från Östergötland och gift med Inge den yngres enka. Genom detta val fingo östgötarne ett politiskt inflytande, som de sedan i lång tid bevarade. Sverkers val skall äfven hafva godkänts af vestgötar och svear, så att han någon tid varit rådande öfver hela riket.

Sverkers regeringstid är i den svenska kyrkans historia utmärkt genom upprättandet af nya biskopsstift och genom anläggandet af de första klostren i landet. Redan förut hafva vi hört omtalas biskopar i Birka, Sigtuna och Skara; nu finna vi sådana äfven i Linköping och (Gamla) Upsala, dit biskopsstolen flyttades från Sigtuna. Gisle, biskop i Linköping, deltog i invigningen af Lunds domkyrka den 1 september 1145, och den omständigheten, att en »Sivard, biskop i Upsala», omtalas år 1141, torde visa att denna hednatrons hufvudort i vårt land nu omsider vunnits för kristendomen och det gamla gudahofvet förvandlats till en kyrka. Under Sverkers tid eller de närmast följande årtiondena tillkommo äfven biskopsstolar i Strengnäs, Vesterås och Vexiö, hvilken sistnämda stad under lång tid efter Sigfrids död icke synes hafva varit säte för någon biskop. Småningom erhöllo de svenska stiften de gränser som kartorna s. 392 och 393 visa, och af de nuvarande svenska landskap, hvilka då hörde till Danmark och Norge, bildade Skåne, Halland och Bleking (jemte Bornholm) Lunds erkestift, hvarjemte Bohuslän lydde under biskopen i Oslo; Herjedalen var norskt och hörde till Trondhjems stift, men Jemtland, ehuru äfven skattande till Norges konung, räknades till Upsala stift. Hela det svenska Finland bildade ett stift.

Klosterväsendet, som räknar sina anor från den kristna kyrkans första århundraden, hade vid denna tid förbättrats af den högt ansedde

[1] **Sverkerska ätten.**

Sverker (I) den äldre, k. omkring 1133, † 1155 eller 1156, g. m. 1) Ulfhild, Inge d. y:s enka, 2) Rikissa, dotter af Boleslav i Polen och förut gift först med Magnus Nilsson, k. i Vestergötland († 1134), sedan med en rysk furste Volodar.

Johan, † före fadern.	**Karl Sverkersson,** † 1167, g. m. Kristina, danske k. Valdemar I:s systerdotter.	? Burislev.	Dotter, g. m. Knud Magnussen, k. i Danmark († 1157).	Sofia († 1198) styfdotter, dotter af Rikissa och Volodar, g. m. Valdemar I, k. i Danmark († 1182).

Sverker (II) d. y. Karlsson, † 1210, g. m. 1) Benedikta från Danmark, dotter af Ebbe Sunesen, 2) Ingegerd, Birger Brosas dotter.

Rikissa, g. m. Erik Knutsson, k. i Sverige.

1) Elin (Helena), g. m. Sune Folkesson.	2) **Johan (I) Sverkersson,** k. 1216, † 1222.

Katarina, g. m. k. Erik Eriksson. Bengta (Benedikta), g. m. Svantepolk Knutsson.

Digitized by Google

427. Lunds domkyrka, från nordost.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

428. Lunds domkyrka, midtskeppet.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

Bernard, som utgången från cistercienserordens stamkloster Citeaux (i Bourgogne) grundlagt det snart vida berömda klostret Clairvaux (i Champagne). På begäran af konung Sverker och drottning Ulfhild hitsände Bernard munkar, hvilka bildade de första klostersamfunden i Sverige. År 1144 invigdes klostret i Alvastra, vid foten af Omberg i Östergötland; samtidigt och kort derefter grundades klostren Nydala i Småland, Varnhem i Vestergötland, Viby nära Sigtuna (snart flyttadt till Julita eller Saba i Södermanland) med flere. De fromma, insigtsfulla män, som bodde i dessa på natursköna ställen långt från städerna anlagda kloster och som städse stodo i förbindelse med ordens stamkloster i Frankrike, hafva utvecklat en tyst men välsignelserik verksamhet för spridandet af en högre odling i vårt land.

Mot slutet af konung Sverkers regering kom till Norden en påflig legat[1], biskop Nicolaus af Alba, född i England och sedermera påfve under namnet Hadrianus IV. Sedan han besökt Norge, som nu erhöll en egen erkebiskop med säte i Trondhjem, höll han i Linköping ett möte med rikets och kyrkans förnämsta män (1152), der frågan om upprättandet af en erkebiskopsstol äfven i Sverige förevar, men måste uppskjutas, emedan svear och götar ej kunde komma öfverens om orten der erkebiskopen skulle hafva sitt säte. Det pallium[2] legaten medfört från Roma för den tilltänkte svenske erkebiskopen lemnade han derför på sin återfärd åt erkebiskopen i Lund, hvilken fick uppdrag att dermed inviga den blifvande erkebiskopen och härigenom tillförsäkrades att vara den svenska kyrkans primas, med hvilken värdighet tillika förenades den af den apostoliska stolens legat.

429. En pelare i kryptan under Lunds domkyrka, med jätten Finn[3].

Nicolaus af Alba förmådde Sveriges invånare att i likhet med andra folk erlägga en skatt till påfven, kallad peterspenningen eller romaskatten; hvarje gård skulle årligen gifva en penning i landets mynt. Derjemte fattades nu, såsom vi erfara af en 1154 utfärdad påfvebulla, vigtiga beslut om kyrkans frihet och äktenskapet samt derom, att man ej skulle få så allmänt som förut bära vapen. Tiderna voro dock allt för oroliga, för att det gamla bruket att gå beväpnad kunnat genom ett påfligt förbud med ens tillintetgöras.

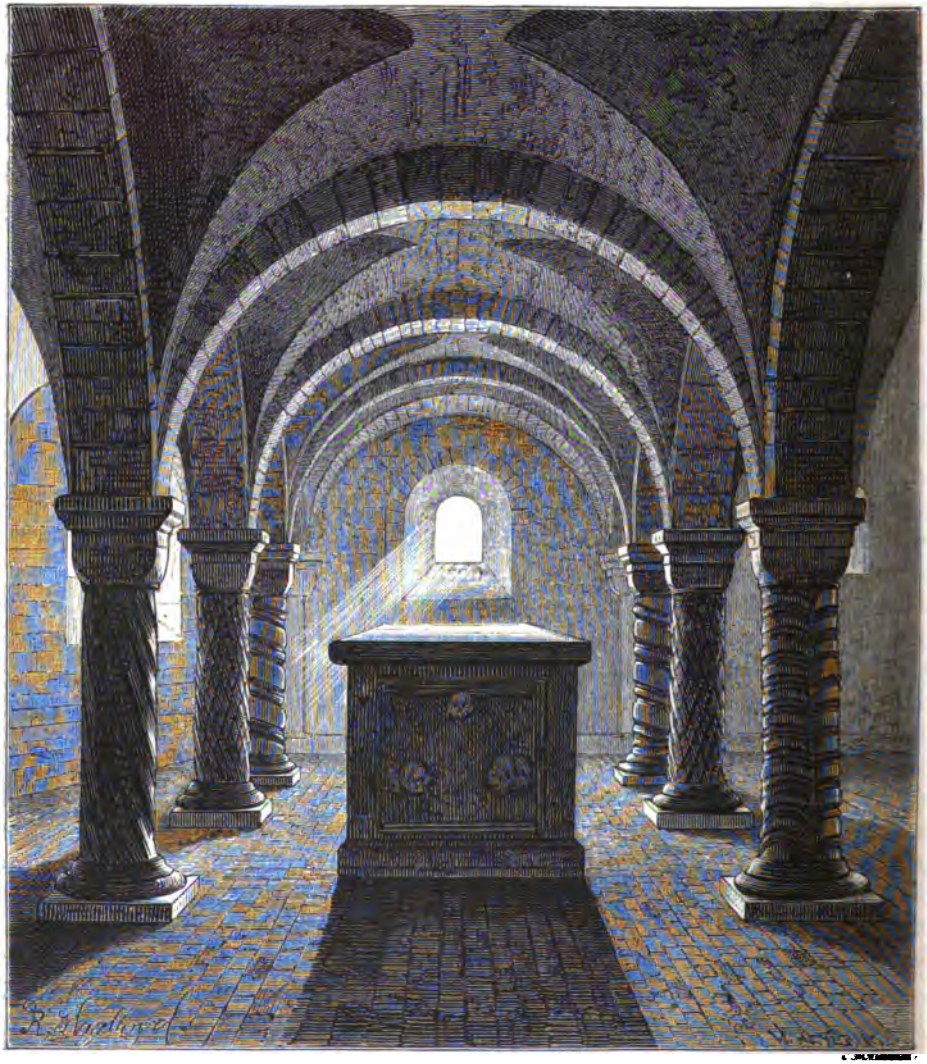
[1] Legater voro de sändebud, genom hvilka påfven utöfvade sin uppsigt öfver den katolska kristenheten.

[2] Pallium, erkebiskoparnes utmärkelsetecken, var ett långt med smärre kors prydt band af lamull, hvilket från skuldrorna nedhängde med den ena ändan framtill och med den andra baktill. Det ses å fig. 447 i denna del samt å fig. 8 och 161 i andra delen.

[3] Enligt sägnen har jätten Finn bygt domkyrkan, men försökte sedan att kullstörta en af de pelare på hvilka kyrkan hvilar, hvarvid han förvandlades till sten.

Digitized by Google

Såsom prof på tidens art förtjenar nämnas, att vestgötajarlen Karl Sunesson, en mäktig man som på mödernet var befryndad med de mest ansedda ätterna i Norge, på egen hand gjorde ett försök att eröfra detta af inbördes krig oroade land. Försöket misslyckades, ehuru först efter en skarp strid på Krokaskogen i Bohuslän.

430. Kraftkyrkan eller kryptan under koret i Lunds domkyrka.

Ehuru Sverker var en fridsam konung, råkade dock landet mot slutet af hans regeringstid i krig med Danmark. Sverkers son Johan hade nämligen bortröfvat två förnäma danska qvinnor, och ehuru han slutligen återsändt dem samt sjelf ihjälslagits af de förbittrade bönderne på ett ting, bröt danske

Digitized by Google

konungen Svend Grade med en här in i Småland (vintern 1153—1154). En orsak till kriget var måhända äfven den tillflykt Svends motståndare vid flere tillfällen funnit i Sverige, hvarjemte den danske konungen synes hafva hoppats att lätt eröfra det af en okrigisk och nu gammal konung styrda landet. Värends tappra invånare, virdarne, tillfogade honom dock sådana förluster, att han snart måste återvända utan att sedermera förnya striden. Det är en gammal sägen, att värendsqvinnorna med Blända i spetsen tagit verksam del i försvaret och till lön derför erhållit den lika arfsrätt med männen som de från urminnes tider åtnjutit.

Konung Sverker »den gamle», såsom han plägade kallas, mördades af sin hästesven i närheten af Alvastra, då han skulle rida till julottan (1155 eller 1156). Han begrofs i Alvastra kloster.

431. Dopfunt af sten i Tryde kyrka, Skåne.

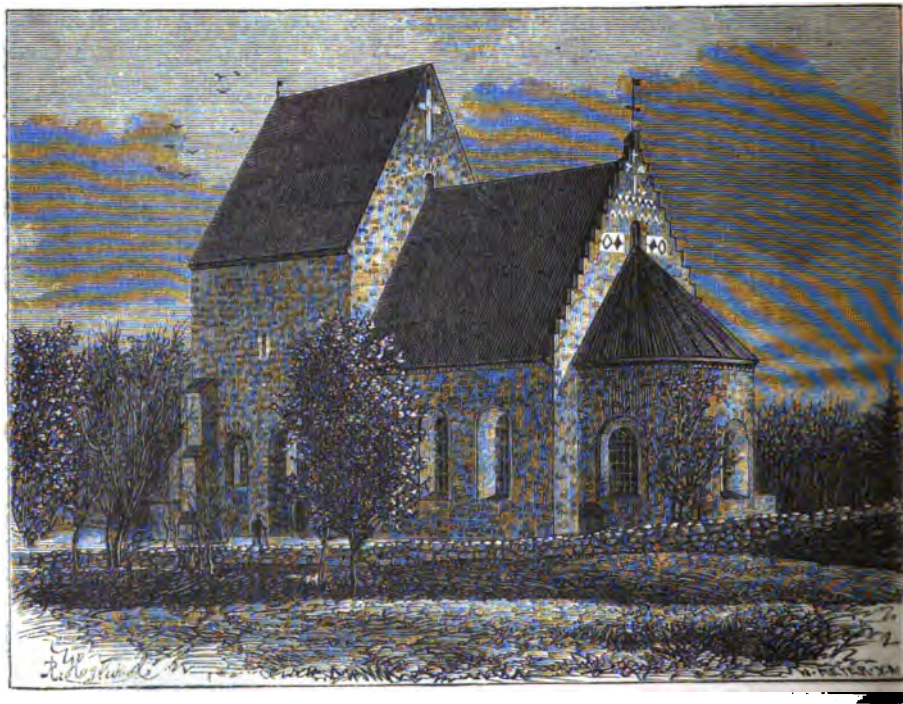
Redan omkring år 1150 hade han blifvit afsatt af uppsvearne, som valt till sin konung en ansedd man i Svealand vid namn **Erik**, son af Jedvard, hvilken krönikan kallar »en god och rik bonde»[1]. Enligt en gammal anteckning, hvars tillförlitlighet dock är osäker, skulle Eriks moder, Cecilia, varit dotter till Blot-Sven och syster till den Kol som uppgifves vara Sverkers fader. Erik, stamfader för den erikska konungaätten, är känd under tillnamnet den helige; han har äfven, ehuru på grund af ett misstag, i senare tid ansetts vara den nionde svenske konungen med namnet Erik.

En konungalängd kallar honom »laggifvare», och ehuru närmare underrättelser om hans verksamhet såsom lagstiftare saknas, är det antecknadt i Uplands lag, att qvinna giftes »till heder och husfru, till half säng, till lås och nycklar, till laga treding i lösören och aflingegods och till all den rätt, som upländsk lag är och den helige Erik konung gaf». Samma stadgande finnes äfven i andra landskaps lagar.

[1] Han har orätt ansetts vara stamfader för den adliga ätten Bonde. De äldsta med säkerhet kända leden af denna ätt ses å stamtaflan i andra delen, s. 242.

Digitized by Google

Eriks[1] konungadöme har sannolikt varit inskränkt till Svealand. Något afgörande bevis för, att hans välde också omfattat Götaland kan nämligen knapt sökas deri, att han upptages i den förut omtalade konungalängd, som långt efter hans tid fogats till handskrifter af vestgötalagen. Man har så mycket mera skäl att i Erik se en konung endast i Svealand, som Sverker

432. Gamla Upsala kyrka.

lefde under fem eller sex af de tio år Erik enligt krönikornas enstämmiga vittnesbörd regerat, och som Sverkers son Karl synes hafva efterträdt sin fader såsom konung i Götaland. Sverige var således nu, liksom i äldre tid, deladt i två riken, Svea rike och Göta rike.

[1] **Erikska ätten.**

Erik (IX) Jedvardsson den helige,
k. omkring 1150, † 1160, g. m. Kristina, af stenkilska ätten (Inge d. ä:s dotterdotter?).

Knut Eriksson, k. 1167, † 1195 eller 1196. | Filip. | Margareta, g. m. Sverre, k. i Norge († 1202). | Katarina, g. m. Nikolaus Blake.

Erik (X) Knutsson, †1216, g. m. Rikissa, dotter af Valdemar I, k. i Danmark. | Tre söner, † 1205. | Sigrid, g. m. Knut jarl, Birger Brosas son (s. 391.) | Holmger. | Kristina, g. m. 1) Håkon Galen, jarl i Norge, 2) Eskil, lagman i Vestergötland.

Erik (XI) Eriksson, k. 1222, † 1250, g. m. Katarina, Sverker d. y:s dotterdotter. | Ingeborg, † 1254, g. m. Birger jarl.

?

Knut Länge, † 1234, g. m. Elin, sedan omgift med Filip (se slägttafvlan s. 391).

1) Knut, motkonung i Norge, † 1261.

Holmger, †1248. Filip, †1251.

Den kungliga grenen af folkungaslägten (s. 391).

Digitized by Google

Konung Erik arbetade ifrigt för kristendomens stadfästande i sitt land; men han verkade äfven för dess utbredande till Sveriges ännu hedniska grannländer i öster. Vi finna således i Sverige samma företeelse som i så många andra länder, nämligen att så fort den kristna läran vunnit fast fot hos ett folk, sprides den af detta folk till dess grannar. Det var för öfrigt naturligt, att Sveriges invånare skulle åtaga sig uppgiften att kristna Fin-

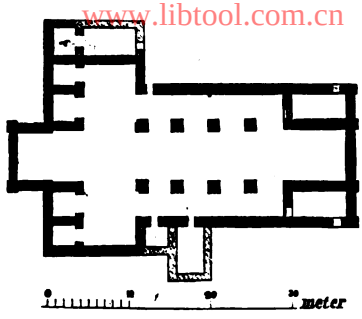
433. Ruin af Alvastra klosterkyrka i Östergötland.

land, då de sedan urminnes tider, såsom vi i det föregående (s. 150 och 278) visat, stått i förbindelse med detta land och der troligen länge haft nybyggen. Åtföljd af den i England födde upsalabiskopen Henrik seglade Erik med en flotta till sydvestra delen af Finland, det landskap som kallas det Egentliga Finland, och tvang finnarne efter en strid att mottaga dopet. Tiden för denna händelse är ej närmare känd, men var troligen senare hälften af 1150-

Digitized by Google

talet. Erik återvände väl snart till Sverige, men han qvarlemnade Henrik och andra prester för att fullborda landets kristnande, hvilket dock mötte stora svårigheter. Henrik blef sjelf dödad af en nyomvänd finne, Lalli; han jordades på det ställe, der Nousis kyrka är bygd [1], och dyrkades sedan som Finlands skyddshelgon.

www.libtool.com.cn

434. Plan af Alvastra klosterkyrka.

Att den fromme konung Erik ville med vapenmakt tvinga finnarne till antagande af kristendomen hade sin grund i den på hans tid allmänna öfvertygelsen, att det var ett för Gud behagligt verk att med alla medel, äfven de våldsammaste, omvända hedningarne. De krigståg, som hade en sådan omvändelse och tillika det hedniska landets eröfring till sitt mål, kallades korståg, emedan deltagarne hade kors fästa på sina kläder. Erik den heliges århundrade är också utmärkt för en storartad verksamhet både för det heliga landets återeröfring från de otrogne och för kristnande af de ännu hedniska folken i Europa.

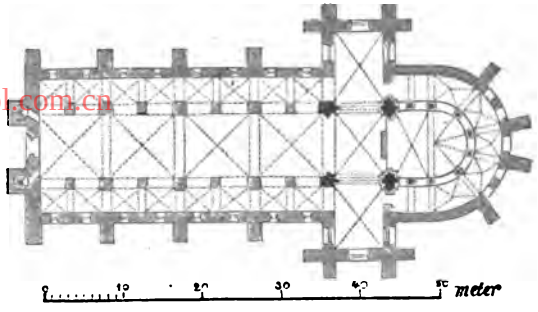
435. Varnhems klosterkyrka i Vestergötland.

Så gjordes nu, ungefär samtidigt med den svenske konungens härfärd till Finland, stora ansträngningar från Tyskland och Danmark att för kristendomen vinna de på Östersjöns södra och östra kuster boende slaviska eller vendiska folken, hvilka genom sina sjöröfverier och härjningar voro ett plågoris för sina kristna grannar.

[1] Den präktiga vård, hvarmed hans graf på 1400-talet pryddes, ses fig. 164 och 165 i andra delen. — Fig. 226 i samma del återgifver en af de ej sällsynta målningar från 1400-talet som framställa Eriks färd till Finland.

Digitized by Google

Konung Erik öfverfölls år 1160 i Östra Aros[1], det nuvarande Upsala, af den på mödernet med Stenkils ätt befryndade danske prinsen Magnus Henriksson (s. 372). Då Erik fick höra, att fienden nalkades, skall han hafva åhört mässan i Trefaldighetskyrkan eller Bondkyrkan, — domkyrkan var ännu ej grundlagd, — men ej velat afbryta gudstjensten; först efter dess slut sökte han försvara sig, men blef slagen och dödad. Hans dygder och stränga lefnadssätt samt de underverk som sades ske vid hans graf

436. Plan af Varnhems klosterkyrka.

437. Ruin af Nydala kloster i Småland.
Efter teckning från slutet af 1600-talet. — En del af klosterkyrkan qvarstår som sockenkyrka.

[1] Ar-os (år-os) betyder åns mynning. Två ställen af detta namn funnos vid Mälaren: Vestra Aros, nu Vesterås, och Östra Aros, nu Upsala. Af missförstånd ansågs namnet vara A-ros, hvarför man i Vesterås vapen från slutet af medeltiden finner ett A och en ros.

Digitized by Google

gjorde, att han efter döden ansågs för en helig man, ehuru han aldrig blef af påfven upptagen bland helgonen. Han vördades som Sveriges skyddshelgon, eder aflades »vid Gud och sankt Erik konung», årligen firades den 18 maj öfver hela riket såsom hans dödsdag, den så kallade eriksmässan (ersmässan), hans fana fördes i fält mot rikets fiender, Stockholms stad för hans bild i sitt vapen[1], och Upsala domkyrka förvarar ännu i ett silfverskrin (fig. 441) hans ben, fordom föremål för allmän dyrkan.

Magnus Henriksson, hvilken på grund af sin moders härkomst gjorde anspråk på den svenska tronen och äfven beskyldes för att hafva anstiftat Sverkers mord, blef efter Eriks död konung i Sverige; hans broder Ragnvald var hans jarl. Redan 1161 föll dock Magnus i en strid mot det öfver Eriks död förbittrade folket, som funnit en anförare i **Karl Sverkersson**[2]. Denne, hvilken efterträdt sin fader som konung i Götaland, valdes nu äfven af svearne, hvarför han kallade sig svea och göta konung. Han är den förste efter Stenkils tid, om hvilken man med visshet vet, att han herskat öfver hela riket. Från denna tid finna vi ock, i stället för jarlar i vissa delar af landet, en jarl för hela riket, hvilken biträdde konungen i riksstyrelsen och snart fick ett mycket stort inflytande och en för konungen sjelf farlig makt. Såsom Karl Sverkerssons jarlar nämnas Ulf och Gutorm, hvilken senare äfven i början af Knut Erikssons regering innehade samma värdighet.

438. Heliga trefaldighets- (treenighets-) kyrkan eller Bondkyrkan i Upsala.

För de båda hufvudstammarnas sammansmältande till ett folk var det ock af vigt, att Sverige nu, på begäran af konungen, jarlen och rikets biskopar, af påfve Alexander III fick en egen erkebiskop, under hvilken landets samtliga biskopar skulle lyda; hans säte var i början Gamla Upsala, men flyttades efter omkring 100 år till det nuvarande Upsala. Af erkebiskopen i Lund, hvilken fortfor att vara Sveriges primas, vigdes år 1164

[1] Se fig. 284 i andra delen; ännu i senare hälften af 1300-talet hade dock staden ett annat vapen (fig. 474 i denna del). — Erik den heliges bild ses äfven i rikssigillet under 1400-talet (fig. 176 i andra delen).

[2] Ehuru han är den förste af historien kände konung med namnet Karl, har han i senare tid af misstag kallats Karl den sjunde.

Digitized by Google

munken Stefan från Alvastra kloster till Sveriges förste erkebiskop; invigningen förrättades i den franska staden Sens, der påfven då vistades.

Ryska krönikor omtala, att en svensk flotta år 1164 seglat uppför floden Neva och anfallit den på sydöstra kusten af sjön Ladoga belägna staden af samma namn, men blifvit slagen; möjligen hade företaget utgått ej från Sverige, utan från de i Finland boende svenskarne. Detta tåg, om hvilket våra inhemska urkunder icke hafva något att berätta, är egentligen märkligt endast derför, att det är den första af historien kända fiendtliga beröring mellan vårt folk och Ryssland efter vikingatidens slut.

Karl Sverkersson öfverfölls och dödades i april 1167 på Visingsö af konung Eriks son Knut, hvilken förut gjort anspråk på tronen, men efter en olycklig strid måst fly till Norge, der han hade mödernefränder. Konung Karl begrofs i Alvastra kloster; hans späde son Sverker räddades till Danmark, som då styrdes af konung Valdemar I med tillnamnet den store, en morbroder till Karls drottning.

439. Erik den heliges jordafärd, målning från senare hälften af 1400-talet[1].

Knut Eriksson kom dock icke genast i ostörd besittning af tronen, utan måste i flere år kämpa med det troligen från Danmark understödda sverkerska partiet, som anfördes af Kol och Burislev (eller Buleslav), båda af krönikan kallade konungar. Burislev skall hafva varit Sverker den gamles son; Kols härkomst är okänd. Slutligen stupade de eller måste fly ur landet, och Knut var sedan nära ett fjerdedels århundrade i lugn Sveriges konung. Han kallar sig i flere af sina bref — de äldsta till vår tid komna svenska konungabref — »svea och göta konung», ehuru titeln »svea konung» ännu länge var den vanligaste.

Vid denna tid oroades Östersjön och dess kuster ständigt af de ännu hedniska vendernes, kurernes, esternes och karelernes sjöröfvarflottor. En sådan flotta inträngde år 1187 härjande i Mälaren och uppbrände Sigtuna, en efter Birkas undergång betydande handelsstad[2]. Erkebiskop Johan, Ste-

[1] Meddelas som prof på »Sankt Eriks tafla», ett altarskåp som fordom suttit i Upsala domkyrka, men förstördes vid kyrkans brand 1702.

[2] Det äldsta Sigtuna låg midt emot det nuvarande, på det ställe som nu heter Signildsberg, men som ännu i slutet af 1600-talet hette Försigtuna och förut Fornsigtuna. — Samma öde som

Digitized by Google

fans närmaste efterträdare, dödades vid Almarstäk. Detta anfall visade nödvändigheten af att bättre försvara inloppet till Mälaren, der ett fäste troligen kort härefter anlades på Stockholmen[1]; här uppväxte småningom en stad, som slutligen blef landets hufvudstad.

För härjande anfall af ryssar och kareler var äfven den svenska delen af Finland utsatt, och vid ett sådant anfall skall biskop Henriks efterträdare Rodulf hafva dödats. Den kristna kyrkan i Finland hade också i början stora svårigheter att bekämpa, och i ett bref af 1171 (eller 1172) till de svenska biskoparne och jarlen Gutorm klagar påfven, att finnarne, så ofta en fiendtlig här hotade dem, lofvade att hålla den kristna tron, men, så snart hären borttågade, åter afföllo, hvarför påfven uppmanar att förekomma detta genom fästens besättande eller andra försigtighetsmått. Närmare kännedom om förhållandet till Sverige vid denna tid hafva vi väl icke, men att den finska församlingen ej helt och hållet lemnats åt sig sjelf, synes emellertid framgå deraf, att alla biskoparne under mer än hundra år efter Henrik berättas vara komna från Sverige.

440. Erik den heliges bild å ett altarskåp från början af 1500-talet i Knifsta kyrka, Upland. Nu i statens historiska museum.

I ett annat bref, utfärdadt samtidigt med det nyssnämda, uppmanar påfven konungar, furstar och andra kristne i alla de tre nordiska rikena att till kristendomens försvar och utbredande företaga härtåg mot esterne och andra hedningar i samma trakter; ett års aflat lofvas åt dem som tappert strida mot hedningarne och fullständig syndaförlåtelse åt dem som falla i striden. Vi finna ock före århundradets slut kraftiga från Danmark och Sverige företagna försök att med vapen tvinga Estlands och angränsande trakters invånare att mottaga dopet och afstå från sitt sjöröfveri, som oroade Nordens kuster och störde handeln på Östersjön.

Oaktadt Karl Sverkerssons parti åren närmast efter hans död fått understöd från Danmark, der hans son Sverker vistades under hela Knut Erikssons regering, och oaktadt den danske konungens fiender vid flere tillfällen funno tillflykt och hjelp i Sverige, omtalas dock inga fiendtligheter mellan de båda rikena. Konung Knut stod äfven i godt förhållande till Norge, med hvars konungahus både han och hans jarl Birger Brosa voro befryndade.

Från Knut Erikssons tid omtalas den första af historien kända traktat mellan Sverige och någon tysk furste. Traktaten, som rörde handelsförhållanden mellan Sverige och Lübeck, afslöts mellan konung Knut och hans jarl Birger Brosa å ena sidan samt hertig Heinrich af Sachsen och Baiern å den andra.

nu drabbade Sigtuna hade en vendisk flotta år 1135 beredt den vid Sveriges vestra kust liggande, men då till Norge hörande, vigtiga handelsstaden Kunghäll.

[1] Stockholm betyder troligen detsamma som Stäkeholm, eller en genom pålverk skyddad holme.

Digitized by Google

Konung Knut dog hösten 1195 eller våren 1196 på Eriksberg i Gäsene härad, Vestergötland; han begrofs i Varnhems klosterkyrka [1].

Oaktadt Knut Eriksson efterlemnade fyra söner och vi hafva en samtida tillförlitlig uppgift, att han »med allmänt bifall och efter val af de förnämste i Sverige» utsett en af sina söner till sin efterträdare, öfvergick dock kronan utan strid till Karl Sverkerssons son **Sverker,** vanligen kallad **den yngre** till skilnad från sin farfader. Han säger sig visserligen sjelf hafva tillträdt regeringen »efter arfsrätt», men huru detta kunnat ske utan motstånd af Knuts söner, torde ej numera närmare kunna förklaras, då vi ega allt för få upplysningar om tilldragelserna i Sverige på denna tid. Det är emellertid troligt, att Sverkers tronbestigning möjliggjorts genom den mäktige jarlen Birger Brosas inflytande. Vi finna honom ock såsom jarl under den nye konungen, hvilken snart gifte sig med hans dotter Ingegerd. Den slägt Birger tillhörde är känd under namnet folkungaätten; genom giftermål befryndad med Nordens alla konungahus täflade den redan nu i makt med konungen och skulle snart bana sig väg till tronen.

www.libtool.com.cn

441. Erik den heliges silfverskrin i Upsala domkyrka, innesluttande hans ben; omarbetadt på konung Johan III:s bekostnad år 1577.

Konung Sverker sökte i kyrkans ynnest ett stöd för sin makt, och i ett af konungen år 1200 utfärdadt gåfvobref å några gårdar till Upsala kyrka läsas följande märkliga ord: »Vi stadga såsom en för all tid gällande lag, att klerkerne, hvilka helga sitt lif åt Guds tjenst, aldrig hädanefter må för brott dragas inför verldslig domstol, utan skola de för sina saker svara och aflägga räkenskap inför biskopar och pre-

442. Krona af förgyld koppar, upptagen ur Erik den heliges graf och förvarad i hans relikskrin.

[1] De grafstenar öfver konungarne Inge den äldre, Knut Eriksson, Erik Knutsson och Erik Eriksson som ses i Varnhems kyrka äro ej äldre än från 1600-talet. De äro förfärdigade på bekostnad af Magnus Gabriel de la Gardie, hvilken vi hafva att tacka för bevarandet af denna härliga kyrka.

Digitized by Google

later. Vi hafva äfven beslutit, att kyrkornas hus och jordar skola vara fria från all tunga af kungliga utskylder.» Allt detta visar väl, att Sverker för sin del ville medgifva kyrkans män dessa af påfvarne redan långt förut fordrade vigtiga förmåner, men då man af de anförda orden dragit den slutsatsen, att den svenska kyrkan i och genom detta bref redan nu verkligen kommit i fullt åtnjutande af dessa under namn af det andliga frälset[1] kända friheter, har man begått ett misstag. Först och främst väcker det uppmärksamhet, att så allmänna och genomgripande stadganden äro inflickade i ett bref, som rör en jemförelsevis obetydlig gåfva till en enskild kyrka. Vidare lär oss en närmare bekantskap med förhållandena, icke blott att konungen hvarken haft rätt eller makt att ensam stifta en lag, hvarigenom en hel klass af landets invånare frikallats från skyldigheten att för sina brott (om andra mål är ej fråga) svara inför de allmänna domstolarna, utan äfven att ännu efter Sverkers tid kyrkans män i detta fall varit underkastade den för alla gällande lagen. Så finna vi bland annat i den efter år 1200 nedskrifna äldre vestgötalagen uttryckligt stadgadt i fråga om dråp, att »prest skall i bondelagen vara», det vill säga vara underkastad den allmänna lagen. Frånvaron af detta stadgande i den mot slutet af 1200-talet omarbetade vestgötalagen antyder emellertid en förändring, hvilket äfven

443. Den helige Henriks bild i Skellefte kyrka. Från 1400-talet.

www.libtool.com.cn

444. Från början af det äldsta, till vår tid bevarade, i Sverige skrifna pergamentbref[2].

bekräftas af andra omständigheter som visa, att påfvarnes upprepade maningar

[1] Frälse betyder frihet, af fräls, fri.

[2] Brefvet, utfärdadt något af åren 1164—1167, börjar sålunda: [In nomine sancte et individue trinitati]s Ego Stephanus vpsalensis arch[iepiscopus notum facio tam presentibus quam futuris, quod] dissensione[m] nimis inhonestam d[iuque protractam . . .] (I den heliga och odelade treenighetens namn. Jag Stefan, erkebiskop i Upsala, tillkännagifver för så väl nu lefvande som kommande, att den allt för skamliga och långvariga tvist . . .). Det är under detta bref som de fig. 447 och 449 afbildade sigillen hänga.

Digitized by Google

Folkungaslägten[1].

Folke Digre,
omkring 1100; g. m. Ingegerd, d. af k. Knud den helige i Danmark.

Bengt. | Knut.

Birger Brosa, jarl, † 1202; g. m. Birgitta, d. af Harald Gille, k. i Norge, och enka efter k. Magnus Henriksson.

Karl den döfve, jarl, † i Estland 1220.

Magnus Minnesköld, g. m. Ingrid († 1251).

Filip, jarl i Viken, † 1200.

Knut, jarl i Norge, g. m. Sigrid, d. af k. Knut Eriksson.

Folke, jarl, † 1210.

Magnus.

Ingegerd,[2] g. m. k. Sverker Karlsson.

Ulf Fase, jarl, † 1247 eller 1248.

Karl. | Ulf[3].

Eskil, lagman i Vestergötland, g. m. Kristina, dotterdotter af Erik den helige.

Karl, biskop i Linköping, k. Johans kansler, † i Estland 1220.

Bengt, biskop i Linköping 1220—1237.

Birger, jarl, † 1266; g. m. 1) Ingeborg, † 1254, k. Erik Knutssons d., 2) Mechtild (Matilda) af Holstein, † 1288, enka efter k. Abel i Danmark.

Elof. | Filip.

Dotter (Katarina?), g. m. Lars af Runby.

Magnus Broke.

Sune, g. m. Elin, d. af k. Sverker Karlsson.

Holmger.

Katarina, abbedissa i Gudhems kloster.

Johan (I), konung i Sverige, † 1222.

Karl.

Valdemar, konung 1250—1278, † 1302; g. m. 1) Sofia, † 1286, d. af Erik Plovpenning, k. i Danmark, 2) Lucardis.

Magnus Ladulås, konung 1275, † 1290; g. m. Helvig af Holstein.

Erik, hertig, † 1275.

Bengt, hertig af Finland, biskop i Linköping, † 1291.

Rikissa, g. m. 1) Håkon, tronföljare i Norge († 1257), 2) Heinrich I af Werle.

Kristina, g. m. Sigge Gutormsson, k. råd.

Filip, † 1251(?); g. m. Elin, k. Knut Långes enka.

Peter.

Knut, † 1251.

Katarina, g. m. k. Erik Eriksson.

Bengta, g. m. Svantepolk Knutsson († 1310), sonson till k. Valdemar Seier, riddare och lagman i Östergötland.

Erik,[4] riddare, k. råd; g. m. en dotter af drotseten Knut Jonsson.

Erik, † 1279.

Birger, f. 1280, konung 1290—1319, † 1321; g. m. Margareta, d. af Erik Glipping, k. i Danmark.

Erik, hertig af Sverige, † 1318; g. m. Ingeborg, d. k. Håkons i Norge d., omgift med hertig Knut Porse.

Valdemar, hertig af Finland, † 1318; g. m. 1) Kristina(?), d. af marsk Tyrgils Knutsson, 2) Ingeborg, d. af Erik, k. i Norge.

Ingeborg, g. m. Erik Menved, k. i Danmark.

Rikissa, abbedissa i Klara kloster.

Johan, † 1280.

Elin, g. m. Holmger.

Filip, † 1251.

Lars, lagman.

Knut, väpnare.

Katarina, abbedissa i Vreta kloster.

Ingrid, g. m. Folke Algotsson, sedan (efter Katarina) abbedissa i Vreta kloster.

Ingegerd, g. m. 1) Brynjulf Bengtsson, 2) Mattias Tyrnesson.

Valdemar, riddare, rikets råd.

Magnus, f. 1300, † 1320.

Erik, arkidiakon i Upsala.

Magnus Eriksson, f. 1316, k. i Sverige 1319—1365, k. i Norge 1319, † 1374; g. m. Blanche af Namur.

Eufemia, f. 1317, † omkr. 1370, g. m. Albrekt d. ä., hertig af Mecklenburg, † 1379.

Erik, f. 1316.

Knut (griphufvud), riddare, k. råd, † 1350, g. m. Margareta, Tyrgils Knutssons d. (Farfar till drotseten Bo Jonsson).

Erik, väpnare, död barnlös omkr. 1400.

Erik (XII), f. 1339, k. i Sverige 1356, † 1359; g. m. Beatrix af Brandenburg, † 1359.

Håkan, f. 1340, k. i Norge 1355, i Sverige 1362, † 1380; g. m. Margareta, d. af k. Valdemar Atterdag.

Olaf, k. i Danmark och Norge, † 1387.

Albrekt, konung i Sverige 1364—1389; † 1412.

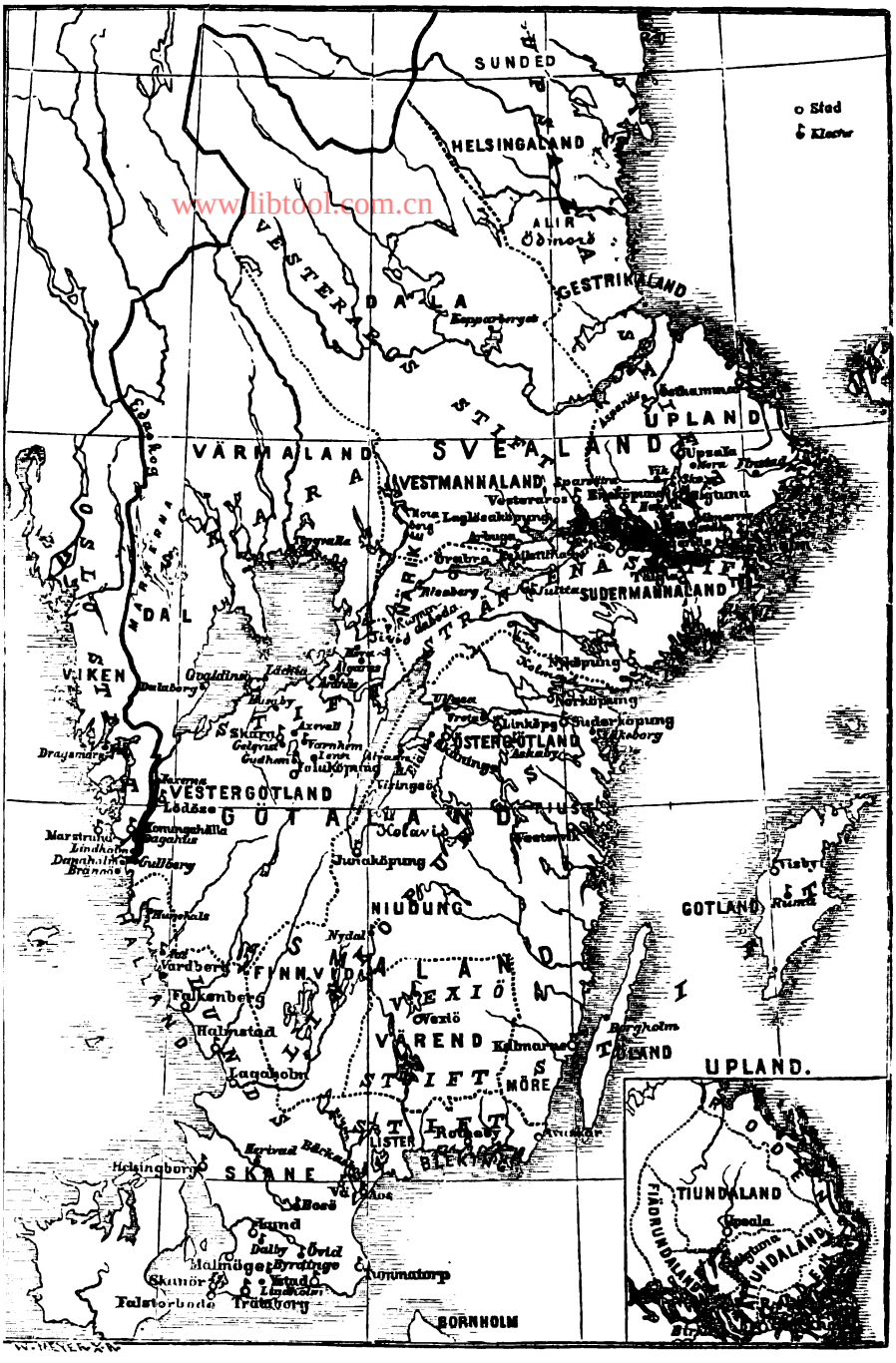
1 Den kungliga grenens vapen ses t. ex. fig. 488; k. Valdemar och hans ättlingar förde dock ett annat vapen (fig. 482). Folkungaättens vapen blef sedan Götalands. Att ätten härstammade från Östergötland antydes äfven deraf, att Magnus Bengtsson († 1263) och hans son Bengt Magnusson († 1294), hvilka förde folkungavapnet, båda voro lagmän i Östergötland. Denne Bengt, således ej en broder till Birger jarl, var g. m. Sigrid ("den fagra").

2 Dessutom hade Birger Brosa två döttrar: Kristina och Margareta.

3 Ulf blef stamfader för den slägt, som i vapnet förde en tillbakaseende ulf.

4 Konung Valdemar skall dessutom hafva haft fem döttrar, af hvilka Ingeborg var g. m. grefve Gerhard II af Holstein.

Digitized by Google

445. Karta öfver Sverige före 1350 med särskildt afseende på stiftsindelningen.

Utom de städer och kloster som bevisligen funnits före 1350 upptagas här endast de vigtigaste i tidens häfder omtalade orter.

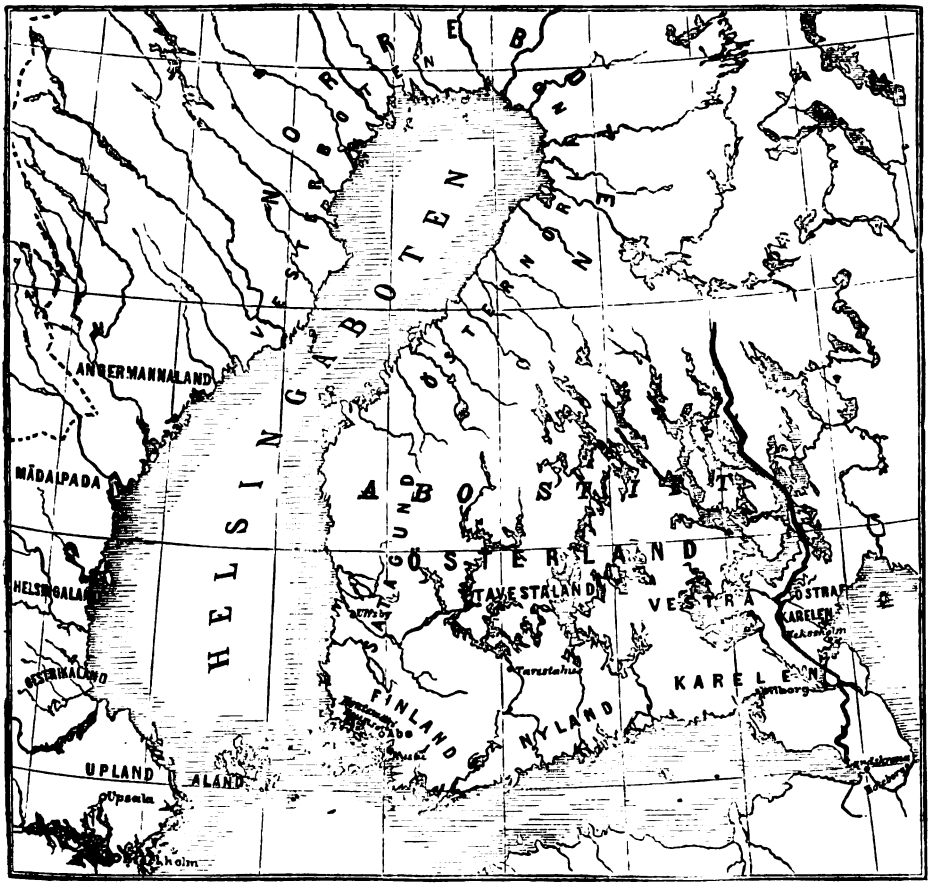
amnen Birka (Upland), Folklandstingstad (Upland), Hästholm (Östergötland), Olustra (Södermanland), Ymseborg (Vestergötland) äro å kartan återgifna med begynnelsebokstäfver; Fotevig (Skåne) med *Fg*.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

småningom förde derhän, att presterne i Sverige liksom i andra länder ej behöfde svara inför verldslig domstol.

Den senare delen af stadgandet i brefvet af år 1200 låg mera inom Sverkers befogenhet, emedan konungen på denna tid liksom långt senare kunde fritt förfoga äfven öfver sådant som nu räknas till statsinkomster. Men då han egde bestämma deröfver endast för sin regeringstid och ej fick

446. Karta öfver Finland[1] före 1350 (Åbo stift).

minska kommande konungars rätt, följde häraf, att den af Sverker gifna skattefriheten gälde endast för hans tid och att det berodde på hans efterträdare, om de ville bekräfta eller upphäfva stadgandet. Väl torde de alla hafva meddelat en sådan bekräftelse, vanligen vid kröningen, men stundom gjordes det uttryckliga tillägget, att endast de gods skulle vara fria, som före en viss tid kommit i kyrkans ego, under det att de som efter denna tid öfverlåtits

[1] Hela Finland hörde till Åbo, Jemtland till Upsala och Herjedalen till Trondhjems stift.

Digitized by Google

skulle förblifva skattskyldiga. Utomordentliga gärder utkräfdes ock stundom af kyrkans gods, i synnerhet af sådana som ej brukades af klerkerne sjelfva, och kyrkan var dessutom för sin jord underkastad hvad vi nu kalla kommunala utskylder, från hvilka konungen naturligtvis ej egde att befria. Deremot afstodo konungarne snart till biskoparne sin rättighet till sådana böter, hvartill dessas landbönder fäldes eller som annars ådömdes för brott begångna på de andliges grund och mark; en rättighet af stor betydelse, emedan böterna på denna tid voro mycket höga.

447. Erkebiskop Stefans sigill [1].

Slutligen bör anmärkas, att Sverkers bref endast talar om kyrkans gods; något allmänt fribetsbref för de svenska klostren finnes deremot ej från den tid som nu är i fråga, men från senare hälften af 1200-talet och från följande tid hafva vi i behåll flere af konungarne för särskilda kloster utfärdade bref, hvarigenom dessas gods befrias från de flesta skatter, vanligen med undantag af de utomordentliga.

448. Silfvermynt, slaget för konung Knut Eriksson [2].

Birger Brosa dog år 1202. Sedan började en häftig och långvarig kamp mellan Sverker och Knuts söner, hvilka efter

449. Konung Karl Sverkerssons bild på frånsidan af hans sigill. Åtsidan liknar fig. 453.

450. Jarl Birger Brosas bild från hans sigill.

faderns död vistats vid Sverkers hof. Tre af de senare föllo 1205 vid Elgarås,

[1] Sigill[um Ste]ph[an]i d[e]i gr[aci]a vpsalensis archiep[iscop]i (Stefans, af Guds nåd erkebiskops i Upsala, sigill).

[2] Kanvtvs rex S.. (Knut, Sveriges konung). Myntet är ensidigt prägladt, s. k. brakteat.

Digitized by Google

hvarefter den fjerde, Erik, måste fly till sina slägtingar i Norge. Han återkom dock efter ett par år och erhöll så mycket understöd inom landet, att Sverker måste söka hjelp hos sina fränder i Danmark, som styrdes af den mäktige Valdemar II Seier. Denne sände ock en stor här, anförd af Ebbe Sunesen, fader till Sverkers första gemål, samt tre af hennes farbröder, bröder till den utmärkte erkebiskopen i Lund Andreas Sunesen. Sverker och de med honom förenade danskarne, som framträngt till trakten af Falköping, blefvo dock fullständigt slagna i det blodiga och i folkets minne länge lefvande slaget vid Lena (nu Kungslena) 1208, der äfven Sverkers svärfader Ebbe Sunesen stupade. Af den ståtliga danska hären återkom blott en ringa del till Danmark, och dermed följde konung Sverker sjelf samt den på hans sida stående erkebiskopen i Upsala. Sverker vände sig nu till påfve Innocentius III för att genom hans inflytande återfå sin tron, och påfven uppmanade de svenska biskoparne att genom hotelse med kyrkans straff förmå Erik att återlemna makten åt Sverker. Detta blef emellertid utan följd, och då Sverker år 1210 med en ny dansk här inbröt i Vestergötland, stupade han i nederlaget vid Gestilren[2],

451. Relikskrin af trä, beklädt med drifven och förgyld koppar, från Eriksbergs kyrka i Vestergötland[1]. Från slutet af 1100-talet.
Nu i statens historiska museum.

[1] Inskriften, i två rader på alla fyra sidorna (nu ofullständig), uppräknar de reliker som förvarats i skrinet: af den helige Andreas, af det heliga korset, af den helige Pancratius, af den helige Vincentius' blod, m. m.

[2] I trakten af Kungslena, troligen deremellan och Dala kyrka. Snorre Sturlasson fick vid ett besök i Vestergötland det märke, som i detta slag burits framför den segrande Erik Knutsson.

Digitized by Google

det sista slaget i den långa striden mellan de sverkerska och erikska konungaätterna. Det säges uttryckligen, att han fallit för folkungarne, hans andra gemåls fränder, af hvilka således åtminstone några slutit sig till hans fiender. Sverker begrofs i Alvastra kloster. Hans ende son Johan var ännu ett barn.

Erik Knutsson var derför numera i obestridd besittning af makten och styrde landet i fred och ro till sin död. Han är den förste svenske konung, om hvilken man med visshet känner, att han i likhet med grann-

452. Relikskrin af trä, beklädt med emaljerad koppar, från Spånga kyrka i Upland. Från tiden omkring år 1200. — Nu i statens historiska museum.

ländernas konungar[1] låtit kröna sig, genom hvilken handling konungen ställdes under kyrkans särskilda skydd. För att än mer befästa sin ställning förmälde sig Erik med Valdemar Seiers syster Rikissa[2], hvarigenom han trädde i vänskaplig förbindelse med det land, der hans medtäflare förut haft sitt stöd. Konung Erik Knutsson, från hvilkens sista regeringsår inga märkliga

[1] Valdemar I:s son Knud VI är den förste krönte konung i Danmark, och Magnus Erlingsson i Norge. Den förre kröntes i Ringsted år 1170, den senare i Bergen år 1164.

[2] Härigenom blef konung Erik äfven svåger till den franske konungen Philippe II Auguste, som var gift med en annan af Valdemar Seiers systrar.

Digitized by Google

händelser äro kända, sotdog på Visingsö i april 1216 och begrofs i Varnhem. Efter hans död föddes en son, i dopet kallad Erik, af drottning Rikissa, som synes hafva återvändt till Danmark, der hon dog 1220 och begrofs i Ringsteds kyrka, hvilken äfven gömmer stoftet af många andra medlemmar af de danska och svenska konungahusen från denna tid [1].

www.hbooks.com.cn

Oaktadt Valdemar Seier sökt göra sin unge systersons arfsrätt till tronen gällande, valdes och kröntes dock **Johan Sverkersson** till Sveriges konung. Denne, som ej var mer än omkring 15 år gammal, plägar derför kallas den unge; han har ock fått tillnamnet den fromme på grund af sin undergifvenhet för kyrkan. Väl hade konung Valdemar vändt sig till påfven för att söka hindra Johans kröning, hvarför ock påfven (1219) uppdrog åt tre tyska biskopar att undersöka förhållandet, men Johan förstod att för sig vinna kyrkans mäktiga styresmän genom att bekräfta och utvidga den skattefrihet och andra förmåner som hans fader gifvit den svenska kyrkan.

453. Konung Knut Erikssons sigill [2].

I april 1216, några dagar före Erik Knutssons död, utfärdar påfve Innocentius III en bulla, hvarigenom den svenske konungen bland annat bekräftas i besittning af så väl det land, hvilket hans förfäder ryckt ur hedningarnes händer, som det han sjelf af dem kunde vinna, samt bemyndigas att der upprätta ett eller två biskopsdömen, hvilka skola lyda under Upsala erkestift. Detta antyder måhända några planer hos konung Erik att fortsätta den af hans farfader började verksamheten för kristendomens utbredande i länderna öster om Östersjön, ehuru döden hindrade honom att fullfölja dem. De upptogos i stället af konung Johan, som vände sig mot Estland, i hvilken trakt de svenska konungarne redan under hednatiden synas hafva gjort eröfringar, och der nu svärdsbröderne [3] kämpade för utbredande af den

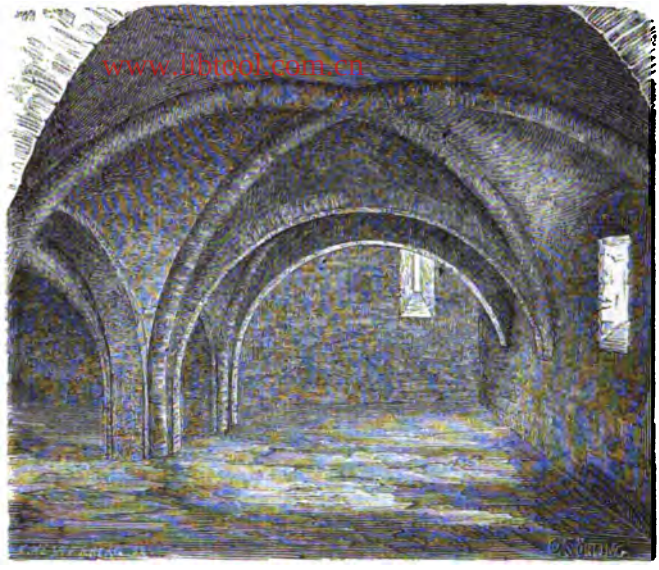
[1] I Ringsteds kyrka (afbildad s. 163 i tredje delen) äro utom andra begrafna den danske konungen Valdemar I och hans gemål Sofia, svenske konungen Sverkers styfdotter; Valdemars söner Knud och Valdemar II samt hans dotter Rikissa, svenske konungen Erik Knutssons gemål; Ingeborg, svenske konungen Magnus Ladulås' dotter och danske konungen Erik Menveds gemål, samt hennes broder konung Birger och hans gemål Margareta, dotter till danske konungen Erik Glipping.

[2] [Sigillum de]i gra[cia Kanu]ti sveorum regis (Knuts, af Guds nåd svearnes konungs, sigill).

[3] Denna orden stiftades omkring år 1200 af biskop Albert i Riga till kristendomens utbredande och skydd i Livland samt angränsande trakter; den fick sitt namn deraf, att ett rödt svärd och ett rödt kors voro fastsydda på bröstet af den hvita ordensdrägten.

Digitized by Google

kristna tron. Hedningarnes hårdnackade motstånd tvang emellertid riddarne att söka bistånd hos konung Valdemar Seier i Danmark, hvilken också 1219 med en stor här seglade till Estland samt i den trakt der Reval sedan bygdes slog esterne och grundlade ett danskt välde. Följande år kom äfven den svenske konungen med en här till Estland, i hvars nordvestra del han landade och arbetade på esternes kristnande. Konung Johan återvände väl snart, men qvarlemnade sin jarl Karl, en broder till Birger Brosa, samt sin kansler, biskop Karl i Linköping, jemte en del af hären. Svenskarne blefvo emellertid redan i augusti 1220 nedgjorda af hedningarne, hvarvid både jarlen och biskopen dödades. Esterne fortforo derefter att med sina vikingaflottor oroa Sveriges kuster, derifrån hemförande byte och fångar.

454. Källaren till det stenhus på Ifö i Skåne, der erkebiskop Andreas Sunesen lär hafva bott. Öfver dörren har årtalet MCCXXII stått.

Efter en kort regering dog konung Johan på Visingsö under förra hälften af år 1222 och begrofs i Alvastra. Med honom utslocknade den sverkerska konungaätten på manssidan.

455. Kungslena kyrka i Vestergötland.

Till hans efterträdare valdes den sexårige **Erik Eriksson** såsom den ende lefvande konungasonen. Sjelf skrifver han sig Erik den tredje, men har af en senare tid, som ansett Erik den helige för den

Digitized by Google

nionde svenske konungen af detta namn, kallats den elfte. Det är ej med visshet kändt, af hvilka styrelsen egentligen fördes under hans minderårighet, men de synas hafva gjort det utan kraft. Då norske konungen Håkon Håkonsson, för att straffa vermländingarne för det understöd de lemnat hans motståndare, under den stränga vintern i början af år 1225 gjort ett infall i Vermland, härjande och brännande flere härad, fick detta ske, utan att någon upprättelse på länge kräfdes för sådant öfvervåld.

Konung Erik hade väl, ehuru ännu ett barn, blifvit krönt redan före slutet af juli 1224, och påfven hade genom en särskild i augusti 1225 utfärdad bulla tagit honom och hans rike under sitt beskydd, men det oaktadt gjordes snart försök att stöta honom från tronen, hvartill förevändning torde hafva sökts ej blott i hans ungdom, utan äfven deri, att han var af naturen vanlottad (han läspade och haltade). En frände till konungen, **Knut Långe,** gjorde uppror och besegrade Eriks här vid Olustra[1] 1229. Erik måste fly till Danmark, och Knut blef konung, ehuru hans regering synes hafva varit orolig. Åtminstone klagas år 1232 inför påfven öfver de ständiga krigen, öfver mord, brand och plundring, hvaraf kyrkor, kloster och klerker ledo, öfver penningutpressningar och allmän osäkerhet i landet.

456, 457. Silfvermynt, slagna för konung Erik Knutsson eller Erik Eriksson[2].

Först efter Knuts död, 1234, kunde Erik komma tillbaka och återtaga sin tron. Den verkliga makten utöfvades dock af jarlen, hvilkens embete nu innehades af Ulf Fase. Denne, troligen samme Ulf som varit konung Knuts jarl, tillhörde folkungaslägten, hvars inflytande var i ständig tillväxt och hos hvilken Erik nu sökte ett stöd. Sjelf tog han (1243 eller 1244) ur denna slägt sin gemål Katarina, en dotter af den vid Gestilren fallne Folke jarls son Sune och konung Sverker den yngres dotter Elin; derjemte gaf han sin syster Ingeborg till äkta åt Birger Magnusson, hvilken jemte sin broder Eskil, lagman i Vestergötland, var bland folkungaslägtens och rikets mäktigaste män[3].

458. Silfvermynt, slaget för konung Johan Sverkersson.

Den finska kyrkan var fortfarande utsatt för sina hedniska grannars anfall, hvilka påfven fåfängt sökt stäfja genom upprepade förbud mot all handel med ryssarne och de andra folk som oroade de kristne i Finland, i synnerhet mot all tillförsel till dem af lifsmedel och krigsförnödenheter. På framställning af den svenske konungen befaller derför påfve Gregorius IX i början af 1230 Sveriges biskopar att förmå landets inbyggare till att af alla krafter söka hämma karelernes, ingrernes och andra hedniska folks härjningar; ett par

[1] Troligen en gård (sedan kallad Olstra) i Sundby socken i Södermanland, nära Eskilstuna. Emedan namnet förekommer i dativformen Olustrom, har man i senare tid oriktigt skrifvit det Oluström; än mer oriktigt är att söka slagfältet vid Alvastra.

[2] Inskrift å det ena: E[ricvs] r[ex], och å det andra: Eric[vs] rex (konung Erik).

[3] Rimkrönikan berättar, att Birger var född i Bjälbo (i Östergötland), och i senare tid kallas han vanligen »Birger jarl till Bjälbo»; men hvarken han sjelf eller hans samtid har i någon till våra dagar bevarad handling skrifvit honom så. Det samma gäller om lagman »Birger Persson till Finstad».

ASHMOLEAN OXFORD MUSEUM
Digitized by Google

år senare uppmanar påfven äfven svärdsbröderne i Livland att i samråd med biskopen af Finland försvara de nyomvända finnarne mot ryssarne. I december 1237 befaller Gregorius slutligen Sveriges biskopar att uppmana svenskarne till korståg mot tavasterne, med löfte för dem som följde uppmaningen att erhålla den syndaförlåtelse som de skulle hafva fått, om de dragit till det heliga landet. Den svenska rimkrönikan omtalar ock ett tåg till Tavastland af svenskarne under den nyssnämde Birgers anförande, hvilken dervid tvingat tavasterne att antaga dopet och i deras land anlagt en borg på det ställe der Tavastehus[1] ligger. Dessa händelser skulle visserligen hafva timat så kort före konung Eriks död, att underrättelsen om denna träffat Birger i Finland; men emedan rimkrönikan är författad först under följande århundrade och någon härfärd till Finland vid slutet af Eriks regering ej omtalas i någon annan mera samtidig handling, samt äfven andra förhållanden göra det föga troligt, att Birgers krig med tavasterne tillhör sista året af Eriks lefnad, så torde det vara sannolikast, att Birgers finska tåg infallit på en tid närmare utfärdandet af den nyss anförda korstågsbullan. Ryska urkunder, hvilka anses vara trovärdiga, berätta äfven, att svenskarne, anförda af Birger, år 1240 blifvit vid Nevafloden slagna af den ryske fursten Alexander, som af denna seger erhållit tillnamnet Nevski. Det är möjligt, att tåget till Tavastland tillhör samma år samt att Birger redan nu sökt utvidga det svenska väldet ända till Nevafloden, men att denna af Tyrgils Knutsson mot århundradets slut åter upptagna plan nu tillintetgjorts genom ryssarnes seger.

459. Broderi som fordom legat på Holmgers graf i Sko klosterkyrka i Upland[2]. Nu i statens historiska museum.

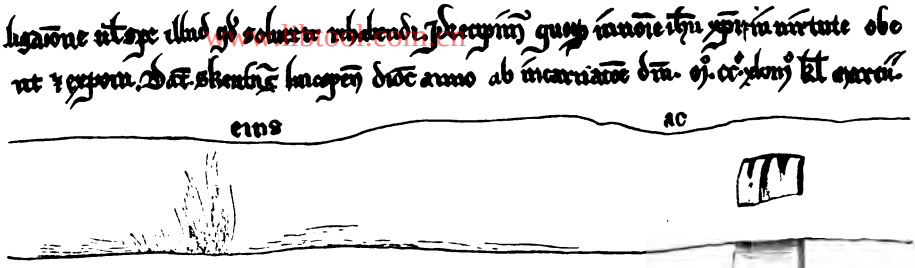
Tåget till Finland hade väl möjliggjorts derigenom, att de inre striderna i Sverige efter Knuts död och Eriks återkomst efterträdts af några års lugn.

[1] Hus hade under medeltiden ungefär samma betydelse som borg eller fäste.

[2] Omskrift: Natum preclara regali stirpe sueorum Holmgerum moru[m] speculu[m] mors strauit amara, hicque cubat capite plexus. S[ed] mors preciosa monstratur rite multis sig[n]is speciosa (Den af svearnes lysande konungastam födde Holmger, en sedernas spegel, nedslogs af den bittra döden och ligger här med böjdt hufvud. Men den kostliga döden visar sig ofta skön genom många underverk). Skölden nedanför högra foten bör vara Holmgers fäderne- och den vid venstra foten hans mödernevapen. Det senare torde vara folkungavapnet. — Broderiet kan ej vara äldre än från senare delen af 1300-talet.

Digitized by Google

Torftigheten af de underrättelser vi ega om förhållandena i Sverige vid denna tid gör det dock omöjligt att närmare lära känna händelsernas ut-

460. Slutet af påflige legaten Vilhelms af Sabina bref den 1 mars 1248 om Skeninge möte, med legatens sigill hängande på en pergamentremsa[1].

veckling: vi se blott, att lugnet snart å nyo störtdes. En nyligen funnen, nära samtidig anteckning omtalar nämligen, att Uplands bönder år 1247 besegrats vid Sparrsätra (nära Enköping), och att de straffats genom nya skatter. Om det oroliga tillståndet i landet vid denna tid hafva vi äfven en samtidig skildring af ett ojäfvigt vitne, den påflige legat som då besökte Sverige. Han säger att han vid sin ankomst i slutet af 1247 »funnit hela landet både i timligt och andligt afseende på ett särdeles beklagligt sätt bragt i förvirring. Ett häftigt krig rasade mellan konungen och några ädlingar, hvaraf mord, brand och rof följde.» Hufvudmannen för de upproriske var utan tvifvel konung Knuts son Holmger, hvilken kort derefter greps i Gestrikland och halshöggs (1248). Han begrofs i det på hans fädernegods anlagda Sko kloster, och underverk sades ske på hans graf.

Den nyssnämde påflige legaten, biskop Vilhelm af Sabina, hvilken förut i lång tid på uppdrag af påfven verkat i Östersjöländerna, höll i början af 1248 ett för det svenska kyrkoväldets utveckling särdeles vigtigt möte i Skeninge, hvarvid voro närvarande ej blott Birger jarl, erkebiskopen och biskoparne, utan äfven många andra af Sveriges anseddaste män samt en stor mängd prester. I ett den 1 mars 1248 utfärdadt bref, som ännu

[1] Brefvet slutar sålunda: I Jesu Kristi namn och i kraft af den lydnad de äro skyldiga befalla vi äfven herr erkebiskopen i Upsala och alla hans lydbiskopar, att de årligen på prestmötena låta allt detta omsorgsfullt läsas och utläggas. Gifvet i Skeninge af Linköpings stift år efter herrans börd 1248, den 1 mars, i närvaro och efter öfverläggning och bifall af de vördnadsvärda fäderne och bröderne erkebiskopen i Upsala och fem hans biskopar samt många andra. — Legatens sigill har omskriften: S[igillum] Willelmi dei gr[aci]a sabinen[sis] e[pisco]pi (Vilhelms, af Guds nåd biskops af Sabina, sigill).

Digitized by Google

finnes qvar i original (fig. 460), förordnar legaten, i kraft af den honom förlänade myndigheten och med biskoparnes samtycke, bland annat, att ingen prestvigd hädanefter får ingå äktenskap, samt att samtliga biskopar skola vid hotelse af bannlysning inom ett år förskaffa sig den nyligen af Gregorius IX föranstaltade dekretalsamlingen eller de för den romerska kyrkan gällande stadgar[1] och flitigt studera densamma. De svenska presterne hade hittills vanligen varit gifta och, liksom efter reformationen, ofta efterträdts af sina söner; genom införandet i Sverige af det långt förut i andra katolska länder stadgade förbudet mot sådana giftermål ville man så mycket som möjligt skilja äfven de svenska presterne från det verldsliga samhället samt fästa dem helt och hållet vid kyrkan. Det var väl hufvudsakligen detta bud om presternes celibat (ogifta stånd), som varit föremål för de flere dagars öfverläggningar vid mötet, hvarom legaten i sitt bref talar; ej utan motstånd ville den svenska kyrkans män foga sig efter denna onaturliga och allt för lätt till missbruk ledande lag.

461. Skeninge kyrka (tornet från senare tid).

462. Skoklosters kyrka i Upland.

Genom stadgandet om dekretalerna sökte man bereda insteg i landet åt en kyrkolag, den så kallade kanoniska lagen, hvilken, ehuru djupt ingripande i många vigtiga förhållanden äfven utom kyrkan, ej antagits på det sätt som all annan lag i Sverige, nämligen med folkets fria samtycke. Genom en bulla[2] af år 1250 stadfäste också påfve Innocentius IV hvad lega-

[1] Dessa stadgar kallades decreta eller canones; deraf äfven uttrycket kanonisk lag.

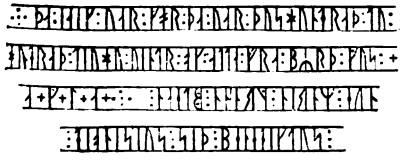
[2] Det latinska ordet bulla, ursprungligen betecknande ett rundt hängsmycke, vanligen buret

www.fbtool.com.cn

Digitized by Google

ten i enlighet med den kanoniska lagens föreskrift påbjudit, ehuru det ej är i dennes skrifvelse om Skeninge möte omtaladt, nämligen dels att vid hvarje stiftskyrka, der sådant ej redan skett, ett domkapitel skulle inrättas, bestående af en prelat och åtminstone fem kaniker (canonici) eller korbröder, dels att dessa domkapitel vid inträffande ledighet egde att välja erkebiskop och biskopar. Dessa hade hittills tillsatts af konungen och folket, ett förfarings-

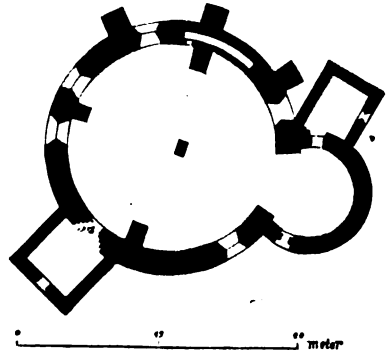

463. Klocka med runinskrift från år 1228, i Saleby kyrka i Vestergötland, nära Skara[1].

464. Hagby kyrka i Småland.

465. Plan af Hagby kyrka.

sätt som påfven för framtiden strängeligen förbjöd. Samma bulla meddelade äfven det icke mindre vigtiga stadgandet, att ingen verldslig person skulle ega rätt att fordra eller, om den erbjöds, mottaga någon trohetsed af de andlige.

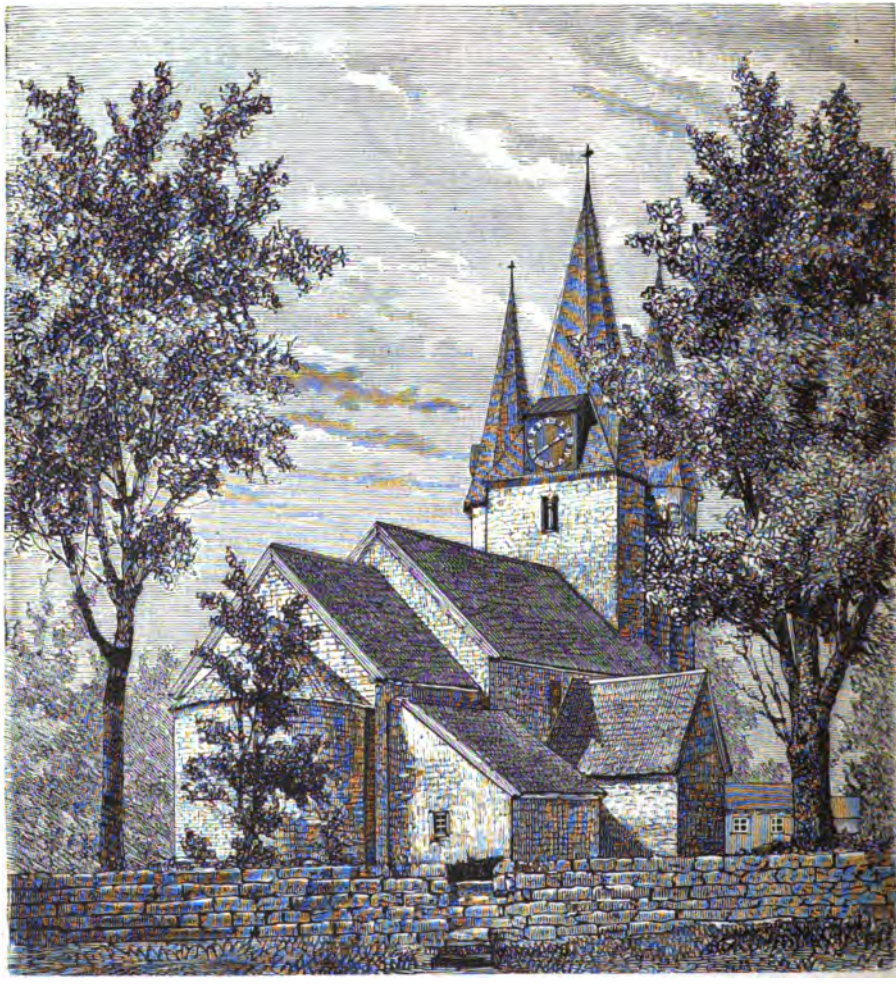
Redan härförut funnos väl vid flere stiftskyrkor, eller domkyrkor såsom

om halsen, användes sedan om det till formen liknande blysigill (fig. 467), som hängde under påfvens bref, samt slutligen om sjelfva det sålunda beseglade brefvet.

[1] Inskrift: Tha iaik var gör tha var thushundrath tu hundrath tiuhu vintr ok atta fra byrth Gus a g l a (derefter med vändrunor) Ave Maria grasia plena (samt på nedersta raden) Dionisius sith benediktus (Då jag var gjord, då voro tusen tvåhundra tjugu och åtta vintrar från Guds börd. Hell Maria, full med nåd. Dionysius vare välsiguad).

Digitized by Google

de vanligen kallas, kaniker, men efter denna tid blef kapitelinrättningen allmännare genomförd. Deremot torde påfvens bud om sättet för biskopsval ej hafva kunnat genast vinna allmänt erkännande, om det än snart nog genomfördes. Ännu i den mer än en mansålder efter nämda bullas utfärdande nedskrifna yngre vestgötalagen bibehålles nämligen det äldre stadgandet, att,

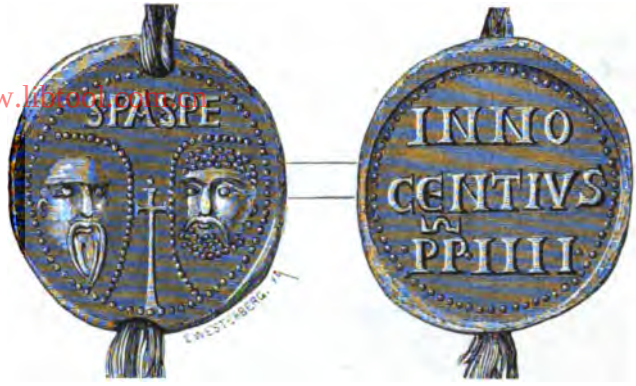
466. Husaby kyrka i Vestergötland.
Jfr fig. 327—329.

då biskop skall väljas, »konungen skall spörja alla landen (hela stiftet) hvem de vilja hafva; sedan skall konungen honom staf i hand få och guld på fingret». Detta stadgande i den verldsliga lagen hade emellertid förlorat sin kraft, ty redan år 1278 valdes biskop i Skara af domkapitlet allena.

Skeninge möte och bullan af 1250 fullbordade det verk, hvarpå kyrkans målsmän länge och ihärdigt arbetat. Kyrkan i Sverige var nu, liksom i andra katolska

Digitized by Google

länder, skild från staten och intog en sjelfständig ställning, hvilken å ena sidan, i tider sådana som de dåvarande, väl var nödvändig för den fria utvecklingen af kyrkan, då innefattande vida mer än vi nu förstå med detta ord, men som å andra sidan föranledde ett kyrkovälde, hvilket stundom blef allt för tryckande.

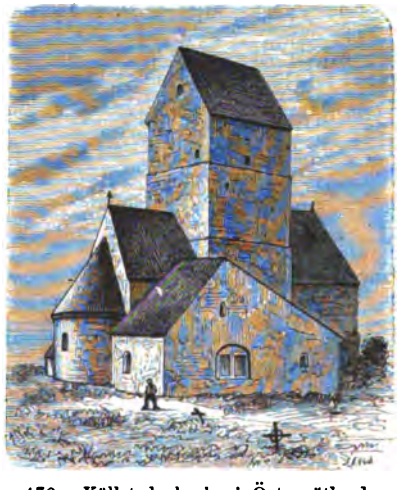

467. Påfve Innocentius IV:s sigill af bly (bulla) [1].

Kort före mötet i Skeninge hade, efter Ulf Fase, konungens svåger Birger blifvit jarl och intog nu en så betydande ställning, att den påflige legaten kunde i ett öppet bref säga, att »landet nästan helt och hållet styrdes af honom». Det var också Birger, som ändtligen bragte på det klara förhållandet till Norge, hvilket allt sedan konung Håkons infall i Vermland år 1225 varit sväfvande. Flere möten hade väl varit utsatta mellan begge rikenas konungar, men man hade ej kommit till något afgörande. Slutligen aftalades på ett möte vid Lödöse mellan konung Håkon och Birger (sommarn 1249), att fred skulle vara mellan båda rikena på det vilkor, att det ena rikets fiender icke skulle understödjas af det andra och ej der hafva en tillflykt. Dessutom bestämdes, att norske konungens son Håkon skulle gifta sig med Birgers dotter Rikissa.

468, 469. Svenska silfvermynt från sverkerska och erikska tiden.

470. Källstads kyrka i Östergötland.

Konung Erik Eriksson afled den 2 februari år 1250 i sitt 34:e lefnadsår; den förste svenske konung hvars ålder med visshet kan bestämmas. Han begrofs utan tvifvel i Varnhem hos sina fränder. Af krönikor, som likväl tillhöra en senare tid, skildras han som »fredsam, rättvis och god», samt berömmes för att hafva »hållit husära och ädel sed». Hans gemål Katarina öfverlefde honom och ingick i Gudhems kloster; i februari 1253 omtalas hon dock redan som död.

[1] Åtsidan: S[anctvs] Pa[vlvs] S[anctvs] Pe[trvs]. Frånsidan: Innocentivs p[a]p[a] IIII. — Detta sigill hänger under det s. 402 omtalade brefvet af 1250.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

FOLKUNGAÄTTEN.

TIDEN 1250—1350.

Birger jarl och hans söner. 1250—1290.

Birger jarl regent († 1266). — Folkungauppror. — Fred med Norge och Danmark. — Handelsfriheter åt tyska städer. — Lagstiftning. — Valdemar ensam regent (1266). — Uppror af hans bröder. — Magnus Ladulås konung († 1290). — Nytt folkungauppror. — Gotland. — Verldsliga frälset.

ed Erik Eriksson hade den kungliga grenen af Erik den heliges ätt utdött på manssidan, och till konung valdes nu, den 10 februari 1250, Birger jarls äldste son **Valdemar,** genom sin moder en ättling af samma konungastam, hvarför han ock säger, att »riket genom arfsrätt tillfallit honom» [1]. Emedan Valdemar ännu var ung, innehade Birger fortfarande den egentliga makten och behöll den till sin död.

Valdemars val erhöll väl genom hans kröning (i Linköping 1251) bekräftelse och helgd, men hos många af de store herskade dock så starkt missnöje öfver hans upphöjelse, att de sökte störta honom. I spetsen för de missnöjde stodo Filip, Knut Långes son, och Knut Magnusson, en afkomling af Birger Brosa och konung Knut Eriksson, i hvilken senare egenskap han ansåg sig ega anspråk på tronen. Då de funno, att de icke skulle kunna lyckas utan främmande hjelp, begåfvo de sig till Norge och, sedan de der ej erhållit något understöd, till Danmark och Tyskland, hvarest de hade större framgång och värfvade trupper. Med dessa inbröto de i Sverige, men blefvo af Birger slagna vid Hervadsbro. Filip, Knut och de andra hufvudmännen, som kommit i jarlens våld, halshöggos [2]; äfven en mängd af de tyskar som följt dem dödades, men de flesta af deras svenska anhängare blefvo skonade (1251).

[1] Den för dessa tider föga tillförlitliga rimkrönikan, hvilken, såsom vi sett, låter Birger vid Eriks död vara på härfärd i Finland, berättar, att Valdemar korats vid ett val, som före Birgers hemkomst skulle hafva föranstaltats af en mäktig man, Joar Blå, om hvilken en senare krönika säger, att han bott på Gröneborg nära Enköping.

[2] Enligt rimkrönikans berättelse hände detta vid Hervadsbro i Vestmanland, der en bro med

Digitized by Google

Efter detta misslyckade försök att störta den nye konungen fick Sverige i många år njuta af ett väl behöfligt inre lugn och intog under Birgers kraftfulla och kloka styrelse en aktad ställning i Norden.

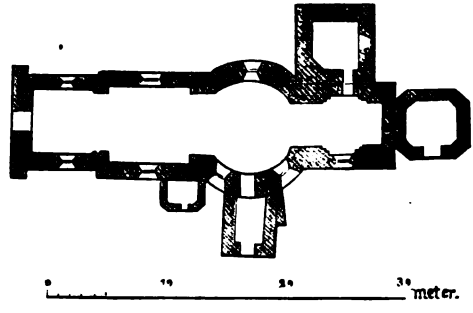
www.libtool.com.cn

Till Norges konung Håkon Håkonsson, vanligen den gamle kallad, stod Birger fortfarande i godt förhållande, hvilket beseglades genom fullbordandet år 1251 af det aftalade giftermålet mellan den redan under faderns lifstid som Norges konung hyllade Håkon den unge och Birgers dotter Rikissa[1].

471. Solna kyrka i Uppland, invid Stockholm.

Danmark hade deremot gifvit den svenske jarlen anledning till missnöje genom det understöd, som de upproriska herrarne der fått, och då äfven Håkon var förbittrad på den danske konungen Abel, vardt det aftaladt, att Birger och Håkon skulle på våren 1253 gemensamt anfalla Danmark. Konung Abels död (sommarn 1252) och hans broder Kristofer I:s tronbestigning underlättade emellertid en förlikning. Väl möttes Birger och Håkon i juni 1253 enligt aftal vid Göta elfs mynning, der den förre lägrade sig med en välrustad här af 5 000 man på Gullbergshed och den senare lade sig med en väldig flotta vid Lindholmen, men konung Kristofer, som var fullt upptagen af ett krig med grefvarne af Holstein, hade skickat två bisko-

472. Plan af Solna kyrka[2].

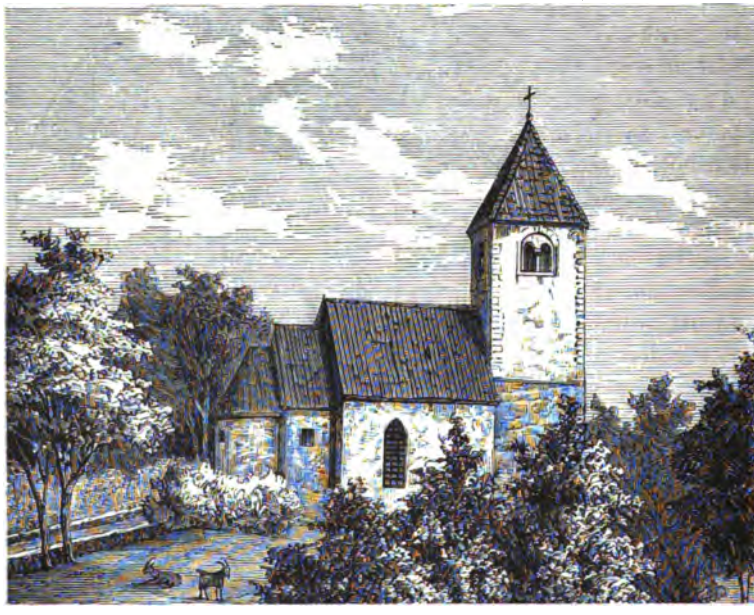
detta namn fans öfver Kolbäcksån, mellan Vesterås och Köping. Rimkrönikans beskyllning, att Birger låtit afrätta de fiendtliga höfdingarne, oaktadt han lofvat dem säkerhet, torde icke förtjena afseende, då de samtida berättelserna om händelsen ej känna något om en sådan trolöshet.

[1] Sedan Håkon den unge dött före fadern år 1257, gifte Rikissa sig 1262 med en vendisk furste, Heinrich af Werle. Med Håkon hade hon haft en son Sverre, död ung 1261.

[2] Den runda midten är äldst och kyrkans öfriga delar sedan på olika tider tillbygda.

Digitized by Google

par och femton riddare till mötesplatsen för att genom underhandlingar afböja den hotande faran. Birger var lätt vunnen för fred, och genom hans bemedling afslöts sådan äfven mellan Norge och Danmark. Den danske konungen, som kort härefter fick slut på kriget med de holsteinska grefvarne, uppfylde emellertid icke de med Sverige och Norge aftalade fredsvilkoren, under förevändning att hans sändebud öfverskridit sin befogenhet, och vid ett möte 1254 på samma ställe som förra året, i hvilket alla tre rikenas herskare deltogo, sökte Birger förgäfves att medla fred mellan de båda konungarne, hvarefter han ej vidare synes hafva ingripit i stridigheterna mellan Danmark och Norge, hvilka efter fortsatta fiendtligheter slutligen bilades 1257. Året förut hade på ett möte i Kjöbenhavn fred och vänskapsförbund ingåtts mellan Birger och Kristofer. På ett nytt möte mellan dem i Eretorp vid Fjälgime i Halland (juni 1257) hänsköt Kristofer till den svenske jarlens utlåtande den strid om förhållandet mellan konungamakten och kyrkan, hvari han råkat med erkebiskopen i Lund, Jakob Erlandsen, hvilken väl infann sig på mötet, men ej ville ingå på någon förlikning. Striden mellan konung Kristofer och erkebiskopen fortfor, och den förre, ansatt af inre och yttre fiender, bragtes slutligen i sådant trångmål, att han vände sig till Birger och Håkon, med begäran att dessa måtte enligt de ingångna fördragen bistå honom mot hans fiender. Både i Sverige och Norge rustade man sig ock att efterkomma hans begäran, och Birger hade med sin här redan hunnit till Bleking, då underrättelse kom, att konung Kristofer plötsligt aflidit (våren 1259), hvarefter Birger återvände. Tillståndet i Danmark var likväl fortfarande mycket oroligt, och sommarn 1261 finna vi Birger med en flotta i Öresund. Följande år såg sig emellertid erkebiskop Jakob Erlandsen tvungen att lemna Danmark och söka en fristad i Sverige.

473. Våmbs kyrka i Vestergötland.

www.antoot.com.cn

Digitized by Google

Det goda förhållandet mellan de svenska och danska konungahusen stärktes genom tvenne giftermål. Konung Valdemar förmälde sig år 1260 med Sofia, danske konungen Erik Plovpennings dotter [1], och konung Abels enkedrottning Mechtild blef följande året Birgers gemål, sedan dennes första hustru, den svenska konungadottern Ingeborg, aflidit år 1254.

www.nordiskt.com.es

Under det att Birger således kunde vara lugn för sina grannar i vester och söder, synes rikets östra gräns hafva varit mindre tryggad. Ryska krönikor omtala nämligen under år 1256 fiendtligheter mellan svenskar, finnar och tyskar å ena sidan och novgoroderne under Alexander Nevski å den andra samt berätta, huru denne på vintern 1256—1257 tågat mot det svenska Finland. Derjemte se vi af ett vid samma tid utfärdadt påfvebref, att kareler och andra hedningar ofredat det svenska området, hvarför påfven befaller erkebiskopen af Upsala att predika korståg mot dem.

474. Stockholms stads sigill [2].

Från Birger jarls tid hafva några märkliga handlingar bevarats, hvilka lära oss känna de åtgärder, som af honom vidtogos för att ordna förhållandet till de vid denna tid kraftigt uppblomstrande städerna på Tysklands nordkust, med hvilken trakt Sverige från urminnes tider stått i handelsförbindelser. År 1250 eller 1251 förnyade Birger det på konung Knut Erikssons tid afslutna fördraget, beviljade, under vilkor af ömsesidighet, lübska handlande frihet från all skatt och tull samt gaf dem äfven andra förmåner. Ett stadgande af vigt förtjenar att särskildt nämnas: de lübeckare, som önskade bosätta sig i Sverige, skulle lyda under svenska lagar och »kallas svenskar». Detta fördrag, som några år senare erhöll flere vigtiga tillägg till fördel för Lübeck, var följden af underhandlingar, hvilka

[1] Att detta giftermål redan tidigare varit aftaladt, ses af påfvens den 1 mars 1259 meddelade tillstånd dertill, hvilket tillstånd först måste erhållas, emedan Valdemar och Sofia stodo till hvarandra i ett slägtskapsförhållande, som enligt den katolska kyrkans lagar utgjorde hinder för äktenskap. De voro nämligen syslingar, emedan den ene var dotterson till Valdemar Seiers syster, och den andra hans sondotter. — Sofia skall hafva i hemgift erhållit städerna Malmö och Trelleborg.

[2] Inskrift: Sigillum civitatis stokholmensis in Svecia (Sigill för staden Stockholm i Sverige). Det äldsta nu bevarade bref hvarunder detta sigill hänger är af år 1326. Ett äldre, sämre gjordt sigill (likaledes med ett fäste och förbiflytande vatten) är dock kändt; redan 1281 omtalas Stockholms sigill, det äldsta stadssigill som nämnes i våra originalurkunder. — Stadens senare sigill (med den helige Eriks hufvud) är afbildadt fig. 284 i 2:a delen.

Digitized by Google

framkallats af Birgers missnöje öfver fribytare som kränkt det äldre fördraget. År 1261 beviljade Birger jarl borgarne i Hamburg, på deras begäran, samma förmåner som de i Lübeck erhållit.

Vid denna tid grundlade Lübeck och andra nordtyska handelsstäder till ömsesidigt skydd och bistånd samt till vinnande af ökade handelsfördelar den tyska hansan[1], ett förbund som snart blef mycket mäktigt och utöfvade ett stort inflytande ej blott på de nordiska rikenas handel, hvilken det slutligen till största delen lade under sig, utan äfven på deras politiska förhål-

www.nbbool.com.cn

475. Birger jarls kronfodral, af pressadt läder[2].
Tillhör en enskild samling i Hannover.

landen. Väl kom Sverige, liksom Danmark och Norge, mången gång i ett tryckande beroende af hansan, men den lifliga beröring, hvari vårt land trädde med de tyska städerna och genom dem med södra Europas efter korstågen å nyo uppblomstrande odling, har i många afseenden haft en stor och välgörande inverkan på vårt folks utveckling. Särskildt hafva bergshandteringen och andra näringar förbättrats genom de många tyskar, som bosatte sig i synnerhet uti städerna, bland hvilka det på ett för handel ovanligt gynsamt ställe bygda och tidigt genom befästningar skyddade Stockholm

[1] Hansa är ett gammalt tyskt ord som betyder förening, gille.

[2] I lädret är jarlens sigill tre gånger aftryckt. Dess inskrift är: Sigillvm Birgeri secvndi Dei gracia dvcis sweorvm (Birger den andres, af Guds nåd svearnes jarls, sigill).

Digitized by Google

från denna tid började att intaga en allt mera framstående plats, ehuru det ännu icke betraktades som landets hufvudstad.

Rimkrönikan berättar väl, att Birger jarl låtit bygga Stockholms stad, hvarför han betraktats som dess grundläggare; såsom vi (s. 388) nämt, är dock staden utan tvifvel äldre, och enligt en gammal anteckning, trovärdigare än rimkrönikan, började den byggas redan i slutet af 1100-talet. Hvad man med visshet vet är, att staden fans i början af Birgers regering, emedan konungen, jarlen och erkebiskopen på sommarn 1252 vistades der, såsom af då utfärdade bref synes. Ehuru under medeltiden en stad väl snarare uppstod småningom på en för handeln vigtig plats, än den anlades på en herskares bud, och ehuru man icke i någon samtida urkund torde finna bevis för, att Birger jarl särskildt verkat för Stockholms utveckling, synes det emellertid vara sannolikt, att stadens första uppblomstring tillhör denna tid. I ett bref af år 1285 heter det äfven, att »staden inom få år blifvit folkrikare än de flesta andra städer i landet», och redan under detta århundrade började Norrmalm bebyggas; år 1288 erhålla nämligen de som ville bosätta sig der samma rättigheter som de »inom murarna» boende.

476. Birger jarls vapen (efter hans sigill).

Äfven med England öppnade Birger underhandlingar, troligen för afslutande af handelsfördrag. Man vet, att han två gånger skickat sändebud till den engelske konungen, och att denne år 1255 hitsändt en beskickning, men man känner ej, om underhandlingarna ledt till något resultat. Redan 1237 hade konungen i England förlänat de gotländska köpmännen handels- och tullfrihet i England; brefvet härom är den äldsta till vår tid bevarade urkund, som rör förhållandet mellan detta land och Sverige.

Birger jarl har som lagstiftare utvecklat en betydande verksamhet, hvilken kraftigt befordrat borgerlig ordning i Sverige[1]. Rimkrönikan berättar, att han vid konung Valdemars bröllop gifvit den lag, att syster skulle ärfva hälften mot broder. De äldsta till vår tid komna landskapslagarna visa ock, att dotter länge varit utesluten från all arfsrätt, om son fans, under det att de flesta lagar, hvilka äro yngre än från Birger jarls tid, verkligen innehålla det stadgande som rimkrönikan omtalar[2]; de nämna dock ej, att det varit han som genomdrifvit denna vigtiga förändring, hvilken för öfrigt icke blifvit öfver allt genast antagen. Detta visas deraf, att i Vestmanlands lagsaga ännu långt efter

[1] Af landskapslagarna är Östergötlands nästan den enda hvilken omtalar, att Birger jarl gifvit nya lagstadganden; men i denna lag, hvilken gälde i Birgers hembygd, möter oss hans namn på flere ställen. Så vigtiga och djupt ingripande lagar som den om qvinnas arfsrätt kunde ej stiftas af regenten allena, utan dertill fordrades menighetens bifall i hvarje lagsaga.

[2] Det är först i vår tid, som qvinna fått lika arfsrätt med man.

Digitized by Google

Birgers tid dotter var utesluten från arfsrätt, om son eller sonbarn fans; först på trettonhundratalet blef den nya arfslagen äfven der antagen.

Genom andra lagar sökte Birger jarl inskränka sjelfhämden samt trygga den allt för ofta störda friden och säkerheten i landet. Så stadgade han fredlöshet och förlust af all lös egendom såsom straff för den, hvilken sargat eller dräpt någon i dennes eller annan mans hus, i kyrka, på kyrkogård eller på ting; för den hvilken hämnats på någon annan än den skyldige eller på någon, som för sin gerning redan tillförsäkrats frid; samt för den hvilken våldfört qvinna eller stympat man. Dessa stadganden om hemfrid, kyrkofrid, tingsfrid och qvinnofrid, hvilka i vissa delar af landet till sina hufvuddrag funnos redan tidigare[1], ligga till grund för de till senaste tid fortlefvande lagarna om konungens edsöre[2], så kallade emedan konungen och med honom landets förnämsta män svuro att upprätthålla dem; uttrycket edsöreslagar förekommer dock ej, så vidt till vår tid bevarade handlingar visa, förrän efter Birger jarls dagar.

477. Birger jarls staty i brons, på Riddarholmen i Stockholm[3]. Rest år 1854.

Åtminstone i Östergötland och troligen äfven i andra landskap afskaffade Birger jernbörden, eller bruket att den anklagade skulle bevisa sin oskuld genom att oskadd bära glödande jern med blottade händer eller vandra deröfver med bara fötter. Att han ej lyckades i hela landet utrota detta allt för osäkra och i grannländerna redan tidigare förbjudna bevisningssätt, framgår emellertid deraf, att både Magnus Ladulås och konung Birger arbetade på dess borttagande och att jernbörd förekom i Helsingland så sent som i början af Magnus Erikssons regering, då förbud deremot än en gång utfärdades (år 1320).

Slutligen har Birger jarl äfven, enligt östgötalagen, stadgat, att ingen fick gifva sig sjelf till träl (gäfträl), hvarigenom träldomens afskaffande främjades.

Källornas otillräcklighet gör det visserligen ej möjligt för oss att fullt utreda, hvilken ställning Birger jarl intog till sin son, men så mycket se vi, att han var mer än jarl och mer än förmyndare. Man har icke utan skäl sagt, att Valdemar under faderns lifstid kunde kallas »en tronföljare med konungavärdighet på förhand och Birger en konung sjelf med jarlanamn».

---

[1] Dråp i kyrka och på ting samt dylika svårare fridsbrott betraktas nämligen redan af den i sin nuvarande form till början af 1200-talet hörande äldre vestgötalagen såsom nidingsverk, hvilka ej kunde genom böter försonas (urbota mål), utan straffades med fredlöshet och förlust af all lös egendom.

[2] Ed-söre (af svärja) betyder svuren ed.

[3] Genom misstag bär skölden ej det rätta vapenmärket (fig. 476), utan tre rosor. Statyn är gjuten efter modell af B. E. Fogelberg och rest af Stockholms borgerskap.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

Både innan Valdemar var fullvuxen och under de sex åren efter hans giftermål, då han således hunnit den ålder att han sjelf bort regera, framstår Birger nästan alltid såsom Sveriges verklige regent, antingen det är fråga om lagstiftning och andra inländska åtgärder eller om förhållandet till främmande makter. Det är han, som på talrika möten med Norges och Danmarks konungar afgör den nordiska politikens vigtigaste frågor; han utfärdar och beseglar ensam de vigtiga frihetsbrefven åt Lübecks och Hamburgs handlande, ehuru det senare gafs året efter Valdemars förmälning; till honom skickar Englands konung sändebud; allt utan att Valdemar dervid ens nämnes. Stundom utfärdas dock brefven i Valdemars namn eller af konungen och jarlen gemensamt.

Att Birger förfogar äfven öfver landets framtida öde, väcker under sådana förhållanden, och då vi känna, huru föga utvecklade den tidens statsrättsliga åsigter voro, mindre förvåning än man annars kunnat vänta. Redan tidigt förbereder han en delning af riket mellan sina söner, och påfven uppmanar i ett bref af december 1255 erkebiskopen i Upsala samt biskoparne i Linköping och Skara att verka för upprätthållandet af jarlens anordning i detta hänseende. Det heter häri, att jarlen genom en sådan delning hoppades kunna undvika alla de olyckor, som efter hans död eljest kunde drabba riket, »hvilket nyligen på lagligt sätt tillfallit honom». Närmare uppgifter om de delar jarlen ämnat åt hvar och en af sönerne eller om vilkoren meddelas i detta bref lika litet som i andra handlingar. Vi hafva endast rimkrönikans berättelse, att Magnus efter Birgers död fick Södermanland med Nyköpings hus, och att Erik då erhöll sitt fäderne först, sedan län dertill. Det är emellertid ej förrän Magnus år 1275 antagit konunganamn, som Erik blir hertig, och först långt efter dennes samma år inträffade död finna vi Bengt vara hertig af Finland [2].

478—481. Svenska silfvermynt från midten af 1200-talet, ensidigt präglade [1].

Af dessa omständigheter, och då rimkrönikans berättelse om Eriks län ej torde vara säker, synes det framgå, att Birgers anordning endast afsett att på nu okända vilkor gifva en del af riket åt Magnus, hvilken redan under faderns lifstid kallas hertig och då, liksom under hela tiden före sin tronbestigning, var den ende som förde denna titel [3]. Urkunderna från Valdemars rege-

[1] Fig. 478 prägladt för Birger jarl (?). — Fig. 479 inskrift: Val[demar] eller Val[demarus]. — Fig. 480, funnet år 1786 jemte mer än 24 000 dylika små mynt, hvaribland några voro lika fig. 478, vid Styra kyrka i Östergötland.

[2] Att detta ej varit endast en titel synes framgå deraf, att Bengt i sitt testamente talar om de skulder han i och för hertigdömet ådragit sig, hvarför han önskar, att de måtte betalas af hertigdömets inkomster. — I början af Magnus' regering var Bengt hans kansler; 1284 blef han hertig i Finland, 1286 biskop i Linköping och dog 1291.

[3] Magnus är den förste hertig i Sverige; det bör dock anmärkas, att på latin, hvilket språk användes i nästan alla den tidens handlingar, både jarl och hertig betecknas med samma ord (dux). — Uti ett på sommarn 1266, således kort före Birger jarls död, utfärdadt bref kallar denne sin

Digitized by Google

ringstid visa ock tydligt, att Magnus då intog en vida mera betydande ställning än de båda yngre bröderne.

Den, såsom följderna visade, mindre välbetänkta åtgärden att ej lemna riket odeladt åt Valdemar öfverensstämde fullkomligt med samtidens åskådningssätt och var måhända ett försök att i Sverige införa ett länsväsen af samma slag som det, hvilket då fans i de flesta andra europeiska länder. I Danmark hade Valdemar Seier kort förut gifvit sina yngre söner delar af riket som län under den äldste, och det är mindre underligt, att Birger jarl ville följa detta föredöme, än att han icke sett en varning i de olycksbringande följder, som redan visat sig af Danmarks delning.

Birger jarl, den siste och den mäktigaste af Sveriges jarlar, dog 1266. Man har med skäl sagt, att han är den förste af Sveriges historia kände regent, som förtjenar namn af en verklig statsman[1].

482. Konung Valdemars vapensköld; efter hans-sigill.

De första åren af Valdemars regering efter Birgers död förflöto lugnt. Det vigtigaste som under dem timade var det på ett stort möte i Söderköping (september 1270) fattade beslutet om erkebiskopsstolens flyttande till Östra Aros, numera kalladt Upsala, hvilket namn förut endast tillhört det nuvarande Gamla Upsala, der erkebiskoparne dittills haft sitt säte. Redan 1258 hade påfven gifvit sitt bifall till flyttningen. Både han och rikets biskopar sökte sedan befordra den nya kyrkobygnaden genom löften om aflat åt dem som bidrogo dertill; och så lades grunden till den härliga domkyrkan, hvars byggande sedan under lång tid fortsattes[2].

År 1271 erhöllo Rigas handlande ungefär samma rättigheter i Sverige, som Birger jarl gifvit Lübecks och Hamburgs borgare. Till denna del af konung Valdemars regering hör troligen ock det närmare bestämmande af gränsen mellan Sverige och Norge, som vid denna tid af svenska och norska ombud utfördes.

Valdemar fick emellertid ej i lugn sluta sina dagar. I början af 1270-talet utbröt en sedan länge förberedd oenighet mellan honom och hans bröder, hvilka hoppades kunna för sina ärelystna planer begagna sig deraf, att den veklige Valdemar allt för mycket saknade faderns stora egenskaper. På Valdemars begäran sökte väl konung Magnus Lagaböte i Norge, som var

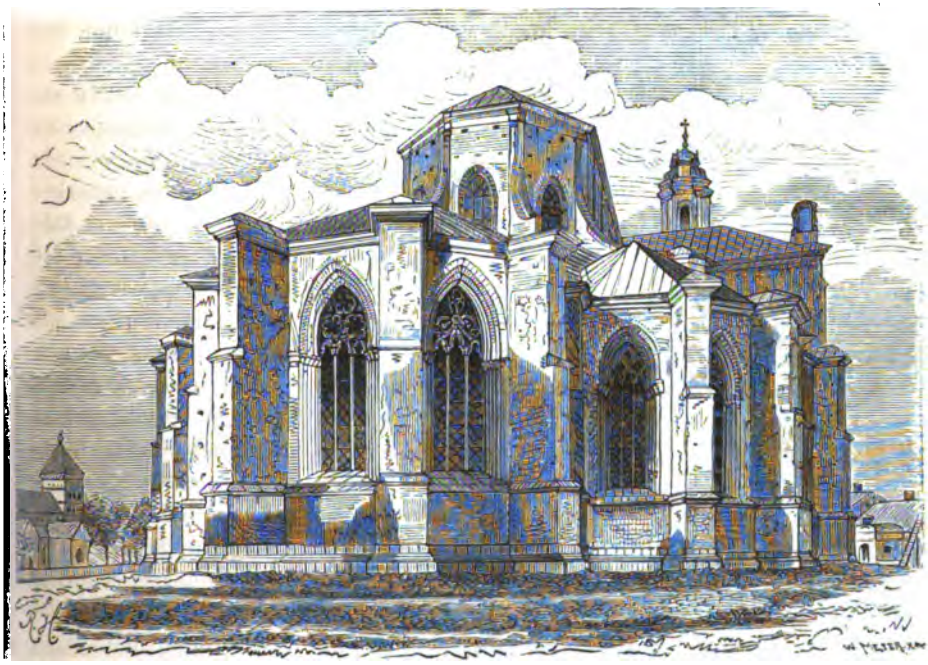
son Magnus hertig, Erik »domicellus» (junker) och Bengt »scolaris» (hvilket visar, att denne egnade sig åt det andliga ståndet). Ingen bevarad samtida urkund säger, öfver hvilken del af riket Magnus eller Erik varit hertigar; deras fullständiga titel är städse »hertig af Sverige» eller »svearnes hertig».

[1] Den siste isländske skald man känner i Sverige, Sturla Tordsson, en brorson till Snorre Sturlasson, diktade en sång till Birger jarls ära.

[2] År 1273 flyttades Erik den heliges ben och de flesta i Gamla Upsala begrafna erkebiskoparne till den nya kyrkan. Från Paris inkallades 1287 en »stenhuggare», Etienne de Bonneuil, jemte andra fransmän för att arbeta på kyrkan, hvilken mycket liknar nordfranska kyrkobygnader från denna tid.

Digitized by Google

gift med en syster till den svenska drottningen, att på ett möte i Sarpsborg (mars 1273) förlika Valdemar med hans broder Erik och med den mäktige Johan Filipsson, en ättling af Birger Brosa, hvilka båda voro misstänkta för upproriska stämplingar, hvarför ock den senare en tid hållits fängslad. Någon verklig förlikning kom dock ej till stånd, och snart uppträdde äfven hertig Magnus öppet såsom konungens fiende. Valdemars ställning förvärrades genom hans brottsliga förhållande till Jutta, en annan af hans gemåls systrar, hvarigenom han förlorade folkets aktning och tvangs att personligen hos påfven söka förlåtelse för sin synd. Att han redan 1274 funnit sin tron hotad, finna vi deraf, att påfven i början af januari 1275 befaller erkebiskopen i

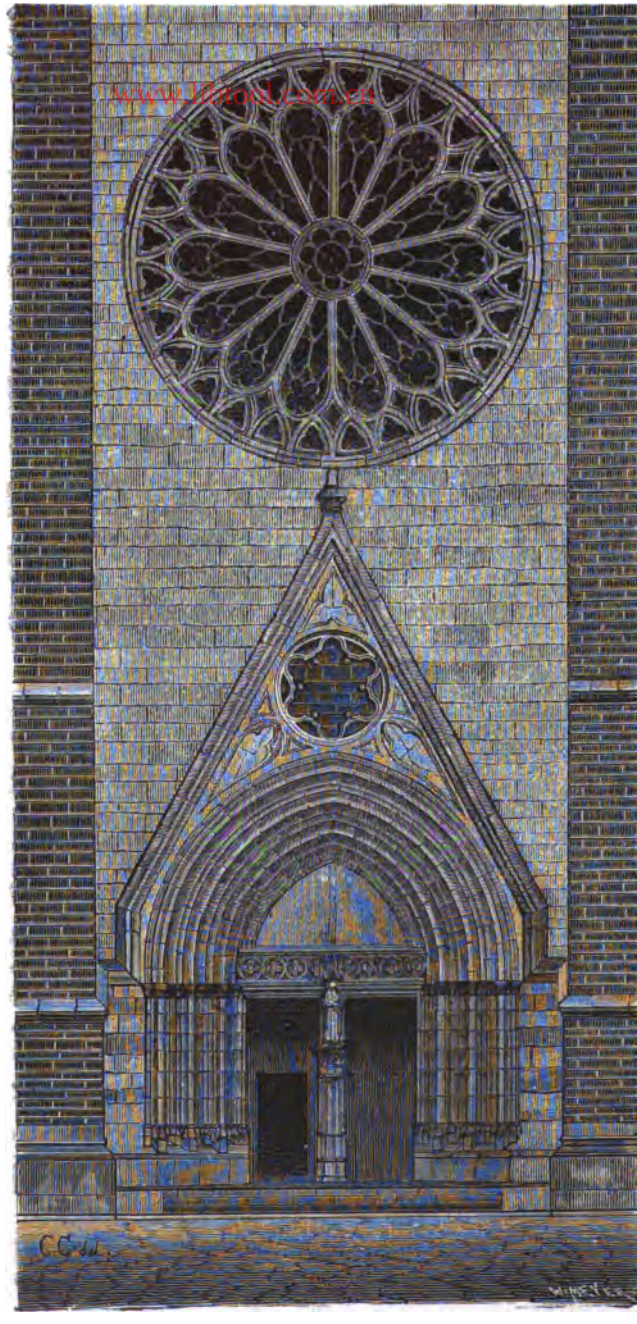
483. Upsala domkyrka, koret (börjadt före slutet af 1200-talet).

Upsala och biskopen i Linköping förhindra orostiftare att genom en annan konungs antagande i riket uppväcka tvedrägt. För att vinna påfvens bistånd hade Valdemar förklarat sitt rike vara skattskyldigt under den romerska kyrkan, hvarmed han dock icke vann något, emedan vi snart finna, att de båda nämda biskoparne stå på hans bröders sida.

Magnus och Erik vände sig under tiden till Danmark, värfvade der och i Tyskland folk, hvarjemte den danske konungen Erik Glipping förband sig att med en väpnad styrka hjelpa dem »att upprätthålla deras rättigheter»; de skulle deremot till honom betala 6 000 mark silfver och till säkerhet härför lemna ett slott i pant. Med den främmande hären, bland hvars anförare vi finna den i Danmarks historia bekante marsk Stig Andersen, inbröto nu

Digitized by Google

Magnus och Erik i Vestergötland och slogo den af Valdemar samlade bondehären vid Hofva, under det att konungen sjelf med sina bästa trupper låg qvar vid Ramundaboda på Tiveden (midsommarstiden 1275). Valdemar flydde nu fegt och besinningslöst till Norge, der han satte sin unge son Erik i säkerhet; sjelf blef han kort derefter, då han vågade sig tillbaka till Vermland, tillfångatagen och förd till Magnus, inför hvilken han förödmjukade sig ända derhän, att han afsade sig sin krona. Riket delades dock mellan bröderne, så att Valdemar skulle få behålla Götaland och Svealand tillfalla **Magnus**, hvilken nu antog konungatitel (sommarn 1275), på Mora sten valdes och hyllades af upplandsvearne samt kröntes i Upsala (maj 1276). För sista gången hade nu götarne en konung och svearne en annan.

484. Upsala domkyrkas norra portal.

Valdemar var emellertid missnöjd med sin ställning, och då Erik nu dog samt Magnus kommit i spändt förhållande till den danske konungen med anledning af betalningen för den hjelp han och Erik erhållit, beslöt Valdemar att med den norske konungens

Digitized by Google

biträde söka återfå hvad han förlorat. Magnus Lagaböte och de båda svenska konungarne infunno sig (juni 1276) på ett stort möte vid Göta elf nära Lödöse, der ett försök gjordes att genom en skiljedomstol under den norske konungens ordförandeskap sammanjemka anspråken, men dessa visade sig så oförenliga, att försöket misslyckades. Magnus Lagaböte var ock allt för fredlig för att kunna öfvertalas till att med vapen bistå sin svåger, ehuru han ansåg denne hafva orättvist förlorat sitt rike, och ehuru han infunnit sig på mötet med en välrustad krigsmakt.

Valdemar vände sig då till sin förre fiende konung Erik Glipping, hvilken antog sig hans sak. Magnus hade emellertid sökt en bundsförvandt mot Danmark i det mot nämda land fiendtliga Holstein och i Kalmar firat sin förmälning med grefve Gerhard I:s dotter Helvig (november 1276), sedan han för hennes skull afbrutit en äldre förbindelse[1].

485. Väggmålning i Vrigstads kyrka, Småland. Från 1200-talet (jfr fig. 487).

Ett krig utbryter nu mellan Danmark och Sverige. Magnus härjar i Halland och norra Skåne. Valdemar infaller med en dansk här i Småland och bränner Vexiö, år 1277, hvarefter han i förening med konung Erik sjelf samma år inträngер i Vestergötland[2] och tager Skara; danskarne härja och plundra så som under den tidens krig var vanligt, tills de blifva slagna vid Ettak (öster om Falköping), vid Tidan. Redan i början af 1278 slöts emellertid fred i Laholm, då Magnus förband sig att betala sin återstående skuld och till säkerhet derför lemnade Lödöse slott med tillhörande område. Båda konungarne lofvade hvarandra ock att icke i sina riken gifva tillflykt eller hjelp åt den andres upproriska undersåtar. Valdemar, lemnad åt sig sjelf, måste nu afstå äfven Götaland och konungatiteln, men fick behålla sina arfgods. Väl hade han på hösten 1277 gjort ett sista förtvifladt försök att skaffa sig hjelp, i det han då lofvat att till markgrefvarne af Brandenburg afträda Gotland, om de kunde förhjelpa honom att åter komma i besittning af större eller mindre del af

[1] Äfven konung Valdemar hade, innan han vände sig till Erik Glipping, sökt hjelp i Holstein och i Lödöse (december 1275) trolofvat eller förmält sin dotter Ingeborg med grefve Gerhard II.

[2] I sammanhang härmed nämnes Axevalls slott för första gången.

Digitized by Google

hans förlorade rättigheter i Sverige. Detta försök hade dock, så vidt man vet, inga följder, och troligen redan följande år skall konung Magnus hafva ingått försvarsförbund med samma markgrefvar.

Sedan Valdemar på alla håll förgäfves sökt hjelp, måste han nu anse sin sak förlorad. Redan i juni 1278 skrifver han sig »för detta konung af Sverige», och mot slutet af Magnus' regering kallar han sig på sitt sigill endast »konungens af Sverige broder». Han hade då redan förlorat den frihet, hvari han left de första tio åren efter sin tronafsägelse. Hans broder Bengt och andra af rikets främsta män tillstyrka konung Magnus redan 1285 att för den vanhederliga vandels skull Valdemar förde låta sätta honom i fängelse, och 1288 blef han insatt på Nyköpings hus. Han öfverlefde alla sina bröder och dog först 1302, den 26 december[1]. Hans son Erik, hvilken efter konung Magnus' död suttit fängslad på Stockholms slott, der han skall hafva blifvit liksom fadern väl behandlad, frigafs efter Birgers kröning 1302 och tillbragte sedan sitt lif i Sverige som enskild man. Under Magnus Eriksons minderårighet var han medlem af konungens råd.

486. Höfvidsmannen för krigsknektarne vid Kristi kors, från väggmålningarna i Vrigstads kyrka.

Sedan Magnus blifvit ensam herskare i landet, kallade han sig »svea och göta konung», hvilket hädanefter vardt den vanliga konungatiteln i stället för »svea konung», som förut oftast förekommit, om än den förra titeln någon gång, såsom redan af Karl Sverkersson och Knut Eriksson, begagnats.

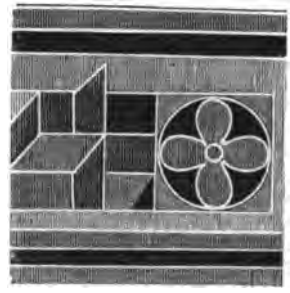
Kort efter freden i Laholm utbröt i Sverige ett farligt uppror under ledning af den mäktige Johan Filipsson och andra till folkungaätten hörande eller med denna ätt befryndade herrar, hvilka voro förbittrade öfver den ynnest Magnus visade utländska män. Då drottning Helvig och hennes fader grefve Gerhard I af Holstein år 1278 vistades i Skara, anföllos de af de upproriska herrarne, hvilka mördade den af konungen mycket gynnade danske riddaren Ingemar och togo grefve Gerhard till fånge samt förde honom till Ymseborg. Drottningen måste söka skydd i ett kloster. Johan Filipsson berättas också hafva strax derefter belägrat Jönköpings slott. Upproret var farligt ej endast derför, att ledarne hörde till landets mäktigaste slägter, utan äfven derför, att Magnus så kort efter Valdemars besegrande ännu ej kunde

[1] Möjligen dog han dock redan 1301 efter vår räkning; det nya årets början räknades nämligen vid denna tid vanligen från den första juldagen.

Digitized by Google

känna sig säker på sin tron. Krönikornas knapphändighet gör det emellertid omöjligt för oss att nu se, huru vida de sammansvurnes plan varit att störta Magnus, samt om de i detta fall ämnat återgifva kronan åt Valdemar eller till konung taga någon af sig sjelfva.

Magnus, som ej vågade öppet visa sin vrede, förmådde efter någon tid, och sedan hans svärfader blifvit frigifven, med goda ord de upproriska herrarne att infinna sig hos honom på Gällqvist, en kungsgård invid Skara, der mordet på Ingemar föröfvats. Då de kommo, lät han emellertid fängsla dem och sända dem till »tornet vid Norrbro» i Stockholm, der Johan Filipsson och några af de andra hufvudmännen i augusti 1280 halshöggos. Till kronan indrogos både deras och deras hustrurs gods, till stöd för hvilken mot landets lagar stridande åtgärd vi finna den romerska lagen om majestätsbrott åberopad; ett af de många profven på det starka främmande inflytandet under Magnus' tid. Åtgärden väckte likväl ovilja; vi finna ock att en del af de indragna godsen återlemnats till slägten eller skänkts till kloster.

487. Del af den nedre listen å väggmålningen, fig. 485.

Om man får tro rimkrönikans skildring, den enda gamla vi ega om upprorets förlopp, var det således genom en vid denna tid ej ovanlig trolöshet, genom att insöfva i säkerhet och sedan med fagra ord locka de upproriska herrarne till sig, som konung Magnus bemäktigat sig dem. Sjelf skall Magnus, enligt samma krönika, derförut hafva varit föremål för ett liknande försåt, som dock ej gälde hans lif. En från Danmark flyktig riddare Peder Porse, hvilken i hög grad åtnjöt konungens ynnest, hade nämligen tagit konungen, som på hans inbjudning gästade honom, till fånge för att tilltvinga sig betalning för en fordran, och konungen frigafs först, sedan Peder Porse fått säkerhet för sin fordran.

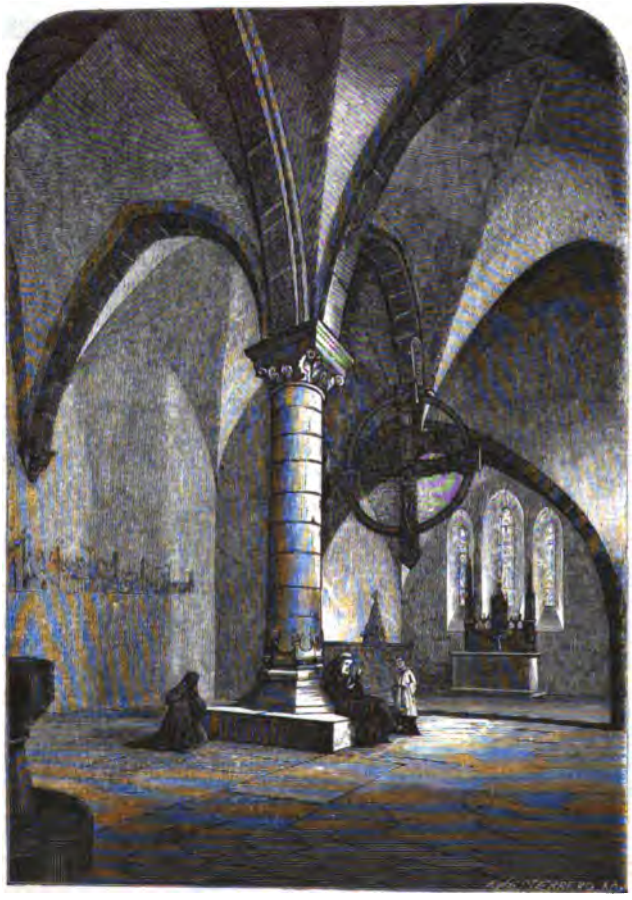
488. Konung Magnus Ladulås' af tre kronor omgifna vapensköld, efter hans sigill.

Sedan de upproriskes hufvuden fallit 1280, var de stora herrarnes lust att trotsa konungens makt bruten. Klok och kraftfull förde han nu i tio år en för Sverige lycklig och ärofull styrelse.

Under denna tid tillknöts fastare det band, som länge, om än löst, förenat Gotland med Sverige. Öns äldsta kända invånare, gutarne, voro mycket nära beslägtade med det svenska fastlandets bebyggare, och Gotland räknades väl redan i det nionde århundradet till sveaväldet, men på grund af sitt afskilda läge och andra förhållanden intog denna ö under lång tid en i politiskt afseende egendomlig ställning. Mot slutet af det tionde århundradet

Digitized by Google

synes den till och med hafva varit alldeles sjelfständig. Omkring år 1000 söka dock gutarne frivilligt sveakonungens skydd och förpligta sig till en årlig skatt af 60 mark silfver, men behålla i öfrigt sitt oberoende. De skulle också ega, heter det, att utan tull och alla utgifter besöka Sverige. Då de sedan antagit den kristna tron, till hvilken den norske konungen Olaf Haraldsson (den helige) skall hafva under ett besök på ön lagt grunden, gåfvo de sig under biskopen i Linköping, »emedan han var dem närmast», hvarför Gotland ock under hela medeltiden hörde till Linköpings stift. Troligen skedde detta redan omkring midten af elfvahundratalet, då Gisle var Linköpings förste biskop. Ungefär vid samma tid förbundo sig gutarne att med sju krigsskepp följa den svenske konungen, eller ock att för hvarje af dessa skepp betala 40 mark penningar i ledungslame[1].

489. Hamra kyrka på Gotland, bygd omkring midten af 1200-talet.

Redan under hednatiden var Gotland, såsom vi af det föregående sett (s. 302, 304), af stor vigt för handeln på Östersjön, emedan det låg mellan Sverige, Tyskland och Ryssland, öfver hvilket sistnämda land den lifliga förbindelsen med arabernes och den grekiske kejsarens länder gick. Tidigt bosatte sig ock på ön köpmän af främmande härkomst, i synnerhet tyskar, och småningom uppstod der det snart blomstrande Visby, som i synnerhet under det trettonde århundradet var den vigtigaste handelsstaden vid Östersjön, innan Lübeck uppväxte först till dess jemlike och sedan till dess öfverman. Stadens invånare bestodo till stor del af tyskar. Mellan dem och gutarne

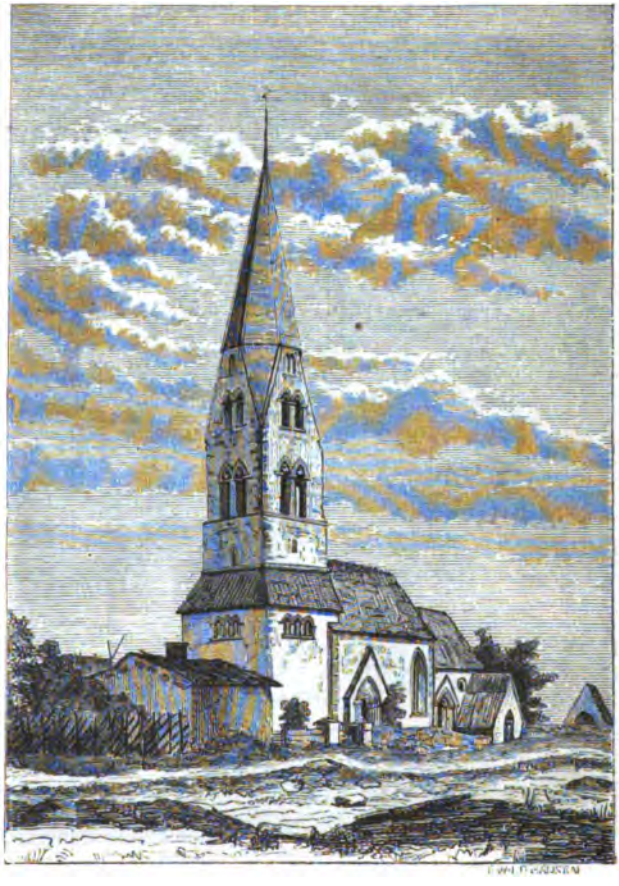
[1] Så kallades den afgift, som ursprungligen skulle erläggas för underlåtenhet att följa konungen på härfärd (ledung), men som slutligen blef en ständig skatt.

Digitized by Google

uppkommo tid efter annan häftiga strider, och en sådan framkallade kort efter midten af elfvahundratalet en tysk furstes mellankomst. Den mäktige Heinrich Lejonet, hertig af Sachsen och Baiern, hvilken herskade öfver större delen af Östersjöns södra kust, finnes nämligen 1161 hafva stiftat fred mellan tyskarne och gutarne, åt hvilka senare han förnyar den tullfrihet och försäkran om skydd i hans länder, som hans morfader kejsar Lothar II gifvit dem.

www.hptool.com.cn

Hvilken sjelfständig ställning Gotland intog visas bäst deraf, att konung Magnus 1276 gaf de på ön boende så väl tyska som gutniska köpmännen handelsrättighet, tullfrihet och andra förmåner på samma sätt, som han och hans företrädare gifvit städerna Lübeck, Hamburg och Riga.

490. Rone kyrka på Gotland, enligt en gammal anteckning bygd år 1236.

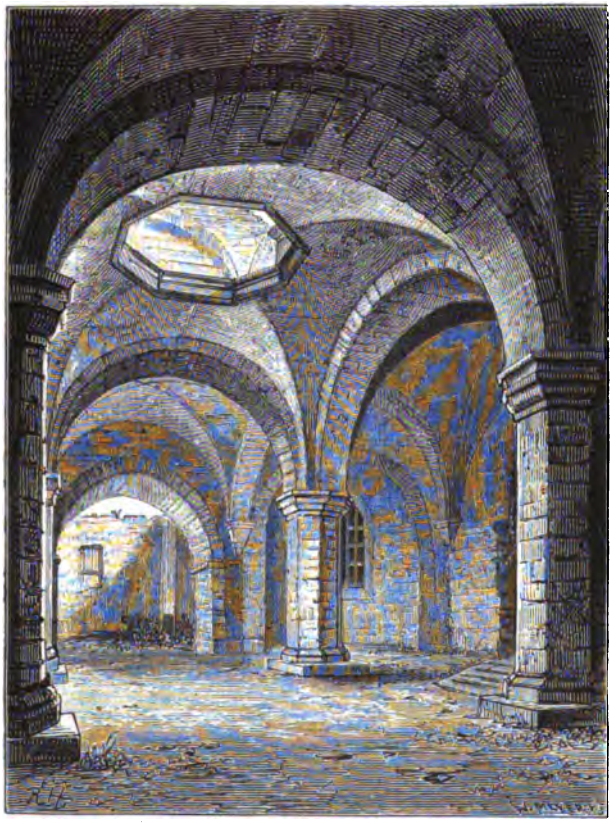
Några år senare, i oktober 1285, träffades den öfverenskommelsen mellan konungen och gotländingarne, att de senare skulle, jemte den af ålder vanliga skatten, årligen erlägga ledungslamen, hvaremot de befriades från skyldighet till krigstjenst utom mot hedniska folk. Derjemte förbundo sig gotländingarne nu att icke lemna fristad och hjelp åt dem, som för majestätsbrott förvisats från Sverige. Hvad gotländingarne deremot sjelfva ditintills kunde hafva brutit mot konungen vardt förlåtet och öns privilegier stadfästa. Fortfarande, såsom dittills, styrde emellertid öns invånare sig sjelfva, utan att hafva kungliga embetsmän bland sig.

Då kort derefter en blodig fejd utbröt mellan borgarne i Visby och de gotländska bönderne, blefvo väl de senare slagna, men Magnus gjorde med kraft sin höghetsrätt gällande och tvang de stolta borgarne i augusti 1288 att erlägga 2 000 mark silfver och 500 mark penningar i böter både för den orätt de gjort bönderne och för det att de omgifvit sin stad med murar, hvilka

Digitized by Google

konungen dock nu tillät dem att bibehålla. Borgarne förbundo sig derjemte att till konungen hänskjuta sina tvister med bönderne, att icke hindra dessas bud till konungen samt att aldrig till sin herre kora någon annan än konungen af Sverige, äfven om bönderne vågat göra så. Till säkerhet för sin trohet skulle borgerskapet lemna en förbindelse af Lübeck och fem andra tyska östersjöstäder, att dessa skulle med all sin makt hjelpa den svenske konungen att förstöra Visby, om de gifna löftena ej hölles, i hvilket fall staden äfven skulle erlägga en plikt af ej mindre än 10 000 mark silfver (motsvarande mer än tre millioner kronor nu). Slutligen skulle borgarne på sin bekostnad skaffa en påflig bulla af innehåll, att, om de förbröte sig mot konungen, de skulle af biskopen i Linköping lysas i bann. En så fullständig underkastelse af den rika och stolta staden visar, huru mäktig och aktad Magnus var.

www.libtool.com.cn

491. Helgeandskyrkan i Visby. Genom en åttkantig öppning i taket förbunden med en öfre kyrka.

Detta hade äfven visat sig, då han 1285 utsågs till skiljedomare i en långvarig strid mellan Norge å ena sidan samt Lübeck, fem andra nordtyska östersjöstäder och tyskarne i Visby å den andra sidan, hvarvid man öfverenskom, att den, som ej underkastade sig konungens dom, derigenom gjorde sig skyldig till 20 000 mark silfver i böter. Sin skiljedom i den för båda parterna ytterst vigtiga frågan afkunnade Magnus i Kalmar den sista oktober 1285.

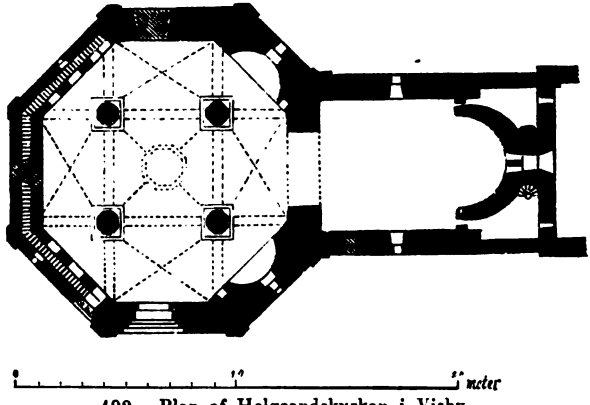
Oaktadt det fiendtliga förhållande, som denna tid rådde mellan Danmark och Norge, förstod Magnus att med båda dessa länder bibehålla fred och vänskap. För att stärka förbindelsen med Danmark aftalades redan tidigt ett giftermål mellan den danske konungen Erik Glippings dotter och Magnus' son Birger, ehuru båda ännu voro barn, och år 1288 förlofvades dessutom den unge danske konungen Erik, son till Erik Glipping, med Magnus' dotter Ingeborg.

Digitized by Google

I likhet med sin fader sökte konung Magnus genom förbättrade lagar främja landets utveckling och befästa den allmänna säkerheten; äfven i detta fall var han olik sin broder Valdemar, från hvilkens regeringstid inga dylika åtgärder omtalas. Den verksamhet Magnus utvecklat såsom lagstiftare har varit af mycket stor betydelse för den svenska samhällsförfattningens utveckling och sträckt sina verkningar ända till vår tid.

Detta gäller i synnerhet hans stadgande om skattefrihet för den som ville göra rusttjenst (russtjenst)[1]. På ett stort, omkring år 1280 hållet herremöte på Alsnö, nu Adelsö i Mälaren (s. 309), stadgade konungen nämligen, att, »emedan de, som honom följde med råd och hjelp, borde hafva mera ära», alla hans och hans broder Bengts män jemte alla dem som på deras gods voro, äfvensom alla biskoparnes svenner skulle vara fria från hvarje afgift till konungen. »Vi vilja ock, tillägger han, att alla de män som med häst tjena skola hafva samma frälse, hvem helst de tjena.» Dessa få ord innebära grunden för det svenska adliga frälseståndets uppkomst.

Den allmänna värnpligt, som af ålder funnits i Sverige och som egentligen var beräknad på härfärd till sjös och till fots, gjorde ej längre till fyllest, sedan krigsväsendet småningom undergått den förändring, att det mesta, om icke allt, numera berodde på det jernklädda rytteriet. Tjensten till häst var dock kostbar och kunde ej åläggas alla. I Danmark och andra länder, der konungarne hade många län att bortgifva, erhölls väl ett betydande rytteri derigenom, att krigstjenst till häst var en af länsinnehafvarnes förnämsta skyldigheter. Men i Sverige, der länens antal var mindre, måste andra utvägar sökas, hvarför konung Magnus, efter föredöme från grannländerna, erbjöd skattefrihet såsom vederlag för rusttjenst, hvarvid det bör märkas, att den ökade bördan ansågs fullt motsvara det erbjudna vederlaget, samt att den beviljade friheten endast gälde afgifterna till konungen, men ej dem som utgingo för kommunala ändamål eller till kyrkan.

492. Plan af Helgeandskyrkan i Visby.

Vi få af det följande se, huru en åtgärd, som endast afsåg att genom användande af vissa konungens inkomster fylla ett vigtigt behof, grundlade ett privilegieradt stånd, hvilket slutligen fick behålla sin skattefrihet, äfven sedan det upphört att utgöra den rusttjenst som skulle vara vilkoret derför.

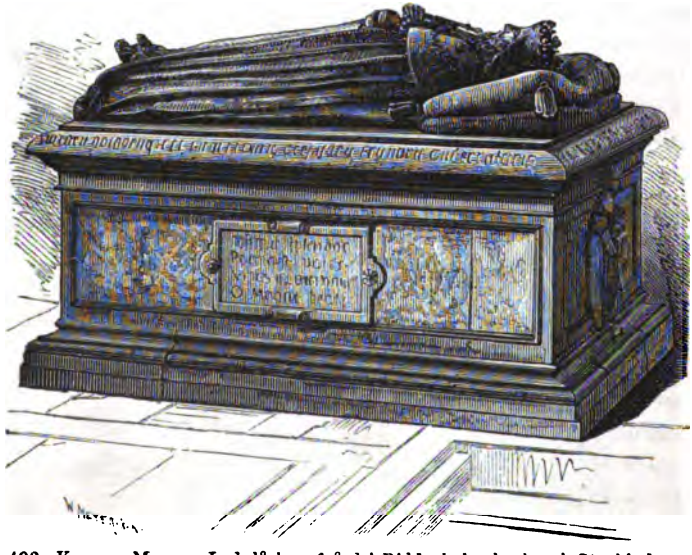
I den nyssnämda af konung Magnus vid mötet på Alsnö utfärdade stadgan läsa vi vidare: »I vårt rike har länge varit en osed, att alla de

[1] Ursprungligen rosstjenst, af ross, häst.

Digitized by Google

män genom landet fara, de må vara aldrig så rika, vilja gästa fattiga mäns hus och hafva all sin kost utan betalning, hvarvid de på en liten stund förtära, hvad den fattige länge har arbetat för.» Konungen förbjöd nu vid strängt ansvar all våldgästning och att taga häst utan egarens lof samt föreskref tillsättande i hvarje by af en rättare, hvilken skulle mot betalning skaffa de resande hvad de behöfde[1]. »Häraf kom det, skrifver Olaus Petri i sin krönika, att den menige man i landet begynte kalla Magnus Ladulås, emedan han ville sätta sådana lås för bondens lada, att ingen skulle drista sig att gå der in utan bondens vilja.»

Vid samma möte på Alsnö förnyade Magnus äfven de stadganden om hemfrid, qvinnofrid, tingsfrid och kyrkofrid hvilka Birger jarl gifvit, »och vi fästa dem, säger han, med vår makt och vår ed samt med alla deras som rikets främs ⸗ män äro». Emedan äfven följande konungar och deras förnämsta män svuro att upprätthålla dessa stadganden, blefvo de, såsom ofvan (s. 412) är nämdt, kallade »edsöreslagar».

493. Konung Magnus Ladulås' grafvård i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Från konung Johans III:s tid.

Vid ett möte i Skeninge omkring 1285 stadgade Magnus till blodshämdens stäfjande, att i det landskap der konungen uppehöll sig »frid skulle vara mellan alla män af all dödlig ovänskap, huru högborna och värdiga män de än äro». Denna konungsfrid skulle börja fjorton nätter, sedan konungens bref om hans stundande ankomst blifvit läst å det allmänna tinget, och räcka, till dess han genom nytt bref underrättat om, att han lemnat landskapet. Den som bröt denna frid eller som endast under nämda tid bar stridsvapen, »hans gods skulle sköflas och han sjelf varda för alltid biltog». I några yngre landskapslagar tillägges, att den, som bröt konungsfriden genom att såra eller dräpa en annan, äfven om det ej var för att hämnas, gjorde sig förfallen till mycket höga böter, konungens ensak.

På mötet i Skeninge förbjöd Magnus också alla hemliga föreningar

[1] Från »gästning», eller den allmänna skyldigheten att på rättarens uppmaning och mot ersättning gifva de resande herberge och föda, undantogos alla konungens gårdar samt de hvilka tillhörde biskopar, riddare och väpnare; deremot undantogos icke deras gårdar som fullgjorde rusttjenst.

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

mellan de store och hotade dem som deltogo i sådana med biltoghet och förlust af allt gods. Förbudet visar att dylika sammansvärjningar under den föregående tiden funnits; troligen hade det närmast afseende på Johan Filipsson och hans medbrottslige.

Att Magnus ej endast stiftade lagar, utan äfven förstod att upprätthålla dem utan anseende till personen, visas bäst af den stränghet, hvarmed han straffade den myndige vestgötalagmannen Algot Brynjulfsson och dennes söner, då en af dem, Folke, bortröfvat Svantepolk Knutssons dotter Ingrid, som var trolofvad med en förnäm dansk man. Dylika qvinnorof hade väl förut egt rum[1], men lagen om qvinnofrid var nu stiftad, och konung Magnus höll den vid makt.

Under inflytande af främmande länders statsgrundsatser sökte Magnus på många sätt gifva konungavärdigheten ökad höghet och helgd samt vidga konungens makt. Sjelf skildras han såsom en stor älskare af prakt och förande ett lysande hof, men tillika gaf han prof på fromhet och hängifvenhet under kyrkan, ökade hennes privilegier och riktade henne med frikostiga gåfvor. Han anlade äfven flere kloster, bland dem den heliga Klaras kloster på Norrmalm invid Stockholm, der han insatte sin unga dotter Rikissa, som sedan blef klostrets abbedissa.

494. Hertig Bengt Birgerssons bild, från hans sigill.

Ännu i mannaålderns fulla kraft dog konung Magnus den 18 december 1290 på Visingsö, djupt sörjd af sitt folk och efterlemnande ett välsignadt minne; han är begrafven i det af honom mycket gynnade franciskaner- eller gråmunkeklostrets kyrka på den nuvarande Riddarholmen i Stockholm, som han i sitt redan 1285 upprättade testamente utsett till sin hvilostad. Han är den förste svenske konung som jordats i denna kyrka, der så många af hans efterträdare nu hvila.

Utom sin gemål Helvig, hvilken afled först vid midten af 1320-talet, sedan hon öfverleft sina söners olyckor och en sonsons afrättning, efterlemnade Magnus tre söner, Birger, Erik och Valdemar, två döttrar samt två bröder, Valdemar, den afsatte och nu fängslade konungen, och Bengt, hvilken dock afled kort efter Magnus.

[1] Ingrids mormoder, konung Sverker den yngres dotter, skall hafva med våld tagits ur ett kloster af Sune Folkesson, och Ingrids moster (hennes namn är ej kändt), en syster till den dåvarande drottningen, bortröfvades 1245 af östgötalagmannen Lars.

Digitized by Google

Konung Birger Magnusson och hans bröder. 1290—1318.

Konung Birgers förmyndarstyrelse. — Tyrgils Knutsson. — Finland. — Krig med Ryssland. — Uplands nya lag. — Inskränkningar i kyrkans friheter. — Strid mellan Birger och hans bröder. — Magnus Birgersson blir tronföljare (1304). — Förlikning i Kolsäter (1305). — Tyrgils Knutsson afrättas (1306). — Håtunaleken. — Krig med Danmark och Norge. — Fredsmöten i Helsingborg 1310 och 1313. — Riket delas mellan konungen och hertigarne. — Nyköpings gästabud (1317). — Hertigarne dö (1318). — Deras anhängare intaga hela landet. — Mattias Kettilmundsson blir rikets höfvidsman och infaller i Skåne. — Fred i Roskilde (1318). — Birger landsflyktig.

Redan 1281 skall konung Magnus af sitt råd fått det löftet, att hans året förut födde son skulle blifva hans efterträdare, och på ett möte i Skeninge 1284 valdes också den unge Birger till Sveriges konung. Vid samma tillfälle blef den ännu yngre Erik hertig af Sverige och Magnus' broder Bengt hertig af Finland[1].

Då fadern dog, var **Birger** ett barn af föga mer än tio års ålder, men var hans sida stod en trofast, kraftfull och erfaren man, Tyrgils (Torgils) Knutsson, som nyligen blifvit utnämd till konungens marsk och åt hvilken Magnus på sin dödsbädd lär hafva anförtrott landets styrelse under Birgers minderårighet. För att trygga sin myndlings rätt lät marsken taga den afsatte konung Valdemars son Erik i fängsligt förvar, till dess Birger genom kröningens helgd kunde känna sig säker på sin tron, då Erik åter sattes på fri fot.

495. Hertig Erik Magnussons bild, från hans sigill.

En af Tyrgils Knutssons första åtgärder var derefter att förbereda ett tåg till Finland för att till kristendomen omvända de ännu hedniska karelerne och derigenom göra ett slut på deras anfall mot det svenska Finland och deras grymheter mot de kristne der. Redan under Magnus' tid skola venskarne hafva gjort försök att utsträcka sitt välde till Karelen. Åren 1283 och 1284 omtalas nämligen krigståg af dem till sjön Ladoga, och vid det senare tillfället säges det uttryckligen, att ändamålet varit karelernes beskattande. I den förut nämda stadfästelsen af gotländingarnes privilegier (1285) tillåt Magnus dem visserligen att segla till Karelen för att handla, men icke med »förbjudna varor» eller krigsförnödenheter.

Då Tyrgils Knutsson ville för Sverige och den romerska kyrkan vinna karelerne, måste han emellertid vara beredd på motstånd ej blott af landets egna invånare, utan äfven af ryssarne, hvilka redan förut sökt omvända

[1] Möjligen var det vid detta möte i Skeninge, som den här ofvan (s. 424) omtalade stadgan om konungsfrid m. m. utfärdades.

Digitized by Google

karelerne till den grekiska kyrkan och lägga dem under sitt välde. Den ryska stat hvilken gränsade till Karelen var Novgorod, som, under det att mongolerne underkufvat hela det öfriga Ryssland, lyckats nästan helt och hållet behålla sitt oberoende och sin makt. Redan förut hade svenskarne i Finland kommit i fiendtlig beröring med ryssarne i Novgorod, och under år 1292 omtalas nu ett förhärjande infall af de senare i det sedan Birger jarls tid svenska Tavastland.

www.historiskt.com.cn

496. Hertig Valdemar Magnussons bild, från hans sigill.

Följande år (1293) afseglade en stor svensk här till innersta delen af Finska viken och landsteg i södra Karelen. Sedan ett fäste uppbygts, som fick namnet Viborg, återvände större delen af svenskarne; de qvarvarande utsträckte i början sina eröfringar ända till Ladoga, der Kekesholm (det nu varande Keksholm, på finska Käkisalmi eller Göksundet) eröfrades, men redan 1295 gick förloradt till ryssarne. Dessa hade väl äfven försökt att intaga Viborg, men utan framgång.

Några år derefter, våren 1299, seglade Tyrgils Knutsson med en ny här österut, denna gång till Nevas utlopp, nära hvilket ett fäste, kalladt Landskrona, bygdes ej långt från den plats der S:t Petersburg nu ligger. Svenskarne seglade äfven uppför floden till Ladoga, men utan att dermed uträtta något, hvarefter marsken med största delen af hären återvände till Sverige år 1300. Landskrona, hvars besättning försvagats af sjukdom, föll dock redan i maj 1301 uti ryssarnes händer och förstördes, en för Novgorod vigtig händelse, emedan den under kriget stängda skeppsfarten från Östersjön genom Neva till denna stad nu åter blef fri.

497. Marsk Tyrgils Knutssons sigill[1].

Sedan svenskarne fattat fast fot i Karelen, och kristendomen äfven der börjat utbreda sig, fick den förut med stora svårigheter kämpande finska kyrkan en bättre och lugnare ställning. Vid denna tid (1300) lär biskopssätet hafva flyttats till Åbo från det nära denna stad liggande Räntämäki; den till jungfru Marias och den helige Henriks ära invigda domkyrkan i Åbo omtalas dock redan derförut såsom färdig.

[1] Sigillvm Thyrgilli Knvti filii (Tyrgils Knutssons sigill).

Digitized by Google

Den märkligaste af de finska biskopar, som lefde under det trettonde århundradet, är den i England födde Tomas, som varit dominikanermunk, innan han blef biskop i Finland, hvars kyrka i honom vördar sin egentlige grundläggare; han dog 1248, sedan han ett par år förut nedlagt sitt embete. År 1291 intages biskopsstolen för första gången af en infödd finne, Magnus.

I Sverige förde Tyrgils Knutsson regeringen med kraft och klokhet, fortsättande det arbete för lagarnas förbättrande, hvarom Birger jarl och Magnus Ladulås inlagt så stora förtjenster. Vigtigast var den nya lag som nu utarbetades för Upland, hvilket landskap bestod af de tre folklanden, Tiundaland, Attundaland och Fjedrundaland, samt det utmed hafskusten liggande Roden äfvensom Gestrikland; åtminstone Tiundaland och Attundaland bildade ännu hvar sin lagsaga och hade troligen ej alldeles samma lag. De lagstadgandeden som gälde i detta område voro visserligen redan förut upptecknade, hvartill början gjorts af Viger den vise, »hedning i heden tid»; men de funnos endast i spridda flockar och voro ej lämpade efter de nya förhållanden som småningom inträdt. Lagmannen i Tiundaland, Birger Persson, anhöll derför å allas vägnar, att konungen måtte undanrödja de olägenheter som lagarnas bristfälligheter medförde, och konungen gaf honom i uppdrag att jemte de förståndigaste män i landskapet utarbeta en ny lag. Sedan Birger Persson och en nämd från olika delar af landskapet fullgjort detta uppdrag och deras lagförslag blifvit tinglyst och antaget af landskapets inbyggare, stadfästes det af konungen att gälla som gemensam lag för hela landskapet (1296). Hela området förenades nu ock till en lagsaga, och Birger Persson blef Uplands förste lagman.

498. Räntämäki kyrka i Finland, nära Åbo.

I stadfästelsen af Uplandslagen, liksom i flere andra regeringshandlingar från denna tid, nämnes endast konung Birger och ej Tyrgils Knutsson, ehuru de naturligtvis äro utfärdade af den senare. Vissa riket rörande bref äro dock

Digitized by Google

utfärdade i marskens namn. Det bör anmärkas, att Tyrgils alltid kallar sig och kallas »konungens marsk», ej »riksföreståndare» eller dylikt.

Under de långvariga strider, som vid denna tid utkämpades mellan Norge och Danmark samt inom sistnämda land, lyckades marsk Tyrgils för Sverige bevara neutralitet och vänskap med båda länderna. Den dubbla förbindelse, hvilken, såsom vi nämt, redan under Magnus' lifstid aftalats mellan det svenska och det danska konungahuset, fullbordades nu, då den unge danske konungen Erik Menved år 1296 i Helsingborg förmälde sig med den för sin fromhet och godhet högt prisade Ingeborg, och hennes broder konung Birger två år senare, november 1298, i Stockholm med stor prakt firade sitt bröllop

499. Karins kyrka i Finland, nära Åbo.

500. Finströms kyrka på Åland.

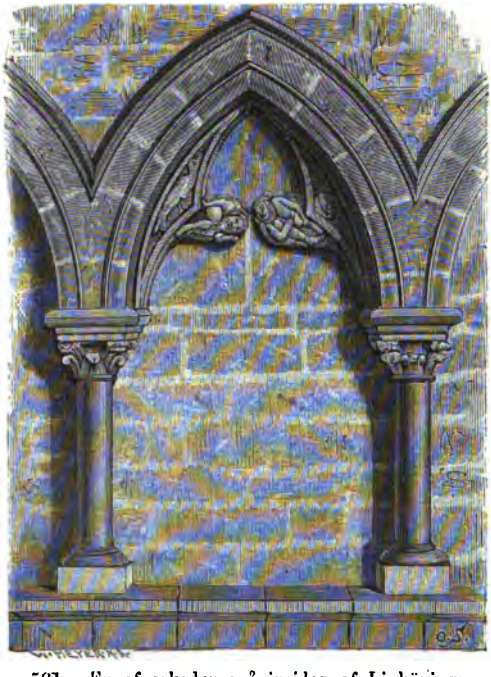
med Eriks syster Margareta (Märita), hvilken såsom den svenske konungens utkorade brud uppfostrats i Sverige.

Ehuru Birger vid denna tid blef myndig, var dock Tyrgils Knutsson ännu några år den egentligen styrande. Han fullgjorde sitt svåra och ansvarsfulla uppdrag på ett så utmärkt sätt, att man med skäl betraktat den tid, Birger jarl, Magnus Ladulås och Tyrgils Knutsson ledde Sveriges öden, såsom den lyckligaste och ärofullaste under hela medeltiden. Rimkrönikan, som mycket prisar Tyrgils' visa styrelse, den yttre fred och inre endrägt som nu rådde, säger: »Då stod Sverige så väl, att sent skall det bättre stå.»

Marskens förhållande till kyrkan vitnar om den kraft hvarmed han värnade kronans rätt. Då han i konungens namn förnyade de frihetsbref dennes företrädare utfärdat för kyrkor och kloster, gjorde han nämligen det vigtiga undantaget, att för deras gods ledung och sådan gärd skulle utgöras

Digitized by Google

som utskrefs af hela landet, hvarjemte vissa större böter som föllo å dessa gods förbehöllos åt konungen. Dessa undantag, om hvilka i Magnus Ladulås' frihetsbref intet nämnes, voro i sig sjelfva af stor vigt och visa tillika, att det ej var endast en tom formalitet, då af hvarje ny konung bekräftelse skulle sökas å de friheter kyrkan dittills åtnjutit, hvarvid konungen hade rätt, om han egde makt, att göra de ändringar och inskränkningar han behagade. Väl känner man ej närmare förhållandena i detta afseende under Tyrgils Knutssons tid, men det är anmärkningsvärdt, ej blott att så vigtiga ändringar kunde vidtagas, och det af en förmyndarstyrelse, utan äfven att de äldsta af marsken i Birgers namn gifna frihetsbrefven ej utfärdats förrän 1296, således långt efter konung Magnus' död.

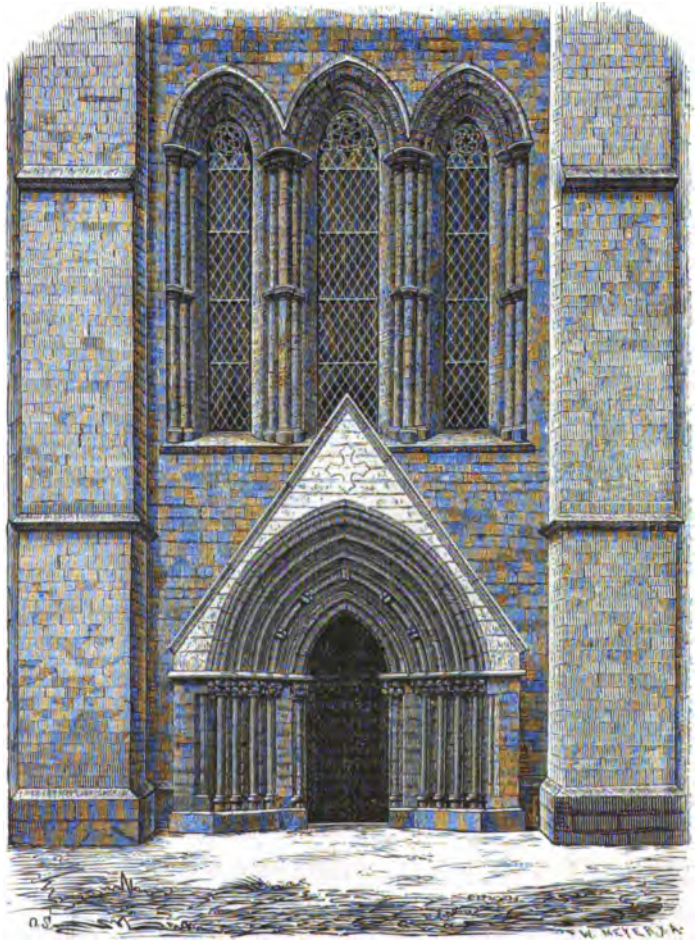
501. En af arkaderna å insidan af Linköpings domkyrka.

Att starkt missnöje skulle alstras af de inskränkningar som drabbat kyrkans friheter var naturligt, och en strid mellan kronan och kyrkan syntes så mycket oundvikligare, som påfve Bonifacius VIII genom en redan i början af 1296 utfärdad allmän bulla strängeligen förbjudit alla utlagor af kyrkan till lekmän utan särskildt tillstånd af påfven; de som pålade sådana skatter skulle bannlysas och de prester som erlade dem afsättas. Våra krönikor tala emellertid ännu ej om någon strid. Det är möjligt att kyrkans män förhållit sig stilla i det hoppet, att de gamla friheterna skulle af konungen vid hans kröning förnyas, såsom ofligt varit. Men då Birger och hans gemål kröntes i Söderköping (några veckor före jul 1302), utfärdades ej, så vidt man känner, något frihetsbref. Följande år utbröt ock en strid, hvarom man likväl endast har den korta anteckningen: »År 1303 började oenighet mellan kyrkan och konungen — eller, såsom det i en annan krönika heter, mellan de andliga och verldsliga stormännen i landet; — skatter och pålagor lades på hela presteståndet, som förut njutit af kyrklig frihet. Samma år i juli försökte konung Birger, på anstiftan af marsken herr Tyrgils, att tillfångataga herr erkebiskopen och de öfriga svenska biskoparne.» I saknad af närmare underrättelser kan emellertid förhållandet härmed nu ej utredas.

Den fara, som hotade landets lugn från kyrkans sida, var dock ringa i jemförelse med den, som växte upp på annat håll, och den lycka Sverige nu

Digitized by Google

länge njutit skulle snart efterföljas af stormiga och sorgliga tider. Konung Birger och hans bröder stodo till hvarandra genom de stora förläningar, hvilka voro bestämda åt de senare, i ett förhållande, som endast genom kraft och klokhet å den förres och full trohet å de senares sida kunde fortfara utan att framkalla en brytning. Olyckligtvis saknade dock bröderne de egenskaper som deras ömtåliga ställning kräfde. De voro alla trolösa och utan sedligt allvar. Birger var svag, småaktig och misstänksam. Erik, den rikast begåfvade af dem alla, prisas visserligen såsom en fulländad riddare, vacker, intagande och statsklok; men han var i hög grad äregirig och hänsynslös. Valdemar följde i allt Eriks ledning, förbunden med honom genom gemensamhet i intressen. Förhållandet mellan Birger och hans bröder är i flere afseenden af en slående likhet med det förhållande, hvari några årtionden tidigare hans farbroder Valdemar stått till sina bröder Magnus och Erik, hvilka äfven förbundit sig mot sin broder konungen. I båda fallen var konungen svag och osjelfständig samt underlägsen åtminstone den ene af sina bröder.

502. Linköpings domkyrka, södra sidans östra portal. Från senare hälften af 1200-talet.

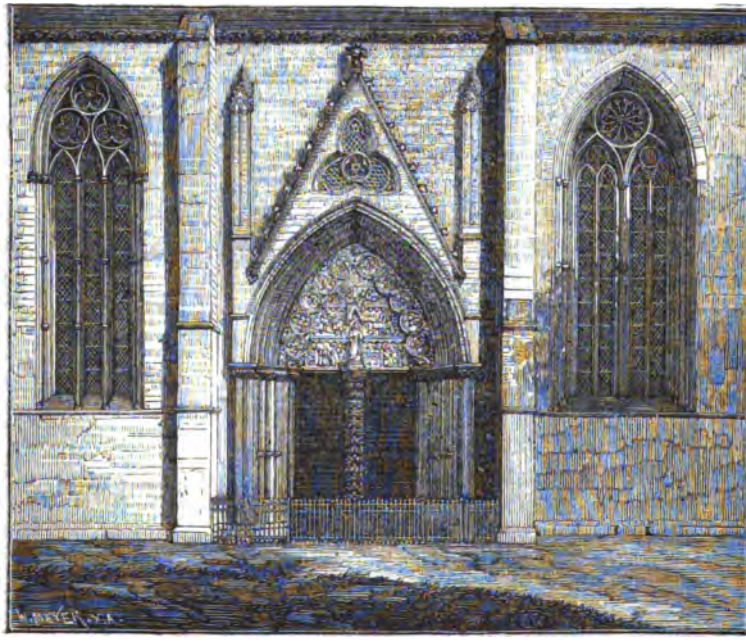
Vid Birgers kröning i slutet af år 1302 blef Valdemar hertig af Finland, och vid samma tillfälle firades hans bröllop med en dotter till Tyrgils Knutsson. Hösten samma år, på ett möte mellan konung Håkon i Norge, konung Birger och hertig Erik på Solberg vid Göta elf (i Romelanda socken,

Digitized by Google

Bohuslän), hade Erik förlofvats med Håkons endast ett år gamla dotter Ingeborg, arftagerska till Norges krona, genom hvilken förbindelse lysande utsigter öppnades för den ärelystne ynglingen. Erik tillbragte julen vid det norska hofvet i Oslo, der han genom sitt ridderliga väsen så fullkomligt vann sin blifvande svärmoders, drottning Eufemias bevågenhet, att hon sedan ständigt stod på hans sida och verkade till hans fördel.

www.hbook.com.cn

En följd af mötet på Solberg, der de båda konungarne ingått förbund med hvarandra, var äfven Birgers löfte att söka i Danmark skaffa rättvisa och ersättning samt i sitt rike gifva skydd åt grefve Jakob af norra Halland och andra herrar, hvilka många år förut blifvit dömda fredlösa i Danmark såsom delaktiga i mordet på konung Erik Glipping, fader till Birgers gemål, och hvilkas sak konung Håkon antagit sig. Den svenske konungen hade genom sitt närmande till Norge och de fredlöse aflägsnat sig från sin svåger, konungen af Danmark, hvilken länge legat i krig med Norge.

503. Linköpings domkyrka, södra sidans vestra portal. Från början af 1300-talet.

Tidigt följande år (i mars 1303) hölls ett nytt möte vid Göta elf, på Tjurholmen[1], der konungarne Birger och Håkon samt båda de svenska hertigarne voro närvarande och der de på Solberg träffade aftalen förnyades samt ett formligt försvarsförbund ingicks mellan Sverige och Norge, kanske lika mycket med afseende på Danmark som på ryssarne och karelerne, hvilka vid denna tid ständigt oroade både det svenska och det norska området. Sommarn samma år (1303) gifte marsk Tyrgils om sig med Hedvig, grefve Ottos af Ravensburg dotter. Omedelbart efter bröllopet, som med stor ståt firades i Stockholm, öfverlemnade Tyrgils styrelsen helt och hållet åt den

[1] En ö i Romelanda socken. Öns dåvarande namn skrifves ofta, ehuru mindre riktigt, Tyreholm; nu heter den Tjurholmen.

Digitized by Google

nu tjugutreårige konungen, hvilkens marsk och trogne tjenare han fortfor att vara.

Vid samma tid, eller sannolikare redan i slutet af 1302 vid kröningen, tillträdde hertigarne sina län. Eriks var Södermanland med Nyköpings slott samt en del af Upland, under det Valdemar fått Egentliga Finland och Tavastland. Någon ovisshet om storleken af Eriks besittningar fans emellertid, emedan erkebiskopen och två andra konungens råd i juni 1303 fingo uppdrag att undersöka, hvilka gods i Upland med rätta borde tillhöra kronan och hertigdömet; möjligen hade Magnus Ladulås bestämt, att Erik skulle hafva samma förläningar han sjelf såsom hertig innehaft. Erik hade redan i december 1302 till sin drotsete antagit herr Abjörn Sixtensson (sparre), förut medlem af konungens råd, och båda hertigarne, i synnerhet Erik, förde nu lysande hof, der ridderliga idrotter öfvades på ett sätt som väckte konungens afund, då han fann sig ej kunna i detta afseende täfla med sina bröder, och hans misstankar, att de krigiska öfningarna stodo i samband med upproriska planer.

504. Konung Birgers mindre sigill[1].

Fiendskapen mellan bröderne kom ock snart till utbrott. Då de alla tre i april 1304 gästade hos marsk Tyrgils på dennes gård Aranäs (nu Årnäs) i Vestergötland, förklarade konungen för hertigarne, att han erfarit, huru de stämplade mot honom, hvarför han fordrade en skriftlig förklaring af dem, att de aldrig skulle lemna riket utan hans lof eller infinna sig hos honom okallade, och då ej med större följe än han bestämt, samt att de hvarken sjelfva eller genom sina män skulle företaga något inom eller utom landet, som kunde blifva konungen eller hans hus till skada. Hertigarne afgåfvo väl den fordrade förklaringen, emedan de befunno sig i konungens våld, men kort derefter lemnade de Sverige tvärt emot den nyss afgifna förbindelsen.

Först sökte de vinna sin svåger konung Erik i Danmark, möjligen i hopp att han skulle vara förtörnad öfver Birgers vänskap med Norge och de fredlösa danska herrarne. Då de likväl ej fingo något understöd i Danmark, vände de sig till konung Håkon.

Birger hade emellertid indragit deras län, genom list satt sig i besittning af Nyköpings slott samt på ett af rådet och andra talrikt besökt möte vid Fagerdala i Hinneryds socken, Småland, nära Hallands gräns, fått sin fyraårige son Magnus försäkrad om tronföljden (juni 1304). Utom Birger och drottning Margareta voro äfven den danske konungen och hans gemål närvarande vid det tydligen för deras skull så nära danska gränsen hållna

[1] S[igillvm] Birgeri Dei gr[aci]a regis sweor[vm] (Birgers, af Guds nåd svearnes konungs, sigill).

Digitized by Google

mötet; Birger närmade sig nu åter sin svåger och bröt den förbindelse han ingått med konungen af Norge.

Denne hade mottagit de svenska hertigarne med välvilja och lofvat dem sitt bistånd samt gifvit hertig Erik i län den vigtiga staden Kunghäll med dess slott[1] samt troligen det omkringliggande landet. Från denna invid svenska gränsen liggande ort gjorde hertigarne nu infall i Vestergötland, der de togo sjelfve lagmannen till fånge och brände Lödöse, och i Dal, der de vid Venerns strand anlade ett fäste, Dalaborg. Birger, som till skydd för sin gräns börjat bygga ett sedan i historien bekant slott (Gullberg) på Gullbergshed invid det nu varande Göteborg, hade emellertid samlat en stor här, med hvilken han belägrade Dalaborg. Erik skyndade då till konung Håkon för att få förstärkning (jultiden 1304), men när han kom tillbaka, var Dalaborg redan fallet, hvarjemte hertigarne snart råkade i sådant trångmål, att de den 15 februari 1305 måste på Kolsäter (i Gesäters socken, Dal) underkasta sig konungens nåd, erkänna sina förbrytelser, förpligta sig till trogen tjenst mot konungen och hans hus samt lofva att godkänna Magnus Birgerssons val till tronföljare. De skulle dessutom aflägga ed på att göra, hvad konungen ålade dem till bot för deras förseelser; dock skulle de ej nödgas att föra krig mot Norges konung, men ej heller bistå denne mot konungen af Danmark. De förbundo sig slutligen att ej tillfoga Tyrgils Knutsson eller någon annan af konungens män någon skada för det de i kriget bistått konungen.

Kort efter denna förlikning förnyade Birger ändtligen i mars 1305 alla de friheter, den svenska kyrkan under hans faders tid njutit, med upphäfvande af de undantag som gält efter dennes död. Ehuru det var naturligt, att konungen under då varande förhållanden måste genom eftergifvenhet mot kyrkan försäkra sig om dess bistånd, torde man dock kunna i hans fullkomliga uppgifvande af de betydliga fördelar, som Tyrgils Knutsson sökt vinna åt konungamakten, se en antydan om, att Tyrgils' inflytande ej längre var så stort som förr.

Oaktadt sin underkastelse vid Kolsäter hade hertigarne ännu icke återfått sina län i Sverige, men de innehade fortfarande Kunghäll och erhöllo vid denna tid Varbergs och Hunehals slott med grefskapet norra Halland (intill Åtran) af konung Håkon, sedan denne köpt länet af grefve Jakob, som insett att han ej kunde försvara det mot den danske konungens nu hotande anfall.

Åtföljd af en stor flotta, mötte Håkon konung Birger vid Gullbergshed (sommarn 1305), och här ingicks slutlig förlikning ej blott mellan Birger och hans bröder, utan ock mellan de båda konungarne, hvarvid hertigarne troligen erhöllo löfte att återfå sina besittningar i Sverige på de vilkor, som

[1] Ruiner af detta slott ses ännu på en, numera med stranden nästan sammanvuxen, holme i Göta elf midt emot Kastellegården, det gamla Konungahälla. Fästet, vanligen kalladt Ragnildarholms slott, benämnes i ett par handskrifter af rimkrönikan Nyklaborg, utan tvifvel en förvrängning af Miklaborg, eller den stora borgen.

Digitized by Google

voro bestämda i fördraget vid Kolsäter. Vi finna ock, att hertigarne snart derefter (september 1305), i enlighet med nämda fördrag, bekräftat sitt erkännande af Magnus Birgerssons val till faderns efterträdare. Vid samma tid slöts också fred mellan Norge och Danmark, hvarvid hertigarne bekräftades i besittningen af norra Halland.

www.libool.com.cn

Hertigarne förstodo snart att vinna Birgers fulla tillit och att ingifva honom misstro mot Tyrgils Knutsson, hvilken de insågo vara det svåraste hindret för deras vidare planer. De skola hafva intalat Birger, att marsken varit den egentliga orsaken till striden, och i början af december 1305 infunno sig alla bröderne oväntadt på Lena, der marsken fängslades och på ett skymfligt sätt genom natt och dag fördes den långa vägen till Stockholm, hvarefter hertig Valdemar skyndade att upplösa sitt äktenskap med marskens dotter, under förevändning att Tyrgils burit honom till dopet och att de således voro andligen beslägtade på ett sätt, som enligt kyrkans lag utgjorde hinder för giftermål. Det goda förhållandet mellan konungen och hertigarne beseglades nu derigenom, att Erik under julen återfick det vigtiga Nyköpings slott.

Ehuru man ej känner, om Tyrgils under iakttagande af laga former dömdes till döden, hvilka anklagelserna voro eller det närmare förloppet af hela denna sak, synes det dock sannolikt, att hertigarne vid marskens störtande funnit bistånd hos de öfver honom förbittrade prelaterne. Man vet endast, att Tyrgils Knutsson, ett af de sorgligaste offer för en bakslug politik som vår historia känner, halshöggs den 10 februari 1306 på Södermalm invid Stockholm. Hans lik nedgräfdes först på afrättsplatsen, men fick sedan ett värdigare hvilorum i gråbrödernes kyrka vid sidan af Magnus Ladulås, hvars sons krona han med sådan trohet värnat.

Man har svårt att inse, huru Birger kunnat nog förblindas att låta sitt säkraste stöd falla. Hans skändliga otacksamhet skulle ej heller länge blifva ostraffad. På hösten samma år vistades konungen på Håtuna i Upland, och vid underrättelsen, att hans bröder befunno sig i närheten, inbjöd han dem till gäster. De kommo (den 29 september), men åtföljda af en stor mängd förut i hemlighet samlade anhängare, togo konungen och drottningen till fångar, förde dem till Nyköpings slott samt satte sig inom kort i besittning af hela riket. Detta nya drag af trolöshet är kändt under namnet håtunaleken. Af slotten föllo småningom alla utom de finska i hertigarnes våld. Birger, som i fängelset lär hafva behandlats ganska väl, fick behålla konungatitlen, men hans bröder utöfvade den verkliga konungamakten, hvilket man bland annat ser af deras skydds- och frihetsbref för kyrkor och kloster. Såsom tillika innehafvare af Kunghäll med södra Elfsyssel samt Varberg med norra Halland, voro hertigarne nu i besittning af en betydande makt.

Birgers unge son Magnus hade vid föräldrarnes fängslande räddats af en trogen tjenare, hvilken lyckades föra honom till hans morbroder konung Erik Menved i Danmark. Förbittrad öfver hertigarnes dåd, rustade denne sig genast att komma sin svåger och syster till hjelp och inföll vid nyåret i

Digitized by Google

södra Vestergötland, men måste till följd af den ovanligt stränga vintern snart vända om, sedan han med hertigarne slutit ett stillestånd på ett år (januari 1307). Den härigenom vunna tiden förstå dessa att förträffligt använda. Erik skyndar först till Oslo, der han lyckas förmå sin blifvande svärfader konung Håkon att göra gemensam sak med hertigarne mot Danmark. Sedan finner han en förrädare mot den danske konungen i dennes egen broder hertig Kristofer, hvilken kort förut erhållit södra Halland och Samsö i förläning och således just skulle försvara Danmarks gräns mot Sverige. I maj 1307 ingår Kristofer det oaktadt ett hemligt vänskaps- och understödsförbund med de svenska hertigarne, hvilka deri lofva att bistå honom mot konung Erik och att med dennes undanträngande förhjelpa honom till den danska tronen. Hertig Valdemar reser sedan, åtföljd af drotseten Abjörn Sixtensson, till Tyskland under förevändning att göra en pilgrimsfärd, men i sjelfva verket för att värfva rytteri, hvilket för det förestående kriget var nödvändigt, men hvarpå ej tillräcklig tillgång synes hafva funnits i Sverige. De hemföra 800 tyska ryttare, ett för då varande förhållanden betydligt antal. Mot förbindelse att ingendera skulle enskildt afsluta fred eller stillestånd, erhålla hertigarne slutligen (december 1307) subsidier af konung Håkon.

Sålunda rustade, bröto de plötsligt det ännu ej tilländagångna stilleståndet och intogo kort före jul fästet vid Örkelljunga[1], der stora förråd för den danska hären voro samlade och der Kristofer, hvars förräderi ännu ej var kändt, förde befälet och lät öfverrumpla sig. Sedan konung Erik hunnit komma öfver till Skåne, synas hertigarne emellertid hafva råkat i en brydsam ställning, emedan de redan i början af 1308 måste ingå ett stillestånd, hvarvid de förbundo sig att sätta Birger på fri fot, sedan slutlig fred ingåtts, samt att till honom återlemna Vexiö stift och hela Linköpings stift med Gotland samt konungens fädernegods och drottningens hemgift.

Hertigarne skulle visserligen få behålla det öfriga Sverige och Finland, men funno dock dessa vilkor för hårda. För att erhålla större fördelar gåfvo de ett nytt prof på sin svekfulla karakter, i det de skyndade till den på Nyköpings slott sittande Birger och, utan att nämna något om det nyss ingångna fördraget, inledde underhandlingar med honom om hans frigifvande. Konungen återvann nu sin frihet, sedan han på ett herremöte i Örebro högtidligen förbundit sig att vara nöjd med den del af riket, som hans bröder skulle unna honom, samt att till dem afstå de ännu ej intagna finska slotten, hvarjemte hertigarne frikallades från alla förut till konungen skriftligen gifna förpligtelser (mars 1308). Sedan Birger emellertid fått kännedom om händelserna i Skåne, begaf han sig, förbittrad öfver brödernes nya svek, så fort som möjligt öfver Gotland till konung Erik i Danmark, hvilken lofvade honom sin hjelp. I april inbröt också en dansk här i Sunnerbo härad (sydvestra Småland), der hertig Erik mötte den med sina trupper, utan att det

[1] I nordöstra delen af Norra Åsbo härad, Skåne, ej långt från gränsen till Småland. En af de vigtigaste vägarna till sistnämda landskap, hvilken konung Erik tydligen tänkt använda för sitt anfall mot Sverige, går förbi Örellkjunga.

Digitized by Google

dock kom till någon strid; och redan den 2 maj ingicks vid Berga kyrka i nyssnämda härad ett nytt stillestånd till september 1309.

Mellan hertigarne och konung Håkon hade under tiden en brytning inträdt, sedan de förra tvärt emot aftal på egen hand slutit stillestånd med Danmark. Vid en sammankomst på Munkholmen vid Kunghäll (i juni 1308) återfordrade Håkon derför Kunghäll och de halländska slotten, hvilka hertigarne dock ej kunde förmås att afstå, emedan deras politiska betydelse i väsentlig mån berodde på dessa besittningar. Håkon närmade sig då konung Erik och aftalade i augusti med honom följande grunder för en fred: Birgers son Magnus, och icke hertig Erik, skall få till äkta Håkons dotter, hvilken blir arfving till Norges krona, om Håkon ej erhåller någon son; konung Erik Menved skall återförhjelpa Birger till besittningen af Sverige och gifva norra Halland i förläning åt Håkon till vederlag för de gods, denne borde hafva fått i arf efter sin moder, konung Erik Plovpennings dotter, hvilket arf framkallat långvariga strider mellan Norge och Danmark.

Hösten samma år (1308) belägrade konung Håkon i flere veckor Kunghälls slott, men utan framgång, hvarpå han uppförde ett nytt fäste, i början endast af trä, på Bagaholmen, der elfven grenar sig omkring Hisingen. Detta fäste, som genom sitt läge beherskade elfven ännu bättre än Kunghäll, blef början till det i Nordens historia sedan så ryktbart vordna Bohus eller Bagahus, såsom det ursprungligen kallades.

Under den följande vintern gjorde hertig Erik ett oförmodadt infall i Norge, der många missnöjda norska herrar förenade sig med honom. Han framträngde ända till Oslo, intog denna stad och stannade der öfver julen, syselsatt med belägringen af Akershus. Konung Håkon befann sig i en annan del af riket, men några tusen norska bönder samlade sig på egen hand och tågade till Oslo för att utdrifva de objudna gästerne. Bönderne lära väl hafva blifvit slagna, men kort derefter (i början af 1309) vände hertigen, som legat illa sjuk, tillbaka till Sverige, under sin färd brandskattande och härjande i Norge, hvarpå norrmännen till gengäld härjade på Dal. Erik eröfrade sedan Bohus och gjorde ett nytt infall i Norge, denna gång i Viken, men återvände i trakten af det nuvarande Uddevalla, utan att hafva uträttat något (sommarn 1309).

Samtidigt med Eriks tåg mot Oslo inföll en annan svensk styrka i Jemtland, hvars till Upsala erkestift hörande invånare troligen voro mera svenskt än norskt sinnade. Landskapet intogs vid jultiden 1308 och stannade någon tid i svensk ego.

Sedan konung Håkon i Kjöbenhavn slutit fred med Erik Menved på de förut aftalade vilkoren (juli 1309), blef hans dotter Ingeborg högtidligen förlofvad med Magnus Birgersson. Förbundet mellan Danmark och Norge syntes visserligen skola krossa hertigarne, men genom hertig Eriks öfverlägsna skicklighet både att ordna försvaret och leda underhandlingarna aflägsnades snart den hotande faran.

I september gick den danske konungen öfver gränsen mellan Skåne och

Digitized by Google

Småland med en mycket stor här af danskar och tyskar [1], med hvilka äfven konung Birger följde. Ehuru ständigt hindrade af hertigarnes trupper, som sökte bortföra alla lifsmedel, trängde danskarne högt upp i landet, bemäktigade sig Jönköpings och började belägra Nyköpings slott. Samtidigt intog konung Håkon både Bohus och Kunghälls slott. Hertigarnes ställning var betänklig, men snart vände sig lyckan åter till dem.

Oaktadt alla ansträngningar kunde nämligen danskarne icke betvinga Nyköping, vintern var nära och landet rundt omkring utsuget, hvarjemte sjukdomar började hemsöka den belägrande hären. Ett myteri utbröt slutligen der, och några danska herrar, såsom det sades, bestuckna af hertigarne, återvände till Danmark, hvarpå konung Erik måste upphäfva belägringen, sedan den varat omkring två månader, och skyndsamt återvända med den återstående hären. Detta var så mycket mera nödvändigt, som hertigarne, hvilka erhållit förstärkning bland annat af en ny i Tyskland värfvad trupp och återtagit Jönköping, hotade att afskära danskarnes återtågslinie. Under återtåget skall den danske konungen hafva härjat landet på ett fruktansvärdt sätt, till dess han hade en sammankomst med hertig Erik, der ett stillestånd aftalades på det vilkor, att Birger och hans bröder skulle vara förlikta samt hvar och en af dem behålla hvad han förut haft (i slutet af 1309).

Sedan hertigarne nu voro lugna för Danmark, kunde de med odelade krafter vända sig mot konung Håkon, hvilken af den danske konungen emot aftal lemnats ensam qvar i striden. De belägrade Kunghälls slott, som Håkon visserligen sökte undsätta, men som, då detta misslyckades, föll i hertigarnes händer (i början af 1310). Efter denna betydande framgång öppnade de nu äfven med Håkon underhandlingar, som ledde till ett i Oslo afslutet fredsfördrag (mars 1310), enligt hvilket hertigarne skulle i maj till konung Håkon återlemna Kunghäll och de båda halländska slotten med dithörande områden, hvaremot Håkon lofvade att inom tre år gifva sin dotter Ingeborg åt Erik och sin brorsdotter, som äfven hette Ingeborg [2], åt Valdemar; om Håkon doge före bröllopet utan att efterlemna någon son, skulle Erik med Ingeborg få Norges rike.

Hertigarne afskedade nu sina tyska trupper, som vid påsktiden 1310 lemnade Sverige, sedan de länge nog varit ett plågoris för landet och sedan folket till deras betalande måst utgöra tunga utomordentliga skatter.

Säkerligen hade det aldrig varit Eriks afsigt att uppfylla den förbindelse han afgifvit om de tre slottens återlemnande till konung Håkon, utan han hade ingått fördraget i Oslo, hvilket naturligtvis måste hållas hemligt, endast derför, att han, fortsättande sin svekfulla politik, ville hålla alla möjligheter öppna för sig, så att han efter behof skulle kunna sluta sig till Norge eller

[1] Utom legda tyska trupper funnos deribland äfven konungens vasaller och några med honom förbundna tyska furstar. I anledning af det bistånd konung Birger fått af den tappre Heinrich II Lejonet af Mecklenburg, hvilken med en truppstyrka åtföljde konungen af Danmark på detta tåg, anvisade Birger åt fursten ett belopp af kronans inkomster i Nerike.

[2] Dotter till hans broder och företrädare konung Erik, med tillnamnet Presthataren.

Digitized by Google

Danmark. Då slotten ej på utsatt tid återlemnades, blef emellertid förhållandet mellan Håkon och hertigarne mycket spändt, och det dem emellan ingångna fördraget gick om intet, hvarefter Erik, sedan han nu förlorat hoppet att någonsin vinna Ingeborg och med henne Norge, i stället började närma sig Danmark, der fråga snart väcktes om giftermål mellan honom och den danske konungens systerdotter, Sofia af Werle.

För att slutligen ordna alla förhållanden mellan Nordens furstar sammanträdde dessa jemte en mängd andra inländska och främmande herrar till ett allmänt fredsmöte i Helsingborg (juli 1310). Der infunno sig de tre konungarne, hertigarne Erik, Valdemar och Kristofer, grefve Gerhard II af Holstein och furst Heinrich Lejonet af Mecklenburg. Med de svenska hertigarne följde erkebiskopen af Upsala, biskoparne af Skara och Vexiö samt många verldsliga herrar från Sverige; äfven flere af konung Birgers anhängare voro tillstädes. Utom bestämmelsen om allmän fred innehöll det på detta möte afslutna fördraget, så vidt det rörde de svenska furstarne, att hertigarne Erik och Valdemar skulle omedelbart af den danske konungen få som ärftligt län norra Halland, hvilket område de redan förut mottagit af konung Håkon; de skulle för detta län hylla konungen af Danmark och vid anfordran tjena honom med 60 ryttare; deremot skulle de till konungen af Norge återlemna Kunghäll och Erik afsäga sig alla anspråk på Ingeborg, hvilken skulle förmälas med Magnus Birgersson; Erik skulle i stället erhålla Sofia af Werle.

Genom en särskild handling bestämdes, huru Sverige skulle delas mellan Birger och hans bröder. Konungen fick, utom sina enskilda gods, Helsingland (det vill säga hela Norrland), Fjedrundaland samt tre härad i Vestmanland, Nerike, Södermanland med Nyköpings och Östergötland med Stegeborgs slott, Visingsö, hela Småland utom det nuvarande Kalmar län, Gotland med Visby samt Viborg i Finland. Hertigarne fingo det öfriga. Derjemte bestämdes, att Norrköpings påbörjade slott skulle nedrifvas; att hvarken konungen eller hertigarne skulle få bygga nya slott, ej heller sälja, pantsätta eller på annat sätt afhända sig slott eller besittningar. Ehuru hertigarne skulle hylla konungen som sin länsherre, skulle han ej inom deras område ega att befalla eller döma, utom om sina egna män. Hertigarne voro således så godt som sjelfständiga furstar, hvarför den bestämmelsen var af en synnerlig vigt, att, när den ene af hertigarne doge, den andre skulle ärfva hans besittningar.

Birger återvände nu till Sverige och öfvertog regeringen i den åt honom bestämda delen af landet, hvilken visserligen omfattade ungefär halfva riket, men bildade ett långt, ganska smalt och ej alldeles sammanhängande område.

Trots bestämmelsen i det ingångna fördraget återlemnade Erik ej heller nu Kunghäll[1], men det oaktadt förstod han snart att för sig å nyo vinna konung Håkon. I hemlighet aftalades dem emellan, att Erik skulle få Ingeborg till gemål, oaktadt öfverenskommelsen i Helsingborg och oaktadt den unga Sofia af Werle redan kommit till Sverige för att här uppfostras. Liksom

[1] Hertigarne voro således på en gång vasaller till Nordens alla tre konungar.

Digitized by Google

vid rustningarna mot Danmark 1307 synes äfven nu religionen hafva fått tjena till täckmantel för politiska syften. Erik företog nämligen i början af 1312 en resa till Frankrike, såsom det uppgafs för att göra en pilgrimsfärd, men tvifvelsutan för att hos påfven, som då deltog i ett stort kyrkomöte i Vienne, utverka förbud mot upplösandet af Ingeborgs förlofning med Erik eller något annat hinder för fullbordandet af de i Helsingborg aftalade giftermålen. På hösten samma år (1312) firades också helt oväntadt med stor ståt i Oslo ett dubbelbröllop mellan de båda hertigarne Erik och Valdemar samt de båda norska prinsessorna Ingeborg. Eriks brud var endast 11 och Valdemars endast 15 år, ett förhållande som ej saknar motstycke i den tidens historia. Till följd af deras ungdom stannade de båda prinsessorna ett år i Norge.

Väl blefvo konungarne Birger och Erik högligen öfverraskade och förbittrade öfver detta nya brott mot högtidligen ingångna förbindelser, men det kom dock ej till fiendtligheter, emedan konungen af Danmark var för mycket upptagen af det oroande tillståndet i detta land och Birger för svag att på egen hand våga uppträda. För att bilägga stridigheterna utsattes derför ett nytt möte i Helsingborg mellan de tre konungarne och hertigarne. På detta möte, som hölls i juni 1313 och vid hvilket äfven Nikolaus af Werle, Sofias fader, var närvarande, öfverenskom man om fred mellan alla tre rikena, samt att hertig Erik skulle betala till konungen af Danmark 4000 mark silfver (mer än 1 200 000 kronor) i skadestånd för den brutna förlofningen och till Sofias fader 2 000 mark; att de båda svenska hertigarne med hundra riddare och svenner skulle svärja, att Erik icke af någon ohederlig orsak öfvergifvit Sofia eller gjort det hennes fader och morbroder till spott, utan endast derför, att han till följd af Guds lag ej kunde ega henne, emedan de voro beslägtade[1]. Slutligen bestämdes, att hertigarnes förlänande med norra Halland skulle stå fast.

Denna fred blef afgörande, och under några år hade Norden nu lugn, men det var ej derför någon lycklig tid för Sverige, som var styckadt i tre delar, skulle underhålla tre skuldsatta, men praktälskande furstars hof och utsögs genom ständigt ökade skatter till konungen, hertigarne och påfvestolen. De tunga bördorna framkallade slutligen uppror både på Gotland, i Småland och i Helsingland, alla hörande till Birgers område. Från hertigarnes besittningar afhöras väl inga sådana utbrott af missnöjet, men äfven der var tillståndet mycket svårt, i synnerhet som hela landet under flere af dessa år hemsöktes af missväxt, dyr tid och farsoter.

På hösten 1313 kommo de båda unga hertiginnorna till Sverige och mottogos i Lödöse med stora högtidligheter. Hertig Erik gaf sin gemål i morgongåfva och lifgeding Vermland och Axevalls slott med fem härad i Vestergötland. I september 1315, då hertigarne hoppades att snart få arfvingar, delade de genom ett »häfdaskifte» sina besittningar på fem år. Erik

[1] Sannolikt hade Erik vid sitt besök hos påfven lagat så, att denne vägrat den tillåtelse till giftermålet, som för denna slägtskaps skull måste sökas.

Digitized by Google

fick ett stort sammanhängande, till Norge gränsande område, nämligen i Sverige Vestergötland, Dal och Vermland, i Danmark norra Halland och i Norge Kunghäll; dessutom fick han Kalmar med de delar af Småland, som nu höra till Kalmar län. Hertig Valdemar, som länge fört titeln »hertig af Finland», fick deremot Åbo hus och Tavastehus med största delen af Finland, Stockholms slott med dess fögderi (eller största delen af Upland, utom det under konungen lydande Fjedrundaland[1]), samt Öland med Borgholm. Bröderne lofvade derjemte att bistå hvarandra mot hvem som helst och att den längst lefvande skulle sörja för, att den först aflidnes arfvingar finge behålla sina slott och län. Slutligen bestämdes ock, att ingen skulle sättas till befälhafvare på något slott utan efter båda hertigarnes samtycke.

Intet antyder, att konungens bifall sökts för denna vigtiga öfverenskommelse. Allt visar deremot, att hertigarne voro så godt som alldeles oberoende. De afsluta förbund med främmande furstar, utfärda frihetsbref för de tyska städerna[2], utöfva den högsta domsrätten inom sitt område, uppbära der alla konungen eljest tillkommande skatter och böter samt pålägga utomordentliga gärder, från hvilka ej ens kyrkan fritages[3].

På våren 1316 födde hertig Eriks gemål i Norge en son, Magnus, och samtidigt fick äfven Valdemar en son, Erik. Magnus Erikssons födelse firades af hans morfader, som nu såg tronföljden i Norge försäkrad, med stora festligheter, under hvilka ej mindre än 24 herrar slogos till riddare. Vid konung Birgers hof ökade deremot de båda brorssönernes födelse endast hatet mot hertigarne, emedan allt hopp nu var ute för Birger eller hans son att någonsin återförena hela Sverige; ej heller kunde Birger vänta, att någon ny oenighet skulle uppstå mellan Håkon och Erik, sedan de nu voro förenade af ett mäktigt gemensamt intresse.

Aldrig hade heller Erik varit så nära målet för sina äregiriga planer. Genom sina betydande besittningar, hvilka han styrde med kunglig makt och myndighet, intog han redan en aktningsbjudande ställning; hans son var Norges tronföljare; och för en man, hvilken så litet som hertig Erik var nogräknad om medlen, syntes säkert den tanken ej förmäten, att han sjelf en gång skulle kunna bära Sveriges krona. Men hans tid var ute, och han skulle snart på ett sorgligt sätt sluta sin ränkfulla lefnad.

Inseende sin egen svaghet och oförmåga att i längden upprätthålla sin endast af den danske konungen stödda tron, lyssnade Birger blott allt för villigt till de råd, som hans gemål och drotsete Johan Brunkow (Brunke) skola hafva gifvit honom, nämligen att bemäktiga sig hertigarnes personer och göra dem oskadliga. Då detta emellertid icke kunde ske med våld, tog man sin tillflykt till list. För att få båda hertigarne på en gång i sina

[1] Vissa spridda delar af Upland föllo på Eriks lott.

[2] Lübeck ger dem derför ock betydliga lån.

[3] Från Upsala erkebiskopsstol kommo också klagomål till påfven öfver, att furstar och andra gjorde ingrepp i dess rättigheter.

Digitized by Google

händer, sökte man derför genom låtsad vänlighet inbilla dem, att konungen nu uppriktigt önskade försoning med dem.

Sedan hertig Valdemar på hösten 1317 besökt konungen i Nyköping, inbjödos båda hertigarne kort derefter att gästa hos sin broder i denna stad. Oaktadt Erik ej var utan misstankar, beslöto de sig dock att mottaga inbjudningen, då Valdemar försäkrade, att det alldeles icke funnes någon fara. I närheten af staden varnades de visserligen af en ung riddare för att ej båda på en gång gifva sig i konungens våld, men Valdemar afvisade varningen med vrede. Af konungen mottogos de på det präktigaste, och aftonen tillbragtes i ett gladt samqväm. Under förevändning af drottningen, att utrymmet på slottet var för knapt, inqvarterades hertigarnes män i staden, och hertigarne, som stannade på slottet, blefvo således alldeles skilda från de sina. Så snart de gått till hvila, stängdes slottets portar och en skara beväpnade trängde in i hertigarnes rum, bemäktigade sig dem efter något motstånd och satte dem i ett fängelse. Afven de flesta af deras män togos till fångar (natten mellan den 10 och 11 december 1317). Denna händelse, ett värdigt motstycke till håtunaleken, plägar kallas Nyköpings gästabud.

Konungen hängaf sig nu åt ohejdad glädje öfver att han, såsom han trodde, ändtligen hade hela riket i sin hand. Han skyndade att underlägga sig hertigarnes besittningar, hvilket han antog vara en lätt sak; men följderna af konungens förräderi blefvo helt andra, än han och hans rådgifvare hade tänkt. Underrättelsen om dådet väckte öfver allt stor förbittring, och alla hertigarnes anhängare, hvilka väl ej hade något godt att vänta af konungen, reste sig till sina herrars befrielse, hvarvid den redan under Tyrgils Knutssons ryska krig för sin tapperhet berömde Mattias Kettilmundsson särskildt utmärkte sig. Hertig Eriks gemål Ingeborg, hvars dotter Eufemia ej långt förut var född, satte sig med sina barn i säkerhet på Skara slott.

Birger hade under tiden förgäfves uppmanat Stockholm att gifva sig. Besättningen drog upp vindbryggan och gjorde i förening med borgerskapet ett utfall mot Norrmalm, hvarvid konungens män drefvos på flykten. Med oförrättadt ärende måste Birger återvända till Nyköping och å nyo bedja konung Erik Menved om hjelp. Denne sände strax Birgers son Magnus, hvilken dittills vistats vid det danska hofvet, med 600 ryttare till faderns understöd och förband sig genom en i Helsingborg (februari 1318) afsluten traktat att bistå Birger, mot det att denne pantsatte till honom allt hvad han egde af Småland med Visingsö, till dess den danske konungen fått ersättning för alla sina krigsomkostnader. Konung Erik kom dock väl aldrig i besittning af den vigtiga panten.

Birger sjelf lemnade emellertid snart Nyköping, sedan han, såsom det berättas, läst det torn hvari hans bröder voro inspärrade och kastat nycklarna i strömmen. Han förenade sig derpå med sin son och gick, sedan han i Östergötland blifvit slagen af hertigarnes anhängare, till Vestergötland, hvarest han först genom dagtingan förmådde en stor del af den der samlade bondehären att draga hem, men derpå oförmodadt och trolöst öfverföll de

Digitized by Google

återstående, hvilka ledo stor förlust och skingrades. Han lyckades sedan för en kort tid afskära tillförseln till den här som börjat belägra Nyköpings slott, men denna framgång räckte ej länge, ty Knut Porse tillfogade de kunglige ett sådant nederlag, att en stor del af konungens danska och tyska trupper flydde till Danmark. Birger lemnade nu sin son Magnus med en besättning på Stegeborg och begaf sig med drottningen till Gotland, hvarifrån han utrustade en flotta för att komma det belägrade Stegeborg till undsättning, men flottan blef angripen i skärgården och alla skeppen eröfrade. En ny flotta afsändes då under Johan Brunkows anförande, men äfven den föll i fiendernes händer, hvarvid Brunkow och flere af konungens förnämsta anhängare togos till fångar samt fördes till Stockholm, der Brunkow och några andra sedan afrättades på den sandås, som efter honom benämnes Brunkeberg och som då var mera betydande än nu.

Oaktadt alla ansträngningar kunde man dock ej rädda hertigarne, öfver hvilkas slutliga öde ett djupt mörker hvilar. Att de lefde den 18 januari 1318, vet man med säkerhet, emedan de då upprättade sitt gemensamma testamente, hvilket ännu finnes i behåll. Enligt en redan kort efter deras död allmän sägen skulle de hafva dött af hunger några dagar sedan konung Birger sista gången lemnade Nyköping, men denna sägen torde likväl ej, åtminstone i afseende på uppgiften om tiden för hertigarnes död, vara riktig, alldenstund Birger måste hafva lemnat Nyköping i februari eller mars, men hertigarne utan tvifvel lefde till sommarn. Ännu den 27 juni trodde Eriks gemål, att han lefde, men under loppet af följande månad måste hertigarnes död hafva blifvit känd, emedan båda hertiginnorna den 1 augusti kalla sig enkor. Rimkrönikan berättar att, sedan hertigarne dött och besättningen på Nyköpings slott blifvit bragt till det yttersta, hertigarnes lik burits ut till de belägrande, som uppfordrats att nedlägga vapen, sedan de nu ej längre hade något att kämpa för[2]. Men belägringen bedrefs i stället med så mycket större ifver, och slottet måste slutligen gifva sig (den 15 augusti), hvarefter det nedrefs i grund.

505. Mattias Kettilmundssons sigill[1].

Nu kunde det hertigliga partiet rikta allå sina krafter mot Stegeborg, som ock snart genom hunger tvangs att gifva sig, hvarvid Magnus Birgersson blef fånge, sedan han skall hafva erhållit edlig försäkran att icke skadas till lif eller lem. Nästan hela Sverige var nu förloradt för konung Birger.

[1] S[igillvm] Mathei filii Ketelmvndi (Mattias Kettilmundssons sigill). Namnet skrifves annars vanligen Mattias. Förut hade han fört ett annat vapen (två snedbjelkar).

[2] Erik och Valdemar begrofvos i Stockholms stadskyrka (den nuvarande Storkyrkan); Eriks lik fördes dock 1322 till Upsala domkyrka.

Digitized by Google

På ett herremöte i Skara vid midsommarstiden 1318 hade emellertid Mattias Kettilmundsson valts till drotsete och rikets höfvidsman, ehuru de båda hertiginnorna åtminstone till namnet synas hafva fört högsta styrelsen.

Med hertig Kristofer och erkebiskop Esger Juel i Lund, hvilka lågo i strid med konung Erik Menved, hade hertiginnorna i Kalmar ingått förbund med löfte om ömsesidig hjelp (redan i april), och sedan Sverige blifvit befriadt från Birgers anhängare, ryckte den nye drotseten på hösten 1318 med en här in i Skåne samt vann en betydande seger vid Mjölkalånga (nära Hessleholm), der 300 danska och tyska adelsmän skola hafva tagits till fångar. Största delen af Skåne härjades nu af svenskarne, Lund, Malmö och Skanör måste betala brandskatt, Falsterbo intogs och Helsingborg belägrades. En del af skåningarne, troligen erkebiskopens och hertig Kristofers anhängare, gjorde gemensam sak med svenskarne, och konung Erik måste fly öfver till öarna. Den 11 november ingicks likväl i Roskilde en treårig fred mellan konungarne Erik och Birger å ena sidan samt konung Håkon och de svenska hertigarnes barn och män å den andra sidan, såsom det hette. Birger och de, som voro skyldiga till hertigarnes död, skulle ej få vistas i Sverige, Birger dock obetaget att uppehålla sig på Gotland, om öns invånare tilläte det. Konung Erik förband sig att under denna tid ej hjelpa Birger, i fall han bröte freden. Deremot förbundo sig de hertiglige att ej understödja Kristofer och erkebiskop Esger, om de skulle bekriga konung Erik. Magnus Birgersson skulle visserligen stanna i fängelset, men ingen skada tillfogas honom.

Den från Sverige i landsflykt drifne Birger uppehöll sig först någon tid på Gotland, men då han ej kände sig säker der, flydde han snart till Danmark. Kort derefter kom också Mattias Kettilmundsson med en flotta till Gotland för att fånga honom. Då detta ej lyckades, tog han ön å nyo i besittning för Sveriges krona.

Sverige hade nu åter lugn efter de fruktansvärda stormar, som skakat den svenska statsbygnaden i dess grundvalar. Birgers och hans bröders tid lefde länge i efterverldens minne ej blott för de olyckor som då hopades öfver landet; dessa årtionden af den mångbesjungna riddartiden äro äfven på ett sorgligt sätt ryktbarvordna för en trolöshet utan gräns och ett förakt för helgden af ingångna fördrag, hvilket väl sällan framträdt mer oförtäckt än då. Fördragen besvuros ej blott af de furstar som afslöto dem, utan äfven af deras främsta män, ofta till ett betydligt antal; man ställde främmande furstar såsom borgen för sin trohet och ordhållighet; man lofvade att underkasta sig kyrkans dom och kyrkans bann, om man bröte sin ed. Allt dock förgäfves. Så snart en lockande utsigt frestade, voro alla eder glömda och brutna.

Väl var det öde beklagansvärdt som drabbade hertigarne, men man kan ej neka, att det var ett förtjent straff för en brottslig äregirighet, som de sökt tillfredsställa mera genom list och svek än genom öppen strid. För landet var det ock en stor lycka, att det tillstånd, som skapats genom rikets delning mellan konungen och hans bröder, ej fick länge fortfara, ty vi kunna knapt ana, huru sorglig den framtid blifvit som väl då väntat Sverige. Vi

Digitized by Google

måste nämligen ihågkomma, att delningen ej var gjord för en kort tid, utan hertigarnes län voro ärftliga och deras sjelfständighet så godt som obegränsad. Men nu, liksom vid de andra tillfällen, då Sverige varit nära att styckas, räddades det på ett underbart sätt från den undergång som sannolikt blifvit styckningens följd.

www.libtool.com.cn

Konung Birgers fel voro visserligen stora, men hans bröders voro ej mindre, och likväl har man länge velat kasta nästan all skuld på konungen. Orsaken härtill har ej blott varit, att hertigarnes sorgliga slut väckt medlidande, utan än mer att rimkrönikan, den bäst kända källan för denna tids historia, tydligen är skrifven af en bland hertig Eriks varmaste anhängare och derför har framstält denne i en så fördelaktig dager som möjligt.

För ett rättvist bedömande af Birger och hans bröder böra vi emellertid ej förgäta deras ungdom och det exempel deras fader gifvit. När striden mellan konungen och hertigarne första gången kom till utbrott, var den äldste af dem knapt 24 och den yngste troligen föga mer än 20 år gammal; och i det föredöme Magnus Ladulås gifvit, då han stötte sin broder från tronen, låg för hans yngre söner en blott allt för stark frestelse att försöka detsamma mot deras broder.

Magnus Eriksson. — Från valet till digerdöden, 1319—1350.

Magnus Eriksson blir konung i Norge och Sverige (1319). — Unionsakten. — Förmyndarregeringen. — Hertiginnan Ingeborg. — Knut Porse. — Rådets förening i Skara (1322). — Fejd med Knut Porse. — Fred med Ryssland i Nöteborg (1323). — Magnus blir myndig och förvärfvar Skåne (1332). — Trädomen afskaffad. — Drottning Blanche. — Konung Valdemar af Danmark afstår Skåne (1343). — Unionens upplösning. — Krig med Ryssland (1348). — Digerdöden (1350).

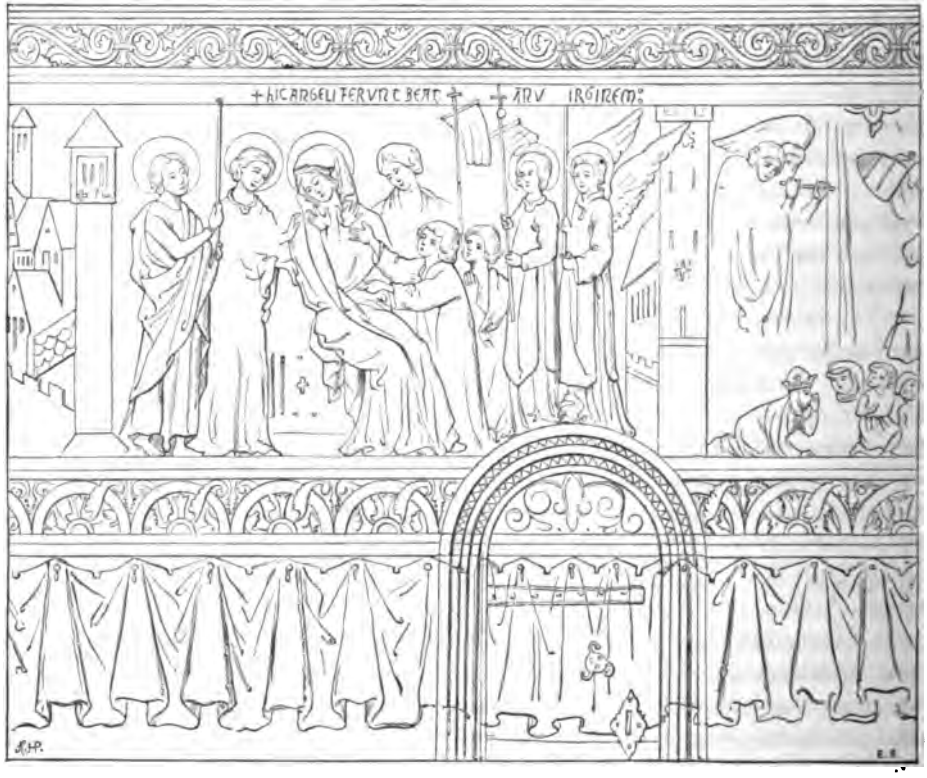
Den 8 maj 1319 afled konung Håkon, och enligt den af honom ändrade tronföljdsordningen ärfdes Norges krona af hans unge dotterson Magnus Eriksson, hvilken äfven stod närmast till och snart uppsteg på den svenska tronen, då den fångne Magnus Birgersson, ehuru redan långt förut vald och hyllad till Sveriges konung, ej längre kom i fråga såsom sin fördrifne faders efterträdare. Härigenom blefvo Sverige och Norge för första gången förenade under en konung.

För att underhandla om de bestämmelser, som den väntade personalunionen mellan rikena gjorde nödvändiga, skyndade Magnus' moder, hertiginnan Ingeborg, och sju svenska rådsherrar till Oslo, och här afslöts i slutet af juni 1319 den första unionsakten i Norden, enligt hvilken Magnus skulle inom viss, kort tid tagas till konung äfven öfver Svea och Göta rike. Derjemte öfverenskom man, att konungen skulle skiftevis uppehålla sig i Sverige och Norge, men alltid lika länge i det ena riket som i det andra; att intetdera rikets män skulle följa honom längre än till gränsen; samt att båda länderna skulle ömsesidigt understödja hvarandra. Båda rikena voro således

Digitized by Google

fullkomligt likställda och hade intet annat gemensamt än konungens person; de voro alldeles oberoende af hvarandra ej blott i afseende på sin inre styrelse, utan äfven i afseende på den yttre politiken.

De svenska rådsherrarne redo nu så skyndsamt som möjligt tillbaka till Sverige för att deltaga i det riksmöte, som för konungavalet var utlyst till Mora sten, och till hvilket biskopar, frälsemän, lagmännen och ett visst antal bönder från hvarje lagsaga infunno sig. Der valdes **Magnus Eriksson** enhälligt till Sveriges konung, den 8 juli 1319.

506. Väggmålning i Råda kyrka, Vermland [1].

Samma dag utfärdade rådet å konungens vägnar en förbindelse [2], att, »emedan vissa forna konungar och furstar ej ordentligt hållit de Sveriges män och kyrkor från gammal tid tillförsäkrade rättigheter, i synnerhet hvad skatter och pålagor angår», sådant skulle för framtiden förebyggas, hvarför rådet lofvade alla inbyggare och kyrkor i Sverige att skydda och iakttaga

[1] Inskrift: Hic angeli ferunt beatam virginem (Här föra englarne den saliga jungfrun [Maria]).

[2] De, som utfärdat och beseglat denna vigtiga handling, voro erkebiskopen, fyra biskopar, drotsete Mattias, sju lagmän och tolf andra verldsliga herrar. Några af dessa rådsherrar hade förut tillhört konung Birgers, andra hertigarnes råd och anhängare, hvilket antyder att en försoning och sammansmältning af partierna egt rum.

Digitized by Google

deras gamla rättigheter, friheter, privilegier och sedvanor; ingen ny skatt skulle kunna påläggas utan samtycke af rådet och menigheterna i de särskilda landskapen, och den skulle endast få användas till det med densamma afsedda ändamålet. Slutligen lofvade rådet att understödja drotsete Mattias och hans efterträdare i att upprätthålla rättvisa och rikets rättigheter, till dess konungen blefve myndig.

www.libtool.com.cn

Genom denna vigtiga handling frånkändes således konungen all rätt att påläggа nya skatter och uttrycktes den grundsats, hvarpå ett folks frihet ytterst hvilar, att beskattningsrätten tillhör folket eller dess ombud allena.

Några veckor senare bekräftade hertiginnan Ingeborg och rådet den svenska kyrkans friheter och privilegier.

På hösten samma år dog konung Erik Menved och efterträddes af sin broder Kristofer II. Då numera intet var att frukta från Danmark, skonade man ej längre den unge Magnus Birgerssons lif, ehuru detta högtidligen utlofvats, och ehuru han varit så mycket mera oskyldig i hertigarnes död, som han vid deras fängslande ännu uppehöll sig i Danmark. På Helgeandsholmen vid Stockholm afrättades år 1320 den tjuguårige fursten, för hvilken en gång framtiden synts så ljus, då han redan som ett spädt barn valdes till Sveriges konung. Den grymhet som nu visades mot honom hade väl sin egentliga grund i hoppet att genom hans undanrödjande än mer befästa Magnus Erikssons tron[2].

507. Konung Magnus Erikssons stora svenska sigill[1].

[1] Sigillvm Magni Dei gracia sweorvm gotorvm et Norvegie regis (Magnus', af Guds nåd svears, götars och Norges konungs, sigill). Å sigillets frånsida ses folkungaättens vapen.

[2] Magnus Birgersson begrofs i gråmunkeklostrets kyrka (Riddarholmskyrkan) i Stockholm. — Hertig Valdemars son Erik måste hafva dött ung, emedan man efter denna tid ej hör något om honom.

Digitized by Google

Den förkrossade Birger öfverlefde ej länge sin son. Han dog den sista maj 1321 i Danmark[1].

Under Magnus Erikssons minderårighet skulle regeringen i Sverige och Norge föras af hvartdera rikets råd[2] under drotsetens ledning, men konungens moder visste att tillvälla sig ett otillbörligt inflytande på styrelsen och kan under den första tiden betraktas såsom den egentliga regentinnan i båda rikena. I Sverige synes Mattias Kettilmundsson kort efter konungavalet hafva lemnat drotseteembetet[3], utan att någon på ett par år nämnes såsom hans efterträdare; han fortfor dock att vara en af de förnämsta medlemmarne af rådet.

Hertiginnan Ingeborg, ung, lättsinnig och hänsynslös, moder till ett barn, som var tvenne rikens konung, och sjelf dessa rikens regentinna, till hvilkens förfogande hennes faders efterlemnade skatter stodo, blef naturligtvis snart omgifven af inländska och främmande lycksökare, som hoppades med hennes hand vinna ära och makt. Bland dem framstod snart den från Danmark härstammande, men i det svenska rådet upptagne Knut Porse såsom den framför andra gynnade gunstlingen. Han blef befälhafvare på det vigtiga Varbergs slott, och dit förlade hertiginnan snart sitt residens.

508. Hertiginnan Ingeborg Håkansdotters sigill[4].

Oaktadt konung Kristofer och det danska rådet sommarn 1320 bekräftat det förbund, han 1318 ingått med de svenska hertiginnorna, inlät sig Ingeborg och Knut Porse snart i äfventyrliga planer att eröfra Skåne, och i juli 1321 ingicks ett mot Danmark riktadt anfalls- och försvarsförbund mellan de förenade rikena[5] samt den förut nämde Heinrich af Mecklenburg och fem andra,

[1] Drottning Margareta lefde deremot ända till 1341; hon hvilar jemte sin gemål i Ringsteds kyrka.

[2] I Sverige af hela rådet, men i Norge egentligen af 12 dertill särskildt utsedda medlemmar af rådet.

[3] Redan den 25 november 1319 kallas Mattias ej längre drotsete, utan endast en af rikets råd. Han blef sedan höfvidsman öfver Finland och dog 1326.

[4] S[igillvm] Ingiburgis Dei gracia ducisse sweorv[m] (Ingeborgs, af Guds nåd hertiginnas af Sverige, sigill). I högra handen håller hon Norges, i den venstra folkungaättens vapen.

[5] Vid detta, liksom vid andra liknande tillfällen under den tid, rikena voro förenade under en konung, utfärdades en särskild handling för Sverige och en i hufvudsak lika lydande för Norge. Så lös var föreningen mellan de båda länderna.

Digitized by Google

med denne beslägtade nordtyska furstar; tillika bestämdes att Heinrichs son Albrecht skulle förlofvas med Ingeborgs fyraåriga dotter Eufemia. Endast några svenska och norska rådsherrar synas i början hafva haft kännedom om detta vigtiga fördrag, som utan tvifvel hölls hemligt för de öfriga. En samma dag afsluten särskild öfverenskommelse, känd endast af Ingeborg, Knut Porse och en enda invigd, visar att man tänkt anfalla Skåne redan samma år, ehuru förverkligandet af denna blott till förmån för Ingeborgs ärelystne gunstling uppkastade plan måste någon tid uppskjutas.

Svenska rådet, hvilket redan förut var missnöjdt öfver hertiginnans utländska gunstlingar och nu måtte hafva fått kännedom om, hvad som utan dess vetskap och samtycke skett, förskräcktes öfver de oberäkneliga faror, i hvilka hertiginnans egenmäktighet och Knut Porses hänsynslöshet kunde störta konungen och riket. För att afvärja faran samt betaga Ingeborg och hennes gunstling deras sjelftagna och skadliga makt, ingingo 35 medlemmar af konungens råd[1] en förening i Skara den 20 juli 1322, då de högtidligen förbundo sig att troget hålla tillsammans, obrottsligt tjena konungen och redligt sörja för rikets styrelse, tills han blefve myndig; ingen af dem skulle utan hela rådets samtycke ingå någon förening med hertiginnan Ingeborg eller fasthålla någon förut med henne ingången, »i synnerhet då det vore fråga om att förskaffa henne större makt eller del i regeringen, än svenska drottningar och hertiginnor förut hade haft». Man skulle dock framgent visa

509. Glasmålning i Odensvi kyrka, Vestmanland[2].

[1] Nämligen erkebiskopen, två biskopar, den till drotsete kort förut utsedde Knut Jonsson, hvilken redan under konung Birgers regering beklädt detta embete, konung Valdemars son Erik, Mattias Kettilmundsson, Birger Persson, tre andliga herrar samt 25 riddare och väpnare: bland dem synas Mattias och några andra förut hafva tillhört hertiginnans anhängare.

[2] Øtgiisslvs Dei gracia episcopvs (Ödgisle, af Guds nåd biskop [i Vesterås]). Han dog år 1352.

Digitized by Google

konungens moder all skyldig heder och ära, så vida hon ej företoge något för riket eller dess inbyggare skadligt. Slutligen skulle ingen våga att draga utländingar in i riket utan hela rådets samtycke vid äfventyr att betraktas såsom rådets fiende, få sina gods förbrutna samt mista all sin heder och värdighet.

Ingeborgs regentskap i Sverige var härmed slut, liksom äfven Knut Porses otillbörliga inflytande på landets styrelse. En omedelbar följd häraf blef äfven, att den nu snart tilländagångna freden med Danmark redan i augusti (1322) förnyades på tio år, till konungens myndighetstid.

510. Fru Ramborgs till Vik grafhäll af koppar i Vesteråkers kyrka, Upland[1].

I Norge följde man inom kort Sveriges exempel och fråntog på ett riksmöte i Oslo (februari 1323) hertiginnan den myndighet hon tillvällat sig.

Ehuru det mellan de förenade rikena och de nordtyska furstarne mot Danmark ingångna förbundet nu af sig sjelft upplöstes, försökte dock Knut Porse att på egen hand bemäktiga sig Skåne. Med begagnande af det i hertiginnans hand befintliga norska rikssigillet upptog han i Norges namn lån i Tyskland, värfvade der trupper och gjorde »under norske konungens namn och baner» med dem ett infall i Skåne, der han väl i början hade framgång, men slutligen måste se sin plan fullkomligt misslyckad.

Hertiginnan Ingeborg hade emellertid till honom öfverlemnat Axevalls och Lödöse slott samt sina öfriga besittningar i Sverige. Rådet uppfordrade honom förgäfves att lemna dem och sökte sedan med våld att taga dem tillbaka, men utan framgång. Axevall belägrades 1323 och Hunehals följande år, men intetdera kunde tagas. Troligen hade Knut förklarat sig villig att afstå slotten endast mot lösen, ty rådet befaller i konungens namn alla riddare och väpnare

[1] Inskriften betyder: »År 1327 är jag Ramborg till Vik här, hvilkens fader var Israel. Väne Kristus, bistå mig! Du är hvilan och fridens väg.» — Fru Ramborg, som bygt Vesteråkers kyrka, var dotter af tiundalagmannen Israel Andersson And och bodde på Vik (andra delen, fig. 411); hon lefde ännu år 1331.

Digitized by Google

i Upsala stift[1], som voro förlänade med kronans inkomster, att betala en tredjedel deraf för 1323 till lindrande af allmogens utlagor »för återvinnande af konungens slott som voro i andras våld» samt till afhjelpande af rikets nöd.

Ehuru Knut slutligen, mot lösen eller dertill tvungen, återlemnade Lödöse, fortfor dock fejden ännu ett par år, till dess en förlikning ingicks i Skara, februari 1326, mellan rådet å konungens vägnar och hertiginnan Ingeborg, enligt hvilken all fiendskap skulle vara slut mellan rådet och dess anhängare å ena sidan samt Ingeborg och hennes anhängare, utom Knut Porse allena, å den andra sidan. Ingeborg skulle till konungen öfverlemna Hunehals och hela morgongåfvan, eller Vermland, Axevall och fem härad i Vestergötland, men behålla allt annat jordagods som hertig Erik gifvit henne; hon skulle deremot få det stora godset Dåvö i Vestmanland och 3 000 mark silfver för att betala sina skulder. Knut Porse skulle senast i juni samma år lemna Sverige och aldrig kunna komma tillbaka utan konungens och rådets samtycke; dock fick han behålla det gods han egde i landet.

Härmed voro Ingeborgs och Knut Porses roller utspelade i Sverige. Varberg stannade dock i den senares våld, hvilken kort derefter af den danske konungen upphöjdes till hertig och belänades med södra Halland, Samsö och en del af Själland[2]. År 1327 gifte han sig med hertiginnan Ingeborg, men dog redan 1330, hvarefter den del af norra Halland som han innehaft återföll till konung Magnus och förenades med Sverige. Södra Halland och Knut Porses öfriga besittningar tillföllo deremot hans båda söner med Ingeborg, hvilka likväl båda dogo i början af digerdöden 1350.

Unionen mellan Sverige och Norge, aldrig stark, blef med hvarje år allt svagare, i synnerhet som föreningsaktens bud, att konungen skiftevis skulle uppehålla sig i hvartdera riket, ej efterlefdes, utan han i början mest vistades i Norge. Gemensamma intressen funnos dock, såsom i afseende på ryssarne, hvilka allt sedan århundradets början ständigt legat i fejd med båda ländernas invånare. Svenskarne härjade 1317 Ladogas stränder, och följande år kommo ryssarne med en flotta till Åbo, brände staden samt intogo slottet och biskopens närbelägna borg Kustö. Svårigheterna för den svenska regeringen ökades deraf, att Viborgs slott, som hört till Birgers del af riket, långt efter konungens fördrifvande innehades af hans fogde. Länge underhandlade man med denne om att mot en penningsumma öfverlåta slottet, hvarpå han likväl ej synes hafva ingått förrän efter Birgers död.

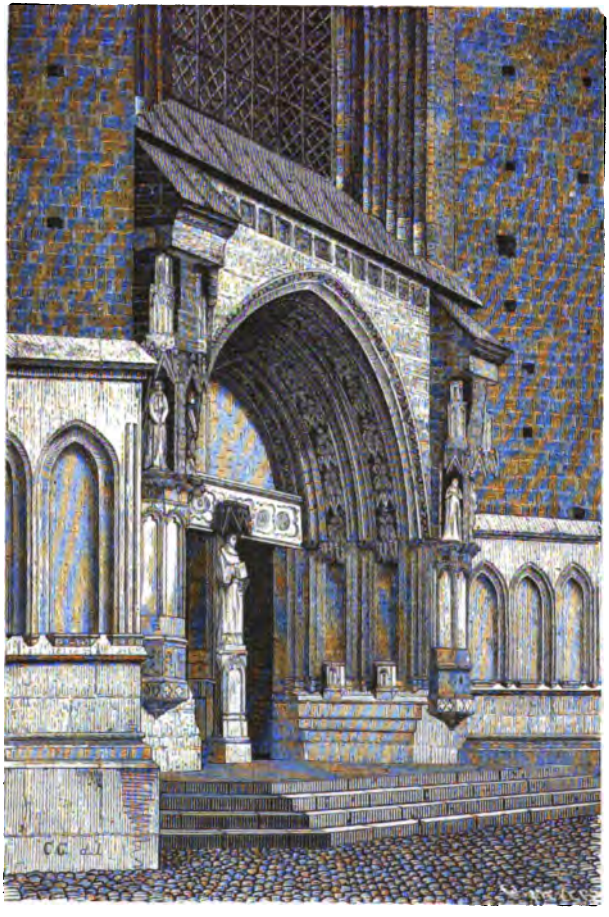
År 1322 anföllo ryssarne Viborg, men utan framgång, och följande år gjorde de ett härjande infall i norra Norge, i anledning hvaraf den norska regeringen vände sig till påfven med begäran om hjelp, och denne medgaf äfven 1326, att hälften af den skatt, som den svenska och norska kyrkan för

[1] Troligen gälde befallningen äfven andra delar af landet, ehuru brefven derom ej längre finnas qvar.

[2] Svenska regeringen, som fortfarande stod i fiendtligt förhållande till Knut Porse, ingick år 1329 med furstarne af Werle ett ömsesidigt förbund emot honom.

Digitized by Google

sex år skulle erlägga till påfvestolen, finge uppbäras af konung Magnus och användas till krigshjelp mot ryssarne. Detta bidrag, som Magnus också riktigt uppbar, kom visserligen mycket lägligt för honom, men fred var då redan för båda rikena sluten med Ryssland. Sverige hade nämligen redan 1323 i augusti ingått en fördelaktig fred med nämda land i Orechovets eller Nöteborg, hvarigenom till Sverige afstodos tre »gislalag» (eller härad) af Karelen, bland dem Savolaks. I detta äldsta nu kända fredsfördrag mellan Sverige och Ryssland bestämdes äfven gränsen mellan båda länderna noga från utloppet af ån Systerbäck (Sester) i Finska viken, nära norr om Nevas mynning (fig. 446). Freden mellan Norge och Ryssland ingicks 1326.

511. Upsala domkyrkas södra portal. Från första hälften af 1300-talet.

På ett annat håll skulle Sverige några år senare göra en ännu mera betydande landvinning, omedelbart efter det Magnus vid 16 års ålder på våren 1332 såsom myndig sjelf mottog regeringen.

Tillståndet i Danmark var vid denna tid i högsta grad sorgligt, emedan landet under Kristofer II:s usla styrelse blifvit deladt mellan en mängd inländska och främmande länsinnehafvare, hvilka förtryckte folket. Missnöjet var i synnerhet mycket stort i det till grefve Johann af Holstein förpantade **Skåne,** hvarest invånarne slutligen bragtes till uppror, öfverföllo och dödade så många tyskar de kunde åtkomma samt började belägra Helsingborg och de andra slotten. Då erkebiskop Karl i Lund och skåningarnes andra ledare emellertid insågo, att de icke skulle kunna reda sig i längden utan främmande hjelp, beslöto de att öfverlemna landet till konung Magnus Eriksson, och erkebiskop Karl, andra skånska andliga och verldsliga herrar samt borgare och bönder hyllade med sina

Digitized by Google

landsmäns samtycke i Kalmar (juni 1332) Magnus såsom sin rätte konung och herre, mot det att han förband sig att skydda dem. Den 19 juni, troligen samma dag detta skedde, stadfäste också konung Magnus alla de privilegier som erkebiskopen i Lund, hans kyrka och presterskap dittills åtnjutit. Äfven Skånes ridderskap, borgare och öfriga inbyggare fingo af konungen bekräftelse å sina privilegier.

www.rbook1.com.cn

Magnus var visserligen konung Kristofers förbundne, men Skåne lydde knapt längre under denne, utan tillhörde hans motståndare. Några veckor derefter dog också Kristofer (den 2 augusti 1332), och Magnus antog nu genast titeln »Sveriges, Norges och Skånes konung» [1].

Grefve Johann af Holstein fann det snart förmånligast att undvika en strid hvars utgång var osäker och ingick derför redan den 4 november 1332 med konung Magnus en öfverenskommelse, enligt hvilken Magnus och hans arfvingar mot en summa af 34 000 mark silfver (mer än 10 millioner kronor) få Skåne, Lister, Bleking och ön Hven, med undantag af Björe och Norra Åsbo härad i Skåne, hvilka tillhörde Knut Porses barn; hvar och en som kunde hafva rätt dertill skulle dock ega att för nyss nämda summa återlösa hvad Magnus nu fått. Då konungen naturligtvis ej kunde genast erlägga ett så stort belopp, skulle det utbetalas

512. Lagman Birger Perssons och fru Ingeborg Bengtsdotters grafsten i Upsala domkyrka [2].

[1] Denna titel, som första gången förekommer den 9 augusti 1332, begagnades dock först efter midten af 1335 ständigt; derförut kallar Magnus sig också ofta endast Sveriges och Norges konung.

[2] Inskriften, som börjar vid Birgers venstra fot: Hic jacet nobi[lis mil]es dominvs Birgervs Petri filivs legifer Uplandiar[vm] et eivs vxor domina Ingibvrgis cvm filiis eorvm, qvorvm anime re[qvi]escant in pace. (Öfver Birgers hufvud) Orate pro nobis (Här hvilar den ädle riddaren herr Birger Persson, Uplandens lagman, och hans hustru fru Ingeborg med deras barn, hvilkas själar hvile i ro. Bedjen för oss). Å skölden ses herr Birgers vapen (två nedvända vingar) och vid stenens sidor hans sju barn, med sina namn: (bredvid Birger) sönerne Peter, Bengt och Israel, samt (bredvid Ingeborg) döttrarna Ingrid, Margareta, Katarina och Birgitta. — Herr Birger dog år 1328, fru Ingeborg (af folkungaslägt) år 1314.

Digitized by Google

på vissa tider, hvarjemte pant och gislan eller borgen ställdes som säkerhet[1]. Sommarn 1333 tog Magnus personligen Skåne i besittning.

Härigenom hade väl Sverige vunnit en lysande tillökning och en naturlig gräns, men svårigheten att anskaffa de för Skånes lösen nödiga, för denna tids förhållanden högst betydliga penningbeloppen inverkade i hög grad menligt på hela Magnus Erikssons regering, i synnerhet som förmyndarstyrelsen så illa skött finanserna, att enligt konungens eget yttrande ingen behållning fans, då han blef myndig. Nu synes han, ehuru förgäfves, hafva försökt att i de tyska städerna erhålla lån, och då Norges medel ej gerna kunde användas till detta för landet främmande ändamål, återstod endast att anlita Sveriges egna tillgångar. På ett rådsmöte i Örebro (januari 1333) beviljade prelaterne ock åt konungen hälften af alla svenska kyrkors tionde såsom lån att återbetalas nästa år. Troligen gåfvo äfven lekmännen någon utomordentlig hjelp, och man ser att många af de svenska frälsemännen måste vidkännas betydande uppoffringar, emedan de som gislan eller löftesmän stodo i personligt ansvar för den riktiga betalningen af Skånes lösen. För att blifva fria härifrån betalade några af dem sjelfva de stundom betydande belopp som ansågos motsvara deras andel[2]. Andra nödgades som gislan länge stanna i fångenskap hos fordringsegarne, hvaraf naturligtvis stort missnöje alstrades öfver att, såsom man sade, »konungen ej utlöste sina män».

513. Drottning Blanches sigill[3].

[1] Dessutom måste Magnus i november 1333 tillerkänna danske marsken Ludvig Albrechtsens enka att i ersättning för 8000 mark silfver, »hvilka hennes man utlagt för Danmarks gagn och bästa» och för hvilka grefve Johann af Holstein, då han innehade Skåne, lemnat henne kronans gods i pant, bekomma årligen 2000 skånska mark af myntet i Lund, till dess summan blifvit betalad; till säkerhet härför gaf Magnus henne i pant Bleking och Lister samt Mörrums fiske.

[2] Så har herr Israel Birgersson, lagman Birger Perssons son, år 1334 erlagt 450 mark silfver (mer än 135 000 kronor) för att frikallas från sin förbindelse såsom löftesman för Skånes lösen.

[3] S[igillvm] Blanc[he Dei gracia regi]ne Suecie Norwegie et Scanie (Blanches, af Guds nåd Sveriges, Norges och Skånes drottnings, sigill). Å de fyra sköldarna ses folkungavapnet, Norges, Namurs (vid högra foten) och Frankrikes vapen.

Digitized by Google

Då Magnus i början af 1335 red sin eriksgata, utfärdade han i Skara en förordning[1], som bland annat innehöll, att konungen »till Guds och jungfru Marias heder samt till sin faders och farbroders själaro» stadgade, att intet barn, som födes af kristen fader eller moder, må vara eller kallas träl, »ty såsom Gud befriade oss från hedendomen, så hafver han ock gjort dem fria».

www.ibtool.com.cn

På hösten samma år firade Magnus sitt bröllop med Blanche af Namur, en för skönhet och förstånd utmärkt qvinna, som på mödernet var beslägtad med det franska konungahuset[2]. Följande vår fullbordades det redan 1321 aftalade giftermålet mellan konungens syster Eufemia och Albrecht af Mecklenburg; och i juli 1336 kröntes Magnus och Blanche med stor prakt i Stockholm, hvarvid konungen slogs till riddare af sin svåger Albrecht.

Magnus Eriksson var nu en af Europas mäktigaste konungar. Hans välde sträckte sig från Öresund till Ishafvet, från Neva till Island och Grönland. Det inre tillståndet i Sverige motsvarade likväl icke storheten af konungens besittningar. Finanserna, redan från början i dåligt skick, förstördes genom Skånes lösen, genom kostnaderna för konungens bröllop och kröning samt genom den betydliga hemgift, som skulle utbetalas till Eufemias gemål. Bland landets stormän herskade dessutom såsom ett minne från förmyndarstyrelsens tid en för andra samhällsklasser i hög grad menlig sjelfrådighet.

I en märklig förordning, utfärdad vid ett rådsmöte i Skeninge (november 1335) och beseglad af flere rådsherrar, klagar konungen sjelf öfver, att under hans minderårighet många onda sedvanor uppstått till allmogens tunga, hvilka han sedan förgäfves sökt genom böner och hotelser utrota. Han påbjuder derför nu med sitt råd en allmän landsfred samt upplifvar Magnus Ladulås' förbud mot våldgästning och stadganden om gästningspligtens ordnande och anläggande af »taverner» (gästgifverier) utmed de större vägarna. Ingen skulle ega att med fulla vapen rida öfver landet, med undantag för dem, som begått dråp och ännu ej derför erlagt ättarbot.

En sorglig skildring af tillståndet gifver konungen äfven i ett bref till Södermanlands invånare (december 1336), der han säger, att man orättvist beskylt honom för att icke vilja lösa sina tjenstemän från den skuld de för honom iklädt sig, och omtalar, huru han derför pantsatt sitt »mäktigaste hus och stad» Kalmar med alla de land och ingälder som derunder ligga, sitt hus Skällvik med hela Östergötland, derjemte Helsingland, Gestrikland, Fiedrundaland, Dalarna, Nerike och Vermland, så ock i Kopparberget 500 mark silfvers ingäld årligen, samt åtskilligt annat, så att han för sina behof hade qvar endast den mindre delen af de årliga inkomsterna. Brefvet slutar

---

[1] Denna förordning gälde egentligen Vestergötland och Vermland; i andra landskap fans förut samma stadgande. Så i Upland, enligt hvars lag försäljning af kristen träl är förbjuden och träldomens ärftlighet afskaffad, såsom skäl hvartill åberopas, att, »då Kristus vardt såld, löste han alla kristna». — Före midten af 1300-talet kan träldomen anses vara alldeles afskaffad i Sverige.

[2] Hon fick i morgongåfva Lindholms slott vid Göta elfs mynning och Lödöse med tillhörande fögderi samt Dal och Vermland.

Digitized by Google

med den försäkran, att han icke utom i högsta nöd skulle tynga allmogen med nya skatter, »ehuru somliga ville tvinga honom dertill».

I Skåne synes tillståndet äfven hafva varit betänkligt, och den mäktige riddaren Jens Offesen, som innehade Lindholms slott, hade der till och med vågat öppet uppträda mot konungen, ehuru han slutligen måste underkasta sig och afstå slottet.

www.libool.com.cn

Magnus hade väl anhållit, att påfven ville bekräfta hans rätt till Skåne, men i början af 1339 svarade påfven, att han ej utan föregående undersökning kunde göra detta, hvilket svar måtte hafva kommit så mycket mera olägligt för Magnus, som konung Kristofers son Valdemar Atterdag 1340 intog sin faders tron, sedan den i åtta år stått tom, och nu började åter samla det splittrade Danmark. Magnus lät derför samma år å nyo hylla sig af Skånes invånare, och Valdemar, ännu för svag för att kunna göra sina anspråk gällande, måste den 3 januari 1341 i Helsingborg formligen erkänna den mellan Magnus och grefve Johann år 1332 afslutna öfverenskommelsen samt afstod till och med mot 8000 mark silfver sin rättighet öfver södra Halland, Bjäre och Norra Åsbo härad, hvarigenom de egentliga innehafvarne deraf, Knut Porses unga söner, blefvo vasaller under sin halfbroder Magnus.

Då Valdemar ej långt derefter anföll Kallundborgs slott på Själland, som tillhörde Magnus' moder, och med tillhjelp af de tyska städerna kämpade mot grefvarne af Holstein, hvilka innehade en stor del af landet, understödde Magnus de senare, hvarigenom Lübeck och de andra tyska städerna ledo betydligt afbräck i sin handel med Sverige och Norge samt i sitt indrägtiga fiske på Skånes kuster, under det att Magnus i stället gynnade de nederländska städerna. Väl blefvo holsteinarne och deras svenska hjelptrupper slagna vid Kjöbenhavn (juni 1342), men Magnus kom för en summa af 7000 mark silfver i besittning af det vigtiga stentornet derstädes. Kriget sträckte sig äfven till Finska viken, der fiendtligheter omtalas mellan svenskarne i Finland och danskarne i Estland. Dessa ingingo dock redan i maj 1343 stillestånd med hvarandra, och sommarn samma år afslöt Magnus i Helsingborg fred med de tyska »sjöstäderna»[1] och med Valdemar, hvarvid Magnus' svåger furst Albrecht af Mecklenburg var närvarande, troligen som medlare. Städerna genomdrefvo den vigtiga bestämmelsen, att alla nya af konungens fogdar »mot rätt och gammal häfd» i Sverige och Skåne införda stadgar skulle upphäfvas och alla äldre åt städerna gifna privilegier ega gällande kraft. De båda konungarne ingingo med hvarandra en beständig fred, och Valdemar förband sig högtidligen att aldrig angripa Magnus eller understödja de tyskar eller andra som kunde vilja anfalla honom; tjugufyra af båda konungarne valda män skulle på hösten sammanträda i Varberg för att bilägga och uppgöra alla tvistefrågor.

I Varberg möttes ock konungarne, åtföljda af en lysande skara andliga och verldsliga herrar, och de öfverenskommelser som här träffades befäste

[1] Dessa voro Lübeck, Hamburg, Rostock, Wismar, Stralsund och Greifswald.

Digitized by Google

freden mellan rikena[1] och försäkrade Magnus i besittningen af landskapen öster om Öresund. I ett den 18 november 1343 utfärdadt bref erkänner Valdemar, att han för sig och sina efterkommande till konung Magnus »sålt» hela Skåne, hela Halland, Bleking, Lister och Hven med slott och fästen samt all kunglig rätt och myndighet, samt att Magnus härför erlagt 49 000 mark silfver, med 34 000 mark till grefve Johann af Holstein, som af konung Kristofer fått Skåne, Bleking, Lister och Hven i pant för denna summa, med 8 000 mark till Valdemar sjelf för södra Halland samt Bjäre och Norra Åsbo härad och genom återställande af slottet eller stentornet i Kjöbenhavn, som Magnus inlöst för 7 000 mark[2]. Valdemar afsäger sig, sina efterträdare och arfvingar samt danska kronan all rätt till dessa landskap och frisäger Lunds erkebiskop, presterskapet och öfriga invånare i dem från deras underdånighetspligt under samma krona. Om Valdemar eller hans efterträdare skulle intränga öfver Öresund och ofreda den svenske konungens besittningar eller på annat sätt bryta denna fred, skulle sex biskopar och lika många riddare och väpnare från båda rikena sammanträda i Helsingborg och kunna, efter anställd ransakning, döma danske konungen till skadeersättning samt en plikt af 30 000 mark silfver. Skulle den danske konungen undandraga sig att fullgöra en sådan dom, ega de sex biskoparne, om de blifva ense, eller i annat fall de tre svenska biskoparne att bannlysa honom. I en annan handling förklarar Valdemar, att alla de bref, Magnus utgifvit om grefve Johanns af Holstein, danska kronans och hvarje annans rätt att mot 34 000 mark silfver återlösa de till grefven pantsatta landskapen, skola vara utan all kraft och verkan. Konung Valdemar gaf Magnus nu äfven formlig skötning[3] på de afträdda landskapen. Erkebiskoparne i Lund och Upsala, alla svenska biskopar, abboter och priorer i svenska och skånska kloster med flere andlige förbinda sig i ett särskildt bref af den 18 november 1343 att upprätthålla den nu ingångna föreningen om Skånes införlifvande med Sverige till ett rike, hvarigenom Sveriges gräns blir Öresund.

I det ögonblick då Magnus Eriksson blifvit erkänd herre öfver hela den Skandinaviska halfön, var dock unionen mellan Sverige och Norge redan upplöst. Ehuru förhållandet mellan de båda länderna, under Magnus' minderårighet liksom derefter, synes hafva varit godt, herskade dock i Norge stort missnöje med föreningen och med Skånes förvärfvande åt Sverige, som utan att

[1] Vid detta tillfälle bestämdes, att till undvikande af nytt krig alla vigtigare tvistefrågor som kunde uppstå mellan konungarne skulle afgöras af tre biskopar samt tre riddare och svenner från hvartdera riket, hvilka skulle sammanträda i Helsingborg; derjemte föreskrefs, huru i mindre vigtiga saker skulle förfaras. Det är anmärkningsvärdt att en sådan skiljedomstol redan vid denna tid kunde ifrågasättas och beslutas, äfven om ej den dermed åsyftade fördelen kunde nås.

[2] Hvarken i denna eller någon annan af oss känd handling säges, hvarför Magnus skulle betala dessa 7 000 mark. Men sannolikt var det för eganderätten till norra Halland, hvilket han förut egentligen haft som län under danska kronan. Det heter också nu, att Valdemar säljer »hela Halland».

[3] Skötning var den fordom brukliga symboliska handling vid gåfva eller försäljning af jord, att gifvaren eller säljaren lade en torfva af jorden i en flik af den nye egarens kappa.

Digitized by Google

medföra någon fördel för Norge vållade det olägenheter. Detta missnöje hade till och med gifvit sig luft i uppror af några bland Norges främsta män. Föreningen var visserligen uteslutande en personalunion, men orsaken till norrmännens missbelåtenhet låg just deri, att den för båda länderna gemensamme konungen ej kunde städse uppehålla sig i Norge, der statsförfattningen var sådan, att konungens närvaro i landet var nödvändig[1]. I Sverige, der makten redan låg snarare i rådets än i konungens hand, torde deremot de ledande männen hafva sett unionen med andra ögon, emedan rådet med drotseten som ordförande hade tillfälle att sköta regeringen och vidga sin makt under konungens vistelse i Norge, liksom förut under hans minderårighet. Så vidt vi nu kunna se, hade man emellertid ej heller i Sverige något emot unionens upplösning, för hvilken sannolikt äfven grannländernas furstar och de tyska städerna i hemlighet arbetat, emedan de i en stark och varaktig förening mellan Sverige och Norge måste se en fara för sig, och emedan det endast derigenom skulle kunna blifva möjligt för dessa länder att befria sig från beroendet af de tyska handelsstäderna, som med hvarje år blef allt mera tryckande.

Då Magnus' andre son Håkan föddes år 1340, synes man ock hafva tagit för afgjordt, att den tillfälliga och ej på folkens önskan, utan endast på konungahusens slägtskapsförhållanden grundade unionen skulle så snart som möjligt upplösas på det sätt, att den ene af konungens söner finge Sverige och den andre Norge. Det är möjligt att denna uppfattning redan tidigt delats af Magnus sjelf och att det var derför, som hans äldste son erhöll det i Sverige vanliga konunganamnet Erik och den andre det norska namnet Håkan (Håkon) samt från början uppfostrades i Norge.

På ett norskt rådsmöte i Varberg (augusti 1343) utnämde också Magnus »på rådets begäran» Håkan till konung i Norge, och rådet hyllade honom nu med glädje som sådan, hvarefter denna anordning godkändes af ombuden för den öfriga befolkningen. Det bestämdes dock att Magnus skulle ensam föra regeringen, till dess Håkan blifvit myndig. Rådet i Norge förband sig äfven att af all kraft hindra, om Erik såsom den äldste skulle försöka att blifva Norges konung, eller om Håkan ville tränga sig in i Sverige, så länge Erik eller hans barn lefde.

Några månader senare, vid det förut omtalade mötet i Varberg, utfärdade det svenska presterskapet (18 november 1343) en försäkran om, att det skulle på behörigt ställe välja Erik till konung i Sverige, dock med förbehåll för Magnus att ensam föra regeringen, så länge han lefde. Utan tvifvel hafva äfven de verldsliga medlemmarne af rådet förbundit sig till detsamma, ehuru ingen underrättelse derom kommit till vår tid. Erik blef också i Upsala vald till Sveriges konung eller rättare tronföljare (december 1344)[2].

Oaktadt den år 1323 slutna freden var förhållandet till Ryssland fort-

[1] Magnus gjorde ock för litet för att afhjelpa olägenheterna deraf, att han, sedan han sjelf tillträdt regeringen, så ofta vistades utom Norge. Han utnämde ej ens under lång tid någon kansler, som kunde hafva det norska riksSigillet och med rådet afgöra de mindre vigtiga ärendena.

[2] Erik kallas fortfarande »junker»; Håkan för deremot redan konungatitel, emedan Magnus numera endast betraktades såsom regent i Norge under hans minderårighet.

Digitized by Google

farande oroligt. Efter ett nytt utbrott af fiendtligheterna ingicks väl 1338, troligen på tio år, en ny fred; men redan innan denna tid var utlupen, skola ryssarne hafva anfallit det svenska området, och Magnus beslöt att genom ett nytt krig säkra sina rikens gränser åt detta håll. År 1347 besökte han östra Finland för att träffa förberedelser till kriget, hvarvid han skall genom sändebud hafva uppfordrat Novgorods folk att öfvergå till den romersk-katolska kyrkan, troligen för att kunna, då det vägrade, gifva sitt företag den religiösa karakter, som var nödig för att försäkra honom om undersåtarnes villiga hjelp och påfvestolens bistånd. I början af sommarn 1348 drog Magnus med en betydande styrka till Neva, lyckades efter sex veckors belägring intaga Nöteborg, underlade sig den kringliggande trakten och förmådde med godo eller ondo en del af inbyggarne att antaga den romersk-katolska läran, hvarefter han på hösten återvände till Sverige. Omedelbart efter konungens återvändande började emellertid ryssarne belägra Nöteborg, som de i februari 1349 med storm återtogo, hvarefter all vinst af den svenske konungens kostbara tåg gick förlorad. Ryssarne härjade äfven i norra Norge.

Magnus brann af begär att taga hämd, men måste uppskjuta denna någon tid, bland annat till följd af den förfärliga pest, som nu hemsökte hans länder efter att förut hafva förödt hela Europa. Med ett fartyg kom smittan i senare hälften af 1349 från England till Bergen och utbredde sig derifrån med stor hastighet först öfver Norge och sedan öfver Sverige, dit den troligen kom på våren 1350. Denna pest, i Sverige kallad digerdöden[1], skildras såsom den förfärligaste af alla landsplågor som någonsin hemsökt Norden. Uppgifterna om de offer den kräfde äro oerhörda. I många trakter skall en tredjedel af befolkningen hafva dött ut, i andra var dödligheten ännu större, och af handlingar från den följande tiden ser man, att många gårdar blefvo öde. Ehuru vi ej ega fullständiga uppgifter om den minskning i befolkningen som denna farsot åstadkom, kunna vi emellertid erhålla värderika upplysningar härom genom de i Vatikanens arkiv ännu bevarade räkenskaperna öfver peterspenningen, hvilken skatt, såsom utgående från hvarje gård, genom sin tillväxt eller förminskning angifver folkmängdens förändring. Genom en lycklig tillfällighet hafva vi särskilda qvittenser, som utvisa peterspenningens belopp för åren 1333—1350, och andra för de tre åren närmast efter digerdöden. I Upsala och Skara[2] stift har det årliga medeltalet nedgått till hälften af skattens belopp före pesten, i Linköpings, Strengnäs och Vesterås stift till ungefär två tredjedelar, under det att minskningen i Vexiö stift är föga betydande. Under den följande tiden börjar peterspenningens belopp å nyo att stiga.

[1] I Norge kallades den »stora mandöden», i Danmark och de flesta andra europeiska länder »svarta döden».

[2] Äfven andra uppgifter antyda, att dödligheten i detta till Norge gränsande stift varit oerhörd. Så berättas i den år 1417 författade lefnadsbeskrifningen öfver den helige Brynjulf (biskop i Skara), att efter digerdöden endast 34 prester lefde qvar i hela stiftet, ehuru det vanliga antalet var 500.

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Öfversigt af Sveriges inre utveckling under medeltidens förra skede.

Styrelse och förvaltning.

Sverige ett förbund af smärre stater. — Odalmän. — Verldsligt frälse. — Konungamakten. — Rådet. — Rådsmöten eller herredagar. — De höga riksembetena. — Skatter. — Tjenstemän. — Lagstiftning. — Lagskipning. — Förvaltning. — Beskattningsrätt.

å kristendomen infördes i Sverige, bildades detta rike af flere genom personalunion med hvarandra förbundna smärre stater[1], af hvilka hvar och en kallades och var ett land för sig, hvars invånare betraktade sig såsom hörande till ett särskildt folk och de i andra landskap boende svenskarne som utländingar, en uppfattning som för öfrigt ännu fortlefver, om än med mindre styrka. Hvarje landskap (»land») hade sin egen lag, sin särskilda förvaltning och beskattningsrätt, och konungen måste infinna sig i hvart och ett af dem för att mottaga de särskilda folkens hyllning. Dessa folk bildade två hufvudgrupper, svear och götar, af hvilka de förra gifvit namn åt hela riket och hvilkas områden skildes af de stora skogarna Kolmorden och Tiveden, hvarför svearnes land plägade kallas »Ofvanskog» eller »Nordanskog» och götarnes »Utanskog» eller »Sunnanskog».

På samma sätt som riket var ett förbund af stater eller landskap, var hvarje landskap ett förbund af smärre områden, härad[2], under det att hä-

[1] Dessa stater voro så sjelfständiga, att, äfven om det svaga bandet mellan dem någon gång skulle brista, detta hade föga att betyda. Derför kan ock den gamla konungalängden vid vestgötalagen yttra om den oroliga tiden efter den stenkilska ättens utslocknande: »Då styrde god lagman och landshöfdingar Vestergötland, och voro alla lugna för sitt land.»

[2] Ett sådant område kallades i Svealand hundare och i Götaland, liksom i hela Danmark och södra Norge, härad, hvilket ord ursprungligen torde hafva betydt och mångenstädes användes såsom liktydigt med bygd. Härad eller hundaren förekomma ej i Sverige norr om Ödmorden, den skog som skiljer Gestrikland från Helsingland.

Digitized by Google

radet var en förening af flere ätter, som slutit sig tillsammans till gemensamt skydd. Ättens medlemmar hade icke blott gemensamt ursprung, utan voro äfven med hvarandra förenade till gemensamt bistånd, försvar och ansvar. Om en af ättens medlemmar dräptes, var hela ätten skyldig att hämnas honom (»blodshämd») och egde, om förlikning kunde åvägabringas, att mottaga och sins emellan fördela de böter, som dråparen och hans ätt erlade (»ättarboten»). Jorden var visserligen skiftad mellan ättens medlemmar, men vid försäljning hade säljarens slägtingar bördsrätt.

www.nbook.com.cn

De fria jordegarne, odalmännen[1], voro samhällets kärna; öfver dem höjde sig vid hednatidens slut endast jarlarne och konungen. Vanligen anser man att Sveriges invånare vid denna tid hade att glädjas åt en fullkomlig jemlikhet. Detta är dock ett misstag, emedan hos våra förfäder, liksom hos månget annat folk, endast den frie jordegaren, som ej trädt i konungens eller annans tjenst, var i full besittning af de politiska rättigheterna, under det att flertalet af landets fullvuxna manliga befolkning var i saknad deraf. Alla konungens män, alla landbor (arrendatorer) och alla andra, som ej på en gång voro män för sig och egare af jord, uteslötos nämligen mer eller mindre från åtnjutandet af dessa rättigheter, äfven om de voro friborna. Och alla trälarne, en talrik klass, saknade fullkomligt all rätt till deltagande i landets och kommunens angelägenheter, hvilket äfven var fallet med de frigifne. Det torde derför icke vara något tvifvel om, att en större del af Sveriges befolkning är i besittning af politiska rättigheter nu än för ett årtusende sedan.

Redan under hednatiden omtalas storbönder, hvilka genom höga anor, rikedom och ärofulla bragder vunnit högre anseende än mängden, och hvilka grundade en bördsadel[2], som dock ej ännu var i besittning af några företrädesrättigheter. I samma mån som konungens makt växte, ändrades äfven deras ställning som tjenade honom, så att dessa ifrån att icke vara lika berättigade med bönderne småningom höjde sig öfver dem och bildade ett slags tjenstadel. Då Magnus Ladulås gaf frihet från skatt till konungen åt dem, som voro hans män eller tjenade honom till häst, lades grunden till ett privilegieradt stånd, det verldsliga frälseståndet, eller adeln såsom det sedan kallats.

Redan förut hade från bönderne ett annat stånd afskilt sig, presternes, som kom i åtnjutande af en allt mera utsträckt skattefrihet och domsrätt samt var väl organiseradt, men lydde mera under ett utländskt öfverhufvud än under landets konung.

Nästan det enda gemensamma för de särskilda landsdelarna vid medeltidens början var konungen, hvilken skulle »landom råda, rike styra, lag styrka och frid hålla». Konungen skulle väljas, men valet träffade vanligen någon, som åtminstone på mödernet härstammade från det gamla konungahuset, och den regerande konungen lät stundom redan under sin lifstid, för

[1] Odal (samma ord som adel) eller odaljord är jord hvartill man har full eganderätt.

[2] Ordet adel förekommer emellertid i denna betydelse först under Gustaf I:s tid.

Digitized by Google

att försäkra tronföljden inom sitt hus, kora en af sina söner till sin efterträdare (s. 389, 426 och 433).

Under medeltidens äldre del valdes konungen endast af Uplands invånare; »svear ega konung att taga och vräka», säger vestgötalagen. Ombud från de andra landskapen deltogo dock sedermera i valet, som emellertid fortfarande förrättades i Upland, på Mora äng nära Gamla Upsala; den förste konung om hvilken man vet, att han blifvit så vald, är Magnus Eriksson (s. 446), men det säges vid berättelsen om hans val, att detta varit gammal sedvänja. Den nyvalde dömdes af Uplands lagman till konung, förband sig med ed att upprätthålla lagarnas helgd och vaka öfver friden och säkerheten i landet samt mottog folkets trohetsed, hvarefter han skulle rida sin eriksgata[1], det vill säga i viss föreskrifven ordning[2] genomresa sitt rike för att i hvarje land aflägga sin konungaed och hyllas. Denna sed förlorade dock sin betydelse, när ombud från alla landskapen började deltaga i valet. I början af 1200-talet tillkom kröningen (s. 396). Äfven konungens gemål kröntes, antingen på samma gång som han eller särskildt.

Konungarne hade troligen städse vid vigtigare frågors afgörande inhemtat erfarna och inflytelserika mäns råd, men före 1200-talets slut finna vi vid hans sida ett råd såsom en särskild institution. Detta råd bestod af erkebiskopen, biskopar, riddare och svenner. Erkebiskopen var enligt Magnus Erikssons landslag den ende sjelfskrifne ledamoten af detta råd; de flesta biskopar och lagmän voro äfven ledamöter, äfvensom ett obestämdt antal riddare och svenner[3] var upptaget i rådet, hvars medlemmar i början städse kallades konungens råd, en benämning som först under 1300-talets senare hälft utbyttes mot titeln »rikets råd», ehuru detta uttryck stundom förekommer redan under Magnus Erikssons minderårighet.

Rådets medlemmar bodde spridda på landet, och endast då de händelsevis befunno sig i konungens närhet eller han särskildt tillkallade dem, alla eller några, infunno de sig för att biträda honom med afgörandet af vigtigare ärenden. Vid dessa rådsmöten eller herredagar, ur hvilka riksdagarna småningom utvecklade sig[4], kommo äfven andra än rådets medlemmar tillstädes, men Magnus Ladulås stadgade, att ingen finge infinna sig der, om han

[1] E-riks-gata betyder allherskarens, den öfver hela riket herskande konungens väg.

[2] Vägen gick från Upsala genom Strengnäs, Linköping, Jönköping, Skara, Örebro och Vesterås. Vid hvarje landskaps gräns mötte honom gislan af dess inbyggare. I Strengnäs gick konungen sin ed inför invånarne i Södermanlands lagsaga; i Linköping inför »alla östgötar och öländingar»; i Jönköping inför virdar och småländingar; i Skara inför vestgötar och vermländingar; i Örebro inför Nerikes invånare och i Vesterås inför »vestmän och alla dem i Dala bo».

[3] Genom nyss nämda lag gjordes visserligen ett försök att inskränka de verldsliga rådsherrarnes antal till 12, men utan följd. Utom biskoparne träffas någon gång, ehuru ej ofta, andra prester bland rådsherrarne; de äro alltid ledamöter af domkapitel och hafva stundom deltagit i rådets öfverläggningar endast i stället för biskopen, om denne varit hindrad. Abboter eller andra klosterföreståndare hafva ej, så vidt man känner, varit upptagna i rådet under nu ifrågavarande tid.

[4] Ett sådant rådsmöte kallas stundom äfven »samtal» eller »parlamentum». Ännu långt in i frihetstiden kallades riksdagarna ofta herredagar.

Digitized by Google

icke vore kallad af konungen eller hade angeläget och giltigt ärende och kom på egen kost.

I början var rådet endast rådgifvande, men under konung Birgers minderårighet, under de derpå följande striderna mellan Birger och hans bröder, som försvagade konungens anseende och makt, samt under den långa förmyndarregeringen för Magnus Eriksson, då all makt låg i rådets händer, ökades både anspråken och myndigheten, till dess under följande tidskifte rådet blir konungen öfvermäktigt och en styrande i stället för en rådgifvande församling.

Vi hafva sett, hvilken ställning jarlen[1] slutligen intog vid konungens sida, att detta embete nära hundra år tillhörde medlemmar af folkungaslägten, samt att det efter Birgers död år 1266 ej mer tillsattes. Under den följande tiden finna vi i stället konungens drotsete[2] och konungens marsk[3], först långt derefter kallade riksdrots och riksmarsk. Drotseten, under Magnus Erikssons minderårighet rådets förman, skulle biträda konungen i rättskipningen, och marsken vid befälet öfver hären. En annan af konungens förnämsta embetsmän var kanslern, ofta en biskop.

I stället för drotsete tillsattes någon gång — t. ex. 1344, då konungen ämnade resa till Norge — en »konungens väldige embetsman», hvilken skulle för konungens räkning uppbära dennes årliga inkomster samt jemte tre af konungens råd i hvarje lagsaga utöfva konungens domsrätt, så länge denne vistades utom riket; således ett slags tillförordnad regering, men ej gemensam för hela riket, utan särskild för hvarje lagsaga.

Konungens inkomster, ännu ej skilda från statens, voro afkastningen af Upsala öds gods och andra kronan eller konungen enskildt tillhöriga gods samt skatter, tull, böter och danaarf (ursprungligen arf efter utländing, som här i riket dött utan arfving). De ständiga skatterna voro dels ledungslamen (s. 420) och de andra på jorden hvilande årliga utskylderna, dels personliga. Endast i vissa fall egde konungen uppbära utomordentliga gärder (s. 466).

För uppbörden af skatterna och de andra inkomsterna samt för andra ändamål behöfde konungen en mängd tjenstemän, hvilka aflönades ej såsom nu genom en bestämd, i penningar utgående årlig lön, utan genom län, eller derigenom att de sjelfva fingo frihet från skatterna till konungen. Äfven rådets medlemmar och personer som gjort konungen särskilda tjenster be-

[1] Han kallades ej konungens jarl, utan svearnes jarl eller »svears och götars jarl» (redan Birger Brosa); Ulf Fase och Birger Magnusson skrifva sig till och med »af Guds nåd svearnes jarl» (fig. 475). — Betecknande för jarlens ställning är, att han skulle hafva en tredjedel och konungen två tredjedelar af den skatt Gotland betalade.

[2] Egentligen »den som skipar drotten (konungens följe) till säte», således ursprungligen ett slags ceremonimästare. Ordet användes äfven om skaffare vid bröllop och återgifves med latinska ordet dapifer, matinbärare.

[3] Ordet, en förkortning af marskalk (af mar, häst, och skalker, tjenare), betyder ungefär detsamma som den äldre tidens stallare och motsvarar det latinska comes stabuli (hvaraf både connetable och konstapel).

Digitized by Google

lönades ofta på samma sätt. Länen, som ej voro ärftliga, utgjordes af ett eller flere gods, hvilkas afkastning länsinnehafvaren mot vissa vilkor fick uppbära, eller af skatterna och böterna i något visst område, stundom ett helt landskap. Ofta måste konungen gifva län som pant för skulder, som han ej kunde genast betala. Den vanligaste skyldighet som ålåg en läntagare var att vid anfordran tjena konungen med ett bestämdt antal krigare, åtminstone oftast till häst. De vigtigaste länen voro naturligtvis de, som utgjordes af ett slott med tillhörande område: innehafvaren af ett sådant län kallades vanligen höfvidsman eller fogde[1], och området fick slutligen namnet fögderi.

Lagstiftningen tillhörde under medeltidens äldre del ensamt det på tinget församlade folket och lagmannen. Konungarne började dock snart att utöfva inflytande härpå, och Magnus Ladulås förbehöll sig genom den omkring 1285 gifna skeningestadgan att i sådana mål, som rättelse tarfvade och ej förr voro i lag satta, med sina goda mäns råd stifta lag, hvilken dock skulle »lysas upp för alla män», det vill säga föredragas på och godkännas af tinget i det landskap, der den skulle gälla. En lag, som skulle gälla i hela riket, måste således antagas särskildt på alla lagsagornas ting.

Det dröjde länge, innan lagarna blefvo nedskrifna. Hvarje landskap hade sina egendomliga rättssedvänjor, som mer eller mindre skilde sig från andra landskaps och som lefde i folkets och särskildt i lagmannens minne; denne var en lefvande lagbok och skulle årligen föredraga lagen för folket. För att lättare ihågkommas voro också lagbuden ofta rimmade efter forntidens art (alliteration, s. 358). Väl hade traditionen på 1200-talet att förtälja, huru både Lumb i Vestergötland och Viger den vise i Upland redan under hednatiden samlat och upptecknat dessa landskaps lagar, men man har icke någon lemning af dessa upptecknings, hvilka, om uppgifterna äro riktiga, måste varit gjorda med runor[2]. Den äldsta till vår tid bevarade svenska lag är Vestergötlands, af hvilken vi hafva en redaktion, som i sitt nuvarande skick förskrifver sig från början af 1200-talet, samt en yngre redaktion från slutet af samma århundrade. Vid sist nämda tid och under de första årtiondena af 1300-talet hafva de andra landskapslagarna blifvit upptecknade i det skick vi nu hafva dem[3]. Endast två af dem, Uplands och Södermanlands, hafva kunglig stadfästelse; om den förra se här ofvan (s. 428), den senare stadfästes år 1327.

I äldsta tid dömde det på tinget församlade folket sjelft, och först små-

[1] Ursprungligen advocatus, fogat, fogde. Samma ord som advokat.

[2] Den äldsta svenska uppteckning af något lagbud man nu känner är ett stadgande om tionde, inristadt med runor på en jernring i Forsa kyrkodörr, Helsingland. — Af Skånes lag finnes en helt och hållet med runor skrifven handskrift på pergament från senare hälften af 1200-talet.

[3] Utom vestgötalagen finnas nu följande landskapslagar, mer eller mindre fullständiga: Helsinglands, Uplands, Södermanlands, Vestmanlands, Östergötlands, Tiohärads (Smålands), Gotlands och Skånes (ungefär samtidig med den äldre vestgötalagen). Helsingland hörde väl till Uplands lagsaga, men hade särskild lag, som gälde för hela Norrland och Lappmarkerna. Af Tiohärads lag har man nu endast »kristnubalken» qvar. Dessutom omtalas i samtida handlingar Nerikes och Vermlands lagar, men de äro båda förstörda. Öland synes ej hafva haft egen lag, ehuru ön hade egen lagman.

Digitized by Google

ningom synes konungen genom sin egenskap att vara fridens högste vårdare hafva erhållit domsrätt, tills han slutligen betraktades såsom af Gud hafvande högsta domen öfver alla domare. De, som på hundarets eller häradets ting ledde förhandlingarna, kallades i Svealänderna domare och i Götaländerna häradshöfdingar, hvilket sist nämda uttryck dock slutligen blef det allmänna. Efter småkonungarnes försvinnande blef en lagman ordförande på landskapets ting[1]. Alla dessa domare valdes i början af tinget sjelft, men småningom fick konungen inflytande på tillsättandet både af lagmän och häradshöfdingar. Tingen höllos ännu under bar himmel, stundom vid någon stor hög, från hvilken den talande lätt kunde höras[2]. En nämd, motsvarande vår tids jury mer än den nu varande häradsnämden, pröfvade bevisningen, friade eller fälde. Bevisningen åstadkoms mindre genom vitnen än genom »gudsdom» (jernbörd), envig eller ed af käranden och svaranden samt af andra som svuro med denne (»edgärdsmän»)[3]. Häradshöfdingen eller lagmannen egde endast att tillämpa lagen på det särskilda, af nämden pröfvade fallet. Från häradets ting kunde vädjas till landsting och derifrån till konungen, som, äfven med nämd[4], dömde på räfste- eller rättareting; högre domstol kunde dock omedelbart upptaga ett mål, som ej förut varit före vid en lägre. Emedan konungen ej sjelf kunde afgöra alla till honom hänskjutna mål, förordnade han ofta drotseten, lagmannen eller någon annan att i sitt ställe hålla konungsräfst och döma konungsdom. Konungen dömde stundom äfven utan nämd och utom den lagsaga dit målsegandena hörde, antingen ensam eller med sitt råd.

Förvaltningen af byns, häradets och landskapets angelägenheter var ursprungligen en ren kommunalförvaltning, ehuru konungen med tiden genom sina länsmän, fogdar och andra tjenstemän utöfvade ett allt större inflytande derpå. De få ärenden, som voro gemensamma för hela riket, afhandlades ej omedelbart af konungen med ombud från alla landskapen, så vida man ej vill betrakta rådets medlemmar såsom sådana, utan särskildt å hvarje landsting. Några centrala embetsverk funnos ej ännu, och man kan ej under hela denna period tala om någon hufvudstad, utan konungen reste ständigt omkring i landets olika delar för att skipa lag och uppfylla sina öfriga pligter.

I alla frågor som afgjordes på tingen deltogo personligen alla dertill berättigade män, som kunde och ville infinna sig, och endast i mycket få fall hade de mot slutet af det tidskifte vi nu betrakta öfverlåtit sin rätt åt ombud. En börjande representation för hela riket fans endast vid konunga-

[1] Om lagmansdömena eller lagsagorna, se andra delen, s. 115 o. f. Uplands landsting kallades »allshärjarting» (hela härens ting) och Vestergötlands »alla götars ting». — Gotland hade ingen lagman och kallades ej lagsaga.

[2] Ännu från år 1392 finnes ett dombref, utfärdadt å Gorunda hundares, nu Siende härads, »ting vid Anunda hög», en mycket stor under detta namn ännu känd hög i Badelunda socken, Vestmanland. (Vid högen står en runsten, rest åt »Anunds broder»).

[3] Antalet af de medsvärjande var stort, vanligen en, två eller tre tolfter. — Ännu i den äldre vestgötalagen finnes ett edsformulär af hedniskt ursprung, der »gudarne», ej »Gud» åberopas.

[4] Konungsnämden, tolf män i hvarje lagsaga, hade i vissa fall en sjelfständig verksamhet och dömde i konungens ställe, utan att han eller någon å hans vägnar var närvarande.

Digitized by Google

val (s. 446; jfr s. 471), samt inom landskapen endast vid val af domare och vid utomordentliga skatters beviljande.

Beskattningsrätten tillkom nämligen enligt lag uteslutande folket, hvilket dock ej egde återtaga eller minska de ständiga skatterna. Endast i vissa bestämda fall skulle konungen kunna fordra utomordentlig bevillning, om hvilkens storlek han skulle i hvarje lagsaga öfverenskomma med biskopen, lagmannen och ett visst antal frälsemän och bönder. Konungen utskref dock ej sällan egenmäktigt gärder, hvilket äfven länsinnehafvare finnas hafva gjort, ehuru Magnus Ladulås i alsnöstadgan förbjöd sådant och hotade att straffa det med länets förlust.

Medelbart kunde emellertid konungen på ett sätt, som ej var i lag förbjudet, öka de skattskyldiges tunga. Han egde nämligen att för sin regeringstid befria hvilka han ville från erläggandet af den skatt, som för deras jord eller deras personer skulle utgå till konungen, och vi hafva af det föregående sett, huru kyrkan, rådets medlemmar, konungens män och alla de som tjenade till häst kommit i åtnjutande af sådan befrielse[1], hvilken under Magnus Erikssons tid utsträcktes först till rådsherrarnes och riddarnes samt sedan äfven till alla andra frälsemäns enkor, minderåriga söner och ogifta döttrar. Då den skattefria jorden (frälsejorden) hastigt tillväxte, men statens behof samtidigt ökades, blef följden häraf att skatterna blefvo allt större och tyngre för den jord som fortfarande var skattskyldig, i synnerhet som några af de förnämsta skatterna utgingo lika af hvarje härad eller skeppslag[2], antingen skatteböndernes antal var större eller mindre.

Snart nog gjordes också försök att hindra frälsejordens hastiga tillökning. Så bestämdes i afseende på kyrkan gång efter annan, att endast den jord, som vid en viss tid[3] var i dess ego, skulle åtnjuta frälse, men all jord som kyrkan derefter förvärfvade vara skattskyldig, så vida ej konungen i något fall särskildt medgaf skattefrihet, en inskränkning som, ehuru fullt berättigad, framkallade starkt missnöje.

Svårare var det att hindra den verldsliga frälsejordens allt för stora tillväxt. Den som sjelf tjenade till häst fick nämligen frälse för all sin jord, antingen han egde mera eller mindre, hvarjemte ännu hvarje bonde, som kunde och ville fullgöra rusttjenst, fick frälserätt. Väl uppträdde de förmögnare frälsemännen med ett stort antal beridna och beväpnade tjenare, hvarigenom konungen i ett krig erhöll större hjelp af dem än af de mindre jord-

[1] Friheten gälde endast de årliga skatterna till konungen, men hvarken de utomordentliga gärderna till honom, skatterna till kyrkan eller kommunalutskylderna. Deremot tingo frälsemännen uppbära och för sina behof använda den konungen tillkommande andelen af de böter som deras gårdsfolk ådömdes.

[2] Vissa i närheten af kusten liggande delar af landet voro indelade i skeppslag, af hvilka hvarje skulle utrusta ett skepp i ledung eller erlägga en viss ledungslame, hvilken, såsom vi sett (s. 463), blef en af de förnämsta årliga skatterna.

[3] Konung Birgers kröning 1302 var länge en sådan tidsgräns, vid hvilken tid äfven den grundsatsen uttalades, att egentligen endast rusttjenst skulle medföra frälse, hvarigenom det andliga frälset betraktades som undantag.

Digitized by Google

egarne. Men de följen som omgåfvo stormännen blefvo lätt en fara för freden och säkerheten i landet, hvarför redan Magnus Ladulås sökte inskränka dessa följens storlek i fredstid, ehuru troligen med ringa framgång, emedan vi finna att försöket efter hans död gång på gång måste upprepas (s. 485). Genom en sådan inskränkning gick konungen vid inträffande krig i väsentlig mån förlustig den fördel, han skulle hafva haft af stormännens större följen såsom ersättning för den skattefrihet som tillkom deras större jordbesittningar.

www.libtool.com.cn

Magnus Eriksson sökte så mycket som möjligt att afhjelpa denna olägenhet genom föreskrift om årlig vapensyn och noggrannare bestämmelser rörande rusttjensten samt genom att stadga tjufstraff för den frälseman, som genom svekfullt köp eller byte af skattejord sökte draga till sig konungens skatt. Omkring 1340 anbefalde Magnus också en sträng räfst med det andliga frälsets gods och tio år senare med det verldsliga frälsets. Dessa och andra åtgärder i samma syfte ådrogo honom emellertid de stores hat på ett sätt, som slutligen kostade honom hans krona och svärtat hans minne genom den framställning af hans lefnad och verksamhet, hvilken härrör från det aristokratiska partiet och blifvit till senare tid allmänt trodd.

Under det skede af medeltiden som vi nu betraktat hade de särskilda landskapens sammansmältande långsamt, men oafbrutet fortgått. Inrättandet af konungens råd, hvars medlemmar voro bosatta i landets olika delar, lagmännens upptagande i detta råd, den allt oftare förekommande omständigheten, att en af stormännen genom gifte och jordbesittningar på en gång tillhörde flere landskap, den för hela riket gemensamma kyrkan, allt detta medverkade till, att de många småstaterna vid midten af 1300-talet kände sig så starkt förenade, att man då kunde tänka på en för hela riket gemensam lag (se andra delen, s. 4).

I samma mån som landskapen förlorade sin sjelfständighet, minskades emellertid böndernes inflytande, emedan de ej längre kunde så som förr deltaga i afgörandet af de allmänna angelägenheterna. Makten öfvergick från allmogen till de andliga och verldsliga stormännen, från landskapstingen till de för hela riket gemensamma rådsmötena eller herredagarna. Samtidigt göra sig främmande statsgrundsatser gällande. Konungen anses ej längre hafva sin myndighet af folket allena, utan »af Guds nåd»[1]. Sedan konungens makt först med kyrkans och de stores hjelp växt på folkets bekostnad, men sedan försvagats genom strider mellan konungahusets medlemmar och genom tvenne förmyndarregeringar, komma stormännen slutligen så godt som ensamma i besittning af all makt.

Att folket härvid icke hos oss, såsom i de flesta andra länder, alldeles förlorade sin betydelse, utan kunde vid medeltidens slut framträda med sådan kraft som det gjorde, torde väsentligen kunna förklaras af dess vana vid sjelfstyrelse, som i synnerhet i de smärre områdena tidigt rotfäste sig; i kommunalförvaltningen deltogo bönderne jemte frälsemännen såsom likställda.

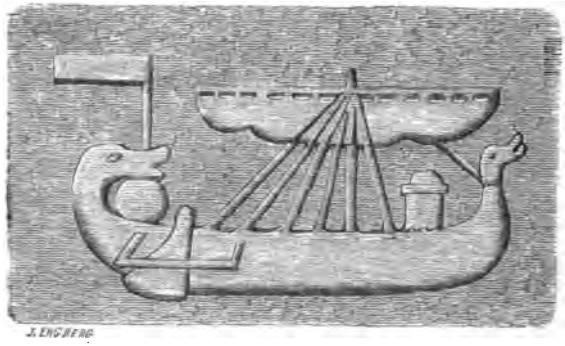
[1] Den förste, som, så vidt man nu känner, i Sverige kallat sig «konung af Guds nåd», är Knut Eriksson.

Digitized by Google

Den materiela odlingen.

Näringar. — Bergshandtering. — Nybyggen i Norrland och Finland. — Birkarlar. — Handel. — Städer. — Stadslagar. — Samfärdseln. — Betalningsmedel. — Vigt. — Mynt.

Till åkerbruket och boskapsskötseln kom efter kristendomens antagande en ny näringsgren, bergshandteringen, af utländingar införd i landet; och bergslagen eller »bergen», såsom de vanligen kallades, framträdde före midten af 1300-talet såsom särskilda kommuner, efter tyskt föredöme, med egen förvaltning och rättskipning, på grund af privilegier som Magnus Eriksson gifvit. Utom jerngrufvor bearbetades redan på 1200-talet »Kopparberget» (Falu grufva)[1], hvarjemte vid midten af 1300-talet »Silfberget» (i Tuna socken, Dalarna)[2] omtalas.

514. Fartyg, afbildadt å dopfunten i Löderups kyrka, Skåne.

Bergsmännen bröto bygd i trakter, som förut varit alldeles icke eller högst obetydligt bebodda. Under det tidskifte vi nu betraktat utbredde sig odlingen äfven i Norrland[3] vida mer än förr. Med grafhögarnas tillhjelp kunna vi visserligen spåra en svensk befolkning redan före hednatidens slut utefter hela kusten ända till trakten omkring Skellefte, men nordligare synas nämnvärda svenska nybyggen icke hafva gått före kristendomens införande. Ehuru häfderna hafva föga att förtälja om odlingens utbredande i dessa trakter, vet man dock att åtminstone under Magnus Erikssons minderårighet den svenska regeringen vidtagit åtgärder för bebyggandet af landet mellan Skellefte och Ule elfvar. Erkebiskopen i Upsala, fogden öfver Helsingland och tvenne andra öfverenskomma nämligen 1327 om delning af det område vid Lule elf och dess bifloder »hvilket de af konungen erhållit, då landet mellan Skellefte och Ule uppläts till bebyggande och odling». Af en annan handling se vi, att hvarje kristen som nedsatte sig i Lappmarkerna skulle få för sig och sina arfvingar fritt behålla hvad han intagit, samt att dessa nybyggare, hvilka åtminstone i början voro fria från skatt, skulle lyda under helsingelagen.

[1] Denna redan då vigtiga grufva egdes vid slutet af 1200-talet och i början af följande århundrade af ett slags bolag, hvari konungen (s. 455), biskopen i Vesterås, andra förnäma svenskar samt borgare i Lübeck voro delegare. — Ett beslut, som 1282 skulle hafva fattats vid ett möte på Helgeandsholmen i Stockholm, tillerkänner väl kronan eganderätt till all ouppodlad mark, alla större vattendrag och alla malmstreck i riket, men berättelsen om detta beslut är ej äldre än från slutet af 1500-talet och har visat sig vara förfalskad.

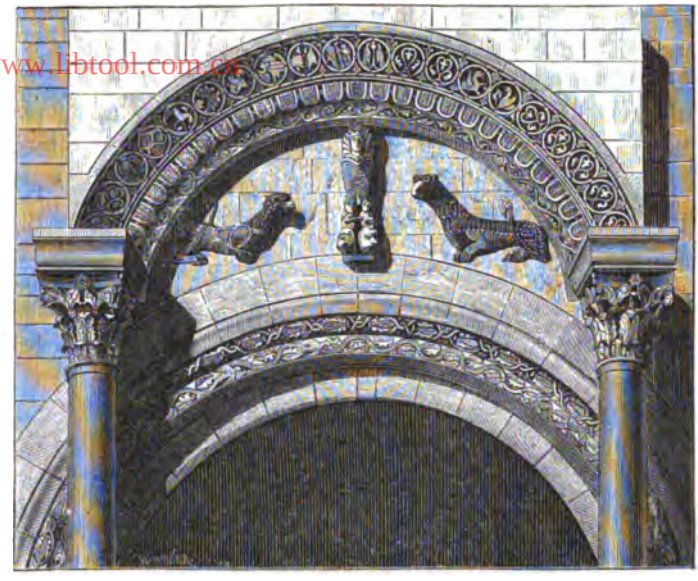
[2] Sala grufva är ej äldre än från början af det sextonde århundradet.

[3] Norrland kallades vid denna tid vanligen Helsingland, hvilket namn dock äfven användes i den inskränktare betydelsen af Alir, Sunded och Medelpad, eller det nu varande Helsingland och Medelpad.

Digitized by Google

I norra Sveriges och Finlands odlingshistoria vid denna tid spela birkarlarne en stor roll. De bildade ett slags sällskap eller förbund, ursprungligen förmedlande varuutbytet mellan de till dessa trakter seglande tyska handelsmännen och lapparne, hvilkas boningsplatser då sträckte sig till Bottniska viken och sydligare än nu. Birkarlarne nöjde sig ej med köpenskap allena, utan slogo äfven under sig det vinstgifvande fisket i de bottniska elfvarna och anlade nybyggen; de skola redan af Magnus Ladulås hafva fått privilegium ej blott på att bland lapparne drifva handel, utan äfven att af dem uppbära skatt mot en obetydlig afgift till kronan.

www.libtool.com.cn

515. Öfre delen af portalen till Lunds domkyrkas norra kapell.

Vi hafva i det föregående (s. 388, 409 och 414) omtalat de privilegier[1], som gåfvos Lübeck och andra nordtyska städer. Sedan vikingatågen upphört och flottan förlorat sin forna betydelse för krigföringen, synes det svenska sjöväsendet småningom hafva råkat i förfall, hvarför det slutligen lyckades hansestäderna eller »sjöstäderna», såsom de vid denna tid plägade kallas, att göra sig till herrar öfver sjöfarten på Östersjön och derigenom äfven öfver Sveriges utrikes handel. Till hansan hörde väl Visby, den rikaste och praktfullaste staden i Norden, men vi hafva sett, hvilken egendomlig ställning den, liksom hela Gotland, intog till Sverige (s. 419). Gotlands handel var dock ej inskränkt till Visby, utan äfven landtbefolkningen på ön deltog fortfarande, liksom under hednatiden, deri. Det faktori, som köpmännen från Gotland hade grundat i Novgorod, ansågs

516. Kapitäl i Lunds domkyrka.

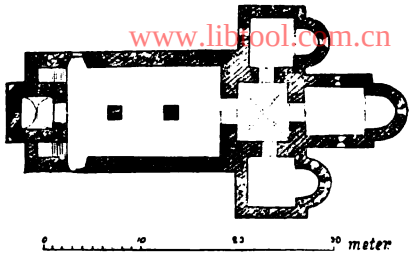
[1] Dessa måste, liksom andra frihetsbref, förnyas af hvarje ny regent, hvilket äfven skedde.

Digitized by Google

också alltid som Visbys och landets gemensamma tillhörighet och kallades »Gotenhof».

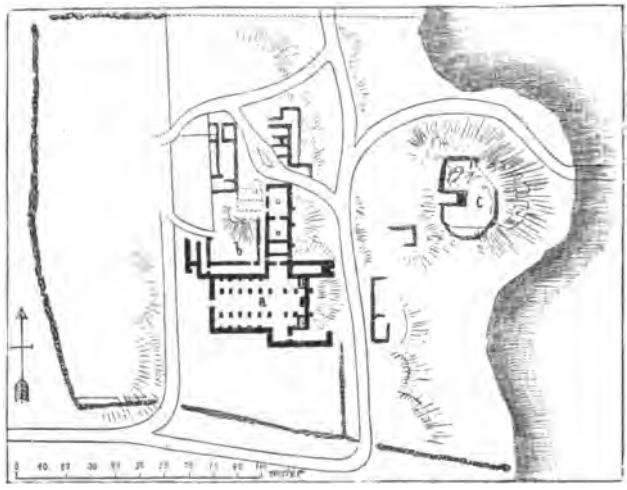
I det egentliga Sverige sökte man deremot sammanföra både handel och handtverk i städerna samt förhindra uppkomsten af köpingar, som kunde göra afbräck i närliggande städers rörelse. Så befaller hertig Valdemar år 1315, på grund af sigtunabornes klagan, de handtverkare, som vid Folklandstingstad drifva handel och andra förbjudna yrken, att inom åtta dagar inflytta till Sigtuna, Stockholm eller andra större städer, med hotelse att den som bröt häremot skulle förlora all sin egendom. Befallningen måste förnyas år 1332, hvilket visar att den ej ledt till det åsyftade ändamålet.

www.libpool.com.cn

517. Plan af Sankt Pers kyrka i Sigtuna. (Se fig. 520).

Utom Stockholm tillkomma under detta tidskifte flere andra städer, bland hvilka några af regeringen erhållit ännu bevarade privilegier[1]. Städerna, af hvilka de som voro biskopssäten derigenom fingo en viss blomstring, framträda före 1200-talets slut såsom sjelfständiga, ur de gamla rättsområdena lösbrutna samhällen med egen styrelse efter utländskt mönster (borgmästare och råd), med särskild lagskipning och förvaltning, särskilda skatter och eget sigill (fig. 474)[2]. Stockholm, Visby och troligen äfven andra voro skyddade af murar[3]. I början begagnade städerna landets lag, men med de förändringar, som betingades af de

518. Plan af ruinerna efter Vårfruberga kloster på Fogdön i Södermanland[4].

[1] Jönköping erhåller 1284 och 1288 vissa köpstadsrättigheter; Torshälla får stadsprivilegier 1317, men Vexiö, churu biskopssäte, först 1342. — De städer som bevisligen funnos före 1350 ses å kartorna s. 392 och 393; jfr andra delen, s. 116—128. Stad betyder egentligen detsamma som ställe nu, hvarför de här ifrågavarande orterna länge kallades »köpstäder»; de benämdes äfven, såsom ännu i Norge och Danmark, »byar», emedan de flesta ursprungligen varit sådana.

[2] I hvarje stad fans dock en kunglig embetsman, fogde (»fogate»), som deltog i lagskipningen och stadens styrelse. Han hade förköpsrätt till de varor som infördes sjövägen.

[3] Jfr s. 421. Enligt en gammal anteckning skall Stockholm år 1317 hafva »omgifvits och befästs med murar af trä».

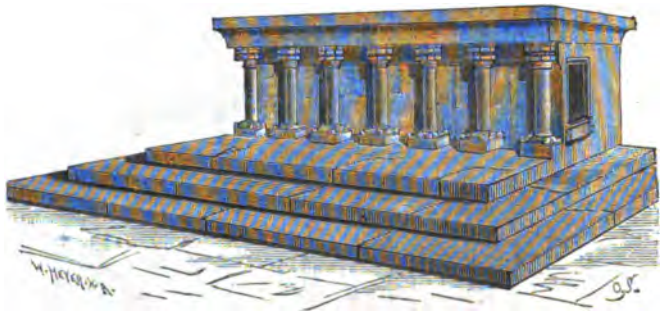
[4] *a* är kyrkan och *b* klostergården; vid *c* ses lemningar af en borg, kallad »Ingjald Illrådes».

Digitized by Google

inom dem rådande egendomliga förhållandena. Småningom utbildades dock särskilda stadslagar, något olika i olika städer. Ännu finnes en ursprungligen för Stockholm skrifven stadslag qvar, som kallades »byrkerätt» (bjärköarätt) och som äfven användes i flere andra städer[1]. Söderköpings stadslag var i vissa afseenden afvikande, och ännu mera sjelfständig var Visbys. Sistnämda stad hade dessutom en särskild sjörätt, som gälde äfven i flere af utlandets städer.

Städernas borgare eller »byamännen», såsom de vanligen benämdes, synas ännu ej hafva fått någon särskild politisk betydelse. Man har väl en uppgift, att de deltagit i Magnus Erikssons val, men den är från senare tid och troligen ogrundad. Under nästa tidskifte, redan 1359, kallas dock ofta ombud för hvar köpstad att deltaga i herredagarna.

Handeln vid denna tid hade stora svårigheter att bekämpa. Äfven sedan vikingafärderna från Norden upphört, gjordes Östersjön osäker af vender, ester och andra folk, oaktadt både de nordiska rikena och de tyska städerna gjorde kraftiga försök att utrota sjöröfveriet[2]. Dessutom var seglingen svår vid Sveriges farliga kuster på en tid, då kompassen var så godt som okänd och inga fyrar ännu funnos. Man seglade långsamt, lemnade ogerna land ur sigte[3], och om man strandade, tog strandens folk allt som bergas kunde. Påfliga legater förbjödo vid midten af 1200-talet denna »strandrätt», och de svenska konungarne medgåfvo i privilegier åt de främmande köpmännen, att dessa skulle sjelfva få berga och behålla sitt gods, men den grymma oseden var svår att utrota.

519. Altarbord af sten i Linköpings domkyrka.

Fartygen bibehöllo länge ungefär samma form som under vikingatiden; de hade troligen ännu alltid endast en mast (fig. 514)[4].

[1] Den handskrift af denna lag som vi nu ega har varit begagnad i Lödöse. Jönköping får 1349 kunglig tillåtelse att bruka samma lag, kallad »byärkerätt», som Stockholm.

[2] Så ingingo t. ex. tyskarne i Visby och lübeckarne 1280 ett förbund på tio år till handelns skydd i Östersjön; och 1344 öfverenskommer Magnus Eriksson med Lübeck och fyra andra hansestäder om utrustande af tolf skepp, sex från hvardera sidan, eller flere, om så skulle behöfvas, för att hämma sjöröfveriet. Detta onda blir dock under följande tidskifte ännu värre.

[3] En anteckning från 1200-talet visar, att man seglade från Danmark (Bleking) till Estland genom Kalmar sund och utmed svenska kusten inomskärs till Arholma (utanför Norrtelge) samt derifrån förbi Åland till Porkkala, på finska kusten (vester om Helsingfors), och Reval.

[4] Jfr båten med två drakhufvuden i Torshälla stads sigill (ej äldre än 1317; andra delen fig. 181).

Digitized by Google

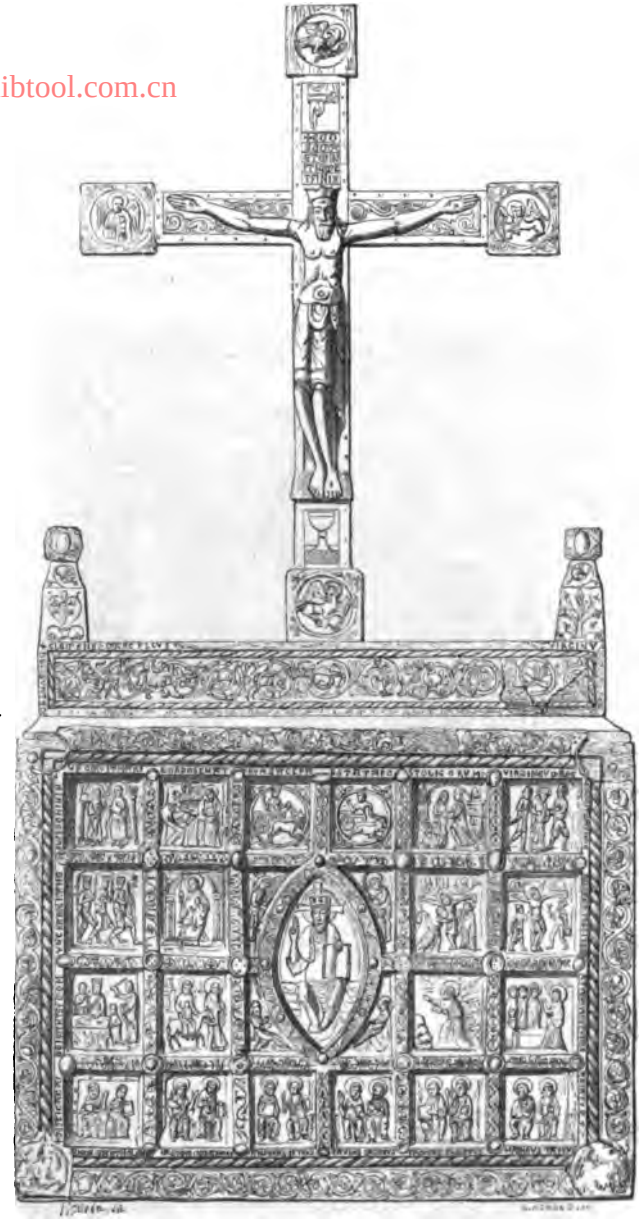

520. Ruin af Sankt Pers kyrka i Sigtuna, sedd från nordvest. Från slutet af 1100-talet. (Se fig. 517).

Digitized by Google

Äfven samfärdseln till lands var långsam och farlig. På 1320-talet räknade man sju dagsresor från Lödöse till Riseberga och fem från detta kloster till Upsala; således nära två veckor från vestra kusten vid Göta elfs mynning till Upsala eller Stockholm[1]. Vägarna voro äfven midt under freden osäkra, i synnerhet om man medförde dyrbarheter. Då de påfliga uppbördsmännen 1328 i Upsala mottagit påfvetionden af erkestiftet och skulle lemna staden, rådde erkebiskopen dem, att de skulle nedlägga penningarna förseglade i domkyrkans sakristia, »emedan röfvare på flere ställen lagt sig i försåt». De lydde detta råd och förforo i Strengnäs, på biskopens uppmaning, sammaledes. Penningarna fördes sedan af en johanniterriddare och tolf beväpnade ryttare till Riseberga kloster, men han vågade »af fruktan för röfvare» ej föra dem längre, hvarför biskopen i Strengnäs måste förordna, att prosten i Nerike och riddaren herr Anund Sture (tre sjöblad) med 40 beväpnade ryttare skulle skaffa dem till Lödöse.

www.libtool.com.cn

521. Altarprydnad af ek, beklädd med drifven och förgyld koppar, från Broddetorps kyrka, Vestergötland. Från midten af 1100-talet. Nu i statens historiska museum.

[1] Från Upsala till Linköping räknades sju dagsresor; från Strengnäs till Linköping fem; från Jönköping till Skara två »stora dagsresor» och från Skara till Oslo (Kristiania) nio dagsresor.

Digitized by Google

Så skedde, men kostnaderna härför stego till mer än 5000 kronor, ehuru riddaren ej ville mottaga någon ersättning för sin möda.

Betalningsmedel voro icke endast guld och silfver, myntadt eller omyntadt, utan äfven andra »värdören», såsom koppar, jern, kreatur, vadmal, lärft och dylikt. Tillgången på ädla metaller var nämligen ej tillräcklig, hvarför man i många fall var lagligen berättigad att erlägga betalningen med varor. Den vanliga värdemätaren var dock silfver efter vigt. Vigtenheten var mark (s. 312). En mark (211 gram), som var helt nära ett halft skålpund, delades i åtta ören, ett öre i tre örtugar och en örtug i åtta penningar. Markens vigt i olika delar af landet var dock ej alldeles densamma. I Stockholm var den något, ehuru obetydligt större än i Skara; dessutom talas om Upsala och Lödöse vigt. Äfven kölnisk vigt begagnades ofta; en mark kölnisk vigt var 234 gram.

522. Öfre venstra hörnet af altarprydnaden från Broddetorp[1].

Emedan ett mynt egentligen är ett stycke afvägdt silfver, för hvars riktiga vigt och silfverhalt stämpeln med konungens namn och bild skall vara en borgen, blef vårt äldsta myntsystem detsamma som vigtsystemet; först efter medeltidens slut inträder en skilnad, då den främmande dalern blir en ny svensk myntenhet. I början var det således likgiltigt, om man betalade en mark i myntadt eller omyntadt silfver. Men då konungarne snart läto slå mynt, som ej var så tungt som det borde vara, ej heller af så god halt som det vanliga silfret, och då denna olikhet lätt blef känd, uppkom en skilnad mellan en vägd mark »rent» silfver och en i penningar uppräknad mark, hvilken skilnad genom myntets fortsatta försämring blef allt större[2].

[1] Inskrift: [Ang]elvs domini nvnciavit Marie (Herrens engel helsade Maria).

[2] Vid slutet af 1200-talet, den äldsta tid, för hvilken detta förhållande är med säkerhet kändt, var en mark silfver redan lika med tre eller fyra mark penningar; under förra hälften af 1300-talet vanligen lika med fem och under senare hälften af samma århundrade med sex eller sex och en half mark penningar. Under 1400-talet blef myntet slutligen så dåligt, att vid århundradets slut tio myntmarker motsvarade en mark silfver. — En mark eller 50 ort »rent silfver» är nu värd 30 kronor; med rent silfver menades nämligen sådant af omkring 95 procents halt. Men emedan en jemförelse af prisen på kreatur, säd och andra vigtiga varor under förra hälften af 1300-

Digitized by Google

Alla under medeltiden i Sverige präglade mynt äro af silfver[1], och under hela tiden före 1300-talets midt slogos ej större mynt än penningar. Om man skulle betala en örtug, måste man således räkna upp åtta penningar[2], och för att erhålla en mark fordrades ej mindre än 192 myntstycken. Först under konung Albrekts tid vidtogs den betydande förbättringen i myntväsendet,

www.libtool.com.cn

523. Ciborium (för hostians förvarande) af förgyld koppar[3].

524. Kalk af förgyldt silfver, tillhörig Vesterås domkyrka.
Nu i statens historiska museum.

att örtugar (och snart äfven halförtugar) slogos. Större mynt präglades ej förrän på 1500-talet; det första markstycket slogs år 1536.

talet och nu visar, att silfrets värde var minst tio gånger högre då än nu, motsvarar en mark silfver under nämda tid minst 300 kronor i våra dagar. Troligen var silfrets värde under den öfriga delen af medeltiden till slutet af 1400-talet ungefär det samma.

[1] Man känner intet svenskt guldmynt, som är äldre än från slutet af Erik XIV:s regering (från år 1568). Verkliga kopparmynt äro ej i Sverige äldre än från Gustaf II Adolfs tid; redan derförut har dock så dåligt mynt stundom funnits, att det knapt innehåller annat än koppar, ehuru det utgifvits för silfvermynt.

[2] På Gotland och i vissa delar af Götaland voro mynten så små, att 16 penningar gingo på örtugen. — Olof Skötkonungs mynt, de äldsta svenska som vi känna (s. 261), motsvara i vigt och halt helt nära en fjerdedels örtug; de likna visserligen till storlek och utseende de samtida anglosachsiska, men äro tyngre än dessa.

[3] Inskrift: Ave Maria gracia pl[ena Dominus tecum benedicta tu in mulieribus] (Hell Maria, full med nåd! [Herren är med dig. Välsignad du bland qvinnor]).

Digitized by Google

De svenska mynten från midten af det elfte till midten af det fjortonde århundradet äro i flere afseenden mycket ofullkomliga. Sällan förekommer konungens namn och sällan namnet på det ställe der de äro präglade; aldrig årtal och aldrig värde[1]. Olof Skötkonungs mynt äro slagna i Sigtuna, sedan slogos mynten på flere olika ställen. Mynthus funnos nämligen vid slutet af 1200-talet samtidigt i Stockholm, Upsala, Vesterås, Nyköping, Örebro, Söderköping, Skeninge, Jönköping, Skara och Visby samt troligen i Lödöse och möjligen i Kalmar. Vid midten af 1300-talet fans bevisligen mynthus i sist nämda stad (andra delen, fig. 97), och åtminstone från Erik XIII:s tid ett sådant äfven i Åbo.

www.libool.com.cn

Utom det inhemska begagnades i Sverige under hela medeltiden äfven en mängd utländskt mynt, såsom engelska, tyska och danska silfvermynt, franska silfvermynt från staden Tours (»gros tournois») samt flere slags guldmynt (»floriner» från Firenze, engelska rosenobler och rheinska gyllen; andra delen, fig. 124 och 140) m. fl. De omtalas ofta i tidens handlingar och hittas ej sällan i vår jord.

Den andliga odlingen.

Kyrkan. — Skatter till påfven. — Fattigvård. — Sjukvård. — Kloster. — Undervisning. — Skolor. — Svenskar vid universitetet i Paris. — Vetenskap. — Literatur. — Bibelöfversättning. — Språket. — Konsten.

Nästan all andlig odling är under medeltiden att söka inom kyrkan. All högre bildning är hennes verk, den vetenskap som finnes idkas af hennes män, och konsten, pånyttfödd af henne, tjenar till hennes förhärligande.

Kyrkan i Sverige var liksom i de andra katolska länderna en sjelfständig stat i staten. Kyrkans män lydde ej landets lagar, utan dem de sjelfva stiftat, voro i brottmål ej underkastade de för landets öfriga invånare gemensamma domstolarna, ej skyldiga att aflägga trohetsed åt landets konung, utan hörsammade såsom sitt öfverhufvud en främmande kyrkofurste; de voro fria från nästan alla skatter till Sveriges konung, men skattskyldiga under Roma. Sjelf sammanhållen af starka band, förstod den svenska kyrkan under tider af allmän oro och upplösning att allt mer vidga sitt välde, öka sina jordbesittningar, den tidens enda räntebärande förmögenhet och i alla tider en källa till makt, samt ständigt ingripa i landets öden, ej sällan på ett sätt som visade, att makten låg mera i prelaternes än i konungens händer, i synnerhet sedan biskoparne intagit de främsta platserna i konungens råd.

Så mycket än ett sådant tillstånd är stridande mot hvad vi nu äro vana att anse såsom förenligt med ett ordnadt samhällsskick, måste vi dock besinna, både att mycket fordom sågs med andra ögon än nu och att Sverige liksom det öfriga Europa står i så stor tacksamhetsskuld till medeltidens kyrka, att vi ej få såsom hufvudsak betrakta de medel, hvarigenom denna

[1] Det äldsta svenska mynt med årtal är af år 1478; de äldsta med utsatt värde äro af 1543.

Digitized by Google

kyrka förstod att häfda sin sjelfständiga ställning, men dermed äfven den andliga bildningens öfverlägsenhet öfver den råa styrkan.

Förvaltningen af kyrkans angelägenheter var i många afseenden öfverlägsen den verldsliga statens, och den förra bildade en fast, väl hopfogad bygnad, som utgör en egendomlig motsats mot det verldsliga samhället, der de särskilda delarnas lösa sammanhang var det mest utmärkande. Hela den romersk-katolska verlden var indelad i kyrkoprovinser, och hvarje provins bestod af flere stift som styrdes af biskopar, bland hvilka en såsom erkebiskop var provinsens hufvud och stod i ständig förbindelse med kyrkans öfverhufvud[1]. Hvarje stift var indelädt i prosterier, omfattande flere socknar, och hvarje socken hade sin kyrkoherde; en af kyrkoherdarne var tillika prost. I hvarje stift höllos på vissa tider prestmöten, och provinsens biskopar sammanträdde ofta till gemensamma öfverläggningar. Sådana prestmöten och biskopsmöten voro äfven i Sverige vanliga; deremot torde landets aflägsenhet hafva hindrat det svenska presterskapet från verksammare deltagande i de allmänna kyrkomöten, som under påfvens ledning tid efter annan höllos.

525. Rökelsekar af messing.

Under det att sockenpresterne, liksom tiggarmunkarne, stodo det egentliga folket mycket nära i lefnadsvanor och åskådningssätt, räknades prelaterne till stormännen[2]. Biskoparne hörde ej sällan till landets förnämsta slägter (s. 391), deras inkomster voro mycket betydliga och de uppträdde med stora väpnade följen[3].

I mål rörande äktenskapet samt mened och andra religionsbrott egde biskoparne en domsrätt, som erkännes redan af våra äldsta lagar. I vissa fall skulle dock frågan afgöras af påfven, hvilket var förenadt med högst betydande kostnader.

Vi hafva sett, hvilka friheter och andra förmåner den svenska kyrkan

[1] Då påfven vistades i Roma, skulle erkebiskopen i Upsala hvart fjerde år göra sin uppvaktning, sjelf eller genom ombud. För dessa besök och många andra angelägenheter måste erkebiskopen hafva ombud vid kurian (påfvestolen), till hvilken post ofta användes utländingar. Ännu finnes ett qvitto, utfärdadt den 31 juli 1345 af Ventura de Adria, som af erkebiskop Hemming och Upsala domkyrka, hvilkas »prokurator vid den romerska kurians domstol» han var, erhållit fullt arvode intill den 20 december samma år, således på förhand.

[2] I offentliga handlingar nämnas biskoparne närmast efter konungen och före de verldsliga medlemmarne af rådet, äfven före drotseten och marsken. De nämnas också före jarlen och konungens bröder.

[3] Linköpingsbiskopens årliga inkomster voro på 1280-talet uppskattade till omkring 600 mark silfver eller mer än 180 000 kronor, men öfverstego utan tvifvel i verkligheten betydligt denna summa, emedan uppskattningen var gjord för erläggande af tionde till påfven. De öfriga biskoparne, äfven erkebiskopen, hade dock mindre inkomster. — Om deras följen se s. 485.

Digitized by Google

småningom erhöll (s. 389—394). En vigtig rättighet för hvilken hon länge kämpade var den att äfven utan arfvingarnes godkännande få mottaga jord och annat gods, som blifvit genom testamenten skänkt till kyrkor och kloster (testamentsfriheten). Mindre svårigheter mötte införandet af tionden eller skyldigheten att till kyrkan gifva en tiondedel af jordens och ladugårdens afkastning[1]. I slutet af det elfte århundradet påbjudes den af påfven, och i våra äldsta lagar är den redan erkänd; dess utgörande betraktas nästan såsom en del af den kristna tron.

Tionden och de andra utgifterna för gudstjenstens upprätthållande voro

526. Relikskrin af trä, beklädt med emaljerad koppar, i Upsala domkyrka. (»Arcimboldos aflatsskrin», omtaladt i andra delen s. 467).

emellertid ej det enda, som svenska folket hade att erlägga till kyrkan. Vi hafva omtalat peterspenningen (s. 379); den erlades af »hvar och en som sjelf plöjde och sådde». Men dessutom erlades af alla landets inbyggare på påfvens uppmaning, i testamenten och på annat sätt, frivilliga gåfvor till »det heliga landets hjelp»[2].

[1] Af sädestionden fick sockenpresten endast behålla en tredjedel. Återstoden delas i tre lotter, af hvilka en tillföll sockenkyrkan, en biskopen och en de fattige; fattigtionden användes dock stundom till andra ändamål. »Qvicktionden», eller hvart tionde djur som i ladugården föddes, tillföll deremot sockenpresten odelad.

[2] Många i Sverige togo korset för att draga till Palestina. Magnus Ladulås hade gjort så, och då han ej kunnat sjelf fara, gifver han i sitt testamente (1285) ej mindre än 400 mark silfver

Digitized by Google

Till det heliga landets befriande beviljades emellertid ock på flere allmänna kyrkomöten under 1200-talet och följande århundrade stora skatter af kyrkans män. Så anslogs dertill år 1312 på det stora kyrkomötet i Vienne, der erkebiskopen i Upsala var närvarande, tiondedelen af alla kyrkliga inkomster under sex år. För att tillfredsställa sina ständigt ökade penningbehof pålade påfvarne äfven andra, ofta mycket känbara utskylder. År 1316 påbjöds, att till den påfliga skattkammaren skulle indragas första årets inkomster af de flesta kyrkliga lägenheter i Sverige, som då voro eller under tre års tid blefvo lediga; påbudet om sådana »annater» upprepades sedan ofta. Dessutom måste erkebiskopen af Upsala till den påfliga skattkammaren betala en mycket dryg lösen för pallium[1], äfven då han invigdes af erkebiskopen i Lund (s. 379).

De belopp, som af påfvens uppbördsmän för olika ändamål mottogos från Sverige (utom Skåne) under åren 1300—1350, stiga till mer än 13 000 mark silfver eller öfver 4 millioner kronor. Hälften af den 1312 påbjudna sexårstionden hade påfven visserligen afstått till konung Magnus Eriksson (s. 452), men nästan allt det öfriga utfördes ur landet, och det i ädla metaller.

527. Dopfunt af messing i Linköpings domkyrka.

Ehuru den svenska kyrkan var fri från de årliga skatterna till konungen, hvilade dock på presterskapet, såsom vi se, en ej obetydlig tunga, hvarjemte man bör ihågkomma, att det hade att fullgöra vissa skyldigheter för kommunala behof. Dessutom voro biskopsvisitationerna förenade med så stora omkostnader för landtpresterne, att dessa lätt kunde blifva utarmade genom ett enda sådant besök, i synnerhet som en mängd riddare och svenner »enligt häfdvunnen sed» plägade sluta sig till biskopens följe och på en kort stund förtära, hvad presten under lång tid samlat.

Om således än landtprestens ställning ej alltid var så förmånlig som man ofta föreställer sig, var dock kyrkan i allmänhet mycket rik, i synnerhet på jord, förvärfvad genom gåfvor och köp. Vid midten af 1300-talet voro emellertid den svenska kyrkans jordbesittningar ännu ej så stora, att någon fara

(mer än 120 000 kronor), som fyra riddare skulle i konungens ställe öfverbringa dit. — Magnus hade äfven, i likhet med andra svenskar, tagit korset för att i Livland kämpa mot hedningarne, hvarför han i testamentet förordnar, att fyra väpnare på hans bekostnad skola sändas dit det år han dött.

[1] Denna lösen, som uppgick till nära 600 floriner (eller 50 000 kronor), träffade dock icke erkebiskopen ensam, emedan han af sitt stifts presterskap uppbar en betydlig hjelp dertill. Man har ännu i behåll fördelningen af dessa bidrag på de särskilda kyrkorna.

Digitized by Google

deri låg för samhällets lugna utveckling, och vi få vid en jemförelse mellan kyrkans förmögenhet då och nu ej förgäta, att kyrkan under medeltiden icke blott motsvarade hvad vi nu förstå med detta ord, utan äfven hvad som hör till fattigvårds-, sjukvårds- och undervisningsväsen. En del af tionden var anslagen till de fattige, hvarjemte i flere städer funnos hospital och helgeandshus, de förra tillflyktsorter hufvudsakligen för spetälska, de senare för sjuklingar och fattiga. De med kyrkan nära förbundna gillena hade väl ock ofta i Sverige såsom i grannländerna understöd åt sjuka eller nödlidande medlemmar till en af sina vigtigaste uppgifter. En vacker, om än af efterverlden lätt förgäten verksamhet för sjukas vård och lindrande af nöd har också utöfvats af klostren, hvilka under 1200-talet fingo en betydlig tillökning genom de många, som då anlades här i landet af franciskaner- och dominikanerordnarnas medlemmar[1].

www.libtool.com.cn

528. Dopfunt af sten från Norums kyrka, Bohuslän[2]. Nu i statens historiska museum.

För presternes utbildning voro skolor nödvändiga, och att sådana funnits, se vi bland annat deraf, att de »fattiga skolgossarne» i stiftsstäderna ofta ihågkommos med gåfvor i testamenten. De, som eftersträfvade kyrkans högre platser och derför borde ega vidsträcktare kunskaper, måste dock söka dem utom landet, och vid det ryktbara universitetet i Paris, det enda norr om Alperna ända till 1348, då det i Prag stiftades, hafva en mängd svenskar studerat, till hvilkas understöd offentliga och enskilda bidrag i penningar och böcker[3] tidigt gåfvos. År 1285 inköpte upsaladomprosten Andreas And två hus i Paris till bostad åt studerande från erkestiftet, hvilka der bildade ett

[1] Den förra orden stiftades af en rik köpmansson från Assisi i Italien, som af sin långvariga vistelse i Frankrike kallades Franciscus († 1226), den senare af Dominicus, bördig från Spanien och död i Bologna 1221. Franciskanerne kallas äfven gråbröder och barfotamunkar (för sin drägt) och minoriter («de mindre bröderne»); dominikanerne benämdes svartbröder och predikarbröder. Gemensamt hade de namnet tiggarmunkar, emedan de skulle lefva af almosor. Flere svenska kloster af dessa ordnar anlades kort efter stiftarnes död. — I början af 1200-talet stiftade äfven Clara från Assisi en med franciskanerne nära förbunden nunneorden, till hvilken det af Magnus Ladulås på Norrmalm anlagda klostret hörde (s. 425).

[2] Svän kärthe (Sven gjorde [funten]). De fem sista teckenens betydelse är ej känd. Under inskriften ses en man, som omgifves af fyra ormar och tyckes med fötterna spela på en harpa eller dylikt. Troligen skall detta föreställa »Gunnar i ormagården», en scen ur den från Eddan kända sagokretsen om Völsungarne och Gjukungarne.

[3] Böckerna, hvilkas afskrifvande kostade mycken tid och möda, betingade derför pris, som i förhållande till de nu varande voro oerhörda. Vesterås domkyrka egde 1317 ett »missale», som kostat 10 mark silfver (mer än 3 000 kronor), och en dekretalsamling, för hvilken betalats 6 skeppund koppar, värda 100 mark penningar (mer än 6 000 kronor).

Digitized by Google

»kollegium» af ungefär samma art som de »colleges», hvilka ännu finnas vid de engelska högskolorna. Detta framgår tydligt af de noggranna föreskrifter, som erkebiskopen i Upsala 1291 utfärdade för dem som bodde i dessa hus; antalet fick ej gerna öfverstiga 12, och alla skulle vid vite endast begagna det latinska språket sins emellan. Äfven Linköpings och Skara stift förvärfvade sig hus i Paris för samma ändamål. Sedan universitetet i Prag stiftats, började dock svenskarne allmänt besöka denna högskola, såsom lättare åtkomlig, hvarför de svenska husen i Paris snart såldes.

Om än våra förfäder under den tid som nu är i fråga icke sjelfständigt deltogo i de andra europeiska folkens vetenskapliga arbete och icke efterlemnat några historiska mästerverk af samma värde som Saxes och Snorres, saknas dock ej märkliga alster af deras literära verksamhet. Främst böra vi deribland nämna lagarna, som äfven till formen ofta äro af stort värde. Vigtig är ock Rimkrönikans första del »Erikskrönikan», som hufvudsakligen skildrar hertig Erik Magnussons öden och är författad kort efter hans sons tronbestigning; det första svenska skaldeverk af större omfång och den äldsta historiska skildring vi ega (s. 486). Äfven i afseende på språket och den poetiska framställningen står den öfver rimkrönikans senare delar. Troligen i förra hälften af 1300-talet är också den berömda skriften Um styrilse kununga ok höfdinga författad, den svenska medeltidens yppersta verk och en stor prydnad för vår literatur[1]. Den innehåller förträffliga politiska och moraliska lärdomar, framställda på ett kraftigt och kärnfullt språk, hvars renhet gör skriften ovärderlig för den svenska språkforskningen. Författaren är okänd; troligen har han haft någon utländsk förebild för sig.

529. Dörr af trä med jernbeslag i Versås kyrka, Vestergötland[2].

Det fjortonde århundradets märkligaste företeelse äfven på det literära området var Birgitta, dotter af uplandslagmannen Birger Persson (s. 453). Född på Finsta omkring 1303, uppfostrades hon efter moderns död hos sin moster Ingrid på Aspnäs i Östergötland och

[1] Den trycktes på Gustaf II Adolfs befallning. Dess äkthet har väl ifrågasatts, emedan ingen gammal handskrift var känd, men är nu höjd öfver alla tvifvel, sedan man 1867 funnit två blad af en sådan handskrift.

[2] Inskrift på en jernribba: Asmu[n]ter gärthi dyr (Åsmund gjorde dörren). Samma namn förekommer på dylika dörrar i Visingsö och Väfversunda kyrkor; den senare ligger nära Vadstena.

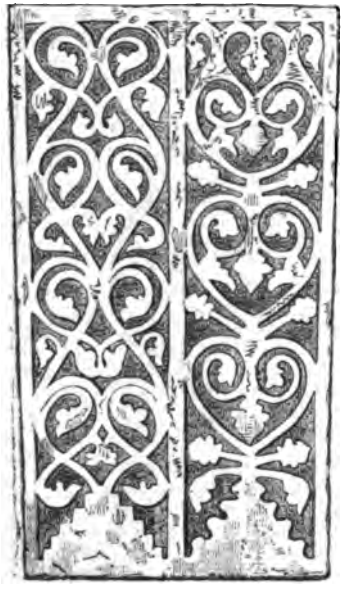

Digitized by Google

gifte sig med lagmannen i Nerike Ulf Gudmarsson, med hvilken hon bodde på Ulfåsa i Östergötland. Efter hans död (1344) lemnade hon Sverige 1349 för att ej mera lefvande återvända hit. För hennes i flere afseenden djupt ingripande verksamhet, som egentligen infaller under de sista tjugufem åren af hennes lefnad, redogöres i andra delen af detta verk (s. 74 o. f.).

www.libtool.com.cn

Genom Birgittas försorg skall en del af Bibeln (troligen endast de fem Moseböckerna) hafva för första gången öfversatts på svenska, mot midten af 1300-talet. Samtidigt eller kort derförut öfverfördes äfven till vårt språk tre större romantiska dikter: Herr Ivan Lejonriddaren (eller Ivan och Gavian), Hertig Fredrik af Normandie samt Flores och Blanzeflor[1]. Versslag och rim i dem, liksom i rimkrönikan, äro ej längre de för Nordens forntid utmärkande (s. 358), utan de samma som i främmande länder vid denna tid voro i bruk.

530. Grafsten från Österplana kyrkogård, Vestergötland.

Några af de folkvisor, som ännu lefva på folkets läppar, anses härstamma från medeltiden, möjligen ända från det tidskifte vi nu betrakta.

Det svenska språket var visserligen ej så undertryckt af det latinska, som fallet var i flere andra länder, men det senare användes dock så allmänt och vid sådana tillfällen, att stor olägenhet måste hafva uppkommit deraf. På latin sjöngs mässan, hvarigenom den blef obegriplig för menige man, och ej ens presterne torde alltid hafva förstått hvad de sjöngo och läste; på latin äro ända till början af 1300-talet alla offentliga handlingar, alla dombref, alla köpebref och testamenten skrifna. Vid midten af 1300-talet inträder dock en förbättring häruti, i det att många sådana handlingar då skrefvos på svenska[2].

Med kristendomen hade bättre skrifmaterial införts i Sverige. Man hade nu pergament[3] och bokstäfver. Runorna användes likväl ännu, och på Gotland samt i vissa aflägsna bygder öfverlefde deras bruk medeltiden[4].

---

[1] Enligt en troligen oriktig uppgift skulle de blifvit öfversatta till svenska på föranstaltande af den norska drottningen Eufemia, moder till hertig Eriks gemål Ingeborg. Dessa »Eufemiavisor» äro ursprungligen öfversatta från franska och tyska, möjligen först på norska.

[2] En stor fördel var emellertid, att alla lagarna voro skrifna på svenska. — I Norge hade landets språk alltid användts vida mer än i Sverige till handlingar och bref som rörde lekmännen.

[3] Pergamentet, särskildt beredt kalfskinn, var dyrt. År 1331 kostade ett sådant skinn 2 örtugar (omkring 7 kronor). Samma år säges uttryckligen, att papper icke fans i Skåne, och således väl ej heller i det egentliga Sverige. Det äldsta nu kända prof på papperets användning hos oss är ock från tiden omkring år 1345.

[4] På några grafstenar från Vestergötland finnes först en inskrift med runor och sedan samma inskrift, ord för ord lika, med latinska bokstäfver (men liksom runinskriften på svenska); dessa

Digitized by Google

Vi hafva i det föregående anfört flere prof på de bildande konsternas alster från medeltidens äldre del. Det var främmande praktväxter omplanterade i svensk jord, hvarför den svenska konsten under medeltiden föga skiljer sig från konsten i andra till den romersk-katolska kyrkan hörande länder.

www.libtool.com.cn

531. Snidad ekstock, som suttit under takfoten på utsidan af Vrigstads kyrka, Småland.

Den konststil, som i sist nämda länder var den rådande, då kristendomen vann fast fot i Sverige, plägar nu kallas den romanska. Det mest i ögonen fallande draget hos den romanska bygnadskonsten är rundbågen i hvalf, fönster och portaler. Under förra hälften af 1200-talet börjar emellertid spetsbågen allt mer att användas, och efter en temligen lång öfvergångstid framträder (omkring 1300) äfven hos oss den i norra Frankrike utvecklade rika och praktfulla, på spetsbågens genomförda användande grundade gotiska stilen, som sedan förblef den allena herskande, till dess vid reformationstiden en helt ny riktning inom konsten gör sig gällande, renässansen.

532. Franciskanermunk.

Få konstnärsnamn möta oss i Sverige under medeltidens första del, och om man någon gång finner ett namn, vet man likväl intet om mannen. Smyckandet af Herrans tempel, ej konstnärens ära, var hufvudsak. Så mycket se vi emellertid, att åtminstone flertalet af konstens utöfvare varit kyrkans eller klostrets män.

Väl föreskrefs det i cisterciensernes stadgar, att klosterkyrkorna skulle vara så enkla som möjligt, men intet hindrade bröderne att med målningar pryda närliggande kyrkor. I närheten af Nydala kloster hafva ock två för ej länge sedan rifna kyrkor, Vrigstads (fig. 485—487) och Hjelmseryds, haft vackra målningar från 1200-talet. Då cisterciensermunkarne först hitkommo från Frankrike och ständigt underhöllo förbindelser med stamklostret i detta land, kunna vi ej undra öfver att i de nämda målningarna finna påminnelser om den samtida franska konsten. Vackra prof på målningar från förra hälften af 1300-talet ses ännu i Råda kyrka, Vermland (fig. 506).

stenar synas tillhöra 1100-talet. — I inskrifter från denna och följande tid betecknas *a* vanligen med ᛆ och *æ* (ä) med ᛅ; *o* med ᚬ och *æ* (ö) med ᚯ. Prof på runornas användning under medeltiden ses s. 366, 368, 403, 480 och 481.

Digitized by Google

Lefnadssätt och seder.

Samhällsklasser. — Riddare. — Sköldemärken. — Lefnadssättet. — Boningar. — Klädedräkt. — Vapen. — Förordning mot öfverflöd. — Rimkrönikans skildring af konung Birgers bröllop.

Vi hafva sett, att samhällsklasserna under medeltidens första århundraden började allt skarpare skilja sig från hvarandra och framträda såsom skilda stånd, om än bonden och frälsemannen ännu voro lika inför lagen, och endast de andlige innehade en undantagsställning i detta afseende. Bland de verldsliga stormännen framträda under 1200-talet riddarne såsom de förnämsta. Inga andra lekmän kallades »herrar»[1], och endast riddarnes hustrur hette »fruar». Ej blott konungen, utan äfven hvarje annan riddare kunde gifva riddarslaget, hvilket skedde med stor högtidlighet[2]. Nära riddarne i anseende stodo svennerne (svenner »a vapn») eller väpnarne.

533. Bild af den helige Olof (i trä), från Bollnäs kyrka i Helsingland. Nu i Enångers kyrka.

534. Abbot, efter ett svenskt sigill.

Emedan hjelmen dolde den fullrustade ryttarens anletsdrag, målade man på skölden igenkänningstecken[3], hvaraf de adliga sköldemärkena (»vapnen») uppkommo, hvilka äfven insattes å sigillen[4]. Vanligen tog sonen faderns sköldemärke, men stundom tog han moderns eller valde sig ett eget. Någon gång finna vi samme man vid olika tider föra olika sköldemärken (till exempel Mattias Kettilmundsson, se fig. 505). Småningom stadgade sig dock det bruket, att alla medlemmar af samma slägt förde samma vapen.

[1] I medeltidens handlingar betecknar »herr Birger Petersson» en riddare, »Birger Petersson» en annan frälseman och »Birger i Tuna» en bonde, under det att »herr Birger i Tuna» är kyrkoherden i denna socken. — Stundom är moderns, ej faderns namn angifvet, såsom till exempel »Håkan Ingeborgsson» (och »Svend Estridsen»), vanligen väl emedan modern varit af förnämare börd.

[2] Det i främmande land under korstågens tid utbildade riddarväsendet infördes, så vidt nu kända handlingar visa, ej i Sverige förrän under senare hälften af 1200-talet, och det första riddarslaget i vårt land omtalas under Magnus Ladulås' tid. Då man i anledning häraf räknat den svenska serafimerordens ålder från år 1285, beror detta emellertid på ett misstag. — Flere svenskar ingingo äfven i utlandets andliga riddarordnar, och i Eskilstuna fans ett munkkloster af johanniterorden, hvarjemte Årsta i Österhaninge socken på Södertörn samt Sandemar och flere andra gårdar tillhörde den tyska orden i Livland; Årsta var säte för en dess »kumpthur» eller kommendör.

[3] Redan å »tapeten i Bayeux» (s. 282) ses målade bilder på flere sköldar.

[4] Dessa begagnades i stället för egenhändiga namnunderskrifter, emedan mycket få lekmän kunde skrifva. Ännu vid medeltidens slut kunde ej ens alla riksråd läsa och skrifva.

Digitized by Google

De vanligen af sköldemärket uppkomna adliga **slägtnamnen** tillhöra emellertid en senare tid, och före midten af 1300-talet finna vi mycket sällan ett sådant namn. Ett af de få undantagen är Sture, den slägt, till hvilken Sten Sture den äldre hörde och som förde tre sjöblad i skölden (s. 473 och andra delen, s. 403).

www.libtool.com.cn

Ett slags rangordning för stormännen finna vi i de påbud, som konungarne tid efter annan utfärdade, om det högsta antalet hästar, det är väpnade ryttare, hvarmed man i fredstid fick rida genom landet. Enligt Magnus Erikssons i Upsala år 1344 gifna stadga fick en biskop ej hafva större följe än 30 hästar, en riddare och sven i konungens råd ej mer än 12, en riddare som ej var rådsherre 8, en sven, »riddares vederlike utom rådet», 6 och »mindre män» endast 3 hästar.

535. Horn af hvalrosstand. Nu i statens historiska museum.

Lefnadssättet hos massan af folket var väl ännu i hufvudsak sådant som under hednatidens sista århundraden (s. 316 o. f.). De andliga och verldsliga stormännen hade visserligen i detta afseende tillegnat sig åtskilligt af utlandets mera förfinade seder, men den svenske frälsemannens hem torde dock i mycket hafva skilt sig från de tyska och franska adelsmännens. Ehuru konsten att bränna tegel blifvit känd i Sverige efter kristendomens införande, voro likväl nästan alla **boningar** af trä, och ännu vid medeltidens slut bodde de svenska frälsemännen ofta i anspråkslösa ryggåsstugor. Endast sällan omtalas stenhus i städerna före midten af 1300-talet, och på landet torde blott de befästa »husen» (s. 400) hafva varit af sten. De mycket dyrbara glasfönstren begagnades troligen nästan uteslutande i kyrkorna och klostren[1], men voro der ofta prydda med praktfulla målningar (fig. 509). På kyrkorna såsom »Herrans hus» slösades all prakt, under det att de menskliga boningarna voro ringa och oansenliga.

Om **klädedrägt**, rustningar och vapen gifva målningar, grafstenar, sigill och andra minnesmärken värderika upplysningar (fig. 449, 450, 486, 506—508, 510, 512 med flere). Presterne och de särskilda ordnarnas munkar och nunnor voro utmärkta af särskilda drägter (fig. 447, 509, 534, 536).

Att man åtminstone vid högtidliga tillfällen lefde stort[2], se vi bland

[1] Till »glasfönster vid den helige Olofs altare» i Riseberga klosterkyrka gåfvos år 1322 i ett testamente 20 mark penningar (mer än 1200 kronor).

[2] Lagman Birger Perssons begrafning år 1328, med dit hörande mässor och almosor, kostade enligt den ännu bevarade räkningen 275 mark penningar, motsvarande mer än 16000 kronor. Bland de varor som för begrafningen inköpts nämnas rödt och hvitt vin samt rheinskt vin, socker, mandlar, ris, olja, flere sorters kryddor m. m.

Digitized by Google

annat af den förordning, som Magnus Eriksson utfärdade i Telge år 1345 och hvari han förbjuder att till bröllop, »kyrkogångsöl», begrafning eller vid dylika tillfällen bjuda flere gäster än en biskop och de kaniker som med honom följa, två andra kaniker, 8 riddare, 40 väpnare, 10 kyrkoherdar och 20 bönder; om någon kom objuden till sådana högtider, gjorde han sig skyldig till höga böter.

536. Sigill för abbedissan i Setuna (Vårfruberga kloster på Fogdön).

537. Schackbricka af ben (drottningen till häst).

De större festligheternas glans förhöjdes af ridderliga lekar (»tornej», »dust» och »bohord»), hvarvid ryttarne prunkade i lysande rustningar och hästarna voro höljda i dyrbara täcken (fig. 494—496). De hästar, som användes till tornej och krig, betalades stundom med oerhörda pris[1].

Såsom en tidsbild samt såsom prof på den äldre Rimkrönikans språk och stil anföra vi slutligen derur följande skildring af konung Birgers bröllop (1298):

Konung Birgers bröllop waar
ther epter jnnan theth tridhia aar.
J Stokholm war tha mykin gläde,
oc var thera bröllops klädhe
aff baldakin ok bliant;
ther meth lösto lekara thera pant.
Ther war margen ärlik räkky,
ok baro thera örss fortäkky
aff baldakin ok sindall.
Ware ther Gawion eller Persefall,
the gato sik ey bäter skikkat.
Konungsins baner war ther vtstikkat,
eth gylt leon meth tre hwita bara;
ther vnder marge ädla wara
the ther konungenom til hördo.
En riddare hans baner förde.
Bade man hörde ok man saa
pipara, bombara ok trwmpara;
the gjordo rusk ok mykit bangh.
Aff örss war stöff ok mykit trangh,
ok marger war ther illa ridhin.
Then dagh war meer än halff lidhin,
för än ther war änt theth behordh
ok the herra gingo til bordz.
Ther war godh kost ok ädla siid
ok all the gläde man torffte wid
miöd ok öll ok kerssedrank
ok wiin bade röth ok blankt.
Ok stolte herra baro thera kaar,
swa som them til retta baar.
Ther war engin gläde affaat.
Then dagh forgik, tha kom the nat;
huar man sith herberge sökte.
Huar gjorde swa som honom tökte;
summi drukko oc summi gingo at sowa,
a gatonne slogho sik the bowa.
Arla vm morgonen daghin kom,
marghin hälade stolt ok froom
tha var i hertogh Eriks rota,
bade riddara ok riddara nota.
Först villo the messo höra,
sidhan loto the sin örss fram föra.

[1] För konung Magnus Eriksson räkning köptes i Sverige år 1332 en sådan häst för 80 mark silfver (mer än 24 000 kronor).

ASHMOLEAN OXFORD MUSEUM
Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

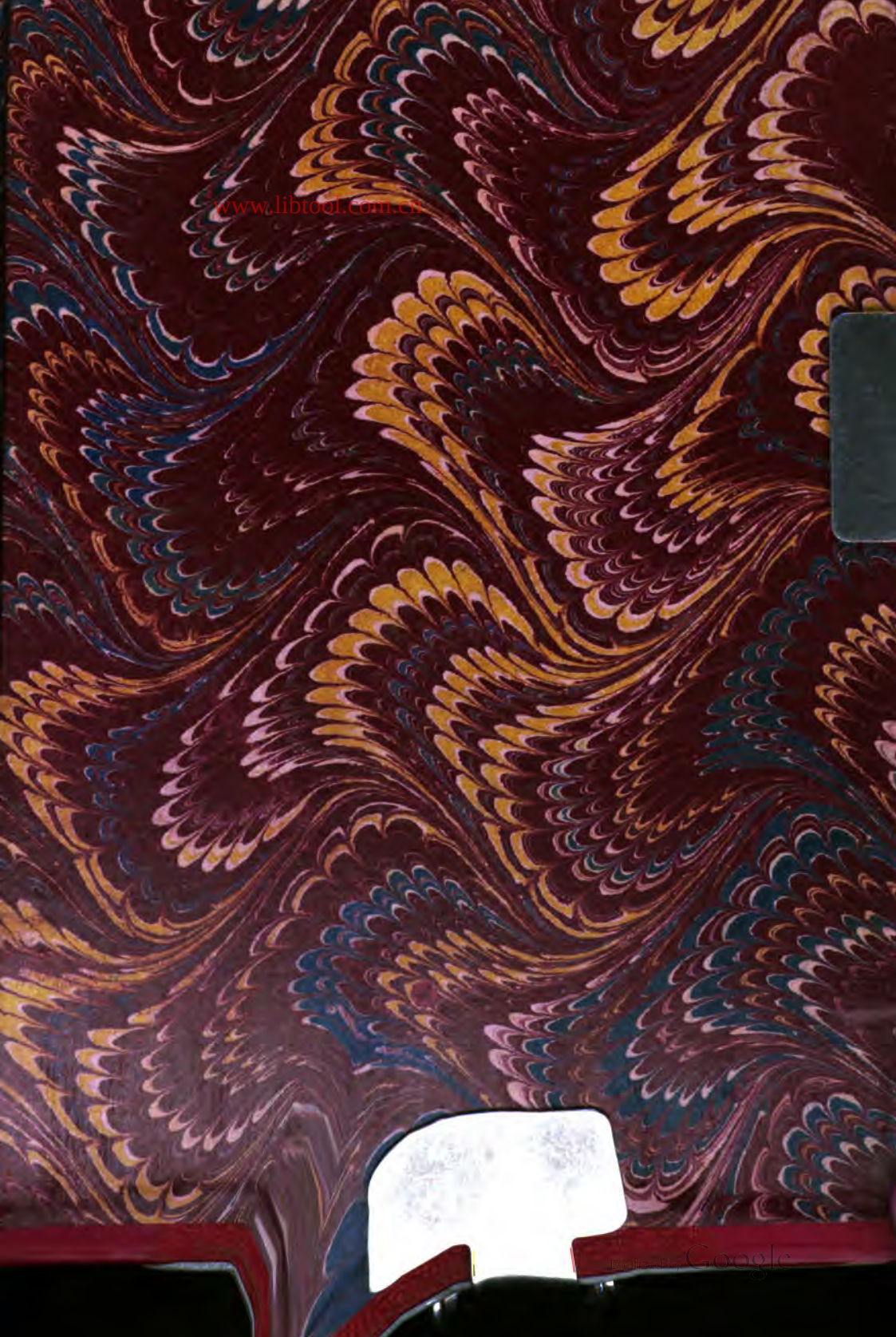
www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google

www.libtool.com.cn
Digitized by Google

www.libtool.com.cn
Digitized by Google

www.libtool.com.cn

Digitized by Google